DOSTOJEVSKI

IDIOT

DJELA F. M. DOSTOJEVSKOGA
Sedmi svezak

Urednik
JAKŠA KUŠAN

Naslov izvornika
Ф. М. ДОСТОЕВСКИЙ
ИДИОТ

Prema izdanju
ГОСУДАРСТВЕННОЕ ИЗДАТЕЛЬСТВО
ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ
МОСКВА 1957

F. M. DOSTOJEVSKI
IDIOT
Roman u četiri dijela

ZNANJE / ZORA
ZAGREB 1975

Likovno opremio
BORIS DOGAN

SADRŽAJ

IDIOT

PRVI DIO

I

Bilo je jugo kad se, potkraj mjeseca studenog, oko devet sati izjutra, vlak iz Varšave primicao punom parom Petrogradu. Bilo je toliko vlažno i maglovito da se jedva nekako razdanilo; na desetak koraka desno i lijevo od pruge jedva se što moglo razaznati kroz prozore vagona. Među putnicima bilo je i onih koji su se vraćali iz inozemstva, ali su krcatiji bili odjeljci trećeg razreda, sve sitnim poslovnim svijetom koji nije putovao izdaleka. Svi su, kao i obično, bili umorni, svima su preko noći otežali kapci, svi su prozebli, svima bijahu lica blijedožuta, poput magle.

U jednom vagonu trećeg razreda obrela se u osvit dana sučelice jedan drugome, do sama prozora, dva putnika — obojica mladi ljudi, obojica gotovo bez ikakve prtljage, obojica priprosto odjevena, obojica prilično zanimljiva obličja i obojica, najzad, željna da zavrgnu razgovor jedan s drugim. Da su znali jedan o drugom zbog čega su osobito zanimljivi u tom trenutku, začudili bi se, dakako, slučaju što ih je tako neobično smjestio jednog nasuprot drugom u vagonu trećeg razreda varšavskog vlaka. Jedan je od njih bio onizak čovjek od nekih dvadeset sedam godina, kovrčave i gotovo crne kose, sitnih, sivih, ali vatrenih očiju. Nos mu bijaše širok i plosnat, jagodice na licu istršale; tanke mu se usne neprestance skupljale u nekakav drzovit, podrugljiv, pa čak i pakostan osmijeh, ali mu je čelo bilo visoko i lijepo oblikovano, poljepšavajući donji dio lica koji bijaše neskladno razvijen. Napose je na tom licu udaralo u oči mrtvačko bljedilo što je cijelom obličju toga mladog čovjeka pridavalo nekakav izmučen izraz, usprkos prilično čvrstoj tjelesnoj građi, a ujedno se zapažalo i nešto strastveno, gotovo patničko, što se nije slagalo s onim drskim i grubim osmijehom i oštrim pogledom koji odavaše zadovoljstvo samim sobom. Bio je toplo obučen, u širokom, crnom, dvostruko podstavljenom kožuhu, pa nije zebao po noči, ali je zato njegov susjed morao iskusiti na svojim drhtavim leđima svu slast vlažne ruske noći u mjesecu studenom, noći za koju se, očito, nije

bio dobro spremio. Na njemu je bio prilično širok i debeo ogrtač bez rukava, s golemom kukuljicom, upravo onakav kakav često nose zimi putnici negdje daleko u tuđini, u Švicarskoj ili, primjerice, u sjevernoj Italiji, koji ne računaju, naravno, i na takve krajeve na svom putu kao što je kraj između Eydtkuhnena[1] i Petrograda. Ali ono što je vrijedilo i potpuno dostajalo u Italiji, nije bilo sasvim prikladno u Rusiji. Vlasnik ogrtača s kukuljicom bijaše mlad čovjek, također od svojih dvadeset šest ili dvadeset sedam godina, ponešto višeg rasta od srednjeg, vrlo svijetle, bujne kose, upalih obraza i lagane, šiljaste, gotovo posve bijele bradice. Oči mu bijahu krupne, plave i pažljive; u pogledu mu bijaše nešto mirno, ali teško, nekako puno onog čudnog izraza po kojem neki ljudi otprve poznaju padavičara. Mladićevo je lice, inače, bilo umiljato, profinjeno i suhonjavo, ali nekako bezbojno, a sad čak i pomodrelo od studeni. U rukama mu je visio tanak zavežljaj od starog izblijedjelog fulara[2], i taj je zavežljaj, čini se, bio sva njegova prtljaga. Bio je obuven u cipele debelih potplata s gamašama — sve to nije bilo ruski. Njegov crnokosi susjed u kožuhu bio je, djelomice zato što nije imao drugog posla, sve to dobro promotrio i napokon ga priupitao, smješkajući se onim neuljudnim smiješkom kojim se posve bezobzirno i nehajno kadšto izražava ljudsko zadovoljstvo zbog nedaća bližnjih:

— Zebete?

I slegne ramenima.

— Još kako — odgovori mu susjed neobično spremno — — a, vidite, još je jugovina. Šta bi tek bilo da je smrzavica? Nisam ni mislio da je kod nas ovako hladno. Odvikao sam se.

— Dolazite, valjda, iz inozemstva?

— Da, iz Švicarske.

— Oho! Tko bi reko!...

Crnokosi fućne i prasne u smijeh.

Zametne se razgovor. Spremnost plavokosog mladica zaogrnutog švicarskim ogrtačem da odgovara na sva pitanja svoga crnomanjastog susjeda bila je začudna i nije odavala ni traga sumnji da su poneka pitanja posve bezobzirna, neumjesna i isprazna. U svojim odgovorima kazao je, između ostalog, da zaista nije dugo bio u Rusiji, više od četiri godine, da su ga poslali u inozemstvo zbog

bolesti, zbog nekakve čudnovate živčane bolesti, nešto kao padavice ili vidovice, nekakve drhtavice i grčeva. Slušajući ga, crnomanjasti se momak nekoliko puta podsmjehnuo, a najviše se nasmijao kad mu je na pitanje: »A šta, jesu li vas izliječili?« — plavokosi odgovorio: »Ne, nisu me izliječili«.

— Eh! Bit će da ste uludo potratili pare, a mi njima ovdje sve vjerujemo — napomene crnomanjasti zajedljivo.

— To je živa istina! — uplete se u njihov razgovor loše odjeven gospodin koji je sjedio do njih, nalik na činovnika što je ogrezao u pisarskoj službi, čovjek od svojih četrdeset godina, snažno građen, crvena nosa i prištava lica. — To je živa istina, molit ću lijepo, samo nam badava odvlače naše ruske sile.

— O, kako se varate u mom slučaju — prihvati švicarski pacijent tihim i pomirljivim glasom. — Ne mogu, naravno, ništa tvrditi jer mi nije sve poznato, ali meni je doktor od svojih posljednjih para još dao za put, a i gotovo me dvije godine uzdržavao o svom trošku.

— Šta, nije valjda imo tko da plati? — priupita ga crnomanjasti momak.

— Da, gospodin Pavliščev, koji me inače uzdržavao, umro je prije dvije godine; tada sam pisao ovamo generalici Jepančinoj, svojoj daljoj rođakinji, ali nisam dobio od nje nikakva odgovora. I tako sam sad, eto, doputovao.

— A kome ste došli?

— Mislite, kod koga ću odsjesti?... Pa, ne znam još zbilja... tako...

— Niste se još odlučili?

I oba slušatelja ponovo prasnuše u smijeh.

— A u tom vam je zavežljaju valjda sav imutak? — zapita ga onaj crnomanjasti.

Kladio bih se da je tako — upade mu u riječ činovnik crvena nosa, neobično zadovoljna izraza na licu — i da nemate nikakve druge prtljage u teretnim vagonima, premda opet valja priznati da siromaštvo nije sramota.

Pokazalo se da je upravo tako — plavokosi je mladić pohitao da to odmah prizna.

— Taj vam zavežljaj ipak nešto znaci — produži činovnik pošto su se nasmijali do mile volje (i sam je vlasnik zavežljaja, začudo, udario napokon u smijeh gledajući ih, što ih je još više razveselilo) —

i premda bi se čovjek mogao mirne duše okladiti da u njemu nema zlatnika, stranih zamotuljaka s napoleondorima i fridrihsdorima, ni s nizozemskim dukatima, što se može zaključiti već i po samim gamašama na vašim stranim cipelama, ipak... ako se tom vašem zavežljaju pridoda takva neka rođakinja kao što je, recimo, generalica Jepančina, onda će i vaš zavežljaj poprimiti neko drugo značenje; dakako, jedino ako vam je generalica Jepančina zbilja rođakinja, ako se niste prevarili, iz puke rastresenosti... što je i te kako prirođeno čovjeku, ako ništa drugo... a ono zbog suviše bujne mašte.

— I opet ste pogodili — prihvati plavokosi mladić — zbilja sam se tako reći prevario, naime, gotovo da mi i nije prava rođakinja, i zapravo se nisam ni najmanje začudio što mi nisu onda odgovorili. To sam i očekivao.

— Uludo ste potrošili pare na poštarinu. Hm... bar ste prostodušni i iskreni, a to je pohvalno! Hm... za generala Jepančina znamo, molit ću lijepo, upravo zato što je svima dobro poznat; a poznavali smo, molit ću lijepo, i pokojnog gospodina Pavliščeva koji vas je u Švicarskoj uzdržavao, samo ako mislite na Nikolaja Andrejeviča Pavliščeva jer su bila dva bratića koja su se jednako zvala. Drugi je i sad na Krimu, a pokojni Nikolaj Andrejevič bio je čestit čovjek i imao je dobre veze, a u svoje doba i četiri tisuće duša, molit ću lijepo...

— Jest, jest, zvao se Nikolaj Andrejevič Pavliščev — odgovori mladić pa se radoznalo zagleda u gospodina sveznadara.

Na tu gospodu sveznadare nailazimo kadikad, pa čak i prilično često, u određenom društvenom sloju. Oni sve znaju, sva nemirna radoznalost njihova uma i sposobnosti upravljena je neodoljivo na jednu stranu, naravno, zato što nemaju važnijih životnih interesa i pogleda, kako bi rekao suvremen mislilac. Uostalom, kad kažemo »sve znaju«, mislimo na prilično ograničeno područje — gdje taj i taj služi, s kim se poznaje, koliko ima imutka, gdje je bio gubernator, tko mu je žena, koliko mu je žena donijela u miraz, tko mu je bratić u drugom, a tko u trećem koljenu, i tako dalje, i tako dalje, i sve tako, u tom smislu. Ponajčešće su tim sveznadarima poderani laktovi na kaputu i primaju po sedamnaest rubalja plaće na mjesec. Ljudi o kojima oni znaju sve tajne nemaju pojma, naravno, kakve su njihove pobude, a mnogima je od njih prava radost to znanje, što je ravno

cijeloj znanosti pa poštuju zato sami sebe i, štoviše, crpu odatle najveće duševno zadovoljstvo. Pa i jest to primamljiva znanost. Poznavao sam mnoge učenjake, književnike, pjesnike, političare koji su upravo u toj znanosti tražili i našli svoj mir i svrhu, koji su, štoviše, upravo zahvaljujući tome napravili karijeru.

Za sve vrijeme tog razgovora, crnomanjasti je momak zijevao, zurio rasijano kroz prozor i jedva čekao da stignu na odredište. Bio je nekako rastresen, previše rastresen, malne uzrujan, a bivao je čak i nekako čudan — kadšto je slušao i nije slušao, gledao i nije gledao, smijao se a da ponekad nije ni sam znao ni shvaćao čemu se smije.

— A, dopustite, s kim imam čast... — obrati se odjednom prištavi gospodin plavokosom mladiću sa zavežljajem u rukama.

— Knez Lav Nikolajevič Miškin — odgovori mladić odmah i potpuno spremno.

— Knez Miškin? Lav Nikolajevič? Ne poznajem vas, molit ću lijepo. Nisam čak ni čuo za vas — odgovori čovjek zamišljeno. — Naime, ne mislim na vaše prezime, prezime je historijsko, može se, valjda, i mora, naći i u Karamzinovoj povijesti[3], nego mislim na vas osobno, molit ću lijepo, a ni knezova Miškina nekako nigdje više nema, čak se i ne čuje za njih, molit ću lijepo.

— Pa, jasno! — odvrati odmah knez. — Knezova Miškina uopće više i nema, osim mene; mislim da sam ja posljednji. A što se tiče mojih predaka, bilo je među njima i seljaka slobodnjaka. Uostalom, moj je otac bio armijski[4] potporučnik, završio je vojnu akademiju. Ali ne znam, bome, otkud je generalica Jepančina također bila kneginjica Miškina, također posljednja od svog roda…

— He-he-he! Posljednja od svog roda! He-he! Kako ste to zgodno rekli — zakikota se činovnik.

Podsmjehnuo se i onaj crnomanjasti. Knez se pomalo začudio što mu je pošlo za rukom da izvali dosjetku, uostalom, prilično lošu.

— A zamislite, nisam ništa mislio kad sam to rekao — objasni napokon začuđeno.

— Ama jasno, molit ču lijepo, jasno — potvrdi činovnik veselo.

— A jeste li, kneže, onamo kod profesora učili i kakve nauke? — zapita ga iznenada onaj crnomanjasti.

— Jesam... učio sam...

— A ja, vidite, nisam nikad ništa učio.

— Pa i ja sam samo onako, ponešto učio — dometne knez gotovo kao da se ispričava. — Mene zbog bolesti nisu smatrali za sposobnog da sistematski učim.

— Poznajete li Rogožinove? — priupita ga naglo onaj crnomanjasti.

— Ne, ne poznajem, uopće. Ja malo koga u Rusiji poznajem. A vi ste Rogožin?

— Da, ja sam Rogožin, Parfjon.

— Parfjon? Ama, da niste od onih Rogožinovih... — poče činovnik neobično važno.

— Jesam, od onih, upravo od onih — presiječe ga u riječi naglo, nestrpljivo i neuljudno crnomanjasti mladić koji se, uostalom, ni jedan jedini put nije obratio prištavom činovniku, nego je od sama početka govorio samo knezu.

— Ali... kako to? — zabezekne se i izbeči oči činovnik kome se na licu učas poče ocrtavati izraz pun strahopoštovanja i poniznosti, pa i straha. — Jeste li baš od onog Semjona Parfjonoviča Rogožina, nasljednog počasnog građanina[5], koji je umro prije mjesec dana i ostavio za sobom kapital od dva i pol milijuna.

— A otkud ti znaš da je ostavio dva i pol milijuna? — upade mu u riječ crnomanjasti a da se nije ni ovaj put udostojio da pogleda činovnika. — Vidi ti njega! (Namigne knezu na njega.) I šta imaju od toga što se odmah prilijepe za čovjeka ko kakve prišipetlje? A istina je da mi je umro otac, a ja se, evo, nakon mjesec dana vraćam iz Pskova tako reći bos. Ni brat, gad, ni mati nisu mi poslali ništa — ni para ni obavijesti! Baš ko da sam pseto! Cijeli sam mjesec dana preležao u Pskovu u vrućici!...

— A sad ćete lijepo odjednom primiti nešto više od milijunčića, ko brat bratu, bože moj! — pljesne činovnik rukama.

— Ma šta on ima od toga, recite mi, molim vas lijepo! — mahne Rogožin ljutito i pakosno opet glavom na njega.

— Ama, neću ti dati ni pare, pa sve da tu preda mnom dubiš.

— I hoću, dupst ću.

— Gle, gle! Ama, neću ti dati, neću ti dati, pa sve da mi sedmicu dana plešeš!

— I ne daj! Tako mi i treba; ne daj! A ja ću plesati. Ostavit ću ženu i djecu, ali pred tobom ću plesati. Smiluj se, smiluj!

— Fuj, gade! — otpljune crnomanjasti momak. — Prije pet sedmica sam, eto, baš tako ko i vi — obrati se knezu — samo s jednim zavežljajem, pobjego od ćaće u Pskov, k tetki, a tamo sam pao u vrućicu, pa je tako otac i umro bez mene. Strefila ga kap. Bog mu duši dao lako, a umalo što me nije onda umlatio! Vjerujte mi, kneže, tako mi boga! Da nisam onda uteko, ubio bi me načisto.

— Da ga niste čime razljutili? — priupita ga knez promatrajući milijunaša u kožuhu nekako osobito radoznalo.

Ali, premda je i u milijunu i u nasljedstvu moglo biti nešto vrijedno pažnje, kneza je iznenadilo i zainteresiralo još nešto drugo; a i Rogožin je nekako osobito rado zametnuo s knezom razgovor, iako mu je razgovor bio potreban više mehanički nego duševno; više da se razonodi nego da se izjeda, više zbog zabrinutosti, zbog uznemirenosti, samo da može koga gledati i o bilo Čemu mlatiti jezikom. Reklo bi se da je još u vrućici, ili bar da još ima groznicu. Što se pak tiče činovnika, on se bio sav upio u Rogožina, gledao ga bez daha, lovio i vagao svaku njegovu riječ, baš kao da traži među njima biser.

— Dakako da se razljutio, a možda je imo i pravo — odgovori Rogožin — ali najviše mi je brat zasolio. Materi svaka čast, stara žena, čita Četji Mineje[6], sjedi povazdan s babama, pa kako odluči moj brat Senjka, tako mora biti. Ali što mi nije ništa javio na vrijeme? Znamo se! Istinabog, nisam tada bio pri sebi. A vele i da su mi brzoiavili. Ali je brzojavka stigla u tetkine ruke. A ona je već tridesetu godinu udovica i neprestano, od jutra do mraka, sjedi s jurodivima[7]. Da je kaluđerica — nije, al je još gora od njih. Brzojavke se prepala, nije ju ni otvorila nego poslala u policiju, pa brzojavka još i sad tamo leži. Jedino me Konjov spasio, Vasilij Vasiljič, sve mi dojavio. Brat mi po noći odrezo zlatne rese s brokatnog pokrova na očevu lijesu, veli: »Kojih li para samo stoje«! Pa već bih ga zbog toga mogo otpraviti u Sibir, ako budem htio, jer to je svetogrđe. Ej ti, strašilo! — obrati se činovniku. — Šta kaže zakon — je li to svetogrđe ili nije?

— Svetogrđe! Svetogrđe! — po vladi mu odmah činovnik.

— Zbog toga se ide u Sibir?

— U Sibir! U Sibir! Odmah u Sibir!

— Oni sve misle da sam ja još bolestan — nastavi Rogožin obraćajući se knezu — a ja lijepo, nikom ni riječi, kradom, sve onako bolestan, sjeo na vlak i evo me; otvaraj vrata, braco Semjone Semjoniču! Ocrnjivo me on pred pokojnim ocem, znam ja. A da sam onda zbilja zbog Nastasje Filipovne naljutio ćaću, to je istina. Tome sam sâm kriv. Grijeh me sablaznio.

— Zbog Nastasje Filipovne? — izusti činovnik ponizno i nekako zamišljeno.

— Ama, ne znaš ti nju! — obrecne se Rogožin nestrpljivo na nj.

— Bogme, znam! — odvrati činovnik slavodobitno.

— Eto ga na! Ko da ima malo Nastasji Filipovnih! I kako si samo bezobrazan, evo, kažem ti otvoreno! Ma znao sam ja da će se začas prilijepiti za mene takav jedan tip — nastavi govoriti knezu.

— A, bome, možda i znam, molit ću lijepo! — navaljivaše dalje činovnik. — Zna Lebedev! Vaša svjetlost me izvolijeva koriti, a šta će biti ako dokažem da govorim istinu? Pa to je ona ista Nastasja Filipovna zbog koje vam je otac htio suditi hudikovim štapom, a Nastasja Filipovna se inače zove

Baraškova, može se čak reći da je ugledna dama, pa i nekakva kneginjica, i održava veze s nekim Tockim, Afanasijem Ivanovičem, samo s njim, vlastelinom i krupnim kapitalistom, dioničarom mnogih kompanija i društava, pa su stoga veliki prijatelji s generalom Jepančinom...

— Ma, gle ti njega! — napokon se uistinu začudi Rogožin.

— Uh, do vraga, pa zbilja zna!

— Sve zna! Lebedev sve zna! Ja sam, vaša svjetlosti, i s Aleksaškom Lihačovom dva mjeseca tjerao kera, isto tako kad mu je otac umro, i sve, naime sve staze i bogaze znam, i došlo je dotle da nije mogao ni koraka dalje bez Lebedeva. Sad leži u zatvoru zbog dugova, ali je onda imao priliku da upozna i Armansu, i Koraliju, i kneginju Packu, i Nastasju Filipovnu, a imao je priliku da i koješta nauči.

— Nastasju Filipovnu? Pa zar je ona s Lihačovom... —

— pogleda ga Rogožin pakosno, čak mu i usne problijedješe i zadrhtaše.

— N-ništa! N-n-ništa! Ništa pod bogom nije bilo medu njima! — požuri se da doda činovnik. — N-nikakvim parama, naime, nije Lihačov mogao doći do nje! Ne, nije ona isto što i Armansa. Ona ima samo Tockoga. A uvečer sjedi u svojoj loži u Velikom ili u Francuskom kazalištu. Oficiri tamo svašta među sobom govore, ali njoj ne mogu ništa prišiti. Samo vele: »Eno, ono je Nastasja Filipovna glavom«, i to je sve, a dalje — ni da pisnu. Jer i nema šta.

— Upravo je tako i nikako drugačije — potvrdi Rogožin sumorno i natmureno. — Isto mi je to onda reko i Zaljožev. Onda sam vam, znate, kneže, upravo pretrčavo preko Nevskog prospekta u očevu kaputu koji nosim već treću godinu, kad ona izlazi iz trgovine i sjeda u kočiju. Mene ko da je grom ošinuo. Sretnem vam ja onda Zaljoževa, a taj vam nije ko ja, nego obučen ko kakav brijački kalfa, i monokl mu na oku, a mi smo kod mog oca mazali čizme kolomazom i jeli posni šči[8]. I veli mi on: »To nije tvoj par, to je,« veli, »kneginjica, a zove se Nastasja Filipovna, prezime joj je Baraškova, i živi s Tockim, a Točki opet ne zna kako da je se otrese, jer je, naime, dobrano zagazio u zrele godine, u pedeset i petu, i rad bi se oženiti prvom ljepoticom u Petrogradu. Tad mi je odmah i reko da mogu još iste večeri vidjeti Nastasju Filipovnu u Velikom kazalištu, na baletu, da će sjediti u svojoj loži, u prizemlju. Kod nas, kod mog oca, samo da probaš otići na balet, znaš šta te čeka — ubio bi te! Ipak sam kradom trknuo onamo na sat vremena i opet vidio Nastasju Filipovnu. Cijele noći nisam mogo oka sklopiti. Sutradan mi pokojnik dade dva vrednosna papira na pet posto, po pet tisuća svaki, i veli mi: »Idi ih prodaj, pa sedam i pol tisuća odnesi Andrejevima u kancelariju, plati račun, i nikud više da nisi svraćo nego ostatak od deset tisuća donesi meni; čekat ću te.« A ja lijepo prodo papire i uzeo pare, ali k Andrejevima u kancelariju nisam ni svraćo, nego se uputio pravo u Engleski magazin i izabro par naušnica, u svakoj po jedan brilijant, ovako, bit će skoro ko orah velik, još sam osto dužan četiristo rubalja, reko sam im tko sam pa su mi dali na vjeru. Pa s naušnicama odem do Zaljoževa: tako i tako, idemo, brate, do Nastasje Filipovne. Otputimo se. Što mi je tad bilo pod nogama, što preda mnom, a što sa strane — ništa pod bogom ne znam i ne sjećam se. Upadnemo k njoj pravo u veliki salon, a ona sama izišla

pred nas. Nisam joj ni reko tko sam, nego joj samo Zaljožev reče da je to »od Parfjona«, veli, »Rogožina, za uspomenu vama na jučerašnji susret; izvolite primit«. Ona otvori, pogleda i osmjehne se pa veli: »Zahvalite vašem prijatelju gospodinu Rogožinu na njegovoj ljubaznoj pažnji«, nakloni se i ode. Uh, što nisam onda na mjestu umro! Pa i pošo sam bio k njoj samo zato što sam mislio: »Svejedno mi je, živ se ne vraćam kući!« A najviše mi je bilo krivo što je ona životinja Zaljožev sve lijepo sebi pripisao. Ionako sam niska rasta i obučen ko kakav slugan, stojim, šutim i buljim u nju, pa me stid, a on obučen po najnovijoj modi, napomađen i nakovrčan, rumen, oko vrata mu kockast rubac, pa se sve razmeće, pa se sve klanja, tako da je valjda mislila da je on Rogožin! Pa mu velim kad smo izišli: »Pazi, da se nisi tu usudio ništa ni pomisliti, razumiješ?« A on se smije: »A kako ćeš ti sad sredit račune sa Semjonom Parfjoničem?« Ja sam, istinabog, htio odmah skočiti u vodu a da kući i ne svraćam, ali si mislim: »Ionako je svejedno,« pa se vratim kući ko da sam proklet.

— Uh! Uh! — bekeljio se činovnik, čak ga i drhtavica spopala. — A pokojnik nije samo za deset tisuća, nego i za deset rubalja otpremao ljude na drugi svijet — mahne glavom knezu. Knez je radoznalo promatrao Rogožina; ovaj kao da je u tom času bio još nekako bljeđi.

— Otpremo! — obrecne se Rogožin. — Ma, šta ti znaš! — Zatim nastavi obraćajući se knezu: — Začas je sve dozno, a kako i ne bi kad je Zaljožev sve izbrbljao svakom, koga bi god sreo. Odvede mene otac gore i zaključa, pa mi cijeli sat drži prodiku i veli ovako: »Ovo te ja samo pripremam, a još ću navečer doći da ti poželim laku noć.« I šta misliš? Otišo stari do Nastasje Filipovne, do zemlje joj se klanja, moljaka i plače, pa mu ona napokon donese kutiju i hitne mu je: »Evo ti,« veli, »stari bradonjo, te tvoje minđuše, iako mi sad deset puta više vrijede kad znam čemu se sve Parfjon izvrgnuo da ih se domogne. Pozdravi«, veli, »Parfjona Semjoniča i zahvali mu u moje ime«. E, a ja sam dotle, uz materin blagoslav, uzajmio od Serjoške Protušina dvadeset rubalja, pa se vlakom otputio u Pskov i stigo onamo u groznici; tamo mi babe uzele čitati živote svetaca ne bi li me izliječile, a ja pijan sjedim, pa za posljednje pare zaredam po

birtijama i cijelu noć preležim mrtav-pijan na ulici, izjutra padnem u vrućicu, a obnoć me i psi izgrizoše. Jedva sam se povratio.

— Jest, jest, molit ću lijepo, ali sad će nam Nastasja Filipovna drukčije zapjevati! — zakikota se činovnik trljajući ruke. — Šta su sad naušnice, gospodine moj! Sad ćemo je nagraditi takvim naušnicama...

— Čuješ ti, ako samo riječ pisneš o Nastasji Filipovnoj, tako mi boga, izmlatit ću te, ma koliko da si tjero kera s Lihačovom! — vikne Rogožin hvatajući ga čvrsto za ruku.

— E, ako me izmlatiš, znači da ti je stalo do mene! Lemaj me! Ako me izmlatiš, samim tim ću ti prirasti srcu... A, evo smo i stigli!

I zaista je vlak ulazio u stanicu. Premda je Rogožin rekao da je krenuo bio potajno iz Pskova, već ga je čekalo nekoliko ljudi. Dovikivali su i mahali mu kapama.

— Gle, i Zaljožev je tu! — promrmlja Rogožin gledajući ih i smješkajući se pobjednički, pa i nekako pakosno. Iznenada se okrenu knezu: — Kneže, ne znam ni sam zašto sam te zavolio. Možda zato što sam te sreo u ovakvu trenutku, ali, eto, i njega sam sreo (tu pokaže na Lebedeva) pa ga nisam zavolio. Obiđi me, kneže! Skinut ćemo ti te gamaše, obući ću te u najbolju bundu od kuno vine; dat ću ti sašiti najljepši Irak, bijeli prsluk ili kakav god hoćeš, džepove ću ti nabiti parama i... otići ćemo do Nastasje Filipovne! Flоćeš li doći ih nećeš?

— Poslušajte ga, kneže Lave Nikolajeviču — priklopi Lebedev važno i svečano. — Ama, ne propuštajte prilike! Ne propuštajte prilike!...

Knez Miškin ustane, uljudno pruži Rogožinu ruku i ljubazno mu reče:

— Vrlo ču rado doći i od srca vam hvala što ste me zavoljeli. Možda ću doći još i danas, ako stignem. Jer, reći ću vam otvoreno, i vi ste se meni neobično svidjeli, pogotovo onda kad ste pričali o brilijantnim naušnicama. Pa i prije toga ste mi se svidjeli, iako ste bili nekako smrknuti. Hvala vam i na obećanoj odjeći i bundi, jer će mi zaista i odijelo i bunda uskoro zatrebati. A ovaj čas nemam gotovo ni prebijene pare.

— Bit će para, dovečer će ih biti, samo dođi!

— Bit će, bit će — priklopi činovnik — bit će ih već do mraka.

— A jeste li, kneže, popašni na ženske? Recite mi odmah!

— Pa, n-n-nisam! Ja vam... Možda i ne znate, ali ja vam, zbog svoje prirođene bolesti, uopće i ne znam što je žensko.

— E, ako je tako — uzvikne Rogožin — onda si ti, kneže, pravi jurodivi, a takve ko što si ti voli i Bog!

— Jest, takve voli Gospodin Bog — priklopi činovnik.

— A ti, piskaralo, hodi sa mnom — reče Rogožin te svi iziđoše iz vagona.

Lebedev je napokon došao na svoje. Ubrzo se bučna družina otputila prema Voznesenskom prospektu. Knez je morao skrenuti prema Litejnoj. Bijaše vlažno i mokro; knez se raspita kod prolaznika i dozna da do mjesta kamo ide ima još oko tri vrste, pa odluči da unajmi fijaker.

II

General Jepančin stanovao je u vlastitoj kući, malo po strani od Litejne, prema crkvi Spasitelja Preobraženja. Pored te (divne) kuće, u kojoj je pet šestina bilo iznajmljeno, general Jepančin imao je i golemu kuću u Sadovoj, koja mu je također donosila lijep prihod. Pored te dvije kuće, imao je u blizini Petrograda vrlo unosno i veliko imanje; u petrogradskom je kotaru imao još i neku tvornicu. Svi su znali da je nekoć general Jepančin sudjelovao u državnim zakupima. Sad je sudjelovao i imao neobično važan glas u solidnim dioničkim društvima. Bio je na glasu kao čovjek koji ima velik kapital, koji vodi velike poslove i ima dobre veze. Na nekim mjestima nisu mogli ništa bez njega, između ostaloga, i u njegovoj ustanovi. Međutim je isto tako bilo poznato da je Ivan Fjodorovič Jepančin neobrazovan čovjek i da je vojnički sin; ovo mu je potonje svakako moglo služiti samo na čast, ali je general, premda je bio pametan čovjek, imao i nekih sitnih, sasvim razumljivih slabosti i nije trpio da mu se koješta spominje. Ali nema sumnje da je bio pametan i spretan čovjek. Držao se, primjerice, pravila da se ne izlaže gdje ne treba, pa su ga mnogi cijenili upravo zbog njegove prostodušnosti, upravo zbog toga što je svagda znao gdje mu je mjesto. A samo da su ti suci znali što se pokatkad zbiva u duši Ivana Fjodoroviča koji tako dobro zna gdje mu je mjesto! Premda je doista imao mnogo prakse i iskustva u

životnim poslovima, i neke zaista izvanredne sposobnosti, radije se pokazivao pred drugima kao čovjek koji provodi u djelo tuđe ideje nego kao čovjek koji misli svojom glavom, izigravao je čovjeka »odana bez dodvoravanja«[9] i, štoviše — čega li još neće biti? — pravog Rusa i srdačna čovjeka. Zbog ovog posljednjeg doživio je čak i nekoliko smiješnih zgoda, ali general nije nikad klonuo duhom, čak ni u najsmješnijim prilikama; osim toga, služila ga je i sreća, čak i u kartama, a kartao se za neobično velike uloge i ne samo što navlaš nije tajio tu svoju sitnu tobožnju slabost za karte, koja mu je više puta donijela i lijepu dobit, nego ju je i isticao. Društvo mu je bilo šaroliko, ali svakako »budžovansko«. Međutim, sve je još bilo pred njim, bilo je vremena, uvijek je bilo za sve vremena i sve je moralo doći s vremenom i po redu. Pa i po godinama je general Jepančin bio još, kako se ono kaže, u naponu snage, bilo mu je naime pedeset šest godina, ni jedne više, a to su svakako najbolje godine, godine u kojima tek počinje onaj pravi život. Zdravlje, boja lica, snažni premda crni zubi, temeljna, čvrsta tjelesna građa, ujutro u službi zabrinut izraz na licu, a navečer, za kartama ili kod njegove svjetlosti, veseo — sve je išlo na ruku njegovim sadašnjim i budućim uspjesima i posipalo ružama životnu stazu presvijetloga.

Generalu je obitelj cvjetala. Tu, doduše, nisu bile same ruže, ali je zato bilo mnogo čega na što su se već poodavno počele ozbiljno i nježno usmjeravati najveće nade i ciljevi presvijetloga. Pa i sto, koji je cilj u životu važniji i svetiji od roditeljskih ciljeva? Za što da se vežeš ako ne za obitelj? Generalova se obitelj sastojala od supruge i triju odraslih kćeri. Oženio se bio general poodavno, dok je još bio poručnik, a uzeo je djevojku gotovo istih godina, koja nije bila ni lijepa ni naobražena i uz koju je dobio svega pedesetak duša — ali je istina da su mu te duše poslužile kao temelj budućem bogatstvu. General se ipak nije nikada poslije tužio da se rano oženio, nikad nije tvrdio da ga je zanijela nepromišljena mladost, a suprugu je toliko poštovao i na mahove je se toliko bojao da ju je čak i volio. Generalica je bila iz kneževskog roda Miškinovih, roda koji, doduše, nije bio sjajan, ali je bio vrlo star te je zbog svoga porijekla mnogo držao do sebe. Netko je od tadašnjih utjecajnih ljudi, jedan od onih zaštitnika koje, uostalom, zaštitništvo ništa ne stoji, pristao da se

pobrine za udaju mlade kneginjice. Otvorio je vratašca mladom časniku i gurnuo ga kroz njih; a ovoga nije ni trebalo gurati, samo mu je možda trebalo dati mig — i već bi se sam snašao! Osim malobrojnih izuzetaka, supružnici su složno živjeli u svom dugogodišnjem braku. Još vrlo mlada, generalica je, kao rođena kneginjica i posljednja od svog roda, a možda i zbog svojih osobnih vrlina, umjela steći nekoliko vrlo moćnih zaštitnica. Poslije, uz onoliko bogatstvo i položaj svoga muža u službi, nekako se već i udomaćila u tom otmjenom društvu.

U toku tih posljednjih godina bile su poodrasle i sazrele sve tri generalove kćeri — Aleksandra, Adelaida i Aglaja. Sve su tri, doduše, bile samo Jepančine, ali su po majci bile kneževskog roda, imale povelik miraz, otac im je pucao, možda, i na vrlo visoko mjesto i, što je također prilično važno, sve su tri sestre bile neobično lijepe, uključujući tu i najstariju Aleksandru, koja je već bila navršila dvadeset pet godina. Srednjoj je bilo dvadeset tri, a najmlađa Aglaja tek je bila napunila dvadeset. Ta je najmlađa bila, štoviše, prava ljepotica i počela je u otmjenu društvu svraćati na se veliku pozornost. Ali ni to još nije sve — sve su se tri sestre odlikovale naobraženošću, pameću i nadarenošću. Bilo je poznato da se neobično vole i da u svemu potpomažu jedna drugu. Spominjalo se, štoviše, da su se dvije starije sestre tobože nekako žrtvovale u korist zajedničkog kućnog idola — najmlađe sestre. U društvu ne samo što se nisu voljele isticati nego su čak bile i preskromne. Nitko im nije mogao prigovoriti da su nadute i ohole, ali je bilo poznato da su ponosne i da znaju koliko vrijede. Najstarija je bila glazbenica, srednja je bila vrsna slikarica, ali o tome mnogo godina gotovo nitko ništa nije znao, a otkrilo se to tek u posljednje vrijeme, pa i to slučajno. Ukratko, o njima se govorilo neobično lijepo. Ali, bilo je i pakosnika. Ljudi su se zgražali koliko su sestre knjiga pročitale. S udajom se nisu žurile; bilo im je stalo do određenog društva, ali ne previše. To je još više udaralo u oči zato što su svi znali težnje, karakter, ciljeve i želje njihova oca.

Blio je već oko jedanaest sati kad je knez pozvonio na generalovim vratima. General je stanovao na prvom katu, u stanu koji je bio razmjerno skroman, ali je opet odgovarao njegovu ugledu. Knezu je otvorio vrata livrirani sluga, i knez je morao poprilično dugo

tumačiti što želi tom čovjeku, koji je od sama početka odmjerio sumnjičavim pogledom njega i njegov zavežljaj. Napokon, pošto je više puta jasno i glasno rekao da je zaista knez Miškin i da zbog prijeko potrebnog posla treba svakako da porazgovara s generalom, nepovjerljivi ga sluga uvede u susjedno malo predsoblje, pred samom sobom za primanje, iza koje je bio kabinet, i tu ga preda drugom sluzi koji je prije podne službovao u tom predsoblju i najavljivao generalu posjetioce. Taj je drugi sluga bio u fraku, prevalio je bio četrdesetu godinu, lice mu je bilo zabrinuto, a bio je specijalan kabinetski poslužitelj i najavljivač presvijetloga, zbog čega je dobro znao koliko vrijedi.

— Pričekajte u sobi za primanje, a zavežljaj ostavite ovdje — prozbori on sjedajući polako i dostojanstveno u svoj naslonjač i pogledajući strogo i začuđeno kneza, koji je sjeo tik do njega na stolac, sa zavežljajem u rukama.

Ako dopuštate — reče knez — radije bih pričekao ovdje s vama, jer šta ću tamo sam?

— Vama nije mjesto u predsoblju jer ste posjetilac, drugim riječima gost. Želite li do samog generala?

Lakaj se, očito, nije mogao pomiriti s mišlju da propusti takva posjetioca, pa se odvažio da ga još jednom priupita.

— Da, imam neki posao... — poče knez.

— Ne pitam vas po kakvu poslu dolazite — moje je samo da vas najavim. Ali bez tajnika, kako rekoh, ne mogu vas najaviti.

Činilo se da sumnjičavost toga sluge sve više i više raste; knez se isuviše razlikovao od svakodnevnih posjetilaca, pa premda je general prilično često, gotovo svaki dan, morao u neko doba primati, osobito po poslu, gdjekad i vrlo šarene goste, sobar je, usprkos naviknutosti i prilično potankim uputama, bio u velikoj nedoumici: bilo je prijeko potrebno da tajnik posreduje oko najave.

— A vi ste zbilja... doputovali iz inozemstva? — napokon ga zapita nekako i nehotice, te se zbuni; možda ga je htio zapitati: »A vi ste zbilja knez Miškin?«

— Da, upravo dolazim s vlaka. Čini mi se da ste me htjeli pitati jesam li zbilja knez Miškin, ali me niste zapitali iz pristojnosti.

— Hm... — promrsi začuđeni lakaj.

— Vjerujte mi da vam nisam lagao i da nećete morati odgovarati zbog mene. A to što sam ovako obučen i što nosim ovaj zavežljaj, to nije nikakvo čudo; trenutno mi prilike nisu sjajne.

— Hm. Ne bojim se ja toga, znate. Ja sam dužan da vas najavim, pa će doći tajnik da porazgovara s vama, osim ako ne... Eto, to je baš ono, to osim... Da niste došli da razgovarate s generalom zbog svoje neimaštine, slobodan sam zapitati, ako smijem?

— Ma nisam, možete biti bez brige što se toga tiče. Došao sam drugim poslom.

— Oprostite, ali to sam vas upitao gledajući vas ovako. Pričekajte tajnika; general je sad zauzet s pukovnikom, a poslije će doći i tajnik... dioničkog društva.

— Onda, ako moram još dugo čekati, zamolio bih vas nešto: ne bih li mogao ovdje gdjegod zapaliti? Imam sa sobom lulu i duhan.

— Za-pa-li-ti? — ošine ga sobar prezirnim i začuđenim pogledom, kao da ne vjeruje svojim ušima. — Zapaliti? Ne, ovdje ne smijete pušiti, sramota je čak i pomisliti na to. Ha... zbilja čudno!

— Ah, pa nisam mislio u ovoj sobi, znam valjda, nego bih nekamo izišao kad biste mi samo pokazali kamo. Navikao sam se da pušim, a evo već tri sata nisam pušio. Uostalom, kako god kažete. Znate onu poslovicu: »U čijoj zemlji živiš, njezine zakone...«

— Pa, dobro, kako da vas uopće najavim? — gotovo i nehotice progunđa sobar. — Prvo, vama ovdje i nije mjesto, nego u sobi za primanje zato što ste ovdje u svojstvu posjetioca, drugim riječima, gosta, pa će mene pozvati na red... A što, kanite li se ovdje kod nas nastaniti, što li? — nadoda, pa opet pogleda ispod oka knežev zavežljaj koji mu, očito, nije davao mira.

— Ne, ne kanim. Pa i da mi ponude, ne bih ostao. Došao sam jednostavno da se upoznam, i ništa više.

— Kako? Da se upoznate? — zapita sobar začuđeno i još trostruko nepovjerljivije. — A što ste onda prvo rekli da ste došli po poslu?

— Pa, gotovo da i nisam po poslu! Naime, ako baš hoćete, i jesam po jednom poslu, samo da molim za savjet, ali mi je najvažnije da se predstavim jer sam knez Miškin, a generalica Jepančina također je bila posljednja kneginjica Miškina, pa osim mene i nje nema više drugih Miškina.

— Vi ste onda još i njihov rođak? — trgne se već gotovo sasvim prestrašeni lakaj.

— Pa nisam zapravo ni rođak. Doduše, ako ćemo natezati, dakako da jesmo rođaci, ali toliko daleki da se zapravo ne možemo ni smatrati za rođake. Jednom sam se javio generalici iz inozemstva pismom, ali mi nije odgovorila. Ipak sam smatrao za potrebno da nakon povratka uspostavim vezu. Objašnjavam vam sad sve ovo da ne biste vise ništa sumnjali, jer vidim da ste još uznemireni — najavite samo kneza Miškina, pa će se već iz same najave vidjeti razlog mom dolasku. Ako me prime — dobro, ako me ne prime — opet ce, možda, biti i te kako dobro. Samo mislim da će me sigurno primiti, jer će generalica ipak, naravno, poželjeti da vidi najstarijeg i jedinog predstavnika svoga roda, a ona, kako sam pouzdano čuo, mnogo drži do svoje krvi.

Kneževe su riječi bile naoko sasvim obične, ali što su bile običnije, to su u ovoj prilici bile besmislenije, te je iskusni sobar morao osjetiti da nešto što bi inače dolikovalo čeljadetu u razgovoru s čeljadetom nikako ne dolikuje gostu u razgovoru s čeljadetom. A kako je čeljad kudikamo pametnija nego što njihovi gospodari obično misle, sobaru je odmah sinulo da je tu posrijedi jedno od ovoga dvoga: ili je knez neka protuha pa je valjda došao da prosi, ili je naprosto bena i nema ponosa, jer pametan i ponosit knez ne bi sjedio u predsoblju i s lakajem razgovarao o svojim poslovima; samo, da ne bi i u jednom i u drugom slučaju morao odgovarati za njega!

— Ipak izvolite prijeći u sobu za primanje — pripomene što je mogao odlučnije.

— Pa eto, vidite, da sam tamo sjedio, ne bih vam sve ovo objasnio — nasmija se knez razdragano — a svejedno biste još bili zabrinuti gledajući ovaj moj ogrtač i zavežljaj. A sad možda više i ne bi trebalo da čekate tajnika, nego biste me mogli i sami najaviti.

— Takva posjetioca kao što ste vi ne smijem najaviti bez tajnika, a osim toga mi je i sam presvijetli maloprije izrijekom zabranio da ga nipošto ne smetam dok je kod njega pukovnik, samo Gavrila Ardalionič[10] ulazi bez najave.

— To je onaj činovnik?

— Gavrila Ardalionič? Nije on činovnik. On je privatni namještenik kompanije. A zavežljaj možete eno onamo metnuti.

— Već sam to i sam mislio, ako dopuštate. A znate šta, kako bi bilo da skinem ogrtač?

— Pa, naravno, nećete valjda unutra s ogrtačem.

Knez ustane, brže-bolje skine orgtač i ostane u sasvim pristojnu i dobro skrojenu, ali već podosta iznošenu kaputu. Na prsluku mu je visio čelični lančić, a o njemu ženevski srebrni sat.

Premda je knez bio neka bena — kao što je lakaj bio već zaključio — ipak se generalovu sobaru napokon učinilo da bi bilo nepriličnо da i dalje nastavi razgovor s posjetiocem, usprkos činjenici što mu se knez nekako sviđao, na svoj način, dakako. Ali je s druge strane izazivao u njemu duboko i snažno nezadovoljstvo.

— A kad prima generalica? — priupita ga knez sjedajući opet na prijašnje mjesto.

— To nije moja briga, molit ću lijepo. Prima kako kad i kako koga. Modisticu puštaju i u jedanaest. Gavrilu Ardalioniča također puštaju ranije od drugih, ponekad čak i za vrijeme doručka.

— Ovdje je kod vas u sobama zimi toplije nego u inozemstvu — pripomene knez — ali je zato tamo na ulicama toplije nego kod nas, a zimi po kućama — jedva da Rus može nekako preživjeti.

— Ne lože?

— Ne lože, a i kuće su im nekako drugačije uređene, naime, peći i prozori.

— Hm! A jeste li dugo izvoljeli biti na putu?

— Pa četiri godine. Doduše, gotovo sam neprekidno čamio u istom mjestu, na selu.

— Odviknuli ste se od našeg života.

— I to je istina. Vjerujete li da se čudim sam sebi kako nisam zaboravio ruski. Evo, sad s vama pričam a sve mislim: »Pa sasvim dobro govorim«. Možda zato i ovoliko govorim. Zbilja, od jučer sve bih nekako da govorim ruski.

— Hm! Aha! Jeste li prije živjeli u Petrogradu? (Koliko se god lakaj opirao tome, nikako nije mogao da se okani ovako uljudna i lijepa razgovora.)

— U Petrogradu? Ma nisam gotovo uopće, samo sam navraćao. Ni prije nisam ovdje bogzna šta poznavao, a sad čujem da se toliko

toga promijenilo da i onaj tko ga je poznavao mora sve iznova upoznavati. Ovdje se sad mnogo govori o sudovima[11].

— Hm!... Sudovi. Sudovi su, dakako, sudovi. A što, jesu li njihovi sudovi pravedniji od naših?

— Ne znam. O našim sam sudovima čuo mnogo lijepih rijeci. Eto, kod nas ipak nema smrtne kazne[12].

— A tamo kažnjavaju smrću?

— Da, vidio sam u Francuskoj[13] jedno smaknuće, u Lyonu. Poveo me bio Schneider da ga vidim.

— Vješaju?

— Ne vješaju, u Francuskoj samo odrubljuju glave.

— Pa šta, deru se?

— Još kako! Ali samo časak. Čovjeka polože, pa na njega padne širok, širok nož, ima takva jedna mašina, giljotina se zove, padne teško, svom snagom... Glava odleti dok nisi ni okom trepnuo. A pripreme su ono najgore. Mislim, kad izriču osudu, spremaju ga, vežu, vode gore na stratište, to je ono jezivo! Svijet se sjati, čak i žene, iako ljudi baš ne vole da žene to gledaju.

— To i nije za njih.

— Naravno! Naravno! Kakve su ono muke!... Zločinac je bio pametan, hrabar, jak, postariji čovjek, Legros se preživao. Ali, eto, kad vam kažem, vjerovali ili ne, kad se penjao na stratište, plakao je i bio blijed kao krpa. Pa zar je to u redu? Zar to nije strahota? Tko još plače od straha? Nisam ni mislio da bi od straha mogao zaplakati netko tko nije dijete, čovjek koji nikad nije plakao, čovjek od svojih četrdeset pet godina. A što se u tom času zbiva u duši, kako li se samo duša grči? To je nasilje nad dušom, ništa drugo! Rečeno je: »Ne ubij!« pa ako je on ubio, zar treba onda i njega ubiti? Ne, to nije u redu. Eto, vidio sam to prije mjesec dana, a još i sad kao da mi je pred očima. Pet-šest puta mi je došlo na san.

Knez se u govoru čak i zanio, a laka mu rumen izbila na blijedom licu, premda je i dalje govorio tiho. Sobar ga je suosjećajno i pozorno slušao i kao da se nije mogao okaniti razgovora; možda je i on bio maštovit i sklon razmišljanju.

— Ipak je dobro što se mnogo ne muči — pripomene — kad mu glava odleti.

— Znate šta? — plahovito će knez. — Eto, vi ste to zapazili i svi to navlas isto tako zapažaju kao i vi, i mašina je radi toga i izmišljena, ta giljotina. Ali meni je tada pala na pamet jedna misao: a šta ako je to još gore? Vama se to čini smiješno, vama se to čini glupo, ali, uz malo mašte, može čovjeku i takva misao doći na um. Zamislite, na primjer, čovjeka koga su udarili na muke; tu su patnje i rane, tjelesne muke, a sve to odvlači pažnju od duševnih patnji, tako da te samo rane muče, sve dok ne izdahneš. A možda ona glavna, najljuća bol i nije u ranama, nego u tome što, eto, pouzdano znaš da će ti, recimo, za jedan sat, pa onda za deset minuta, pa za pola minute, pa sad, ovaj čas — duša izletjeti iz tijela, i da više nećeš biti čovjek, i da je to neopozivo; najgore je što je neopozivo. Eto, recimo, kad položiš glavu pod sam nož i čuješ kako ti huji nad glavom, eto, ta četvrt sekunde najstrašnija je od svega. I znate da to nije moja izmišljotina, nego da su to isto već mnogi rekli? Ja toliko u to vjerujem da ću vam otvoreno reći što mislim. Ubiti nekog zbog ubojstva kudikamo je gore nego sam zločin. Ubojstvo na temelju osude kudikamo je groznije nego razbojničko ubojstvo. Onaj koga razbojnici ubiju, koga zakolju po noći, u šumi, ili tako nekako, svakako se još nada da će se spasiti, sve do posljednjeg daha. Bilo je takvih slučajeva da su mu već grlo prerezali, a on se još nada, ili bježi, ili moli za milost. A ovamo mu tu posljednju nadu, s kojom je deset puta lakše umrijeti, oduzimaju neopozivo; tu je osuda, i baš u tome što joj nikako ne možeš izmaknuti i jest sva ta užasna muka, i nema na svijetu ljuće muke od nje. Dovedite i postavite vojnika u bici pred sam top i pucajte u njega, on će se još nečemu nadati, ali pročitajte tom istom vojniku neopozivu osudu, i on će pomjeriti pameću ili će proplakati. Tko je rekao da ljudska narav može to podnijeti a da ne poludi? Čemu takva poruga, ružna, nepotrebna, uzaludna? Možda postoji i takav čovjek kome su pročitali osudu, ostavili ga da se muči, a onda mu rekli: »Odlazi, pomilovan si«[14]. Eto, takav bi nam čovjek možda mogao reći istinu. Upravo o tim mukama i o toj strahoti govorio je Krist! Ne, ne smije se tako postupati s čovjekom!

Premda sobar ne bi umio sve to tako kazati kako je kazao knez, ipak je razumio, ako ne sve, naravno, a ono glavno, a to se vidjelo čak i po njegovu ganutom licu.

— Ako vam je baš toliko stalo do pušenja — prozbori — možda biste i mogli zapaliti, samo morate što brže jer će vas odjednom pozvati, a vas nema. Eno tamo, ispod onih malih stepenica, vidite vrata. Kad uđete na njih, zdesna vam je komorica — tamo možete zapaliti, samo otvorite prozorčić jer ipak nije red...

Ali knez nije dospio otići da popuši. U predsoblje je iznenada ušao mlad čovjek sa spisima u rukama. Sobar mu uze svlačiti bundu. Mladić pogleda poprijeko kneza.

— Eto, Gavrila Ardalionoviču — poče sobar povjerljivo i tako reći familijarno — kažu da su knez Miškin i milostivin rođak, doputovali vlakom iz inozemstva, i zavežljaj im u ruci, samo...

Dalje nije knez čuo jer je sobar počeo nešto šaptati. Gavrila Ardalionovič slušao ga je pozorno i pogledavao kneza vrlo radoznalo, a na kraju je prestao slušati i nestrpljivo prišao knezu.

— Vi ste knez Miškin? — upita ga neobično ljubazno i pristojno.

Bio je to vrlo lijep mlad čovjek, također od svojih dvadeset osam godina, stasit i plavokos, srednjeg rasta, s napoleonskom bradicom[15], pametna i vrlo lijepa lica. Samo mu je smiješak, uza svu ljubaznost, bio nekako odveć izvještačen; zubi bi mu se tada nekako odveć isticali, kao niska bisera; pogled mu je, uza svu razdraganost i očitu prostodušnost, bio nekako odveć uporan i ispitljiv.

»Bit će, kad je sam, da uopće tako ne gleda, a možda se nikad i ne smije« — pomisli knez.

Knez mu na brzinu objasni sve kako je najbolje znao i umio, gotovo isto onako kako je prije toga objasnio sobaru, a još prije toga Rogožinu. Gavrila Ardalionovič kao da se dotle nečeg prisjećao. Napokon ga priupita:

— Niste li vi izvoljeli prije otprilike godinu dana, ili još manje, uputiti jedno pismo, čini mi se iz Švicarske, Jelizaveti Prokofjevnoj?

— Jesam.

— Onda ovdje znaju za vas i sigurno vas se sjećaju. Htjeli biste do presvijetloga? Odmah ću vas najaviti... Za koji čas će biti

slobodan. Samo biste mogli... izvolite u sobu za primanje... Zašto je gospodin ovdje? — zapita strogo sobara.

— Kažem vam, gospodin nije htio ući...

Uto se iznenada otvoriše vrata kabineta i iziđe neki oficir, s torbom u ruci, govoreći nešto glasno i klanjajući se na rastanku.

— Jesi li tu, Ganja? — vikne netko iz kabineta. — De, izvoli ovamo!

Gavrila Ardalionovič klimne knezu glavom i brže-bolje ode u kabinet.

Nakon dvije-tri minute ponovo se otvoriše vrata i dopre zvučan i prijazan glas Gavrile Ardalionoviča.

— Izvolite, kneže.

III

General Ivan Fjodorovič Jepančin stajao je nasred svoga kabineta i neobično radoznalo gledao kneza kako ulazi, čak mu je i pošao dva koraka u susret.

— Tako — reče general — što izvolite?

— Nemam nikakva hitna posla; došao sam jednostavno zato da se upoznam s vama. Ne bih vas htio smetati, a ne znam ni u koje dane primate ni kakav vam je raspored... Ali upravo dolazim s vlaka... doputovao sam iz Švicarske...

General se ovlaš nasmiješi, ali porazmisli i zastane; zatim još malo porazmisli, zaškilji, odmjeri još jednom svoga gosta od glave do pete, pa mu brže mahne rukom prema stolici, a sam sjedne ponešto ukoso i nestrpljivo se okrene knezu. Ganja je stajao u kutu kabineta, pokraj pisaćeg stola, i slagao spise.

— Za poznanstva općenito nemam mnogo vremena — reče general — ali kako, naravno, vaš posjet ima izvjestan cilj…

— Nekako sam predosjećao — upade mu u riječ knez — da ćete svakako mom posjetu pripisati nekakav posebni cilj. Ali, tako mi boga, osim časti da se upoznam s vama nemam nikakvog drugog osobitog cilja.

— I meni je, naravno, izvanredna čast, ali nije sve puka zabava, ponekad, znate, ima čovjek i poslova... Osim toga, nikako još ne

mogu da razaberem među nama nešto zajedničko... razlog, da tako kažem...

— Nikakva razloga nema, jasno, a i zajedničkog je, naravno, vrlo malo. Jer to što sam ja knez Miškin i što je vaša supruga iz našeg roda, to nije, dakako, nikakav razlog. To mi je sasvim jasno. Pa ipak, povod je mom posjetu upravo u tome i ni u čemu drugom. Četiri godine, pa i više, nisam bio u Rusiji; a i kakav sam otišao — gotovo da nisam bio pri zdravoj pameti! Ni onda nisam ovdje nikog poznavao, a sad poznajem još manje. Potrebni su mi dobri ljudi; a imam i jedan posao i ne znam kamo da se okrenem. Još sam u Berhnu pomislio: »To mi je tako reći rodbina, pa ću početi od njih; možda ćemo dobro doći jedni drugima, oni meni a ja njima — ako su dobri ljudi.« A čuo sam da ste dobri ljudi.

Zahvaljujem vam — u čudu će general. — Dopustite da vas upitam gdje ste odsjeli?

— Nisam još nigdje.

— Dakle, pravo s vlaka k meni? I to... s prtljagom?

— Pa, od prtljage imam samo jedan mali zavežljaj s rubljem i ništa više; obično ga nosim u ruci. A sobu mogu i navečer uzeti u hotelu.

— Dakle, ipak kanite uzeti sobu u hotelu?

— Pa da, naravno.

— Sudeći po vašim riječima, pomislio sam već da ste došli pravo k meni da ostanete.

— Moglo se i tako dogoditi, ali jedino da ste me pozvali. A moram vam priznati da ne bih ostao kod vas i da ste me pozvali, ni zbog čega napose nego onako... zbog karaktera.

— E pa, onda će biti dobro što vas nisam pozvao i što vas ne pozivam. Dopustite još, kneže, da odmah sve izvedemo načistac — kako smo se, evo, upravo sporazumjeli da o nekakvu srodstvu među nama ne može biti ni govora, premda bi mi, dakako, takvo srodstvo i te kako laskalo, onda, dakle...

— Dakle, da ustanem i odem? — ustane knez i čak se nekako razdragano nasmije, premda je bilo sasvim očito da je u grdnoj neprilici — Pa, bogami, generale, iako ne znam praktički ama baš ništa ni o ovdašnjim običajima ni uopće o tome kako ljudi ovdje žive, ipak sam sve nekako mislio da će se među nama svakako dogoditi

baš ovo što se sad dogodilo. Šta ćete, možda tako i treba da bude. Pa ni onda mi niste odgovorili na pismo... E pa, zbogom, i oprostite što sam vam smetao.

Knežev je pogled u tom času bio toliko prijazan, a u njegovu smiješku nije bilo ni trunka bilo kakva pritajena neprijateljskog osjećaja, da je general naglo zastao i odjednom nekako drugačije pogledao svoga gosta; sva se ta promjena zbila u tren oka.

— Pa znate, kneže — reče gotovo sasvim drugačijim glasom — ja vas ipak ne poznajem, a možda će i Jelizaveta Prokofjevna zaželjeti da vidi svog prezimenjaka... Pričekajte malo ako hoćete, ako imate vremena.

— Ah, imam vremena; gospodar sam cijelog svog vremena (i knez odmah odloži svoj mekani šešir sa širokim obodom na stol). Moram priznati da sam računao na to da će se možda Jelizaveta Prokofjevna sjetiti da sam joj pisao. Maloprije je vaš sluga, dok sam čekao da me primite, posumnjao da sam došao da vas zamolim za novčanu pomoć; primijetio sam to, a valjda ste im i izdali stroge instrukcije što se toga tiče; ali zbilja nisam došao radi toga, nego zbilja samo zato da se upoznam s ljudima. Jedino mi se nekako čini da sam vas omeo u poslu, pa me to muči.

— Znate šta, kneže — reče general smiješeći se razdragano — ako ste zaista takvi kakvi se činite da jeste, bit će mi možda i ugodno da vas upoznam; samo, vidite, imam mnogo posla, i evo, sad ću opet sjesti da koješta pregledam i potpišem, a onda ću otići do njegove svjetlosti, pa onda u službu, i tako nekako ispada da se radujem ljudima... dobrim, naravno... ali... da... A koliko vam je godina, kneže?

— Dvadeset šest.

— Oho! Mislio sam da ste mnogo mlađi.

— Da, kažu da sam mladolik. Nego, brzo ću ja shvatiti i naučiti da vam ne smetam, jer i inače ne volim nikom smetati... I, napokon, čini mi se da smo toliko različiti... po mnogo čemu, da možda i ne možemo imati mnogo zajedničkih točaka, ali, znate, u ovu posljednju ideju baš i ne vjerujem jer se vrlo često samo tako čini da nema zajedničkih točaka, a ima ih i te koliko... to vam dolazi od lijenosti ljudske, što se ljudi među sobom tako odoka razvrstavaju pa ne

mogu ništa naći... A, uostalom, možda sam vam već pomalo i dosadio? Nekako ste...

— Samo dvije-tri riječi, molit ću lijepo: imate li bar kakav-takav imutak? Ili ste, možda, nakanili da se bavite čime? Oprostite što ovako...

— Za boga miloga, vaše pitanje neobično cijenim i potpuno razumijem. Nikakva imutka zasad nemam i ničim se ne bavim, bar zasad, iako bi trebalo. A novaca sam sve dosad imao samo tuđih, dao mi ih je na put Schneider, moj profesor, kod koga sam se liječio i učio u Švicarskoj, dao mi je taman toliko da mi doteče dovde, tako da mi je sad, na primjer, ostalo svega još nekoliko kopjejaka. Imam doduše neki posao i potreban mi je savjet, ali...

— Recite mi od čega kanite sad živjeti, što namjeravati — upade mu general u riječ.

— Mislio sam potražiti kakav posao.

O, pa vi ste filozof! Uostalom... imate li kakva dara, sposobnosti, bilo kakvih, naime od onih kojima se zarađuje kruh svagdašnji? Oprostite još jednom...

— Ma nemojte se ispričavati. Ne, molit ću lijepo, mislim da nemam nikakva dara ni osobitih sposobnosti; naprotiv, bolestan sam čovjek i nisam ništa učio kako treba. Što se pak tiče kruha, čini mi se...

General mu opet upade u riječ i opet ga poče ispitivati. Knez mu ponovo ispripovjedi sve ono što je već bio ispripovijedao. Pokazalo se da je general čuo za pokojnog Pavliščeva i, štoviše, da ga je osobno poznavao. Zašto se Pavliščev brinuo za njegov odgoj, ni sam knez nije umio objasniti — uostalom, možda se brinuo naprosto zbog starog prijateljstva koje ga je vezalo s njegovim pokojnim ocem. Kad su mu umrli roditelji, knez je bio još nejako dijete i cijeli je život proveo i odrastao po selima jer mu je i za zdravlje bio potreban seoski zrak. Pavliščev ga je bio povjerio nekim starim vlastelinkama, svojim rođakinjama: radi njega su najprije držali guvernantu, a onda odgojitelja; kazao je, uostalom, da se, doduše, svega sjeća, ali da malo šta može objasniti kako valja, jer mu štošta nije onda bilo jasno. Česti napadi njegove bolesti načiniše od njega tako reći pravog idiota (knez je upravo tako rekao: idiota). Ispričao je, napokon, kako se Pavliščev upoznao jednom u Berlinu s profesorom

Schneiderom, Švicarcem, koji se bavi upravo takvim bolestima, ima svoj sanatorij u Švicarskoj, u kantonu Valais, liječi po svojoj metodi hladnom vodom i tjelovježbom, liječi i od slaboumnosti i od ludila, a uz to poučava i brine se, uopće, za duševni razvoj; kako ga je Pavliščev uputio k njemu u Švicarsku prije otprilike pet godina, pa kako je Pavliščev umro prije dvije godine, iznenada, a da nije ostavio nikakvu oporuku; kako ga je Schneider držao kod sebe i liječio još dvije godine; kako ga nije izliječio, ali mu je vrlo mnogo pomogao; i kako ga je, napokon, na njegovu želju i zbog nečeg što se zbilo, otpravio natrag u Rusiju.

General se čudom čudio.

— I u Rusiji nemate nikog, ama baš nikoga? — priupita ga.

— Sad nemam nikog, ali se nadam... a dobio sam i jedno pismo...

— Pa ipak — presiječe ga general u riječi a da nije ni čuo to o pismu — nešto ste učili, i ta vaša bolest neće vam smetati da obavljate kakav, recimo, lakši posao u nekoj službi?

— O, sigurno mi neće smetati. A što se tiče posla, vrlo bih rado štogod radio jer bih i sam volio vidjeti za što sam sposoban. A učio sam neprekidno sve ove četiri godine, iako nisam baš kako treba, nego onako, po nekakvu njegovom posebnom sistemu. Uz to sam pročitao i vrlo mnogo ruskih knjiga.

— Ruskih knjiga? Pismeni ste, dakle, i znate pisati bez greške?

— O, još kako.

— Izvrsno; a kakav vam je rukopis?

— Pa rukopis mi je divan! Eto, za to možda imam i dara; pišem kao pravi kaligraf. Dajte mi da vam sad odmah napišem štogod za probu — oduševljeno će knez.

— Izvolite samo. To je čak i potrebno... I drago mi je što ste tako spremni, kneže, zbilja ste zlatni.

— A vi opet imate krasan pribor za pisanje, i koliko imate samo olovaka, koliko pera, kakav čvrst, krasan papir... I kako vam je krasan kabinet! Evo, ovaj mi je ovdje pejzaž poznat, to je iz Švicarske. Uvjeren sam da je slikar slikao ovo u prirodi, i uvjeren sam da sam to mjesto vidio — to je u kantonu Uri...

— Može biti vrlo lako, iako je ovdje kupljeno. Ganja, dajte knezu papira; evo vam pera i papira, evo izvolite za ovaj stolić. Šta je to? —

obrati se general Ganji, koji je dotle izvadio iz svoje torbe i pružio mu fotografiju velika formata. — Oho! Nastasja Filipovna! Je li ti to sama poslala, od svoje volje? — zapitkivaše general živo i vrlo radoznalo Ganju.

— Maloprije mi je dala, kad sam bio kod nje da joj čestitam. Odavno sam je već bio zamolio. Ne znam nije li me time htjela upozoriti na to da sam joj došao praznih ruku, bez dara, na takav dan — dometne Ganja smješkajući se nekako odbojno.

— Ama, neće biti — upade mu general odlučno u riječ — 3— Kako uopće možeš tako nešto pomisliti! Ne bi ona tako izdaleka.. niti uopće misli na svoj interes. A, osim toga, etrne bi je ti mogao darivati — pa tu su potrebne tisuće! Da joj das svoju sliku? A je li, zbilja, nije još tražila od tebe tvoju sliku?

Ne, nije još tražila; a možda neće nikad ni tražiti. Vi, Ivane Fjodoroviču, nećete, naravno, zaboraviti što je večeras? Jer, vi ste jedan od onih koji su specijalno pozvani.

— Neću, neću zaboraviti, naravno da ću doći. Kako bih zaboravio, rođendan, pa još dvadeset peti! Hm... A znaš sta, Ganja, hajde de, otkrit ću ti nešto, budi spreman! Afanasiju Ivanoviču i meni je obećala da će večeras reći posljednju riječ: da ili ne! Pazi, dakle, da znaš!

Ganja se najednom toliko zbuni da čak malko i problijedje.

— Je li to zbilja rekla? — priupita, a glas kao da mu zadrhta.

— Prekjučer nam je dala riječ. Toliko smo obojica navaljivali da smo je natjerali. Samo nas je zamolila da tebi još ništa ne kažemo.

General je uporno promatrao Ganju; Ganjina mu zbunjenost, očito, nije bila po volji.

— Nemojte zaboraviti, Ivane Fjodoroviču — reče Ganja uzrujano i neodlučno — da mi je dala punu slobodu da se odlučim sve dok sama ne bude načistu, pa i onda će još moja riječ biti posljednja.

— Pa zar ti... zar ti... — prepade se odjednom general.

— Ništa ja.

— Zaboga, što si to naumio da nam učiniš?

— Ništa ja ne odbijam. Možda se nisam sasvim dobro izrazio...

— Još i da odbijaš! — kivno će general, ne trudeći se ni da prikri je kivnost. — Tu, brate, nije više riječ o tome da ti nešto ne odbijaš,

nego samo o tome da spremno, zadovoljno i radosno prihvatiš njenu riječ... A što kažu kod kuće?

— Ma šta kod kuće? Kod kuće je onako kako ja kažem, samo što otac po običaju luduje, zbilja se već sasvim obezobrazio; više i ne govorim s njim, ali ga svejedno držim u stezi, a da nije majke, zbilja bih ga istjerao iz kuće. Majka, naravno, neprestano plače, sestra se jedi, ali napokon sam im otvoreno rekao da sam sam gospodar svoje sudbine, i da u kući želim da me... slušaju. Sestri sam bar sve to skresao u lice, pred majkom.

— Ali ja, brate, nikako ne mogu nešto da shvatim — pripomene general zamišljeno, pošto je malko uzvio ramenima i ovlaš raširio ruke. — I Nina Aleksandrovna, kad je ono nedavno došla, sjećaš li se, sve nešto kuka i uzdiše. »Što vam je?« — pitam je. To je za njih tobože nekakva sramota. A kakva tu može biti sramota, molim te lijeno? Tko može Nastasji Filipovnoj bilo što zamjeriti ili reći štogod na njen račun? Zar možda to što je bila s Tockim? Ali, pa to je već obična besmislica, pogotovo kad se uzmu u obzir izvjesne okolnosti! »Valjda je«, veli, »nećete primiti u društvo svojih kćeri?« Eto ti ga na! I to kaže Nina Aleksandrovna! Naime, kako ne shvaća, kako ne shvaća...

— Svoj položaj? — priskoči Ganja u pomoć generalu koji se mučio da nađe pravu riječ. — Shvaća ona svoj položaj; nemojte se ljutiti na nju. Uostalom, još sam im onda natrljao nos, da ga ne zabadaju u tuđe poslove. Pa ipak, sve se to kod nas u kući podnosi samo zato što još nije pala posljednja riječ, ali bez bure neće proći. Ako večeras padne posljednja riječ, onda će valjda sve izbiti na vidjelo.

Knez je sjedio u kutu zabavljen svojom kaligrafskom probom i čuo cijeli taj razgovor. Pošto je završio posao, priđe stolu i pruži papir.

— To je, dakle, Nastasja Filipovna? — prozbori pošto je pozorno i radoznalo pogledao fotografiju. — Kako je lijepa! — nadoda odmah ushićeno.

Na fotografiji je doista bila neobično lijepa žena. Imala je na sebi crnu svilenu haljinu posve jednostavnog ali otmjenog kroja; kosa joj je, zacijelo, bila tamnoplava, jednostavno začešljana, kao za kuću; oči tamne, duboke, čelo zamišljeno; izraz lica strastven i nekako

uznosit. Bila je nešto mršava u licu, pa možda i blijeda... Ganja i general pogledaše u čudu kneza...

— Kako to mislite, Nastasja Filipovna? Pa zar već poznajete i Nastasju Filipovnu? — zapita ga general.

— Da, tek sam jedan dan u Rusiji a već poznajem takvu ljepoticu — odgovori knez i odmah im ispripovjedi svoj susret s Rogožinom i sve ono što mu je Rogožin ispričao.

— Eto nam opet novosti! — uznemiri se ponovo general, koji je neobično pozorno saslušao kneževo kazivanje, pa radoznalo pogledao Ganju.

— Vjerojatno je posrijedi tek puka nepodopština — promrsi Ganja koji se također malko smeo. — Trgovački sin tjera kera. Čuo sam već nešto o njemu.

— Pa i ja sam, brate, čuo — priklopi general. — Odmah onda, poslije tih minđuša, ispričala nam je Nastasja Filipovna cijelu tu zgodu. Ali, sad je to već nešto drugo. Sad je možda zbilja i milijun posrijedi i... strast, niska strast, recimo, ah opet miriše na strast, a zna se, hvala bogu, što su sve takva gospoda kadra da učine, kad su trešteni pijani!... Hm!... Samo da se ne izlegne kakav skandal! — završi general zamišljeno.

Milijuna se plašite? — naceri se Ganja.

— A ti se, naravno, ne plašiš?

— Što vi mislite, kneže — obrati se iznenada Ganja knezu — je li to neki ozbiljan čovjek ili samo onako, običan klipan? Kakvo je vaše mišljenje?

U Ganji se zbivalo nešto osobito dok je zadavao knezu ovo pitanje. Baš kao da mu je neka nova i osobita ideja sijevnula u glavi i nestrpljivo se zakrijesila u očima. General, koji se iskreno i prostodušno uznemirio, također pogleda isprijeka kneza, ali kao da ne očekuje bogzna šta od njegova odgovora.

— Ne znam šta da vam kažem — odgovori knez — samo mi se učinilo da je u njega mnogo strasti, štoviše, nekakve bolesne strasti. Baš kao da je i sam još bolestan. Vrlo se lako može dogoditi da već prvih dana u Petrogradu opet padne u postelju, pogotovo ako počne bančiti.

— Je li? Tako vam se učinilo? — uhvati se general za tu ideju.

— Da, tako mi se učinilo.

— Međutim, tako se nešto može zbiti ne samo za nekoliko dana nego još večeras, još danas može štogod iskrsnuti — osmjehne se Ganja generalu.

— Hm!... Naravno... Može biti, a onda sve zavisi od toga što će njoj sunuti u glavu — reče general.

— Pa, valjda znate kakva ona koji put može biti.

— Ama, kakva to može biti? — navali opet general, koji se već bio posve smeo. — Slušaj, Ganja, molim te da joj danas ne protusloviš, i potrudi se da budeš, znaš, onako... jednom riječju, da joj ugodiš... Hm!... Što se sad tu ceriš? Slušaj, Gavrila Ardalionoviču, zbilja, sad je upravo prilika da se upitamo: oko čega se tu natežemo? Valjda ti je jasno da sam ja, što se mog osobnog probitka tiče, već odavno osiguran; bilo ovako ili onako, sve ću okrenuti u svoju korist. Točki se tvrdo odlučio, pa se ni ja nemam čega bojati. I zato, ako mi je sad do čega stalo, stalo mi je samo do tvog dobra. Prosudi i sam, zar zbilja nemaš povjerenja u mene? A još si uz to čovjek... čovjek... jednom riječju, pametan čovjek, pa sam se pouzdao u tebe... a to je, u ovom slučaju, to je... to je...

— To je najvažnije — dovrši Ganja pomažući opet smetenom generalu, te skupi usne u neobično zajedljiv smiješak, koji više nije htio ni prikrivati. Gledao je svojim užagrenim očima pravo u oči generalu, baš kao da želi da mu general pročita u pogledu cijelu misao.

— Pa da, pamet je tu najvažnija! — potvrdi general gledajući oštro Ganju. — Nego, smiješan si ti čovjek, Gavrila Ardalioniču! Baš kao da se raduješ, vidim ja, tom trgovčiću, kao da će te on spasiti. A tu je baš trebalo pametno od samog početka; tu je baš trebalo shvatiti i... i postupati međusobno pošteno i otvoreno, jer, inače... trebalo je unaprijed upozoriti, da se drugi ne obrukaju, pogotovo kad je bilo i dovoljno vremena, pa i sad ga još ima dovoljno (general značajno uzvi obrvama), iako je ostalo još svega nekoliko sati.. Jesi li me razumio? Jesi li? Ma zbilja, hoćeš li ili nećeš? Ako nećeš, reci i — molim lijepo! Nitko vas, Gavrila Ardalioniču, ne zadržava, nitko vas ne vuče silom u zamku, ako već tu vidite nekakvu zamku.

— Hoću — izusti Ganja u pola glasa, ali odlučno, pa obori oči, smrkne se i ušuti.

General je bio zadovoljan. Bio se ražestio, ali se već, očito, pokajao što je pretjerao. Iznenada se obrati knezu i kao da mu preko lica preletje i kao da ga uznemiri pomisao da je knez, eto, tu i da je ipak sve čuo. Ali se začas umiri — dostajao je samo jedan pogled na kneza pa da se čovjek potpuno umiri.

— Oho! — usklikne general gledajući uzorak iz kaligrafije koji mu je dao knez. — Pa, ovo je uzoran krasopis! I to rijetko uzoran! Pogledaj samo, Ganja, kakav je to talent!

Na debelom velinskom listu papira knez je napisao srednjovjekovnim ruskim pismom ovu rečenicu:

»Ponizni iguman Pafnutij[16] napisa ovo svojom rukom.«

— Evo, vidite — razjasni knez neobično zadovoljno i ushićeno — ovako se potpisao iguman Pafnutij, prema snimci iz četrnaestog stoljeća. Predivno su se potpisivali svi ti naši stari igumani i mitropoliti, kako su to samo činili ponekad ukusno, kako brižno! Zar nemate bar Pogodinovu knjigu[17], generale? Zatim sam, evo ovo, napisao drugačijim rukopisom — ovo je okruglo, krupno francusko pismo iz prošlog stoljeća, poneka su se slova i drukčije pisala, to je priprosto pismo, pismo javnih pisara, a preuzeo sam ga iz njihovih uzoraka (imao sam jedan primjerak) — priznat ćete i sami da nije bez vrijednosti. Pogledajte samo ova okrugla slova d i a. Prenio sam francuski karakter u ruska slova, što je vrlo teško, ali je dobro uspjelo. A evo još jednog prelijepog i originalnog pisma, evo vidite ovu rečenicu: »Revnost sve prevladava.« To je rusko pismo, pisarsko ili, ako hoćete, vojnopisarsko. Tako se piše službeni spis uglednim ličnostima, to je također okruglo pismo, divno, priprosto pismo, jednostavno ispisano, ali izvanredno ukusno. Kaligraf ne bi dopustio ovih vitica ili, bolje reći, ovih začetaka vitica, evo ovih nedovršenih repica, vidite, ali u cjelini, pogledajte, upravo to daje tom pismu karakter i, zbilja, tu se očituje sva vojno-pisarska duša — htio bi da se razmahne, i talent ga vuče, ali ga kopča na ovratniku čvrsto steže, stega se ogleda i u rukopisu, divota jedna! Nedavno me takav jedan uzorak prenerazio, slučajno sam ga našao, šta mislite gdje? U Švicarskoj! A, evo, ovo je jednostavno, obično i najčistije englesko pismo — ne može biti ničeg otmjenijeg, tu vam je sve divota, biserje, perle, to je savršeno; a evo i jedne varijante, i opet francuske,

preuzeo sam je od jednog francuskog trgovačkog putnika — isto ono englesko pismo, ali je puna linija malčice puni ja i deblja nego u engleskom pismu, i gle — narušen je raspored svjetlosti; a pazite i na ovo: izmijenjen je oval, malčice je okrugliji i uz to je još dopuštena vitica, a vitica je najškakljivija od svega! Vitica iziskuje izvanredan ukus; ali, ako pođe za rukom, ako se nađe prava proporcija, s takvim se pismom ne može ništa mjeriti, može se čovjek čak u njega zaljubiti.

— Oho! U kakve se to samo tančine vi upuštate — nasmije se general. — Pa vi, dragi moj, niste samo kaligraf, vi ste i umjetnik, a? Ganja?

— Čudo jedno — reče Ganja — i tu se odmah vidi i spoznaja o svom pozivu — dometne smijući se podrugljivo.

— Smij se ti samo, smij, ali od ovoga se može napraviti karijera — reče general. — Znate li, kneže, kojoj ćete ličnosti odsad pisati spise? Pa, vama se može odmah, od sama početka, odrediti plaća od trideset pet rubalja na mjesec. Ali već je dvanaest i pol — završi pošto je pogledao na sat. — Da prijeđemo na posao, kneže, jer se moram požuriti, a danas se možda nećemo više ni vidjeti! Sjedite načasak; već sam vam kazao da vas neću moći baš često primati; ali iskreno želim da vam bar malčice pomognem, malčice, razumije se, onoliko, naime, koliko je najnužnije, a poslije — kako vas bude volja. Naći ću vam jedno skromno mjesto u kancelariji, neće biti teško, ali će iziskivati savjesnost. A sad o onom što slijedi — u kući, to jest u obitelji Gavrile Ardalioniča Ivolgina, evo ovog mog mladog prijatelja s kojim se izvolite upoznati, njegova mamica i sestrica ispraznile su u stanu dvije-tri namještene sobe pa ih iznajmljuju, s hranom i poslugom, podstanarima koji imaju najbolje preporuke. Uvjeren sam da će moju preporuku Nina Aleksandrovna prihvatiti. A vama će, kneže, to zlata vrijediti, prvo, zato što nećete biti sami, nego, da tako kažem, u krilu obitelji, a po mom mišljenju ne bi valjalo da se već na prvom koraku nađete sami u ovakvoj metropoli kao što je Petrograd. Nina Aleksandrovna, mamica, i Varvara Ardalionovna, sestra Gavrile Ardalionovića, jesu dame koje ja neobično poštujem. Nina Aleksandrovna je supruga Ardaliona Aleksandroviča, umirovljenoga generala, koji mi je nekad bio drug, na početku mog službovanja, ali s kojim sam, iz izvjesnih razloga, prekinuo odnose,

što me inače ne priječi da ga poštujem, u određenom smislu. Sve vam ovo razlažem, kneže, kako biste shvatili da vas, da tako kažem, osobno preporučujem, pa dakle i jamčim za vas, u neku ruku. Najamnina je vrlo umjerena, pa se nadam da će vaša plaća uskoro biti sasvim dovoljna za tu svrhu. Čovjeku je, doduše, prijeko potreban i džeparac, pa makar i najskromniji, ali nemojte se, kneže, naljutiti kad vam kažem da će za vas biti bolje da nemate džeparca, pa da i inače nemate novaca u džepu. Ovo vam govorim na temelju svog mišljenja o vama. Ali, budući da vam je sad novčarka sasvim prazna, dopustite da vam za početak ponudim, evo, ovih dva-deset pet rubalja. Poslije ćemo se, naravno, obračunati, a ako ste tako iskren i duševan čovjek kako se može suditi po vašim riječima, ni tu neće biti među nama nikakvih neprilika. A što se ovoliko zanimam za vas, to je zato što radi nečega cak i računam na vas; poslije ćete vidjeti o čemu se radi. Eto, vidite, govorim s vama sasvim otvoreno; nadam se, Ganja, da ti nemaš ništa protiv toga da kneza smjestimo u vašem stanu?

— Ama, naprotiv! I mamici će biti vrlo drago... — potvrdi Ganja uljudno i susretljivo.

— Kod vas je, čini mi se, još i sad samo jedan podstanar. Onaj, kako se ono zove, Ferd... Fer...

— Ferdiščenko.

— Ma da, ne sviđa mi se taj vaš Ferdiščenko, ima poganu jezičinu. I nikako ne shvaćam zašto mu Nastasja Filipovna toliko povlađuje. Je li joj zaista neki rođak?

— Ma nije, sve je to šala! Nema u tome ni trunka istine.

— Ama, do vraga i on! E pa, šta je, kneže, jeste li zadovoljni ili niste?

— Zahvaljujem vam, generale, postupili ste sa mnom kao neobično dobar čovjek, pogotovo što vas uopće nisam ništa molio; ne govorim vam to iz neke oholosti; zaista nisam znao kamo da sklonim glavu. Maloprije me, doduše, Rogožin pozvao k sebi.

— Rogožin? Ma nemojte; savjetovao bih vam, onako očinski, ili, ako više volite, prijateljski, da zaboravite toga gospodina Rogozina. I inače bih vam savjetovao da se držite obitelji kod koje ćete stanovati.

— Kad ste već tako dobri — poče knez — imam jedan posao na duši. Dobio sam obavijest...

— E, oprostite — presiječe ga general u riječi — sad više nemam ni časka vremena. Odoh da kažem za vas Lizaveti Prokofjevnoj — ako zaželi da vas odmah primi (a potrudit ću se da vas tako preporučim), savjetujem vam da iskoristite priliku i da joj ugodite, jer vam Liza veta Prokofjevna može i te kako dobro doći; pa vi ste ipak prezimenjaci. Ako ne bude sad htjela, nemojte zamjeriti, primit će vas drugi put. A ti, Ganja, pogledaj dotle ove račune, maloprije smo se Fedosejev i ja natezali oko njih. Ne smijemo ih zaboraviti priložiti...

General iziđe, i tako mu knez nije dospio izložiti svoj posao o kojem je valjda već po četvrti put zaustio da govori. Ganja pripali cigaretu i ponudi kneza; knez prihvati, ali ne zapodijevaše razgovora jer nije htio smetati, nego poče razgledati kabinet; međutim, Ganja jedva da je i pogledao papir ispisan brojkama koji mu je ostavio general. Bio je rastresen — njegov osmijeh, pogled i zamišljenost učiniše se knezu još nekako sumorniji, otkako su ostali nasamu. Iznenada Ganja priđe knezu, koji je u tom času opet stajao pred fotografijom Nastasje Filipovne i promatrao je.

— Sviđa vam se, znači, takva žena, kneže? — upita ga iznenada, motreći ga prodornim pogledom. Baš kao da je imao na umu nekakvu posebnu namjeru.

— Neobično lice! — odgovori knez. — I uvjeren sam da joj ni sudbina nije obična. Lice joj je veselo, ali mora da je negdje strahovito patila, a? O tome joj oči govore, evo, ove dvije koštice, ove dvije točke ispod očiju, na vrhu obraza. To je lice ponosito, strahovito ponosito, a bogme ne bih znao reći je li dobra. Eh, da je bar dobra! Tada bi sve bilo u redu!

— A biste li se vi oženili takvom ženom? — produži Ganja ne odvajajući od njega svojih užagrenih očiju.

— Ne mogu se ja nikakvom ženom oženiti jer nisam zdrav — reče knez.

— A bi li se Rogožin oženio njome? Što mislite?

— Pa čujte, mogao bi se, mislim, već sutra oženiti, i oženio bi se, a za tjedan dana bi je možda i zaklao.

Čim je knez to izgovorio, Ganja odjednom tako zadrhta da knez umalo što ne krikne.

— Što vam je? — reče hvatajući ga za ruku.

— Vaša svjetlosti! Presvijetli vas mole da izvolite doći do milostive — javi lakaj koji se pojavio na vratima. Knez odmah pođe za njim.

IV

Sve tri mlade Jepančinke bile su jedre, bujne, stasite gospođice, divnih pleća, razvijenih grudi, snažnih ruku, gotovo kao u muškaraca, i dakako da su, onako snažne i zdrave, voljele katkad dobro pojesti, što nisu uopće tajile. Njihova mamica, generalica Lizaveta Prokofjevna, koji put je prijeko gledala na taj njihov neskriveni apetit, ali kako su neka njezina mišljenja, ma koliko da su ih kćeri naoko poštivale, uglavnom već odavno bila izgubila onaj nekadašnji neosporni autoritet, štoviše, toliko da je uobičajena složna konklava triju djevojaka počela redom nadvladavati njena mišljenja, generalica je, da bi sačuvala dostojanstvo, držala da je pametnije ne prepirati se, nego popuštati. Njena narav, doduše, vrlo često nije htjela slušati i pokoriti se odlukama zdravog razuma; Lizaveta Prokofjevna bivala je iz godine u godinu sve mušičavija i netrpeljivija, postala je čak i nekakva čudakinja, ali, kako je uvijek imala pri ruci svog neobično pokornog i dresiranog muža, obično bi se sav onaj višak, što se bio nagomilao, izlio na njegovu jadnu glavu, pa bi ponovo u obitelji zavladala harmonija i sve je dalje teklo kao po loju.

Uostalom, ni sama generalica nije gubila teka, i obično je u dvanaest i pol sjedala s kćerima za obilat doručak koji je gotovo nalikovao na ručak. Gospođice bi još prije toga popile po šalicu kave, točno u deset sati, u postelji, čim bi se probudile. To im je bilo po volji i to su bile jednom zauvijek uvele. U dvanaest i pol prostirao se stol u maloj blagovaonici, blizu mamičinih odaja, i na taj obiteljski i intimni doručak dolazio je katkad i sam general, kad je imao vremena. Pored čaja, kave, sira, meda, maslaca, posebnih nekakvih uštipaka što ih je obožavala sama generalica, kotleta i ostaloga, iznosio se na stol i krepak, vreo bujon. Toga dana kad je počela naša pripovijest okupila se bila cijela obitelj u blagovaonici, očekujući generala koji je obećao da će doći u dvanaest i pol. Da je zakasnio samo casak, odmah bi bili poslali po njega, ali je došao na vrijeme. Kad je prišao supruzi da se pozdravi i poljubi joj ruku, zapazio je na njenu licu

nešto osobito. I premda je još jučer naslutio da će danas biti upravo tako zbog jednog »slučaja« (kao što se navikao izražavati), pa se sinoć, prije nego što je zaspao, bio zbog toga zabrinuo, ipak se sad opet nekako ušeprtljio. Priđoše mu kćeri da ga poljube; nisu se, doduše, srdile na njega, ali i tu kao da nešto nije bilo u redu. General je, istinabog, zbog izvjesnih razloga, bio postao pretjerano sumnjičav; ali kako je bio iskusan i spretan otac i suprug, odmah je poduzeo stanovite mjere.

Možda nećemo suviše nauditi slikovitosti našeg kazivanja ako ovdje zastanemo i poslužimo se nekim objašnjenjima kako bismo izravno i što točnije prikazali stanje i prilike u kojima zatječemo obitelj generala Jepančina na početku ove pripovijesti. Već smo maloprije rekli da general nije, doduše, bio osobito naobražen čovjek, nego, naprotiv, kao što je sam o sebi govorio, »čovjek samouk«, ali je svakako bio iskusan suprug i spretan otac. Između ostalog, držao se načela da ne požuruje kćeri na udaju, naime, da im »ne kljuca po glavi« i da im ne dodijava preko svake mjere svojom roditeljskom ljubavlju i skrbi za njihovu sreću, kao što i nehotice, ali prirodno, biva, posvuda, pa i u najpametnijim obiteljima u kojima su kćeri dorasle za udaju. Uspio je čak predobiti i Lizavetu Prokofjevnu za to svoje načelo, iako to nije bilo nimalo lako — nije bilo lako zato što nije bilo prirodno; ali su generalovi argumenti bili neobično jaki i počivali su na opipljivim činjenicama. Pa i udavače, potpuno prepuštene same sebi i svojim odlukama, morat će napokon, sasvim prirodno, doći k pameti, a tada će sve ići samo od sebe, jer će se zdušno prihvatiti posla, okaniti se mušica i pretjerane izbirljivosti; roditeljima će pak samo ostati da budno i što neprimjetniie paze da ne dođe do kakva čudna izbora ili neprirodna odstupanja, pa da onda uvrebaju pravi trenutak i u jedan mah potpomognu svim svojim silama i utjecajem da se sve obavi kako treba. Napokon, njihov imutak i društveni ugled, na primjer, rasli su svake godine geometrijskom progresijom pa su, prema tome, što je više odmicalo vrijeme, i kćeri sve više dobivale na vrijednosti, čak i kao udavače. Ali, pored svih tih nepobitnih činjenica, pojavila se još jedna — najstarijoj kćeri Aleksandri odjednom, i tako reći preko noći (kao što to svagda biva), mine dvadeset peta godina. Nekako u to isto vrijeme i Afanasij Ivanovič Točki, čovjek iz otmjena društva, s dobrim vezama i

neobično bogat, ponovo izrazi svoju davnašnju želju da se oženi. Bio je to čovjek od svojih pedeset pet godina, čelik-značaj, neobično razvijena ukusa. Htio je da se što bolje oženi, a mnogo je držao do ženske ljepote. Budući da je od nekog vremena živio s generalom Jepančinom u velikom prijateljstvu, što se osobito bilo razvilo zbog njihova zajedničkog ulaganja u neke financijske pothvate, povjerio mu se i, tako reći, zatražio od njega prijateljski savjet i uputu — smije li ili ne smije pomišljati na ženidbu s jednom od njegovih kćeri? U mirnom i divnom toku obiteljskog života generala Jepančina dolazilo je do očita preokreta.

Neosporna je ljepotica u obitelji bila, kako već rekosmo, najmlađa, Aglaja. Cak je i sam Točki, neobično sebičan čovjek, shvatio da tu nema šta tražiti i da Aglaja nije za njega. Možda su ponešto slijepa ljubav i odviše žarko prijateljstvo između sestara pridonijeli tom pretjerivanju, ali su one posve iskreno predviđale da Aglajina sudba neće biti obična, nego pravi ideal zemaljskog raja. Aglajin budući muž morao je posjedovati sve vrline i prednosti, a da i ne govorimo o bogatstvu. Sestre su se čak dogovorile, i to nekako prešutno, da će se, ako zatreba, i žrtvovati u korist Aglaje — za nju je bio predviđen golem i izvanredan miraz. Roditelji su znali za taj sporazum između dviju starijih sestara, pa kad je Točki zatražio savjet, nisu gotovo ni sumnjali da jedna od starijih sestara neće odbiti da ispuni njihove želje, pogotovo što Afanasij Ivanovič neće zacijelo mnogo mariti za miraz. Sam je general, na temelju svoga bogatog životnog iskustva, neobično mnogo držao do ponude Tockoga. Budući da je i sam Točki, zbog nekih svojih razloga, postupao zasad vrlo oprezno i tek ispitivao teren, roditelji su također samo izdaleka nabacivali pred kćerima izvjesne pretpostavke. Na to su od njih dobili odgovor, koji je također bio prilično neodređen, ali ih je bar mogao umiriti, da najstarija među njima, Aleksandra, možda i neće odbiti tu ponudu. Aleksandra je, doduše, bila djevojka čvrsta karaktera, ali dobra, razborita i neobično miroljubiva; možda bi se čak i vrlo rado udala za Tockoga, a kad bi jednom dala riječ, pošteno bi je održala. Sjaja nije voljela, a ne samo što od nje nisu prijetile nikakve brige i nagli obrati, nego je mogla čak i zasladiti i srediti mužu život. Bila je vrlo lijepa, iako nije svakom zapinjala za oko. Što je mogao Točki više poželjeti?

Pa ipak se i dalje samo na mjestu tapkalo. Točki i general prijateljski se dogovoriše da će se do daljnjega kloniti svakog formalnog i neopozivog braka. Pa ni roditelji još nisu počeli govoriti sa kćerima sasvim otvoreno; pojavila se kanda i nekakva nesuglasica — generalica Jepančinka, majka obitelji, nije bila zbog nečega zadovoljna, a to je bilo i te kako važno. Posrijedi je bila jedna okolnost koja je svemu smetala, jedan zakučast i škakljiv slučaj koji je sve skupa mogao upropastiti, jednom zauvijek.

Taj zakučasti i škakljivi »slučaj« (kao što je govorio sam Točki) začeo se bio još davno, prije otprilike osamnaest godina. Blizu jednog od najbogatijih imanja Afanasija Ivanoviča, u jednoj od središnjih gubernija, tavorio je neki jadni vlastelin na svom skromnom posjedu. Bio je to čovjek poznat po neprestanim i upravo poslovičnim nedaćama — umirovljeni oficir iz odlične plemićke obitelji, još odličnije od obitelji Tockoga, neki Filip Aleksandrovič Baraškov. Zadužen do grla, sa založenim imanjem, uspio je, napokon, pošto se namučio kao robijaš i naradio gotovo kao seljak, srediti koliko-toliko svoje malo gospodarstvo. Čim bi mu štogod pošlo za rukom, odmah bi se neobično osokolio. Osokolio se on; obasjala ga nada, pa je otišao na nekoliko dana u kotarski gradić da se sastane s jednim od svojih glavnih vjerovnika, pa ako bude mogao, da se napokon nekako i nagodi s njim. Trećeg dana nakon dolaska u grad, dođe mu njegov seoski knez na konju, opržena obraza i nagorjele brade, i javi da mu je »očevina izgorjela«, jučer, u samo podne, te da su mu »izvoljeli izgorjeti i supruga, a dječica ostala živa.« Čak ni Baraškov, koji je bio navikao na »udarce sudbine«, nije mogao podnijeti takva iznenađenja; pomjerio je pameću, a nakon mjesec dana umro u vrućici. Izgorjelo imanje, s kmetovima, koji su se razmiljeli po svijetu, prodano je na ime dugovanja, a dvije djevojčice, od po šest i sedam godina, Baraškovljevu djecu, primio je k sebi, onako velikodušan kakav je bio, Afanasij Ivanovič Točki, da ih o svom trošku odgaja. Iz početka su se djevojčice odgajale s djecom špana Afanasija Ivanoviča, umirovljena činovnika sa mnogo djece, koji je još uz to bio Nijemac. Uskoro je ostala još samo jedna djevojčica, Nastja, jer je mlađa umrla od hripavca. Točki ih je, živeći u inozemstvu, bio uskoro obje sasvim zaboravio. Nakon pet-šest godina, prolazeći jednom onuda, Afanasij Ivanovič naumi da obiđe

svoje imanje i iznenada spazi u svojoj kući na selu, u obitelji svoga Nijemca, predivno dijete, djevojčicu od svojih dvanaest godina, nestašnu, dragu, pametnu, na kojoj se vidjelo da će biti prava ljepotica; što se toga tiče, Afanasij Ivanovič bijaše nepogrešiv znalac. Taj put je ostao na imanju svega nekoliko dana, ali je stigao da se pobrine za djevojčicu; u njenu odgoju nastala je velika promjena — pozvana je čestita i postarija guvernanta, iskusna u boljem odgoju djevojaka, naobražena Švicarka, koja ju je, pored francuskog jezika, poučavala i u različnim naukama. Nastanila se na imanju, pa je školovanje male Nastasje poprimilo neobične razmjere. Točno nakon četiri godine školovanje je bilo završeno; guvernantna je otputovala, a po Nastju je došla neka gospođa, također nekakva vlastelinka i također susjeda gospodina Tockoga, ali u jednoj drugoj, dalekoj guberniji, i odvela Nastju sa sobom, u skladu s uputama i ovlaštenjima koja joj je dao Afanasij Ivanovič. I na tom omanjem imanju bila je drvena kuća, malena, doduše, ali netom sagrađena; namještena je bila vrlo otmjeno, a i seoce se, kao navlaš, zvalo Otradno[18]. Vlastelinka je dovela Nastju ravno u tu mirnu kućicu, a kako je sama bila udovica bez djece i stanovala samo jednu vrstu dalje, nastanila se s Nastjom u toj kućici. Uz Nastju se stvorila stara gazdarica i mlada, vješta sobarica. U kući se našla i glazbala, lijepa djevojačka biblioteka, slike, bakrorezi, olovke, kistovi, boje, divna hrtica, a nakon dvije sedmice udostojao se da dođe i Afanasij Ivanovič glavom... Otada je nekako posebno zavolio to svoje zabitno stepsko seoce, dolazio je svakog ljeta, ostajao po dva, pa i tri mjeseca, i tako je prošlo poprilično vremena, oko četiri godine, sretno i mirno, otmjeno i lijepo.

Jednom, negdje na početku zime, oko četiri mjeseca nakon jednog od ljetnih boravaka Afanasija Ivanoviča u Otradnom, gdje je taj put ostao svega dvije sedmice, pronio se bio glas ili, bolje reći, dopro je bio do Nastasje Filipovne nekako glas, da se Afanasij Ivanovič ženi u Petrogradu nekom ljepoticom, bogatom i uglednom — ukratko, da ima solidnu i sjajnu partiju. Poslije se pokazalo da taj glas nije bio potpuno istinit — i tada je ženidba bila tek u planu, i sve je bilo još vrlo neodređeno, ali je u životu Nastasje Filipovne ipak došlo do velikog preokreta. Iznenada je pokazala neobičnu

odlučnost i očitovala sasvim neočekivan karakter. Bez mnogo razmišljanja, ostavila je svoju drvenu kućicu i iznenada osvanula u Petrogradu, kod samog Tockoga, sama samcata. Točki se zabezeknuo, zaustio da nešto kaže, ali se odjednom pokazalo, gotovo od prvih riječi, da mora potpuno promijeniti stil, raspon glasa, prijašnje predmete ugodnih i lijepih razgovora što ih je do tada onako uspješno vodio s njom, logiku — sve, sve, sve! Pred njim je sjedila potpuno druga žena koja nije bila ni najmanje nalik na onu koju je poznavao do tada i ostavio je bio još nedavno, u srpnju mjesecu, u seocetu Otradnom.

Pokazalo se da ta nova žena, prvo, neobično mnogo zna i razumije — toliko da se čovjek morao čudom čuditi otkud je stekla sve to znanje, došla do takvih točnih pojmova. (Nije valjda iz svoje djevojačke biblioteke?) Štoviše, čak je i pravnu stranu svog položaja izvanredno dobro shvaćala i posjedovala pozitivno znanje, ako ne o samom svijetu a ono bar o tome kako se neki poslovi obavljaju na svijetu; drugo, njen je karakter bio posve drugačiji nego prije, naime, to više nije bilo ono plašljivo stvorenje, internatski neodređeno, gdjekad čarobno zbog svoje originalne nestašnosti i bezazlenosti, gdjekad nujno i zamišljeno, začuđeno, nepovjerljivo, uplakano i nemirno.

Naprotiv, tu se pred njim kikotalo i peckalo ga najotrovnijim sarkazmima neobično i neočekivano stvorenje, koje mu naprečac kaza da nikad nije u svom srcu osjećalo prema njemu ništa doli najdubljeg prezira, prezira od kojeg je hvata mučnina i koji se javio odmah nakon njene prvotne zadivljenosti. Ta mu je nova žena rekla da bi joj u punom smislu riječi bilo potpuno svejedno kad bi se on sad odmah i bilo s kim oženio, ali da je došla da ga u tome spriječi, i to da ga spriječi iz pakosti, jedino zato što joj se tako hoće, te će tako i biti — »pa ako ništa drugo, da ti se doista nasmijem jer sad hoću i ja, napokon, da se smijem«.

Tako je bar govorila; a možda i nije izrekla sve što joj je bilo na pameti. Međutim, dok se ta nova Nastasja Filipovna kikotala i sve to razglabala, Afanasij Ivanovič razmišljao je o svemu tome i pokušavao koliko-toliko srediti svoje pomalo uskomešane misli. To je razmišljanje poprilično potrajalo; mozgao je i donosio konačnu odluku gotovo dvije sedmice — ali se nakon dvije sedmice napokon

odlučio. Valja imati na umu da je Afanasiju Ivanoviču bilo u to vrijeme već oko pedeset godina, te da je bio nadasve solidan i staložen čovjek. Svoj položaj u svijetu i u društvu bio je već odavno učvrstio na najsolidnijim temeljima. Sebe, svoj mir i udobnost volio je i cijenio više od svega na svijetu, kao što i priliči sređenu čovjeku. Nije smio dopustiti da se imalo poremeti, imalo pokoleba ono što je stvarao cijelog života i što je poprimilo tako divotan oblik. S druge strane, iskustvo i pronicav pogled na zbivanja počeli su vrlo brzo i neobično pouzdano govoriti Tockome da ima pred sobom sasvim neobično stvorenje, da je to upravo onakvo stvorenje koje neće samo prijetiti, nego će svakako i učiniti ono čime prijeti i, što je najgore, da neće ama baš ni od čega prezati, pogotovo što ama baš ni do čega ne drži, pa ga ne možeš ničim ni sablazniti. Tu je, očito, bilo nešto drugo posrijedi, naslućivao se neki mutež u duši i srcu — nešto kao neko romantično ogorčenje bogzna na koga i zašto, nekakav neutaživ prezir koji je prevršio svaku mjeru — ukratko, nešto nadasve smiješno i nedopustivo u pristojnu društvu i nešto što je prava božja kazna za pristojna čovjeka, kad naiđe na to. Dakako da je Točki, onako bogat i s onakvim vezama, mogao u tren oka počiniti kakav neznatan i sasvim nevin zločin da se izbavi iz neprilika. S druge strane, bilo je očito da ni sama Nastasja Filipovna nije kadra da mu bogzna kako naudi, pa makar, recimo, i u pravnom smislu; čak ne bi mogla izazvati ni bogzna kakav skandal jer ju je bez po muke mogao svagda zauzdati. Ali sve to samo pod uvjetom da je Nastasja Filipovna odlučila da postupa onako kako obično ljudi postupaju u takvim prilikama, da nije suviše svojeglavo iskakala iz kolotečine. Ali upravo je tu Točkom dobro došao njegov pronicav pogled dokučio je da Nastasja Filipovna i sama dobro zna koliko je nemoćna u pravnom smislu, ali da joj je nešto sasvim drugo na pameti i... u očima kojima je sijevala. Kako joj nije bilo ni do čega stalo, a najmanje do same sebe (trebalo je vrlo mnogo pameti i pronicavosti da se u tom času dokuči da njoj već odavno nije stalo do same sebe, i da on, onakav skeptik i mondeni cinik, povjeruje u ozbiljnost toga njenog osjećaja), Nastasja Filipovna bila je kadra da upropasti samu sebe, neopozivo i nedostojno, Sibirom i robijom, samo da osramoti čovjeka koji joj se dozlaboga zgadio. Afanasij Ivanovič nije nikad tajio da je pomalo plašljiv ili, bolje reći, konzervativan u najvećoj

mjeri. Kad bi, recimo, znao da će ga ubiti na vjenčanju ili da će se dogoditi štogod tako nezgodno, smiješno i u društvu neuobičajeno, dakako da bi se uplašio, ali se ne bi toliko uplašio toga što će ga ubiti, ili raniti, ili što će mu pred cijelim svijetom netko pljunuti u lice, i tako dalje, i tako dalje, koliko toga što će mu se to dogoditi u takvu neprirodnu i neuobičajenu obliku. A upravo je to Nastasja Filipovna nagovještavala, premda je zasad još šutjela o tome; znao je da ga je skroz-naskroz prozrela i proučila, pa da zna i kako će ga najbolnije pozlijediti. A kako je bio tek naumio da se oženi, Afanasij Ivanovič se pokori i popusti Nastasji Filipovnoj.

Toj njegovoj odluci pripomogla je još jedna okolnost — teško je bilo i zamisliti koliko se ta nova Nastasja Filipovna razlikovala u licu od one nekadašnje. Nekad je to bio samo vrlo zgodan djevočurak, a sad... Točki nije dugo mogao oprostiti sam sebi što ju je četiri godine gledao a da je nije vidio. Mnogo, doduše, znači i to što je s obje strane, u njima i odjednom, nastao preokret. Sjećao se, uostalom, kako su mu i nekad, u nekim trenucima, padale na um čudne misli pri pogledu, primjerice, na njene oči — kao da je naslućivao u njima nekakav dubok i tajanstven mrak. Taj pogled kao da je zadavao nekakavu zagonetku. U posljednje dvije godine cesto se čudio kako se u Nastasje Filipovne mijenja boja lica; iznenada bi strašno problijedjela i — za divno čudo — bivala još ljepša. Točki, koji je, kao i svi džentlmeni koji su se nauživali u svom vijeku, isprva prezirao jeftin način na koji je došao do te djevičanske duše, počeo je u posljednje vrijeme sumnjati u istinitost tog svog mišljenja. Kako bilo da bilo, naumio je bio još proljetos da što prije odlično i bogato uda Nastasju Filipovnu za kakva razborita i čestita gospodina koji služi u nekoj drugoj guberniji. (O, kako se strašno i kako pakosno sad tome rugala Nastasja Filipovna!) Ali sad se Anafasij Ivanovič pomamio za nečim novim pa je čak pomislio da bi opet mogao iskoristiti tu ženu. Odlučio je smjestiti Nastasju Filipovnu u Petrogradu i okružiti je raskoši i udobnošću. Ako ne bude jedno, bit će drugo — Nastasjom Filipovnom mogao se pohvaliti, pa čak i podičiti u stanovitu društvu. A Afanasij Ivanovič je mnogo držao do svoje slave na tom polju.

Prošlo je bilo već pet godina života u Petrogradu, i dakako da se za to vrijeme štošta ustalilo. Položaj Afanasija Ivanoviča nije bio ugodan; najgore je od svega bilo to što se, kad se jednom prepao,

nikako više nije mogao smiriti. Bojao se — ni sam nije znao čega — naprosto se bojao Nastasje Filipovne. Neko vrijeme, prve dvije godine, sve je nešto mislio da Nastasja Filipovna želi da se uda za njega, ali da šuti zbog prevelike taštine i da uporno čeka da je on zaprosi. Takva bi želja bila čudna, ali je Afanasij Ivanovič postao sumnjičav, pa se mrštio i zapadao u teške misli. Na svoje veliko i (takvo je ljudsko srce!) pomalo nemilo čudo, odjednom se, u jednoj prilici, uvjerio da bi ga ona odbila, baš kad bi je i zaprosio. Dugo nije mogao to shvatiti. Činilo mu se da je moguće samo jedno tumačenje — da oholost »uvrijeđene i ćudljive žene« doseže čak i takvu mahnitost da više uživa u tome da bar jednom pokaže svoj prezir odbijanjem, nego da zauvijek sredi svoj položaj i dovine se do nedostupnih visina. Najgore je bilo to što je Nastasja Filipovna uzela previše maha. Ni na korist nije bila lakoma, čak ni na veliku korist i, premda nije odbila ponuđeni komfor, živjela je vrlo skromno i gotovo ništa nije u tih pet godina uštedjela. Afanasij Ivanovič se bio odvažio na vrlo lukavo sredstvo ne bi li se oslobodio svojih okova — neprimjetno i vješto počeo ju je sablažnjavati, uz spretnu pomoć, različnim zamamnim napastima; ali konkretni ideali: knezovi, husari, tajnici poslanstva, pjesnici, romanopisci, pa čak i socijalisti — ništa od svega toga nije ostavilo nikakav dojam na Nastasju Filipovnu, kao da joj je u njedrima mjesto srca kamen, kao da su joj osjećaji presahli i jednom zauvijek zamrli. Živjela je uglavnom povučeno, čitala, čak je i učila, voljela je glazbu. Malo je imala znanaca; sve se nešto družila s nekim siromašnim i smiješnim činovnicima, poznavala je nekakve dvije glumice, neke starice, osobito je voljela veliku obitelj jednog čestitog učitelja, a u toj su obitelji i nju voljeli i rado je primali. Počesto se uvečer okupljalo kod nje pet-šest znanaca, ne više. Točki je dolazio vrlo često i redovito. U posljednje se vrijeme, ne baš lako, upoznao s Nastasjom Filipovnom i general Jepančin. U isto se vrijeme sasvim lako, bez po muke, upoznao s njom i jedan mlađi činovnik koji se preživao Ferdiščenko, vrlo nepristojan i raskalašen lakrdijaš, sklon neslanim šalama i piću. Poznavala se i s jednim mladim i čudnim čovjekom koji se preživao Pticin, skromnim, urednim i zalizanim, koji se bio izvukao iz neimaštine i postao lihvar. Upoznao se s njom, najposlije, i Gavrila Ardalionovič... Na kraju je Nastasja Filipovna stekla čudnu slavu —

svi su znali za njenu ljepotu, ali ništa više od toga; nitko se nije mogao ničim pohvaliti, nitko nije mogao ništa pričati na njen račun. Takav ugled, njena naobraženost, lijepo vladanje, duhovitost, sve je to napokon učvrstilo Afanasija Ivanoviča u njegovu poznatom naumu. Eto, upravo u tom trenutku počeo je i sam general Jepančin igrati važnu i neobičnu ulogu u ovoj pripovijesti.

Kad mu se Točki onako ljubazno obratio za prijateljski savjet u vezi s jednom od njegovih kćeri, odmah mu je, na najplemenitiji način, sve priznao, potpuno i otvoreno. Odao mu je da je nakanio da ne preza ni od kakvih sredstava, samo da se domogne slobode; da se ne bi umirio čak ni kad bi mu Nastasja Filipovna sama kazala da će ga ubuduće ostaviti na miru; da mu nisu dovoljne riječi, da su mu potrebne najčvršće garancije. Sporazumješe se i odlučiše da rade zajednički. Ponajprije se dogovoriše da iskušaju najblaža sredstva i da dirnu, da tako kažemo, samo u »plemenite žice srca«. Pohodiše obojica Nastasju Filipovnu, a Točki naprečac poče tako da joj kaza kako je u užasnu i nepodnosivu položaju; za sve je sam sebe okrivio; otvoreno je rekao da se ne kaje zbog svog prvotnog postupka s njom zato što je okorjeli bludnik te se ne može svladati, ali da se sad želi oženiti i da je sva sudbina nadasve poštena i društveno dolična braka u njenim rukama; ukratko, da se uzda u njeno plemenito srce. Zatim je preuzeo riječ general Jepančin, kao udavačin otac, i govorio je razborito, klonio se ganutljivosti, samo je spomenuo da joj priznaje puno pravo da odluči o sudbini Afanasija Ivanovica, vješto se podičio svojom smjernošću i predočio joj da sudbina njegove kćeri, a možda i dviju njegovih kćeri, ovisi sad o njenoj odluci. Na pitanje Nastasje Filipovne: »Što zapravo od nje hoće?« — Točki joj isto onako sasvim otvoreno i ljudski prizna da je još od prije pet godina toliko zaplašen da se još ni sad ne može sasvim smiriti, sve dok se sama Nastasja Filipovna ne uda. Odmah dometne da bi ta njegova molba bila, naravno, besmislena kad ne bi za nju imao neke osnove. Sam je dobro primijetio i pouzdano doznao da jedan mlađi čovjek iz dobre kuće, koji živi u vrlo čestitoj obitelji, a zove se Gavrila Ardalionovič Ivolgin, koga ona poznaje i prima, odavno već nju voli svom silinom strasti i da bi, naravno, dao pola života za puku nadu da će zadobiti njenu naklonost. To je njemu, Afanasiju Ivanoviču, priznao sam Gavrila Ardalionovič, i to već poodavno, onako prijateljski i čista,

mlada srca, a to već odavno zna i Ivan Fjodorovič, koji je mladićev dobrotvor. Napokon, ako se on, Afanasij Ivanovič, ne vara, i sama Nastasja Filipovna već odavno zna za ljubav toga mladića, a čak mu se nekako čini da i dobrohotno gleda na tu ljubav. Njemu je, naravno, teže nego ikome drugom govoriti o tome. Ali, kad bi Nastasja Filipovna htjela povjerovati da u njemu, Točkom, pored sebičnosti i želje da udesi svoj udes, postoji i nekakva želja za njeno dobro, onda bi shvatila da je njemu već odavno krivo, pa i teško, da je gleda tako osamljenu; da je oko nje samo pusti mrak, puko nevjerovanje u obnovu života, života koji bi se mogao tako lijepo preporoditi u ljubavi i u obitelji, i na taj način zadobiti nov cilj; da joj sposobnosti, možda i sjajne, propadaju, da od svoje volje uživa u svom jadu, ukratko, da pati čak i od nekakve romantičnosti koja nije vrijedna ni zdrave pameti ni plemenita srca Nastasje Filipovne. Pošto je ponovio da je njemu teže govoriti nego drugima, završio }e kako ne gubi nadu da mu Nastasja Filipovna neće uzvratiti prezirom, ako on pokaže svoju iskrenu želju da joj osigura budućnost i ponudi joj svotu od sedamdeset pet tisuća rubalja. I doda, kao objašnjenje, da joj je ta svota ionako već namijenjena u njegovoj oporuci; ukratko, da tu nipošto nije riječ o nekakvoj odšteti... i, napokon, zašto se njemu ne bi priznala i oprostila ljudska želja da bar malo olakša sebi savjest, i tako dalje, i tako dalje, sve ono što se obično govori u takvim zgodama. Afanasij Ivanovič govorio je dugo i rječito i uzgred ubacio, da tako kažemo, vrlo zanimljiv podatak da se o tih sedamdeset pet tisuća sad prvi put izlanuo i da za njih nije znao čak ni Ivan Fjodorovič, koji, eto, tu sad s njim sjedi, jednom riječju, ne zna nitko.

Odgovor Nastasje Filipovne zapanjio je oba prijatelja.

Ne samo što se na njoj nije zapažao ni najmanji trag prijašnje podrugljivosti, prijašnje kivnosti i mržnje, prijašnjeg kikota od kojeg su Tockoga još podilazili srsi, čim bi ga se sjetio, nego, naprotiv, kao da se obradovala prilici što može, napokon, porazgovarati s nekim otvoreno i prijateljski. Priznala je kako i sama odavno želi da zatraži prijateljski savjet i kako ju je u tome priječio samo ponos, ali sad kad je led probijen, ništa bolje ne bi mogla ni poželjeti. Isprva se turobno nasmiješila, a onda se veselo i obijesno nasmijala, i priznala da onakve nekadašnje bure nikako više neće biti, da je već odavno

donekle izmijenila svoje mišljenje o svemu, i premda se u duši nije promijenila, ipak mora mnogo šta priznati kao gotovo činjenice; što je bilo, bilo je, bilo pa prošlo, pa joj je čak i čudno što je Afanasij Ivanovič još onako zaplašen kao nekad. Tada se okrene Ivanu Fjodoroviču i reče mu, s izrazom najdubljeg poštovanja, da je već odavno čula vrlo mnogo o njegovim kćerima i da se već odavno navikla da ih duboko i iskreno poštuje. Sama pomisao da bi im mogla čime god biti od koristi ispunja je, reklo bi se, radošću i ponosom. Istina je da joj je sad teško i mučno, vrlo mučno; Afanasij Ivanovič je pogodio kakvi su njeni snovi; željela bi se preporoditi, ako ne baš u ljubavi a ono bar u obitelji, otkriti nov cilj u životu; ali da o Gavrili Ardalionoviču ne može gotovo ništa reći. Čini se da je on zaista voli; sluti da bi i ona njega mogla zavoljeti kad bi mogla povjerovati u postojanost njegove naklonosti; ali, sve da je i iskren, još je vrlo mlad; tu se nije lako odlučiti. Inače, najviše joj se sviđa kod njega što radi, trudi se i sam uzdržava cijelu obitelj. Čula je da je energičan čovjek, ponosit, da želi napraviti karijeru, da se želi probiti. Isto je tako čula da je Nina Aleksandrovna Ivolgina, majka Gavrile Ardalionoviča, divna žena, zaista vrijedna poštovanja; da je njegova sestra, Varvara Ardalionova, izvanredna i energična djevojka; mnogo je čula o njoj od Pticina. Čula je da hrabro podnose svoje nevolje; vrlo bi se rado upoznala s njima, ali još je pitanje bi li je oni rado primili u svoju obitelj. Općenito nema ništa protiv mogućnosti toga braka, ali o tome treba još dobro promisliti; ne bi voljela da je požuruju. A što se tiče onih sedamdeset pet tisuća, nije trebalo da se Afanasij Ivanovič toliko ustručava da govori o njima. I sama zna koliko novac vrijedi, i dakako da će ga primiti. Zahvaljuje Afanasiju Ivanoviču na njegovoj obzirnosti, na tome što nije čak ni generalu govorio o tome, a kamoli Gavrili Ardalionoviču, ali, uostalom, zašto ne bi i on unaprijed znao za to? Ona se nema što stidieti zbog tih novaca ako stupi u njihovu obitelj. Bilo kako mu drago, nikog ne kani moliti za oproštenje i želi da to svi znaju. Neće poći za Gavrilu Ardalionoviča dok se ne uvjeri da ni kod njega ni u njegovoj obitelji nema nikakve skrivene misli o njoj. Bilo kako mu drago, ni za što ne smatra sebe krivom, i neka Gavrila Ardalionović radije dozna kako je ona proživjela ovih pet godina u Petrogradu, u kakvim odnosima s Afanasijem Ivano vičem, i je li zgrnula mnogo imutka. Napokon, ako

sad i prima taj kapital, ne prima ga nipošto kao plaću za svoju djevojačku sramotu za koju nije sama kriva, nego jednostavno kao nadoknadu za svoju zlehudu sudbinu.

Pri kraju se čak, razlažući sve to, toliko ražestila i uzrujala (što je, uostalom, bilo sasvim prirodno) da je general Jepančin ostao vrlo zadovoljan i držao da je spor okončan, ali već jednom zaplašeni Točki nije joj ni sad dokraja povjerovao, i dugo je strepio ne krije li se i tu ispod cvijeća guja. Ipak su pregovori započeli; osnova na kojoj je počivao cijeli manevar dvojice prijatelja, naime mogućnost da se Nastasja Filipovna zagrije za Ganju, počela je malo-pomalo izbijati na vidjelo i pokazivati se opravdanom, tako da je čak i Točki na mahove vjerovao u mogućnost uspjeha. Dotle je i Nastasja Filipovna prečistila račune s Ganjom — malo je riječi kazano, baš kao da je njena čednost patila u tome razgovoru. Ipak je dopuštala i pristala da je on voli, ali je izričito rekla da se ne želi ničim vezati; da sve do vjenčanja (ako do njega dođe) zadržava sebi pravo da kaže »ne«, pa ma i u posljednji čas; isto takvo pravo daje i Ganji. Uskoro ie Ganja pouzdano doznao, zahvaljujući jednom zgodnom slučaju, da Nastasja Filipovna već točno zna za nesklonost cijele njegove obitelji tom braku i Nastasji Filipovnoj osobno, nesklonost koja se očituje u kućnim scenama; nikad nije sama o tome zapodjela razgovor s njim, iako se on tome svaki dan nadao. Uostalom, mogla bi se još štošta ispričati o svim događajima i okolnostima koje su pratile tu prosidbu i pregovore; ali već smo se ionako previše zatrčali u pripovijedanju, pogotovo što su neke od tih okolnosti bile tada poznate još samo u obliku neodređenih glasova. Na primjer, Točki je tobože odnekud doznao da je Nastasja Filipovna uspostavila nekakve neodređene i tajne veze s mladim Jepančinkama — što je bilo sasvim nevjerojatno. Ali je zato jednom drugom glasu i preko volje povjerovao i bojao ga se kao more — do njega je dopro pouzdan glas da Nastasja Filipovna i te kako dobro zna da će je Ganja uzeti za ženu samo radi para, da je Ganjina duša crna, pohlepna, nesnošljiva, zavidna i beskrajno, preko svake mjere, tašta; da je Ganja, doduše, prije strastveno želio da osvoji Nastasju Filipovnu, ali, kad su ona dva prijatelja odlučila da iskoriste tu strast, koju mu je ona počela uzvraćati, i da kupe Ganju time što će mu prodati Nastasju Filipovnu za zakonitu ženu, omrznula mu ja kao môra. U

njegovoj duši kao da su se čudno ispreplele strast i mržnja, i premda je najposlije, nakon mučna dvoumljenja, pristao da se oženi tom »opakom ženom«, navodno se zakleo u duši da će joj se zbog toga ljuto osvetiti i da će joj »prisjesti udaja«, kako se tobože sam izrazio. Sve je to Nastasja Filipovna tobože znala i u potaji nešto spremala. Točki je već bio toliko prestravljen da je čak prestao povjeravati Jepančinu sve svoje strepnje; ali je bilo trenutaka kad bi se, kao pravi slabić, opet neobično ohrabrio i naglo osokolio — ohrabrio se, primjerice, kad je Nastasja Filipovna napokon zadala riječ dvojici prijatelja da će uvečer, na svoj rođendan, kazati svoju posljednju riječ. Ali se zato vrlo neobičan i sasvim nevjerojatan glas, koji se ticao poštovanog Ivana Fjodorovića glavom, pokazivao, jao, sve istinitijim i istinitijim.

Tu se sve na prvi pogled činilo pukom besmislicom. Jer, teško je bilo povjerovati da se tobože Ivan Fjodorovič, pod svoje časne stare dane, uza svu svoju veliku pamet i dobro poznavanje života, i tako dalje, i tako dalje, i sam pomamio za Nastasjom Filipovnom — i to još tobože tako, tobože u tolikoj mjeri, da je ta njegova mušica tako reći nalik na strast. Čemu se nadao u ovoj prilici — teško je i zamisliti; možda čak i pomoći od samog Ganje. Točki je bar naslućivao tako nešto, naslućivao je da postoji nekakav, gotovo prešutan sporazum, zasnovan na uzajamnom razumijevanju, između generala i Ganje. Uostalom, poznato je da čovjek, suviše zanesen strašću, pogotovo kad je još u godinama, postaje potpuno slijep i da je sklon nazrijeti nadu ondje gdje je uopće nema; štoviše, gubi razum i vlada se kao ludo dijete, pa ma koliko inače imao soli u glavi. Znalo se da je general spremio za rođendan Nastasji Filipovnoj dar — divan biser koji je stajao grdne pare, i da mu je bilo mnogo stalo do tog dara, iako je znao da Nastasja Filipovna nije koristoljubiva žena. Uoči rođendana Nastasje Filipovne, bio je kao u nekoj groznici, premda se vrlo dobro svladavao. Upravo o tom biseru dočula je nekako i generalica Jepančinka. Jelizaveta je Prokofjevna, doduše, već zarana bila naslutila da joj je muž vjetrenjast, pa se čak donekle i navikla na to; ali opet nije mogla olako prijeći preko ove zgode — i te kako ju je zanimao taj glas o biseru. General je pak to na vrijeme nanjušio; još dan prije toga pale su izvjesne riječi; predosjećao je da će doći do velikog obračuna i bojao ga se. Eto, zato mu se toga

dana, od kojega smo započeli ovu pripovijest, nikako nije išlo na doručak u krilo obitelji. Još prije nego što je došao knez, naumio je bio da se izgovori poslovima i da se ukloni. Ukloniti se značilo je gdjekad kod generala prosto-naprosto klisnuti. Želio je da mu bar još taj dan i, što je najvažnije, ta večer prođe bez neugodnosti. I iznenada mu je došao knez kao naručen. »Baš kao da ga je sam Bog poslao!« — pomisli general dok je ulazio u odaje svoje supruge.

V

Generalica je bila ponosna na svoje porijeklo. Kako li joj je, prema tome, moralo biti kad joj je naprečac i bez ikakve pripreme rečeno da taj posljednji potomak knezova Miškinih, o kojem je već nešto bila čula, nije ništa drugo doli bijedan idiot i tako reći prosjak, te da prima i milostinju. General je upravo i težio za takvim učinkom, da odmah pobudi zanimanje, da odvuče pažnju na drugu stranu.

U najtežim je prilikama generalica ponajčešće neobično iskolačivala oči, zabacivala tijelo ponešto unatrag i neodređeno gledala preda se, ne govoreći ni riječi. Bila je to sjenita žena, istih godina kao i muž, tamne, dobrano prosijede, ali još bujne kose, ponešto kukasta nosa, suhonjava, žutih upalih obraza i tankih uvučenih usana. Čelo joj bilo visoko ali usko; u sivim, pokrupnim očima javljao se gdjekad posve neočekivan izraz. Nekoć je patila od slabosti da vjeruje da joj pogled izaziva neobičan učinak, i to je uvjerenje ostalo kod nje nepokolebljivo.

. — Da ga primim? Kažete da ga primim sad, ovaj čas? — i generalica izvali širom oči na Ivana Fjodorovića što se bio uzvrtio pred njom.

— O, što se toga tiče, ne morate se nimalo ustručavati, samo ako je tebi, draga moja, po volji da ga vidiš — požuri se da joj objasni general. — Pravo dijete, i to još tako jadno; ima nekakve bolesne napade; upravo je stigao iz Švicarske, došao je ravno s vlaka; čudno je obučen, kao kakav Nijemac, a uz to nema ni kopjejke u džepu, doslovce; samo što ne plače. Poklonio sam mu dvadeset pet rubalja i htio bih mu naći kod nas u kancelariji kakvo skromno pisarsko

mjesto. A vas, mesdames[19], molim da ga počastite nečim jer je, čini mi se, i gladan.

— Iznenađujete me — nastavi generalica isto onako kao i prije. — Gladan i još napadi! Kakvi napadi?

— Ah, ne hvataju ga suviše često, a osim toga je gotovo pravo dijete, ali je, inače, obrazovan. Baš sam vas htio zamoliti, mesdames — obrati se opet kćerima — da ga malo ispitate, jer bi ipak bilo dobro da znamo za što je sposoban.

— Da ga is-pi-ta-ju? — otegne generalica i, kao gromom ošinuta, opet poče prevaljivati oči sa kćerki na muža i natrag.

— Ah, draga moja, nisam tako mislio... uostalom, kako te volja; htio sam da ga prigrlim i uvedem u našu kuću jer bi to bilo, tako reći, dobro djelo.

— Uvesti ga u našu kuću? Iz Švicarske?

— Švicarska tu nije važna; ali, uostalom, kako god želiš. Mislio sam samo zato što ti je, prvo, prezimenjak, a možda čak i rođak, i drugo, što nema kamo glavu da skloni. Čak sam pomislio da će te zanimati da ga vidiš jer je ipak iz našeg roda.

— Pa, naravno, maman, ako se baš ne moramo ustručavati pred njim. Osim toga, dolazi s puta i gladan je, pa zašto ga ne bismo nahranili kad nema kome da ode? — reče joj najstarija kćerka, Aleksandra.

— A uz to je i pravo dijete, s njim se možete još igrati i žmurke.

— Žmurke se igrati? Kako to?

— Ah, maman, prestanite se prenavljati, molim vas — upade joj Aglaja zlovoljno u riječ.

Srednja, Adelaida, smješljivica, nije mogla da se ne nasmije.

— Pozovite ga, papa, maman pristaje — odluči Aglaja.

General pozvoni i naloži da pozovu kneza.

— Ali samo pod uvjetom da mu se svakako sveže ubrus oko vrata kad sjedne za stol — odluči generalica. — Zovnite Fjodora, ili, radije, Mavru... pa neka stoji iza njega i pazi dok bude jeo. Je li bar miran kad ima te napade? Ne razmahuje se rukama?

— Naprotiv, vrlo je dobro odgojen i ima divne manire. Samo je koji put malo previše priprost... Ali, evo i njega glavom! Evo, da vas upoznam, posljednji potomak knezova Miškina, prezimenjak, a

možda čak i rođak, primite ga, prigrlite! Sad će doručak, kneže, pa izvolite... A ja već, oprostite, kasnim, žurim se...

— Znamo kamo se žurite — dobaci mu generalica dostojanstveno.

— Žurim se, žurim, draga moja, zakasnit ću! Nego, dajte mu svoje spomenare, mesdames, neka vam štogod napiše, da znate kakav je krasopisac, prava rijetkost! Talent! Kod mene se vrlo kićeno potpisao starinskim pismom: »Iguman Pafnutij potpisa ovo svojom rukom...« E, pa, do viđenja.

— Pafnutij? Iguman? Ama, stanite, stanite, kamo ćete, i kakav vam je to sad Pafnutij? — vikne generalica zlovoljno i gotovo uzrujano za mužem koji je bježao.

— Da, da, draga moja, bio je u staro doba takav jedan iguman... a ja sad idem do grofa, čeka me već dugo, a što je najgore, sam je odredio vrijeme... Do viđenja, kneže!

I general ode hitrim koracima.

— Znam ja kakvom grofu on to ide! — odsiječe Jelizaveta Prokofjevna i srdito pogleda kneza. — Šta je ono bilo? — doda prisjećajući se gadljivo i mrzovoljno. — Ma, vrlo važno! Ah, da, a kakav vam je to iguman?

— Maman — zausti Aleksandra, a Aglaja čak topne nogom.

— Nemojte me sad prekidati, Aleksandra Ivanovna! — odbrusi generalica. — I ja hoću da znam. Sjednite, evo, ovamo, kneže, evo, u ovaj naslonjač, sučelice meni, ne, nego ovamo, na sunce, primaknite se bliže svjetlu, da vas bolje vidim. E pa, kakav je to bio iguman?

— Iguman Pafnutij — odgovori knez sabrano i ozbiljno.

— Pafnutij? E, to je zanimljivo; pa šta je bilo s njim?

Generalica je pitala nestrpljivo, brzo, oštro, ne odvajajući očiju od kneza, a dok joj je knez odgovarao, klimala je glavom na svaku njegovu riječ.

Iguman Pafnutij, iz četrnaestog stoljeća — poče knez — upravljao je manastirom na Volgi, u današnjoj kostromskoj guberniji. Bio je poznat po svetačkom životu, odlazio je u Hordu[20], pomagao da se srede neki tadašnji poslovi i potpisao se na jednoj povelji, a ja sam vidio snimku tog potpisa. Svidjelo mi se to pismo pa sam ga

naučio. Kad je general maloprije htio da vidi kako pišem, ne bi li mi našao kakvo namještenje, napisao sam nekoliko rečenica različitim pismima, pa između ostalog i »Iguman Pafnutij napisa ovo svojom rukom«, onako kako se potpisao sam iguman Pafnutij. Generalu se to svidjelo, pa se sad toga sjetio.

— Aglaja — reče generalica — upamti: Pafnutij, ili, još bolje, zapiši, jer inače uvijek sve zaboravim. Mislila sam, doduše, da će biti nešto zanimljivije. A gdje vam je sad taj potpis?

— Ostao je, čini mi se, kod generala u kabinetu, na stolu.

— Pošaljite odmah nekoga da ga donese!

— Ama, radije ću vam ponovo to isto napisati, ako vam je po volji.

— Naravno, maman — reče Aleksandra — a sad će biti bolje da doručkujemo; gladne smo.

— Pravo kažeš — odluči generalica. — Idemo, kneže; jeste li ponešto ogladnjeli?

— Jesam, prilično sam gladan i mnogo vam hvala.

— To je vrlo lijepo što ste tako uljudni, i rekla bih da uopće niste onakav... čudak kako su vas izvoljeli prikazati. Idemo. Sjedite, evo, ovamo, nasuprot meni — užurba se ona posjedajući kneza kad uđoše u blagovaonicu — hoću da vas gledam. Aleksandra, Aleksandra, ponudite kneza. Je li da uopće nije onako... bolestan? Možda i neće trebati ubrus... Jesu li vam, kneže, prije jela vezali ubrus oko vrata?

— Nekad, kad mi je bilo sedam-osam godina, mislim da su mi vezali, a sad obično, kad jedem, stavljam sebi ubrus na koljena.

— Tako i treba A napadi?

— Napadi? — malko se začudi knez. — Sad imam prilično rijetko napade. Uostalom, ne znam; kažu da će mi ovdašnja klima naškoditi.

— Sasvim lijepo govori — pripomene generalica kćerima klimajući i dalje glavom na svaku kneževu riječ. — Nisam se ni nadala. Bit će da su sve ono bile izmišljotine i laži; kao i obično. Jedite, kneže, i pričajte nam: gdje ste se rodili, gdje ste se školovali? Hoću sve da znam; neobično me zanimate.

Knez joj zahvali i, jedući u slast, poče iznova kazivati sve ono o čemu je već više puta morao govoriti toga dana. Generalica je bivala

sve zadovoljnija i zadovoljnija. Djevojke su ga također prilično pozorno slušale. Pretresoše svu rodbinu; pokazalo se da knez prilično dobro poznaje svoje rodoslovlje, ali, koliko god da su natezali činjenice, nisu otkrili između njega i generalice gotovo nikakve rodbinske veze. Između djedova i baka još bi se nekako moglo utvrditi da su neki daleki rod. Ova se suhoparna tema osobito svidjela generalici koja gotovo nikad, koliko god to inače željela, nije imala prilike da govori o svom rodoslovlju, pa je ustala od stola prilično razdragana.

— Idemo sad svi u dnevnu sobu — reče ona — onamo će nam donijeti i kavu. Imamo jednu takvu zajedničku sobu — obrati se knezu vodeći ga — jednostavnije rečeno, moj mali salon, gdje se, kad smo same, okupljamo, pa se svaka bavi svojim poslom: Aleksandra, evo, ova, nastarija moja kći, svira na klaviru, ili čita, ili šije; Adelaida slika pejzaže ili portretira, i ništa ne može da dovrši, a Aglaja sjedi, ništa ne radi. Ni meni ne ide posao od ruke, ništa pošteno da uradim. E pa, evo nas; sjedite, kneže, evo, ovamo, do kamina, i pričajte nam. Hoću da čujem kako pričate. Hoću baš da se dokraja uvjerim, pa kad se nađem sa starom kneginjom Belokonskom, da joj ispričam sve o vama. Htjela bih da se i svi oni zainteresiraju za vas. De, govorite, dakle!

— Maman, pa to je vrlo neobično, tjerati tako čovjeka da priča — napomene Adelaida, koja je dotle namjestila svoj štafelaj, uzela kistove, paletu i nastavila preslikavati s bakroreza pejzaž koji je već odavno bila započela kopirati. Aleksandra i Aglaja sjedoše na mali divan, prekrižiše ruke i spremiše se da slušaju razgovor. Knez opazi da je sa svih strana okružen neobičnom pažnjom.

— Ja ne bih znala ništa ispričati kad bi mi ovako zapovjedili — pripomene Aglaja.

— Zašto ne? Što je tu neobično? Zašto ne bi pričao? Valjda ima jezik. Hoću da znam kako govori. Eto, o bilo čemu. Ispričajte nam kako vam se svidjela Švicarska, vaš prvi dojam. Evo, vidjet ćete, evo, sad će on početi, i lijepo će početi.

— Prvi je dojam bio snažan... — poče knez.

— Eto, vidite — preuze nestrpljivo Lizaveta Prokofjevna obraćajući se kćerima — počeo je.

— Pustite ga bar da govori, maman — upade joj Aleksandra u riječ. — Ovaj je knez možda velik prepredenjak, ali uopće nije idiot — šapne ona Aglaji.

— Sigurno, odmah sam to primijetila — odvrati joj Aglaja. — I nije pošteno od njega sto igra takvu ulogu. Što li zapravo hoće, da izbije kakvu korist?

— Prvi mi je dojam bio vrlo snažan — ponovi knez. — Dok su me vodili iz Rusije, kroz kojekakve njemačke gradove, samo sam šutio i gledao oko sebe, i sjećam se da se ni o čemu nisam raspitivao. Bilo je to nakon niza snažnih i mučnih napada moje bolesti, a kad god bi mi se bolest pogoršala i napadi se ponovili nekoliko puta za redom, obuzela bi me posvemašnja tupost, potpuno bih izgubio pamćenje, pa ako mi je pamet i radila, logični tok misli nekako mi se prekidao. Nisam mogao povezati redom više od dvije-tri misli. Tako mi se bar čini. A kad bi napadi jenjali, opet bih postao zdrav i jak, kao što sam, evo, sada. Sjećam se kako me obuzimala nesnosna tuga; dolazilo mi je i da plačem; sve sam se nešto čudio i brinuo — strahovito me tištalo što mi je sve to tuđe; to mi je bilo jasno. Ta me tuđina ubijala u pojam. Potpuno sam se prenuo iz te tmine, sjećam se, navečer, u Baselu, kad smo ušli u Švicarsku, a prenulo me njakanje magarca na gradskoj tržnici. Magarac me strašno iznenadio i nekako mi se neobično svidio; i u isti mah kao da mi se odjednom posve razbistrilo u glavi.

— Magarac? Čudno — pripomene generalica. — A, uostalom, nema tu ničega čudnog, po neka bi se od nas još mogla i zaljubiti u magarca — pripomene i gnjevno pogleda nasmijane djevojke — Toga je bilo već i u mitologiji. Nastavite, kneže.

— Od tada strašno volim magarce. To vam je kod mene kao neka simpatija. Počeo sam se raspitivati o njima jer ih do tada nisam nikad vidio, i ubrzo sam se uvjerio da je to neobično korisna životinja, radina, snažna, strpljiva, jeftina, izdržljiva; i preko tog magarca odjednom mi se počela cijela Švicarska sviđati, tako da me je sasvim napustila ona tuga.

— Sve je to vrlo neobično, ali ostavimo sad magarca i prijeđimo na neku drugu temu. A što se ti neprestano smiješ, Aglaja? I ti, Adelaida? Knez je vrlo lijepo ispričao to o magarcu. On je bar vidio magarca, a što si ti vidjela? Jesi li uopće bila u inozemstvu?

— Ja sam vidjela magarca, maman — reče Adelaida.

— A ja sam ga i čula — priklopi Aglaja. Sve se tri djevojke opet nasmijaše. I knez se nasmija.

— To nije nimalo lijepo od vas — pripomene generalica — oprostite im, kneže, inače su dobre. Vječito ih grdim, ali ih volim. Vjetrenjaste su, lakoumne, lude.

— Pa šta onda? — nasmijao se knez. — Ni ja ne bih na njihovu mjestu propustio priliku. Ali svejedno ću i dalje braniti magarca — magarac je dobro i korisno čeljade.

— A jeste li vi, kneže, dobri? Pitam vas onako, iz radoznalosti — zapita ga generalica.

Svi se ponovo nasmijaše.

— Opet smo došli do toga prokletog magarca, a nisam ni mislila na njega! — vikne generalica. — Vjerujte mi, molim vas, kneže, da mi nije bilo ni na...

— Ni nakraj pameti? Ama, vjerujem vam, zašto ne?

I knez se neprekidno smijao.

— Vrlo je lijepo od vas što se smijete. Vidim da ste zbilja predobar mladić — reče generalica.

— Ponekad i nisam — odvrati knez.

— A ja sam dobra — neočekivano umetne generalica — i, ako baš hoćete, uvijek sam dobra, i to mi je jedina mana jer ne valja uvijek biti dobar. Vrlo se često ljutim, eto, na njih, a osobito na Ivana Fjodoroviča, ali je nevolja u tome što sam najbolja baš onda kad se ljutim. Maloprije, pred vaš dolazak, naljutila sam se i pravila se da ništa ne razumijem niti da mogu razumjeti. Tako mi dođe ponekad; baš kao da sam dijete. Aglaja mi je očitala lekciju; hvala ti, Aglaja. Uostalom, sve su to tričarije. Nisam još tako glupa kako se činim i kako me kćeri žele prikazati. Karakterna sam i nisam baš stidljiva. Ne govorim to zato što sam ljuta. Dođi amo, Aglaja, poljubi nie, tako... a sad dosta nježnosti — pripomene pošto je Aglaja osjećajno poljubi u usta i u ruku. — Nastavite, kneze! Možda ćete se sjetiti i nečeg što je zanimljivije od magarca. v — Ja opet ne razumijem kako se tako, iz čista mira, može nešto ispričati — pripomene opet Adelaida. — Ja to nikako ne bih mogla.

— A knez može zato što je neobično pametan, pametniji je od tebe bar deset puta, a možda i dvanaest. Nadam se da ces to sad i

pojmiti. Dokažite im to, kneže; nastavite! A tog magarca biste zbilja napokon mogli ostaviti na miru. E pa, šta ste još, osim magarca, vidjeli u inozemstvu?

— Pa i ono o magarcu bilo je pametno — pripomene Aleksandra — knez je vrlo zanimljivo pričao o svojoj bolesti i o tome kako mu se sve počelo sviđati na jedan poticaj izvana. Mene je oduvijek zanimalo kako to ljudi polude, pa onda opet ozdrave. Osobito kad se to naglo dogodi.

— Je li? Je li? — uplete se generalica. — Vidim ja da si i ti koji put vrlo pametna; e, dosta je smijeha! Stali ste, čini mi se, kneže, kod švicarske prirode, dalje?

— Stigli smo u Luzern pa su me vozili po jezeru. Osjećao sam da je lijepo, ali mi je bilo užasno teško oko srca — reče knez.

— Zašto? — upita ga Aleksandra.

— Ne bih vam znao reći. Uvijek mi je teško i obuzima me nemir kad prvi put gledam takvu prirodu; i lijepo mi je i mučno; uostalom, tada sam još bio bolestan.

— Ja bih to vrlo rado vidjela — reče Adelaida. — I nije mi jasno zašto nikako ne idemo u inozemstvo. Evo, već dvije godine ne mogu naći motiv za sliku:

Istok i Jug opisani su odavno[21]...

Nađite mi, kneže, motiv za sliku.

— U to se zbilja ne razumijem. Meni se čini da treba samo pogledati i naslikati.

— Ali ja ne znam pogledati.

— Ama, što sad tu govorite u nekakvim zagonetkama? Ništa ne razumijem! — uplete se generalica. — Kako to: ne znam pogledati? Imaš oči pa gledaj. Ako ne znaš ovdje pogledati, nećeš ni u inozemstvu naučiti. Radije nam pričajte, kneže, kako ste vi to gledali.

— E, da, to će biti bolje — dometne Adelaida. — Knez je bar u inozemstvu naučio gledati.

— Ne znam; ja sam se tamo samo zdravstveno oporavio; a ne znam jesam li naučio gledati. Uostalom, bio sam gotovo cijelo vrijeme vrlo sretan.

— Sretan! Vi znate biti sretni? — usklikne Aglaja. — Pa što onda govorite da se niste naučili gledati? Još biste mogli i nas naučiti.

— Naučite nas, molim vas — nasmije se Adelaida.

— Ništa vas ne mogu naučiti — nasmije se knez. — Gotovo sam cijelo vrijeme u inozemstvu proveo u tom švicarskom selu; malo sam kad odlazio u okolicu; pa što bih vas onda mogao naučiti? Iz početka mi samo nije bilo dosadno; ubrzo sam počeo prizdravljati; zatim mi je svaki dan postajao dragocjen, i što dalje, to su mi dani bivali sve dragocjeniji, tako da sam to počeo i primjećivati. Lijegao sam vrlo zadovoljan, a ustajao još sretniji. Zašto je to bilo tako — prilično je teško reći.

— Nikamo vam se, znači, nije išlo? Nikamo vas nije vukla želja? — priupita ga Aleksandra.

— U početku, u samu početku, jest, vukla me želja, i obuzimao me velik nemir. Sve sam mislio kako ću živjeti; htio sam iskušati svoju sudbinu, a osobito sam se u nekim trenucima uznemirivao. Znate i sami da ima takvih trenutaka, pogotovo kad je čovjek sam. Bio je tamo kod nas jedan slap, omanji, s visoka se rušio, i to u sasvim tanku mlazu, gotovo okomito — bijel, zahuktao, zapjenjen; rušio se s visoka, a činio se prilično nizak. Bio je oko pola kilometra daleko, a reklo bi se da do njega ima pedeset koraka. Obnoć sam rado slušao njegov šum, ali, eto, u tim trenucima obuzimao me katkad velik nemir. A katkad i o podne, kad zađeš nekud u brda, pa ostaneš sam usred šume, oko tebe borovi, stari, veliki, smolavi; gore, navrh litice, stari srednjovjekovni dvorac, ruševine; naše seoce daleko dolje, jedva da ga vidiš; sunce žarko, nebo plavo, stravična tišina. I, eto, tad me sve nekud vukla želja, i sve mi se činilo, ako pođem samo ravno, pa idem dugo, dugo, i prijeđem, eno, onu crtu, upravo onu gdje se nebo sa zemljom spaja, da se baš ondje krije odgonetka, pa da ću odmah ugledati nov život, koji je tisuću puta življi i bučniji nego što je kod nas; sve mi se privišao takav neki veliki grad kao što je Napulj, a u njemu same palače, vreva, tutnjava, život... Da, što mi se sve nije priviđalo! A poslije mi se opet činilo da i u zatvoru može biti bogat život.

— Ovu sam posljednju mudru misao pročitala još u svojoj čitanci, kad mi je bilo dvanaest godina — reče Aglaja.

— Sve je to pusta filozofija — pripomene Adelaida — vi ste filozof i došli ste samo da nas poučavate.

— Možda imate i pravo — nasmiješi se knez — možda sam zbilja i filozof, i tko zna, možda zaista imam namjeru da poučavam... To je moguće, zbilja je moguće.

— A vaša je filozofija ista onakva kao i filozofija Jevlampije Nikolajevne — prihvati opet Aglaja. — To je jedna činovnička žena, udovica, koja nam dolazi, nekakva gotovanka. Njoj je sav cilj u životu — jeftinoća; samo da što jeftinije proživi, samo o kopjejkama govori, a da znate, ima novaca, prefrigana je. Upravo je takav i taj vaš bogati život u zatvoru, a možda i ta vaša četvorogodišnja sreća na selu za koju ste prodali svoj grad, Napulj, a čini mi se da ste bili čak i na dobitku, iako ste ga prodali za kopjejke.

— Što se tiče života u zatvoru, čovjek se i ne mora s tim složiti — reče knez. — Čuo sam što je jedan čovjek pričao koji je odsjedio dvanaest godina u zatvoru; bio je to jedan od pacijenata mog profesora i s nama se liječio. Imao je napade, katkad je bio nemiran, plakao je i čak se jednom pokušao ubiti. Život mu je u zatvoru bio vrlo tužan, uvjeravam vas, ali je, naravno, vrijedio opet više od nekoliko kopjejaka. Jedini su mu znanci bili pauk i drvce što mu je niklo ispod prozora... Nego, radije ću vam ispričati kako sam se upoznao lani s jednim drugim čovjekom. Tu je bila posrijedi jedna čudna okolnost — čudna zato što se zapravo tako nešto vrlo rijetko dogodi. Taj je čovjek, zajedno s drugima, bio jednom izveden na stratište gdje mu je pročitana smrtna kazna strijeljanjem, zbog nekog političkog zločina. Nakon dvadesetak minuta pročitano je i pomilovanje i određena druga vrsta kazne; ali opet, u razmaku između te dvije osude, proživio je dvadesetak minuta, ili najmanje četvrt sata, u nesumnjivu uvjerenju da će za koju minutu naglo umrijeti. Neobično sam rado slušao kad bi se gdjekad prisjećao svojih ondašnjih dojmova, i nekoliko sam ga puta počeo ponovo ispitivati o njima. Svega se sjećao neobično jasno i tvrdio je da neće nikad ništa zaboraviti od tih časova. Na dvadesetak koraka od stratišta, oko kojeg je stajao svijet i vojnici, bila su pobodena tri stupa jer je bilo nekoliko osuđenika. Prvu trojicu doveli su do stupova, privezali ih za njih, obukli ih u mrtvačko ruho (dugačke bijele ogrtače), a na oči im nabili bijele kape, da ne vide puške; zatim je

pred svaki stup stao red vojnika. Moj je znanac stajao osmi po redu pa je, prema tome, trebalo da priđe stupovima u trećoj skupini. Svećenik ih je sve obišao s križem. Ostalo im je još oko pet minuta života, ništa više. Taj mi je čovjek rekao da mu se tih pet minuta činilo beskrajno dugim, golemim bogatstvom; činilo mu se da će u tih pet minuta proživjeti tolike živote da još i ne treba pomišljati na posljednji trenutak, pa je još rasporedio preostalo vrijeme — izračunao je koliko mu treba da se oprosti s drugovima, za to je predvidio dvije minute, zatim je predvidio još dvije minute da posljednji put porazmisli o sebi, pa onda da još posljednji put pogleda oko sebe. Dobro se sjećao da je upravo tako rasporedio vrijeme, na tri dijela, i da je upravo tako računao. Morao je umrijeti u svojoj dvadeset sedmoj godini[22], zdrav i snažan; opraštajući se s drugovima, sjećao se da je jednog od njih nešto prilično nevažno zapitao, a da ga je njegov odgovor ipak neobično zanimao. Zatim, kad se oprostio s drugovima, slijedile su one dvije minute što ih je bio odredio da misli o sebi; unaprijed je znao o čemu će misliti — htio je predočiti sebi, što god može brže i jasnije, ono što će se dogoditi: sad još postoji i živi, a za tri minute bit će već nešto, netko ili nešto — a tko zapravo? I gdje? Sve je to namislio razriješiti u te dvije minute! U blizini je bila crkva kojoj se toranj, s pozlaćenim krovom, ljeskao na jarkom suncu. Sjećao se da se bio netremice zagledao u taj krov i u zrake što su odsijevale od njega; nije se mogao odvojiti od tih zraka — činilo mu se da su te zrake njegova nova priroda, da će se za tri minute nekako stopiti s njima... Neizvjesnost i odvratnost prema onom novom što će za koji čas nastati bile su užasne; ali kaže da mu ništa nije bilo u tim trenucima teže od neprekidne misli: »Kad bar ne bih morao umrijeti! Kad bi mi bar vratili život — kakav bi to bio beskraj! I sve bi to bilo moje! Tada bih svaku minutu pretvorio u cijeli vijek, ništa ne bih propustio, svaku bih minutu dobro odvagnuo, ništa više ne bih uludo potratio!« Rekao je da mu je ta misao napokon toliko dozlogrdila da je već poželio da ga što prije ustrijele.

Knez iznenada ušuti; svi su očekivali da će produžiti i izvući nekakav zaključak.

— Završili ste? — priupita ga Aglaja.

— Molim? Završio sam — reče knez pošto se prenuo iz casovite zamišljenosti.
— A zašto ste nam to ispričali?
— Tako... palo mi na pamet... onako, u razgovoru...
— Nekako ste nesređeni — pripomene Aleksandra — valjda ste, kneže, htjeli izvesti zaključak da se nijedan trenutak ne može mjeriti kopjejkama, i da ponekad pet minuta više vrijede nego ne znam kakvo blago. Sve je to hvale vrijedno, pa ipak, dopustite, šta je poslije taj vaš prijatelj, koji vam je ispričao te strahote... jer, preinačili su mu kaznu, poklonili su mu, dakle, taj »beskrajni život«. Pa šta je onda učinio od tog bogatstva? Je li »vagao« svaku minutu?
— Ma nije, sam mi je rekao, pitao sam ga poslije i sam, uopće nije tako živio i mnogo je, mnogo minuta uludo potratio.
— Eto vam, dakle, pouke, ne može se, dakle, živjeti tako da se uistinu »važe svaka minuta«. Tko zna zašto, ali se ne može.
— Da, tko zna zašto, ali se ne može — ponovi knez — to sam i ja pomislio... A ipak čovjek sve nekako neće da vjeruje...
— To znači da mislite da ćete proživjeti svoj vijek pametnije od svih? — upita ga Aglaja.
— Da, i to sam koji put pomislio.
— Još i sad mislite?
— Pa... mislim — odgovori knez i nasmiješi se isto onako mirno i čak plašljivo, gledajući Aglaju, ali se začas ponovo nasmije i razdragano je pogleda.
— Zbilja ste skromni! — reče Aglaja gotovo srdito.
— A kako ste vi, ipak, hrabre! Eto, smijete se, a mene je sve to u njegovu kazivanju toliko potreslo da sam poslije i sanjao, upravo sam tih pet minuta sanjao...
Ispitivački i ozbiljno obiđe još jedanput pogledom svoje slušateljice.
— Ne ljutite se valjda na mene? — upita ih iznenada, kao da je u neprilici, ali im je i dalje svima gledao pravo u oči.
— Zbog čega? — uzviknuše sve tri djevojke u čudu.
— Pa, eto, zato što sve nekako kao da vas poučavam...
Svi se opet nasmijaše.
— Ako se ljutite, nemojte se ljutiti — reče on — jer i sam znam da sam proživio manje od drugih, i da shvaćam život slabije od svih

drugih. Možda ponekad i vrlo čudno govorim...

Tu se dokraja zbuni.

— Ako kažete da ste bili sretni, onda niste proživjeli manje, nego više; što se onda tu prenemažete i ispričavate? — poče Aglaja strogo i nastrljivo. — I nemojte se, molim vas, suviše brinuti da li nas poučavate, jer nemate još zbog čega likovati. Uz taj vaš kvijetizam može se i sto godina života ispuniti srećom. Da vam čovjek pokaže smrtnu kaznu ili mali prst, vi biste i iz jednog i iz drugog izveli podjednako hvale vrijednu misao, i još biste ostali zadovoljni. Tako je lako živjeti.

— A što se ti neprestano nešto ljutiš, ne razumijem — preuze riječ generalica koja je već dugo motrila lica onih što su govorili. — A isto tako ne razumijem o čemu to govorite. Kakav to mali prst, i kakve su to gluposti? Knez vrlo lijepo govori, samo malo žalosno. Zašto ga obeshrabruješ? Kad je počeo pričati, smijao se, a sad je sasvim klonuo.

— Dobro, maman. Ali šteta je, kneže, što niste vidjeli nijedno smaknuće, jer bih vas onda nešto pitala.

— Vidio sam jedno smaknuće — odvrati knez.

— Vidjeli ste? — usklikne Aglaja. — Kako samo nisam pogodila! To je kruna svemu. Ako ste vidjeli, kako onda možete reći da ste cijelo vrijeme bili sretni?

— Pa zar su u tom vašem selu izvršavali smrtnu kaznu? — zapita ga Adelaida.

— Ne, to sam vidio u Lyonu, a onamo sam otišao sa Schneiderom, koji me bio poveo sa sobom. Čim sam došao, naišao sam baš na to.

— Pa šta, je li vam se mnogo svidjelo? Je li vrlo poučno? Korisno? — zapitkivaše ga Aglaja.

— Ni najmanje mi se nije svidjelo, a nakon toga sam se i razbolio, ali moram priznati da sam stajao kao ukopan i gledao, nisam mogao odvojiti očiju od tog prizora.

— Ni ja ne bih mogla — reče Aglaja.

— Tamo baš ne vole kad žene dođu da gledaju, čak i u novinama poslije pišu o tim ženama.

— Kad, dakle, misle da to nije ženski posao, valjda hoće reci (a možda i opravdati) da je to muški posao. Svaka im cast na takvoj

logici. I vi, naravno, mislite kao i oni?

— Pričajte nam o tom smaknuću — umetne Adelaida.

— Ne bih nikako sad htio... — smete se i nekako natniuri knez.

Baš kao da vam je teško da nam to ispričate — bočne ga Aglaja.

— Nije, nego sam već maloprije pričao o tom istom smaknuću.

A kome ste pričali?

— Vašem sobaru, dok sam čekao.

— Kojem sobaru? — zaori sa svih strana.

— Pa, onome što vam sjedi u predsoblju, onom prosijedom, crvenkastog lica; čekao sam u predsoblju da me primi Ivan Fjodorovič.

— Čudno — pripomene generalica.

— Knez je demokrat — odsiječe Aglaja — e pa, ako ste Alekseju pričali, onda ne možete ni nama odbiti.

— Svakako bih htjela da to čujem — ponovi Adelaida.

— Maloprije sam zaista — obrati joj se knez koji se opet malo zanio (reklo bi se da se vrlo brzo i iskreno zanosi) — maloprije sam zaista pomislio, kad ste tražili od mene motiv za sliku, da vam predložim ovaj motiv: da naslikate lice čovjeka osuđenog na smrt minutu prije nego što će mu giljotina odrubiti glavu, dok još stoji na stratištu, dok još nije legao na onu dasku.

— Kako to mislite, lice? Zar samo lice? — priupita ga Adelaida. — Čudan bi to bio motiv, i kakva bi to bila slika?

— Ne znam, ali zašto ne? — ostajaše knez vatreno pri svome. — Nedavno sam u Baselu[23] vidio takvu jednu sliku. Baš bih vam je rado opisao... Ispričat ću vam jednom... neobično me potresla...

— O toj slici u Baselu pričat ćete nam svakako poslije — reče Adelaida — a sad mi rastumačite sliku tog smaknuća. Možete li mi je opisati onako kako je sami zamišljate? Kako da naslikam to lice? Kažete, samo lice? A kakvo je to lice?

— To je taman minutu prije smrti — poče knez sasvim spremno, zanoseći se uspomenom, i bilo je očito da je odmah zaboravio sve ostalo. — Upravo u onom trenutku kad se popeo uza stepenice i stupio nogom na stratište. Tada je zirnuo na moju stranu; pogledao sam ga u lice i sve shvatio... Uostalom, kako da vam to ispričam! Strašno bih, strašno volio kad biste vi ili tkogod drugi to naslikali.

Najbolje bi bilo da to budete vi! Odmah sam tada pomislio da bi ta slika bila korisna. Tu, znate, treba prikazati sve ono što je bilo prije, sve, sve. Ležao je u zatvoru i očekivao da će ga smaknuti najranije tek za sedmicu dana; računao je valjda na uobičajene formalnosti, da spisi još moraju nekamo otići, pa da će se tek za tjedan dana vratiti. A sad se odjednom, tko zna zašto, postupak skratio. U pet sati izjutra još je spavao. Bilo je to u mjesecu listopadu; u pet sati je još hladno i mrak. Ušao je upravitelj zatvora, sasvim tiho, i polako mu dodirnuo rame; osuđenik se pridigao, nalaktio — vidi svjetlo: »Šta jep« — »U devet sati izvršit će se smrtna kazna.« Onako bunovan, nije povjerovao, počeo se buniti da će spisi stići tek za tjedan dana, ali kad se sasvim razbudio, prestao se buniti i ušutio je — tako su mi pričali — a onda je rekao: »Ipak je teško ovako naprečac...« i opet ušutio, i više nije htio ni riječi izustiti. Zatim prođoše tri-četiri sata u uobičajenim poslovima — svećenik, doručak uz koji daju vino, kavu i govedinu (pa zar to nije sprdnja? Eto, sve misliš kako je to okrutno, a u drugu ruku, opet, ti nedužni ljudi čine to iz posve čistih pobuda i uvjereni su da je to još neko čovjekoljublje), zatim toaleta (znate li kakva je toaleta na smrt osuđenog?) i napokon ga voze kroz grad do stratišta... Mislim da mu se i tada još čini, dok ga voze, da mu ostaje beskrajno mnogo vremena. Rekao bih da je putem zacijelo mislio ovako: »Još dugo, još tri ulice ostaje mi da živim; evo, kad ovu prođem, ostat će mi još ona, pa onda ona u kojoj je s desne strane pekar... gdje je još pekar!« Oko njega svjetina, graja, buka, deset tisuća lica, deset tisuća pari očiju — sve to treba podnijeti, a najgora je pomisao: »Eto, ima ih deset tisuća, i nikoga od njih neće smaknuti, a baš mene hoće!« Ali sve je to već prošlo. Do stratišta vode male stepenice; tu je, pred stepenicama, odjednom proplakao, a bio je to snažan i odvažan čovjek, velik zlikovac kažu da je bio. Uza nj je neprekidno bio svećenik, i u kolima se s njim vozio i neprestano mu nešto pričao — ali on teško da ga je čuo: počne ga slušati, ali ga već kod treće rijeci ništa ne razumije. Mora da je tako bilo. Napokon se počeo penjati uza stepenice; noge su mu svezane pa sve hoda sitnim koracima. Svećenik je valjda bio pametan čovjek pa je prestao govoriti, ali mu je neprestano pružao križ da ga poljubi. Podno stepenica bio je osuđenik vrlo blijed, a kad se popeo na stratište, odjednom je postao bijel kao papir, baš kao

bijeli pisaći papir. Sigurno su mu noge slabile i trnule, i bilo mu je zlo — kao da ga nešto guši u grlu, pa ga zato i, rekao bih, škaklja — jeste li to kadgod osjetili, kad vas je strah, ili u onim groznim trenucima kad ste potpuno pri sebi, ali uopće vise ne vladate sobom? Meni se čini, ako vam, recimo, prijeti neminovna propast, ako se kuća ruši na vas, da vas odjednom spopadne luda želja da sjednete i zažmurite i čekate — pa šta bude da bude!... Eto, baš to, kad ga je obuzimala ta slabost, svećenik mu je brže-bolje, naglim pokretom i bez riječi, podmetao križ pod sama usta, nekakav mali križ, srebrn, četverokrak — često mu ga je podmetao, svaki čas. I čim bi mu križ dotaknuo usne, otvorio bi oči i opet na dvije-tri sekunde nekako živnuo, i noge su ga opet slušale. Križ je pohlepno ljubio, žurio se da ga ljubi, baš kao da se žuri da ne zaboravi zgrabiti štogod, da mu se nađe pri ruci, za svaki slučaj, ali teško da je u tom času bio svjestan kakva vjerskog osjećaja. I tako je bilo sve do daske... Čudno je što u tim posljednjim trenucima malokad padaju u nesvijest! Naprotiv, bit će da glava grozničavo živi i radi, onako punom parom, punom parom, kao stroj u pogonu; mislim da sve nešto lupaju kojekakve misli, sve nedovršene, a možda i smiješne, nevažne neke misli: »Eno, onaj me gleda, ima bradavicu na čelu, a eno, u krvnika je jedno donje dugme zarđalo...« a međutim sve znaš i sve pamtiš, i ima samo jedna točka koju nikako ne možeš zaboraviti, i ne možeš pasti u nesvijest, i sve se kreće i vrti oko nje, oko te točke. I kad samo pomisliš da će tako biti sve do posljednje četvrti sekunde, kad već glava na panju leži, i čeka, i... zna, i odjednom začuje nad sobom kako je kliznulo željezo! Jer, to se svakako čuje! Ja bih, kad bih ležao, navlaš osluškivao i čuo! To je možda samo desetinka sekunde, ali se svakako mora čuti! I pomislite samo, još se i dan-danas spore oko toga da možda glava, i kad odleti, možda još oko sekundu zna da je odletjela! Kakva ideja! A šta ako to potraje i pet sekunda!... Narišite stratište tako da se jasno i izbliza vidi samo posljednja stepenica; osuđenik je stupio na nju: glava, lice blijedo kao papir, svećenik mu pruža križ, on požudno pruža svoje modre usne i — sve zna. Križ i glava — eto vam slike, a lice svećenikovo, krvnikovo i dvojice njegovih pomoćnika, pa dolje nekoliko glava i očiju — sve to možete narisati tek tako da bude kao u trećem planu, u magli, kao nešto sporedno... Eto, takva je ta slika.

Knez ušuti i pogleda ih sve redom.

— To, naravno, nije ni nalik na kvijetizam — reče Aleksandra više za se.

— E, a sad nam ispričajte kako ste bili zaljubljeni — kaza Adelaida.

Knez je u čudu pogleda.

— Čujte — nekako zabrza Adelaida — dužni ste nam još pričati o slici u Baselu, ali sad bih htjela čuti nešto o tome kako ste bili zaljubljeni; nemojte poricati, bili ste zaljubljeni. Osim toga, čim počnete pripovijedati, niste više filozof.

— A čim prestanete pripovijedati, posramite se onoga što ste ispripovijedali — pripomene iznenada Aglaja. — Zašto to?

— E, ovo je već zbilja glupo — odsiječe generalica gledajući ogorčeno Aglaju.

— Nije baš pametno — potvrdi Aleksandra.

— Ne vjerujte joj, kneže — obrati mu se generalica — ona to navlaš čini, iz neke zloće; inače nije uopće tako glupo odgojena; nemojte pomisliti štogod loše zato što vam ne daju mira. Mora da su nešto naumile, ali vas već vole. Poznajem im ja lica.

— I ja ih poznajem — reče knez, nekako posebno naglašavajući te riječi.

— Kako to mislite? — zapita ga Adelaida radoznalo.

— Što vi znate o našim licima? — htjele su da znaju i ostale dvije.

Ali je knez ušutio i uozbiljio se; sve su očekivale njegov odgovor.

— Poslije ću vam reći — izusti tiho i ozbiljno.

— Vi biste baš pošto-poto htjeli da izazovete našu radoznalost — usklikne Aglaja — a kako ste samo dostojanstveni!

— Pa, dobro — zabrza opet Adelaida — kad ste već tako dobar poznavalac lica, onda ste sigurno bili i zaljubljeni; ipak sam, dakle, pogodila. De, pričajte nam!

— Nisam bio zaljubljen — odgovori knez isto onako tiho i ozbiljno. — Ja sam... bio sretan na drugi način.

— A kako, zbog čega?

— Pa dobro, ispričat ću vam — reče knez, nekako duboko zamišljen.

VI

— Eto, sad me sve gledate tako radoznalo — poče knez — da biste se možda i naljutile na mene kad vam ne bih udovoljio. Ama, šalim se — nadoda brže-bolje i osmjehne se. — — Tamo... tamo su bila sama djeca, i cijelo sam vrijeme tamo bio s djecom, sa samom djecom. Bila su to djeca iz tog sela, cijeli čopor koji je išao u školu. Ne mogu reći da sam ih učio; nisam, za to je tamo bio školski učitelj, Jules Thibaut; ja sam ih, možda, i nešto učio, ali sam vise bio onako s njima, i sve su mi četiri godine tako prošle. Ništa mi drugo nije ni trebalo. Sve sam im govorio, ništa nisam od njih tajio. Njihovi očevi i rođaci naljutili su se svi na mene zato što djeca najposlije nisu mogla bez mene i neprestano su se jatila oko mene, a učitelj mi je na kraju postao najljući neprijatelj. Mnogo sam neprijatelja tamo stekao, a sve zbog djece. Čak me i Schneider grdio. A čega su se toliko bojali? Djetetu se može sve reći, sve; oduvijek sam se čudio kako odrasli slabo poznaju djecu, pa čak i očevi i majke rođenu djecu. Djeci ne treba ništa tajiti pod izgovorom da su malena i da je još rano da to znaju. Kakva žalosna i nesretna misao! I kako dobro sama djeca zapažaju da ih očevi drže za premalene i misle da ništa ne razumiju, a zapravo sve razumiju. Odrasli ne znaju da dijete može dati neobično ozbiljan savjet čak i u najtežoj prilici. O, bože! Kad nas gleda taj zgodan ptić, onako povjerljivo i blaženo, čovjeka je naprosto stid da ga prevari! A zovem ih ptićima zato što nema ničeg ljepšeg na svijetu od malih ptica. Uostalom, na mene su se svi u selu naljutili više zbog nečega drugog... a Thibaut mi je jednostavno zavidio; isprva je neprestano vrtio glavom i čudio se kako djeca razumiju sve što im ja kažem, a kod njega ne razumiju gotovo ništa, a onda mi se počeo rugati, kad sam mu rekao da ih ni on ni ja nećemo ništa naučiti, nego da će još oni nas nešto naučiti. I kako mi je samo mogao zavidjeti i klevetati me kad je i sam živio s djecom! Djeca dušu liječe... Tamo, u Schneiderovu sanatoriju, bio je jedan bolesnik, vrlo nesretan čovjek. Bila je to takva užasna nesreća da joj se teško može naći ravna. Dali su ga bili da se liječi od ludila, ali, po mom mišljenju, on nije bio lud nego je samo strašno patio — u tome je bila cijela njegova bolest. I kad biste samo znali što su mu napokon postala naša djeca

Ali o tome ću vam bolesniku radije pričati drugi put, a sad ću vam ispričati kako je sve to počelo. Djeca me isprva nisu voljela. Bio sam prevelik i uvijek nekako nezgrapan; znam da sam i ružan... napokon, bio sam i stranac. Djeca su mi se iz početka rugala, a onda su počela i kamenje bacati na mene, kad su vidjela da sam poljubio Marie. A samo sam je jedanput poljubio... Ne, nemojte se smijati — požuri se knez da osujeti podsmijeh svojih slušateljica — tu nije bila posrijedi nikakva ljubav. Da samo znate kako je to bilo nesretno stvorenje, i sami biste se ražalili nad njom, kao što sam i ja. Bila je iz našeg sela. Mati joj je bila vrlo stara, a kod nje je, na njihovoj maloj, posve trošnoj kućici koja je imala dva prozora, bio jedan prozor pregrađen, po dopuštenju mjesnih vlasti, i kroz njega je smjela prodavati uzice za cipele, konac, duhan, sapun, sve za sitne pare, i tako se prehranjivala. Bila je bolesna, noge su joj neprestano bile natečene, pa je neprestano sjedila na jednom mjestu. Marie joj je bila kćerka, od svojih dvadeset godina, slabačka i mršava;, odavno je patila od bolesti pluća, ali je i dalje išla po kućama da obavlja teške poslove za dnevnicu — prala je podove, rublje, mela dvorišta, redila stoku. Neki ju je francuski trgovački putnik zaveo i odveo sa sobom, a nakon tjedan dana ostavio je samu na cesti i kriomice otputovao. Vratila se kući prosjačeći, sva blatna, sva u prnjama, u poderanim cipelama; pješačila je sedmicu dana, noćila u polju i teško se prehladila; noge su joj bile izranjavane, ruke natečene i ispucane. Uostalom, ni prije nije bila lijepa; samo su joj oči bile mirne, dobre, bezazlene. Bila je dozlaboga šutljiva. Jednom je, još prije, bila iznenada zapjevala za poslom, i sjećam se da su se tada svi začudili i nasmijali: »Marie je propjevala! Šta? Marie je propjevala!« — a ona se strašno zbunila i nakon toga zauvijek umuknula. Onda su još bili ljubazni prema njoj, ali, kad se vratila bolesna i izmučena, nitko je nije nimalo žalio! Kako su oni u tome okrutni! Kako su im shvaćanja teška! Mati ju je prva dočekala pakosno i prezirno: »Osramotila si me pred cijelim svijetom«. Prva ju je i izvrgnula ruglu: kad su u selu čuli da se Marie vratila, svi su pohitali da je vide, pa umalo što se cijelo selo nije sabilo u babinu kućicu — starci, djeca, žene, djevojke, svi, silno užurbana, pomamna tulja. Marie je ležala na podu, do starinih nogu, gladna, odrpana, uplakana. Kad su se svi štrcali, pokrila se svojom raščupanom

kosom i ostala ležati ničice na podu. Svi su je obilazili i gledali kao kakva gmaza; starci su je kudili i grdili, mlađarija se čak i smijala, žene je grdile, kudile, gledale je prezirno kao kakva pauka. Mati je njena sve to dopuštala, i sama je sjedila među njima, klimala glavom i odobravala. Stara je u to vrijeme bila već teško bolesna i, tako reći, na samrti; nakon dva mjeseca doista je i umrla; znala je da je na samrti, ali se nije htjela pomiriti s kćerkom sve do smrti, čak nije ni riječi progovorila s njom, tjerala ju je da spava na trijemu, gotovo je nije ni hranila. Često je morala držati bolesne noge u toploj vodi; Marie joj je svaki dan prala noge i njegovala je; stara je primala sve njene usluge nijemo i nikad je nije oslovila nijednom prijaznom riječju. Marie je sve to podnosila, a poslije sam primijetio, kad sam je malo bolje upoznao, da je i sama sve to odobravala, i sama je držala sebe za najgoreg stvora na svijetu. Kad je starica posve pala u postelju, dolazile su da je njeguju babe iz sela, sve po redu, takav je tamo običaj. Tada su sasvim prestali hraniti Marie, a u selu su je svi tjerali od sebe i nitko joj ni posla više nije htio dati, kao nekad. Svi baš kao da su pljuvali po njoj, a muškarci je nisu više držali ni za žensko, takve su joj gadarije neprestano govorili u lice. Ponekad, vrlo rijetko, kad bi se u nedjelju izopijali, dobacivali bi joj, šale radi, po koji groš, onako, ravno na zemlju; Marie je bez riječi podizala novčiće. Već je tada počela bacati krv. Napokon su one krpe na njoj postali pravi dronjci, tako da ju je bilo sram da se i pokaže u selu; a sve otkako se vratila, hodala je bosa. I eto, tada su je, osobito djeca, cijeli čopor — bilo je više od četrdeset učenika — počeli dražiti i čak su se blatom nabacivali na nju. Zamolila je pastira da je pusti da mu čuva krave, ali ju je pastir otjerao. Tada je sama, bez dopuštenja, počela sa stadom odlaziti na cijeli dan na pašu. Kako je bila od velike koristi pastiru, on je to zapazio pa je vise nije tjerao, a koji put joj je čak davao ostatke od svoga ručka, sira i kruha. Držao je da joj time iskazuje veliku milost. A kad joj je mati umrla, pastor se u crkvi nije žacao da osramoti Marie pred cijelim svijetom. Marie je stajala iza lijesa onakva kakva je bila, u dronjcima, i plakala je. Bilo se okupilo mnogo svijeta da gleda kako će to ona plakati i stupati za lijesom; tada se pastor — bio je to još mlad čovjek, a sva mu je ambicija bila da postane velik propovjednik — obratio svima i pokazao na. Marie. »Eto tko je skrivio smrt ove čestite žene« (što

nije bila istina jer je stara bila već dvije godine bolovala), »eto, tu stoji pred vama i ne usuđuje se dići pogleda zato što je obilježena prstom Božjim; eto je tu bose i u dronjcima — primjer onima koji gube krepost. A tko je ona? To je kći njena!« i sve tako, u tom stilu. I zamislite, ta se gadarija gotovo svima svidjela, ali... tada se dogodilo nešto neobično; umiješala se djeca jer su u to vrijeme djeca bila već sva na mojoj strani i zavoljela su bila Marie. Evo kako se to zbilo. Htio sam nešto učiniti za Marie; njoj su bili najpotrebniji novci, ali ja tamo nisam nikad imao ni prebijene pare. Imao sam malu brilijantnu iglu pa sam je prodao nekom prekupcu, koji je obilazio sela i trgovao starom odjećom. Dao mi je osam franaka, iako je vrijedila najmanje četrdeset. Dugo sam vrebao priliku da se nađem s Marie nasamu; napokon smo se sreli izvan sela, pokraj živice, na stazi koja vodi u brda, iza jednog drveta. Tu sam joj dao osam franaka i rekao joj neka ih dobro čuva jer više neću imati novaca, a onda sam je poljubio i rekao joj neka ne misli da imam kakve zle namjere, i da je ne ljubim zato što sam zaljubljen u nju, nego zato što je neobično žalim, i da je od sama početka nisam držao nimalo krivom, nego samo nesretnom. Žarko sam želio da je odmah i utješim i uvjerim da ne treba sebe pred svima smatrati za tako nedostojnu, ali mi se čini da me nije shvatila. Odmah sam to primijetio, premda je gotovo neprekidno šutjela i stajala preda mnom oborenih očiju i strašno posramljena. Kad sam završio, poljubila me u ruku, a ja sam je odmah uhvatio za ruku i htio je poljubiti, ali ju je ona brže-bolje istrgla. Odjednom su nas u tom času spazila djeca, cijeli čopor; poslije sam doznao da su me već odavno vrebali. Počeli su fućkati, pljeskati rukama i smijati se, a Marie je nagla bježati. Htio sam im nešto kazati, ali su me počeli gađati kamenjem. Istog su dana sve doznali, cijelo selo; sve se opet svalilo na Marie — još im je više omrznula. Čuo sam, štoviše, da su joj htjeli suditi, međutim, hvala bogu, prošlo je bez toga; ali joj zato djeca nisu više davala mira, dražila su je još više nego prije, bacala se blatom na nju; gone je, a ona bježi pred njima, onako slabih prsa, zadiše se, a oni za njom viču, psuju. Jednom sam čak poletio da se tučem s njima. Zatim sam im počeo govoriti, govorio sam im svaki dan, kad sain god mogao. Katkad su zastajali i slušali me, ali su me i dalje grdili. Kazao sam im kako je Marie nesretna; uskoro su me prestali grditi i počeli se šutke

razilaziti. Malo-pomalo počeli smo razgovarati, ništa im nisam tajio, sve sam im govorio kako jest. Vrlo su me radoznalo slušali i uskoro su počeli žaliti Marie. Po neki od njih, kad bi je sreli, počeše je prijazno pozdravljati; kod njih je običaj, kad se sretnu, poznavali se ili ne poznavali, da se pozdrave i kažu: »Dobar dan«. Mogu zamisliti kako se Marie tome čudila. Jednom su dvije djevojčice dobavile jela pa joj ga odnijele, a onda su došle do mene da mi to kažu. Rekle su mi da se Marie rasplakala i da je sad one mnogo vole. Uskoro su je sva djeca zavoljela, a u isto vrijeme zavoljela su odjednom i mene. Počela su često dolaziti do mene i neprestano me molila da im pričam; valjda sam im lijepo pričao jer su me vrlo rado slušali. A poslije sam i učio i čitao samo radi toga da bih im imao što pričati, i sve sam im te tri godine pričao. Kad su me poslije svi okrivljavali, pa i Schneider, da s djecom razgovaram kao s odraslima i da im ništa ne tajim, odgovorio sam da je sramota lagati djeci, da ona ionako sve znaju, koliko god tajili od njih, i da će možda naučiti štogod ružno, a od mene neče naučiti ništa ružno. Treba samo da se svak sjeti kako je i sam bio dijete. Nisu se složili sa mnom... Poljubio sam bio Marie još dvije sedmice prije nego što joj je mati umrla; kad je pastor držao prodiku, sva su djeca već bila na mojoj strani. Odmah sam im ispričao i protumačio pastorov postupak; svi su se rasrdili na njega, a neki čak toliko da su mu kamenjem porazbijali prozore. Obuzdao sam ih zato što to nije bilo lijepo, ali su začas svi u selu doznali o tome, i eto, tada su me počeli kriviti da sam im iskvario djecu. Zatim su svi doznali da djeca vole Marie, i strašno se isprepadali, ali je Marie već bila sretna. Djeci su zabranili da se i viđaju s njom, ali su ona kriomice trkom odlazila do nje, do stada, prilično daleko, oko pola kilometra od sela; nosili su joj darove, a neki bi joj dotrčali samo da je zagrle, poljube i kažu: »Je vous aime, Marie!«[24] — pa bi trčali navrat-nanos natrag. Marie samo što nije poludjela od takve nenadane sreće; nije ni sanjala o njoj; stidjela se i radovala, a što je najvažnije, djeci je, a pogotovo djevojčicama, bilo najviše stalo do toga da odjure do nje i kažu joj da je ja volim i da im vrlo mnogo o njoj pričam. Kazali su joj da sam im sve ispripovjedio i da je sad oni vole i žale, i da će je dovijeka voljeti i žaliti. Zatim bi

trknuli do mene pa bi mi radosnih, uzbuđenih lica rekli da su maloprije bili kod Marie i da me Marie pozdravlja.

Uvečer bih odlazio do slapa; tamo je bilo jedno mjesto posve zaklonjeno od sela, a oko njega su rasli jablanovi; tamo su se djeca uvečer jatila oko mene, poneki su čak dolazili kradom. Čini mi se da su neobično uživali u mojoj ljubavi prema Marie, i eto, jedino sam ih u tome, za sveg svog boravka kod njih, prevario. Nisam ih razuvjeravao da volim Marie, to jest da sam zaljubljen u nju, nego da je samo neobično žalim; vidio sam po svemu da mnogo više žele da bude onako kako su sami zamislili i među sobom zaključili, pa sam šutio i pravio se da su dobro pogodili. I koliko su samo bila obzirna i nježna ta srdašca — činilo im se, na primjer, nemogućim da njihov dobri Léon toliko voli Marie, a da je Marie onako ružno odjevena i da nema cipela. Pomislite samo, pribavili su joj i cipele, i čarape, i rublje, pa i nekakvu haljinu; otkud su sve to smogli — nemam pojma; radili su sve u čoporu. Kad sam ih pitao, samo su se razdragano smijali, a djevojčice su pljeskale rukama i ljubile me. I ja sam ponekad kriomice odlazio da se vidim s Marie. Bila je tada već teško bolesna i jedva je hodala; napokon je posve prestala služiti u pastira, ali je svejedno svako jutro odlazila za stadom. Sjedila bi postrance; tamo je na jednoj strmoj, gotovo okomitoj stijeni bila izbočina, pa bi sjela ispod nje u sam kut, zaklonjena od svih, na kamen, i prosjedila bi tako gotovo cijeli dan, od jutra pa sve do onog časa kad se stado vraćalo. Bila je već toliko oslabila od sušice da je ponajčešće sjedila sklopljenih očiju, glave naslonjene na stijenu, drijemala i teško disala; lice joj je bilo kao u kostura, a znoj joj izbijao po čelu i sljepoočnicama. Takvu sam je svagda nalazio. Dolazio sam tek načasak i nisam htio da me tko vidi. Čim bih se pojavio, Marie bi uzdrhtala, otvorila oči i pohrlila da mi ljubi ruke. Nisam se više branio jer je nju to usrećivalo; cijelo vrijeme dok sam sjedio uz nju drhtala je i plakala; nekoliko bi puta, doduše, zaustila da nešto kaže, ali ju je bilo teško razumjeti. Ponekad je bila kao sumanuta, strašno uzbuđena i zanesena. Katkad su i djeca dolazila sa mnom, pa bi tada obično stala tnalo dalje od nas i tobože nas čuvala od nekoga ili nečega, to im je neobično godilo. Kad bismo otišli, Marie bi opet ostala sama, nepomična kao i prije, sklopljenih očiju i glave naslonjene na stijenu; možda je sanjarila o nečemu. Jednog jutra

nije više mogla poći za stadom, pa je ostala u svojoj pustoj kućici. Djeca su to začas doznala i gotovo je sva redom obišla toga dana; ležala je u svojoj postelji sama samcata. Dva dana njegovala su je sama djeca, svraćala se redom do nje, ali onda, kad se u selu pročulo da je Marie već uistinu na samrti, počeše joj dolaziti babe iz sela da sjede i paze na nju. Čini se da su u selu počeli sažaljevati Marie, bar nisu više branili djeci da joj dolaze i nisu je grdili kao nekad. Marie je neprekidno drijemala, imala je nemiran san — strašno je kašljala. Starice su tjerale djecu, ali su djeca dolazila trkom pod prozor, ponekad samo načasak, tek toliko da joj kažu: »Bonjour, notre bonne Marie«[25]. A ona bi, čim bi ih ugledala ili začula, sva živnula i odmah, ne slušajući babe, nastojala se pridići na lakat, mahala im glavom, zahvaljivala. Donosili su joj, kao i prije, darove, ali gotovo ništa nije okusila. Zahvaljujući njima, vjerujte mi, umrla je gotovo sretna. Zahvaljujući njima, zaboravila je svoju grdnu nevolju, kao da je od njih dobila oproštenje, jer je sve do kraja držala samu sebe za veliku grešnicu. Djeca su joj, kao ptičice, lupkala kriocima o prozore i dovikivala joj svako jutro: »Nous t'aimons, Marie«[26]. Umrla je vrlo brzo. Mislio sam da će mnogo dulje poživjeti. Uoči njene smrti, pred zalazak sunca, svratio sam bio do nje; mislim da me je prepoznala i posljednji put sam joj stisnuo ruku; kako joj se ruka bila sasušila! A sutradan su mi izjutra došli javiti da je Marie umrla. Sad više nitko nije moga zadržati djecu — okitili su joj cijeli lijes cvijećem i ovjenčali joj glavu vijencem. Pastor nije više u crkvi ružio pokojnicu, a na sprovodu je bilo vrlo malo svijeta, došli su samo neki iz radoznalosti. Međutim, kad je trebalo ponijeti lijes, sva su djeca odjednom pohrlila da ga sama nose. Kako ga nisu ipak mogla nositi, pomagali su im odrasli, a svi su oni trčkali za lijesom i plakali. Otada su djeca neprestano obilazila Marijin grob — svake ga godine kite cvijećem, a oko njega su i ruže posadili. Ali upravo nakon tog sprovoda počelo me cijelo selo progoniti zbog djece. Glavni su hajkači bili pastor i učitelj. Djeci su strogo zabranili čak i da se viđaju sa mnom, a Schneider se sam obvezao da će pripaziti na mene. Ali smo se svejedno viđali i sporazumijevali se izdaleka znacima. Slali su mi svoje poruke na ceduljicama. Poslije se sve to izgladilo, ali je i tada bilo vrlo lijepo — još sam se više zbližio s djecom zbog tog

progonjenja. Posljednje godine sam se gotovo i pomirio s Thibaudom i pastorom. Schneider mi je čak mnogo govorio i prepirao se sa mnom oko štetnosti mog »sistema« s djecom. A kakav je u mene bio sistem! Napokon mi je Schneider iznio jednu svoju vrlo čudnu misao — bilo je to već pred moj odlazak — rekao mi je da se dokraja uvjerio da sam pravo dijete, to jest obično dijete, da sam samo po stasu i licu nalik na odrasla čovjeka, a da po svom razvoju, duši, karakteru, pa možda i po pameti, nisam odrastao, i da ću takav i ostati, makar poživio i šezdeset godina. Slatko sam se tome nasmijao — dakako da nema pravo jer kakvo sam ja dijete? Samo jedno je istina, da zbilja ne volim biti s odraslima, s ljudima, s velikima — to sam odavno zapazio — ne volim zato što ne umijem s njima. Što mi god govorili, koliko god bili dobri prema meni, ipak mi je uvijek nekako teško s njima, i strašno mi je drago kad mogu što prije otići do svojih drugova, a moji su drugovi oduvijek bila djeca, ali ne zato što sam i sam dijete, nego zato što me naprosto vukla želja za djecom. Kad sam, još na početku svoga života u tom selu — onda dok sam odlazio sam u brda da tugujem — kad sam, lunjajući onako sam, ponekad sretao, osobito oko podne, u vrijeme kad su puštali iz škole sav onaj bučan čopor djece što juri sa svojim torbicama i pločicama, vičući, smijući se, igrajući se — odjednom bi mi sva duša počela težiti za njima. Ne znam zašto, ali me pri svakom susretu s njima počeo obuzimati nekakav neobično snažan i blažen osjećaj. Zastajao sam i smijao se od sreće gledajući one njihove sitne nožice kako promiču i vječito nekud trčkaraju, i gledajući smijeh i suze (jer su se mnogi već bili stigli počupati, rasplakati i opet pomiriti i poigrati dok bi iz škole dotrčali do kuće), zaboravljao sam svu svoju tugu. Poslije, za sve te tri godine, nisam uopće mogao pojmiti kako tuguju, i zašto tuguju, ljudi. Svim sam se svojim bićem odao bio njima. Nisam ni računao da ću ikad otići iz toga sela i nije mi bilo ni nakraj pameti da ću se ikad vratiti ovamo, u Rusiju. Mislio sam da ću zauvijek ostati tamo, ali sam napokon uvidio da me Schneider ipak ne može dalje uzdržavati, a iskrsnulo je još nešto što je, čini mi se, bilo toliko važno da me i sam Schneider požurivao da odem i u moje ime pisao ovamo. I tako ću sad, eto, pogledati što je posrijedi i s nekim se još posavjetovati. Možda će mi se sudbina sasvim preokrenuti, ali nije sad o tome riječ i nije to ono glavno.

Glavno je to što mi se već promijenio cijeli život. Mnogo sam tamo ostavio, i previše. Svega toga više nema. Sjedio sam u vlaku i mislio: »Sad odlazim među ljude; možda i ništa ne znam, ali započinjem nov život«. Naumio sam obaviti svoj posao pošteno i odlučno, S ljudima će mi možda biti dosadno i teško. Za prvo sam vrijeme naumio biti sa svima pristojan i otvoren; više od toga i neće nitko tražiti od mene. Možda će me i ovdje držati za dijete — pa neka! Isto me tako svi, ne znam zašto, drže za idiota, nekad sam zaista bio toliko teško bolestan da sam i bio nalik na idiota; ali kako mogu biti idiot sad, kad i sam znam da me drže za idiota? Ulazim i sve mislim: »Eto, drže me za idiota, a ja sam ipak pametan, a oni o tome nemaju ni pojma...« Često mi padne na um ta misao. Kad sam u Berlinu primio nekoliko pisamaca koja su mi već djeca bila stigla napisati, tada sam tek pojmio koliko ih volim. Vrlo je teško primiti prvo pismo! Kako su samo tugovali kad su me ispraćali! Već su me mjesec dana prije mog odlaska počeli ispraćati: »Léon s’en va, Léon s"en va pour toujours!«[27] I dalje smo se svake večeri okupljali kod slapa i neprestano razgovarali o tome kako ćemo se rastati. Ponekad je bilo isto onako veselo kao i nekad; samo što su me, odlazeći na spavanje, snažno i vatreno grlili, čega prije nije bilo. Poneki su mi od njih dolazili trkom i kriomice od svih, sami, samo radi toga da me zagrle i poljube nasamu, bez svjedoka. Kad sam već polazio na put, svi su me odreda otpratili do stanice. Željeznička je stanica oko kilometar daleko od sela. Svladavali su se da ne zaplaču, ali se mnogi nisu mogli svladati pa su plakali na sav glas, pogotovo djevojčice. Žurili smo se da ne zakasnimo, ali bi gdjekoji odjednom nasred ceste pohrlio prema meni da me zagrli svojim ručicama i izljubi, pa je samo radi toga zaustavljao cijelu gomilu, a mi smo, premda smo se žurili, svi zastajali i čekali dok se ne oprostimo. Kad sam sjeo u vagon i vlak krenuo, svi su mi doviknuli: »Hura!« i dugo su još stajali na mjestu, sve dok se vlak nije posve izgubio. I ja sam gledao za njima... Znate kad sam ono maloprije ušao ovamo i pogledao vaša draga lica — sad vrlo pozorno gledam sva lica oko sebe — i začuo vaše prve riječi, nekako mi je, prvi put odonda, postalo lako oko srca. Maloprije sam pomislio da sam možda uistinu pravi sretnik — znam da čovjek ne susreće baš često ljude koje

odmah zavoli, a eto, s vama sam se našao čim sam doputovao. Vrlo dobro znam da se svi srame govoriti o svojim osjećajima, a ja vam, evo, govorim o njima i nije me stid pred vama. Nisam baš društven i možda vam dugo neću opet doći. Nemojte mi to uzeti za zlo — nisam vam ovo rekao zato što mi nije stalo do vas, a isto tako nemojte misliti da sam se zbog čega možda uvrijedio. Pitali ste me za svoja lica i sto sam zapazio na njima. Vrlo ću vam rado reći. U vas je, Adelaida Ivanovna, sretno lice, od sva tri lica najsimpatičnije. Ne samo što ste vrlo lijepi, nego, kad vas čovjek pogleda, odmah pomisli: »Lice joj je kao u dobre sestre.« Prilazite čovjeku bezazleno i radosno, ali znate i brzo upoznati srce. Eto, takvo mi se čini da je vaše lice. I vaše je lice, Aleksandra Ivanovna, divno i vrlo milo, ali možda se u vama krije neki potajni jad; duša vam je, svakako, predobra, ali niste veseli. Na licu vam je nekakva posebna sjenka, kao u Holbeinove Madone u Dresdenu[28]. Eto, toliko o vašem licu; jesam li dobro pogodio? Pa, sami ste me proglasili za pogađača! Ali, po vašem licu, Lizaveta Prokofjevna — obrati se iznenada generalici — po vašem licu ne samo što mi se čini, nego sam naprosto uvjeren da ste pravo dijete, u svemu, u svemu dobrom i u svemu lošem, unatoč vašim godinama. Ne ljutite se valjda na mene što vam ovako govorim? Pa znate valjda što mislim o djeci? I nemojte misliti da sam vam iz nekakve prostodušnosti sad ovako otvoreno govorio o vašim licima; nisam, nipošto nisam! A možda sam imao i neku primisao na umu.

VII

Kad je knez ušutio, sve se veselo zagledaše u njega, čak i Aglaja, ali napose Lizaveta Prokofjevna.

— E, ala ste ga dobro ispitale! — uzvikne ona. — Šta je, milostive gospodične, mislile ste da ćete vi njega štititi kao siromaška, a kad tamo, on se jedva udostojio da vas odabere, i to još uz napomenu da će nam samo od vremena do vremena dolaziti. Baš nas je namagarčio, svaka mu čast, a najviše Ivana Fjodoroviča. Bravo, kneže, a maloprije nam još rekoše da vas treba malo ispitati. A ono što ste rekli o mom licu, to je živa istina — ja i jesam dijete, i

znam to. Znala sam i prije vas; upravo ste izrazili moju misao jednom jedinom riječju. Vaš je karakter sasvim nalik na moj, baš mi je drago, kao dvije kapi vode. Samo što ste vi muško, a ja žensko, i što ja nisam bila u Švicarskoj; u tome je sva razlika.

— Nemojte se prenagliti, maman — uzvikne Aglaja. — Knez kaže da je u cijelom tom svom izlaganju imao na umu neku osobitu misao i da nije samo onako govorio.

— Jest, jest — nasmijahu se ostale dvije.

— Nemojte se podsmjehivati, drage moje, jer je on možda lukaviji od vas sve tri skupa. Vidjet ćete. Nego, što niste, kneže, ništa rekli za Aglaju? Aglaja čeka, a i ja čekam.

— Ništa još ne mogu kazati, poslije ću.

— Zašto? Zar nije upadljiva?

— O, da, upadljiva je; izvanredna ste ljepotica, Aglaja Ivanovna. Toliko ste lijepi da se čovjek ne usuđuje gledati vas.

— I ništa više? A osobine? — navaljivaše dalje generalica.

— O ljepoti je teško suditi; nisam još za to spreman. Ljepota je zagonetka.

— A sad ste vi Aglaji zadali zagonetku — reče Adelaida.

— De je odgonetni, Aglaja! A lijepa je, kneže, je li da je lijepa?

— Izvanredno lijepa! — vatreno potvrdi knez i ushićeno pogleda Aglaju. — Gotovo kao Nastasja Filipovna, iako joj je lice sasvim drugačije!...

Sve se zgledaše u čudu.

— Kao tko-o-o? — otegne generalica. — Kao Nastasja Filipovna? A gdje ste to vidjeli Nastasju Filipovnu? Koja Nastasja Filipovna?

— Pa maloprije je Gavrila Ardalionovič pokazivao njezinu sliku Ivanu Fjodoroviču.

— Šta, njezinu je sliku donio Ivanu Fjodoroviču?

— Da mu je pokaže. Nastasja Filipovna poklonila je danas Gavrili Ardalionoviču svoju sliku, pa ju je on donio da je pokaže.

— Da je vidim! — plane generalica. — Gdje je ta slika? Ako je njemu poklonila, onda mora biti kod njega, a on je, naravno, još u kabinetu. U srijedu uvijek dolazi ovamo da radi i nikad ne odlazi prije četiri. Pozovite odmah Gavrilu

Ardalionoviča! Ne, ne ginem baš od želje da ga vidim. Budite tako dobri, kneže dragi, otiđite u kabinet, uzmite od njega tu sliku i donesite je ovamo. Recite, samo da pogledamo. Molim vas.

— Dobar je, ali je malo previse naivan — reče Auelaida kad je knez izišao.

— Jest, ipak je malo previše naivan — potvrdi Aleksandra — pa je čak pomalo i smiješan.

I jedna i druga kao da nisu do kraja izgovorile što misle.

— Uostalom, dobro se izvukao s našim licima — reče Aglaja. — Svima nam je polaskao, pa čak i mami.

— Ne zbijaj sad šale, molim te! — vikne generalica. — Nije on meni polaskao, iako sam ja polaskana.

— Misliš da se izvlačio? — priupita Adelaida.

— Meni se čini da i nije baš tako naivan.

— Eto je opet! — rasrdi se generalica. — A ja mislim da ste vi još smješnije od njega. Naivan je, ali promišljen, u najplemenitijem smislu te riječi, naravno. Baš kao i ja.

»Dakako da ne valja što sam se izbrbljao o toj slici — razmišljao je knez idući prema kabinetu i osjećajući pomalo grižnju savjesti. — Ali... možda je i dobro što sam se izbrbljao...« U glavi mu je počela svitati jedna čudna misao koja mu, doduše, još nije bila sasvim jasna.

Gavrila Ardalionovič svejednako je sjedio u kabinetu, zadubljen u spise. Bit će da zaista nije uzalud primao plaću od dioničkog društva. Neobično se smeo kad ga je knez zamolio za sliku i ispričao mu kako su ondje doznali za tu sliku.

— E-e-eh! I baš ste morali brbljati! — uzviknuo je ljutito i kivno. — Baš ništa ne znate... Idiot! — promrsi, više za se.

— Oprostite, nisam uopće ništa mislio, omaklo mi se u razgovoru. Rekao sam da je Aglaja gotovo isto onako lijepa kao i Nastasja Filipovna.

Ganja ga zamoli da mu to potanje ispripovjedi; knez mu ispripovjedi. Ganja ga ponovo podrugljivo pogleda.

— Što vam je ta Nastasja Filipovna neprestano na pameti... — promrsi, ali ne dovrši rečenicu, nego se zamisli.

Bio je, očito, uznemiren. Knez ga podsjeti na fotografiju.

— Čujte, kneže — iznenada će Ganja, kao da ga je obasjala nenadana pomisao — zamolio bih vas nešto. Ali, zbilja, ne znam...

Smete se i ne dovrši; odlučivao se na nešto i kao da se borio sam sa sobom. Knez je nijemo čekao. Ganja ga još jednom odmjeri ispitljivim, upornim pogledom.

— Kneže — poče iznova — tamo se sad na mene... zbog jedne sasvim neobične okolnosti... i smiješne... i za koju ja nisam kriv... ama, ukratko, nije vrijedno spomena... tamo se na mene, čini mi se, malo ljute tako da neko vrijeme ne idem onamo bez poziva. A morao bih hitno porazgovarati s Aglajom Ivanovnom. Napisao sam joj, za svaki slučaj, dvije-tri riječi (u rukama mu se stvori omanja, presavijena ceduljica), a eto, ne znam kako da joj ovo dostavim. Ne biste li vi, kneže, uzeli na sebe da predate ovo, sad odmah, Aglaji Ivanovnoj, ali samo Aglaji Ivanovnoj, naime, tako da nitko ne vidi, razumijete? Nije to bogzna kakva tajna, nema tu ničeg takvog... nego... hoćete li?

— Nije mi baš drago — odvrati knez.

— Ah, kneže, ali meni je to prijeko potrebno! — zaokupi ga Ganja. — Možda će mi i odgovoriti... Vjerujte mi da sam vam se sad u krajnjoj nuždi, zbilja u krajnjoj nuždi, obratio... Po kome inače da joj pošaljem?... A neobično je važno... Strahovito mi je važno...

Ganja je upravo strepio da knez neće pristati, pa mu je plašljivo i umolno zirkao u oči.

— Pa dobro, predat ću joj.

— Ali samo tako da nitko ne vidi — zamolio ga obradovani Ganja — i znate šta, kneže, uzdam se u vaše poštenje, a?

— Nikome neću pokazati — reče knez.

— Pisamce nije zapečaćeno, ali... — izlane se Ganja, koji je bio odviše uzrujan, pa je zbunjen zastao u riječi.

— Ama, neću pročitati, ne bojte se — odvrati knez posve jednostavno, uze fotografiju i pođe iz kabineta.

Ostavši sam, Ganja se uhvati za glavu.

— Samo jedna njena riječ pa ću... pa ću zbilja, možda, i raskinuti...

Nije više od uzrujanosti i iščekivanja mogao sjesti za spise, nego se ushodao po kabinetu iz kuta u kut.

Knez je išao zamišljen; nemilo ga je dojmio taj zahtjev, a nemilo ga se dojmila i misao da Ganja piše Aglaji. Ali, ne došavši još ni do treće sobe pred salonom, iznenada zastane, kao da se nečeg sjetio, obazre se, priđe prozoru, bliže svjetlu, i zagleda se u sliku Nastasje Filipovne.

Kao da je htio odgonetnuti nešto što se krije na tom licu i što ga je nedavno onako prenerazilo. Taj maloprijašnji dojam gotovo ga nije ostavljao, pa je sad pohitao kao da želi nešto ponovo provjeriti. To lice, neobično po svojoj ljepoti i po još nečemu, dojmilo ga se sad još snažnije. Na njemu kao da se ogledala neizmjerna oholost i prezir, pa gotovo i mržnja, a u isti mah i nešto lakovjerno, nešto izvanredno prostodušno; te dvije opreke kao da su izazivale čak i nekakvo sažaljenje pri pogledu na te crte lica. Ta blistava ljepota bila je čak nepodnosiva, ljepota blijedog lica, ovlaš upalih obraza i užagrenih očiju; čudna ljepota! Knez je časak gledao, a onda se prenuo, pogledao oko sebe, brže-bolje prinio fotografiju ustima i poljubio je. Kad je časak nakon toga ušao u salon, lice mu je bilo posve smireno.

Ali, tek što je stupio u blagovaonicu (odvojenu još jednom sobom od salona), umalo što se ne sudari na vratima s Aglajom koja je upravo izlazila. Bila je sama.

— Gavrila Ardalionovič zamolio me da vam ovo predam — reče knez pružajući joj ceduljicu.

Aglaja zastane, uze ceduljicu i nekako čudno pogleda kneza. U njenu pogledu nije bilo ni tračka zbunjenosti, možda ie samo sijevnulo nešto kao čuđenje, ali i ono se, čini se, ticalo samo kneza i nikog drugog. Baš kao da je svojim pogledom zahtijevala od njega objašnjenje — kako se u ovoj prilici udružio s Ganjom? — zahtijevala je mirno i s visoka. Stajali su časak-dva jedno spram drugog; napokon, na njenu licu jedva primjetno zatitra nešto podrugljivo; ovlaš se osmjehne i prođe mimo njega.

Generalica je neko vrijeme bez riječi, sa stanovitom primjesom omalovažavanja na licu, promatrala fotografiju Nastasje Filipovne što ju je držala pred sobom u ispruženoj ruci, odmaknuvši je predaleko i efektno od očiju.

— Jest, lijepa je — prozbori naposljetku. — Štoviše, vrlo lijepa. Vidjela sam je dva puta, ali samo izdaleka. Vama se, dakle, sviđa

takva ljepota? — obrati se najednom knezu.

— Da... takva... — odgovori knez nekako s nategom.

— Baš takva?

— Baš takva.

— Zašto?

— Na tom licu... ima mnogo tragova patnje... — izusti knez nekako preko volje, kao da razgovara sam sa sobom, a ne da odgovara na pitanje.

— Uostalom, možda vi i buncate — presudi generalica i bahatom kretnjom baci fotografiju dalie od sebe na stol.

Aleksandra prihvati sliku, a njoj priđe Adelaida, pa se obje zagledaše u nju. U taj mah vrati se Aglaja u salon.

— Kakva je to sila! — uzvikne najednom Adelaida motreći požudno sliku preko sestrina ramena.

— Gdje? Kakva sila? — oštro je zapita Lizaveta Prokofjevna.

— Takva je ljepota sila — plahovito će Adelaida — takvom ljepotom možeš preokrenuti cijeli svijet!

Zamišljeno se vrati do svog štafelaja. Aglaja pogleda fotografiju samo letimice, priškilji, napući donju usnu, ode i sjede postrance, skrštenih ruku.

Generalica pozvoni.

— Pozovite mi Gavrilu Ardalionoviča, u kabinetu je — naloži sluzi koji je ušao.

— Maman! — usklikne Aleksandra značajno.

— Hoću da mu kažem dvije-tri riječi, i gotovo! — odsiječe generalica kao na panju, otklanjajući svaki prigovor. Bila je, očito, srdita. — Kod nas su vam, vidite, kneže, sve neke tajne. Sve neke tajne! Takva vam je tu neka etiketa, gluposti. I to u nečemu gdje je potrebna najveća iskrenost, jasnoća i poštenje. Zasnivaju se brakovi, ali se meni ti brakovi ne sviđaju...

— Maman, što to govorite? — opet se požuri Aleksandra da je ušutka.

— A šta ti hoćeš, draga moja kćeri? Pa zar se tebi možda sviđaju? A to što knez sluša, ništa ne smeta, prijatelji smo. Bar ja i on. Bog traži ljude, dobre, naravno, a opake i mušičave ne treba; osobito mušičave koji danas kažu ovako, a sutra onako. Razumijete li, Aleksandra Ivanovna? One vele, kneže, da sam čudakinja, a ja

znam šta je šta. Jer, srce je glavno, sve ostalo su trice. I pamet je, naravno, potrebna... možda je pamet i najvažnija. Ne podsmjehuj se, Aglaja, ne proturječim sama sebi — budala sa srcem a bez pameti ista je tako nesretna budala kao i budala s pameću ali bez srca. To je stara istina. Ja sam, eto, budala sa srcem a bez pameti, a ti si budala s pameću bez srca; i obje smo nesretne, i obje patimo.

— A zbog čega ste vi toliko nesretni, maman? — ne otrpje Adelaida, koja jedina, čini se, od cijelog društva nije bila izgubila dobro raspoloženje.

— Prvo, zbog učenih kćeri — odsiječe generalica — a kako je to samo po sebi dovoljno, o ostalom nije potrebno ni raspredati. Dosta je bilo naklapanja. Baš da vidimo kako ćete vas dvije (Aglaju ne računam) proći s tom vašom pameću i pričama, i hoćete li vi, veleštovana Aleksandra Ivanovna, biti sretni sa svojim poštovanim gospodinom... A!... — usklikne pošto ugleda Ganju gdje ulazi. — Evo nam još jedne bračne veze. Dobar dan! — uzvrati Ganji pozdrav, ali mu ne ponudi da sjedne. — Čujem da stupate u brak?

— U brak?... Šta?... Kakav brak?... — promrmlja ošamućeni Gavrila Ardalionovič. Smeo se preko svake mjere.

— Pitam vas da li se ženite, ako vam je možda taj izraz draži?

— N-ne... ja... ne-ne — šlaga Gavrila Ardalionovič, a lice mu obli rumenilo od stida. Zirne na Aglaju koja je sjedila postrance, pa hitro odvrati pogled od nje. Aglaja ga je gledala hladno, netremice, mirno, ne odvajajući očiju od njega, i promatrala njegovu zbunjenost.

— Ne? Rekoste: ne? — uporno ga zapitkivaše neumoljiva Lizaveta Prokofjevna. — Dobro, zapamtit ću da ste mi danas, u srijedu poslije podne, na moje pitanje odgovorili »ne«. Što je danas, srijeda?

— Čini mi se da je srijeda, maman — odgovori Adelaida.

— Nikad ne znaju koji je dan. A koji je datum.

— Dvadeset sedmi — odgovori Ganja.

— Dvadeset sedmi? To je zbog nečega i dobro. Zbogom, vjerojatno imate mnogo posla, a ja se moram obući i krenuti; uzmite tu svoju sliku. Pozdravite sirotu Ninu Aleksandrovnu. Do viđenja, dragi kneže! Dolazi nam češće, a ja ću se baš svratiti do stare Belokonske da joj kažem za tebe. I čujte, dragi moj, vjerujem da vas je Bog baš radi mene doveo iz Švicarske u Petrograd. Možda ćete

imati i drugih poslova, ali najviše ste tu radi mene. Bog je baš tako odredio. Do viđenja, drage moje! Aleksandra, dođi načas sa mnom, mila moja.

Generalica iziđe. Ganja, utučen, zbunjen, ozlojeđen, uze sa stola fotografiju i, lica nacerena od smiješka, obrati se knezu.

Kneže, ja sad idem kući. Ako se niste predomislili da se nastanite kod nas, povest ću vas jer ni adresu ne znate.

— Čekajte, kneže — reče Aglaja ustajući naglo od svoga naslonjača — još ćete mi nešto napisati u spomenar. Tata je rekao da ste krasopisac. Sad ću vam odmah donijeti spomenar...

I iziđe.

— Do viđenja, kneže, odoh i ja — reče Adelaida.

Čvrsto stisne ruku knezu, nasmiješi mu se prijazno i umiljato te iziđe. Ganju nije ni pogledala.

— To ste im vi izbrbljali da se ženim — zaškrguta Ganja zubima i naglo nasrne na kneza čim sve ženskinje izađoše. Promrsio je bio te riječi brzoročicom i polušapatom, razbješnjela lica, pakosno sijevajući očima. — Vi, bezočni brbljavče!

— Uvjeravam vas da se varate — odvrati knez mirno i pristojno. — Nisam ni znao da se ženite.

— Čuli ste maloprije kako je Ivan Fjodorovič rekao da će večeras pasti odluka kod Nastasje Filipovne, pa ste im to rekli! Lažete mi! Odakle su inače mogle doznati? Tko im je, do vraga, mogao to reći osim vas? Zar nije to stara i natuknula?

— Vi ćete najbolje znati tko im je mogao kazati, ako vam se baš čini da su vam nešto natuknule, a ja im nisam ni riječi zucnuo.

— Jeste li predali cedulju? A odgovor? — upade mu Ganja u riječ grozničavo i nestrpljivo. Ali se baš u taj čas vrati Aglaja, pa mu knez nije dospio odgovoriti.

— Izvolite, kneže — reče Aglaja i stavi spomenar na stolić — odaberite stranicu koju želite i napišite mi Štogod. Evo vam pera, još je novo. Neće smetati što je čelično? Čula sam da krasopisci ne pišu čeličnim perima.

Razgovarajući s knezom, kao da nije ni vidjela Ganju. Ali, dok je knez pripremao pero, tražio stranicu i pripravljao se, Ganja priđe kaminu uz koji je stajala Aglaja, odmah desno od kneza, te joj reče gotovo na samo uho drhtavim i isprekidanim glasom:

— Samo jedna riječ, samo jedna vaša riječ, i ja sam spasen.

Knez se naglo okrene i oboje ih pogleda. Na Ganjinu licu ogledao se istinski očaj; kao da je te riječi izgovorio nekako bez razmišljanja, navrat-nanos. Aglaja ga je gledala nekoliko sekundi navlas isto onako mirno i začuđeno kao maloprije kneza, a čini se da je ta njena mirna začuđenost, ta nedoumica zbog, reklo bi se, posvemašnjeg neshvaćanja onoga što joj govore, bila u tom času Ganji užasnija od najgoreg prezira.

— A što da vam napišem? — zapita knez.

— Pa, evo, sad ću vam izdiktirati — reče Aglaja okrećući se opet njemu. — Jeste li spremni? Napišite ovako: »Ja se ne upuštam u cjenkanje«. A ispod toga napišite dan i mjesec.

Da vidim!

Knez joj pruži spomenar.

— Izvrsno! Divno ste to napisali; imate prekrasan rukopis! Hvala vam. Do viđenja, kneže... Čekajte — doda, kao da se iznenada nečeg sjetila. — Hodite sa mnom, hoću da vam nešto poklonim za uspomenu.

Knez pođe za njom; ali, kad uđoše u blagovaonicu, Aglaja stane.

— Pročitajte ovo — reče knezu pružajući mu Ganjino pisamce.

Knez uze pisamce i u nedoumici pogleda Aglaju.

— Znam dobro da to niste pročitali i da ne možete biti pouzdanik toga čovjeka. Pročitajte, želim da to pročitate.

Pisamce je, očito, bilo napisano na brzu ruku.

»Danas će se odlučiti o mojoj sudbini, znate na koji način. Danas ću morati dati svoju neopozivu riječ. Nemam nikakva prava na vaše suosjećanje, ne usuđujem se gajiti nikakve nade; ali jednom ste bili izgovorili jednu riječ, samo jednu riječ, ta je riječ obasjala svu mrklu noć moga života i postala mi svjetionik. Izrecite sad još samo jednu takvu riječ — pa ćete me spasiti od propasti! Recite mi samo: raskini sve, pa ću još danas sve raskinuti. O, pa što je vama to reći! U toj riječi molim vas samo za znak da suosjećate sa mnom i da ste se smilovali na me — samo to, samo to! Ništa, ništa više! Ne usuđujem se ni zamisliti bilo kakvu nadu jer je nisam dostojan. Ali nakon te vaše riječi pomirit ću se ponovo sa svojom bijedom, radosno ću opet

podnositi svoj očajni položaj. Stupit ću u borbu, radovat ću joj se, preporodit ću se u njoj i prikupiti nove snage!

Uputite mi, dakle, tu riječ smilovanja (pukog smilovanja, kunem vas se!). Ne ljutite se na drskost očajnika, čovjeka koji se utaplja, što se usudio da učini posljednji napor ne bi li se izbavio od propasti.

G.I.

— Taj me čovjek uvjerava — oštro će Aglaja kad knez pročita pisamce — da me riječi raskinite sve neće kompromitirati, ni na bilo šta obvezati, i daje mi za to, kako vidite, pismeno jamstvo, eto, tim pisamcetom. Pazite samo kako je naivno pohitao da potcrta neke riječi i kako odatle grubo izviruje njegova potajna misao. On, uostalom, zna, kad bi raskinuo sve, ali sâm, bez ičije pomoći, ne očekujući moje riječi, pa i ne govoreći mi o tome, bez ikakve nade u mene, da bi se tada izmijenili moji osjećaji prema njemu i da bih mu možda postala prijateljica. On to pouzdano zna! Ali je njegova duša prljava — zna a ne može da se odluči; zna a ipak traži jamstvo. Nije kadar da se odluči na vjeru. Hoće da mu ja, za onih sto tisuća, dadem neke nade. A što se tiče one moje riječi koju u tom pisamcetu spominje i koja mu je tobože obasjala život, tu bezočno laže. Naprosto sam ga jednom bila požalila. Ali je on drzak i bestidan — njemu je tada odmah sinulo da bi se mogao nečemu nadati; odmah sam to shvatila. Otada me počeo loviti, i lovi me i sada. Ali dosta o tome; uzmite to pisamce i vratite mu ga, sad odmah, čim iziđete iz kuće, nemojte prije, naravno.

— A što da mu odgovorim u vaše ime?

— Ništa, naravno. To je najbolji odgovor. Nego, vi, čini se, kanite stanovati kod njega?

— To mi je maloprije preporučio sam Ivan Fjodorovič — reče knez.

— Onda ga se čuvajte, upozoravam vas; neće vam oprostiti što ćete mu sad vratiti ovo pisamce.

Aglaja mlako stisne knezu ruku i iziđe. Bila je ozbiljna i namrštena, nije se ni osmjehnula kad je na rastanku klimnula knezu glavom.

— Odmah, samo da uzmem svoj zavežljaj — reče knez Ganji — pa možemo poći.

Ganja topne nogom od nestrpljenja. Čak mu je lice potamnjelo od bijesa. Napokon obojica iziđoše na ulicu, knez sa svojim zavežljajem u ruci.

— Odgovor? Odgovor? — navali Ganja na njega. — Što vam je rekla? Jeste li joj predali pismo?

Knez mu bez riječi pruži ceduljicu. Ganja se osupne.

— Šta? To je ono isto moje pisamce! — vikne. — Nije ga ni predao! O, kako se nisam dosjetio! O, pr-r-ro-kleti... Onda je jasno da maloprije nije ništa shvatila! Ama, kako, kako, kako to da ga niste predali, o, pr-r-rokleti...

— Oprostite, naprotiv, odmah sam joj uspio predati vaše pisamce, onaj isti čas kad ste mi ga dali, i upravo onako kako ste me zamolili. A pisamce se opet našlo kod mene zato što mi ga je Aglaja Ivanovna ovaj čas vratila.

— Kad? Kad?

— Čim sam joj napisao ono u spomenar, kad me je pozvala da iziđem s njom. (Čuli ste je?) Kad smo ušli u blagovaonicu, dala mi je vaše pisamce, rekla mi da ga pročitam, a onda mi je rekla da vam ga vratim.

— Da ga pro-či-i-tate! — prodere se Ganja gotovo iz sveg glasa. — Da ga pročitate? Pa, jeste li ga pročitali?

I ponovo zastane osupnut nasred pločnika, ali toliko preneražen da je čak i zinuo.

— Jesam, pročitao sam ga, maloprije.

— I sama, sama vam je dala da ga pročitate? Sama?

— Sama, vjerujte mi da ga ne bih čitao da mi nije sama rekla.

Ganja je časak šutio i mučno nešto premišljao, a onda odjednom vikne:

— Ne može biti! Nije vam mogla reći da ga pročitate. Lažete! Sami ste ga pročitali!

— Istinu vam govorim — odvrati knez istim onakvim, posve mirnim glasom — i vjerujte mi da mi je vrlo žao što vas se to tako neugodno dojmilo.

— Pa dobro, nesretnice, valjda vam je ipak još nešto rekla? Nešto mi je valjda ipak odgovorila?

— Jest, naravno.

— Pa govorite, govorite već jednom, do vraga!...

I Ganja dvaput topne o pločnik svojom desnom nogom u kaljači.

— Čim sam pročitao, rekla mi je da je vi lovite, da biste je željeli kompromitirati kako biste dobili od nje neku nadu i kako biste mogli, uzdajući se u tu nadu, raskinuti bez veće stete s onom drugom nadom u sto tisuća. Kad biste to učinili ne cjenkajući se s njom, kad biste sve sami raskinuli ne tražeći od nje unaprijed nikakva jamstva, možda bi vam i postala prijateljica. To je sve, čini mi se. Da, još nešto: kad sam Vec uzeo pisamce od nje i upitao je kakav je njen odgovor, rekla mi je da će nikakav odgovor biti najbolji odgovor — tako nekako, čini mi se; oprostite što nisam točno upamtio njene riječi, nego vam ih prenosim onako kako sam ih shvatio.

Neizmjeran gnjev obuze Ganju te iz njega provali neobuzdan bijes.

— A! Tako, dakle! — škrgutao je zubima. — Moja se pisma, dakle, bacaju kroz prozor! A! Ako se ona ne upušta u cjenkanje — ja ću se ipak upustiti! Pa da vidimo! Imam ja još mnogo toga da kažem... pa da vidimo!... Stjerat ću ja nju u kozji rog!...

Cerio se, blijedio, pjenio se, prijetio šakom. Tako su prošli još nekoliko koraka. Nimalo se nije ustručavao pred knezom, baš kao da je sam u svojoj sobi, jer je knez za nj bio nitko i ništa. Ali najednom mu nešto pade na pamet, pa se prene.

— Ali kako — okrene se naglo knezu — kako ste to vi (idiot! — dometne za se) odjednom stekli takvo njeno povjerenje, dva sata pošto ste se upoznali? Kako je to moguće?

Povrh svih muka, nedostajala mu je još samo zavist. Odjednom ga je bila ujela za samo srce.

— To vam ne bih znao protumačiti — odgovori knez.

Ganja ga pakosno pogleda.

— Da vas nije pozvala u blagovaonicu da vam pokloni svoje povjerenje? Zar nije rekla da vam želi nešto pokloniti?

— Pa ja to i shvaćam upravo tako.

— Ali otkud sad to, do vraga! Šta ste to ondje kod njih učinili? Zbog čega ste joj se svidjeli? Čujte — uzvrpoljio se sav (sve je u njemu u tom času bilo kao ispreturano i komešalo se bez ikakva reda, pa nikako nije mogao sabrati misli) — čujte, možete li se bar donekle prisjetiti i redom izložiti o čemu ste zapravo s njima

razgovarali, riječ po riječ, od sama početka! Jeste li štogod zapazili, upamtili?

— O, još kako — odgovori knez — od sama početka, čim sam došao i upoznao se s njima, počeli smo razgovarati o Švicarskoj.

— Ama, do vraga i Švicarska!

— Zatim o smrtnoj kazni...

— O smrtnoj kazni?

— Da, u povodu jednog događaja... onda sam im pričao o tome kako sam živio tamo tri godine, i o jednoj sirotoj seljanci...

— Ama, do vraga i sirota seljanka! Dalje! — trzao se Ganja od nestrpljenja.

— Onda, kako mi je Schneider kazao svoje mišljenje o mom karakteru i natjerao me...

— Vrag odnio i tog vašeg Schneidera, i fućka mi se za njegovo mišljenje! Dalje!

— Nadalje sam, ne znam u povodu čega, počeo govoriti o licima, to jest o izrazima lica, pa sam rekao da je Aglaja Ivanovna gotovo isto onako lijepa kao i Nastasja Filipovna. I tada sam, eto, izlanuo ono o slici...

— Ali niste im ispričali, niste im valjda ispričali ono što ste prije toga čuli u Kabinetu? Niste? Niste?

— Ponovo vam kažem da nisam.

— Pa kako onda, do vraga... Ha! Da nije Aglaja pokazala pisamce staroj?

— Što se toga tiče, mogu vam jamčiti da ga nije pokazala. Cijelo sam vrijeme bio tamo, nije imala ni vremena da joj pokaže.

— Ali, možda vam je štogod promaklo... O! Idiot pr-ro-kleti — uzvikne posve izbezumljeno — ne zna ništa ni ispričati!

Pošto je jednom počeo psovati a nije naišao ni na kakav otpor, Ganja je malo-pomalo odbacio sve obzire, kao što svagda biva kod nekih ljudi. Još malo pa bi možda počeo i pljuvati, toliko se bio razbjesnio. Ali je upravo zbog te razbješnjelosti i oslijepio — inače bi već bio odavno zapazio da taj »idiot«, s kojim tako postupa, nekako isuviše brzo i dobro umije ponekad sve shvatiti i neobično valjano izložiti. Ali odjednom se dogodi nešto neočekivano.

— Moram vam napomenuti, Gavrila Ardalionoviču — reče iznenada knez — da sam nekad bio zbilja tako bolestan da se zaista

moglo reći da sam idiot; ali sam već odavno ozdravio, pa mi je pomalo krivo kad mi netko u oči kaže da sam idiot. Vama, doduše, može čovjek oprostiti kad uzme u obzir te vaše neuspjehe, ali ste me ipak u svojoj srdžbi već dva puta izgrdili na pasja kola. Nije mi to nimalo drago, pogotovo kad ste me ovako, otprve, izgrdili, pa budući da smo stigli na ovo raskršće, ne bi li bilo bolje da vi pođete desno svojoj kući, a ja ću lijevo. Imam dvadeset pet rubalja, a zacijelo ću naći kakav hotel garni[29].

Ganja se zbuni preko svake mjere i čak pocrveni od stida.

— Oprostite, kneže — klikne vatreno i najednom zamijeni svoj psovački ton izvanrednom uljudnošću — oprostite, za miloga boga! Vidite u kakvoj sam nevolji! Vi gotovo još niita 3 ne znate, a kad biste sve znali, sigurno biste mi bar donekle oprostili; iako, naravno, ne zaslužujem da mi oprostite...

— O, ja i ne tražim da mi se toliko ispričavate — pohita knez da mu odgovori. — Jer, shvaćam da vam je vrlo neugodno pa da baš zato i psujete. Pa dobro, pođimo k vama. Bit će mi drago.

»Ne, ne mogu ga sad ovako pustiti — mislio je Ganja pogledajući putem pakosno kneza — taj je prepredenjak ispipao od mene sve, a sad je najednom skinuo masku... Tu se nešto krije. Pa dobro, da vidimo! Sve će izići na vidjelo, sve, sve! Još danas!«

Već su bili pred njegovom kućom.

VIII

Ganečkin stan bio je na drugom katu do kojeg je vodilo vrlo čisto, svijetlo i prostrano stubište, a sastojao se od šest ili sedam soba i sobica koje su bile sasvim obične, ali nisu baš odgovarale džepu činovnika koji ima obitelj, pa ma imao i dvije tisuće rubalja plaće. Stan je, međutim, bio namijenjen za iznajmljivanje s hranom i poslugom, i Ganja se s obitelji bio uselio u njega tek prije dva mjeseca, na najveće nezadovoljstvo samog Ganje, a na navaljivanje i molbe Nine Aleksandrovne i Varvare Ardalionovne, koje su željele da i one budu od koristi i bar donekle povećaju obiteljske prihode. Ganja se na to mrštio i nazivao iznajmljivanje soba nedostojnim; nekako se stidio toga u društvu gdje je bio navikao da se pojavljuje

kao mladić s izvjesnim sjajem i budućnošću. Svi ti ustupci u životu i sva ta mučna skučenost — sve su to za nj bile duboke duševne rane. Od nekog se doba počeo uzrujavati zbog svake sitnice uludo i preko svake mjere, a još je pristajao da neko vrijeme popušta i trpi samo zato što je već bio odlučio da sve to ubrzo promijeni i preinači. Međutim je sama ta promjena, sam taj izlaz na kojem je zastao, bio poprilično zadatak, takav zadatak da mu je njegovo rješenje prijetilo još gorom brigom i mukom od svega onog što je do tada proživio.

Stan je bio razdijeljen hodnikom koji je počinjao od samog predsoblja. S jedne strane hodnika bile su one tri sobe što su se iznajmljivale »osobito toplo preporučenim« podstanarima, pored toga, na istoj strani hodnika, na samu njegovu kraju, pokraj kuhinje, bila je četvrta sobica, tješnja od ostalih, u kojoj je stanovao sam umirovljeni general Ivolgin, otac obitelji. Spavao je na široku divanu, a morao je ulaziti u stan i izlaziti iz njega kroz kuhinju i stubište za poslugu. U toj istoj sobici stanovao je i trinaestogodišnji brat Gavrile Ardalionoviča, gimnazijalac Kolja; i on se tu morao tiskati, učiti i spavati na drugom, vrlo starom uskom i kratkom divančiču, na poderanoj ponjavi i, što je najvažnije, dvoriti i čuvati oca, kome je to bilo sve potrebnije i potrebnije. Knezu su dodijelili srednju od te tri sobe; u prvoj zdesna bio je Ferdiščenko, a treća slijeva bila je još prazna. Ali Ganja je najprije odveo kneza u obiteljsku polovicu stana. Ta se polovica sastojala od sobe za primanje, koja se pretvarala, kad zatreba, u blagovaonicu, od salona koji je, uostalom, bio salon samo prije podne, a uvečer se pretvarao u Ganjin kabinet i spavaću sobu, i napokon od treće sobe, tijesne i vazda zatvorene — spavaonice Nine Aleksandrovne i Varvare Ardalionovne. Jednom riječju, sve je u tom stanu bilo nekako skučeno i stiješnjeno; Ganja je samo kradom škrgutao zubima. Premda je želio biti uljudan prema majci, vidjelo se odmah da je pravi despot u obitelji.

Nina Aleksandrovna nije bila sama u salonu, s njom je sjedila Varvara Ardalionovna, a obje su bile zabavljene nekakvim pletivom i razgovarale s gostom, Ivanom Petrovičem Pticinom. Nini Aleksandrovnoj moglo je biti pedesetak godina, a lice joj je bilo mršavo, koščato, s velikim podočnjacima. Doimala se bolesno i nekako sjetno, ali joj lice i pogled bijahu prilično ugodni; čim bi progovorila, očitovao se njen pravi karakter — ozbiljan i pun

istinskog dostojanstva. Uza svu njenu nujnu vanjštinu, naslućivala se u njoj postojanost, pa čak i odrješitost. Odjevena je bila vrlo skromno, u nešto tamno, baš kao starica, ali njene manire, riječi, cijelo njeno držanje odavahu ženu koja se nekoć kretala i u boljem društvu.

Varvara Ardalionovna bila je djevojka od svoje dvadeset tn godine, srednjega rasta, prilično suhonjava; lice joj nije bilo osobito lijepo, ali je krilo u sebi tajnu kako da se i bez ljepote svidi i, štoviše, izazove strastvene osjećaje. Neobično je nalikovala na majku, pa i odjevena je bila gotovo jednako kao majka, jer se nikako nije voljela kititi. Pogled njenih sivih očiju bivao je gdjekad vrlo vedar i prijazan, ali je ponajčešće bio ozbiljan i zamišljen, kadšto čak i previše, pogotovo u posljednje vrijeme. Postojanost i odlučnost ogledali su se i na njenu licu, ali se zapažalo da bi ta odlučnost mogla biti još upornija i poduzetnija nego u njene majke. Varvara Ardalionovna bijaše prilično naprasita i bratac joj se ponekad čak i pribojavao te njene naprasitosti. Pribojavao se i gost koji je sad sjedio kod njih, Ivan Petrovič Pticin. Bijaše to jos prilično mlad čovjek, tridesetih godina, skromno, ali lijepo odjeven, ugodnih, ali nekako opet preozbiljnih manira. Tamnoplava bradica pokazivala je da taj čovjek nije državni činovnik. Umio je govoriti pametno i zanimljivo, ali je inače bio mučaljiv. Općenito se ugodno doimao. Bilo je očito da nije ravnodušan prema Varvari Ardalionovnoj, nije krio svoje osjećaje. Varvara Ardalionovna držala se prema njemu prijateljski, ali je još zatezala da odgovori na neka njegova pitanja, štoviše, nije ih voljela; međutim, Pticin nije nipošto bio obeshrabren. Nina Aleksandrovna bila je prema njemu prijazna, a u posljednje vrijeme ukazivala mu je i veliko povjerenje. Bilo je, inače, poznato da on stječe novac tako da ga pozajmljuje uz velike kamate na manje-više sigurne zaloge. On i Ganja bili su veliki prijatelji.

Pošto je Ganja (koji se vrlo hladno pozdravio s majkom, sestru uopće nije pozdravio a Pticina je odmah odveo nekamo iz sobe) opširno, ali otržito predstavio kneza, Nina Aleksandrovna reče knezu dvije-tri ljubazne riječi i naloži Kolji, koji je bio provirio na vrata, da ga odvede u srednju sobu. Kolja je bio dječak vedra i prilično umiljata lica, otvoren i prostodušan.

— A gdje vam je prtljaga? — upita kneza uvodeći ga u sobu.

— Imam samo zavežljaj; ostavio sam ga u predsoblju.

— Odmah ću vam ga odnijeti. Kod nas su vam posluga samo kuharica i Matrjona, pa zato i ja pomažem. Varja sve nadzire i ljuti se. Ganja kaže da ste danas doputovali iz Švicarske?

— Jesam.

— A je li lijepo u Švicarskoj?

— Vrlo lijepo.

— Planine?

— Da.

— Sad ću vam odmah donijeti stvari.

Uđe Varvara Ardalionovna.

— Matrjona će vam odmah raspremiti krevet. Imate li kovčeg?

— Nemam, samo zavežljaj. Vas je brat otišao po njega u predsoblje.

— Nema tamo nikakva zavežljaja, samo ovaj zavezljajčić: kamo ste ga metnuli? — zapita Kolja vraćajući se u sobu.

— Pa i nemam ničega drugog osim toga — odgovori knez uzimajući svoj zavežljajčić.

— A-a! A ja mislio da ga nije možda Ferdiščenko zdipio.

— Ne pričaj koješta — strogo će Varja, koja je i s knezom razgovarala vrlo hladno i tek jedva uljudno.

— Chère Babette[30], sa mnom bi mogla biti i nježnija, nisam ja Pticin.

— Mogla bih ja tebe još istući, Kolja, toliko si još glup. Za sve što budete trebali možete se obratiti Matrjoni; ručak je u četiri i pol. Možete ručati s nama, a možete i u svojoj sobi, kako god želite. Hajdemo, Kolja, nemoj smetati!

— Hajdemo, čelik-značaju!

Izlazeći, skobiše se s Ganjom.

— Je li tata kod kuće? — zapita Ganja Kolju, a na Koljin potvrdni odgovor, šapne mu nešto na uho.

Kolja klimne glavom i iziđe odmah za Varvarom Ardalionovnom.

— Samo dvije-tri riječi, kneže, zaboravio sam vam nešto reći zbog svih onih... briga. Jedna mala molba: budite tako dobri — samo ako vam ne bude previše teško — nemojte ni ovdje brbljati o onom što se maloprije zbilo između mene i Aglaje, ni tamo o onome što

ćete ovdje vidjeti; jer i ovdje ima podosta gadarija. Uostalom, nek sve ide do vraga... Suzdržite se bar još danas.

— Uvjeravam vas da sam mnogo manje brbljao nego što mislite — odvrati knez ponešto srdito na Ganjine prijekore. Nikako se, očito, nisu mogli složiti.

— Pa, čujte, dosta sam već danas pretrpio zbog vas. Jednom riječju, lijepo vas molim.

— Imajte i to na umu, Gavrila Ardalionoviču, da do maloprije nisam još bio ničim vezan, pa zašto onda nisam smio spomenuti onu sliku! Niste me bili ništa zamolili.

— Uh, kako je gadna ova soba — pripomene Ganja gledajući prezirno oko sebe — mračna je i gleda na dvorište. Zaista ste nam došli u najnezgodnije vrijeme... Eh, ali to nije moja briga; ne iznajmljujem ja sobe.

Pticin zaviri u sobu i zovne Ganju; Ganja ostavi brže kneza i iziđe, iako mu je još nešto htio reći. Međutim, očito se skanjivao i baš kao da se stidio povesti riječ o nečemu; pa i sobu je pokudio, čini se, samo zato što se bio zbunio.

Tek što se knez umio i koliko-toliko sredio svoju toaletu, otvoriše se opet vrata i na njima se pojavi nova prilika.

Bio je to gospodin tridesetih godina, po visok, plećat, goleme, kuštrave, riđe glave. Lice mu bilo mesnato i rumeno, usne debele, nos širok i plosnat, oči sitne, utonule u salo i podrugljive, kao da neprestance namiguju. Sve u svemu, bio je nekako prilično drzak. Odjeća mu je bila ponešto prljava.

Isprva je odškrinuo vrata tek toliko da promoli glavu. Glava što se promolila ogledavaše pet-šest sekunda sobu, zatim se vrata počeše polako otvarati i na pragu se ocrta cijela spodoba, ali gost još ne uđe u sobu nego i dalje promatraše, žmirkajući, kneza. Napokon zatvori za sobom vrata, približi se knezu, sjede na stolac, uhvati kneza čvrsto za ruku i posjede ga ukoso od sebe na divan.

— Ferdiščenko — reče zagledajući se pažljivo i upitno knezu u lice.

— Pa? — odvrati knez koji samo što ne prasne u smijeh.

— Podstanar — kaza opet Ferdiščenko zagledajući se kao i prije u kneza.

— Želite da se upoznamo?

— E-eh! — reče gost, razbaruši kosu i uzdahne, pa se zapilji u suprotni kut. — Imate li para? — priupita okrećući se iznenada knezu.

— Malo.

— Koliko?

— Dvadeset pet rubalja.

— De mi pokažite.

Knez izvadi novčanicu od dvadeset pet rubalja iz džepa na prsluku i pruži je Ferdiščenku. Ovaj je razmota, pogleda, pa okrene i prinese svjetlu.

— Bome, čudno — reče kao da nešto premišlja — zašto tako tamne? Te novčanice od dvadeset pet rubalja ponekad strašno potamne, a neke druge opet sasvim izblijede. Izvolite.

Knez uze svoju novčanicu. Ferdiščenko ustane sa stolca.

— Došao sam da vas upozorim: prvo, ne pozajmljujte mi novaca, iako ću vas svakako moliti da mi pozajmite.

— Dobro.

— Kanite li ovdje plaćati?

— Kanim.

— A ja ne kanim; hvala lijepa. Ja sam ovdje desno od vas, prva vrata, jeste li vidjeli? Gledajte da mi ne dolazite baš Često; ja ću dolaziti k vama, ne bojte se. Jeste li vidjeli generala?

— Nisam.

— Niste ga ni čuli?

— Dakako da nisam.

— E pa, onda ćete ga vidjeti i čuti; a, osim toga, on čak i od mene traži da mu pozajmim novaca! Avis au lecteur[31]. Zbogom ostajte! Recite, kako se može živjeti s prezimenom Ferdiščenko? A?

— A zašto se ne bi moglo?

— Zbogom.

I pođe prema vratima. Knez je poslije doznao da taj gospodin kao da se zarekao da će sve zaprepaštavati svojom originalnošću i dobrom voljom, ali mu to nikako nije polazilo za rukom. Na neke je ljude ostavljao čak i neugodan dojam, što ga je uistinu žalostilo, ali svejedno nije htio da se odrekne svoje uloge. Na odlasku mu pođe za rukom da donekle popravi dojam jer se sudario s jednim

gospodinom koji je ulazio; propustivši toga novog i knezu nepoznatog gosta u sobu, on odostraga nekoliko puta namigne knezu da ga upozori na njega, te tako ipak nekako osvjetla sebi obraz.

Došljak je bio visoka rasta, moglo mu je biti pedeset pet godina, pa i više, bio je debeo, grimiznocrvena, mesnata i podbuhla lica uokvirena bujnim sijedim zaliscima, brkat, krupnih, pomalo izbuljenih očiju. Vanjština bi mu bila prilično naočita da nije na njoj bilo nečega zapuštenog, pohabanog, pa i uprljanog. Obučen je bio u neki stari redengot na kojem samo što mu nisu ispali laktovi; rublje mu je bilo također zamašćeno — po domaću. Izbliza se osjećao zadah votke, ali mu je vladanje bilo dojmljivo, ponešto namješteno i odavalo je žarku želju da zadivi svojom dostojanstvenošću. Taj se gospodin polako približi knezu, prijazno se smiješeći, šutke ga uhvati za ruku i, držeći je u svojoj ruci, zagleda mu se u lice kao da prepoznaje poznate crte.

— On je! On! — prozbori tiho, ali svečano. — Kao da je iz groba ustao! Čujem kako neprestano spominju poznato mi i drago prezime, pa se prisjetih nepovratne prošlosti... Knez Miškin?

— Upravo tako.

— General Ivolgin, umirovljen i nesretan. Vaše ime i očevo ime, ako smijem pitati?

— Lav Nikolajevič.

— Jest, jest! Sin moga prijatelja, mogu reći, druga iz djetinjstva, Nikolaja Petroviča?

— Moj se otac zvao Nikolaj Lavovič.

— Lavovič — popravi se general, ali bez žurbe, posve uvjerljivo, kao da nipošto nije zaboravio nego se samo slučajno zabunio. Sjede i također uhvati kneza za ruku i posjede ga pokraj sebe. — Na rukama sam vas nosio, molim lijepo.

— Ma nemojte? — reče knez. — Moj je otac umro još prije dvadeset godina.

— Jest, prije dvadeset godina; dvadeset godina i tri mjeseca. Zajedno smo išli u školu; ja sam otišao ravno u vojnu službu...

— Pa i moj je otac bio u vojnoj službi, bio je potporučnik u Vasiljevskoj pukovniji...

— U Belomirskoj. Prekomandiran je bio u Belomirsku gotovo pred samu smrt. Ja sam bio tamo i blagoslovio ga na samrti. Vaša mamica...

General zastane u riječi, kao da ga more tužne uspomene.

— Pa i ona je nakon pola godine umrla od nazeba — reče knez.

— Nije od nazeba. Nije od nazeba, vjerujte meni, starcu. Ja sam bio kraj nje, i nju sam sahranio. Od žalosti za svojim knezom, a ne od nazeba. Jest, molit ću lijepo, sjećam se i kneginje! E, mladi dani! Zbog nje knez i ja, prijatelji od malih nogu, umalo što ne ubismo jedan drugog!

Knez ga poče slušati nekako nepovjerljivo.

— Strastveno sam bio zaljubljen u vašu majku, još dok je bila zaručena — zaručena s mojim prijateljem. Knez je to primijetio i bio frapiran. Dolazi mi ujutro, oko sedam sati, budi me. Oblačim se u čudu, šutimo i jedan i drugi; sve sam odmah shvatio. Vadi iz džepa dva pištolja. Pucat ćemo kroz rupčić. Bez svjedoka. Što će nam svjedoci kad za pet minuta

Šaljemo jedan drugoga u vječnost? Nabavili pištolje, rastegnuli rupčić, stali, uperili pištolje jedan drugome u srce i gledamo se oči u oči. Najednom obojici grunu suze na oči, zadršću ruke. Obojici, obojici, u isti mah! I onda, dabome, zagrljaji, nadmetanje u velikodušnosti. Knez viče: tvoja je! Ja vičem: tvoja je! Jednom riječju... jednom riječju... hoćete li kod nas... stanovati?

— Hoću, neko vrijeme, možda — izusti knez, pomalo zamuckujući.

— Kneže, mama vas moli da dođete do nje — dovikne Kolja koji je provirio na vrata. Knez se već pridigne da pođe, ali mu general stavi desnu ruku na rame i prijateljski ga opet potisne na divan.

— Kao pravi prijatelj vašeg oca, želim vas na nešto upozoriti — reče general. — Vidite i sami da sam nastradao, u tragičnoj katastrofi, a bez suda! Bez suda! Nina Aleksandrovna je izvanredna žena. Varvara Ardalionovna, moja kći, izvanredna je kći! Okolnosti su nas prisilile da iznajmljujemo sobe, nečuven pad! Za mene koji samo što nisam postao general-gubernator!... Ali vi ste nam uvijek dobro došli. Nego, kod mene vam je u kući prava tragedija!

Knez ga je gledao upitno i vrlo radoznalo.

— Sprema se brak, i to neobičan brak. Brak između sumnjive žene i mlada čovjeka koji bi mogao biti i kamer-junker[32]. I ta žena treba sad da dođe u kuću u kojoj su moja kći i moja žena! Ali, dok je u mene života, neće ući! Leći ću na prag pa neka prekorači preko mene!... S Ganjom gotovo više i ne govorim, klonim se čak i susreta s njim. Navlas vas upozoravam, jer ako budete stanovali kod nas, svejedno ćete ionako biti svemu svjedok. Ali, budući da ste sin moga prijatelja, imam pravo nadati se...

— Molim vas lijepo, kneže, dođite načas do mene u salon — pozva kneza Nina Aleksandrovna, pošto se i sama pojavi na vratima.

— Šta misliš, draga moja — uzvikne general — ustanovili smo da sam kneza tetošio na rukama dok je bio mali.

Nina Aleksandrovna pogleda generala prijekorno a kneza ispitljivo, ali ne izusti ni riječi. Knez pođe za njom; ali tek sto su došli u salon i sjeli, a Nina Aleksandrovna počela vrlo brzo i u pola glasa nešto govoriti knezu, pojavi se najednom u salonu i general. Nina Aleksandrovna istog časa ušuti i, očito, zlovoljno nagne se nad svoje

pletivo. General možda i zapazi tu zlovolju, ali ostane svejednako izvrsno raspoložen.

— Sin moga prijatelja! — uzvikne obraćajući se Nini Aleksandrovnoj. — Pa još tako nenadano! Odavno sam se već prestao nadati. Ama, draga moja, zar se ti zbilja ne sjećaš pokojnog Nikolaja Lavoviča? Još si ga zatekla... u Tveru?

— Ne sjećam se nikakvog Nikolaja Lavoviča. Je li vam to bio otac? — priupita ona kneza.

— Jest; ali nije, mislim, umro u Tveru, nego u Jelisavetgradu — plašljivo napomene knez generalu. — Pavliščev mi je bar tako rekao.

— U Tveru — ponovi general — prije same smrti bio je prekomandiran u Tver, dapače, još prije nego što se bio razbolio. Vi ste bili još posve mali pa se ne možete sjećati ni premještaja ni putovanja, a Pavliščev, iako je bio duša od čovjeka, mogao se i prevariti.

— Poznavali ste i Pavliščeva?

— Bio je to izvanredan čovjek, ali sam ja osobno bio svjedok. Blagoslovio sam vam oca na smrtnoj postelji...

— Ali, moj je otac umro pod sudskom istragom — pripomene opet knez — iako nisam nikad mogao pravo doznati zašto je bio pod istragom; umro je u bolnici.

— Ah, to je bilo zbog onog slučaja s redovom Kolpakovom, knez bi svakako bio oslobođen krivnje.

— Je li? Jeste li sigurni? — upita ga knez očito radoznalo.

— Kako ne bih bio! — vikne general. — Sud se razišao a da nije ništa riješio. Nevjerojatan slučaj. Moglo bi se čak reći, misteriozan slučaj. Umro kapetan druge klase Larionov, komandir čete; i knez bude privremeno postavljen za vršioca dužnosti; dobro. Redov Kolpakov počinio krađu — ukrao svom drugu kožu za čizme — i zapio pare, dobro. Knez, a pazite dobro, bilo je to u prisutnosti stražmeštra i kaplara, knez izgrdi Kolpakova i zaprijeti mu šibama. Vrlo dobro. Kolpakov ode u kasarnu, legne na svoj ležaj i nakon četvrt sata umre. Krasno, ali je slučaj neobičan, gotovo nevjerojatan. Bilo kako mu drago, Kolpakova pokopaju; knez podnosi raport, a Kolpakova zatim brišu iz popisa. Reklo bi se, sve je u najboljem redu. Ali točno nakon pola godine, na brigadnoj smotri, redov Kolpakov javlja se, kao da ništa nije bilo, u trećoj četi drugog

bataljona Novozemaljske pješačke pukovnije[33], u istoj brigadi, u istoj diviziii!

— Šta! — vikne knez zgranut od čuda.

— Ma nije tako bilo, varaš se! — obrati se iznenada Nina Aleksandrovna mužu, gledajući ga gotovo turobno. — Mon mari se trompe[34].

— E, draga moja, lako je reći se trompe[35], ali daj razmrsi ti takvu zavrzlamu! Svi se zgranuli. Ja bih prvi rekao qu'on se trompe[36]. Ali sam, na žalost, bio svjedok i član komisije. Sva su suočenja pokazala da je to onaj isti, ama baš isti redov Kolpakov koji je pola godine prije toga bio pokopan, uz uobičajenu paradu i bubnjanje. Zaista neobičan slučaj, gotovo nevjerojatan, priznajem, ali...

— Tatice, ručak vam je na stolu — javi Varvara Ardalionovna ulazeći u sobu.

— A, divno, krasno! Baš sam ogladnio... Ali taj je slučaj, može se reći, čak i psihološki...

— Juha će vam se opet ohladjeti — nestrpljivo će Varja.

— Odmah, odmah — promrmlja general izlazeći iz sobe

— i pored svih kasnijih istraživanja — dopre još iz hodnika.

— Morat ćete štošta oprostiti Ardalionu Aleksandroviču ako ostanete kod nas — reče Nina Aleksandrovna knezu. —

— Doduše, on vam neće mnogo smetati jer ruča sam. Priznajte i sami da svatko od nas ima svojih mana i svojih... osobitih crta, drugi možda i više od onih na koje smo navikli prstom upirati. Nešto ću vas napose zamoliti: ako vam se moj muž kadgod obrati radi stanarine, recite mu da ste već meni platili. Naime, kad biste platili Ardalionu Aleksandroviču, opet bi vam se računalo kao da ste i meni platili, ali vas molim jedino reda radi... Što je to, Varja?

Varja se vratila u sobu i bez riječi pružila majci fotografiju Nastasje Filipovne. Nina Aleksandrovna zadrhti i, najprije nekako prestrašeno, a onda kao da zatomljuje u sebi neku gorčinu, promatraše neko vrijeme fotografiju. Napokon pogleda upitno Varju.

— Danas ju je od nje dobio na dar — reče Varja — a večeras će pasti odluka.

— Večeras! — ponovi Nina Aleksandrovna u pola glasa, nekako očajno. — Pa šta možemo? Tu više nema nikakve sumnje, a nema više ni nade; tom je slikom sve rekla... Pa zar ti ju je on sam dao? — doda u čudu.

— Ma, znate da već mjesec dana nismo ni riječi progovorili. Pticin mi je sve rekao, a slika je ležala kod njega na podu pokraj stola, pa sam je podigla.

— Kneže — obrati se iznenada Nina Aleksandrovna knezu — htjela sam vas pitati (radi toga sam vas zapravo i pozvala) poznajete li već dugo mog sina? Čini mi se da je rekao da ste tek danas odnekud doputovali?

Knez joj ukratko ispriča ponešto o sebi, ali izostavi više od polovice. Nina Aleksandrovna i Varja saslušaše ga pozorno.

— Nisam vas to pitala da bih saznala štogod o Gavrili Ardalionoviču — pripomene Nina Aleksandrovna. — Kažem vam to da ne biste štogod loše pomislili. Ako postoji nešto što mi on sam ne može priznati, onda to i ne želim doznati mimo njega. Ovo vam govorim zato, zapravo, što mi je Ganja maloprije pred vama, i poslije, kad ste otišli, na moje pitanje o vama odgovorio: »On sve zna, ne morate se pred njim sustezati«! Što to znači? Naime, htjela bih znati koliko..

Iznenada uđoše Ganja i Pticin; Nina Aleksandrovna istog časa umukne. Knez ostane sjediti na stolcu pokraj nje, a Varja se makne u stranu; fotografija Nastasje Filipovne ležala je na najistaknutijem mjestu, na radnom stoliću Nine Aleksandrovne, upravo pred njom. Spazivši fotografiju, Ganja se smrkne, zlovoljno je uze sa stolića i baci na svoj pisaći stol koji je stajao na drugom kraju sobe.

— Onda, danas, Ganja? — upita ga odjednom Nina Aleksandrovna.

— Šta danas? — trgne se Ganja i naglo nasrne na kneza. — A, sad mi je jasno, i tu ste već!... Ama, šta je vama, uostalom, je li vam to neka bolest, šta li? Ne možete se savladati? Ama, shvatite već jednom, vaša svjetlosti...

— Tome sam ja kriv, Ganja, i nitko drugi — presiječe ga u riječi Pticin.

Ganja ga upitno pogleda.

— Pa, bolje je ovako, Ganja, pogotovo kad je na jednoj strani već sve svršeno — promrmlja Pticin, te se skloni u stranu, sjede za stol, izvadi iz džepa neki papirić ispisan olovkom i zadubi se u nj. Ganja je stajao namrgođen i uznemireno iščekivao obiteljsku scenu. Nije mu bilo ni nakraj pameti da se ispriča knezu.

— Ako je već sve svršeno, onda Ivan Petrovič ima, naravno, pravo — reče Nina Aleksandrovna. — Nemoj se mrštiti, molim te, i ne ljuti se, Ganja, ništa te neću sad ispitivati ako nećeš sam da kažeš, i vjeruj mi da sam se sa svime pomirila, ne uzrujavaj se, molim te!

Izrekla je to ne dižući glave od posla i, reklo bi se, zaista mirno. Ganja se začudio, ali je iz opreza šutio i gledao majku očekujući da se još jasnije izrazi. Jer, bile su mu već dozlogrdile sve te domaće scene. Nina Aleksandrovna zapazi taj oprez i doda, smiješeći se gorko:

— Ti još sve nešto sumnjaš i ne vjeruješ mi; ne boj se, neće biti ni suza ni molbi, kao ono prije, bar što se mene tiče. Jedina je moja želja da budeš sretan, i ti to znaš; pokorila sam se sudbini, ali će mi srce dovijeka biti s tobom, ostali mi zajedno ili se razišli. Dakako da govorim samo u svoje ime; ne možeš to isto zahtijevati i od sestre...

— Uh, opet ona! — vikne Ganja gledajući sestru podrugljivo i kivno. — Mamice! Kunem vam se ponovo da će biti onako kako sam vam obećao: nitko i nikada vas neće smjeti omalovažavati dok sam ja tu, dok sam ja živ. Bilo o kome da je riječ, zahtijevat ću da vam iskazuje najdublje poštovanje, tko god prekoračio naš prag...

Ganja se toliko obradovao da je gotovo pomirljivo, gotovo nježno gledao majku.

— Nisam se ja ni bojala za sebe, Ganja, i sam znaš; nisam se zbog sebe brinula i kinjila sve ovo vrijeme. Čujem da će se danas kod vas sve svršiti? A što će se svršiti?

— Obećala je da će se večeras odlučiti: pristaje li ili ne pristaje — odgovori Ganja.

— Ima već gotovo tri sedmice kako izbjegavamo razgovor o tome, i tako je bilo najbolje. Ali sad, kad je već sve svršeno, usudit ću se samo jedno da te priupitam: kako ti je mogla dati pristanak, pa još i svoju sliku darovati, kad je ne voliš? Pa zar ćeš ti nju, onakvu... onakvu...

— Kakvu, iskusnu, valjda?

— Nisam tako mislila. Zar si joj toliko uspio zamazati oči?

Neobična je razdražljivost odjeknula odjednom u tom pitanju;. Ganja popostane časak, porazmisli malo i reče, ne skrivajući podsmijeha:

— Zanijeli ste se, mamice, i opet se niste mogli suzdržati, a tako je, eto, svagda kod nas sve počinjalo pa se onda rasplamsavalo. Rekli ste: neće biti ni ispitivanja ni prijekora, a već ste počeli! Okanimo se toga; zbilja, okanimo se; bar ste vi kanili... Nikad vas i nipošto neću ostaviti; svaki bi drugi bar od takve sestre pobjegao — pogledajte samo kako me gleda! Neka ostane na tome! Već sam se bio obradovao... I otkud znate da zavaravam Nastasju Filipovnu? A što se Varje tiče, kako joj drago, i — dosta! E, sad je već zbilja dosta!

Ganja se uza svaku riječ sve više žestio i mehanički hodao po sobi. Takvi bi se razgovori začas bolno dojmili svakog člana obitelji.

— Već sam rekla: ako ona ovamo uđe, ja ću izići, pa ću i održati riječ — reče Varja.

— Iz tvrdoglavosti! — vikne Ganja. — Iz tvrdoglavosti se i ne udaješ! Što sad tu frkćeš na mene? Baš mi se fućka, Varvara Ardalionovna: ako vam je po volji — izvolite sad odmah izvršiti svoju namjeru. Već ste mi se popeli navrh glave. Što! Odlučili ste, napokon, da nas ostavite, kneže — — vikne knezu kad je opazio da ovaj ustaje.

U Ganjinu se glasu već razabirao onaj stupanj ozlojeđenosti na kojem čovjek već gotovo i sam uživa u svojoj ozlojeđenosti, predaje joj se bez ikakva sustezanja i gotovo u sve veću i veću slast, pa šta bude da bude. Knez se već okrenuo na vratima da mu nešto odgovori, ali, kad je po bolnom izrazu na licu svog uvreditelja vidio da tu još nedostaje samo kap koja će preliti čašu, okrene se i iziđe bez riječi. Nakon nekoliko trenutaka razabrao je po glasovima što su dopirali iz salona da je razgovor za njegova izbivanja postao još bučniji i otvoreniji.

Prođe kroz sobu za primanje i uđe u predsoblje da bi došao do hodnika koji vodi u njegovu sobu. Prolazeći pored ulaznih vrata, začu i zapazi kako se netko pred vratima svim silama trudi da pozvoni, ali se zvonce, po svoj prilici, pokvarilo jer jedva da se trzalo i nikakva glasa nije davalo od sebe. Knez povuče zasun, otvori vrata

i — ustukne u čudu, štoviše, sav se strese: pred njim je stajala Nastasja Filipovna. Odmah ju je po slici prepoznao. Sijevnula je očima od bijesa kad ga je ugledala; brzo je ušla u predsoblje, odgurnula ga ramenom s puta i gnjevno rekla zbacujući sa sebe bundu:

— Kad si već lijen da popraviš zvonce, onda bar sjedi u predsoblju da budeš tu kad tko pokuca. Eto, sad ti je još i bunda ispala iz ruku, klipane!

Bunda je doista ležala na podu; jer Nastasja Filipovna nije dočekala da joj knez svuče bundu, pa ju je sama zbacila njemu na ruke, ne gledajući iza sebe, a knez nije stigao da je prihvati.

— Tebe treba otjerati. Hajde, najavi me!

Knez zausti da nešto kaže, ali se toliko bio smeo da ništa ne izgovori, nego s bundom, koju je podigao s poda, pođe u salon.

— Eto ga na, sad opet s bundom ide! A što nosiš tu bundu? Ha-ha-ha! Ama, jesi li ti pobenavio?

Knez se vrati i zapilji u nju kao opčinjen; kad se nasmijala, nasmiješi se i on, ali još nikako nije mogao pomaknuti jezikom. U prvi mah, kad joj je otvorio vrata, bio je problijedio, a sad mu je odjednom rumen oblila lice.

— Ama, kakav je ovo idiot? — srdito vikne Nastasja Filipovna i topne pred njim nogom. — Ama, kamo si pošao? Koga ćeš najaviti?

— Nastasju Filipovnu — promuca knez.

— A otkud ti mene poznaješ? — upita ga brzo ona. — — Ja tebe nikad nisam vidjela! Hajde, najavi me... Kakva je ono ondje vika?

— Svađaju se — odgovori knez i pođe u salon.

Ušao je u, tako reći, presudnom času — Nina Aleksandrovna bila je već sklona da potpuno smetne s uma da se »svemu pokorila«; uostalom, branila je Varju. Do Varje je stajao Pticin koji je već bio ostavio papirić ispisan olovkom. Varja se i nije bila uplašila, a nije ni bila djevojka plašljiva soja; ali bratova je grubost postajala svakom riječju sve neuljudnija i nesnosnija. U takvim bi zgodama ona obično umuknula i samo šutjela gledajući podrugljivo brata, ne odvajajući pogleda od njega. Takvo bi ga njeno vladanje, kao što je i sama znala, obično razbjesnilo preko svake mjere. Baš V tom času uđe u sobu knez i objavi:

— Nastasja Filipovna!

IX

Nastao je muk; svi su gledali kneza kao da ga ne shvaćaju i... kao da ne žele da ga shvate. Ganja se skamenio od straha.

Dolazak Nastasje Filipovne, pogotovo u ovom času, bio je za sve sasvim neobično i neugodno iznenađenje. Ponajprije, Nastasja Filipovna udostojila se sad prvi put da ih pohodi; sve do tada držala se toliko uznosito da u razgovorima s Ganjom nije nijednom iskazala želju da se upozna s njegovom obitelji, a u posljednje vrijeme nije ju čak ni spominjala, baš kao da je i nema na svijetu. Iako je Ganji bilo donekle čak i drago što se odgađa taj neugodni razgovor, u duši joj je zamjerio tu uznositost. Kako bilo da bilo, očekivao je prije od nje da će ismijati i bockati njegovu obitelj nego da će je pohoditi; pouzdano je znao da joj je poznato sve što se zbiva u njega kod kuće oko njegove prosidbe, i što njegovi najbliži misle o njoj. Njen posjet, sada, pošto mu je darovala svoju sliku, na sam njen rođendan, na dan kad je obećala da će odlučiti o njegovoj sudbini, gotovo da je značio samu tu odluku.

Nije dugo potrajalo čuđenje koje je bilo obuzelo sve dok su gledali kneza — na vratima salona pojavi se i sama Nastasja Filipovna i opet, ulazeći u sobu, malko odgurnu kneza.

— Jedva sam nekako ušla... a zašto uopće vežete to svoje zvonce? — veselo reče pružajući ruku Ganji, koji joj brže-bolje pohrli u susret. — Što ste se tako zabezeknuli? Pa, upoznajte me, molim vas...

Posve zbunjen, Ganja je najprije predstavi Varji, i njih se dvije, prije nego što će pružiti jedna drugoj ruku, zgledaše čudnim pogledom. Nastasja Filipovna se, doduše, smijala i maskirala dobrim raspoloženjem, ali Varja se nije htjela maskirati pa ju je gledala mrko i netremice; na licu joj nije bilo ni traga smiješka, koji je zahtijevala već i puka pristojnost. Ganja je protrnuo; moliti je nije više bilo smisla, a ni vremena, pa je ošinuo Varju takvim prijetećim pogledom da je ona, po silini tog pogleda, pojmila što bratu znači ovaj trenutak. Tada kao da se odlučila da mu popusti, pa se nekako jedva jedvice osmjehnula Nastasji Filipovnoj. (Svi su se oni u obitelji još i te kako voljeli.) Sve to popravi donekle Nina Aleksandrovna koju je Ganja,

zbunivši se dokraja, predstavio tek nakon sestre i, štoviše, doveo do Nastasje Filipovne. Ali, tek što je Nina Aleksandrovna zaustila da kaže kako joj je »osobito drago«, Nastasja se Filipovna, ne saslušavši je, naglo okrene Ganji i, sjedajući (a da joj nisu ni ponudili) na divančić, u kutu do prozora, vikne:

— A gdje vam je kabinet? I... gdje su vam podstanari? Čula sam da držite podstanare?

Ganja pocrveni kao rak i zausti da joj nešto odgovori, ali Nastasja Filipovna odmah doda:

— Pa gdje tu možete držati podstanare? Ni kabineta nemate. A imate li kakve koristi od toga? — obrati se naglo Nini Aleksandrovnoj.

— Briga je to velika — odgovori joj ona — a dakako da mora biti neke koristi. Uostalom, istom smo...

Ali je Nastasja Filipovna nije i opet slušala — gledala je Ganju, smijala se i dovikivala mu:

— Kako se to držite? O, bože moj, da znate kakvo vam je lice u ovom trenutku!

Taj smijeh potraja nekoliko časaka, a Ganji se lice uistinu neobično izobličilo — naglo je bilo nestalo njegove ukočenosti, one smiješne, kukavičke zbunjenosti, ali je strašno problijedio, usne mu se iskrivile od grča; nijemo, upornim i opakim pogledom, netremice, zurio je u lice svoje gošće koja se i dalje smijala.

Tu je bio još jedan promatrač koji se također još nije bio oporavio od zaprepaštenja što ga je bilo obuzelo kad je ugledao Nastasju Filipovnu; ali, premda je stajao kao ukopan na istom mjestu, na vratima salona, uspio je zapaziti bljedilo i zlokobnu promjenu na Ganjinu licu. Taj je promatrač bio knez. Gotovo prestravljen, iznenada mehanički zakorakne.

— Popijte malo vode — šapne on Ganji. — I nemojte tako gledati...

Bilo je očito da je to izgovorio bez ikakve primisli, bez neke osobite namjere, onako kako mu je došlo: ali su njegove rijeci izazvale neobičan učinak. Kao da se sav Ganjin gnjev odjednom izlio na kneza — zgrabi ga za rame i pogleda ga nijemo, osvetnički i pakosno, kao da ne može ni riječi izustiti. Svi se uskomešaše — Nina Aleksandrovna čak i vrisne, Pticin zabrinuto zakorakne, Kolja i

Ferdiščenko pojaviše se na vratima i zastadoše u čudu. Samo je Varja i dalje gledala ispod oka, ali je sve pozorno promatrala. Nije bila ni sjela, nego je stajala postrance, pokraj majke, prekriženih ruku na prsima.

Ali Ganja se začas pribra, gotovo pri prvoj svojoj kretnji, i nervozno prasne u grohotan smijeh. Opet se posve snašao.

— Pa, šta ste vi, kneže, liječnik, što li? — uzvikne što je mogao veselije i prostodušnije. — Čak me i uplašio! Nastasja Filipovna, da vam ga predstavim, to vam je sjajan tip, iako ga tek od jutros poznajem.

Nastasja Filipovna pogleda u čudu kneza.

— Knez? On da je knez? Zamislite, a ja maloprije, u predsoblju, mislila da je lakaj pa ga poslala ovamo da me najavi! Ha-ha-ha!

— Ne smeta, ne smeta! — preuze Ferdiščenko pa im brže priđe, sretan što su se ljudi počeli smijati. — Ne smeta: se non è vero[37]…

— Ama, umalo što vas nisam ispsovala, kneže. Oprostite, molim vas! Ferdiščenko, otkud vi ovdje, u ovo doba? Mislila sam da bar vas neću ovdje naći. Tko? Kakav knez? Miškin? — priupita Ganju, koji je dotle, držeći svejednako kneza za rame, uspio da ga napokon predstavi.

— Naš podstanar — ponovi Ganja.

Očito su predstavljali kneza poput kakve rijetke ptice (koja je sasvim dobro došla kao izlaz iz nezgodna položaja), gurali ga, tako reći, na Nastasju Filipovnu; knez je čak jasno čuo riječ »idiot« koju je iza njega prošaptao, čini se, Ferdiščenko, kao objašnjenje Nastasji Filipovnoj.

— Recite mi, a zašto me niste maloprije ispravili kad sam se onako grozno... zabunila? — produži Nastasja Filipovna motreći kneza od glave do pete, nimalo se ne ustručavajući; nestrpljivo je čekala odgovor, kao da je tvrdo uvjerena da će i odgovor biti toliko glup da neće moći odoljeti da se ne nasmije.

— Začudio sam se kad sam vas onako nenadano ugledao... — promrmlja knez.

— A kako ste znali da sam ja? Gdje ste me već vidjeli? Pa, zbilja, šta je to, kao da sam i ja njega negdje vidjela? I dopustite da vas

upitam zašto ste se maloprije onako skamenili? Šta je to na meni da se ljudi preda mnom tako skamene?

— Ma hajde, govori! — kreveljio se i dalje Ferdiščenko.

— Šta čekaš! O, bože, šta bih ja svašta nadrobio na takvo pitanje! Ama, hajde... Sad se zbilja može reci, kneže, da si šeprtlja!

— Pa i ja bih svašta nadrobio da sam na vašem mjestu — nasmija se knez Ferdiščenku. — Nedavno me se vaša slika snažno dojmila — nastavi obraćajući se Nastasji Filipovnoj — zatim sam s Jepančinovima razgovarao o vama... a jutros rano, još prije nego što sam stigao u Petrograd, pričao mi je mnogo o vama Parfjon Rogožin... I u onom trenutku kad sam vam otvarao vrata mislio sam na vas, a najednom — vi preda mnom.

— A kako ste znali da sam to ja?

— Prepoznao sam vas po slici i...

— I po čemu još?

— I po tome što sam vas baš tako zamišljao... I ja vas kao da sam već negdje vidio.

— Gdje? Gdje?

— Baš kao da sam negdje vidio te vaše oči... ali to je nemoguće! To je onako... Nisam nikad prije ni bio ovdje. Možda u snu...

— Vidi ti kneza! — vikne Ferdiščenko. — E, povlačim ono svoje: se non è veröl Doduše... doduše, sve je to kod njega iz puke bezazlenosti! — nadoda samilosno.

Knez je izgovorio ono nekoliko svojih rečenica nemirnim, isprekidanim glasom, brzo predišući. Sve je na njemu odavalo neobično uzbuđenje. Nastasja Filipovna gledala ga je radoznalo, ali se više nije smijala. U tom istom času iza skupine, što se bila sjatila oko kneza i Nastasje Filipovne, dopre iznenada snažan, nov glas koji tako reći razmakne skupinu i prepolovi je. Pred Nastasjom Filipovnom stajao je otac obitelji glavom, general Ivolgin. Bio je u fraku, sa čistim plastronom; brkovi su mu bili netom obojeni...

To Ganja više nije mogao podnijeti.

Njegovo samoljublje i taština graničili su s bolesnom osjetljivošću, s hipohondrijom; cijela ta dva mjeseca tražio je kakvu-takvu točku na koju bi se mogao osloniti kako bi djelovao što dostojanstvenije i otmjenije; slutio ie da je još neiskusan na odabranom putu pa da se, možda, neće održati na njemu do kraja; iz očaja je, napokon, odlučio

da kod kuće, gdje je bio despot, bude drzak do krajnosti, ali se nije usudio da bude takav pred Nastasjom Filipovnom, koja ga je do posljednjeg časa držala u neizvjesnosti i nemilosrdno gospodarila njime; bio je »nestrpljiv goljo«, kako ga je okrstila sama Nastasja Filipovna, Što su mu drugi već bili dojavili; zakleo se bio svim kletvama da će mu ona poslije sve to skupo platiti, a u isto je vrijeme gdjekad djetinjasto maštao o tome kako će se sve nekako opet izgladiti i suprotnosti izmiriti — a sad mora ispiti još i ovu groznu čašu, i to, što je najgore, baš u ovom trenutku. Zapala ga je još jedna nepredviđena, ali najstrašnija muka za tašta čovjeka — muka da se crveni zbog svoje obitelji, pa još u svojoj kući! »Zar je vrijedna, najposlije, svega toga i sama nagrada?« — sijevne u tom času Ganji kroz glavu.

U tom se istom trenutku zbivalo ono što mu je u posljednja dva mjeseca dolazilo samo obnoć na san, poput more, tako da se ledio od užasa i gorio od stida — došlo je napokon do susreta njegova oca s Nastasjom Filipovnom u krilu obitelji. Gdjekad je, dražeći i ljuteći sam sebe, pokušavao zamisliti generala za svadbenim obredom, ali nikad nije bio kadar dokraja dočarati sebi tu sliku, nego ju je brže-bolje potiskivao od sebe. Možda je i preuveličavao svoju nevolju preko svake mjere, ali u taštih ljudi svagda tako biva. U ta dva mjeseca imao je vremena da dobro promisli i odluči se, te se zarekao da će pošto-poto pritegnuti nekako oca, bar na neko vrijeme, i da će ga ukloniti čak i iz Petrograda, ako ikako mogne, sviđalo se to njegovoj materi ili ne sviđalo. Prije deset minuta, kad je ušla Nastasja Filipovna u sobu, bio je toliko preneražen, toliko ošamućen, da je posve smetnuo s uma da bi Ardalion Aleksandrovič mogao stupiti na scenu, pa nije ništa ni poduzeo da to spriječi. I sad je, eto, general tu, pred svima, i to još svečano uparađen, u fraku, i baš u trenutku kad Nastasja Filipovna »samo traži priliku da obaspe porugama njega i njegove najbliže«. (U to je bio uvjeren.) Pa i zbilja, što bi drugo mogao značiti njen sadašnji posjet? Je li došla da se sprijatelji s njegovom majkom i sestrom, ili da ih izvrijeđa u njihovoj kući? Ali, prema onome kako su se razmjestile obje strane, nije više moglo biti nikakve sumnje — njegova mati i sestra sjedile su podalje kao popljuvane, a Nastasja Filipovna kao da je i zaboravila da su u istoj sobi s njom... A kad se tako vlada, dakako da nešto i smjera!

Ferdiščenko poduhvati generala ispod ruke i privede ga. General se nakloni, osmjehne i dostojanstveno prozbori:

— Ardalion Aleksandrovič Ivolgin, stari nesretni vojnik i otac obitelji, koja je usrećena nadom da će primiti u svoje krilo takvu divnu…

Nije dovršio; Ferdiščenko mu brže odostraga podmetne stolac, a general, nešto slab na nogama u taj sat nakon ručka, svali se ili, bolje reći, skljoka na stolac, ali se zbog toga nimalo ne zbuni. Sjeo je baš sučelice Nastasji Filipovnoj i, umiljato se prenemažući, polagano i dojmljivo, prinio njene prstiće svojim usnama. Generala je i inače bilo prilično teško zbuniti. Njegova je vanjština, osim stanovite neurednosti, bila još prilično pristojna, što je i sam vrlo dobro znao. Nekoć je imao priliku da se kreće i u boljem društvu, iz kojeg je bio prije svega dvije-tri godine dovijeka izopćen. Od tog se doba sasvim razuzdao i odao nekim svojim slabostima, ali je sačuvao vješte i ugodne manire. Činilo se da se Nastasja Filipovna neobično obradovala dolasku Ardaliona Aleksandroviča, o kome je, naravno, bila štošta čula.

— Čujem da moj sin... — poče Ardalion Aleksandrovič.

— Jest, vaš sin! A krasni ste i vi, tatice! Zašto vas nikad nema do mene? Što, da li se to sami sakrivate ili vas sin sakriva? Vi biste bar mogli doći do mene a da nikog ne kompromitirate.

— Djeca devetnaestog stoljeća i njihovi roditelji... — poče opet general.

— Nastasja Filipovna! Pustite, molim vas, Ardaliona Aleksandroviča samo načasak, treba ga netko — glasno će Nina Aleksandrovna.

— Da ga pustim! Ali, zaboga, toliko sam čula o njemu i odavno sam željela da ga vidim! I kakvih sad ima poslova? Pa zar nije u penziji? Nećete me sad valjda ostaviti, generale, nećete otići?

— Dajem vam riječ da će doći do vas, ali sad treba da se odmori.

— Ardalione Aleksandroviču, kažu da se morate odmoriti! uzvikne Nastasja Filipovna kreveljeći se nezadovoljno i gadljivo, baš kao nevaljalo derište kad mu oduzmu igračku. A general, opet, kao da se upeo da sam sebe izvrgne ruglu.

— Zlato moje! Zlato moje! — reče prijekorno, obraćajući se ženi i držeći ruku na srcu.

— Zar još nećete otići, mama? — glasno zapita Varja.

— Neću, Varja, ostat ću do kraja.

Nastasja Filipovna nije mogla da ne čuje i pitanje i odgovor, ali njeno dobro raspoloženje kao da je zbog toga još više poraslo. Odmah ponovo obaspe generala pitanjima, i nakon pet minuta general je likovao i besjedio uz gromoglasan smijeh nazočnih.

Kolja potegne kneza za skut.

— Ma, odvedite ga bar vi bilo kako odavde! Zar zbilja ne možete? Molim vas! — Sirotom dječaku navrle od jada i suze na oči. — Uh, taj prokleti Ganjka! — doda više za se.

— S Ivanom Fjodorovičem Jepančinom vezalo me zaista veliko prijateljstvo — razveze general odgovarajući na pitanja Nastasje Filipovne. — Ja, on i pokojni knez Lav Nikolajevič Miškin, čijeg sam sina zagrlio ponovo danas nakon dvadeset godina, bili smo nerazdruživa trojka, da tako kažem, kavalkada: Athos, Porthos i Aramis[38]. Ali, eto, jao, jedan počiva u grobu pogođen klevetom i tanetom, drugi je, evo, pred vama i još se bori s klevetama i tanetima...

— S tanetima! — usklikne Nastasja Filipovna.

— Evo ih ovdje, u mojim grudima, zadobio sam ih kod Karsa i osjećam ih kad god je ružno vrijeme. Inače, živim kao filozof, hodam, šetam se, igram dame u svojoj kavani, kao buržuj koji se okanio poslova, i čitam Independence[39]. A s našim Porthosom, Jepančinom, raskrstio sam jednom zasvagda, nakon onog što mi se preklani dogodilo u vlaku, s onim psićem.

— Sa psićem! A šta je to bilo? — zapita Nastasja Filipovna neobično radoznalo. — Sa psićem? Što ne kažete, pa još u vlaku!... — reče kao da se nečega prisjeća.

— Ama, glupa jedna zgoda, ne vrijedi ni pričati — a sve zbog guvernante kneginje Belokonske, Mistress Smith, ali... ne vrijedi ni pričati.

— Ama, ispričajte nam, svakako! — razdragano usklikne Nastasja Filipovna.

— To nisam još ni ja čuo! — pripomene Ferdiščenko. — C’est du nouveau?[40]

— Ardalione Aleksandroviču! — razlegne se opet umolni glas Nine Aleksandrovne.

— Tatice, traže vas! — vikne Kolja.

— Glupa zgoda, a može se ispričati u dvije-tri riječi — poče general, zadovoljan sam sobom. — Prije dvije godine, da ili nešto manje, baš je bila otvorena nova...ska željeznička pruga, imao sam £a bio sam već u civilu) neke poslove koji su bili neobično važni, u vezi s predajom svoje dužnosti, pa sam kupio kartu, za prvi razred, i lijepo vam ja uđem, sjednem i pušim. Naime, pušim i dalje jer sam već prije toga bio zapalio. Sam u kupeu. Pušenje nije zabranjeno, ali nije ni dopušteno; onako, napola je dopušteno, kao i obično; a ovisi i o tome tko puši. Prozor je otvoren. Najednom, pred sam polazak, ulaze dvije dame sa psićem i sjedaju baš nasuprot meni; okasnile; jedna je raskošno obučena, u svijetloplavoj haljini; druga skromnije, u crnoj svilenoj haljini, s pelerinom. Ljepuškaste su, ali nekako nabusite, govore engleski. Ja, dabome, ništa; pušim. Naime, bio sam nešto pomislio, ali svejedno pušim i dalje, kroz prozor, jer je prozor otvoren. Psić se lijepo namjestio u krilu one gospođe u svijetloplavom, sasvim mali, jedva kao moja šaka, crn, a šapice mu bijele, prava rijetkost. Ogrlica mu srebrna, s nekakvim natpisom. Ja i dalje ništa. Vidim samo da se dame kao nešto srde, zbog cigare, naravno. Jedna se zagledala u mene kroz lornjon od kornjačevine. Ja opet ništa jer, znate, ništa ne govore! Da su mi bar šta rekle, upozorile me, zamolile me, jer čemu, napokon, služi ljudski jezik! Nego šute... Kad najednom, i to, kažem, bez ikakva upozorenja, ama baš bez ikakva, nego onako, baš kao da je senula pameću, ona u svijetloplayom šćapi mi cigaru iz ruke pa s njom kroz prozor! Vlak juri, gledam je kao sumanut. Divljakuša neka; prava divljakuša, baš kao da je došla iz divljine; a inače krupna žena, punašna, visoka, plavuša, rumena (isuviše), sve me šiba očima. Ja ni pet ni šest nego neobično pristojno, savršeno pristojno, upravo profinjeno, da tako kažem, pristojno, prikučim se sa dva prsta psiću, uhvatim ga nježno za vrat pa tres s njim kroz prozor za cigarom! Samo je skviknuo! Vlak i dalje juri...

— Pa vi ste pravo čudovište! — klikne Nastasja Filipovna, kikoćući se i plješćući rukama, kao kakva djevojčica.

— Bravo, bravo! — razvikao se Ferdiščenko. Osmjehnuo se i Pticin, kome je također bilo vrlo neugodno što se pojavio general; čak se i Kolja nasmijao i također kliknuo: »Bravo!«

— I imao sam pravo, imao sam pravo, sto puta sam imao pravo! — nastavi general gorljivo i slavodobitno. — Jer, ako su u vlaku zabranjene cigare, onda su još prije zabranjeni psi.

— Bravo, tatice! — kliknu Kolja ushićeno. — Sjajno! I ja bih svakako, svakako isto tako učinio!

— A što je na to ona dama? — ispitivaše dalje nestrpljiva Nastasja Filipovna.

— Dama? Eh, pa to je baš ono gadno — proslijedi general mrko. — Ona ni pet ni šest, bez ikakva, i najmanjeg upozorenja, lijepo mene pljus po obrazu! Divljakuša neka, baš kao da je došla iz divljine.

— A vi?

General obori oči, uzvi obrvama i ramenima, stisne usne, raširi ruke, pošuti i najednom protisne:

— Zaboravio sam se!

— A jeste li je jako? Jako?

— Bogami, nisam! Izbio je skandal, ali nisam je jako. Samo sam jedanput odmahnuo rukom, tek toliko da se obranim. Ali tu kao da je sam sotona umiješao svoje prste — ona u svijetloplavom bila je Engleskinja, guvernanta ili čak nekakva družbenica kneginje Belokonske, a ona u crnoj haljini, ono je bila najstarija kneginjica Belokonska, usidjelica od svojih trideset pet godina. A poznato je u kakvom je prijateljstvu generalica Jepančina s obitelji Belokonskih. Sve su kneginjice popadale u nesvijest, rasplakale se, nose crninu za svojim ljubimcem, šest kneginjica vrišti, Engleskinja vrišti — smak svijeta! Ama, naravno, otišao sam da izrazim kajanje, molio za oproštenje, napisao pismo, ali nisu primili ni mene ni pismo, a kod Jepančinovih svađa, izopćenje i izgon!

— Ali, dopustite, kako je to moguće? — priupita ga iznenada Nastasja Filipovna. — Prije pet-šest dana pročitala sam u Indépendenceu, a ja redovito čitam Independence, upravo isto takvu priču! Ama baš isto takvu! Dogodilo se to na jednoj željezničkoj pruzi na Rajni, u vlaku, jednom Francuzu i jednoj Engleskinji — upravo mu je isto tako ona istrgnula cigaru, upravo je isto tako on izbacio psića

kroz prozor i, napokon, upravo se isto tako završilo kao i kod vas. Čak je i njena haljina bila svijetloplava!

General se sav zajapurio, Kolja je također pocrvenio i uhvatio se rukama za glavu; Pticin se brže okrenuo na drugu stranu. Jedino se Ferdiščenko, kao i prije, grohotom smijao.

O Ganji da i ne govorimo — on je cijelo vrijeme stajao, nijemo trpeći nesnosne muke.

— Ali, uvjeravam vas — promrsi general — da se i meni upravo isto tako dogodilo...

— Tatica je zbilja imao neprilika s Mistress Smith, guvernantom Bclokonskih — vikne Kolja — sjećam se i ja.

— Što! Zar navlas isto tako? Jedno te isto da se dogodilo na dva kraja Evrope, i to navlas isto, do u sitnice, sve do svijetloplave haljine! — navalila nesmiljeno Nastasja Filipovna. — Baš ću vam poslati taj broj Independence Belge!

— Ali nemojte zaboraviti — ostajao je general još pri svome — da se meni to dogodilo prije dvije godine...

— Pa sad, to je možda jedina razlika!

Nastasja Filipovna kikotala se kao da ju je spopala histerija.

— Tata, molim vas, dođite da vam nešto kažem — izusti Ganja drhtavim, utučenim glasom i mehanički ščepa oca za rame. U očima mu je plamsala beskrajna mržnja.

U tom istom času razlegne se neobično glasan cilik zvonca iz predsoblja. Od takva se zvonjenja moglo otkinuti zvonce. To je nagovještavalo neki neobičan posjet. Kolja potrči da otvori vrata.

X

U predsoblju je začas nastala neobična buka i vreva; iz salona bi se reklo da je u stan ušlo nekoliko ljudi i da još svejednako ulaze. Nekoliko je glasova govorilo i uzvikivalo u isti mah; govorilo se i vikalo i na stubištu, a vrata se iz predsoblja, kako se moglo čuti, nikako nisu zatvarala. Činilo se da je posrijedi zaista neobičan posjet. Svi se zgledaše; Ganja jurne u sobu za primanje, ali je i u nju već bilo ušlo nekoliko ljudi.

— A, evo i njega, Jude! — viknu glas koji je knezu bio nekako poznat. — Zdravo, Ganjka, huljo jedna!

On je, on, glavom! — potvrdi neki drugi glas.

. Knez nije više sumnjao: prvi je glas bio Rogožinov, a drugi Lebedevljev.

Ganja je stajao kao gromom ošinut na pragu sobe za primanje i nijemo gledao, i ne pokušavajući spriječiti da za Parfjonom Rogožinom uđu jedan za drugim u sobu desetak ili dvanaestak ljudi. Društvo je bilo neobično šaroliko, ali se nije isticalo samo šarolikošću nego i prostaštvom. Poneki su ulazili onakvi kakvi su bili na ulici, u ogrtačima i bundama. Totalno pijanih, doduše, nije bilo, ali su zato svi bili dobro nakresani. Svi kao da su bili potrebni jedan drugom da uđu; ni jedan nije sam imao petlje, nego kao da jedan drugog guraju. Čak je i Rogožin na čelu rulje stupao oprezno, ali je on nešto kao smjerao i bio nekako sumoran, srdit i zabrinut. Ostali su sačinjavali samo zbor ili, bolje reći, družinu koja služi kao pojačanje. Pored Lebedeva, tu je bio i nakovrčani Zaljožev, koji je zbacio bio svoju bundu u predsoblju i ušao nekako slobodno i razmetljivo, i dva-tri gospodina slična njemu, očito trgovački sinovi. Nekakav čovo u poluvojničkoj kabanici; pa nekakav malen i neobično debeo čovjek što se neprestano smijao; neki gorostasni gospodin od gotovo dva metra, također neobično debeo, neobično mrk i šutljiv, a očito se najviše uzdao u svoje šake. Bio je tu i jedan student medicine, pa i jedan dodvorljivi Poljak. Sa stubišta su zavirivale u predsoblje i nekakve dvije dame, ali su se skanjivale da uđu; Kolja im zalupi vratima pred nosom i potegne zasun.

— Zdravo da si, Ganjka, huljo jedna! Što je, nisi se nadao Parfjonu Rogožinu? — opet će Rogožin pošto je došao do salona i zastao na vratima pred Ganjom. Ali u tom času iznenada spazi u salonu, baš sučelice sebi, Nastasju Filipovnu. Očito nije ni sanjao da će je tu zateći, jer ga se njena prisutnost neobično dojmila; toliko je problijedio da su mu i usne pomodrile. — Istina je, dakle! — izusti tiho i nekako više za se, posve zbunjeno. — To je kraj!... E pa... Skupo ćeš mi to platiti! — promrsi odjednom, gledajući Ganju bjesomučno i pakosno. — E pa... ah!...

Čak se bio zadihao, jedva je izgovorio riječi. Mehanički pođe u salon, ali, kad prekorači prag, odjednom spazi Ninu Aleksandrovnu i Varju pa zastane i malo se zbuni, ma koliko da je bio uzbuđen. Za njim uđe Lebedev, koji ga je pratio kao sjena i bio već dobrano pijan,

pa student, pa šakati gospodin, pa Zaljožev koji se klanjao lijevo i desno, a posljednji se probijao onaj mali debeljko. Nazočnost dama sve ih je još donekle obuzdavala i očito im mnogo smetala, naravno, samo dok ne počnu, do prve prilike da se proderu i počnu... Tada im više nikakve dame neće smetati.

— Šta? I ti si tu, kneže? — rastreseno će Rogožin, pomalo začuđen zbog susreta s knezom. — Još s gamašama na nogama, e-eh! — uzdahne, pošto je već bio zaboravio kneza i ponovo svrnuo pogled na Nastasju Filipovnu, neprestano joj se primičući i prikučujući kao magnetu.

Nastasja Filipovna također je nemirno i radoznalo motrila goste.

Ganja se napokon snađe.

— Ali, dopustite, šta ovo, ipak, znači? — reče glasno, pošto je oštro pogledao pridošlice, obraćajući se poglavito Rogožinu. — Ne mislite valjda da ste u štali, gospodo, ovdje su mi majka i sestra...

— Vidimo da su ti tu majka i sestra — procijedi Rogožin kroza zube.

— Vidi se da su vam to majka i sestra — važno pritvrdi Lebedev.

Šakati gospodin zacijelo je pomislio da je kucnuo čas, pa poče nešto gunđati.

— Ama, ipak, bogamu! — povisi odjednom Ganja glas nekako preko mjere, kao da je u njemu prekipjelo. — Ponajprije, izvolite svi odavde u veliku sobu, a onda bih htio da znam...

— Gle, ne poznaje me — naceri se Rogožin pakosno, ne mičući se s mjesta. — Ne poznaješ Rogožina?

— Pa, možda sam se negdje i sreo s vama, ali...

— Gle, negdje se sreo sa mnom! A prije svega tri mjeseca iskartao si od mene očevih dvjesta rubalja, i stari je i umro a da to nije nikad doznao; ti si me navukao na igru, a Knif je varao na kartama. Ne poznaješ me? Pa, evo, Pticin može posvjedočiti! Ama, da ti pokažem tri rublja, da ih izvadim sad iz džepa, dopuzio bi ti za njima sve do Vasiljevskog otoka — eto kakav si ti! Duša ti je takva! Pa i sad sam došo da te čitava kupim za pare, ne gledaj na to što sam ti došo u ovakvim čizmama, imam ti ja, brate, para na bacanje, roogu te kupiti čitava, sa svima tvojima... mogu vas sve kupiti ako hoću! Sve vas mogu kupiti! — žestio se Rogožin, kao da ga sve više i više hvata piće. — E-eh! — uzvikne. 7— Nastasja Filipovna! Ne

tjerajte me, recite mi samo jednu jedinu riječ: udajete li se za njega ili ne udajete?

Rogožin je zadao to pitanje kao propao čovjek kakvu božanstvu, ali i smiono poput na smrt osuđenog koji više nema što izgubiti. U samrtničkoj je tjeskobi očekivao odgovor.

Nastasja Filipovna ga odmjeri podrugljivim i uznositim pogledom, ali najprije zirne na Varju i na Ninu Aleksandrovnu, pa pogleda Ganju i naglo promijeni ton.

— Bože sačuvaj, što vam je? I kako vam uopće pada na pamet da me to pitate? — odgovori tiho i ozbiljno i pomalo kao u čudu.

— Nećete? Nećete?! — klikne Rogožin, gotovo izbezumljen od radosti. — Nećete se, znači, udati? A meni su rekli... Ah! Čujte!... Nastasja Filipovna! Kažu da ste se zaručili s Ganjkom! Zar s njim? Ma, kako bi to bilo moguće? (Svima njima ja to govorim!) Pa ja mogu njega čitava kupiti za sto rubalja, ali dat ću mu tisuću, ama, tri tisuće, da se odrekne, pa će pobjeći uoči vjenčanja, a mladu će ostavit meni. Zar nije tako, Ganjka, huljo jedna! Je li da bi primio tri tisuće? Evo ti ih, evo! Zato sam i došo da mi potpišeš priznanicu; rekoh: kupit ću... pa ću i kupiti!

— Gubi se odavde, pijan si! — vikne Ganja, koji je naizmjence crvenio i blijedio.

Nakon njegova povika odjednom nekolicina njih zagraja; cijela Rogožinova družina odavno je već čekala samo prvi izazov. Lebedev je neobično usrdno šaputao nešto na uho Rogožinu.

— Tako je, piskaralo! — odgovori mu Rogožin. — Tako je, pijana glavo! Pa, kud puklo da puklo! Nastasja Filipovna! — vikne gledajući je kao sumanut, a plašljivost mu se naglo pretvori u drzovitost. — Evo vam osamnaest tisuća. — I baci pred nju na stolić svežanj u bijelu papiru prevezan unakrst uzicom. — Evo! I... i još će biti!

Nije se usudio izgovoriti do kraja što je htio.

— Nemoj, nemoj, nemoj! — šaputaše mu opet Lebedev prestravljena lica; nije bilo teško pogoditi da se uplašio veličine svote i da predlaže da se pokuša s neusporedivo manjim novcima.

— E, što se toga tiče, ti si, brate moj, budala, nemaš pojma gdje si... a sad vidim da sam i ja budala, skupa s tobom! — trgne se i zadrhta odjednom Rogožin pošto je Nastasja Filipovna sijevnula

očima. — E-eh! Baš sam bio glup što sam te poslušo — doda kajući se od sveg srca.

Upiljivši se u Rogožinovo izobličeno lice, Nastasja Filipovna se odjednom nasmije.

— Osamnaest tisuća, meni? Eto, odmah se vidi seljak! — dometne iznenada drsko i nekako prisno, pa se pridigne s divana, kao da će poći.

Ganji je srce zamiralo dok je promatrao taj prizor.

— Dobro, pa onda četrdeset tisuća, četrdeset, a ne osamnaesti — vikne Rogožin. — Vanjka Pticin i Biskup obećali su da će mi do sedam sati pribaviti četrdeset tisuća. Četrdeset tisuća! I sve lijepo na stol!

Scena je bivala sve ružnija, ali se Nastasja Filipovna i dar lje smijala i nikako nije odlazila, baš kao da navlas oteže tu scenu. Nina Aleksandrovna i Varja također ustadoše sa svojih mjesta i prestrašeno, nijemo, čekahu da vide kako će se to svršiti; Varja je sijevala očima, ali je na Ninu Aleksandrovnu sve to ostavilo mučan dojam; drhtala je i činilo se kao da će se sad na onesvijestiti.

— Kad je tako, dat ću i sto! Još ću danas namaknuti sto tisuća! Pticine, spašavaj, neće ti biti žao!

— Poludio si! — prišapne mu odjednom Pticin, koji mu je naglo prišao i uhvatio ga za ruku. — Pijan si, poslat će po policiju. Znaš li gdje si?

— Opio se pa trabunja — reče Nastasja Filipovna, baš; kao da ga draži.

— Ama, ne trabunjam, bit će para. Bit će dovečer. Pticine, lihvarska dušo, spašavaj, uzimaj koliko hoćeš, samo mi pribavi do večeras sto tisuća; dokazat ću vam da ne žalim para! — zanio se odjednom Rogožin sve do ushita.

— Ama, što je ovo, zaboga? — uzvikne iznenada prijetećim glasom razljućeni Ardalion Aleksandrovič primičući se Rogožinu. Upadica starca, koji je dotle bio šutio, bila je zbog svoje nenadanosti vrlo smiješna. Odjekne smijeh.

— Otkud sad ovo? — nasmije se Rogožin. — Hodi s nama, stari, napit ćeš se do mile volje!

— To već zbilja nije pošteno! — vikne Kolja i brižne u plač od stida i kivnosti.

— Pa zar zbilja nema među vama nijednoga tko će izbaciti ovu bestidnicu odavde! — uzvikne odjednom Varja, drhteći sva od srdžbe.

— Mene ovdje nazivaju bestidnicom! — odvrati nehajno i veselo Nastasja Filipovna. A ja, budala, došla da ih pozovem da dođu večeras k meni! Eto kako vaša seka postupa sa mnom, Gavrila Ardalionoviču!

Ganja je, nakon sestrine upadice, stajao neko vrijeme kao gromom ošinut, ali, kad je vidio da Nastasja Filipovna ovaj put zaista odlazi, nasrne kao mahnit na Varju i bijesno je zgrabi za ruku.

— Što si to učinila? — prodere se gledajući je kao da će je sad na mjestu satrti. Posve je bio izgubio glavu i nije više vladao sobom.

— Šta sam učinila? Kud me to vučeš? Nećeš valjda da je molim za oproštenje što ti je uvrijedila majku i došla da ti sramoti kuću, nevaljali čovječe? — vikne opet Varja likujući i izazovno gledajući brata.

Nekoliko su časaka stajali tako jedno prema drugome, oči u oči. Ganja ju je svejednako držao za ruku. Varja povuče svoju ruku jedanput, drugi put, svom snagom, ali ne odoli pa odjednom, onako izbezumljena, pljune bratu u lice.

— To je djevojka i pol! — vikne Nastasja Filipovna. — Bravo, Pticine, čestitam!

Ganji se zamagli pred očima pa se posve zaboravi i svom snagom zamahne rukom na sestru. Bio bi je svakako pogodio u lice da odjednom nečija ruka ne zadrži u zamahu njegovu ruku.

Između njega i sestre stajao je knez.

— Nemojte, dosta je bilo! — izgovori odlučno, iako je također sav drhtao, kao da ga je nešto strahovito potreslo.

— Pa zar ćeš mi ti zbilja vječito stajati na putu! — rikne Ganja, pusti Varji ruku i, na vrhuncu bjesnila, slobodnom rukom prilijepi knezu ćušku da je sve zazvonilo.

— Ah! — pljesne Kolja rukama. — Ah, bože moj!

Sa svih strana razlegoše se uzvici. Knez je problijedio. Čudnovatim i prijekornim pogledom zagleda se Ganji pravo u oči; usne su mu podrhtavale i naprezale se da nešto izgovore, iskrivljene od nekakva čudna i posve neprikladna osmijeha.

— Pa, neka ste mene... ali nju... ipak ne dam!... — izusti napokon tiho; ali naglo klone, ostavi Ganju, pokri lice rukama, ode u kut, okrene se licem zidu i reče isprekidanim glasom:

— O, kako ćete se stidjeti toga što ste učinili!

Ganja je doista stajao kao satrven. Kolja pohrli da zagrli i izljubi kneza; za njim se natisnuše Rogožin, Varja, Pticin, Nina Aleksandrovna, svi, pa čak i stari Ardalion Aleksandrovih.

— Nije to ništa, ništa! — mrmljaše knez na sve strane, osmjehujući se svejednako istim onim neprikladnim osmijehom.

— I pokajat će se! — poviče Rogozin. — Postidjet ćeš se, Ganjka, što si uvrijedio takvu... ovcu (nije umio naći bolju riječ)! Kneže, dušo moja, ostavi ti njih, pljuni na njih, pa idemo! Vidjet ćeš kako Rogožin umije voljeti!

Nastasja Filipovna bila je također preneražena i Ganjinim postupkom i kneževim riječima. Njeno, inače blijedo i zamišljeno lice, koje se za sve to vrijeme nikako nije slagalo s njenim maloprijašnjim, nekako neprirodnim smijehom, odavalo je sad neko novo osjećanje, koje, međutim, nije htjela pokazivati, i kao da joj se onaj podsmijeh silom htio zadržati na licu.

— Zbilja sam negdje vidjela to lice! — reče najednom već ozbiljno, jer se iznenada opet sjetila onog svog maloprijašnjeg pitanja.

— A vas uopće nije stid! Zar ste zbilja takvi kakvi ste se sad pokazali? Zar je to zbilja moguće? — uzvikne odjednom knez koreći je iskreno, od srca.

Nastasja Filipovna se začudi i nasmiješi, ali tako kao da nešto krije pod smiješkom, malko se smete, zirne na Ganju i pođe iz salona. Ali nije došla ni do predsoblja kad se iznenada okrene i vrati, brzo priđe Nini Aleksandrovnoj, uhvati joj ruku i prinese je svojim usnama.

— Zbilja nisam takva, dobro je pogodio — prošapta brzo, gorljivo, sva odjednom bukne i porumenje, pa se okrene i iziđe, ovaj put toliko brzo da se nitko i ne dosjeti zašto se uopće vraćala. Samo su vidjeli da je bila nešto šapnula Nini Aleksandrovnoj i kanda joj ruku poljubila. Ali, Varja je vidjela i čula sve, pa ju je u čudu ispratila pogledom.

Ganja se pribra i otisne za Nastasjom Filipovnom, ali je ona već bila izišla. Sustigne je na stubama.

— Nemojte me pratiti! — dovikne mu. — Do viđenja večeras! Ali svakako dođite, čujete li!

On se vrati zbunjen i zamišljen; teška zagonetka pritisla mu dušu, još teže nego prije. Dolazio mu na um i knez... Toliko se bio zanio da je jedva i opazio kako je cijela Rogozinova rulja navrla pored njega, pa i gurala ga na vratima, izlazeći brže-bolje iz stana za Rogožinom. Svi su bučno, u jedan glas, raspravljali o nečemu. Rogožin je išao sa Pticinom i uporno ponavljao nešto što mu je bilo važno i, očito, hitno.

— Izgubio si, Ganjka! — dovikne mu prolazeći mimo njega.

Ganja zabrinuto pogleda za njim.

XI

Knez je otišao iz salona i zatvorio se u svoju sobu. Za njim je odmah dotrčao Kolja da ga tješi. Siroti dječak kao da se više nije mogao odvojiti od njega.

— Dobro je što ste otišli — reče mu — sad će tamo nastati još veći lom nego što je bio maloprije. I svaki vam je dan kod nas tako, a sve se to zakuhalo zbog te Nastasje Filipovne.

— Tu se kod vas nakupilo mnogo jada i nevolje, Kolja — pripomene knez.

— Jest, mnogo jada i nevolje. Ali, o nama ne vrijedi ni govoriti. Sami smo svemu krivi. Nego, imam jednog velikog prijatelja koji je još nesretniji. Hoćete li da vas upoznam s njim?

— Kako da ne. Je li vam to kolega?

— Jest, tako nešto. Sve ću vam to poslije razjasniti... A lijepa je ta Nastasja Filipovna, što kažete? Nikad je dosad nisam još vidio, iako sam se mnogo trudio da je vidim. Naprosto me zaslijepila. Sve bih oprostio Ganjki kad bi on to činio iz ljubavi, ali što novac prima, to mu ne valja!

— Da, meni se vaš brat baš ne sviđa.

— Pa kako i bi! Poslije onoga što ste... A znate li da nikako ne trpim ta njihova kojekakva shvaćanja. Kakav god luđak, ili budala, ili zlikovac u abnormalnom stanju, opali čovjeku ćušku, i sad je tobože odmah čovjek obeščašćen do kraja života, i ne može to sprati

drukčije nego krvlju, ili da ga na koljenima mole za oproštenje. Mislim da to nema smisla, to je despotizam. Na tome je zasnovana Ljermontovljeva drama Maskerata, a ja mislim da je to glupo. Naime, hoću da kažem, nije prirodno. Doduše, on ju je napisao, tako reći, još u djetinjstvu.

— Nego, vaša mi se sestra neobično svidjela.

— Kako je samo pljunula Ganjki u njušku! Odvažna ie ta Varka! A vi niste pljunuli, ali sam uvjeren da to nije bilo iz nedostatka hrabrosti. A, evo i nje, mi o vuku, a vuk na vrata. Znao sam da će doći — plemenita je, iako ima svojih mana.

— A ti nemaš tu nikakva posla — obrecne se odmah Varja na njega — idi ocu. Dosađuje vam, kneže?

— Ni najmanje, dapače.

— E, starija sestro, već si počela! Eto, to je ono gadno kod nje. A zbilja, već sam mislio da će tata sigurno otići s Rogožinom. Bit će da se sad kaje. Baš da vidim šta je s njim — dometne Kolja izlazeći.

— Odvela sam, hvala bogu, mamu i spremila je u krevet, i ništa se više nije dogodilo. Ganja je zbunjen i vrlo zabrinut. A ima i zbog čega. Ovo mu je bila dobra pouka!... Došla sam da vam još jednom zahvalim i da vas pitam, kneže, niste li možda otprije poznavali Nastasju Filipovnu?

— Ne, nisam je poznavao.

— Pa kako ste joj onda mogli reći onako u lice da »nije takva«? I čini mi se da ste pogodili. Pokazalo se da možda i nije takva. Uostalom, ja nju ne razumijem. Namjera joj je, naravno, bila da nas uvrijedi, to je jasno. Već sam i prije svašta o njoj čula. Ali, ako je došla da nas pozove k sebi, zašto se onda u početku onako držala prema mami? Pticin je dobro poznaje, ali kaže da je maloprije nikako nije mogao shvatiti. A ono s Rogožinom? Onako se ne može razgovarati, ako čovjek poštuje sam sebe, u kući svog... I mama se mnogo brine zbog vas.

— Nije to ništa! — reče knez i odmahne rukom.

— A kako vas je samo poslušala!

— Što me je poslušala?

— Rekli ste joj neka je bude stid, i odjednom se sva promijenila. Vi možete na nju utjecati, kneže — nadoda Varja smješkajući se ovlaš.

Otvoriše se vrata i posve nenadano uđe Ganja.

Nije se nimalo smeo kad je ugledao Varju; časak je stajao na vratima, a onda je naglo i odlučno prišao knezu.

— Kneže, nečasno sam se ponio, oprostite mi, dragi moj — teče iznenada neobično osjećajno. Crte mu na licu odavahu veliku bol. Knez ga gledaše začuđeno i ne odgovori mu odmah. — Ama, oprostite mi, oprostite, čujete li! — navaljivaše Ganja nestrpljivo. — Ama, ako baš hoćete, poljubit ću vam sad odmah ruku!

Knez bijaše duboko potresen te nijemo objema rukama zagrli Ganju. Iskreno se obojica izljubise.

— Nipošto, nipošto nisam mislio da ste takvi — reče napokon knez, jecfva predišući. — Mislio sam da... niste kadri...

— Priznati krivicu, je li?... A kako sam mogao maloprije i pomisliti da ste vi idiot? Vi zapažate ono što drugi ne bi nikad zapazili. S vama bi se čovjek mogao lijepo porazgovarati, ali... bolje je ništa ne govoriti!

— Evo pred kim još treba da priznate krivicu — reče knez pokazujući na Varju.

— Ne, to su mi već sami neprijatelji. Vjerujte mi, kneže, da sam više puta pokušao, ali ovdje nitko ne prašta od srca! — plahovito se ote Ganji, pa se okrene od Varje na drugu stranu.

— Ama, oprostit ću ti ja! — iznenada će Varja.

— I poći ćeš večeras sa mnom do Nastasje Filipovne?

— Poći ću ako baš hoćeš, ali prosudi i sam: kako joj ja sad uopće mogu otići?

— Ama, nije ona takva. Vidiš kakve nam zagonetke zadaje! Same mudrolije! — i Ganja se pakosno nasmije.

— Znam i sama da nije takva i da se služi mudrolijama, samo kakvim? A, osim toga, pazi dobro, Ganja, za koga te ona drži! Istina je da je mami poljubila ruku. Neka su to njene mudrolije, ali je tebe svejedno ismijala! Ne vrijedi to sedamdeset pet tisuća, tako mi boga, brate! Ti još nisi bez plemenitih osjećaja, zato ti i govorim ovako. Čuj me, ne idi ni ti onamo! Čuvaj se, kad ti kažem! Ne može to na dobro izaći!

Pošto je to izrekla, onako uzrujana, Varja iziđe brže-bolje iz sobe.

— Eto, vazda one tako! — reče Ganja smješkajući se. — Pa zar zbilja misle da to ne znam i sam? Ama, znam ja kudikamo više od

njih.

Rekavši to, Ganja sjede na divan jer je, očito, želio da još ostane.

— Pa, kad već i sami znate — priupita ga knez prilično bojažljivo — što ste onda izabrali takve muke, ako ste znali da zaista ne vrijede sedamdeset pet tisuća?

— Ma ne govorim ja sad o tome — promrmlja Ganja. — A zbilja, recite mi što vi mislite, baš bih htio znati vaše mišljenje: vrijede li te »muke« sedamdeset pet tisuća ili ne vrijede?

— Ja mislim da ne vrijede.

— E pa, da, zna se. I sramota je da se čovjek zbog toga oženi?

— Velika sramota.

— E pa, onda znajte da ću se oženiti, o tom sad više nema dvojbe. Maloprije sam se još dvoumio, ali sad više ne! Nemojte mi ništa govoriti! Znam što hoćete reći...

— Neću o onome što vi mislite, nego se ne mogu načuditi toj vašoj uvjerenosti...

— Što? Kakvoj uvjerenosti?

— U to da će Nastasja Filipovna svakako poći za vas i da je to već svršena stvar, a drugo, ako i pođe, da će tih sedamdeset pet tisuća samo tako vama ravno u džep. Doduše, ja tu mnogo što ne znam.

Ganja se naglo primakne knezu.

— Dakako da ne znate sve — reče. — A šta mislite, zašto bih ja uzimao na sebe sav taj teret?

— Meni se čini da se to često događa: ljudi se žene radi novaca, a novci ostanu kod žene.

— N-ne, kod nas neće biti tako... Tu... tu postoje neke okolnosti... — promrmlja Ganja nekako nujno i zamišljeno. — A što se tiče njena odgovora, o tom nema više dvojbe — doda brzo. — Po čemu ste zaključili da će me odbiti?

— Ništa ja ne znam osim onoga što sam vidio; ali, eto, i Varvara Ardalionovna je maloprije rekla...

— Eh! To one samo onako, ne znaju više što bi rekle. A Rogožinu se podsmjehivala, vjerujte mi, dobro sam vidio. To je bilo očito. Prije toga sam se pribojavao, ali sam sad sve lijepo vidio. Ili, možda, mislite na to kako se vladala prema mojoj majci, i prema ocu, i prema Varji?

— I prema vama.

— Pa dobro; ali to je prastara ženska osveta i ništa drugo. To vam je strašno razdražljiva, sumnjičava i tašta žena. Baš kao činovnik kojeg su zaobišli pri promaknuću! Htjela je da se iskaže i da pokaže sav svoj prezir prema njima... pa i prema meni, to je istina, ne poričem... Pa ipak će se udati za mene; Vi i ne slutite na kakve je sve trikove sposobna ljudska taština: eto, ona mene drži za hulju zato što nju, tuđu ljubavnicu, ovako otvoreno uzimam radi njenih para, a ne zna da bi joj neki drugi još huljskije podvalio — saletio bi je i počeo se pred njom razbacivati liberalno-progresivnim nazorima i poslužio se kojekakvim ženskim problemima ne bi li je preveo žednu preko vode. Uvjerio bi je, uobraženu budalu (i to bez po muke), da je uzima samo zbog njena »plemenita srce« i zbog njene »nesreće«, a ipak bi je uzeo samo radi para. Ja joj baš nisam po ćudi zato što neću da okolišam, a morao bih. A što ona radi? Zar ne radi to isto? Pa što me onda prezire, što igra tu komediju? Zato što ne popuštam i što pokazujem da imam ponosa. E pa, vidjet ćemo još!

— A zar ste je prije toga voljeli?

— Isprva sam je volio. Ali, dosta sad o tome... Ima žena koje su dobre samo kao ljubavnice, koje nisu ni za šta drugo. Nisam htio reći da je bila moja ljubavnica. Ako bude htjela živjeti na miru, i ja ću živjeti na miru; ako se pobuni, istog časa ću je ostaviti, ali pare ću prigrabiti. Neću da budem smiješan; najvažnije mi je da ne ispadnem smiješan.

— Meni se sve čini — oprezno će knez — da je Nastasja Filipovna pametna žena. Zašto bi srljala u zamku ako naslućuje takve muke? Pa mogla bi se i za koga drugog udati. Eto, to mi je čudno.

— Pa u tome je baš njen račun! Vi tu ne znate sve, kneže... tu je... a, osim toga, ona je uvjerena da je ludo volim, kunem vam se, a znate šta, sve mi se čini da i ona mene voli, naime, na svoj način, znate onu rečenicu: »Koga voliš, tog i tučeš.« Ona će mene do kraja života držati za pik zibnera (možda joj baš to i treba), pa ipak će me na svoj način voljeti; sprema se ona na to, takva joj je narav. Ona vam je prava Ruskinja, kažem vam, ali i ja njoj spremam iznenađenje. Do te scene maloprije s Varjom došlo je bilo slučajno, ali je meni dobro došla — sad je vidjela i uvjerila se koliko sam joj

privržen, i da bih radi nje mogao raskinuti sve svoje veze. Nisam, dakle, ni ja baš takva budala, budite bez brige! Zbilja, ne mislite sad valjda da sam brbljavac! Možda, dragi moj kneže, zaista griješim što vam se povjeravam. Ali baš zato što ste vi prvi plemenit čovjek na kojeg sam naišao, baš zato sam vas i saletio, naime, nemojte to »saletio« shvatiti kao dosjetku. Ne ljutite se valjda na mene zbog onog maloprije, a? Prvi put, možda, u ove dvije godine govorim od srca. Ovdje ima strašno malo poštenih ljudi; još je Pticin najpošteniji. Šta, kao da se smijete, ili mi se samo čini? Hulje vole poštene ljude, niste to znali? A ja ipak... A, uostalom, po čemu sam ja hulja, recite mi onako po duši? Zato što me sad svi, povodeći se za njom, smatraju huljom? A znate li da sam se za njima i za njom i ja poveo pa sam sebe smatram huljom! Eto, to je ono huljski!

— Ja vas više nikad neću držati za hulju — reče knez. — Maloprije sam već mislio da ste pravi zlotvor, a sad ste me najednom ovako obradovali. I to mi je sad pouka: ne sudi čovjeka dok ga nisi upoznao. Sad vidim da ne samo što niste zlotvor, nego da niste ni previše pokvaren čovjek. Po mom mišljenju, vi ste samo najobičniji čovjek kakav može biti, samo što ste vrlo slabi i nimalo originalni.

Ganja se pakosno osmjehne više za se, ali ništa ne odgovori. Knez zapazi da mu se njegovo mišljenje nije svidjelo, pa se zbuni i također ušuti.

— Je li moj otac tražio od vas novaca? — zapita iznenada Ganja.

— Nije.

— Tražit će, ali mu ne dajte. A kad se samo sjetim kako je nekad bio, dapače, pristojan čovjek! Primali su ga i u bolje društvo. I kako samo svi oni brzo propadaju, svi ti stari pristojni ljudi! Čim se malo promijene prilike, raspline se sve ono nekadašnje, kao da je barut planuo. Nekad nije tako lagao, vjerujte mi; nekad je bio samo velik zanesenjak, a eto u što se izvrgao! Naravno, svemu je krivo piće. Znate li da drži ljubavnicu? Nije više puki nedužni lažljivac. Nikako ne mogu shvatiti tu maminu strpljivost. Je li vam pričao o opsadi Karsa? Ili o tome kako je njegov zelenko logov progovorio? Eto, vidite dokle je dotjerao.

I Ganja odjednom prasne u smijeh.

— Što me tako gledate? — priupita kneza.

— Pa, čudim se kako ste se sad od srca nasmijali. Smijeh vam je zbilja još djetinji. Maloprije ste došli da se pomirite, pa ste rekli: »Ako hoćete, poljubit ću vam ruku« — baš onako kako se mire djeca. Prema tome, sposobni ste još da tako govorite i vladate se. A najednom razvezete cijelu lekciju o tom mraku oko sebe i o tih sedamdeset pet tisuća. Zbilja je sve to nekako besmisleno i nevjerojatno.

— I što biste iz svega toga htjeli zaključiti?

— To da možda ipak malo odveć lakoumno postupate, i da bi možda trebalo da još malo promislite? Možda Varvara Ardalionovna ima pravo.

— A, moral! Da sam još mladac, i to sam znam — upade mu Ganja plahovito u riječ — ako ni zbog čega drugog a ono zato što sam s vama poveo ovakav razgovor. Ne idem ja, kneže, u taj mrak iz računa — produži pravdajući se, kao mladić kome je pozlijeđena taština. — U računu bih se sigurno prevario jer ni umno ni karakterno nisam još sazreo. Nego, idem iz strasti, iz zanosa, zato što je preda mnom velik cilj. Eto, vi mislite da ću ja, čim dobijem tih sedamdeset pet tisuća, kupiti sebi kočiju. Ali neću, baš ću tada dokraja iznositi svoj preklanjski stari redengot i raskrstit ću sa svim svojim poznanstvima iz kluba. Kod nas ima malo ustrajnih ljudi, iako su svi lihvari, a ja baš hoću da ustrajem. Tu je najvažnije da dotjeraš do kraja — u tome je cijeli zadatak! Pticin je, kad mu je bilo sedamnaest godina, spavao na ulici, prodavao džepne nožiće, počeo je od kopjejke; sad ima šezdeset tisuća, ali koliko se za to nagombao! A ja ću, eto, sve to gombanje preskočiti i počet ću pravo od kapitala; za petnaest godina ljudi će govoriti: »Eno Ivolgina, kralja judejskog!«[41] Kažete da nisam originalan čovjek. Upamtite, dragi kneže, da nema ničeg uvredljivijeg za čovjeka našeg doba i rase nego kad mu kazete da nije originalan, da je karakterno slab, bez osobite nadarenosti, da je običan čovjek. Niste se udostojili čak ni da me držite za dobru hulju, i znajte da sam vas zbog toga htio maloprije progutati! Uvrijedili ste me gore nego Jepančin, koji misli (i to bez mnogo riječi, bez sablažnjavanja, iz puke prostodušnosti, da znate!) da bih mu mogao prodati svoju ženu! To me, dragi moj, već odavno grize, i zato sad hoću para. Kad zgrnem para, znajte da ću

biti i te kako originalan čovjek. Novac je još nečasniji i gadniji baš zato što ti daje talent. I davat će dok bude svijeta i vijeka. Reći ćete da je sve ovo djetinjarija ili, možda, poezija, ali nije važno, zato će mi biti još draže, a ipak ću postići ono što sam nakanio. Tjerat ću do kraja i ustrajati. Rira bien qui rira le dernier![42] Zašto mene Jepančin toliko vrijeđa? Zato što je, možda, kivan na mene? Nipošto, ni govora. Nego naprosto zato što sam nitko i ništa. E, ali onda... Pa ipak, dosta je bilo, a i vrijeme je da prekinemo. Kolja je već dva puta pomolio nos na vrata, a to znači da vas poziva na ručak. A ja idem van. Svratit ću se do vas koji put. Neće vam biti loše kod nas; sad će vas odmah svi prigrliti kao svoga. Pazite da se opet ne izbrbljate! Čini mi se da ćemo nas dvojica biti ili prijatelji ili neprijatelji. A što mislite, kneže, da sam vam maloprije poljubio ruku (kao što sam vam od srca bio ponudio), ne bih li vam zbog toga poslije postao neprijatelj?

— Svakako, samo mi ne biste ostali neprijatelj, jer ne biste ustrajali, oprostili biste mi — zaključi knez pošto je promislio i nasmijao se.

— Ehe! Pa s vama treba biti oprezniji. Vrag bi vas znao, i tu ste sad malo dolili otrova. A tko zna, možda mi i jeste neprijatelj. Zbilja, ha-ha-ha! Zaboravio sam vas pitati — je li istina ono što mi se učinilo, da vam se Nastasja Filipovna nekako mnogo sviđa, a?

— Pa... sviđa mi se.

— Jeste li se zaljubili?

— N-nisam.

— A kako je samo pocrvenio i kako pati! Ma, dobro, ništa, ništa, neću vas peckati; do viđenja. A znate li da je ona poštena žena, hoćete li mi vjerovati? Mislite li da živi s onim, s Tockim? Ni govora! Već odavno ne živi. A jeste li primijetili kako je i ona strašno nespretna i kako je ono maloprije bila na mahove zbunjena? Bogami je bila. Eto, upravo takve vole da gospodare. E pa, zbogom!

Ganečka je izišao kudikamo sigurnije nego što je bio ušao, i bio je dobro raspoložen. Knez se desetak minuta nije ni pomaknuo, razmišljao je nešto.

Kolja ponovo pomoli glavu na vrata.

— Neću ručati, Kolja; maloprije sam se kod Jepančinovih dobro najeo.

Kolja uđe u sobu i pruži knezu nekakav papirić. Bio ie od generala, presavijen i zapečaćen. Po Koljinu se licu vidjelo kako mu je bilo teško da ga uruči. Knez pročita, ustane i uze šešir.

— To je svega dva-tri koraka odavde — zbuni se Kolja. “7 Sad tamo sjedi za čašom. I kako je samo tamo stekao kredit, nije mi jasno. Kneže dragi, molim vas, nemojte poslije govoriti našima ovdje da sam vam donio to pisamce! Tisuću puta sam se već zakleo da mu ih neću nositi, ali mi ga je žao; nego, znate šta, nemojte se, molim vas, ništa ustručavati pred njim — dajte mu koju paru, i kvit posla.

— I sam sam baš nešto mislio, Kolja, treba da se vidim s vašim tatom... zbog nečega... Idemo, onda...

XII

Kolja nije daleko odveo kneza, samo do Litejne, u jednu kavanu s bilijarom, u prizemlju, s ulazom s ulice. Tu je zdesna u kutu, u zasebnoj sobici, kao stari redoviti gost, zasjeo bio Ardalion Aleksandrovič, s bocom pred sobom na stoliću i zaista s novinama Independence Belge u rukama. Očekivao je kneza; čim ga je spazio, odložio je novine i upustio se u vatreno i opširno objašnjavanje, od kojeg knez, doduše, nije gogotovo ni riječi razumio jer general samo što nije bio bogin.

— Nemam deset rubalja — upade mu knez u riječ — ali evo vam dvadeset pet, razmijenite ih pa mi vratite petnaest, jer nemam više ni prebijene pare.

— O, svakako, budite uvjereni da ću sad odmah...

— Nego, došao sam da vas nešto zamolim, generale. Vi niste nikad bili kod Nastasje Filipovne?

— Ja? Ja da nisam bio? Vi to meni kažete? Više puta, dragi moj, više puta! — slavodobitno i podrugljivo uzvikne general, zadovoljan sam sobom. — Ali sam na kraju sam prestao odlaziti jer neću da potpomažem nedoličnu vezu. I sami ste vidjeli, bili ste danas svjedok: činio sam sve što može činiti otac, blag i milostiv otac; ali sad će stupiti na scenu otac drugačijeg kova, pa ćemo vidjeti što će

biti: hoće li zaslužni stari ratnik nadvladati sve spletke, ili će se besramna kamelija uvući u jednu plemenitu obitelj!

— Baš sam vas htio zamoliti ne biste li me, kao znanac, mogli večeras uvesti u kuću Nastasje Filipovne. To bi svakako moralo biti još danas, imam kod nje posla, ali naprosto ne znam kako da uđem. Maloprije su me predstavili njoj, ali me ona, ipak, nije pozvala: a večeras su onamo pozvani gosti. Inače sam spreman da preskočim neke formalnosti, pa neka mi se i smiju, samo da nekako dođem do nje.

— Ama, taman ste, taman pogodili moju misao, mladi moj prijatelju — usklikne general ushićeno. — Pa nisam vas valjda zvao radi ove sitnice! — produži, ali uzgred uze novac i strpa ga u džep. — Zvao sam upravo radi toga da zajedno pođemo u pohode Nastasji Filipovnoj, ili, još bolje, u pohod na Nastasju Filipovnu! General Ivolgin i knez Miškin! Kako će joj se to svidjeti? Napakon ću, pod krinkom ljubaznosti za njen rođendan, izložiti svoju volju — uvijeno, neću otvoreno, ali će biti svejedno kao i otvoreno. Tada će i Ganja vidjeti što treba da radi: je li otac, zaslužan i... da tako kažem... i tako dalje, ili... Ali, što bude, bude! Vaša je ideja plodonosna u najvećoj mjeri. U devet ćemo krenuti, imamo još vremena.

— A gdje ona stanuje?

— Daleko odavde: kod Velikog kazališta, u kući Mitovcove, gotovo na samom trgu, na prvom katu... Neće u nje biti veliko društvo, iako slavi rođendan, i rano će se svi razići...

Bilo se već odavno smrklo; knez je svejednako sjedio, slušao i čekao generala koji je počinjao kazivati bezbrojne zgode, ali ni jedne nije dovršio. Kad je knez došao, naručio je još jednu bocu i tek je za sat vremena popio, pa je naručio drugu i nju također popio. Dotle je valjda ispnpovjedio gotovo cijeli svoj život. Napokon knez ustane i reče da više ne može čekati. General ispi i posljednje kapi iz boce, ustane i pođe iz sobe hodajući prilično nesigurno. Knez je očajavao. Nije mu bilo jasno kako se mogao tako glupo pouzdati u tog čovjeka. Ali zapravo se i nije pouzdao u njega, nego je samo računao da će ga general nekako dovesti do Nastasje Filipovne, pa ma i po cijenu kakva skandala. Međutim, nije računao na kakav velik skandal — a general je bio trešten pijan i neobično razgovorljiv, pa je pričao bez kraja i konca, osjećajno, duše pune suza. Pričao je neprestano o

tome kako zbog lošeg vladanja svih članova njegove obitelji sve propada, i kako je napokon vrijeme da se tome stane na kraj. Iziđoše najzad na ulicu. Još je bilo jugo; turoban, topao, nezdrav vjetar fijukao je ulicama, ekipaže su bućkale po blatu, kasači i kljusad zveckali potkovama po kolniku. Pješaci su kao turobna i pokisla svjetina švrljali ulicama. Bilo je i pijanaca.

— Vidite li osvijetljene prozore na prvom katu ovih zgrada govorio je general — tu vam stanuju moji drugovi, a ja, ja koji sam od svih njih najviše služio i najviše stradao, ja klipšem pješice do Velikog kazališta, do stana jedne sumnjive žene! Čovjek koji nosi u svojim grudima trinaest kugli... ne vjerujete mi? Pa ipak je specijalno radi mene Pirogov[43] brzojavio u Pariz i napustio na neko vrijeme opsjednuti Sevastopolj, a Nélaton[44], pariški dvorski liječnik, ishodio u ime znanosti slobodan prolaz i došao u opsjednuti Sevastopolj da mene pregleda. Za to zna i vrhovna vlast: »A, to je onaj Ivolgin koji nosi u sebi trenaest kugli!...« Eto, tako govore o meni, molim lijepo! Vidite li, kneže, ovu kuću? Ovdje, na prvom katu, stanuje moj stari drug, general Sokolović, sa svojom neobično čestitom i velikom obitelji. Eto, ta kuća i još tri kuće na Nevskom prospektu i dvije u Morskoj ulici, eto, to je cijeli današnji krug mojih poznanstava, naime, mojih osobnih poznanstava. Nina Aleksandrovna se već odavno pomirila sa sadašnjim prilikama. A ja i dalje živim sa svojim uspomenama... i, da tako kažem, odmaram se u naobraženom društvu svojih nekadašnjim drugova i potčinjenih koji me i dan-danas još obožavaju. Taj general Sokolović (doduše, već odavno nisam bio kod njega i nisam vidio Anu Fjodorovnu)... znate, dragi kneže, kad sam nikog ne primaš, onda nekako i nehotice prestaneš odlaziti u posjete. Međutim... hm.... kao da mi baš ne vjerujete... Uostalom, zašto ne bih uveo sina svoga najboljeg prijatelja i druga od malih nogu u ovaj čarobni obiteljski dom? General Ivolgin i knez Miškin! Vidjet ćete divnu djevojku, ma ne samo jednu, nego dvije, pa i tri, ures prijestolnice i otmjenog društva: ljepota, obrazovanost, idejna usmjerenost... žensko pitanje, poezija, sve se to zbilo u sretnu šaroliku smjesu, ne računajući miraz od najmanje osamdeset tisuća rubalja gotovine, uz svaku od njih, što nikad nije naodmet, bez obzira

na ženska i socijalna pitanja... ukratko, bezuvjetno vas moram upoznati s tom obitelji. General Ivolgin i knez Miškin!

— Sad? Odmah? Ali, zaboravili ste... — poče knez.

— Ništa, ništa ja nisam zaboravio, idemo! Ovamo, uz ove velebne stepenice. Čudim se što nema vratara, ali... blagdan je, pa je vratar otišao u grad. Još nisu otjerali tu pijanicu. Taj Sokolović svu svoju sreću u životu i službi duguje meni, samo meni i nikome drugome, ali... evo nas, stigli smo.

Knez se više nije protivio tom posjetu nego je pokorno išao za generalom da ga ne naljuti, tvrdo se uzdajući da će se general Sokolović i cijela njegova obitelj malo-pomalo rasplinuti kao priviđenje, da će se pokazati da i ne postoje, pa da će njih dvojica opet lijepo sići niza stube. Ali je, na svoj užas, počeo gubiti tu nadu — general ga je vodio uza stube kao čovjek koji tu zaista ima svojih znanaca te je neprestance ubacivao u svoje pričanje matematski točne biografske i topografske pojedinosti. Napokon, kad su se već popeli na prvi kat i stali na desnoj strani pred vratima jednog raskošnog stana, a general uhvatio za ručku zvonca, knez tvrdo naumi da pobjegne, ali ga jedna čudna okolnost načasak zadrži.

— Zabunili ste se, generale — reče — na vratima piše Kulakov, a vi tražite Sokolovića.

— Kulakov... Kulakov još ništa ne znači. Stan je Sokolovićev, i ja zvonim Sokoloviću: pljujem ja na Kulakova... A, evo, otvaraju.

Vrata se doista otvoriše. Izviri lakaj i reče da »gospode nema kod kuće«.

— Šteta, velika šteta, baš kao za pakost — ponovi nekoliko puta Ardalion Aleksandrovič izražavajući svoje najdublje žaljenje. — Recite im, dragi moj, da su general Ivolgin i knez Miškin željeli da im iskažu svoje poštovanje i da neobično, neobično žale...

U tom času izviri na otvorena vrata iz odaje još jedno lice, po svoj prilici lice gazdarice, možda čak i guvernante, dame od svojih četrdeset godina, u tamnoj haljini. Kad je začula imena generala Ivolgina i kneza Miškina, približi im se radoznalo i nepovjerljivo.

— Marje Aleksandrovne nema kod kuće — prozbori zagledajući se napose u generala — otišli su s gospodičnom, s Aleksandrom Mihajlovnom, do bake.

— I Aleksandra Mihajlovna je izišla, o bože, baš nemamo sreće! I zamislite, gospođo, ja baš nikad nemam sreće! Pokorno vas molim da im izručite moje pozdrave, a Aleksandra Mihajlovna neka ne zaboravi... ukratko, izručite im moju srdačnu želju da im se ostvari ono što su same sebi zaželjele u četvrtak navečer, uz zvuke Chopinove balade; one će se već sjetiti... Od srca im to želim! General Ivolgin i knez Miškin!

— Neću zaboraviti — nakloni im se na rastanku dama, koja je bila postala malo povjerljivija.

Silazeći niza stube, general je s jednakim žarom i dalje žalio što nisu zatekli domaćine kod kuće i što je knez ostao prikraćen za takvo divno poznanstvo.

— Znate, dragi moj, ja sam vam u duši pomalo pjesnik, jeste li to primijetili? A, uostalom... uostalom, čini mi se da i nismo bili na pravom mjestu — zaključi odjednom posve neočekivano. — Sokolovičevi, sad sam se sjetio, stanuju u drugoj kući i, čini mi se, štoviše, da su sad u Moskvi. Da, malo sam se zabunio, ali... ništa za to.

— Htio bih samo nešto znati — snuždeno če knez — mogu li se još uopće uzdati u vas i ne bi li bilo bolje da odem sam onamo?

— Uzdati se? U mene? Sam? Ali zašto, za boga miloga, kad je to za mene neobično važan pothvat, o kojem ovisi mnogo šta u sudbini cijele moje obitelji? E, mladi moj prijatelju, slabo vi poznajete Ivolgina. Tko kaže »Ivolgin«, taj kao da je rekao »stanac kamen« — Ivolgin ti stoji kao stanac kamen, tako su govorili o meni još u eskadronu u kojem sam počeo služiti. Svratio bih samo ovako uz put načas u jednu kuću u kojoj mi se duša odmara, evo, već nekoliko godina, nakon svih velikih briga i kušnji...

— Želite još svratiti kući?

— Ne! Želim... do kapetanice Terentjeve, udovice kapetana Terentjeva, mog bivšeg potčinjenog... pa čak i prijatelja... Tu, kod te kapetanice, preporađam se duhovno i tu istresam svoje životne i obiteljske jade... A kako me je baš danas pritisnuo veliki duševni teret, htio bih...

— Meni se čini da sam ionako učinio veliku glupost što sam vas maloprije uznemirio — promrmlja knez. — Osim toga ste vi sad... Zbogom!

— Ali ja vas sad ne mogu, ne mogu samo tako pustiti, mladi moj prijatelju! — navali general na njega. — Riječ je o jednoj udovici, majci obitelji, koja iz svog srca suče žice koje odjekuju u cijelom mom biću. Posjetit ćemo je samo na pet minuta, kod nje sam vam ja kao kod kuće, gotovo da tamo i stanujem; umit ću se, dotjerat ću se onoliko koliko je najnužnije, pa ćemo onda lijepo fijakerom skoknuti do Velikog kazališta. Budite uvjereni da ću vas trebati cijelu večer... Eto, to je ta kuća, već smo stigli... A, Kolja, ti si već ovdje? Šta, je li Marfa Borisovna kod kuće, ili si tek sad stigao?

— Ma, nisam — odgovori Kolja koji se baš namjerio na njih na ulazu u kuću — odavno sam već ovdje, kod Ipolita, njemu je opet gore, od jutros leži. Upravo sam pošao u dućan da kupim karte. Marfa Borisovna vas čeka. Samo, kakvi ste to, tata!... — završi Kolja zagledajući se u generala kako hoda i kako se drži. — Pa, hajdemo onda!

Susret s Koljom naveo je kneza da otprati generala i do Marfe Borisovne, ali samo načas. Knez je trebao Kolju; nakanio je da se generala svakako otrese, i nije mogao sebi oprostiti što se uopće oslonio na njega. Dugo su se penjali, na treći kat, i to uz stražnje stepenice.

— Hoćete da predstavite kneza? — priupita uz put Kolja oca.

— Hoću, dijete moje, da ga predstavim: general Ivolgin i knez Miškin, ali što... kako... Marfa Borisovna...

— Znate, tata, bolje da se i ne pojavljujete! Progutat će vas! Već je treći dan kako niste nosa pomolili, a ona očekuje od vas novaca. Zašto ste joj uopće obećavali? Vječito vi tako! Sad pazite kako ćete se izvući!

Na trećem katu zastadoše pred oniskim vratima. General se, očito, bojao i gurao kneza preda se.

— A ja ću ovdje ostati — mrmljao je — hoću da je iznenadim...

Kolja uđe prvi. Neka dama, sva nabijeljena i narumenjena, u papučama i kućnom haljetku, kose spletene u kratke pletenice, četrdesetih godina, izviri na vrata, pa generalovo iznenađenje neočekivano propade. Čim ga dama ugleda, digne dreku:

— A, došao si, podmukli i prefrigani čovječe, slutilo je moje srce da ćeš doći.

— Uđimo, ona to samo onako — promuca general knezu, svejednako se nedužno smješkajući.

Ali nije to ona govorila samo onako. Tek što su ušli, kroz mračno i nisko predsoblje, u usku dnevnu sobu zakrčenu s pola tuceta pletenih stolaca i dva kartaška stolića, domaćica odmah produži nekakvim neprirodnim, plačljivim glasom koji joj je bio prešao u naviku:

— I nije te stid, nije te stid, barbarine i tiranine moje obitelji, i) barbarine i izrode! Dogola si me opljačkao, krv mi popio i jos nisi zadovoljan! Dokle ću te još trpjeti, besramni i nepošteni čovječe!

— Marfa Borisovna, Marfa Borisovna! Ovo je... knez Miskin. General Ivolgin i knez Miškin — mucao je uzdrhtali i smeteni general.

Hoćete li mi vjerovati — obrati se iznenada kapetanica knezu — hoćete li mi vjerovati da taj bestidnik nije poštedio ni ovu moju siročad! Sve nam je uzeo, sve odvukao, sve prodao i založio, ništa nam nije ostavio. I šta da radim s onim tvojim zadužnicima, prefrigani i bezdušni čovječe? Odgovaraj, prefrigančе, odgovaraj, zvijeri nezasitna — čime, čime, da prehranim svoju siročad? I, eto, dolazi mi sad pijan, jedva se na nogama drži... Čime sam to Gospodina Boga razgnjevila, reci mi, prefrigančе jedan odvratni, pokvareni!

Ali generalu sad nije bilo do toga.

— Marfa Borisovna, evo vam dvadeset pet rubalja... to je sve što mogu učiniti, uz pomoć ovog svog plemenitog prijatelja! Kneže! Grdno sam se prevario! Takav vam je... život... A sad... oprostite, nekako sam slab — nastavi general stojeći nasred sobe i klanjajući se na sve strane — nekako sam slab, oprostite! Lenočka! Dodaj mi jastučić... dijete moje!

Osmogodišnja djevojčica Lenočka otrča brže-bolje po jastučić i stavi ga na tvrd i poderan divan presvučen voštanim platnom. General sjede na njega u namjeri da još štošta kaže, ali tek što se dotakne divana, nagne se na stranu, okrene zidu i zaspi kao zaklan. Marfa Borisovna pozva kneza izvještačenom turobnom kretnjom da sjedne za kartaški stolčić, pa i sama sjede sučelice njemu, podboči se rukom o desni obraz i poče nijemo uzdisati motreći kneza. Troje male djece, dvije djevojčice i jedan dječak, među kojima je Lenočka

bila najstarija, priđoše stolu, sve troje staviše ruke na stol i sve troje počeše isto tako uporno promatrati kneza. Iz druge sobe dođe Kolja.

— Baš mi je drago, Kolja, što sam vas ovdje zatekao — obrati mu se knez — možda biste mi vi mogli pomoći? Moram pošto-poto posjetiti Nastasju Filipovnu. Zamolio sam bio Ardaliona Aleksandroviča, ali je on, eto, zaspao. Odvedite me onamo jer ne znam ni puta ni ulicu. Adresu, doduše, imam: to je negdje kod Velikog kazališta, u kući Mitovcove.

— Nastasja Filipovna, kažete? Pa ona nikad nije stanovala kod Velikog kazališta, a moj otac nije nikad bio kod nje, ako baš hoćete znati; čudim se što ste se uopće nečemu nadali od njega. Ona vam stanuje nedaleko od Vladimirske, kod Pet uglova, a to je mnogo bliže odavde. Hoćete li da odmah pođemo? Sad vam je devet i pol. Izvolite, mogu vas odvesti!

Knez i Kolja odmah iziđoše. Ali, jao! Knez nije imao čime platiti fijaker, pa su morali pješice.

— A baš sam vas htio upoznati s Ipolitom — reče Kolja — to vam je najstariji sin te kapetanice u haljetku, bio je u onoj drugoj sobi; bolestan je i danas je cijeli dan proležao. Ali je vrlo čudan; strašno je osjetljiv, pa sam mislio da će se postidjeti pred vama, zato što ste došli baš u ovakvom trenutku... Mene ipak nije toliko stid koliko njega, jer je meni to otac, a njemu je majka, to je ipak razlika jer za muški spol nema u tom smislu sramote. A, uostalom, možda je to i predrasuda, što se tiče prevlasti muškog spola u tom smislu. Ipolit je sjajan dečko, ali robuje izvjesnim predrasudama.

— Kažete da boluje na pluća?

— Da, čini mi se da bi bilo bolje da što prije umre. Ja bih na njegovu mjestu svakako želio umrijeti. Ali njemu je žao brata i sestara, onih malih ondje. Kad bismo samo mogli, kad bismo imali novaca, nas bismo dvojica unajmili zaseban stan i odrekli se svojih obitelji. To nam je san. A znate šta, kad sam mu maloprije ispričao što vam se danas dogodilo, on se čak razljutio i rekao da je hulja onaj tko dobije ćušku a ne izazove na dvoboj onoga tko ga je cušio. Uostalom, strašno je razdražljiv pa se više i ne prepirem s njim. Tako, dakle, Nastasja Filipovna vas je odmah pozvala k sebi?

— Ma, to je baš ono što nije.

— Pa kako onda idete onamo? — usklikne Kolja i, štoviše, zastane nasred nogostupa. — I... i još tako obučeni, a onamo su pozvani gosti?

— Bogami i ne znam kako ću ući. Ako me prime, dobro, a ako ne prime, onda je sve propalo. A što se tiče odijela, šta sad mogu?

— A imate posla kod nje? Ili idete tek toliko, pour passer le temps[45] u »dičnu društvu«?

— Ne idem, zapravo... naime, imam posla... teško mi je to izraziti, ali...

— Ama, po kakvu poslu idete, to me nije briga, nego mi je glavno da se tamo ne namećete društvu, onom čarobnom društvu kamelija, generala i lihvara. Jer, kad bi tako bilo, onda bih vam se, oprostite, kneže, nasmijao u brk i počeo vas prezirati. Ovdje ima strašno malo poštenih ljudi pa čovjek i nema koga poštivati. I nehotice ih gledaš s visine, a oni svi zahtijevaju da ih poštuješ; Varja prva. A jeste li primijetili, kneže, kako je ovo naše doba puno samih avanturista! I to baš kod nas, u Rusiji, u našoj dragoj domovini. Kako je do svega toga došlo, nije mi jasno. Reklo bi se da je donedavno još sve čvrsto stajalo, a šta je ovo sad? To svi govore i svugdje pišu o tome. Sve raskrinkavaju. Kod nas vam svi nešto raskrinkavaju. Roditelji se prvi povlače i sami se stide svog nekadašnjeg morala. Eno, u Moskvi je otac upućivao sina da ni od čega ne zazire u zgrtanju novaca; pisalo je u novinama. Pogledajte samo moga generala! Vidite li šta je od njega postalo! Ali, inače, znate šta, meni se čini da je moj general ipak pošten čovjek; bogme, jest! Svemu je tome kriva samo neurednost i piće. Bog i bogme! Naprosto mi ga je žao; samo se bojim da to kažem jer mi se svi smiju; a bogme mi ga je žao. A čime se mogu oni pohvaliti, ti pametni ljudi? Svi su lihvari, svi do jednoga! Ipolit opravdava lihvarstvo, kaže da tako mora biti, ekonomski potresi, nekakva plima i oseka, vrag ih odnio! Zbog toga se i te kako ljutim na njega, ali je on na sve ogorčen. Pomislite samo, njegova majka, ta kapetanica, prima od generala novce pa mu ih pozajmljuje uz kamate na kratak rok; sramota doboga! A znate li da mama, to jest moja mama, Nina Aleksandrovna, generalica, potpomaže Ipolita novcem, odjećom, rubljem i svačim, pa i djecu donekle potpomaže,

preko Ipolita, jer ih je ona njihova mati zapustila. Pa i Varja ih pomaže.

— Eto, vidite, kažete da nema poštenih i snažnih ljudi, i da su svi sami lihvari, a vidite da ima i snažnih ljudi, eto vam vaše majke i Varje. Zar pomaganje ovdje i u ovakvim prilikama nije znak moralne snage?

— Ma Varja to čini iz taštine, razmeće se, da ne zaostane za majkom; ali mama zbilja... svaka joj čast. Da, kod nje to poštujem i odobravam. Čak je i Ipolit ganut, a on je gotovo sasvim okorio. Iz početka se rugao i govorio da to nije pošteno od mame; ali sad je ponekad i ganut. Hm! Vama je to, dakle, snaga? Zapamtit ću to. Ganja ne zna za to, a da zna, nazvao bi to slabošću.

— Ganja ne zna za to? Čini mi se da Ganja još mnogo toga ne zna — ote se zamišljenom knezu.

— A znate li, kneže, da mi se baš sviđate. Nikako mi ne ide iz glave ono što vam se danas dogodilo.

— Pa i vi se meni, Kolja, i te kako sviđate.

— Čujte, kako namjeravate ovdje živjeti? Uskoro ću ja doći do nekog posla pa ću pomalo zarađivati, pa hajde da ja, vi i Ipolit, sva trojica zajedno, nađemo neki stan; a general će nam dolaziti u posjete.

— Drage volje. Ali još ćemo, uostalom, vidjeti. Sad sam vrlo... vrlo uzrujan. Šta? Već smo stigli? U ovoj kući... kakav raskošan ulaz! I vratar. E, Kolja, ne znam što će se iz ovoga izleći.

Knez je stajao nekako potišten.

— Sutra ćete mi sve ispričati! Nemojte se toliko plašiti! Neka vam bog pomogne, jer ja imam o svemu ista uvjerenja kao i vi! Zbogom. Idem sad natrag pa ću sve ispričati Ipolitu. A da će vas primiti, o tom nema ni sumnje, ne bojte se ništa! Ona je strašno originalna. Uz ove stepenice do prizemlja, vratar će vam pokazati!

XIII

Knez je bio vrlo zabrinut dok se penjao uza stube, te se nastojao pošto-poto ohrabriti. »Najgore što mi se može dogoditi — mislio je — to je da me ne prime i da pomisle o meni štogod loše ili, možda, i da me prime, ali da mi se počnu u lice smijati... Ah, pa neka!« I zaista,

to ga i nije toliko plašilo koliko pitanje: »Što će ondje uraditi, i zašto ide?« Na to pitanje nikako nije mogao naći odgovora koji bi ga umirio. Kad bi i mogao nekako uvrebati priliku da kaže Nastasji Filipovnoj: »Nemojte se udavati za tog čovjeka, ne upropaštavajte se, on ne voli vas nego samo vaše novce, sam mi je to rekao, a rekla mi je i Aglaja Jepančinova, pa sam došao da vam to kažem,« teško da bi i to bilo sasvim u redu. Pred njim je iskrsavalo još jedno nerazriješeno pitanje, i to toliko važno da je knez zazirao i da misli o njemu, nije cak mogao ni smio priznati to pitanje, nije znao ni kako bi ga oblikovao, crvenio je i strepio pri samoj pomisli na njega. AJi na kraju je, usprkos svim tim sumnjama i brigama, ipak ušao i zapitao za Nastasju Filipovnu.

Nastasja Filipovna je stanovala u neveliku, ali zaista raskošno uređenu stanu. U tih pet godina njena živovanja u Petrogradu bilo je jedno razdoblje, na početku, kad Afanasij Ivanovič zaista nije žalio trošiti pare na nju; tada se još bio uzdao u njenu ljubav i mislio je, što je najvažnije, da će joj udobnost i raskoš zavrtjeti glavom, znajući kako je lako naviknuti se na raskoš, a kako je teško poslije odviknuti se od nje, kad se raskoš malo-pomalo pretvori u prijeku potrebu. U tome je Točki ostao vjeran starim dobrim zasadama, nije mijenjao u njima ništa, jer je slijepo vjerovao u neodoljivu snagu osjetilnih utjecaja. Nastasja Filipovna nije se odricala raskoši, čak ju je i voljela, ali — a to je bilo zaista čudno — nikako joj nije podlijegala, baš kao da može lako biti i bez nje: čak se više puta potrudila da to i kaže, što je Tockoga neugodno iznenađivalo. Uostalom, mnogo je šta kod Nastasje Filipovne neugodno iznenađivalo (a poslije čak izazivalo i prezir) Afanasija Ivanoviča. Da i ne govorimo o onom prostačkom soju ljudi što ih je gdjekad okupljala oko sebe, pa je, dakle, bila i sklona da ih okuplja, javljale su se u nje još neke posve čudne sklonosti — očitovala se nekakva barbarska mješavina dvaju ukusa, sposobnost da se služi i zadovoljava takvim stvarima i sredstvima o kojima jedan pristojan i tankoćutan čovjek ne bi smio, reklo bi se, znati ni da postoje. I zaista, da je Nastasja Filipovna, recimo, iznenada pokazala kakvo dražesno i otmjeno neznanje, na primjer, da seljanke ne mogu nositi batisteno rublje kakvo ona nosi, Afanasij Ivanovič bio bi zacijelo i te kako zadovoljan. Takvim je ciljevima prvobitno težio i sav odgoj Nastasje Filipovne, prema planu

Tockoga, koji je na tom polju bio vrstan znalac; ali, na žalost, posljedice tog odgoja bile su čudne. Međutim, bez obzira na sve to, u Nastasje Filipovne bilo je i ostalo nešto što je ponekad iznenađivalo i samog Afanasija Ivanoviča neobičnom i zanosnom originalnošću, nekakvom snagom, te ga koji put očaravalo još i sad, pošto su već bile propale sve njegove nade u vezi s Nastasjom Filipovnom.

Kneza dočeka djevojka (posluga Nastasje Filipovne bila je uvijek ženska) i, na njegovo veliko čudo, sasluša bez imalo čuđenja njegovu molbu da ga najavi. Nisu je bile pokolebale ni njegove blatne čizme, ni širok šešir, ni ogrtač bez rukava, ni njegovo zbunjeno držanje. Svukla mu je ogrtač, zamolila ga da pričeka u sobi za primanje i odmah otišla da ga najavi.

Društvo koje se bilo okupilo kod Nastasje Filipovne sastojalo se od njenih običnih i svagdašnjih znanaca. Bilo je čak prilično malo ljudi, kad se usporedi s prijašnjim skupovima kod nje na taj dan. Bili su tu, kao prvi i glavni, Afanasij Ivanovič Točki i Ivan Fjodorovič Jepančin; obojica su bili ljubazni, ali su bili obuzeti nekim pritajenim nemirom jer su loše skrivali koliko željno očekuju obećanu odluku o Ganji. pored njih, bio je tu, naravno, i Ganja — također vrlo sumoran, vrlo zamišljen i gotovo čak i »neljubazan«, a stajao je uglavnom po strani, podalje, i šutio. Nije se nikako mogao nakaniti da povede Varju, međutim, Nastasja Filipovna nije ni pitala za nju; ali mu je zato, čim se pozdravila s Ganjom, spomenula njegovu nedavnu scenu s knezom. General još nije bio ništa čuo o njoj, pa se počeo zanimati. Tada Ganja suhoparno, suzdržljivo, ali sasvim otvoreno ispripovjedi sve što se dogodilo, i kako je odmah nakon toga zamolio kneza da mu oprosti. Uzgred je plahovito iznio svoje mišljenje da su kneza, začudo i bogzna iz kojeg razloga, prozvali »idiotom, ali da on misli o njemu posve suprotno, i da taj čovjek dobro zna što radi«. Nastasja Filipovna saslušala je vrlo pozorno to mišljenje i radoznalo je motrila Ganju, ali je razgovor začas prešao na Rogožina, koji je odigrao onako važnu ulogu u tom događaju i za koga su se također neobično živo zanimali Afanasij Ivanovič i Ivan Fjodorovič. Pokazalo se da ih o Rogožinu najbolje može obavijestiti Pticin, koji se sve do devet sati te večeri natezao bio s njim oko njegovih poslova. Rogožin se bio upeo da još danas pribavi sto tisuća rubalja. »Bio je, doduše,

pijan — pripomene Pticin — ali će mu svejedno, čini se, koliko god to bilo teško, pribaviti sto tisuća, samo ne znam hoće li to biti danas, i hoće li biti sve; mnogi se trude oko toga, Kinder, Trepalov, Biskup; pristaje na kakve god kamate, a sve to onako pijan i obuzet prvom radosti...« — završi Pticin. Sve su ove vijesti svi prisutni saslušali pozorno, ali pomalo i sumorno; Nastasja Filipovna je šutjela, jer, očito, nije htjela kazati što misli; Ganja također. Genera Jepančin bio je možda zabrinut više nego itko — biser koji je bio donio još u toku dana primila je Nastasja Filipovna ljubazno, ali odviše hladno, pa i pomalo podrugljivo. Od svih Je gostiju jedini Ferdiščenko bio veselo i blagdanski raspoložen, te se gdjekad grohotom smijao bogzna čemu, samo zato sto je bio preuzeo ulogu lakrdijaša. Sam Afanasij Ivanoyic, koji je uživao glas vješta i duhovita pripovjedača, a prije je na tim večerima obično vodio glavnu riječ, bio je, očito, neraspoložen i čak nekako, mimo običaja, u neprilici. Ostali gosti, kojih nije, uostalom, bilo mnogo (jedan jadni stari učitej) koji je bogzna zašto bio pozvan, neki nepoznat i vrlo rnlad čovjek koji se dozlaboga snebivao i neprekidno šutio kao zaliven, jedna živahna dama četrdesetih godina, neka glumica, i jedna neobično lijepa, neobično ukusno i raskošno odjevena i vrlo mučaljiva mlada dama), ne samo što nisu mogli bogzna kako oživiti razgovor, nego ponekad naprosto nisu znali o čemu bi govorili.

Stoga im je knez čak i dobro došao. Najava o njegovu dolasku izazvala je čuđenje i dva-tri čudna smiješka, pogotovo kad su gosti, po iznenađenju Nastasje Filipovne, razabrali da njoj nije bilo ni nakraj pameti da ga pozove. Ali, pošto se iščudila, Nastasja Filipovna najednom pokaza toliko zadovoljstva da se većina gostiju odmah spremi da dočeka nenadanoga gosta smijehom i veseljem.

— Na to se, recimo, odlučio iz puke bezazlenosti — zaključi Ivan Fjodorovič — i svakako bi bilo prilično opasno poticati takve sklonosti u njega, ali u sadašnjem času zbilja nije loše što je izvolio doći, pa makar i na ovaj svoj, originalan način: možda će nas i razonoditi, bar koliko ja mogu suditi.

— Pogotovo kad se sam pozvao! — ubaci odmah Ferdiščenko.

— Pa šta onda? — priupita ga hladno general, koji nije trpio Ferdiščenka.

— Pa to što će morati platiti ulazninu — objasni Ferdiščenko.

— E, knez Miškin ipak nije Ferdiščenko, molim lijepo — ne odoli da ne kaže general, koji se još nije mogao pomiriti s mišlju da sjedi s Ferdiščenkom u istom društvu i da ovaj razgovara s njim kao da mu je ravan.

— Eh, generale, poštedite Ferdiščenka — odvrati ovaj potonji smješkajući se neiskreno. — Pa valjda ja imam posebna prava.

— Kakva to posebna prava?

— Prošli put sam imao čast da to potanko razjasnim društvu; ali, za ljubav presvijetlome, ponovit ću još jedanput. Izvolite i sami vidjeti, presvijetli, da su svi duhoviti, a ja nisam. Zato sam zauzvrat izmolio dopuštenje da govorim istinu, jer je svima dobro poznato da istinu govore samo oni koji nisu duhoviti. Osim toga sam osvetljiv po prirodi, i opet zato što nisam duhovit. Svaku ću uvredu pokorno otrpjeti, ali samo do prve nedaće onoga tko me je uvrijedio; čim ga snađe nedaća, odmah se sjetim uvrede i odmah se bilo kako osvetim, ritnem se, kao što je o meni jednom rekao Ivan Petrovič Pticin, koji se, dabome, nikad ne rita. Znate li, presvijetli, onu Krilovljevu basnu »Lav i magarac«? E pa, eto, to smo nas dvojica, to je o nama napisano.

— Rekao bih da ste opet prekardašili, Ferdiščenko — plane general.

Ama, kako to mislite, presvijetli? — preuze Ferdiščenko koji je i računao na to da će tako opet preuzeti riječ i moči razvezati dalje. — Ne brinite se, presvijetli, ja znam svoje mjesto: kad sam rekao da smo nas dvojica lav i magarac iz Krilovljeve basne, dakako da sam ulogu magarca dodijelio sebi, a da je presvijetli — lav, kao što je i Krilov rekao u basni:

Moćni lav, strah i trepet šuma,
Od starosti bje iznemogao.[46]

A ja sam, presvijetli, magarac.

— S ovim se posljednjim slažem — izlane general.

Sve je to, naravno, bilo grubo i sve je to Ferdiščenko unaprijed smislio, ali je već bilo uobičajeno da mu se dopušta da igra ulogu lakrdijaša.

— Pa mene samo zato i drže i puštaju ovamo — uskliknuo je bio jednom Ferdiščenko — da baš ovako govorim. Pa, može li se zaista primati u kuću ovakav čovjek kao što sam ja? Ama, jasno je to meni. I kako se može meni, ovakvom jednom Ferdiščenku, dati mjesto u društvu uz tako profinjena džentlmena kao što je Afanasij Ivanovič? Hoćeš-nećeš, preostaje samo jedno objašnjenje: zato mi i daju mjesto uz njega što se to ne može ni zamisliti.

Ali, premda je bilo grubo, bivalo je i zajedljivo, gdjekad i vrlo zajedljivo, a čini se da se baš to sviđalo Nastasji Filipovnoj. Oni koji su svakako željeli da je posjećuju morali su podnositi Ferdiščenka. Možda je on zaista i pogodio pravu istinu kad je zaključio da ga je ona počela primati baš zato sto je već otprve njegova prisutnost postala Točkom nesnosna. Ganja je pak podnio od njega nebrojene muke, i stoga je Ferdiščenko i te tako dobro dolazio Nastasji Filipovnoj.

— Knez će nam najprije otpjevati jednu popularnu romancu — završi Ferdiščenko, gledajući što će reći na to Nastasja Filipovna.

— Mislim da neće, Ferdiščenko, i molim vas da ne pretjerujete — pripomene ona hladno.

— A-a! Ako je pod osobitim okriljem, onda ću i ja biti blaži...

Ali Nastasja Filipovna ustane, ne slušajući ga, i pođe sama pred kneza. Našavši se iznenada pred njim, reče mu:

— Požalila sam već što sam maloprije, u onoj žurbi, zaboravila da vas pozovem, pa mi je vrlo drago što mi sad sami dajete priliku da vam zahvalim i da vas pohvalim za vašu smionost.

Dok je to govorila, zagledala se netremice u kneza ne bi li bar koliko-toliko protumačila sebi njegov postupak.

Knez bi možda bio odgovorio štogod na njene ljubazne riječi da nije bio toliko zaslijepljen i zadivljen te nije mogao ni riječi progovoriti. Nastasja Filipovna bila je zbog toga vrlo zadovoljna. Te je večeri bila u gala toaleti i neobično se snažno svih doimala. Uzela ga je za ruku i povela do gostiju. Pred samim ulazom u salon, Knez najednom zastane i neobično joj uzbuđeno brže-bolje šapne:

— Sve je na vama savršeno... čak i to što ste tako mršavi i blijedi... nitko ne bi ni poželio da vas drukčije zamisli... Toliko sam zaželio da dođem do vas... da... oprostite...

— Ne ispričavajte se — nasmije se Nastasja Filipovna — jer ćete inače pokvariti svu svoju neobičnost i originalnost. Nego, rekla bih da je istina što o vama govore, da ste neobičan čovjek. Vi, dakle, mislite da sam ja savršena, je li?

— Jest.

— Iako ste majstor da pogađate, ovaj put ste se prevarili. Pokazat ću vam još večeras da ste se prevarili...

Predstavi kneza gostima od kojih ga je više od polovice već poznavala. Točki mu odmah dobaci nešto ljubazno. Svi kao da nekako živnuše, svi u jedan mah progovoriše i nasmijaše se. Nastasja Filipovna posjede kneza pored sebe.

— Pa i kakvo je uopće čudo što je došao knez? — nadglasa ih sve Ferdiščenko. — To je bar jasno, to govori samo za sebe!

— To je isuviše jasno, isuviše govori samo za sebe — preuze odjednom Ganja, koji je dotle šutio. — Danas sam gotovo neprekidno promatrao kneza, od trenutka kad je prvi put ugledao sliku Nastasje Filipovne na stolu kod Ivana Fjodorovića. Vrlo se dobro sjećam da sam već tada nešto pomislio, a sad sam se u to potpuno uvjerio. Pa i sam mi je knez, uzgred budi rečeno, to priznao.

Sve je te rečenice Ganja izrekao neobično ozbiljno, bez trunka šale u glasu, čak i sumorno, što je djelovalo pomalo

Ništa vam nisam priznao — odvrati knez, crven u licu — samo sam odgovorio na vaše pitanje.

— Bravo, bravo! — poviče Ferdiščenko. — Iskreno je, ako ništa drugo, i lukavo i iskreno!

Svi se grohotom nasmijaše.

— Ama, nemojte vikati, Ferdiščenko — pripomene mu Pticin gadljivo, u pola glasa.

— Nisam se, kneže, od vas nadao takvim podvizima — prozbori Ivan Fjodorovič. — Znate li kome če to biti po volji? A ja sam mislio da ste vi filozof! Eh, tiha voda brijege dere!

— A sudeći po tome kako knez zbog bezazlene šale crveni kao nevina djevojka, zaključujem da on, kao plemenit mladić, goji u svom srcu hvale vrijedne nakane — iznenada, sasvim neočekivano, progovori ili, bolje reći, prošušljeta bezubi sedamdesetogodišnji učitelj, koji je sve do tada šutio i od koga se nitko nije mogao nadati da će za cijele večeri izustiti ijedne riječi. Svi se još glasnije

nasmijaše. Starčić je vjerojatno pomislio da se smiju njegovoj duhovitosti pa udari u još glasniji smijeh gledajući sve oko sebe, ali uzgred ga spopade ljut kašalj te ga Nastasja Filipovna, koja je nekako osobito voljela sve takve originalne starkelje, starice, pa čak i jurodive, poče odmah tetošiti, izljubi ga i naloži da mu natoče još čaja. Od služavke koja uđe zatraži ogrtač, pa se umota u njega i zapovjedi da natrpaju još drva u kamin. Na pitanje koliko je sati, služavka odgovori da je već deset i pol.

— Gospodo, jeste li za šampanjac? — ponudi iznenada Nastasja Filipovna. — Već sam ga pripremila. Možda ćete se raspoložiti. Molim vas, nemojte se ustručavati!

Ponuda Nastasje Filipovne da piju, pogotovo tako naivno izražena, učinila se gostima vrlo čudnom. Svi su znali koliko se na prijašnjim večerima kod nje pazilo na red. Uopće, raspoloženje je te večeri raslo, ali ne onako kao obično. Piće ipak nisu odbili, najprije je pristao sam general, a onda ona živahna dama, pa starčić, Ferdiščenko, a za njima i ostali. I Točki prihvati čašu nadajući se da će ublažiti taj novi ton sto nastaje, ako mu prida, koliko god može, značaj zgodne s V e; Jedini Ganja nije ništa pio. A po čudnim, katkad vrlo oštrim i naglim upadicama Nastasje Filipovne, koja je također pila i kazala da će večeras popiti tri čaše, po njenu histeričnu i bezrazložnu smijehu koji je nenadano zamjenjivala šutljiva, pa i sumorna zamišljenost, teško se moglo bilo šta shvatiti. Neki su pomislili da ju je spopala groznica; napokon počeše primjećivati da i ona sama kao da nešto iščekuje, da često pogleda na sat, da je nekako nestrpljiva i rastresena.

— Kao da imate malu groznicu? — priupita je živahna dama.

— Nemam malu, nego čak veliku, zato sam se i umotala u ogrtač — odgovori joj Nastasja Filipovna, koja je zaista bila problijedjela i kao da je na mahove obuzdavala jaku drhtavicu.

Svi se uznemiriše i uskomešaše.

— A kako bi bilo da ostavimo domaćicu na miru? — nabaci Točki zirkajući na Ivana Fjodoroviča.

— Nipošto, gospodo! Dapače, molim vas da ostanete. Vaša mi je prisutnost prijeko potrebna, osobito danas — obznani iznenada odlučno i značajno Nastasja Filipovna. A kako su već gotovo svi znali da večeras treba da padne vrlo važna odluka, te su riječi dobile

mnogo na težini. General i Točki zgledaše se još jednom, a Ganja se grčevito promeškolji.

— Bilo bi zgodno da zaigramo kakav petit jeu[47] — pripomene živahna dama.

— Znam jedan izvanredan i nov petit jeu — prihvati Ferdiščenko — ako ništa drugo, samo se jedanput dosad igrao na svijetu, pa ni tada nije uspio.

— A šta to? — zapita živahna dama.

— Jednom nas se sakupilo lijepo društvo, a malo smo i popili, to je istina, i najednom je netko predložio da svaki od nas, ne ustajući od stola, ispriča štogod o sebi, ali nešto što on sam, po svojoj savjesti, drži za najružnije od svih svojih ružnih djela što ih je počinio za cijelog svog života; ali pod uvjetom da bude iskreno, najvažnije je da bude iskreno, da se ne laže!

— Čudnovata ideja — reče general.

— Ma ne može biti čudnovatija, presvijetli, ali baš zato i valja.

— Smiješna ideja — reče Točki — ali je inače shvatljiva; to je kao neko hvalisanje posebne vrste.

— A možda je baš to i trebalo, Afanasije Ivanoviču.

— Ama, to je da čovjek proplače, a ne da se nasmije, od takvog petit jeu — pripomene živahna dama.

— To je potpuno nemoguće i besmisleno — javi se Pticin.

— A je li uspjelo? — pripita Nastasja Filipovna.

— Ma to je baš ono što nije, ispalo je gadno, svak je zaista ponešto ispričao, mnogi i istinu, i pomislite samo, neki su čak i uživali u tom pričanju, ali poslije se svi nekako postidjeli, nisu izdržali do kraja! Sve u svemu, doduše, bilo je i te kako veselo, naime, na svoj način.

— Pa, to bi zbilja bilo zgodno! — pripomene Nastasja Filipovna, koja je odjednom živnula. — Zbilja bi trebalo isprobati, gospodo! Nekako smo zaista slabo raspoloženi. Kad bi svak od nas pristao da ispriča štogod... tako nešto... dakako, drage volje, tu nema nikakve prisile, a? Možda ćemo i izdržati do kraja? Svakako je strašno originalno...

— Genijalna ideja! — prihvati Ferdiščenko. — Dame su, uostalom, isključene, pričaju samo muškarci; redom ćemo ždrijebati,

kao i onda! Svakako, svakako! Tko baš neće, dakako da ne mora, ali bi to zaista bilo vrlo neljubazno od njega! Dajte mi, gospodo, svoja imena ovamo u šešir, a knez će ih izvlačiti. Zadatak je sasvim jednostavan, ispričati najružnije djelo iz cijelog svog života — to je nevjerojatno lako, gospodo! Vidjet ćete i sami! A ako tko što zaboravi, ja ću ga odmah podsjetiti!

Ideja se nije nikom svidjela. Jedni su se mrštili, a drugi se lukavo smješkali. Neki su se opirali, ali umjereno, na primjer Ivan Fjodorovič, koji se nije htio zamjeriti Nastasji Filipovnoj, a zapazio je kako nju privlači ta čudnovata misao. Ona je u svojim prohtjevima bila svagda neobuzdana i bezobzirna, samo kad bi se jednom nakanila da ih iskaže, pa ma bili to i najmušičaviji prohtjevi, čak i takvi od kojih sama nije imala nikakve koristi. I sad je bila nekako histerična, vrpoljila se, grčevito se smijala, kao da ju je nešto spopalo, pogotovo kad bi joj Točki štogod prigovorio. Tamne joj se oči užagrile, a na blijedim obrazima izbile dvije crvene mrlje. Nujni i gadljivi izraz na licima nekih gostiju možda je još više raspaljivao u njoj taj podrugljivi prohtjev; možda joj se sviđala baš ciničnost i okrutnost te ideje. Neki su čak bili uvjereni da tu ona ima neki svoj osobiti račun. Uostalom, počeli su pristajati — svakako je iaeja bila zanimljiva, mnogima čak i neobično primamljiva. Ferdiščenko se najviše uzvrpoljio.

— A ako bude tako nešto što se uopće ne može ispričati — pred damama — bojažljivo pripomene šutljivi mladić.

— Onda nemojte ni pričati; kao da i bez toga nema dosta ružnih djela — odvrati Ferdiščenko. — Eh, momče moj!

— A ja, eto, i ne znam koje bi djelo trebalo da držim za najružnije — ubaci živahna gospođa.

— Dame su oslobođene obaveze da pričaju — ponovi Ferdiščenko — ali samo oslobođene; ako se koja sama odluči, bit ćemo joj zahvalni. Isto tako su oslobođeni i muškarci koji baš nikako ne žele da pričaju.

— Ali tko će meni dokazati da ne lažem? — zapita Ganja. — A ako slažem, onda propada smisao cijele igre. A tko neće slagati? Svi će svakako lagati.

— Pa, već je i to primamljivo da se vidi kako će čovjek lagati. A ti se, Ganečka, ne moraš baš bojati da ćeš lagati jer svi ionako znaju

koje je tvoje najružnije djelo. A pomislite samo, gospodo — usklikne iznenada Ferdiščenko nekako zaneseno — pomislite samo kako ćemo poslije gledati jedan drugoga, sutra, na primjer, nakon ovih priča!

— Pa zar je to moguće? Pa zar vi to zaista ozbiljno mislite, Nastasja Filipovna? — upita je Točki dostojanstveno.

— Tko se boji vukova, taj u goru nek ne ide! — podrugljivo pripomene Nastasja Filipovna.

— Ali dopustite, gospodine Ferdiščenko, kako se može od toga napraviti petit jeu} — produži Točki uznemirujući se sve više i više. — Uvjeravam vas da takve igre nikad ne uspijevaju; pa i sami ste rekli da ni prvi put nije uspjela.

— Tko kaže da nije uspjela? Ja sam tada ispričao kako sam ukrao tri rublja, iz čista mira sam sve lijepo ispričao!

— Recimo da jeste. Ali niste valjda mogli to tako ispričati da bi bilo nalik na istinu i da su vam povjerovali? Gavrila Ardalionovič je sasvim točno napomenuo da bi smisao cijele igre propao čim bi se osjetio lažan ton. Tu je istina moguća samo slučajno, kad se desi posebna vrsta razmetljivog i ružnog raspoloženja, koje se ovdje ne može ni zamisliti i koje bi bilo posve nepristojno.

— O, kako ste vi profinjen čovjek, Afanasije Ivanoviču, čak vam se i ja čudim! — uzvikne Ferdiščenko. — Pomislite, gospodo, svojom napomenom da nisam o svojoj krađi mogao pričati tako da bi bilo nalik na istinu, Afanasij Ivanovič sasvim diskretno daje na znanje da nisam mogao ni ukrasti (zato što je nepristojno tako što jasno i glasno kazati), iako je možda i čvrsto uvjeren da bi Ferdiščenko još i te kako mogao ukrasti! Ali, na posao, gospodo, na posao, imena su tu, pa i vi ste, Afanasije Ivanoviču, dali svoje ime, prema tome, nitko nije odbio. Izvlačite, kneže!

Knez bez riječi turi ruku u šešir i izvuče prvo ime — Ferdiščenka, drugo — Pticina, treće — generala, četvrto — Afanasija Ivanoviča, peto — svoje, šesto — Ganjino, i tako dalje. Dame nisu ni dale svoja imena.

— O, bože baš nemam sreće! — uzvikne Ferdiščenko. — A ja mislio da će prvi na red doći knez, pa za njim general. Ali, hvala bogu, bar je Ivan Petrovič iza mene, i to će mi biti nagrada. E pa, gospodo, dužan sam, naravno, da vam pružim lijep primjer, ali

najviše žalim u ovom trenutku što sam posve ništavan i što ničim ne zavređujem vašu pažnju; čak mi je i čin sasvim neznatan, pa zar zbilja može koga zanimati što je Ferdiščenko počinio kakvo ružno djelo? A i koje je moje djelo najružnije? Tu vam je embarras de richesse[48]. Zar da opet pričam o onoj svojoj krađi ne bih li Afanasija Ivanoviča uvjerio da čovjek može ukrasti, iako nije lopov?

— Uvjeravate me, gospodine Ferdiščenko, i u to da se čovjek može zaista opijati zadovoljstvom pričajući o svojim prljavim postupcima, iako ga nitko i ne pita za njih... A, uostalom... Oprostite, gospodine Ferdiščenko.

— Počnite već jednom, Ferdiščenko, strašno mnogo brbljate i nikad ništa ne dovršite! — naloži mu Nastasja Filipovna srdito i nestrpljivo.

Svi su bili zapazili da je ona, nakon nedavnog histeričnog smijeha, iznenada opet postala sumorna, mrgodna i razdražljiva. Međutim, ipak je uporno i despotski ostajala pri svom neshvatljivom hiru. Afanasij Ivanovič bio je na sto muka. Ljutio se i na Ivana Fjodoroviča koji je sjedio za šampanjcem kao da je sve u najboljem redu, i možda se čak i spremao da štogod ispriča kad na njega dođe red.

XIV

— Nisam duhovit, Nastasja Filipovna, pa zato i brbljam koješta! — uzvikne Ferdiščenko prije nego što će početi svoju priču. — Da sam tako duhovit kao Afanasij Ivanovič ili Ivan Petrovič, večeras bih samo sjedio i šutio, kao Afanasij Ivanovič i Ivan Petrovič. Kneže, dopustite da vas upitam što vi mislite, meni se, eto, čini da na svijetu ima mnogo više lopova nego nelopova, pa da i nema takva poštena čovjeka koji bar jedanput u životu nije štogod ukrao. To je moje mišljenje, iz kojeg, uostalom, nipošto ne zaključujem da su sve sami lopovi, iako bih, bogami, katkad i te kako htio da i to zaključim. Što vi mislite?

— Ih, kako glupo pričate — oglasi se Darja Aleksejevna — i kakve su to besmislice, nisu baš svi nekad nešto ukrali; ja nisam nikad ništa ukrala.

— Vi niste nikad ništa ukrali, Darja Aleksejevna; ali što će reći knez koji je najednom sav pocrvenio?

— Meni se čini da imate pravo, samo malo odviše pretjerujete — reče knez, koji je zaista bio, tko zna zašto, pocrvenio.

— A vi, kneže niste nikad ništa ukrali?

— Eh! Kakvo je to smiješno pitanje! Priberite se, gospodine Ferdiščenko — uplete se general.

— Jednostavno rečeno, kad treba početi pričati, zastidjeli ste se, pa biste htjeli kneza povući za sobom, pogotovo kad je ovako blag kao janje — odsiječe Darja Aleksejevna.

— Ferdiščenko, ili pričajte ili šutite i gledajte svoja posla. Dotjerali ste nas do ruba strpljenja — reče Nastasja Filipovna oštro i zlovoljno.

— Evo odmah, Nastasja Filipovna; ali, ako je već i knez priznao, a ja tvrdim da je isto što i priznao, što bi onda, na primjer, rekao netko drugi (neću nikog imenovati) kad bi jednom htio da nam kaže istinu? A što se mene tiče, gospodo, ne vrijedi dalje ni pričati: sve je vrlo jednostavno i glupo, i gadno. Ali vjerujte mi da nisam lopov; a ukrao sam ne znam ni sam kako. Bilo je to preklani, u ljetnikovcu kod Semjona Ivanoviča Iščenka, jedne nedjelje. Imao je goste na ručku. Nakon ručka ostali smo mi muški uz vino. Palo mi na pamet da zamolim Marju Semjonovnu, njegovu kćerku, gospojicu, da nam odsvira nešto na klaviru. I prolazim vam ja tako kroz sobu na uglu kad vidim na radnm stoliću Marje Ivanovne leže tri rublja, zelena novčanica — pripremila je da je izda za nešto u kućanstvu. U sobi ni žive duše. Uzmem novčanicu i lijepo s njom u džep, zašto — ne znam. Što me spopalo — nemam pojma. Samo sam se brže-bolje vratio i sjeo za stol. Sve sjedim i čekam, prilično uzbuđen, brbljam bez prestanka, viceve pričam, smijem se; pa onda sjednem do dama. Nakon jedno pola sata opazili su da nema para, pa počeli ispitivati služavke. Posumnjali su na služavku Darju. Ja sam pokazao veliku radoznalost i zanimanje, i sjećam se čak, kad se Darja bila posve zbunila, da sam je počeo nagovarati neka lijepo prizna, jamčeći joj svojom glavom da će Marja Ivanovna biti dobra prema njoj, i sve to na sav glas, pred svima. Svi su nas gledali, a ja sam osjećao neobično zadovoljstvo baš zato što držim prodiku, a novčanica mi lijepo u džepu. Ta sam tri rublja još iste večeri zapio u

restoranu. Ušao sam i naručio bocu Chateau-Lafitea[49]; nikad prije nisam tako naručio samu bocu, bez ičeg drugog; htio sam što prije potrošiti taj novac. Savjest me nije bogzna kako pekla, ni onda ni poslije. Drugi put sigurno ne bih to isto učinio; možete mi vjerovati, ali i ne morate, kako vas volja, baš me briga. I eto, to je sve, molit ću lijepo.

— Samo, dakako da to nije vaše najgore djelo — gadljivo će Darja Aleksejevna.

— To i nije nikakvo djelo, nego psihološki slučaj — pripomene Afanasij Ivanovič.

— A ona služavka? — zapita Nastasja Filipovna ne skrivajući duboko gnušanje.

— Pa služavku su, dabome, sutradan otpustili. To je stroga kuća.

— I vi ste to dopustili?

— Pa, hvala bogu! A zar je možda trebalo da odem i okrivim sam sebe? — zasmijulji se Ferdiščenko, koji je inače bio donekle iznenađen općim, odviše neugodnim dojmom što ga je izazvao svojom pričom.

— Kako je to prljavo! — uzvikne Nastasja Filipovna.

Ih! Hoćete da od čovjeka čujete njegovo najružnije djea onda još tražite nekakav sjaj! Najružnija djela uvijek su vrlo prljava, to ćemo sad čuti i od Ivana Petroviča; a Isto tako štošta se na prvi pogled blista i htjelo bi da bude oličenje kreposti samo zato što ima svoju kočiju. A tko sve nema svoju kočiju... I kako su sve do njih došli...

Ukratko, Ferdiščenko nije podnio kušnje i najednom se toliko ozlojedio da se i zaboravio, prevršio mjeru; čak mu se i lice iskrivilo. Koliko god to bilo čudno, sva je prilika da je očekivao sasvim drugačiji učinak svoje priče. Oni prekršaji lijepog vladanja i »hvalisanje posebne vrste«, kako se izrazio Točki, bili su uobičajeni u Ferdiščenka i potpuno su odgovarali njegovu karakteru.

Nastasja Filipovna sva zadrhta od srdžbe i zagleda se u Ferdiščenka. Ovaj se začas prepade i ušuti, umalo što se ne sledi od straha — bio je grdno zabrazdio.

— A kako bi bilo da prekinemo? — lukavo priupita Afanasij Ivanovič.

— Na meni je red, ali ču iskoristiti svoje pravo i neću ništa pričati — odlučno će Pticin.

— Nećete?

— Ne mogu, Nastasja Filipovna; pa i inače mislim da je ovakav petit)eu besmislen.

— Čini mi se da je iza vas na redu general — obrati se Nastasja Filipovna ovom potonjem. — Ako i vi odustanete, onda ćete nam sve pokvariti, a to bi mi bilo žao jer sam namjeravala na kraju i sama ispričati jedno djelo »iz vlastitog života«, ali sam htjela tek poslije vas i Afanasija Ivanoviča, pa biste me morali ohrabriti — završi ona i nasmije se.

— E, ako nam to obećate — uzvikne general vatreno — onda sam voljan da vam cijeli svoj život ispripovjedim; a moram priznati da sam, čekajući na red, već i spremio nešto da vam ispričam.

— Već se po licu presvijetloga može razabrati s kakvim je posebnim literarnim užitkom obradio svoju priču — odvaži se pripomenuti još pomalo zbunjeni Ferdiščenko, smješkajući se otrovno.

Nastasja Filipovna zirne na generala i također se osmjehne, nekako više za se. Ali je bilo očito da u njoj sve više i više rastu tjeskoba i gnjev. Afanasij Ivanovič još se više uplaši kad začu njeno obećanje da će pričati.

— I meni se, gospodo, kao i svakom, događalo da činim djela koja nisu baš hvale vrijedna — poče general — ali je najčudnije od svega to što ovu malu zgodu koju ću vam sad ispričati smatram za najružnije djelo u cijelom svom životu. Odonda je prošlo gotovo trideset godina, ali kad god je se sietim. nikad se ne mogu oteti dojmu koji mi, da tako kažem, para srce. Inače je to neobično glup slučaj — tada sam jog bio zastavnik i dizao sam prašinu u vojsci. A znate kakav je zastavnik: krv mu vri, a džepovi prazni; dobio sam tada i momka, Nikifora, koji se svojski brinuo za moje kućanstvo, štedio, krpio, ribao i čistio, pa i krao gdje god je mogao, samo da bude što više u kući; bio je nadasve vjeran i čestit čovjek. Bio sam, dabome, strog, ali pravedan. Neko smo vrijeme služili u jednom gradiću. Dodijelili su mi stan u predgrađu kod žene nekog umirovljenog potporučnika, i to još udovice. Starici je moglo biti oko osamdeset godina, ako ne i više. Kućerak joj bio star, oronuo, drven,

a bila je tako siromašna da nije imala ni služavke. Međutim, što je najgore, nekad je imala veliku obitelj i rodbinu, ali su joj jedni pomrli, drugi se kojekuda razišli, treći i zaboravili staricu, a muža je pokopala prije četrdeset pet godina. Još do prije nekoliko godina živjela je s njom njena nećakinja, grbava i opaka, vele, kao vještica, jednom je čak staru ugrizla za prst, ali je i ona umrla tako da je starica već oko tri godine životarila sama samcata. Bilo mi je kod nje dozlaboga dosadno, ali bila je i tako zatucana da nisam mogao ni riječi izvući od nje. Napokon mi je ukrala pijetla. To je zapravo ostalo nerazjašnjeno, ali nije mogao nitko drugi ukrasti osim nje. Oko pijetla smo se posvađali, i to onako pošteno, ali tada su me baš slučajno, već na moju prvu molbu, premjestili u drugi stan, na sasvim drugi kraj grada, u veliku obitelj jednog bradatog trgovca, kao da ga sad gledam. Nitko sretniji od mene i Nikifora, a stara ostala, dabome, nezadovoljna. I tako, prođu tri dana, vraćam se s obuke kad mi Nikifor javlja: »Ne valja, gospodine zastavnice, što ste ostavili našu zdjelu kod bivše gazdarice jer sad vam nemam u čemu juhu iznijeti na stol«. Ja se, dabome, zablenuo: »A kako to da nam je zdjela ostala kod gazdarice?« Nikifor me začuđeno dalje izvještava da mu gazdarica, kad smo odlazili, nije dala našu zdjelu zato što sam joj ja razbio lonac, pa je zadržala našu zdjelu mjesto svog lonca, i da sam joj tobože sam to ponudio. Takva me njena podlost, dabome, razbjesnjela preko svake mjere; krv mi uzavrela, pa skočim i poletim onamo. Dođem staroj tako feci potpuno izbezumljen; vidim, sjedi sama samcata na trijemku, u kutu, baš kao da se sklonila od sunca, i podnimila se. Ja odmah, znate, na nju, izgrdim je na pasja kola: »te ovakva si, te onakva si«, velim, sve onako, znate, po ruski.

Pogledam je, a nešto mi čudno: sjedi ona, okrenula lice meni, oči izbečila, ali ni riječi da mi kaže, i čudno, čudno me nekako gleda, kao da se njiše. Ja se napokon smirio, pogledam je malo bolje, pitam je nešto, ali ona ni riječi da mi kaže. Stojim tako u nedoumici, muhe zuje, sunce zalazi, tišina; i napokon potpuno zbunjen odem. Nisam ni stigao do kuće, pozvali me majoru, pa sam morao svratiti u četu, tako da sam tek kasno navečer stigao kući. Kako uđem, a Nikifor me dočeka riječima: »A znate li, gospodine zastavniče, da je ona naša gazdarica umrla.« — »Kada?« — »Pa, večeras, prije sat i pol«. Dakle, upravo onda kad sam je grdio, ona je umirala. Toliko me to

frapiralo, kažem vam, da sam se jedva sabrao. Nikako mi, znate, nije išla iz glave, čak mi je i na san dolazila. Naravno, nisam praznovjeran, ali sam preksutradan otišao u crkvu na pogreb. Ukratko, što je vrijeme dalje odmicalo, to sam više mislio na nju. Ni po jada, ali katkada tako uobraziš nešto sebi pa ti dođe teško. A evo što je tu najvažnije, kao što sam napokon prosudio. Prvo, žena je, da tako kažemo, ljudsko biće, ili humano, kako danas vele, živjela je, dugo živjela i napokon se dosita naživjela. Nekad je imala djece, muža, obitelj, rodbinu, sve je to bilo oko nje, da tako kažemo, sve je vrvjelo, sve se, da tako kažemo, osmjehivalo, kad najednom — nema više ničeg, sve je odletjelo kao dim, ostala je sama kao... muha kakva koja odiskona nosi na sebi prokletstvo. I tako je, napokon, Bog pozove k sebi. U smiraj sunca, u tihu ljetnu večer, odleti i moja starica — a sve to, naravno, nije bez moralne pouke; i gle, baš u tom trenutku, mjesto suze, da tako kažemo, pratilice, mlad, kočoperan zastavnik, fićfirić, ustobočio se pred njom i isprаća je s ove zemlje kočijaškim ruskim psovkama zbog nekakve zdjele! Nema sumnje da sam kriv, i premda već odavno gledam na taj svoj postupak, pošto su godine prošle i narav mi se promijenila, kao da ga nisam ja učinio, ipak, ništa se manje ne kajem. Toliko da mi je, ponavljam, čak i čudno, pogotovo, ako sam i kriv, nisam samo ja kriv: što je morala baš u tom času umrijeti? Dakako da tu ima jedna isprika: da je moj postupak u neku ruku psihološki opravdan, ali se svejedno nisam mogao umiriti sve dok nisam, prije petnaestak godina, počeo u ubožnici uzdržavati dvije bolesne starice, u namjeri da im pristojnom opskrbom olakšam posljednje dane života. Kanim ostaviti za sobom glavnicu i pretvoriti to u stalnu zakladu. E pa, eto, to je sve, molim lijepo. Ponavljam da sam možda mnogo što dosad skrivio, ali da ovai događaj držim, po svojoj savjesti, za najružnije djelo u cijelom svom

— I mjesto najružnijeg svog djela, presvijetli nam ispriča jedno dobro djelo iz svog života; nasamarili Ferdiščenka! — zaključi Ferdiščenko.

— Pa, zbilja, generale, nisam m slutila da je u vas tako dobro srce; čak mi je i žao — nehajno će Nastasja Filipovna.

— Žao? A zašto? — priupita general smijući se prijazno, pa prilično zadovoljno otpi malo šampanjca.

Ali došao je red na Afanasija Ivanoviča, koji se također bio spremio da priča. Svi su slutili da on neće odustati, kao što je odustao Ivan Petrovič, a iz nekih razloga očekivali su njegovu priču osobito radoznalo i u isti mah zirkali na Nastasju Filipovnu. Neobično dostojanstveno, kao što i dolikuje njegovoj naočitoj pojavi, tihim, ljubaznim glasom započe Afanasij Ivanovič jednu od svojih »dražesnih zgoda«. (Uzgred budi rečeno, bio je on lijep čovjek, naočit, visok, proćelav, prosijed i prilično krupan, mekih, rumenih i ponešto otoboljenih obraza, s umjetnim zubalom. Nosio je široku i otmjenu odjeću i divno rublje. Njegove punašne, bijele ruke privlačile su poglede. Na kažiprstu desne ruke nosio je skupocjen prsten s briljantom.) Dok je pripovijedao, Nastasja Filipovna je neprekidno promatrala čipkani nabor na svom rukavu i cupkala ga sa dva prsta lijeve ruke, te nije ni jedan jedini put bacila pogled na pripovjedača.

— Moj zadatak najviše olakšava činjenica — poče Afanasij Ivanovič — što ne moram ispripovijedati nikakvo drugo nego upravo najružnije djelo u cijelom svom životu. U takvu slučaju, dakako, nema kolebanja — glas savjesti i srca odmah će ti prišapnuti što treba ispripovijedati. Priznajem, s gorčinom u srcu, da među svim mojim lakoumnim i... nepromišljenim djelima u životu, ima jedno koje mi se isuviše bolno urezalo u sjećanje. Dogodilo se to prije dvadesetak godina; svratio sam bio na selo do Platona Ordinceva. Baš je tada bio izabran za predstavnika plemstva i doputovao sa svojom mladom ženom na selo da tu provede zimske blagdane. A kako je baš padao i rođendan njegove žene Anfise Aleksejevne, bila su najavljena dva bala. U to je doba bio uvelike u modi i tek što se bio pročuo u otmjenu društvu divni roman Dumasa sina La dame aux camélias[50], djelo kojem, po mom mišljenju, nije suđeno ni da umre ni da zastari. Sve su dame u provinciji bile ushićene njime, bar one koje su ga pročitale. Draž pripovijesti, originalan položaj glavne junakinje, onaj zamamni svijet raščlanjen do u tančine i, napokon, sve one Čarobne pojedinosti razasute po knjizi (na primjer, ono kako sc redom izmjenjuju buketi bijelih i ružičastih kamelija), jednom riječju, svi oni divni detalji, i sve to zajedno izazvalo je bilo gotovo potresan dojam. Kamelije su ušle u veliku modu. Svi su zahtijevali kamelije, svi su ih tražili. A ja vas sad pitam: koliko se kamelija može

naći u jednom kotaru kad ih svi traže za balove, ako baš i nema mnogo balova? Petja Vorhovski ginuo je tada, jadnik, za Anfisom Aleksejevnom. Zbilja ne znam je li bilo što među njima, naime, hoću da kažem, je li se on mogao uopće čemu nadati. Jadnik je ludovao samo da bi do večeri za bal pribavio kamelije Anfisi Aleksejevnoj. Grofica Socka iz Petrograda, gubernatoričina gošća, i Sofja Bespalova doći će, kako se govorilo, zacijelo s buketima bijelih kamelija. Anfisa Aleksejevna zaželjela se, radi nekog posebnog efekta, crvenih. Sirotog Platona umalo što nije satrla; dakako, muž joj je; zarekao se da će pribaviti buket, ali šta? Uoči bala preduhitrila ga Mitiščeva, Katerina Aleksandrovna, ljuta suparnica Anfise Aleksejevne u svemu; s njom je bila u zavadi. Dakako, histerija, nesvjestica. Platon u zemlju da propadne. I, jasno, da je Petja mogao u tom zanimljivom trenutku dobaviti otkud buket, neobično bi porastao u njenim očima; ženska je zahvalnost u takvim zgodama beskrajna. Uzmuhao se Petja kao lud, ali ništa se tu ne može, badava mu sve. Odjednom se sretnem s njim već u jedanaest sati navečer, uoči rođendana i bala, kod Marje Petrovne Zupkove, Ordincevljeve susjede. Sja od sreće. »Šta je?« — »Našao sam! Heureka!« — »E, brate, svaka ti čast! A gdje? Kako?« — »U Jekšajsku (ima tamo takav jedan gradić, svega dvadesetak vrsta odande, ali nije u našem kotaru), ima tamo neki Trepalov, trgovac, bradonja[51] i bogatun, živi sa starom ženom, a mjesto djece imaju same kanarince. Oboje luduju za cvijećem, pa imaju i kamelija.« — »Ma nemoj, nije moguće, a šta ako ti ne dadne?« — »Kleknut ću pred njega, ležat ću mu pred nogama sve dok mi ne dadne, neću mu izići iz kuće bez kamelija!« — »A kad ideš?« — »Sutra, čim svane, u pet sati.« — »E pa, sretno!« I znate da mi je bilo baš drago radi njega. Ja se vratim do Ordinceva; napokon, već je prošao jedan sat, a sve mi nešto, znate, ne da mira. Htio sam već leći kad mi odjednom sine originalna misao! Odšuljam se odmah u kuhinju, probudim kočijaša Savelija, tutnem mu petnaest rubalja u šaku i velim: »Da si upregao konje za pola sata!« Nakon pola sata kola su razumije se, pred vratima; Anfisa Aleksejevna, rekoše mi, ima migrenu, vrućicu, bunca. Sjednem u kola i odosmo. Oko pet sati smo u Jekšajsku, u gostionici; pričekam do zore, ali samo do zore, oko

sedam sam već kod Trepalova. »Tako i tako, imate li kamelija? Prijatelju, brate rođeni, pomagaj, Spašavaj, do zemlje ću ti se pokloniti!« Starac je, vidim, visok, sijed, ozbiljan — strašan neki starac. »Ni govora! Ne dam!« Ja tres njemu pred noge! Opružim se koliko sam dug i širok! »Šta vam je, prijatelju, što ti je, brate?« — stari se upravo uplašio. »Ama, u pitanju je život ljudski!« — vičem mu. »E, ako je tako, uzmite i idite s milim bogom!« I odmah narežem ja sebi crvenih kamelija! Divota, milina, ima stari cijelu malu oranžeriju. Uzdiše stari. Izvadim ja sto rubalja. »Ne, prijatelju, nemojte me, molim vas, vrijeđati!« A ja mu velim: »Kad je tako, gospodine moj, izvolite priložiti ovih sto rubalja u ovdašnju bolnicu da se popravi njega i prehrana.« — »E, to je«, veli, »nešto drugo, prijatelju, to je i dobro, i plemenito, i Bogu ugodno; priložit ću za vaše zdravlje.« I svidio mi se, znate, taj ruski starac, ta korjenika ruska, da tako kažem, de la vraie souche[52]. Ponesen tim svojim uspjehom, krenem odmah natrag; vratim se okolnim putom, da se ne sretnem s Petjom. Čim se vratim, pošaljem buket Anfisi Aleksejevnoj, da ga ugleda kad se probudi. Možete zamisliti njeno oduševljenje, zahvalnost, suze zahvalnice! Platon, jučer još utučeni i satrveni Platon, jeca mi na prsima. Jao! Svi su muževi takvi otkad je... zakonitih brakova! Ništa se više ne usuđujem dodati, tek, od tog događaja nade sirotog Petje propadoše zauvijek. Isprva sam mislio da će me zaklati kad dozna istinu, čak sam se i spremio da ga dočekam, ali dogodilo se ono čemu se ni u snu nisam nadao: pao je u nesvijest, pred večer je počeo buncati, a pred jutro spopala ga groznica; plače kao dijete, sav se trese. Nakon mjesec dana, tek što je prizdravio, izmoli da ga prekomandiraju na Kavkaz; ispao, eto, pravi roman! Napokon je na Krimu i poginuo. Tada se baš njegov brat, Stepan Vorhovski, proslavio zapovijedajući pukovnijom. Moram priznati da me još mnogo godina kasnije pekla savjest: zašto sam ga, radi čega onako upropastio? I još hajde de da sam bar bio zaljubljen! Nego sam to učinio iz puke obijesti, zbog pukog ženskarstva, ničega drugog. I da mu nisam preoteo taj buket, tko zna, možda bi čovjek i dan-danas bio živ, možda bi bio i sretan, imao uspjeha i ne bi mu bilo ni nakraj pameti da srlja na Turčina.

Afanasij Ivanovič ušutje isto onako ozbiljno i dostojanstveno kako je i počeo pripovijedati. Ljudi zapaziše da su se Nastasji Filipovnoj oči nekako posebno zakrijesile, pa i usne zadrhtale kad je Afanasij Ivanovič završio. Svi su ih radoznalo motrili.

— E, nasamarili Ferdiščenka! Baš ste me nasamarili! E, bogme, lijepo ste me nasamarili! — poviče Ferdiščenko plačnim glasom, pošto je shvatio da sad smije i treba ubaciti koju riječ.

— A tko vam je kriv što ništa ne shvaćate? Eto vam, učite se od pametnih ljudi! — odbrusi mu gotovo slavodobitno Darja Aleksejevna (stara i vjerna prijateljica i pouzdanica Tockoga).

— Imate pravo, Afanasije Ivanoviču, taj je naš petit jeu dozlaboga dosadan i treba ga što prije privesti kraju — nehajno će Nastasja Filipovna. — Još ću vam sad ja ispričati što sam obećala, a onda ćemo se svi pokartati.

— Ali najprije da čujemo to što ste nam obećali — prihvati general vatreno.

— Kneže — obrati se odjednom Nastasja Filipovna oštro i neočekivano knezu — evo, ovi moji stari prijatelji ovdje, general i Afanasij Ivanovič, neprestano hoće da me udaju. Recite mi što vi mislite: da se udam ili ne udam? Kako vi reknete, onako ću i učiniti.

Afanasij Ivanovič problijedi, general se skameni: svi istegnuše vratove i upriješe poglede u kneza. Ganja se ukipio.

— Za... za koga? — zapita knez, a glas mu zamiraše.

— Za Gavrilu Ardalionoviča Ivolgina — produži Nastasja Filipovna isto onako oštro, odlučno i razgovijetno.

Prođe nekoliko časaka u šutnji; knez kao da se upinjao, ali nije mogao progovoriti, baš kao da mu je nekakav strahovit teret pritiskivao prsa.

— N-nemojte... nemojte se udavati! — prošapta napokon i jedva nekako predahne.

— Tako će i hiti! Gavrila Ardalionoviču! — obrati se ona njemu zapovjednički i nekako svečano. — Jeste li čuli kako je odlučio knez? E pa, eto vam mog odgovora; i neka više o tome ne bude govora!

— Nastasja Filipovna! — izusti Afanasij Ivanovič drhtavim glasom.

— Nastasja Filipovna! — general će ganutljivo, ali zabrinuto.

Svi se uznemiriše i uskomešaše.

— Što je, gospodo? — proslijedi ona zagledajući se tobože začuđeno u goste. — Što ste se tako usplahirili? I kako se to samo svi držite!

— Ali... sjetite se, Nastasja Filipovna — prmrmlja Točki zamuckujući — obećali ste... od svoje volje, a mogli biste imati i bar donekle obzira... Meni je sad nezgodno i... naravno, zbunjen sam, ali... Jednom riječju, sad, u ovom času, i pred... pred svijetom, i sve to tako... okončati takvim petit jeuom nešto tako ozbiljno, nešto što se tiče časti i srca... od čega zavisi...

— Ne razumijem vas, Afanasije Ivanoviču; zbilja ste se posve smeli. Prvo, što vam to znači »pred svijetom«? Pa zar nismo u divnom, intimnom društvu? I zašto »petit jeu«? Zaista sam htjela ispričati svoju priču pa sam je, evo, i ispričala; zar nije zgodna? I zašto kažete da to »nije ozbiljno«? Mislite zbilja da to nije ozbiljno? Čuli ste kako sam rekla knezu: »Kako vi reknete, onako će i biti«; da je rekao da, odmah bih bila pristala, ali je rekao ne pa sam odbila. Tu je cijeli moj život visio o jednoj niti; što može biti ozbiljnije od toga?

— Ali knez, što će tu knez? I tko je, napokon, knez? — promrmlja general koji gotovo više nije ni mogao obuzdati ogorčenje zbog takva, čak uvredljiva kneževa autoriteta.

— Pa, knez je tu zato što je on prvi čovjek kome sam, otkako znam za sebe, povjerovala da mi je uistinu odan. On je meni povjerovao na prvi pogled, pa i ja njemu vjerujem.

— Meni sad ostaje samo da zahvalim Nastasji Filipovnoj na tome kako je izvanredno delikatno... postupila sa mnom — prozbori napokon blijedi Ganja drhtavim glasom, iskrivljenih usana. — Dakako da nije ni moglo biti drugacije... Ali... knez... Knez u svemu tome...

— Želi da se dočepa onih sedamdeset pet tisuća, je li? — unese mu se odjednom u riječ Nastasja Filipovna. — To ste htjeli reći? Nemojte sad poricati, upravo ste to htjeli reći! Afanasije Ivano viču, zaboravila sam vam još to kazati: tih sedamdeset pet tisuća zadržite za sebe i znajte da vam dajem slobodu badava. A sad dosta! Treba da i vi jednom odahnete! Devet godina i tri mjeseca! Od sutra sve iznova, a danas slavim rođendan i sama sam sebi gospodar, prvi put u životu! Generale, uzmite i vi ovaj svoj biser, poklonite ga supruzi,

evo vam ga; a sutra ću se i zauvijek odseliti iz ovog stana. I neće više, gospodo, biti ovakvih sijela!

Rekavši to, naglo ustane, kao da će otići.

— Nastasja Filipovna! Nastasja Filipovna! — zaori sa svih strana. Svi se uzrujaše, svi poustajaše sa svojih mjesta; svi je okružiše, svi uznemireno slusahu te njene plahovite, grozničave, mahnite riječi; svi naslućivahu nekakvo rasulo, nikome nije bilo jasno što se događa, nitko nije mogao ništa shvatiti. U tom času razlegne se iznenada gromovito, snažno zvonjenje, baš isto onako kao nedavno u Ganečkinu stanu.

— A-a-a! Evo i raspleta! Napokon! Jedanaest i pol! — uzvikne Nastasja Filipovna. — Molim vas, gospodo, da sjednete, na redu je rasplet!

Tako reče i sjede. Na usnama joj titrao čudan osmijeh. Sjedila je nijemo, grozničavo iščekujući nešto, i gledala u vrata.

— To je Rogožin sa svojih sto tisuća, o tom nema sumnje — promrmlja Pticin za se.

XV

Uđe sobarica Katja, neobično prestrašena.

— Ne znam šta je ovo, Nastasja Filipovna, desetak njih nahrupilo, a svi pijani i hoće ovamo, vele da je Rogožin, da vi već znate.

— Tako, je Katja, pusti ih odmah sve ovamo.

— Ama, zar... baš sve, Nastasja Filipovna? Ma, strašno su prosti. Strahota jedna!

— Sve, sve ih pusti, Katja, ne boj se, sve do jednoga, jer će inače i bez tebe ući. Čuješ ih kako galame, baš kao i onda. Gospodo, možda ćete se uvrijediti — obrati se ona gostima — što primam takvo društvo ovdje pred vama? Vrlo mi je žao i molim vas da mi oprostite, ali tako mora biti, a bilo bi mi vrlo, vrlo drago kad biste htjeli da budete svjedoci ovog raspleta, iako, najposlije, kako god želite...

Gosti su se i dalje čudom čudili, došaptavali i zgledali, ali ie svima bilo potpuno jasno da je sve to unaprijed sračunato i pripremljeno i da Nastasju Filipovnu — iako je, dabome, Šenula pameću — sad više nitko ne može zadržati. Sve ih je morila strašna radoznalost.

Osim toga, nitko se baš tu nije imao bogzna čega bojati. Svega su bile dvije dame: Darja Aleksejevna, ona živahna gospođa koja je već svašta proživjela i koju nije bilo lako zbuniti, i ona krasna, ali šutljiva neznanka. Međutim, šutljiva neznanka jedva da je mogla što shvatiti, jer je to bila doseljena Njemica i uopće nije znala ruski; osim toga, koliko je bila lijepa, toliko je, čini se, bila i glupa. Bila je tu odnedavna, ali se već uobičajilo da je pozivaju na stanovite domjenke, onako raskošno odjevenu, počešljanu kao za izložbu, i da joj dadu mjesto kao divnoj slici, da im ukrasi večer, upravo isto onako kao što neki ljudi posuđuju od svojih znanaca, samo za jednu večer, koju sliku, vazu, kip ili sjenilo. Što se pak muškaraca tiče, Pticin je, na primjer, prijateljevao s Rogožinom; Ferdiščenko se osjećao kao riba u vodi; Ganečka se još nikako nije mogao snaći, ali je osjećao neodoljivu, premda nejasnu, potrebu da ostane do kraja privezan za svoj stup srama; stari učitelj, kome nije bilo gotovo ništa jasno, samo što nije plakao i doslovce je zadrhtao od straha kad je zapazio nekakav neobičan nemir oko sebe i na Nastasji Filipovnoj, koju je obožavao kao da mu je unuka; ali bi radije bio umro nego da je ostavi u ovakvu trenutku. A što se tiče Afanasija Ivanoviča, on se, naravno, nije smio obrukati u ovakvim prilikama, ali ga je isuviše zanimao tok događaja, unatoč ovom, tako ludom obratu; a i Nastasja Filipovna mu je dobacila dva-tri puta takve riječi da nikako nije mogao otići prije nego što ne izvede sve načine. Odlučio je da sjedi do kraja, ali da mukom muči i da bude samo promatrač, kako je, uostalom, i zahtijevao njegov ugled. Jedino se general Jepančin, koji je netom bio grdno pozlijeđen što mu je onako bezobzirno i smiješno vraćen dar, mogao, naravno, još ljuće uvrijediti zbog svih ovih neobičnih nastranosti ili, na primjer, zbog dolaska Rogožina; pa i inače se čovjek kao on odviše ponizio kad je pristao da sjedne uz

Pticina i Ferdiščenka; ali ono što je mogla učiniti snažna strast moglo je napokon isto tako biti prevladano osjećajem obveze, dužnosti, položaja i časti, pa i, općenito, poštovanja prema samom sebi, tako da nikako ne bi mogao podnijeti prisutnost Rogožina i njegove družine.

— Ah, generale — upade mu Nastasja Filipovna u riječ čim joj je počeo govoriti da odlazi — a ja i zaboravila! Ali budite uvjereni da sam mislila i na vas. Ako vam je baš tako neugodno, neću navaljivati

niti ću vas zadržavati, iako bih i te kako voljela da upravo vi sad budete tu uza me. Kako bilo da bilo, mnogo vam hvala na posjetu i vašoj laskavoj pažnji, međutim, ako se bojite...

— Ama, molim vas, Nastasja Filipovna — uzvikne general, obuzet viteškom velikodušnošću — kome vi to govorite? Pa ja ću iz puke odanosti ostati sad uz vas, jer ako izbije, na primjer, kakva opasnost... A, osim toga, moram priznati da sam neizmjerno radoznao. Htio sam vam samo reći da će vam ovi oštetiti sagove i možda štogod i razlupati... A baš vam nisu ni potrebni, po mom mišljenju, Nastasja Filipovna!

— Rogožin glavom! — obznani Ferdiščenko.

— Što mislite, Afanasije Ivanoviču — na brzinu šapne general Tockome — nije li ona šenula pameću? Naime, ni u kakvom prenesenom, nego u posve medicinskom smislu, a?

— Rekao sam vam da je ona oduvijek tome naginjala — lukavo mu uzvrati šapatom Afanasij Ivanovič.

— Pa sad još ta groznica...

Rogožinova je družina bila gotovo u istom sastavu kao i poslije podne; prikrpao im se još samo neki raspojasani starkelja, koji je u svoje vrijeme bio urednik nekakva skandaloznog psovačkog lista i o kojem se pričalo da je jednom založio i propio svoje umjetne zlatne zube, i jedan bivši potporučnik koji je bio ozbiljan suparnik i konkurent, po zanimanju i zadatku, onom šakatom gospodinu od poslije podne; nitko ga iz Rogožinova društva nije poznavao, a našli su ga na ulici, na sunčanoj strani Nevskog prospekta, kako zaustavlja prolaznike i u stilu Marlinskoga[53] prosi milostinju, pod lukavom izlikom da je on »u svoje vrijeme davao moliteljima i po petnaest rubalja«. Ta su se dva konkurenta odmah počela neprijateljski vladati jedan prema drugom. Kad su »molitelja« primili u društvo, šakati se gospodin čak i uvrijedio, a kako je od prirode bio mučaljiv, samo bi koji put zamumljao kao rnedvjed i prezirno gledao kako mu se dodvorava i umiljava »molitelj« koji je, po svemu sudeći, bio svjetski čovjek i dobar diplomat. Činilo se da će se potporučnik »u borbi« više služiti sprctnošću i snalazijivošću nego snagom, a i rastom je bio nešto niži od šakatog gospodina. Obzirno, ne upuštajući se u otvoren spor, ali dozlaboga hvalisavo, natuknuo je

već nekoliko puta koje su sve prednosti engleskog boksa; jednom riječju, pokazalo se da je pravi pravcati zapadnjak. Šakati se gospodin na riječ »boks« samo prezirno i uvredljivo smješkao, i nikako nije htio udostojati suparnika javne prepirke, tek je kadikad bez riječi, tobože slučajno, pokazivao ili, bolje reći, izlagao pogledima nešto posve nacionalno — svoju golemu šaku, žilavu, kvrgavu i obraslu nekakvim riđim maljama, te je svima postalo jasno da bi od svakog predmeta, kad bi se ta uistinu nacionalna stvar oborila ravno na njega, ostala samo mokra mrlja.

Pa ipak, pijanih kao majka zemlja i opet nije bilo, jer se o tome brinuo sam Rogožin, kome je cijeli dan bio na pameti posjet Nastasji Filipovnoj. Sam se bio gotovo potpuno istrijeznio, ali zato umalo što nije otupio od svih dojmova što ih je bio proizveo na njega taj užasni dan koji nije bio nalik ni na šta u njegovu dotadašnjem životu. Samo mu je nešto bilo jednako pred očima, na umu i u srcu, u svakoj minuti, u svakom trenu. Jedino je radi toga cijelo vrijeme, od pet sati poslije podne pa sve do jedanaest, proveo u beskrajnoj tjeskobi i brizi, natežući se sve s nekim Kinderima i Biskupima, koji isto tako umalo što nisu izludjeli trčkarajući kao sumanuti zbog njegovih poslova. Pa ipak su nekako skupili onih sto tisuća u gotovini, što ih je onako uzgred, podrugljivo i potpuno nejasno bila spomenula Nastasja Filipovna, ali su ih skupili uz kamate o kojima se čak i Biskup stidio glasno govoriti s Kinderom, nego je samo šaputao.

Kao i poslije podne, Rogožin je bio na čelu, a ostali su išli za njim, znajući dobro svoje prednosti, ali se kanda ipak nečeg pribojavajući. Najviše su se, sam bog zna zašto, pribojavali Nastasje Filipovne. Neki su od njih čak mislili da će ih sve smjesta »baciti niza stepenice«. Među onima koji su tako mislili bio je i kicoš i osvajač ženskih srdaca Zaljožev. Ali su drugi, a poglavito šakati gospodin, doduše ne javno nego u duši, duboko prezirali, pa i mrzili Nastasju Filipovnu i išli k njoj kao da idu na opsadu. Ali prve dvije sobe, onako raskošno namještene, predmeti za koje nikad nisu bili čuli niti ih vidjeli, izvanredno pokućstvo, slike, golem Venerin kip — sve je to neodoljivo pobudilo u njima poštovanje, pa gotovo i strah. Ipak ih to, naravno, nije priječilo da se svi, usprkos strahu, malo-pomalo, drsko i radoznalo, proguraju za Rogožinom u salon; ali, kad su šakati gospodin, »molitelj« i neki drugi zapazili među gostima i generala

Jepančina, bili su u prvi mah toliko obeshrabreni da su čak počeli pomalo uzmicati u susjednu sobu. Jedini je Lebedev bio neobično smion i samopouzdan, te je stupao gotovo rame uz rame s Rogožinom, znajući dobro što zapravo znači milijun i četiristo tisuća rubalja, i sto tisuća sad, ovoga časa, u rukama. Valja, uostalom, napomenuti da su se svi oni, pa i sam znalac Lebedev, pomalo bunili u poznavanju granica i domašaja svoje moći, i da nisu bili nacistu je li im sad zaista sve dopušteno ili nije. Lebedev je u stanovitim trenucima bio spreman da se zakune da sve mogu, a onda bi se opet uznemirio i osjetio potrebu da se, za svaki slučaj, prisjeti nekih paragrafa krivičnog zakonika, napose onih koji bi ga mogli ohrabriti i umiriti.

Na samog je Rogožina salon Nastasje Filipovne učinio suprotan dojam od onoga što ga je učinio na sve njegove pratioce. Tek što je podigao zastor na vratima i ugledao Nastasju Filipovnu — sve je ostalo prestalo postojati za nj, kao i poslije podne; sad je to još više vrijedilo nego poslije podne. Problijedio je i načas zastao; nije bilo teško pogoditi da mu srce strašno lupa. Bojažljivo i zaneseno gledao je nekoliko časaka Nastasju Filipovnu, ne odvajajući očiju od nje. Odjednom, kao da je posve izgubio razum, priđe gotovo teturajući stolu; uz put je zapeo za Pticinov stolac i stao svojim prljavim čizmetinama na čipkast rub raskošne plave haljine šutljive njemačke ljepotice; nit joj se ispričao nit je opazio što je učinio. Prišavši stolu, stavi na nj neki čudan predmet s kojim je bio i ušao u salon, držeći ga pred sobom u rukama. Bio je to povelik svežanj papira, oko tri palca debeo i četiri palca dugačak, snažno i čvrsto umotan u »Burzovne novosti« i dobro uvezan sa svih strana i dva puta unakrst uzicom, onakvom kakvom se uvezuju glave šećera. Zatim stane, ne govoreći ni riječi, i spusti ruke, kao da čeka svoju osudu. Bio je obučen isto onako kao i poslije podne, samo što je oko vrata nosio posve nov šal, jarkozelen, prošaran crvenim, pričvršćen golemom briljantnom iglom s likom kukca, a na prljavu prstu desne ruke masivan briljantni prsten. Lebedev je zastao na oko tri koraka do stola, a ostali su se, kako rekosmo, malo-pomalo prikupljali u salonu. Katja i Pala sobarice Nastasje Filipovne, također su dotrčale da gledaju ispod razmaknutih zastora, u veliku čudu i strahu, što se zbiva.

— Što je to? — zapita Nastasja Filipovna, pošto je pomno i radoznalo odmjerila Rogožina pogledom, pokazujući očima na onaj »predmet«.

— Sto tisuća! — odgovori on gotovo šapatom.

— A, održao je riječ, svaka čast! Sjedite, molim vas, evo ovamo, na ovaj stolac; poslije ću vam nešto reći. A tko je to s vama? Cijelo vaše društvo? Pa dobro, neka uđu i posjeđaju; eno, tamo na divanu ima mjesta, a evo, ovdje je još jedan divan. Eno tamo i dva naslonjača... šta je, neće da sjednu, što im je?

I zaista, neki su se od njih posve zbunili, povukli i posjedali u drugoj sobi i čekali, a neki su ostali i posjedali kako im je bilo ponuđeno, samo malo dalje od stola, više po zakucima; neki su svejednako željeli da se kakogod sakriju od pogleda, a drugi su se, što dalje to više, nekalto neprirodno naglo počeli junačiti. Rogožin je također sjeo na ponuđeno mjesto, ali nije dugo sjedio; ubrzo je ustao i nije više sjedao. Malo-pomalo počeo je raspoznavati i motriti goste. Kad je opazio Ganju, pakosno se osmjehnuo i šapnuo za se: »Vidi, vidi!« Generala i Afanasija Ivanoviča pogledao je slobodno, pa čak i bez neke osobito radoznalosti. Ali, kad je pored Nastasje Filipovne spazio kneza, dugo nije mogao odvojiti očiju od njega, neobično začuđen, kao da nikako ne može protumačiti sebi taj ponovni susret. Čovjek bi mogao pomisliti da Rogožin na trenutke zapada u pravo bunilo. Pored svih potresa što ih je doživio toga dana, cijelu je proteklu noć bio proveo u vlaku i nije već gotovo dva dana oka sklopio.

— Eto, gospodo, to je sto tisuća — reče Nastasja Filipovna obraćajući se svima nekako nestrpljivo, grozničavo i izazivački — eto, tu, u tom prljavom svežnju. Danas poslije podne uzvikao se kao lud da će mi večeras donijeti sto tisuća, pa sam ga neprestano čekala. To se on pogađao za mene: počeo je od osamnaest, ali je naglo skočio na četrdeset, a onda, eto, i na ovih sto. Ipak je održao riječ! Oh, kako je problijedio!... Sve se to zbilo kod Ganečke — došla sam bila u posjet njegovoj majci, svojoj budućoj obitelji, a tamo mi je njegova sestra doviknula u lice: »Pa, zar nećete tu bestidnicu istjerati odavde?« A Ganečki je, svom bratu, pljunula u lice. Ta djevojka ima karakter!

— Nastasja Filipovna! — prijekorno će general.

Malo-pomalo je poimao, na svoj naćin, što se zbiva.

— Što je, generale? Nije vam ovo dovoljno pristojno? Ali dosta je bilo prenemaganja! Dosta sam sjedila u Francuskom kazalištu, u svojoj loži na prvom katu, kao oličenje nedostupne kreposti, i od svih koji su pet godina trčali za mnom bježala kao divlja, dozlogrdila mi je sva ta budalaština! Eto, na vaše je oči ovamo došao i stavio na stol sto tisuća, nakon svih ovih mojih godina čednosti, a sigurno već i trojke stoje pred kućom i čekaju me. Procijenio me je na sto tisuća! Ganečka, ti se kanda još na mene ljutiš? Pa zar si me zbilja mislio uvesti u svoju obitelj? Mene, Rogožinovu! Kako je ono knez maloprije rekao?

— Nisam ja rekao da ste vi Rogožinova, niste vi Rogožinova! — knez će drhtavim glasom.

— Nastasja Filipovna, okani se, dijete moje, okani se, milena — ne odolje Darja Aleksejevna da joj ne kaže. — Ako su ti već toliko dojadili, što ih uopće gledaš! I nećeš valjda s njim otići, pa makar i za sto tisuća! Istinabog, sto tisuća nije mačji kašalj! Nego, ti lijepo uzmi tih sto tisuća, a njega otjeraj, tako treba s njima; e, da sam ja na tvom mjestu, sve bih ja njih... ma, šta su ti oni!

Darju Aleksejevnu čak i gnjev obuze. Bila je to dobra i vrlo osjećajna žena.

— Ne ljuti se, Darja Aleksejevna — osmjehne joj se Nastasja Filipovna — pa ja sam mu to lijepo, bez srdžbe rekla. Jesam li mu što prigovorila? Ni samoj mi ne ide u glavu kakva me to glupost spopala da sam htjela ući u poštenu kuću. Vidjela sam mu mater i poljubila joj ruku. A što sam ti se podsmjehivala kod tebe, Ganečka, to sam navlaš činila da vidim još posljednji put dokle ćeš dotjerati. E pa, iznenadio si me, bome! Mnogo sam se čemu od tebe nadala, ali tome nisam! Pa, zar bi me zbilja mogao uzeti kad znaš da mi, eto, on poklanja takav biser, gotovo uoči tvoje ženidbe, a ja ga primam? Pa onda Rogožin? Pa on se u tvojoj kući, pred tvojom materom i sestrom, pogađao za mene, a ti si svejedno nakon toga došao ovamo u prosce, a umalo što nisi i sestru doveo sa sobom. Pa zar je zbilja istina što je o tebi Rogožin rekao da bi za tri rublja dopuzio do Vasiljevskog otoka?

— Bi — reče odjednom Rogožin tiho, ali duboko uvjeren u ono što govori.

— Pa još hajde de da skapavaš od gladi, ali kažu da primaš dobru plaću! A uza sve to, pored sve te bruke, još i mrsku ženu da u kuću uvedeš! (Jer, ti mene mrziš, znam!) E, sad zbilja vjerujem da bi takav kao ti za pare i čovjeka zaklao. Sve ih je sad takva pohlepa obuzela, toliko se pomamili za parama da su upravo pamet izgubili. Još je zelen, a već se gura među lihvare! Ili umota britvu u svilu, stegne je, pa se polako prikuči odostrag i zakolje prijatelja kao ovna, kako sam nedavno čitala. Baš si bestidnik! I ja sam bestidnica, ali si ti još gori od mene. A o onom što bukete šalje da i ne govorim...

— Ama, zar ste to vi, zar ste to vi, Nastasja Filipovna! — pljesne general rukama, duboko ojađen. — Vi koji ste inače onako delikatni, koji imate onako profinjene misli, pa sad ovako! Kakav jezik! Kakav stil!

— Sad sam malo dobre volje, generale — nasmije se iznenada Nastasja Filipovna. — Hoću da se zabavljam! Danas je moj dan, moj blagdan, moj prijestupni dan u godini, koji sam odavno čekala. Dar ja Aleksejevna, gledaj ovog što nosi damama bukete, evo ovoga Monsieur aux camélias[54], gledaj ga kako sjedi i smije se svima nama...

— Ne smijem se, Nastasja Filipovna, samo vas vrlo pozorno slušam — odvrati Točki dostojanstveno.

— Pa, eto, zašto sam ga mučila punih pet godina, zašto ga nisam puštala od sebe? Je li bio vrijedan toga? Jednostavno je onakav kakav mora biti... Još će reći da sam mu nešto skrivila: ta školovao me je, uzdržavao kao groficu, a para, koliko je samo para potrošio, pa našao mi još tamo čestita muža, a ovdje Ganečku; i, šta misliš, nisam ni živjela s njim ovih pet godina, a pare sam uzimala i mislila da imam na njih pravo! Posve mi se pamet pomutila! Eto, kažeš, uzmi tih sto tisuća pa ga otjeraj ako ti je sve to mrsko. A ja sam se već odavno mogla udati, ne samo za Ganjku, samo što mi Je bilo isto tako mrsko. I što sam samo ovih pet godina izgubila u toj kivnosti! A hoćeš li mi vjerovati da sam prije četiri godine na mahove pomišljala da se i zbilja udam za Afanasija Ivanoviča. Onda sam to pomišljala iz pakosti; i što mi se sve nije onda motalo po glavi; a mogla sam ga, bome, natjerati da me uzme! Sam mi se nudio, hoćeš li mi vjerovati? Lagao je, doduše, ali je toliko pohotljiv da se ne može

suzdržati. Ali onda sam, hvala bogu, pomislila: vrijedi li on tolike pakosti? I tako mi je odjednom tada omrznuo da ne bih bila pošla za njega sve da me i sam zaprosio. I punih sam se pet godina ovako prenemagala! Pa zar nije bolje onda na uncu gdje mi je i mjesto! Ili se provoditi s Rogožinom, ili već sutra otići u pralje! Jer, ovo na meni nije ništa moje; kad odem — sve ću mu ostaviti, čak i posljednju krpu, a tko će me uzeti bez ičega, evo, pitaj Ganju bi li me uzeo? Ama, ne bi me ni Ferdiščenko uzeo!...

— Ferdiščenko vas, Nastasja Filipovna, možda i ne bi uzeo, ja sam vam iskren čovjek — upade joj Ferdiščenko u riječ. — Ali zato bi vas knez uzeo! Eto, vi tu sjedite i kukate, a pogledajte kneza! Ja ga već odavno promatram.

Nastasja Filipovna okrene se radoznalo knezu.

— Je li to istina? — upita ga.

— Jest — prošapta knez.

— Uzeli biste me ovakvu, bez igdje ičeg!

— Bih, Nastasja Filipovna...

— Eto opet nove priče! — promrmlja general. — To se moglo i očekivati.

Knez je turobno, ozbiljno i pronicavo gledao u lice Nastasji Filipovnoj koja ga je i dalje motrila.

— Eto, našao se još jedan! — iznenada će ona obraćajući se opet Darji Aleksejevnoj. — Ali on to zaista čini iz puke dobrote, znam ja njega. Našla sam si dobrotvora! A, uostalom, možda imaju i pravo oni koji kažu da je malo... onako. A od čega ćeš živjeti kad si već toliko zaljubljen da uzimaš mene ovakvu, Rogožinovu, ti, knez?

— Uzimam vas čestitu, Nastasja Filipovna, a ne Rogožinovu — reče knez.

— Ja sam tebi čestita?

— Jeste.

— E, to ti je isto onako... iz romana! To su, dragi moj kneže, stare tlapnje, a danas je svijet pametniji, sve je to glupost! A i gdje bi se ti ženio kad ti još i samom treba dadilja!

Knez ustane i drhtavim, bojažljivim glasom, ali držeći se kao čovjek koji dobro zna šta govori, reče:

— Ja ništa ne znam, Nastasja Filipovna, ništa nisam vidio imate pravo, ali bih... držao bih da vi meni činite čast, a ne ja vama. Ja sam

nitko i ništa, ali vi ste patili i iz takva ste pakla izišli čisti, a to je mnogo. Čega se imate stidjeti i zašto hoćete da odete s Rogožinom? To je kod vas sve od groznice... Gospodinu Točkom vratili ste sedamdeset tisuća i kažete da ćete sve ovo ovdje ostaviti, a to nitko ovdje ne bi učinio. Ja vas... Nastasja Filipovna... volim. Umro bih za vas, Nastasja Filipovna. Nikome neću dopustiti da kaže ijednu riječ protiv vas, Nastasja Filipovna... Ako budemo siromašni, ja ću raditi, Nastasja Filipovna...

Na ove posljednje riječi razlegne se kikotanje Ferdiščenka i Lebedeva, pa i general nekako hrakne od silna nezadovoljstva. Pticin i Točki nisu mogli da se ne nasmiješe, ali se suspregoše. Ostali jednostavno zinuše od čuda.

—... Ali možda i nećemo biti siromašni nego vrlo bogati, Nastasja Filipovna — nastavi knez istim onim bojažljivim glasom. — Ne znam, doduše, pouzdano i žao mi je što još ni danas, u toku cijelog dana, nisam mogao ništa doznati, ali sam u Švicarskoj primio pismo iz Moskve od nekog gospodina Salaskina, koji mi javlja da bi mi navodno moglo pripasti nekakvo veliko nasljedstvo. Evo tog pisma...

I knez zaista izvadi iz džepa pismo.

— Ama, do on to ne bunca? — promrsi general. — Ovo je zbilja prava ludnica!

Nastade tajac.

— Čini mi se, kneže, da ste rekli da ste primili pismo od Salaskina? — priupita ga Pticin. — To je vrlo poznat čovjek u svojoj struci, vrlo poznat poslovan čovjek, pa ako vam je to doista on javio, možete biti potpuno sigurni. Srećom, ja poznajem njegov rukopis jer sam nedavno imao neki posao s njim... Kad biste mi dali da pogledam, možda bih vam i mogao štogod kazati.

Knez mu bez riječi, drhtavom rukom, pruži pismo.

7Ama, šta je to, šta je sad to? — prene se general gledajući sve oko sebe kao sumanut. — Pa, nije valjda zbilja nasljedstvo?

Svi upriješe pogled u Pticina koji je čitao pismo. Opća radoznalost dobi nov i snažan poticaj. Ferdiščenko nije mogao sjediti na miru; Rogožin je bio u nedoumici i strašno zabrinuto gledao čas kneza, čas Pticina. Darja Aleksejevna sjedila je sva kao na iglama. Čak ni Lebedev nije mogao izdržati, izišao je iz svog kuta, savio se

kao britva i počeo Pticinu preko ramena zavirivati u pismo, kao čovjek koji se boji da zbog toga ne dobije od koga po nosu.

XVI

— Nema nikakve sumnje — izjavi napokon Pticin presavijajući pismo i vraćajući ga knezu. — Naslijedit ćete bez ikakvih okapanja, po nepobitnoj oporuci vaše tetke, neobično veliko bogatstvo.

— Ma nije moguće! — opali general kao iz puške.

Svi opet zinuše.

Pticin im objasni, obraćajući se ponajvećma Ivanu Fjodoroviču, da je knezu prije pet mjeseci umrla tetka koju on uopće nije osobno poznavao, rođena starija sestra kneževe majke, kćerka moskovskog trgovca iz treće gilde[55] Papušina, koji je umro u siromaštvu i pod stečajem. Ali stariji rođeni brat tog istog Papušina, koji je također nedavno umro, bio je poznat bogat trgovac. Otprilike prije godinu dana umrla su mu gotovo za mjesec dana dva jedina sna. To ga je toliko skrhalo da se malo zatim i sam razbolio i umro. Bio je udovac, nije ostavio nikakvih nasljednika za sobom, osim rođene sinovice, kneževe tetke, vrlo siromašne žene koja je živjela od milosti u tuđoj kući. Kad je baštinila imutak, tetka Je već, tako reći, umirala od vodene bolesti, ali je odmah počela tražiti kneza i povjerila taj posao Salaskinu, i još stigla da sačini oporuku. Očito, ni knez ni liječnik kod koga je boravio u Švicarskoj nisu htjeli čekati službene obavijesti niti se raspitivati, nego je knez, sa Salaskinovim pismom u džepu, pošao sam na put.

— Jedno vam samo mogu reći — završi Pticin obraćajući se knezu — da je sve to jamačno neosporno i istinito, da sve što vam Salaskin piše o neospornosti i zakonitosti vašeg nasljedstva možete primiti kao da su vam novci već u džepu. Čestitam vam, kneže! Možda ćete i vi naslijediti milijun i pol, a možda i više. Papušin je bio vrlo bogat trgovac.

— Živio posljednji potomak knezova Miškinih! — klikne Ferdiščenko.

— Hura! — zahripi Lebedev pijanim glasom.

— A ja sam mu, jadniku, danas pozajmio dvadeset pet rubalja, ha-ha-ha! Prava pravcata fantazmagorija! — izusti general gotovo skamenjen od čuda. — E pa, čestitam vam, čestitam! — pa ustane i priđe knezu da ga zagrli. Za njim počeše i drugi ustajati i također prilaziti knezu. Čak i oni koji su se bili povukli u drugu sobu počeše se pojavljivati u salonu. Razlegao se žamor, klicanje, zatražiše i šampanjac; svi se uzvrpoljili, uskomešali. Načasak umalo što ne zaboraviše Nastasju Filipovnu, smetnuvši s uma da je ipak ona domaćica. Ali malo-pomalo se gotovo svi odreda sjetiše da ju je knez bio netom zaprosio. Sve se, dakle, činilo tri puta luđe i neobičnije nego prije. Zapanjeni Točki slijegao je ramenima; gotovo je samo on ostao sjediti, ostali su se gurali amo-tamo oko stola. Svi su poslije tvrdili da je baš tada Nastasja Filipovna šenula pameću. I dalje je sjedila i neko vrijeme gledala sve oko sebe nekakvim čudnim, začuđenim pogledom, kao da ništa ne shvaća pa se upinje da shvati. Zatim se naglo okrene knezu, prijeteći se namršti i netremice se u njega zagleda; ali je to potrajalo samo časak; možda joj se iznenada učinilo da je sve to šala, sprdnja; međutim, kneževo ju je držanje začas razuvjerilo. Zamislila se, pa se opet nasmiješila, kao da ni sama ne zna pravo čemu...

— Dakle, zbilja sam kneginja! — prošapta za se, nekako podrugljivo. Pogled joj pade na Darju Aleksejevnu pa se nasmije. — Neočekivan rasplet... nisam... nisam se tome nadala... Nego, što sad tu stojite, gospodo, izvolite sjesti, čestitajte mi na knezu! Čini mi se da je netko zatražio šampanjca; Ferdiščenko, idite im recite da ga donesu. Katja, Paša — spazi odjednom svoje djevojke na vratima — hodite amo, udajem se, jeste li čule? Za kneza, ima milijun i pol, to vam je knez Miškin, a mene uzima!

— Pa nek ti je sa srećom, draga moja, i vrijeme je! Nemoj propustiti priliku! — vikne Darja Aleksejevna, duboko potresena svime što se dogodilo.

— Ama, hajde, sjedni do mene, kneže — produži Nastasja Filipovna. — Eto, tako, vidiš, a evo nam i vino nose, pa čestitajte mi, gospodo!

— Živjeli! — zaori se mnoštvo glasova. Mnogi se natisnuse oko vina, a među njima su bili gotovo svi Rogožinovi ljudi. Ali, premda su i vikali i bili spremni da viču, ipak su mnogi od njih, uza svu

neobičnost prilika i položaja, osjetili da se dekoracija promijenila. Drugi su bili zbunjeni i nepovjerljivo čekali. A mnogi su šaptali jedan drugome da je to nešto sasvim obično, jer koga sve knezovi ne uzimaju za žene, čak i Ciganke iz čerge! Rogožin je pak stajao i gledao oko sebe, a lice mu se iskrivilo od ukočena, smetena smiješka.

— Kneže dragi, saberi se! — šapne prestravljeni general prilazeći knezu sa strane i potežući ga za rukav.

Nastasja Filipovna to opazi pa se zakikota.

— Nemojte, generale! Sad sam i ja kneginja, jeste li čuli — knez neće nikome dopustiti da me vrijeđa! Afanasije Ivanoviču, što mi i vi ne čestitate? Sad ću moći u svakom društvu sjediti do vaše žene; šta mislite, zar ne vrijedi imati takva muža? Milijun i pol, pa još knez, pa još kažu da je i idiot, šta hoćete bolje? Sad će tek početi pravi život! Zakasnio si, Rogožine! Uzimaj te svoje pare, ja se za kneza udajem i bogatija sam od tebe!

Rogožin je napokon pojmio što je posrijedi. Na licu mu se odrazi neizreciva patnja. Pljesne rukama, a iz prsa mu se ote jauk.

— Odrekni je se! — poviče knezu.

Svi oko njega prasnuše u smijeh.

— Zar tebi za volju da je se odrekne? — prihvati Darja Aleksejevna slavodobitno. — Gledaj ga samo, istresao seljak pare na stol! Knez je uzima za ženu, a ti došao ovamo da je sramotiš!

— I ja je uzimam! Odmah je uzimam, ovog časa! Sve ću joj dati...

— Gle ga, prava pijanica iz krčme! Tebe treba otjerati odavde! — opet će Darja Aleksejevna ogorčeno.

Razlegne se još glasniji smijeh.

— Čuješ li, kneže — reče Nastasja Filipovna — kako se seljak pogađa za tvoju mladenku?

— Pijan je — reče knez. — Ali vas mnogo voli.

— A nećeš li se poslije stidjeti što ti mladenka zamalo ne ode s Rogožinom?

— To je zato što ste bili u groznici, pa i sad imate groznicu, kao da ste u bunilu.

— I nećeš se postidjeti kad ti poslije kažu da ti je Točki uzdržavao ženu?

— Ne, neću se postidjeti... Niste vi od svoje volje bili kod Tockoga.

— I nikad mi neces prigovoriti?

— Nikad.

— E, pazi, nemoj jamčiti za cijeli život!

— Nastasja Filipovna — reče knez tiho i nekako sažalno — maloprije sam vam rekao da ću vaš pristanak držati za čast, da vi meni činite čast, a ne ja vama. Vi ste se na te moje riječi podsmjehnuli, a čuo sam i kako se oko mene neki smiju. Možda sam se vrlo smiješno izrazio, pa bio i smiješan, ali mi se oduvijek činilo da... znam što je čast, i uvjeren sam da sam istinu rekao. Maloprije ste htjeli upropastiti samu sebe jednom zauvijek, jer nikad više ne biste to sebi mogli oprostiti, a niste ama baš ničemu krivi. Ne može biti da vam je život već dokraja upropašten. Pa šta onda što vam je došao Rogožin, a Gavrila Ardalionovič htio da vas prevari? Zašto neprestano to spominjete? To što ste vi učinili ne bi mnogi bili kadri učiniti, to vam ponavljam, a što ste htjeli otići s Rogožinom, to ste nakanili bili u bolesnom stanju. Pa i sad ste u bolesnom stanju, i najbolje će biti da legnete. Sutra biste možda otišli u pralje, ali ne biste ostali s Rogožinom. Ponositi ste, Nastasja Filipovna, ali ste možda već i toliko nesretni da zaista mislite da ste nešto krivi. Vas treba dobro njegovati, Nastasja Filipovna. Ja ću vas njegovati. Kad sam danas vidio vašu sliku, baš kao da sam ugledao poznato lice. Odmah mi je bilo tako kao da ste me već zvali… Ja... ja ću vas poštovati dok sam živ, Nastasja Filipovna — završi odjednom knez i pocrveni, kao da se prenuo i sjetio pred kakvim ljudima sve to govori.

Pticin je, čak, čedno oborio glavu i zagledao se u pod. Točki je pomislio: »Idiot je, ali zna da je laskanjem najlakše svakoga predobiti: to ti je instinkt!« Knez opazi i kako Ganja u kutu sijeva očima, baš kao da bi ga najradije šatro u prah.

— Eto šta ti je dobar čovjek! — ustvrdi raznježena Dar ja Aleksejevna.

— Naobražen je, ali je propao! — reče general u pola glasa.

Točki uze šešir i spremi se da ustane i da se neprimjetno izgubi. On i general se sporazumješe pogledima da zajedno iziđu.

— Hvala vam, kneže, nitko još dosad nije sa mnom tako govorio — reče Nastasja Filipovna. — Za mene su se vječito pogađali, ali me

još nijedan čestit čovjek nije zaprosio. Jeste li čuli, Afanasije Ivanoviču? Što kažete na sve ono što je rekao knez? Pa, gotovo je i nezgodno... Rogožine! Pričekaj još malo. Ali, nećeš ti otići, vidim ja. Možda ću još i poći s tobom. A kamo si me htio odvesti?

— U Jekaterinhof[56] — javi se iz kuta Lebedev, a Rogožin se samo strese i razrogači oči, kao da ne vjeruje svojim ušima. Posve je bio ošamućen, kao da ga je tko svojski odalamio po glavi.

— Ama, šta je tebi, šta je tebi, mila moja! Tebe kao da zbilja nešto hvata, jesi li poludjela? — uplete se preplašena Dar ja Aleksejevna.

— A ti zbilja povjerovala? — skoči Nastasja Filipovna s divana kikoćući se. — Zar ovo dijete da upropastim? To bi bilo nešto za Afanasija Ivanoviča, on voli dječicu! Idemo, Rogožine! Spremi svoje pare! Nije važno što hoćeš da se ženiš, daj svejedno pare ovamo. Možda još i neću poći za tebe. A ti mislio da ćeš se oženiti mnome, a pare da će ti ostati? Koješta! Ni ja nemam stida! Bila sam suložnica Tockoga... Kneže! Za tebe je sad Aglaja Jepančina, a ne Nastasja Filipovna, inače bi i Ferdiščenko upirao prstom u tebe! Ti se ne bojiš, ali bih se ja bojala da sam te upropastila i da bi mi poslije prigovarao! A to što pričaš da bih ja tebi učinila čast, to najbolje Točki zna. A Aglaju Jepančinu si, Ganečka, proigrao, jesi li to znao? Da se nisi pogađao s njom, bila bi pošla za tebe! Eto, takvi ste svi vi: treba da birate između poštenih i nepoštenih žena — nema vam druge! Inače ćeš se svakako zapetljati... Gle generala kako je zinuo pa gleda...

— To je prava Sodoma, Sodoma! — ponavljaše general sliježući ramenima. I on je ustao s divana; svi su opet bili na nogama. Nastasju Filipovnu kao da je spopao neki bijes.

— Zar zbilja! — proštenje knez kršeći rukama.

— A šta si ti mislio? Možda sam ja i ponosita, iako sam bestidnica! Maloprije si rekao da sam savršena; krasno mi je to savršenstvo koje srlja u propast samo zato da bi se moglo pohvaliti da je zgazilo milijun i kneževsku titulu! Eto, vidiš, kakva bih ti ja onda bila žena? Afanasije Ivanoviču, vidite li da sam zbilja bacila milijun kroz prozor! A što ste vi mislili, da ću ja zbog tih vaših sedamdeset pet tisuća biti sretna da pođem za Ganečku? Uzmi lijepo tih svojih sedamdeset pet tisuća, Afanasije Ivanoviču (nisi ni do stotine

dotjerao, prešišao te Rogožin!). Ganečku ću pak sama utješiti, znam kako. A sad hoću da se provedem, jesam li uličarka ili nisam! Deset godina pročamila sam u zatvoru, vrijeme je da budem sretna! Šta je sad, Rogožine? Spremaj se, idemo!

— Idemo! — vikne Rogožin gotovo izbezumljeno od radosti. — Hej, vi... svi redom... dajte vina ovamo! Uh!...

— Spremaj vina, hoću da pijem. A hoće li biti muzike?

— Hoće, hoće! Odbij! — prodere se Rogožin izbezumljeno kad vidje kako Darja Aleksejevna prilazi Nastasji Filipovnoj. — Moja je! Sve je moje! Kraljice moja! Svršeno je!

Zadihao se od radosti; hodao je oko Nastasje Filipovne i svima dovikivao: »Odbij!« Cijela se njegova družina nabila u salon. Jedni su pili, drugi galamili i kikotali se, svi su bili vrlo uzbuđeni i neobuzdano raspoloženi. Ferdiščenko je pokušavao da im se prikrpi. General i Točki su opet gledali da se što prije izgube. Ganja je također držao šešir u ruci, ali je stajao šutke i kao da se još nije mogao odvojiti od prizora što se odigravao pred njim.

— Odbij! — vikaše Rogožin.

— A što se dereš! — kikotala se Nastasja Filipovna. — Još sam gazdarica u svojoj kući; ako mi se baš prohtije, još te mogu izbaciti van. Nisam još od tebe uzela novaca, eno ih gdje leže; daj ih ovamo, cijeli svežanj! I u tom je svežnju sto tisuća? Fuj, kako je to gadno! Šta ti je, Darja Aleksejevna? Pa, nisam ga valjda mogla upropastiti? (Pokaže na kneza.) Gdje bi se on ženio, njemu još treba dadilja; eno, general će ga dadiljati — gle ga kako se uvija oko njega! Gledaj, kneže, tvoja je mladenka primila pare jer je pokvarena, a ti si je htio uzeti za ženu! Ama, što sad plačeš? Je li ti teško? A ja mislim da treba da se smiješ — produži Nastasja Filipovna, ali i na njenim obrazima zablistaše dvije krupne suze. — Vrijeme najbolje liječi — sve će to proći! Bolje se sad predomisliti nego poslije... A što svi plačete — evo, i Katja plače. Što ti je, Katja, milena? Ostavit ću mnogo tebi i Paši, već sam odredila, a sad zbogom! Tebe sam, poštenu djevojku, tjerala da služiš mene, razvratnicu... Bolje je ovako, kneže, zbilja je bolje, jer bi me inače poslije počeo prezirati, ne bismo bili sretni! Ne kuni mi se, ne vjerujem ti! A bilo bi i glupo... Ama, bolje će biti da se ovako lijepo rastanemo, jer sam i ja sanjalica, pa ne bi nikako valjalo! Misliš da nisam i ja o tebi sanjarila?

Što se toga tiče, pogodio si, odavno sam sanjarila, još kod njega na selu, pet godina proživjela sam sama samcata; i tako, mislim li, mislim, sanjarim li, sanjarim — i eto, sve sam tako nekakvog kao ti zamišljala, dobrog, poštenog, lijepog i isto tako luckastog, kako će iznenada doći i reći mi: »Niste ništa krivi, Nastasja Filipovna, obožavam vas!« I tako se zaneseš u sanjarije da ti se pamet pomuti... A onda naiđe, evo, ovaj, pa ostane po dva mjeseca na godinu u gostima, osramoti me, smrtno uvrijedi, raspali, pokvari i ode — sto puta sam htjela skočiti u ribnjak, ali sam bila kukavica, nisam imala srca, a sad, eto... Jesi li gotov, Rogožine?

— Gotovo je! Odbij!

— Gotovo je! — zaori nekoliko glasova.

— Trojke Čekaju, s praporcima!

Nastasja Filipovna dohvati svežanj s novcima.

— Ganjka, palo mi nešto na pamet: hoću da te nagradim jer zašto da baš sve izgubiš? Rogožine, bi li on dopuzio do Vasiljevskog otoka za tri rublja?

— Bi!

— E pa, slušaj me onda, Ganja, htjela bih ti posljednji put zaviriti u dušu; i ti si mene puna tri mjeseca mučio; sad je na meni red. Vidiš li ovaj svežanj ovdje, u njemu je sto tisuća! Sad ću ga, evo, baciti u kamin, u vatru, evo, pred svima ovdje, svi neka budu svjedoci! Čim ga vatra čitava zahvati — a ti poteci put kamina, samo bez rukavica, golim rukama, i zasuči rukave, pa vadi novce iz vatre! Izvadiš li ih — tvoji su, svih sto tisuća! Samo ćeš malčice opržiti prste — ali pomisli samo koliko je sto tisuća! I začas će biti tvoji! Ja ću dotle uživati gledajući ti u dušu dok budeš vadio moje pare iz vatre. Svi su ovdje svjedoci da će pare biti tvoje! A ako ih ne izvadiš, izgorjet će — nikog neću pustiti blizu. Maknite se! Svi se maknite! Novci su moji! Dobila sam ih od Rogožina za jednu noć. Jesu li ovo moji novci, Rogožine?

— Tvoji su, dušo! Tvoji su, kraljice!

— E, onda se svi maknite, jer ja radim što ja hoću. Nemojte me ometati! Ferdiščenko, podjarite tu vatru!

— Nastasja Filipovna, ne mogu rukama maknuti! — odgovori osupnuti Ferdiščenko.

— E-eh! — cikne Nastasja Filipovna, pa dohvati mašice, potakne dvije cjepanice što su tinjale, i čim bukne vatra, baci u nju svežanj.

Oko nje zagrajaše; mnogi se i prekrižiše.

— Poludjela je, poludjela! — uzvikaše se oko nje.

— Da... da... da je vežemo? — šapne general Pticinu. — Ili da pošaljemo po... Jer, eto, poludjela je, zar nije poludjela?

— N-nije, to i nije možda pravo ludilo — šapne Pticin, blijed kao krpa, dršćući i ne mogući odvojiti očiju od svežnja koji samo što se nije zapalio.

— Poludjela je? Je li da je poludjela? — saletje general Tockoga.

— Rekao sam vam ja da je to koloritna[57] žena — promrmlja Afanasij Ivanovič, koji je također bio malo problijedio.

— Pa ipak, čujte, sto tisuća...

— Bože, bože! — razlijegalo se sa svih strana. Svi se sjatili oko kamina, svi se natisli da gledaju, svi se nešto uzvikali... Neki su čak skočili na stolice da gledaju preko tuđih glava. Darja Aleksejevna odjuri u drugu sobu i prestrašeno šaputaše nešto s Katjom i Pašom. Njemačka je ljepotica pobjegla.

— Zlato moje! Kraljice! Svemoguća! — zakuka Lebedev vukući se na koljenima i pružajući ruke prema kaminu. — Sto tisuća! Sto tisuća! Vidio sam ih svojih očima, preda mnom su ih pakovali! Zlato moje! Milosrdnice! Reci meni da posegnem u kamin: sav ću se zavući, svu ću ovu svoju sijedu glavu turiti u vatru... Bolesna mi žena, uzete joj noge, trinaestoro djece — sve same sirote, oca sam pokopao prošle sedmice, skapavaju od gladi. Nastasja Filipovna!! — i pošto se nakukao, poče se primicati kaminu.

— Natrag! — poviče Nastasja Filipovna otiskujući ga. — Razmaknite se svi! Ganja, što sad stojiš? Što se stidiš! Hajde! Eto ti sreće!

Ali Ganja je bio već isuviše pretrpio toga dana i te večeri, pa nije bio spreman za ovu posljednju, nenadanu kušnju. Ljudi se razdvojiše pred njim, i on ostane oči u oči s Nastasjom Filipovnom, na tri koraka od nje. Ona je stajala pokraj sama kamina i čekala, ne skidajući s njega svog užagrenog, upornog pogleda. Ganja je, u fraku i rukavicama, sa šeširom F ruci, stajao pred njom šutke i bezvoljno, prekriženih ruku, i gledao u vatru. Sulud smiješak titrao mu na licu blijedom kao krpa. Nije, doduše, mogao odvojiti očiju od njega, od onog svežnja što je tinjao, ali kao da mu se nešto novo rodilo u duši,

kao da se zarekao da če podnijeti kušnju; nije se micao s mjesta; nakon nekoliko časaka svima je postalo jasno da neće posegnuti za svežnjem, da navlaš neće.

— Hej, izgorjet će pa će ti se svi rugati — dovikne mu Nastasja Filipovna — ama, objesit ćeš se poslije, ne šalim se!

Vatra, koja je bila isprva buknula između dvije cjepanice što su tinjale, u prvi mah je splasnula kad je na nju pao svežanj i prignječio je. Ali se modar plamičak još hvatao odozdo za jedan kraj donje cjepanice. Napokon tanak, dugačak jezičac vatre lizne i svežanj, vatra se uhvati i poletje uvis, uz papir, po krajevima, i odjednom cijeli svežanj plane u kaminu i jarki plamen sukne uvis. Svi zajaukaše.

— Zlato moje! — svejednako kukaše Lebedev opet srljajući prema kaminu, ali ga Rogožin ponovo odvuče i odgura.

Rogožin se sav pretvorio u netremičan pogled. Nije se mogao odvojiti od Nastasje Filipovne, opijao se njome, bio u sedmom nebu.

— Eto što je kraljica! — ponavljaše svaki čas obraćajući se kome god stigne. — Eto, to volim! — uzvikivao je izbezumljeno. — E pa, tko bi od vas, ništarije, tako što učinio, a?

Knez je sve to gledao nekako žalosno i nijemo.

— Izvadit ću pare zubima, samo za jednu tisuću! — ponudi se Ferdiščenko.

— Zubima bih i ja mogao! — procijedi kroza zube šakati gospodin odostraga iza svih, obuzet najcrnjim očajem. — Vrrag vas odnio! Gore, sve će izgorjeti! — poviče kad vidje plamen.

— Gori, gori! — povikaše svi u jedan mah, gotovo se svi gurajući prema kaminu.

— Ganja, nemoj se cifrati, kažem ti posljednji put!

— Zavlači se! — zaurla Ferdiščenko navaljujući na Ganju posve izbezumljeno i potežući ga za rukav. — Zavlači se, fićfiriću jedan! Izgorjet će! O, nesr-r-retniče!

Ganja snažno odgurne Ferdiščenka, okrene se i pođe prema vratima; ali nije prešao ni dva koraka kad zaglavinja i sruši se na pod.

— Pao je u nesvijest! — povikaše oko njega.

— Zlato moje, izgorjet će! — kukaše Lebedev.

— Uludo će izgorjeti! — zagrajaše sa svih strana.

— Katja, Paša, vode mu dajte, špirita! — vikne Nastasja Filipovna, Pa dohvati mašice i izvadi svežanj iz vatre.

Gotovo je sav omotač od papira izgorio i dimio se, ali se odmah vidjelo da je unutrašnjost ostala čitava. Svežanj je bio tri puta omotan novinskim papirom pa su novci ostali čitavi. Svi odahnuše.

— Možda je samo koja hiljadarka malčice nagorjela, ali sve su ostale čitave — raznježeno će Lebedev.

— Sve su njegove! Cijeli je svežanj njegov! Čujete li, gospodo? — obznani Nastasja Filipovna ostavljajući svežanj pored Ganje. — Ipak nije posegnuo, izdržao je! Ima, dakle, u njega više taštine nego žudnje za novcem. Neka, osvijestit će se! Inače bi me možda i zaklao... Evo, već dolazi k sebi. Generale, Ivane Petroviču, Darja Aleksejevna, Katja, Paša, Rogožine, jeste li me čuli? Novci su njegovi, Ganjini. Dajem mu ih u trajno vlasništvo, kao nadoknadu za... ama, nije važno za što! Recite mu tako. Neka tu ostanu pored njega... Rogožine, naprijed marš! Zbogom, kneže, prvi put sam u životu srela čovjeka! Zbogom, Afanasije Ivanoviču, merci[58].

Cijela Rogožinova družina krene, bučeći, tutnjeći i vičući, kroz sobe put izlaza, za Rogožinom i Nastasjom Filipovnom. U dnevnoj sobi djevojke joj dodadoše bundu; kuharica Marfa dotrči iz kuhinje. Nastasja Filipovna ih sve izljubi.

— Pa valjda nas, rođena, ne ostavljate zauvijek? Ama kud ćete sad? Pa još na svoj rođendan, na ovakav dan! — zapitkivahu je uplakane djevojke ljubeći joj ruke.

— Idem na ulicu, Katja, čula si, tamo mi je mjesto, a ako nije, odoh u pralje! Dozlogrdilo mi je Afanasij Ivanovič! Pozdravite ga u moje ime, a vi me ne spominjite po zlu.

Knez pojuri navrat-nanos napolje gdje su se svi razmještali u četiri trojke s praporcima. General ga ipak sustigne još na stepenicama.

— Zaboga, kneže, saberi se! — reče mu hvatajući ga za ruku. — Ostavi je na miru! Vidiš kakva je! Govorim ti kao otac...

Knez ga pogleda, ali mu ne reče ni riječi, nego se istrgne i pohita dolje.

Pred ulazom, odakle su trojke bile netom krenule, general vidje kako knez zaustavi prvog fijakerista i vikne mu da tjera u

Jekaterinhof, za trojkama. Zatim stigne generalov kasač zelenko i odveze generala kući, s novim nadama i računima, i s biserom koji general ipak nije zaboravio ponijeti sa sobom. Dok je tako računao, pred očima mu iziđe dva-tri puta zamamni lik Nastasje Filipovne; general uzdahne:

— Šteta! Zbilja šteta! Propala žena! Poludjela žena!... E, da, knezu sad ne treba Nastasja Filipovna... Možda je i dobro što se ovako svršilo.

Nekoliko takvih moralnih i poučnih riječi izmijeniše i druga dva subesjednika iz društva Nastasje Filipovne, koji su odlučili da se malo prošetaju.

— Znate, Afanasije Ivanoviču, kažu da se kod Japanaca nešto slično događa — govorio je Ivan Petrovič Pticin. — Kažu da tamo uvrijeđeni ode onome koji ga je uvrijedio, pa mu veli: »Uvrijedio si me, pa sam došao da na tvoje oči rasporim sebi trbuh«. I nakon tih riječi zaista raspori sebi trbuh na oči onoga koji ga je uvrijedio, i valjda osjeća neobično zadovoljstvo, baš kao da se zbilja osvetio. Čudnih ima naravi na svijetu, Afanasije Ivanoviču!

— A vi mislite da je i tu bilo tako nešto posrijedi? — odvrati Afanasij Ivanovič smješkajući se. — Hm! Ipak, ta vam je usporedba duhovita... divna! Međutim, vidjeli ste i sami, dragi moj Ivane Petroviču, da sam ja učinio sve što sam mogao; ne mogu valjda više nego što je moguće, priznajte i sami! Ali isto tako morate priznati da ta žena ima izvanrednih osobina... blistavih značajki. Maloprije sam joj htio doviknuti, samo da sam mogao sebi to dopustiti u onom paklu, da je ona sama moja najbolja obrana od svih njenih optužbi. Jer, tko se ne bi gdjekad pomamio za tom ženom toliko da izgubi pamet i... sve? Uzmite samo onog seljaka, Rogožina, kako joj je donio sto tisuća! Recimo da je sve ono što se sad tamo zbilo efemerno, romantično, nedostojno, ali je zato koloritno, zato je originalno, priznajte i sami. Bože moj, što bi sve moglo biti od takve naravi pa još uz takvu ljepotu! Ali, uza sav trud, pa i školovanje — sve je propalo! Neizbrušen dijamant, to sam već više puta rekao...

I Afanasij Ivanovič duboko uzdahne.

DRUGI DIO

I

Dva-tri dana nakon neobičnog događaja one večeri kod Nastasje Filipovne, kojim smo završili prvi dio naše pripovijesti, knez Miškin je otputovao naglo u Moskvu da preuzme svoju neočekivanu baštinu. Pričalo se tada da je možda bilo i drugih razloga zbog kojih je tako žurno otputovao: ali o tome, pa i o kneževim doživljajima u Moskvi i, uopće, za njegova izbivanja iz Petrograda, možemo navesti prilično malo podataka. Knez je izbivao punih šest mjeseci, a čak i oni koji su imali nekakvih razloga da se zanimaju za njegovu sudbinu, malo su što mogli doznati o njemu za cijelo to vrijeme. Dopirali su, doduše, do nekih od njih, pa i to malokad, kojekakvi glasovi, ali su i ti glasovi bili ponajvećma čudnovati i gotovo svagda suprotni jedni drugima. Najviše su se, naravno, zanimali za kneza u kući Jepančinovih s kojima se nije bio dospio ni oprostiti prije odlaska. General se, doduše, sastao bio tada s njim, čak i dva-tri puta; ozbiljno su o nečemu raspravljali. Ali, premda se Jepančin sastao s njim, ništa o tome nije rekao svojoj obitelji. Pa i inače, u prvo vrijeme, to jest gotovo mjesec dana nakon kneževa odlaska, nije se u kući Jepančinovih smatralo za umjesno govoriti o njemu. Jedina je generalica, Lizaveta Prokofjevna, kazala negdje na samom početku »da se grdno prevarila u knezu«. Zatim je, nakon dva-tri dana, nadodala, ali ne spominjući izrijekom kneza, nego onako neodređeno, da je »osnovna značajka njena života da se neprestano vara u ljudima«. I, napokon, tek nakon desetak dana, kad se nešto naljutila na kćeri, zaključila je u obliku sentencije: »Dosta je bilo grešaka! Više ih neće biti.« Valja uzgred napomenuti da je u njihovoj kući prilično dugo vladalo nekakvo neugodno raspoloženje. Osjećalo se nešto teško, nategnuto, neizgovoreno, svadljivo; svi su bili namrgođeni. General je bio povazdan zaokupljen poslovima; teško da su ga ikad vidjeli zauzetijeg i revnijeg — osobito u službi. Ukućani su jedva imali priliku da ga vide. Što se tiče mladih Jepančinki, one, naravno, nisu ništa otvoreno govorile. Možda su čak i nasamu malo šta kazale jedna drugoj. Jer, to su bile djevojke ponosne, ohole, pa gdjekad i među sobom stidljive, ali su shvaćale jedna drugu ne samo

nakon prve riječi nego i po prvom pogledu, tako da koji put nije ni trebalo mnogo govoriti.

Samo je jedno mogao zaključiti promatrač iz prikrajka, da se tu slučajno našao: sudeći po svemu što je bilo kazano, iako to nije bilo mnogo, knez je ipak u kući Jepančinovih ostavio snažan dojam, premda je bio u njoj jedan jedini put, pa i to nakratko. Možda je to bila samo posljedica obične radoznalosti koju su izazvali neki kneževi čudnovati doživljaji. Bilo kako mu drago, taj se dojam sačuvao.

Malo-pomalo je glasove koji su se bili proširili po gradu obavio mrak neizvjesnosti. Pričalo se, doduše, o nekom luckastom i jadnom knezu (nitko nije pravo znao ni kako se zove) koji je iznenada naslijedio golemo bogatstvo i oženio se nekom pridošlom Francuskinjom, poznatom plesačicom kankana iz Château des Fleurs u Parizu. Ali su drugi tvrdili da je bogatstvo naslijedio neki general, a da se Francuskinjom i poznatom plesačicom oženio jedan vrlo bogat ruski trgovac, koji je na svojoj svadbi, pijan, iz pukog razmetanja, spalio na svijeći ravno sedam stotina tisuća rubalja u papirima posljednjeg lutrijskog zajma. Ali su svi ti glasovi ubrzo zamrli, čemu su mnogo pridonijele i prilike. Primjerice, cijela je Rogožinova družina, iz koje su mnogi mogli još koješta ispričati, otputovala u jedan mah u Moskvu, sa samim Rogožinom na čelu, nekako točno sedmicu dana nakon one strašne orgije u zabavištu u Jekaterinhofu, u kojoj je sudjelovala i Nastasja Filipovna. Poneki, koji su se zanimali, a tih je bilo vrlo malo, zaključili su po nekim glasovima da je Nastasja Filipovna već sutradan pobjegla, nestala, iz Jekaterinhofa, i da su joj napokon ušli u trag u Moskvi, pa su i u Rogožinovu odlasku u Moskvu nalazili izvjesnu podudarnost s tim glasovima.

Pronijeli su se kojekakvi glasovi i o Gavrili Ardalionoviču Ivolginu, koji je također bio prilično poznat među nekim ljudima. Ali se i njemu dogodilo nešto što je ubrzo prorijedilo a onda i posve presjeklo sva ružna govorkanja o njemu — ozbiljno se razbolio i ne samo što nije mogao nikamo odlaziti u društvo nego ni u službu. Bolovao je oko mjesec dana i ozdravio, ali se, tko zna zašto, zahvalio na službi u dioničarskom društvu i na njegovo je mjesto došao drugi. Ni u kući generala Jepančina nije se više nijedanput pojavio, pa je i generalu

počeo dolaziti drugi činovnik. Neprijatelji Gavrile Ardalionoviča možda su mislili da ga je ono što je doživio toliko uzdrmalo da se stidi i na ulicu izići, ali je uistinu nešto pobolijevao — spopala ga čak i hipohondrija, bio je nekako zamišljen, razdražljiv. Varvara Ardalionovna udala se još iste zime za Pticina; svi koji su ih oboje poznavali odmah su pripisali taj brak činjenici što se Ganja nije više htio prihvatiti svojih poslova, pa ne samo što nije više uzdržavao obitelj nego mu je i samom bila potrebna pomoć, a možda i njega.

Spomenut ćemo uzgred da ni Gavrilu Ardalionoviča nisu nikad više spominjali u kući Jepančinovih — kao da tog čovjeka nije nikad ni bilo na svijetu, a kamoli u njihovoj Kući. Međutim, svi su oni doznali (i to čak vrlo brzo) jednu pažnje vrijednu okolnost, a to je da Ganja one iste noći, kobne po njega, nakon one nemile zgode kod Nastasje Filipovne, kad se vratio kući, nije legao u postelju nego je čekao, obuzet grozničavim nestrpljenjem, da se vrati knez. Knez je bio otišao u Jekaterinhof i vratio se tek oko šest sati izjutra. Tada je Ganja došao u njegovu sobu i stavio preda nj na stol nagorjeli svežanj novaca, koje mu je bila podarila Nastasja Filipovna dok je ležao u nesvijesti. Usrdno je zamolio kneza da prvom prilikom vrati taj dar Nastasji Filipovnoj. Kad je Ganja ušao u kneževu sobu, bio je neprijateljski i gotovo očajno raspoložen, ali su on i knez, navodno, izmijenili nekoliko takvih riječi da je nakon toga Ganja ostao kod kneza još dva sata i neprestano gorko plakao. Rastali su se posve prijateljski.

Taj glas, koji je dopro do Jepančinovih, bio je, kako se poslije potvrdilo, potpuno istinit. Čudno je, dakako, što su se takvi glasovi mogli tako brzo širiti i izbijati na javu; sve ono, primjerice, što se zbilo kod Nastasje Filipovne znalo se u Jepančinovih gotovo već sutradan, i to do u prilično točne pojedinosti. Što se tiče glasova o Gavrili Ardalionoviču, moglo se zaključiti da ih je Jepančinovima prenijela bila Varvara Ardalionovna, koja se iznenada pojavila kod mladih Jepančinki i, štoviše, ubrzo postala vrlo prisna s njima, čemu se Lizaveta Prokofjevna nije mogla načuditi. Ali, premda je Varvara Ardalionovna držala, tko zna zašto, za potrebno da se toliko sprijatelji s Jepančinovima, o svom bratu zacijelo ne bi s njima nikad govorila. Ona je također bila prilično ponosita žena, samo na svoj način, premda je sklopila prijateljstvo ondje odakle su joj brata tako

reći istjerali. Prije toga se, doduše, poznavala bila s mladim Jepančinkama, ali su se malokad viđali. Pa ni sad se gotovo uopće nije pojavljivala u salonu i dolazila je, kao da samo svraća, na stražnji ulaz. Lizaveta Prokofjevna nije nikad marila za nju, ni prije ni sad, premda je i te kako poštovala Ninu Aleksandrovnu, majku Varvare Ardalionovne. Čudila se, ljutila i pripisavala druženje svojih kćeri s Varjom njihovim mušicama i samovolji, tvrdeći da »već ne znaju što bi izmislile, samo da joj naprkose«, ali je Varvara Ardalionovna i dalje dolazila k njima, i prije nego što se udala i poslije.

Prošlo je bilo otprilike mjesec dana od kneževa odlaska kad je generalica Jepančina primila pismo od stare kneginje Belokonske, koja je dvije sedmice prije toga bila otputovala u Moskvu, do svoje najstarije udate kćeri. To je pismo, očito, ostavilo na nju snažan dojam. Iako nije ništa iz njena sadržaja povjerila ni kćerima ni Ivanu Fjodoroviču, u obitelji su po mnogim znacima zapazili da je nekako osobito uzbuđena, pa i uzrujana. Počela je zapodijevati s kćerima nekakve čudne razgovore i sve o koječemu neobičnom; željela se, očito, povjeriti, ali se, bogzna zašto, još suzdržavala. Onoga dana kad je primila pismo sve ih je pomilovala, a Aglaju i Adelaidu je i poljubila. Štoviše, zbog nečega se pred njima i pokajala, ali nisu mogle dokučiti zbog čega. Čak se i prema Ivanu Fjodoroviču, koji je cijeli taj mjesec bio u nemilosti, odjednom umilostivila. Razumije se da je već sutradan ljuto požalila što se tako raznježila, pa se još prije ručka sa svima isposvađala, ali se dovečer na obzorju opet razvedrilo. Uopće, cijele je te sedmice bila prilično vedro raspoložena, kao što već odavno nije bila.

Međutim, nakon još jedne sedmice stiglo je opet pismo od Belokonske. Ovaj put generalica se napokon nakani da se povjeri. Svečano izjavi kako joj »stara Belokonska« (nikad je nije drugačije zvala kad nije bila s njom u društvu) javlja vrlo povoljne vijesti o onom »... čudaku, ma, o onom knezu!« Stara ga je bila pronašla u Moskvi, raspitivala se o njemu i doznala nešto vrlo lijepo; knez ju je napokon sam posjetio i ostavio na nju, tako reći, izvanredan dojam. »Vidi se po tome Što ga je pozvala da joj dolazi svaki dan prije ručka, između jedan i dva, i što joj dolazi svaki dan a da joj još nije dodijao« — završi generalica, te doda da sad kneza, zahvaljujući

»staroj«, primaju u još dvije-tri dobre kuće. »Dobro je što ne sjedi u zapećku i što se ne stidi kao kakva budala«. Gospođice, kojima je sve to priopćila, odmah zapaziše da im je mamica mnogo šta zatajila iz tog pisma. Možda su to i doznale od Varvare Ardalionovne, koja je mogla znati, i dakako da je znala, sve što je znao i Pticin o knezu i njegovu boravku u Moskvi. A Pticin je možda znao više nego itko drugi. Međutim, on je bio uvijek mučaljiv kad su posrijedi bili poslovi, ali se Varji, dabome, povjeravao. Zbog toga je Varvara Ardalionovna još više omrznula generalici.

Kako bilo da bilo, led je bio probijen i o knezu se odjednom moglo opet otvoreno govoriti. Osim toga, još je jednom izbio na javu onaj izvanredni dojam i upravo prekomjerno zanimanje, što ih je bio pobudio i ostavio za sobom knez u kući Jepančinovih. Generalica se čak začudila dojmu koji su na njene kćeri proizvele vijesti iz Moskve. A kćeri su se isto tako začudile svojoj mamici, koja im je onako svečano kazala da je »osnovna značajka njena života da se neprestano vara u ljudima«, a u isto je vrijeme preporučila kneza pažnji »svemoćne« stare Belokonske u Moskvi. Za tu je pak pažnju morala kneginju moliti i kumiti bogom jer je »staru« u nekim slučajevima bilo teško na nešto nagovoriti.

Ali, čim je led bio probijen, i čim je zapuhao drugi vjetar, pohitao je i general da kaže što zna. Pokazalo se da se i on mnogo zanimao za kneza. Govorio je, doduše, samo o »poslovnoj strani predmeta«. Pokazalo se da je on, u probitku sama kneza, povjerio nekoj dvojici gospode u Moskvi, vrlo pouzdanim i utjecajnim, na svoj način, da pripaze na kneza, a napose na njegova savjetodavca Salaskina. Sve ono što se govorilo o nasljedstvu, »o samoj činjenici nasljedstva, da tako kažemo«, pokazalo se da je istina, ali samo nasljedstvo tnje, na kraju krajeva, bilo onako golemo kako se u prvi mah pričalo. Stanje je donekle zapetljano; ima dugova, javili su su neki ljudi koji polažu pravo na dio baštine, a i knez se, usprkos svim uputama, ne vlada nipošto poslovno. »Bog tnu bio u pomoći, naravno«; sad, kad je probijen »led šutnje«, generalu je drago što može to kazati iskreno, »od sveg srca«, jer taj »mladac, iako je malo onako,« ipak to zavređuje. Međutim, počinio je i kojekakvih budalaština — javili su se, na primjer, vjerovnici pokojnog trgovca, sa spornim, bezvrijednim dokumentima, a poneki, kad su nanjušili kakav je knez, i bez ikakvih

dokumenata — i šta bi? Knez ih je gotovo sve namirio, iako su ga prijatelji upozoravali da svi ti bijednici i tobožnji vjerovnici nemaju nikakvih prava; a namirio ih je samo zato što se zaista pokazalo da su neki od njih pretrpjeli štetu.

Generalica je na to nadovezala da joj tako otprilike piše i Belokonska i da je to »glupo, vrlo glupo; budala ostaje uvijek budala« — dometnula je oštro, ali joj se po licu vidjelo koliko se raduje takvim postupcima te »budale«. Na kraju je general zapazio da se njegova supruga brine za kneza kao da joj je rođeni sin, te da je nekako neobično počela maziti Aglaju; kad je to primijetio, Ivan Fjodorovič se držao neko vrijeme vrlo službeno.

Ali cijelo to ugodno raspoloženje nije i opet dugo potrajalo. Prošle su svega dvije sedmice i opet se iznenada nešto promijenilo, generalica se smrknula, a general je nekoliko puta slegnuo ramenima i opet se pomirio s »ledom šutnje«. Posrijedi je bilo to što je upravo prije dvije sedmice general primio povjerljivu vijest, koja je bila kratka i stoga pomalo nejasna, ali zato sasvim pouzdana, da je Nastasju Filipovnu, kojoj se u prvi mah bio zameo trag u Moskvi, pronašao ipak ondje Rogožin, pa da je opet nekud nestala, pa da ju je on ponovo pronašao, i da mu je napokon, tako reći tvrdo, obećala da će se udati za nj. Ali, eto, prije svega dvije sedmice, presvijetli je najednom primio obavijest da je Nastasja Filipovna pobjegla i po treći put, tako reći sa samog vjenčanja, i da joj se ovaj put zameo trag negdje u provinciji, a u isto je vrijeme iščeznuo iz Moskve i knez Miškin, pošto je sve svoje poslove povjerio Salaskinu, »je li s njom, ili je naprosto odjurio za njom — to se ne zna, ali tu nisu čista posla« — zaključio je general. Lizaveta Prokofjevna također je primila neke nepovoljne vijesti. Napokon je, dva mjeseca nakon kneževa odlaska, zamro u Petrogradu gotovo svaki glas o njemu, a u kući Jepančinovih nije se više ni probijao »led šutnje«. Međutim, Varvara Ardalionovna posjećivala i dalje gospođice.

Da završimo sa svim tim glasovima i obavijestima, dodat ćemo još i to da je kod Jepančinovih došlo pred proljeće do mnogih promjena tako da i nije bilo teško zaboraviti kneza, koji im se uopće nije javljao, a možda i nije htio da se javi. U toku zime bili su se na jedvite jade nakanili da otputuju napokon na ljeto u inozemstvo, to jest Lizaveta Prokofjevna s kćerima; general, dabome, nije mogao

tratiti vrijeme na »puku zabavu«. Odluka je donesena na izvanredno i uporno navaljivanje gospođica, koje su se bile dokraja uvjerile da ih roditelji ne vode u inozemstvo samo zato što se neprestano trude da ih udaju, te im traže mladoženje. Možda su se napokon i roditelji uvjerili da se momci mogu naći i u inozemstvu i da odlazak na jedno ljeto ne samo što ne može ništa pokvariti, nego da im može čak i »dobro doći«. Ovdje možemo uzgred spomenuti da je zauvijek bio propao namjeravam brak između Afanasija Ivanoviča Tockog i najstarije Jepančinke, i da je on nije ni službeno zaprosio. Dogodilo se to nekako samo od sebe, bez velikih razgovora i bez ikakvih obiteljskih trvenja. Otkako je knez bio otputovao, obje su strane najednom ušutjele. Pa eto, i ta je okolnost bila donekle razlog onom sumornom raspoloženju u obitelji Jepančinovih, iako je generalica kazala da bi se zato najradije »prekrižila objema rukama«. General je, doduše, bio u nemilosti i osjećao se i sam kriv, ali se svejedno još dugo durio; žalio je za Afanasijem Ivanovičem: »Kakvo bogatstvo, i kako spretan čovjek!« Nedugo zatim general je doznao da se Afanasij Ivanovič zanio nekom pridošlom Francuskinjom, da će se oženiti njome i da će Francuskinja odvesti Afanasija Ivanoviča u Pariz, a onda nekamo u Bretagnu. »E pa, uz Francuskinju će i propasti« — zaključio je general.

Jepančinovi su se, dakle, spremali da na ljeto otputuju. Ali najednom se nešto dogodi što opet sve iz temelja izmijeni, i putovanje se opet odgodi, na veliku radost generalovu i feneraličinu. U Petrograd je stigao iz Moskve jedan knez, knez uostalom poznat čovjek, i to poznat u vrlo, vrlo dobrom smislu. Bio je on jedan od onih ljudi, štoviše, može se reći onih djelatnika u posljednje doba, poštenih i skromnih, koji iskreno i svjesno žele da budu korisni, koji vazda nešto rade i odlikuju se rijetkom i sretnom vrlinom da svagda nalaze sebi posla. Knez se nije mnogo isticao, klonio se stranačkih strasti i naklapanja, nije sebe ubrajao među prvake, ali je vrlo dobro shvatio štošta od onoga što se zbiva u posljednje vrijeme. Najprije je bio u državnoj službi, a onda je počeo sudjelovati u radu pokrajinskih izbornih tijela. Osim toga, bio je vrijedan dopisni član nekoliko ruskih znanstvenih društva. Surađujući s jednim svojim znancem inženjerom, pridonio je, prikupljenim podacima i istraživanjima, da se odredi valjanija trasa jednoj od najvažnijih željezničkih pruga u nas.

Bilo mu je oko trideset pet godina. Pripadao je »najvišem društvu« i posjedovao je, osim toga, »lijep, solidan i neosporan« imutak, kako reče general, koji je imao priliku da se zbog jednog prilično važnog posla sastane i upozna s knezom kod grofa, svoga pretpostavljenog. Iz neke puste radoznalosti, knez nije nikad izbjegavao poznanstva s ruskim »poslovnim ljudima«. Slučaj je htio da se knez upozna i s generalovom obitelji. Adelaida Ivanovna, srednja od triju sestara, učinila je na njega prilično snažan dojam. S proljeća ju je zaprosio. Adelaidi se neobično svidio, a svidio se i Lizaveti Prokofjevnoj. General je bio vrlo zadovoljan. Razumije se samo po sebi da je putovanje u inozemstvo bilo odgođeno. Odlučiše da svadba bude istog proljeća.

Na putovanje su, uostalom, mogle poći i oko sredine ili potkraj ljeta, pa makar samo i na mjesec-dva, da Lizaveta Prokofjevna i ostale dvije kćeri ublaže tugu za Adelaidom koja ih je ostavila. Ali se opet dogodilo nešto novo — negdje već potkraj proljeća (Adelaidina se svadba nešto zavukla i bila odgođena do sredine ljeta) knez Š. dovede u kuću Jepančinovih jednog svog daljeg rođaka, koga je on, uostalom, dobro poznavao. Bio je to neki Jevgenij Pavlovič R., još mlad čovjek, od svojih dvadeset osam godina, krilni pobočnik, lijep kao slika, »ugledna roda«, duhovit, sjajan, »nov« čovjek, »izvanredno naobražen« i upravo nevjerojatno bogat. Što se tiče ovog posljednjeg, general je uvijek bio vrlo oprezan. Raspitao se: »Zaista jest tako nekako, ali svejedno treba još provjeriti«. Tom mladom krilnom pobočniku »pred kojim je budućnost« znatno je još porasla cijena kad se doznalo što o njemu misli stara Belokonska iz Moskve. Jedino ga je bio malo škakljiv glas — da je podosta ljubakao i, kako su neki uvjeravali, slavio »pobjedu« nad mnogim nesretnim srcima. Kad je vidio Aglaju, počeo je neobično često dolaziti u kuću Jepančinovima. Ništa još, doduše, nije bilo rečeno, pa nije bilo čak nikakvih nagovještaja, ali su roditelji zaključili da ne treba ni pomišljati ljetos na putovanje u inozemstvo. Sama Aglaja možda je i drukčije mislila.

Bilo je to već gotovo uoči ponovnog dolaska našeg junaka na pozornicu naše pripovijesti. Sudeći onako odoka, u to su doba bili u Petrogradu već posve zaboravili sirotog kneza Miškina. Da se tada iznenada pojavio među svojim znancima, pomislili bi bili da je s neba

pao. Međutim, iznijet ćemo ipak još jednu činjenicu i njome završiti ovaj naš uvod.

Nakon kneževa odlaska, Kolja Ivolgin je isprva živio isto onako kao i prije, to jest išao je u gimnaziju, posjećivao svog prijatelja Ipolita, čuvao generala i pomagao Varji u kućanstvu to jest bio njeno potrkalo. Ali su se podstanari ubrzo razišli — tri dana nakon onog događaja kod Nastasje Filipovne, Ferdiščenko se odselio nekamo i domalo se izgubio, tako da mu nije bilo ni traga ni glasa; pričalo se da se negdje opija, ali se ništa pouzdano nije znalo. Knez je otputovao u Moskvu; podstanara više nije bilo. Poslije, kad se Varja već udala, Nina Aleksandrovna i Ganja preseliše se s njom u Pticinov stan, u Izmajlovsku pukovniju[59]; a što se tiče generala Ivolgina, njega je baš nekako u to doba snašla jedna posve neočekivana nevolja — strpaše ga u dužnički zatvor. Dopao je onamo na tužbu svoje prijateljice, kapetanice, zbog priznanica koje joj je u više mahova potpisao, u ukupnom iznosu od oko dvije tisuće. Bilo je to za njega veliko iznenađenje, i jadni je general bio »zaista žrtva svoje neograničene vjere u plemenitost ljudskog srca, općenito govoreći«. Pošto je stekao naviku, koja ga je umirivala, da potpisuje obveznice i mjenice, nije ni sanjao da bi ikad mogao imati zbog toga neugodnih posljedica, nego je sve mislio da je to samo onako. Pokazalo se da nije samo onako. »I onda vjeruj ljudima, poklanjaj im svoje plemenito povjerenje!« — uzvikivao je ojađen, sjedeći s novim prijateljima u Tarasovljevu domu[60] uz bocu vina i pripovijedajući im o opsadi Karsa[61] i o uskrslom vojniku. Izvrsno se, uostalom, snašao. Pticin i Varja su tvrdili da je to baš mjesto za njega; Ganja se potpuno slagao s njima. Jedina je sirota Nina Aleksandrovna kriomice gorko plakala (čemu su se ukućani čak i čudili) i, onako boležljiva, odlazila što je češće mogla da vidi muža u zatvoru.

Ali od onoga doba kad se zbio »generalov slučaj«, kako ga je Kolja nazivao, i uopće, otkako mu se sestra udala, Kolja se gotovo sasvim odbio od kuće i dotjerao dotle da je u posljednje vrijeme malokad i noćio kod svojih. Pričalo se da je sklopio mnogo novih poznanstava; osim toga, bio je i dobro poznat u dužničkim uzama. Nina Aleksandrovna nije ondje mogla ništa bez njega; kod kuće mu

nisu više ni zapitkivanjima dosađivali. Varja, koja je prije onako strogo postupala s njim, nije ga sad više uopće ispitivala o njegovim skitnjama; a Ganja je, na veliko čudo svih ukućana, razgovarao katkad s njim posve prijateljski i u ponečemu se, uza svu svoju hipohondriju, i slagao s njim, što se nikad prije nije događalo, jer dvadesetsedmogodisnji Ganja nije prije, dakako, obraćao ni najmanje pažnje na svoga petnaestogodišnjeg brata, postupao je s njim grubo, zahtijevao od svih ukućana da budu samo strogi prema njemu i neprestano mu prijetio da će mu jednom »dobro istegnuti uši«, što je dovodilo Kolju »do samog ruba ljudskog strpljenja«. Rekla bi se da je sad Kolja bio gdjekad Ganji čak i prijeko potreban. Kolja se prenerazio kad je čuo da je Ganja vratio novce, i stoga je bio spreman da mu štošta oprosti.

Prošla su bila tri mjeseca od kneževa odlaska kad u obitelji Ivolginovih doznaše da se Kolja upoznao s Jepančinovima i da ga gospođice vrlo lijepo primaju. Varja je ubrzo čula o tome, iako se Kolja nije upoznao s njima preko Varje, nego »sam od sebe«. Malo-pomalo ga Jepančinovi zavolješe. Generalici nije u prvi mah nikako bio po ćudi, ali uskoro ga je prigrlila, »zbog otvorenosti i zato što se ne ulizuje«. Da se Kolja ne ulizuje, to je bila živa istina; nekako je umio da razgovara s njima kao da im je ravan i da ostane nezavisan, iako je gdjekad čitao generalici knjige i novine. Međutim, on je i inače bio uvijek uslužan. Dva puta se, uostalom, grdno posvađao s Lizavetom Prokofjevnom, rekao joj da je despot u kući i da više neće prekoračiti njena praga. Prvi put je spor izbio oko »ženskog pitanja«, a drugi put oko pitanja u koje je doba godine najbolje loviti češljugare. Koliko god to bilo nevjerojatno, generalica mu je već treći dan nakon svađe poslala po lakaju pisamce, u kojem ga je zamolila da im svakako dođe; Kolja se nije nećkao, nego je odmah došao. Jedina mu Aglaja, tko zna zašto, nije nikako bila naklonjena i razgovarala je s njim s visoka. Ali, bilo je tako suđeno da jednom baš nju iznenadi. Bilo je to negdje o Uskrsu. Kolja je ugrabio priliku kad je Aglaja bila sama da joj preda pismo, rekavši joj samo kako je zamoljen da joj ga osobno preda. Aglaja oštro pogleda tog »nadobudnog derana«, ali Kolja ne htjede čekati nego ode. Ona otvori pisamce i pročita ovo:

»Jednom ste me počastili svojim povjerenjem, ali ste me dosad možda već i zaboravili. Pa zašto Vam sad najednom pišem? Ne znam; obuzela me neodoljiva želja da Vas, upravo Vas, podsjetim na sebe. Koliko puta ste mi sve tri bile i te kako potrebne, ali sam od svih triju svagda vidio u duhu samo Vas. Nemam što da Vam pišem o sebi, nemam što da Vam pričam. Nisam to ni htio; od sveg srca želim da budete sretni. Jeste li sretni? Eto, samo sam to htio da Vam kažem.

Vaš brat knez L. Miškin«

Pročitavši to kratko i prilično zbrkano pismo, Aglaja odjednom sva porumeni i zamisli se. Bilo bi nam teško iznijeti tok njenih misli. Između ostalog, upitala se: »Da ga pokažem kome?« Bilo ju je nekako stid. Napokon je, smiješeći se podrugljivo i nekako čudno, spremila pismo u svoj stolić. Sutradan ga je opet izvadila i turila u jednu debelu, tvrdo ukoričenu knjigu (tako je svagda postupala sa svojim papirima kako bi ih što prije našla kad joj zatrebaju). I tek negdje nakon sedmice dana slučajno je zapazila koja je to bila knjiga. Bio je to Don Quijote od Manche[62]. Aglaja je, tko zna zašto, prasnula u grohotan smijeh.

Isto se tako ne zna je li pokazala kojoj od sestara što je dobila.

Ali, dok je još čitala pismo, iznenada je pomislila: je li moguće da je tog nadobudno«; derana i hvalisavca knez izabrao da se s njim dopisuje, štoviše, da se možda s njim jedinim ovdje dopisuje? Držeći se, doduše, neobično nehajno, počela je ispitivati Kolju. Ali taj, inače uvredljivi »balavac« nije se ovaj put uopće obazirao na njezino nehajno držanje; vrlo kratko i prilično hladno, objasnio je Aglaji da je, doduše, dao za svaki slučaj knezu, prije njegova odlaska iz Petrograda, svoju stalnu adresu i ujedno mu ponudio svoje usluge, ali da je ovo prva usluga za koju ga je knez zamolio, pa i prvo pismo od njega, a da potvrdi svoje riječi, pokaza joj pismo što ga je sam bio dobio. Aglaja se nije sustezala da ga pročita. U pismu Kolji je stajalo:

»Dragi Kolja, budite tako dobri pa predajte Aglaji Ivanovnoj priloženo zapečaćeno pisamce. Ostajte mi zdravo!

Voli vas knez L. Miskin«

— Ipak je smiješno povjeravati se ovakvom šmrkavcu — uvrijeđeno će Aglaja vraćajući Kolji pisamce, te prezirno ode.

To je Kolja jedva podnio, jer je baš za ovu priliku bio izmolio od Ganje, ne kazujući mu pravog razloga, njegov posve novi zeleni šal. Grdno se uvrijedio.

II

Bili su prvi dani mjeseca lipnja i vrijeme je u Petrogradu bilo već cijelu sedmicu lijepo kao malokad. Jepančinovi su imali raskošan ljetnikovac u Pavlovsku. Lizaveta Prokofjevna se odjednom uznemirila i užurbala; nisu se ni dva dana spremali i već odoše.

Sutradan ili prekosutradan nakon odlaska Jepančinovih, stigao je jutarnjim vlakom iz Moskve knez Lav Nikolajevič Miškin. Nitko ga nije dočekao na kolodvoru, ali kad je silazio s vlaka, odjednom mu se pričini da vidi čudnovat, užagren pogled nečijih očiju među svjetinom što se bila sjatila oko pristiglih putnika. Kad je malo bolje pogledao, nije više ničeg bilo. Dakako da mu se to samo prividjelo, ali mu je ostao u sjećanju neugodan dojam. Uz to je knez bio i inače tužan i zamišljen i kanda zbog nečeg zabrinut.

Fijakerom se dovezao do jednog hotela nedaleko od Litejne. Hotel je bio prilično loš. Knez je unajmio dvije male sobe, mračne i bijedno namještene, umio se i obukao, i ništa nije zatražio nego je žurno izišao, kao da se boji da ne potroši uludo vrijeme ili da neće nekoga zateći kod kuće.

Da ga je sad vidio tkogod od onih koji su ga poznavali bili prije pola godine u Petrogradu, kad je prvi put doputovao, možda bi zaključio da mu se vanjština uvelike nabolje promijenila. Ali ne bi se moglo reći da je tako. Jedino se u odijevanju posve promijenio — cijela je odjeća na njemu bila drugačija, sašivena u Moskvi, i to kod dobra krojača; ali je i to odijelo imalo svoj nedostatak — bilo je sašiveno odviše pomodno (kao što uvijek šiju savjesni krojači koji nisu suviše nadareni), i to još na čovjeku koji nimalo ne mari za modu, pa da je kneza pozorno pogledao kakav podrugljivac, možda bi i našao čemu da se podsmjehne. Ali zar je malo šta na svijetu smiješno?

Knez je sjeo u fijaker i odvezao se na Peske. U jednoj od Roždestvenskih ulica ubrzo je pronašao neku drvenu kućicu. Iznenadio se kad je vidio da je kućica na prvi pogled lijepa, čista, vrlo uredna, a uz nju vrtić u kojem raste cvijeće. Ulični su prozori bili otvoreni i kroz njih je dopirao oštar neprekidan govor, gotovo vika, baš kao da netko čita nešto naglas ili, pak, besjedi; govor je pokatkad bio prekidan zvučnim smijehom nekolikih glasova. Knez uđe u dvorište, pope se uz ulazne stepenice i zapita za gospodina Lebedeva.

— Pa eno ih — odgovori kuharica koja mu je otvorila vrata, rukava zasukanih do lakata, upirući prstom u »salon«.

U tom salonu, obloženom zagasitoplavim tapetama, pospremljenom blagdanski čisto i namještenom pomalo preuzetno, naime, bio je tu okrugao stol i divan, brončan zidni sat pod staklom, usko zrcalo na zidu između prozora i starinski omanji luster sa stakalcima što je visio o brončanu lančiću sa stropa. Usred sobe stajao je sam gospodin Lebedev, leđima okrenut knezu, u prsluku ali bez kaputa, jer je bilo toplo, te dirljivo nešta besjedio busajući se u prsa. Slušali su ga: dječak od petnaestak godina, prilično vedra i pametna lica, s knjigom u rukama, djevojka od svojih dvadeset godina, sva u crnini i s dojenčetom u naručju, trinaestogodišnja djevojčica, također u crnini, koja se od srca smijala i pri tom strašno razjapljivala usta, i napokon jedan neobično čudan slušatelj, momak od svojih dvadeset godina koji je ležao na divanu, prilično zgodan, crnomanjast, duge bujne kose, crnih krupnih očiju, a zalisci i bradica tek što mu bjehu izbili. Taj je slušatelj nekako često prekidao i pobijao Lebedeva u njegovoj besjedi; vjerojatno se baš tome i smijala ostala publika.

— Lukjane Timofejiču, o, Lukjane Timofejiču! Gle ga samo! Ma, pogledaj malo vamo!... Eh, idite do vraga!

I kuharica odmahne rukama i razljuti se tako da sva pocrveni, te ode.

Lebedev se obazre i, ugledavši kneza, zastane časak kao da ga je grom ošinuo, a onda mu pohrli u susret smješkajući se ropski, ali na pola puta opet kao da mu se noge podsjekoše; pa ipak, izusti:

— Pres-svi-svijetli kneže!

Odjednom, kao da se još nikako ne može snaći, okrene se i ni pet, ni šest nego navali najprije na djevojku u crnini što je držala dijete u naručju, tako da ova malo ustukne od iznenađenja, ali je odmah ostavi na miru pa nasrne na trinaestogodišnju djevojčicu, što je još stajala na pragu susjedne sobe i svejednako se smješkala ostacima maloprijašnjeg smijeha. Ona se poplaši vike pa pobjegne u kuhinju glavom bez obzira; Lebedev čak zatopta za njom nogama ne bi li je još više zaplašio, a kad opazi kako knez sve to gleda u neprilici, reče objašnjavajući mu:

— To ja... iz poštovanja, he-he-he!

— Sve je to posve suvišno... — poče knez.

— Evo me odmah, odmah, odmah — sad ću ja, kao vihor!

I Lebedev se učas izgubi iz sobe. Knez pogleda u čudu djevojku, dječaka i onoga što je ležao na divanu, svi su se smijali. Nasmija se i knez.

— Otišao je da obuče frak — reče dječak.

— Kako mi je sve to neugodno — poče knez — a ja sam već pomislio... recite, nije li on...

— Pijan, mislite? — dovikne mu onaj s divana. — Ni govora! Možda je popio tri-četiri, najviše ako je popio pet čašica, ali šta je to njemu — navikao je!

Knez se bio okrenuo onome na divanu, ali se javi djevojka i kaza, s najiskrenijim izrazom na umiljatom licu:

— Ujutro nikad mnogo ne pije; ako ste došli po poslu, onda možete sad razgovarati s njim. Sad je pravi čas. Jer navečer, kad se vrati, obično je pijan; osim toga, noću najčešće plače i čita nam naglas iz Svetog pisma jer nam je prije pet tjedana umrla mama.

— A sad je pobjegao sigurno zato što ne zna što da vam kaže — nasmija se onaj mladić na divanu. — Kladio bih se da već smišlja kako da vas prevari i kako da vam podvali.

— Prije svega pet tjedana! Prije svega pet tjedana — prihvati Lebedev vraćajući se već u fraku, žmirkajući i vadeći iz džepa rupčić da obriše suze. — Sirotice moje!

— A što ste izišli u tim dronjcima? — reče mu djevojka. — Pa tu vam za vratima visi nov novcat kaput, zar ga niste vidjeli?

— Šuti, napasti jedna! — obrecne se Lebedev na nju. — Sad ću te ja! — zatopta nogama ne bi li je poplašio. Ali ovaj put se ona

samo nasmije.

— Ma šta me plašite, nisam vam ja Tanja pa da ću bježati. A još ćete i Ljubočku probuditi, dijete će dobiti fras... što ste se uz vikali!

— Ps-s-s-st! Jezik pregrizla dabogda... — prepade se odjednom strašno Lebedev, pa pohrli do djeteta što je spavalo u kćerinu naručju i nekoliko ga puta prestrašeno prekriži. — Sačuvaj bože, ne daj bože! To vam je moje rođeno novorođenče, kćerkica Ljubov — reče knezu — rodila mi ju je u potpuno zakonitom braku nedavno preminula Jelena, žena moja, i umrla u porođaju. A ovo vam je vižle kćerka moja, Vera, u crnini... A ovaj, ovaj, ovaj...

— Što si zapeo? — vikne mladić. — Nastavi samo, što se snebivaš!

— Vaša svjetlosti! — klikne iznenada Lebedev u nekakvu zanosu. — Jeste li izvoljeli pratiti u novinama umorstvo obitelji Žemarinovih?

— Čitao sam nešto o tome — knez će pomalo začuđeno.

— E pa, evo, ovo vam je pravi ubojica obitelji Žemarinovih, on glavom!

— Šta to govorite? — reče knez.

— Naime, u prenesenom smislu, to vam je budući drugi ubojica buduće druge obitelji Žemarinovih, ako još ikad dođe do takva ubojstva. Za to se upravo sprema...

Svi se nasmijaše. Knez pomisli da se Lebedev možda zaista prenavlja i krevelji samo zato što naslućuje njegova pitanja, a ne zna kako će mu odgovoriti, pa zateže.

— Buntovnik! Urotnik! — vikaše Lebedev kao da se više ne može svladati. — Ama, mogu li ja, ama, imam li prava da takva klevetnika, da takvu, reći ćemo, kurvu i izroda držim za svog rođenog nećaka, za jedinca sina svoje pokojne sestre Anisje?

— Ama, umukni već jednom, pijanduro jedna! Hoćete li nn vjerovati, kneže, da mu je puhnulo u glavu da se bavi fiškalskim poslovima, da zastupa tužitelje na sudu; govorništvu se odao i s djecom kod kuće govori samo visokoparnim stilom. Prije pet dana govorio je pred mirovnim sudom. I koga se prihvatio da brani: nije staricu koja ga je molila i preklinjala i koju je opljačkao hulja lihvar, prisvojio joj petsto rubalja, sve što je imala, nego tog istog lihvara, Zajdlera nekog, Čifutina, zato što mu je obećao pedeset rubalja...

— Pedeset rubalja ako dobijem parnicu, a samo pet ako izgubim — objasni najednom Lebedev posve drugačijim glasom, kao da uopće nije vikao.

— I obrukao se, dabome, nisu više sudovi kao nekad, samo su ga dobro ismijali. Ali je svejedno strašno zadovoljan sam sa sobom. »Sjetite se«, veli, »nepristrana gospoda suci, da će ovaj nesretni starac, uzetih nogu, koji živi od poštena rada, izgubiti i posljednju koricu kruha; sjetite se mudrih riječi zakonodavčevih: ‚Neka milost na sudovima vlada'«. I hoćete li mi vjerovati da nam svako jutro ponavlja ovdje taj isti govor, sve od riječi do riječi kako je tamo govorio; danas već peti put; eto, upravo prije nego što ćete vi doći, opet je govorio, toliko mu se taj govor sviđa. Sve se oblizuje od užitka. I još se nekog sprema braniti. A vi ste, valjda, knez Miškin? Kolja mi je pričao o vama, kaže da još nije sreo pametnijeg čovjeka od vas...

— I nema ga! I nema ga! Nema na svijetu pametnijeg čovjeka! — prihvati odmah Lebedev.

— E, ovaj je sad, recimo, bubno i ostao živ. Jedan vas voli, a drugi vam se ulizuje; ja vam pak nipošto ne kanim laskati, da znate! Ipak, imate soli u glavi pa procijenite sad mene i njega. Eto, hoćeš li da nas knez obojicu procijeni? — obrati se ujaku. — Baš mi je drago, kneže, što ste naišli.

— Hoću! — vikne Lebedev odrješito i nehotice se osvrne na publiku koja se opet počela skupljati.

— Ama, šta vam je sad to? — priupita knez i namršti se.

Boljela ga je zaista glava, a uz to se sve više i više uvjeravao da mu Lebedev maže oči i da mu je drago što se odgađa čas ozbiljna razgovora.

— Da vam sve lijepo razložim. Ja sam mu nećak, to nije slagao, iako laže čim zine. Nisam završio studije, ali ih želim završiti, i završit ću ih jer sam čovjek od karaktera. A dotle, da nekako preživim, namjestit ću se na željeznici, za dvadeset pet rubalja na mjesec. Moram priznati, osim toga, da mi je on već dva-tri puta pomogao. Imao sam dvadeset rubalja, ali sam ih prokartao. Eto, hoćete li mi vjerovati, kneže, bio sam takav podlac, takva hulja da sam ih prokartao!

— A iskartao mu ih neki nitkov kome nije trebalo uopće platiti! — dovikne Lebedev.

— Jest nitkov, ali sam mu morao platiti — produži mladić. — A da je nitkov, to mogu i ja posvjedočiti, i to ne samo zato što je tebe izdevetao. To vam je, kneže, neki otpušteni oficir, bivši poručnik iz nekadašnjeg Rogožinova društva, a sad boksački trener. Svi se sad oni potucaju po svijetu otkako ih je Rogožin razjurio. Ali je najgore od svega to što sam znao o njemu da je nitkov, nevaljalac i lopuža, a ipak sam sjeo s njim da se kartam, i što sam, kad sam već i posljednji rubalj gubio (igrali smo ferbl), pomislio: ako izgubim, otići ću do uje Lukjana, poklonit ću mu se do zemlje — i neće me odbiti. E, a to je već nepošteno, to je već zbilja nepošteno! To je već svjesna podlost!

— E, da, to je već zbilja svjesna podlost! — ponovi Lebedev.

— Hej, nemoj još likovati, čekaj malo — dovikne mu nećak uvrijeđeno. — Gledaj ga kako se raduje! Dođem ja ovamo, kneže, do njega, i sve mu lijepo priznam; plemenito sam se ponio, nisam žalio sama sebe; izgrdio sam sama sebe pred njim na pasja kola, eto, tu su vam svjedoci. Da bih počeo službovati na željeznici, moram se svakako koliko-toliko dotjerati jer sam, eto, vidite, sav u dronjcima. Evo, pogledajte mi samo čizme! Ne mogu se ovakav javiti u službu, a ako se ne javim u određenom roku, uzet će mi mjesto drugi, pa sam opet odvisio, i sam bog zna kad ću opet naći drugo namještenje. I eto, sad ga molim da mi dadne svega petnaest rubalja, i obećavam mu da ga više nikad ništa neću moliti, i povrh toga, da ću mu vratiti cijeli dug do posljednje kopjejke u toku prva tri mjeseca. I održat ću riječ. Ja mogu mjesece i mjesece proživjeti o kruhu i kvasu jer sam čovjek od karaktera. Za tri mjeseca zaradit ću sedamdeset pet rubalja. S onim prijašnjim, dugovat ću mu svega trideset pet, pa ću mu, dakle, imati čime vratiti pare. Pa dobro, neka mi zaračuna kakve god hoće kamate, vrag ga odnio! Valjda me poznaje? Pitajte ga, kneže: jesam li mu prije, kad mi je pomogao, vratio dugove ili nisam? Pa zašto sad neće da mi da? Ljuti se na mene što sam platio onom poručniku; nema nikakva drugog razloga! Eto, vidite kakav je to čovjek — ne voli ni sebi ni drugima!

I nikako da taj ode! — uzvikne Lebedev. — Legao ovdje i ni makac!

— Lijepo sam ti rekao — ne idem dok mi ne daš. A što se vi smješkate, kneže? Kao da mislite da nemam pravo?

— Ne smješkam se, ali, po mom mišljenju, zaista imate samo donekle pravo — nerado će knez.

— Ama, recite otvoreno da nemam pravo, šta tu vrdate; šta vam to znaći »donekle«?

— Pa, ako baš hoćete, uopće nemate pravo.

— Ako baš hoću! Smiješno! Pa zar mislite da i sam ne znam da je to malo škakljivo pitanje, da su pare njegove i da može raditi s njima što ga je volja, a da mu ovo od mene dođe neko nasilje. Ali vi, kneže ne znate što je život.

Njih ako ne poučiš, neće biti nikakve vajde. Treba ih učiti. A moja je savjest čista; savjest mi govori da mu neću nanijeti štetu, da ću mu vratiti dug s kamatama. A dobio je i moralnu zadovoljštinu: bio je svjedok mom poniženju. Što bi još htio! I što takav vrijedi kad nikom nije od koristi? Molim vas lijepo, šta on radi? Pitajte ga samo šta čini od drugih i kako vara ljude? Kako je došao do ove kuće? Ama, evo vam moje glave ako vas već nije prevario i ako nije već smislio kako će vas opet prevariti! Smješkate se, ne vjerujete mi?

— Meni se čini da sve to nema baš mnogo veze s vašom molbom — pripomene knez.

— Evo, već treći dan ovdje ležim i čega se sve nisam nagledao! — vikne mladić ne slušajući ga. — Pomislite samo, on vam sumnja u ovog anđela ovdje, evo, u ovu djevojku, koja je sad sirota, u moju sestričnu, svoju kćerku, svake noći traži kod nje nekakvog dragana! I kod mene se ovuda šulja, i pod mojim divanom nekog traži. Poludio je od bolesne sumnjičavosti, u svakom kutu vidi lopova. Po cijelu noć neprestance skače, sad gleda jesu li prozori dobro zatvoreni, sad isprobava vrata, sad zaviruje u peć, i tako po sedam puta svake noći. Na sudu brani lopuže, a obnoć po tri puta ustaje da se moli, evo, ovdje, u ovoj velikoj sobi kleči, po pola sata udara čelom o pod, i za koga se sve ne moli, za čim sve ne kuka, onako pijan! Molio se za pokoj duše grofice du Barry[63], čuo sam na svoje uši; i Kolja je čuo; sasvim je šenuo pameću!

— Vidite li, čujete li, kneže, kako me sramoti? — uzvikne Lebedev, pocrveni i zaista se izbezumi. — A ne zna da ja, pijanica i

vucibatina, gulikoža i krvopija, možda već i zato nešto vrijedim što sam, eto, tog lajavca lajavog, dok je još na sisi bio, povijao u pelene, i u koritu kupao, pa kod sirote, obudovjele sestre svoje Anisje, ja, isto takav siromah, po cijele noći prosjedio, ni oka nisam sklopio, oboje ih njegovao u bolesti, dolje pazikućina drva krao, pjesmom ga uspavljivao, puckao mu prstima, sve onako prazna želuca, i eto, othranio ga, a sad mi se, vidite, ruga! Pa i što se tebe tiče ako sam se nekad i zbilja prekrižio za pokoj duše grofice du Barry? prije tri dana, kneže, pročitao sam prvi put u životu njen životopis u leksikonu. Ama, znaš li ti uopće tko je ona bila, Madame du Barry? Govori, znaš li ili ne znaš?

— E, pa, jedini ti valjda znaš! — promrmlja mladić podrugljivo, ali nekako preko volje.

— To ti je bila grofica koja se izvukla iz kala, pa je vladala mjesto kraljice, a jedna joj je velika carica vlastitom rukom u pismu napisala ma cousine[64]. A kardinal, papski nuncij, njoj je na leve-di-roa[65] (znaš li ti uopće šta je to leve-di-roa?) sam ponudio da joj na gole nožice navuče svilene čarape, i to je još za čast držao — takva jedna visoka i presveta ličnost! Znaš li ti to? Po licu ti vidim da ne znaš! De, reci, kako je umrla? Reci ako znaš!

— Hajde bježi! Što si navalio!

— Umrla je tako što je, nakon tolikih počasti, takvu nekadašnju vladaricu krvnik Samson odvukao na giljotinu, ni krivu ni dužnu, na veselje pariškim poasardama[66], a ona od straha nije ni znala što se događa. Vidi da ju je onaj za vrat scapio i da je pod nož vuče i udara nogom, a one se oko nje smiju, pa poviče: »Encore un moment, Monsieur le bourreau, encore un moment! Što znači: »Pričekajte još samo časak, gospodine buro[67], još samo časak!« I, eto, zbog tog časka možda će joj Gospodin Bog i oprostiti jer se veći mizer ljudske duše ne može ni zamisliti. A znaš li ti što znači riječ mizer? Eto, ti si baš pravi mizer[68]. I od toga grofičina vapaja za tim jednim časkom, kad sam to pročitao, baš kao da mi je nešto kliještima steglo srce. I šta ti to smeta, ništarijo, što sam se ja, lijezuci na počinak, sjetio da nju, veliku grešnicu, spomenem u svojoj molitvi? Pa možda sam je baš zato i spomenuo što se sve od onog

dana nitko sigurno nije za nju ni prekrižio, niti mu je to palo na pamet. A njoj će biti drago na onom svijetu kad osjeti da se našao, eto, isto takav grešnik kao i ona, koji se bar jedanput pomolio za nju na ovoj zemlji. Što se smiješ? Ne vjeruješ, bezbožniče? Ma što ti uopće znaš? A ako si već prisluškivao, i opet si slagao — nisam se ja molio samo za groficu du Barry, nego sam se ovako molio: »Smiluj se, Gospodine, duši velike grešnice grofice du Barry i svih njoj sličnih«, a to je već nešto sasvim drugo; jer, ima mnogo takvih velikih grešnica koje su iskusile ćudi sudbine i napatile se, a sad se tamo muče i jauču i čekaju; pa i za tebe sam se, i za takve kao što si ti, tebi slične, bestidnike i grubijane, tada Bogu molio, ako si se već nakanio da prisluškuješ kako se molim...

— Ma, dosta, prestani, moli se za koga god hoćeš, vrag te odnio, šta si se tu razvikao! — zlovoljno ga presiječe nećak u riječi. — Taj vam se načitao i načitao knjiga, kneže, jeste li to znali? — dometne podsmjehujući se nekako nespretno. — Sve čita kojekakve knjižurine i memoare.

— Vaš ujak ipak nije... čovjek bez srca — pripomene knez preko volje. Sve je teže podnosio tog mladića.

— Još ćete nam ga pokvariti tim svojim pohvalama! Vidite, već je stavio ruku na srce i usta napućio, odmah se pomamio. Recimo da i nije bez srca, ali je prepredenjak, to je onaj vrag; a uz to je i rastrojen i pijanica, kao i svaki čovjek koji se godine i godine opija, zato mu i ide sve naopako. Djecu, recimo, voli, i pokojnu je ujnu poštivao... Čak i mene voli i u oporuci će mi, bogme, ostaviti nešto...

— N-ništa ti neću ostaviti! — razjareno vikne Lebedev.

— Čujte, Lebedeve — odlučno će knez okrećući se od mladića njemu — znam iz iskustva da ste ozbiljan čovjek kad treba... Nemam sad mnogo vremena, pa ako biste... Oprostite, kako vam je ono ime, zaboravio sam?

— Ti-Ti-Timofej.

— I još?

— Lukjanovič.

Svi se u sobi opet nasmijaše.

— Laže! — dovikne mu nećak. — I opet laže! Uopće se, kneže, ne zove Timofej Lukjanovič, nego Lukjan Timofejevič! Hajde, sad,

reci, zašto si sad slagao? Pa zar ti nije svejedno jesi li Lukjan ili Timofej, i što se to kneza tiče? Eto, iz puke navike laže, vjerujte mi!

— Je li to zbilja istina? — priupita knez nestrpljivo.

— Zaista se zovem Lukjan Timofejevič — potvrdi i zbuni se Lebedev, pokorno obori oči i opet stavi ruku na srce.

— Pa zašto to radite, o, bože moj!

— Iz poniznosti — prošapta Lebedev obarajući sve niže i pokornije glavu.

— Eh, i to mi je neka poniznost! Kad bih samo znao gdje da nađem Kolju! — reče knez i okrene se da pođe.

— Ja ću vam reći gdje je Kolja — javi se opet onaj mladić.

— De, de, samo! — obrecne se i uzvrpolji Lebedev.

— Kolja je ovdje prenoćio, ali je jutros otišao da potraži svoga generala koga ste vi, kneže, iskupili iz »uza«, sam bog zna zašto. General je još jučer obećao doći ovamo, ali nije došao. Najvjerojatnije je ostao da prenoći u hotelu »Vaga«, nedaleko odavde. Bit će da je Kolja tamo ili u Pavlovsku, kod Jepančinovih. Imao je novaca, još je jučer htio da ode onamo. Prema tome, ili je u »Vagi« ili u Pavlovsku.

— U Pavlovsku, u Pavlovsku!... A mi ćemo sad lijepo ovamo, u vrtić, pa ćemo... kavicu...

I Lebedev povuče kneza za ruku. Iziđoše iz sobe, prođoše kroz malo dvorište i uđoše na vrtna vratašca. Tu je zaista bio vrlo malen i vrlo zgodan vrtić u kojem su, po onako lijepu vremenu, prolistala već sva drveta. Lebedev posjede kneza na zelenu drvenu klupicu, za zeleni stol ukopan u zemlju, i sjede sučelice njemu. Začas dođe zaista i kava. Knez je ne odbi. Lebedev mu je svejednako ropski i pohlepno piljio u oči.

— Nisam ni znao da imate takvu lijepu obitelj — reče knez, držeći se kao čovjek kome je nešto sasvim drugo na pameti.

— Si-siročad — poče Lebedev i poguri se, ali zastade u rijeci: knez je rastreseno gledao preda se i već je, naravno, zaboravio što ga je pitao. Prođe još neko vrijeme; Lebedev je motrio kneza i čekao.

— Pa šta je onda? — reče knez, kao da se prenuo. — Ah, da! I sami, Lebedeve, znate o čemu se radi: došao sam zbog onog vašeg pisma. Govorite sad!

Lebedev se smete, htjede nešto reći, ali samo zausti i ni glasa ne istisne iz sebe. Knez pričeka i turobno se nasmiješi.

— Mislim da vas vrlo dobro razumijem, Lukjane Timofejeviču: zacijelo me niste očekivali. Mislili ste da neću krenuti iz svoje zabiti na vašu prvu poruku, i pisali ste mi samo da umirite sebi savjest. A ja, eto, doputovao. Ali, dosta sad, nemojte me zavaravati. Dosta ste već služili dvojici gospodara. Rogožin je ovdje već tri sedmice, sve znam. Jeste li uspjeli da mu je prodate, kao i onda, ili niste? Recite mi istinu!

— Onaj je izrod sam doznao, sam.

— Nemojte ga sad grditi; on se, dakako, ružno ponio prema vama...

— Istukao me, istukao! — prihvati Lebedev strahovito razjareno. — I vijao me psom u Moskvi, po cijeloj ulici, nekom hrticom. Strašna neka kučka.

— Govorite sa mnom kao da sam dijete, Lebedeve. Recite mi je li ga ona ovaj put, u Moskvi, uistinu ostavila?

— Uistinu, uistinu, opet je pobjegla sa samog vjenčanja. On je već na minute računao, a ona ovamo u Petrograd pa pravo do mene: »Spasi me, izbavi, Lukjane, a knezu nemoj ništa govoriti...« Ona se, kneže, boji vas još više nego njega, eto šta mi ne ide u glavu!

I Lebedev lukavo upre prstom u čelo.

— I sad ste ih opet sastavili?

— Presvijetli, kneže, a kako sam mogao... a kako sam mogao to spriječiti?

— Ama, prođite se, ionako ću sve doznati. Recite mi samo gdje je sad ona. Je li kod njega?

— Ma nije! Ni govora! Još je sama. Ja sam, veli, slobodna, i znate, kneže, mnogo joj je stalo do toga, ja sam, veli, još potpuno slobodna! Još je na Petrogradskoj strani, kod moje svastike, kao što sam vam i pisao.

— I sad je tamo?

— Jest, ako nije, po ovom lijepom vremenu, otišla u Pavlovsk, u ljetnikovac Darje Aleksejevne. Ja sam, veli, potpuno slobodna; još se jučer na sva usta hvalila tom svojom slobodom pred Nikolajem Ardalionovičem. A to je loš znak, molit ću lijepo!

I Lebedev se naceri.

— Odlazi li Kolja često do nje?

— Nepromišljen je, nedokučiv i nije diskretan.

— Kad ste bili tamo?

— Svaki dan, svaki dan.

— I jučer, dakle?

— N-nisam, nego prije tri dana, molit ću lijepo.

— Baš je šteta što ste se opet nacvrcali, Lebedeve! Inače bih vas nešto pitao.

— Ni govora, ni kapi nisam popio!

Lebedev nape uši.

— Recite mi kakva je bila kad ste je posljednji put vidjeli?

— Kao da nešto traži...

— Traži?

— Sve kao da nešto traži, kao da je nešto izgubila. Mrska joj je i sama pomisao na budući brak, upravo je vrijeđa. A na njega misli koliko i na lanjski snijeg, ništa više, to jest malo više, ali u strahu i užasu, štoviše, ne želi da se o njemu i govori, a viđaju se jedino kad je prijeka potreba... a on to i te kako osjeća! Ali ne može mu izmaći, molit ću lijepo! Nemirna je, podrugljiva, dvolična, raspaljiva...

— Dvolična i raspaljiva?

— Raspaljiva; umalo što me prošli put nije u razgovoru dohvatila za kosu. Morao sam se braniti Apokalipsom[69].

— Kako to mislite? — priupita ga knez misleći da nije dobro čuo.

— Pa tako, čitao sam joj iz Apokalipse. Dama ima nemirnu maštu, he-he! I uz to sam još zapazio da je vrlo sklona razgovorima o ozbiljnim temama, pa ma i ne bile važne za nju. Voli, voli takve razgovore i, štoviše, drži da joj time čovjek iskazuje osobito poštovanje. Jest, molit ću lijepo. A ja sam vam jak u tumačenju Apokalipse, tumačim je već petnaestu godinu. Složila se sa mnom da je svijet stigao do trećeg konja, vranog, i do jahača koji drži mjerila u ruci, jer se sve u današnje doba mjeri i dogovara, i svi ljudi samo traže svoja prava: »oka pšenice za groš, i tri oka ječma za groš...« i još duh slobodan, i srce neokaljano, i sve darove Božje hoće da očuvaju. Ali neće ih pukim pravom očuvati, pa će zatim doći

blijed konj, i onaj kome je ime Smrt, a za njim i pakao... O tome, kad se nađemo, raspravljamo i — neobično je to djelovalo na nju.

— Vjerujete li i vi sami u to? — zapita knez i pogleda Tebedeva čudnim pogledom.

— Vjerujem i tako tumačim. Jer sam ubog i gol, i atom u kolopletu ljudskom. Pa tko će poštivati Lebedeva? Svak tjera šegu s njim i samo što ga ne isprаća nogom u tur. Ali tu, u tom tumačenju, ravan sam najvećima. Jer, tu se traži pamet! I velikaš je preda mnom zadrhtao... u svom naslonjaču, kad mu je sinulo. Njegova preuzvišenost, Nil Aleksejevič, preklani, pred Uskrs, doznali za mene, dok sam još služio kod njih u ministarstvu, i posebno me pozvali po Petru Zahariču iz dežurne sobe u svoj kabinet, a kad smo ostali nasamu, pita me: »Je li istina da si ti Antikristov profesor?« I nisam zanijekao: »Jesam,« velim, i sve mu lijepo izložim, i predočim, i nisam ublažio prijetnje, nego sam ih u mislima, razmotavši alegorijski svitak, još pojačao i brojke naveo. I podsmjehivala se njegova preuzvišenost, ali pred brojkama i slikama zadrhti i zamoli me da zaklopim knjigu i odem, i odredi mi nagradu za Uskrs, a u Bijeloj sedmici dade Bogu dušu.

— Ma šta to govorite, Lebedeve?

— Pa sve kako jest. Poslije ručka ipali iz kočije... sljepoočnicom o kolobran, i kao djetešce, kao djetešce, odmah na licu mjesta preminuli. Po službovniku im bile sedamdeset tri godine; onako rumeni, sijedi, vazda namirisani i uvijek lijepo nasmijani, lijepo nasmijani, baš kao kakvo djetešce. Sjetio se onda Petar Zaharič mene pa veli: »Ti si to sve prorekao«.

Knez poče ustajati. Lebedev se iznenadi i, štoviše, zgrane kad vidje da knez već ustaje.

— Nekako ste postali vrlo ravnodušni, he-he! — odvaži se ponizno napomenuti.

— Da vam pravo kažem, ne osjećam se baš dobro, nekako mi je glava teška, valjda od putovanja — odgovori knez mršteći se.

— U ljetnikovac bi trebalo, molit ću lijepo — nabaci Lebedev bojažljivo.

Knez stajaše zamišljen.

— Evo, i ja ću za tri dana sa svima svojima u ljetnikovac, da očuvam ono svoje novorođenče, a i da se dotle sve popravi ovdje u

kući. I mi ćemo u Pavlovsk.

— I vi ćete u Pavlovsk? — priupita ga naglo knez. — Pa šta je ovo, zar će svi u Pavlovsk? I vi imate tamo, kažete, ljetnikovac?

— Neće svi u Pavlovsk, molit ću lijepo. A meni je Ivan Petrovič Pticin ustupio jedan od svojih ljetnikovaca što ih je jeftino kupio. Tamo je i lijepo, i na uzvišici je, i zelenilo, i jeftino je, i otmjeno, i svira glazba, i zato, eto, svi idu u Pavlovsk. Ja ću zapravo u kućicu u dvorištu, a sam ljetnikovac...

— Što ste ga, iznajmili?

— N-n-nisam. Ne... zapravo, nisam.

— Iznajmite ga onda meni — predloži mu najednom knez.

Reklo bi se da je Lebedev jedino na to i navraćao. Ta mu je misao sijevnula u glavi prije tri minute. Međutim, stanar mu nije ni trebao jer se već bio javio jedan čovjek koji je rekao da će možda unajmiti od njega ljetnikovac. A Lebedev je pouzdano znao da ga neće unajmiti »možda«, nego sigurno. Ali mu je iznenada pala na um jedna, po njegovu računu, vrlo plodonosna misao da ljetnikovac iznajmi knezu, a da iskoristi činjenicu što onaj drugi zakupac nije zadao tvrdu riječ. Iznenada mu se pred očima ukazao »cijeli sukob i cijeli novi preokret u tom slučaju«. Knežev je prijedlog prihvatio gotovo ushićeno pa je na izravno pitanje o cijeni samo odmahnuo rukom.

— Ma platit ćete koliko budete htjeli; raspitat ću se za cijene; nećete biti na gubitku.

Obojica su već izlazila iz vrta.

— Nego, mogao bih vam... mogao bih vam... kad biste htjeli, mogao bih vam, veleštovani kneže, iznijeti koješta vrlo zanimljivo što se odnosi na onaj isti predmet — promrmlja Lebedev motajući se radosno oko kneza.

Knez zastane.

— I Darja Aleksejevna ima u Pavlovsku mali ljetnikovac, molit ću lijepo.

— Pa?

— A izvjesna je osoba njezina prijateljica i zacijelo je kani cesto posjećivati u Pavlovsku. S određenim ciljem.

— Pa?

— A Aglaja Ivanovna...

— Ama, prestanite, Lebedeve! — upade mu knez u riječ obuzet nekakvim neugodnim osjećajem, baš kao da ga je tko taknuo u bolno mjesto. — Sve to... nije istina. Recite mi radije kad ćete se preseliti? Ja bih što prije, jer sam odsjeo u hotelu...

Razgovarajući tako, izišli su iz vrta i, ne svraćajući se u kuću, prošli kroz malo dvorište i stigli do izlaznih vrata.

— Pa najbolje će biti — smisli napokon Lebedev — da se još danas preselite iz hotela ravno k meni, pa ćemo prekosutra svi lijepo zajedno u Pavlovsk.

— Vidjet ću još — rećc knez zamišljeno i iziđe na ulicu.

Lebedev pogleda za njim. Začudio se kneževoj nenadanoj rastresenosti. Odlazeći, knez mu je zaboravio čak reći i »zbogom«, nije mu ni glavom klimnuo, što se nikako nije slagalo s kneževom uljudnošću i pažljivošću koje su Lebedevu bile vrlo dobro poznate.

III

Bilo je već prošlo jedanaest sati. Knez je znao da bi kod Jepančinovih u gradu mogao sad naći samo generala, koji je ostao zbog službe, ali čak ni to nije bilo sigurno. Pomislio je da bi ga general mogao odmah zgrabiti i odvesti u Pavlovsk, a knez je pošto-poto htio da prije toga još nekog posjeti. Riskirajući da zakasni kod Jepančinovih i da odgodi put u Pavlovsk do sutradan, knez naumi da potraži kuću u koju se svakao želio navratiti.

Taj je posjet bio, uostalom, ponešto riskantan. Skanjivao se i dvoumio. Znao je da je ta kuća u Gorohovoj ulici, nedaleko od Sadove, pa nakani da pođe onamo, nadajući se da će se putem napokon ipak odlučiti.

Kad se primicao raskršću Gorohove i Sadove, začudi se i sam svom neobičnom uzbuđenju; nije se nadao da će mu srce tako bolno lupati. Jedna mu je kuća, valjda zbog svoje osobite fizionomije, već izdaleka privukla pozornost i knez se poslije sjećao kako je rekao sam sebi: »Mora da je to ta kuća«. Neobično je radoznalo prilazio da se uvjeri je li pogodio; slutio je da će mu, tko zna zašto, biti nekako krivo ako je zaista pogodio. Kuća je bila velika, sumorna, dvokatnica, bez ikakva stila, prljavozelene boje. Nekoliko, zapravo vrlo malo takvih kuća, sagrađenih potkraj prošlog stoljeća, sačuvalo se baš u

tim ulicama Petrograda (u kojemu se sve vrlo brzo mijenja) gotovo bez ikakvih preinaka. Građene su solidno, debelih zidova, s vrlo malo prozora; u prizemlju su gdjekad na prozorima rešetke. Ponajčešće su dolje mjenjačnice. Škopac[70] koji drži mjenjačnicu obično i stanuje gore, u istoj kući. I izvana i iznutra je u tim kućama nekako negostoljubivo i hladno, sve kao da se nešto skriva i taji. Kako takav dojam može pobuditi sama vanjština kuće — bilo bi teško protumačiti. Arhitektonski splet linija ima, naravno, svoje tajne. U tim kućama stanuju gotovo sve sami trgovci. Knez priđe ulazu i pročita natpis iznad njega: »Kuća nasljednog počasnog građanina Rogožina«.

Pošto se otresao kolebanja, otvori staklena vrata, koja se bučno zalupiše za njim, i poče se penjati uz glavno stubište na prvi kat. Stubište je bilo mračno, kameno, grubo izrađeno, a zidovi obojeni crveno. Znao je da Rogožin s majkom i bratom zauzima cijeli prvi kat te dosadne kuće. Sluga koji je otvorio knezu vrata povede ga bez najave i dugo ga vodaše; prođoše kroz jednu svečanu dvoranu u kojoj su zidovi bili oličeni tako da imitiraju mramor, pod bijaše pokriven hrastovim parketima, a pokućstvo je potjecalo iz dvadesetih godina XIX stoljeća, grubo i glomazno; prođoše i kroz nekakve sobice, idući naokolo i na ševuljicu, penjali se uz dvije do tri stepenice pa isto toliko silazili, i napokon pokucaše na jedna vrata. Otvori im sam Parfjon Semjonič; ugledavši kneza, toliko problijedi i skameni se da je neko vrijeme bio nalik na kameno božanstvo, onako netremice gledajući prestrašenim očima, i iskrivivši usta u neobično začuđen smiješak — baš kao da je knežev posjet nešto nemoguće i gotovo čudesno. Iako je očekivao tako nešto, knez se ipak začudi.

— Parfjone, možda sam došao u nezgodno vrijeme, pa ću otići — prozbori napokon knez zbunjeno.

— Dobro si došao, dobro! — prene se napokon Parfjon. — Izvoli samo, uđi!

Tikali su se. U Moskvi su se često i na dulje vrijeme viđali, a bilo je u tim njihovim viđenjima trenutaka koji su im se obojici i te kako duboko urezali u srce. Ali se nisu vidjeli već vise od tri mjeseca.

Bljedilo i nekakva sitna, trenutna drhtavica još nikako nisu silazili s Rogožinova lica. Premda je bio pozvao gosta unutra, ostao je i dalje neobično zbunjen. Dok je vodio kneza do naslonjača i posjedao ga za stol, knez se slučajno okrene i zastane pod dojmom njegova neobično čudnovatog i teškog pogleda. Kao da je nešto prostrijelilo kneza. Istodobno se knez prisjeti nečeg — nečeg skorašnjeg, teškog i mračnog. Nije sjeo, nego se ukipio i neko vrijeme gledao Rogožinu ravno u oči; u prvi mah te oči kao da se još jače zakrijesiše. Napokon se Rogožin osmjehne, ali ponešto smeteno i nekako izgubljeno.

— Što me tako uporno gledaš? — promrmlja. — Sjedi!

Knez sjede

— Parfjone — prozbori knez — reci mi pravo jesi li znao da ću danas doputovati u Petrograd ili nisi?

— Mislio sam zbilja da ćeš doputovati i, eto, vidiš, nisam se prevario — doda onaj i osmjehne se zajedljivo — ali otkud sam mogo znati da ćeš danas doputovati?

Neka oštra silovitost i čudnovata razdražljivost u pitanju, koje je bilo uključeno u odgovor, još više prenerazi kneza.

— Pa sve da si i znao da ću danas doći, čemu je potrebno da se toliko žestiš? — tiho izusti zbunjeni knez.

— A što me pitaš?

— Maloprije, dok sam silazio s vlaka, opazio sam među svjetinom kako me gledaju dva potpuno ista takva oka kakvima si me sad ti odostraga pogledao.

— Gle, molim te! A čije su to bile oči? — promrmlja Rogožin sumnjičavo. Knezu se učini da je uzdrhtao.

— Ne znam; rekao bih da mi se čak u onoj svjetini i prividjelo; sve mi se nešto privida. Osjećam se, brate Parfjone, gotovo isto onako kao prije pet godina kad me još spopadala moja bolest.

— Pa možda ti se zbilja i prividjelo; ne znam... — promrsi Parfjon.

Ljubazan smiješak na njegovu licu nimalo mu nije pristajao u tom trenutku, baš kao da se nešto u tom smiješku slomilo i kao da Parfjon nikako nije kadar da ga slijepi, ma koliko pokušavao.

— Šta je, hoćeš li opet u inozemstvo? — upita ga i naglo dometne: — A sjećaš li se kako smo jesenas putovali iz Pskova,

vlakom, ja ovamo, a ti... u onom tvom ogrtaču, sjećaš se, s onim gamašama?

I Rogožin se iznenada nasmije pokazujući otvoreno nekakvu kivnost, i baš kao da se obradova što je može bar nekako iskaliti.

— Jesi li ovdje stalno nastanjen? — upita ga knez razgledajući kabinet.

— Jesam, ovo mi je kuća. Gdje bih drugdje bio?

— Odavno se nismo vidjeli. Čuo sam o tebi svašta, ne mogu sve ni vjerovati.

— Ah, što sve ne pričaju! — pripomene Rogožin hladno.

— Ipak si razjurio cijelo svoje društvo; eto, sad sjediš u roditeljskoj kući i ne tjeraš više kera. Pa dobro je to. Je li ovo samo tvoja kuća ili vaša zajednička?

— Kuća je moje majke. K njoj se ide ovuda, ovim hodnikom.

— A gdje ti brat stanuje?

— Brat Semjon Semjonič stanuje u dvorišnoj zgradi.

— Je li oženjen?

— Udovac je. A što će ti sve to?

Knez ga pogleda, ali mu ništa ne odgovori; iznenada se nešto zamisli i kao da ne ču tog pitanja. Rogožin nije navaljivao nego je čekao. Pošutješe.

— Kad sam sad ovamo dolazio, pogodio sam na sto koraka koja je tvoja kuća.

— Kako to?

— Ne znam ni sam. Tvoja kuća ima fizionomiju cijele tvoje obitelji i cijelog vašeg načina života, a kad bi me pitao po čemu sam to zaključio — ne bih ti znao reći. Tlapnje, dabome. Čak se i bojim što me to toliko uznemiruje. Prije mi ne bi ni na pamet palo da stanuješ u takvoj kući, a sad, čim sam je ugledao, pomislio sam: »Ama, baš takva mora da je njegova kuća!«

— Ma nemoj! — osmjehne se Rogožin neodređeno, ne shvaćajući do kraja kneževu nejasnu misao. — Ovu je kuću još moj djed zidao — pripomene. — U njoj su sami škopci stanovali, Hludjakovi, pa i sad još kod nas stanuju.

— Mrak nekakav. Mračno ti je tu — reče knez razgledajući kabinet.

Bila je to velika soba, visoka, sumračna, prenatrpana svakojakim pokućstvom — ponajviše velikim radnim stolovima, pisaćim stolovima, ormarima u kojima su se čuvale poslovne knjige i nekakvi spisi. Širok divan presvučen crvenom safijanskom kožom služio je, očito, Rogožinu za spavanje. Knez je zapazio na stolu, za koji ga je Rogožin posjeo, dvije-tri knjige; jedna je od njih, Solovjovljeva Povijest[71], bila otvorena i obilježena vrpcom. Na zidovima je visilo, u potamnjelim pozlaćenim okvirima, nekoliko uljenih slika, tamnih, čađavih, na kojima je bilo vrlo teško bilo što razaznati. Kneževu pozornost privuče jedan portret u naravnoj veličini — portret čovjeka od svojih pedeset godina, u redengotu njemačkog kroja, ali dugačkih skuta, sa dvije medalje obješene o vratu, vrlo rijetke i kratke prosijede brade, smežurana i žuta lica, nepovjerljiva, suzdržljiva i sjetna pogleda.

— Da ti nije to otac? — priupita knez.

— Jest, on glavom — odgovori Rogožin smješkajući se neprijazno, baš kao da je već spreman na kakvu bezobzirnu šalu na račun svoga pokojnog oca.

— Ali on valjda nije bio starovjerac?

— Nije, išo je u crkvu; ipak je, doduše, govorio da je stara vjera valjanija. I škopce je poštivo. Ovo je bio njegov kabinet. A što pitaš je li bio stare vjere?

— Hoćeš li ovdje proslaviti svadbu?

— O-ovdje — odgovori Rogožin, umalo ne uzdrhtavši od tog nenadanog pitanja.

— Hoće li biti skoro?

— I sam znaš da to ne stoji do mene.

— Parfjone, nisam ti neprijatelj i ne kanim ti ni u čemu smetati. To ti sad ponovo kažem, kao što sam ti već jednom rekao, u jednom, gotovo isto ovakvom trenutku. Kad je u Moskvi trebalo da bude tvoja svadba, znaš da ti nisam smetao. Prvi put je sama doletjela do mene, tako reći sa samog vjenčanja, moleći me da je »spasim« od tebe. Ponavljam ti samo njene riječi. Onda je i od mene pobjegla, i ti si je opet pronašao i poveo na vjenčanje, ali, eto, kažu da je opet pobjegla od tebe ovamo. Je li to istina? Tako mi je bar javio Lebedev, zato sam i došao. A da ste se opet ovdje našli, to sam tek jučer čuo

u vlaku od jednog tvog bivšeg prijatelja, od Zaljoževa, ako baš hoćeš da znaš. Putovao sam ovamo s određenom namjerom — htio sam je napokon nagovoriti da otputuje u inozemstvo, da se oporavi; sva je klonula, i tjelesno i duševno, a napose umno, i mislim da joj je potrebna izvanredna njega. Nisam je kanio pratiti u inozemstvo, želio sam da se sve to uredi bez mene. Govorim ti živu istinu. Ako je istina da ste se opet pomirili, neću joj ni izlaziti na oči, a ni tebi više nikad neću doći. I sam znaš da te ne zavaravam jer sam ti uvijek bio iskren. Nikad ti nisam tajio što mislim o tome i uvijek sam ti govorio da će uz tebe svakako propasti. Pa i ti ćeš propasti... možda još gore nego ona. Bio bih i te kako zadovoljan kad biste se opet razišli; ali ne kanim vas razdvajati ni zavađati. Budi, dakle, bez brige i ne sumnjaj u mene. Pa i sam znaš jesam li ti ikad bio pravi suparnik, čak i onda kad je bila od tebe pobjegla k meni. Eto, sad se smiješ, a znam i zašto se podsmjehuješ. Da, mi smo tamo živjeli odvojeno, pa i u dva različita grada, i ti sve to dobro znaš. Već sam ti i prije protumačio da ja nju »ne volim ljubavlju, nego sažaljenjem«. Mislim da je to posve točan izraz. Tada si rekao da shvaćaš te moje riječi; a shvaćaš li? Jesi li ih shvatio? Kako me samo kivno gledaš! A došao sam da te umirim jer si mi srcu prirastao. Neobično te volim, Parfjone. A sad idem i nikad više neću doći. Zbogom.

I knez ustane.

— Sjedi još malo — tiho će Parfjon i ne ustane, nego nasloni glavu na desni dlan. — Odavno te nisam vidio.

Knez sjede. Obojica ponovo pošutješe.

— Čim nisi sa mnom, odmah osjećam mržnju prema tebi, Lave Nikolajeviču. U ova tri mjeseca koliko te nisam vidio, bio sam neprekidno kivan na tebe, bogami. Najradije bih te istog časa bilo čime otrovao! Eto, tako. A, evo, sad ne sjediš sa mnom još ni četvrt sata, a već me prošla sva moja kivnost, i opet si mi drag ko nekad. Sjedi još malo...

— Kad sam s tobom, vjeruješ mi, a kad me nema, odmah mi prestaješ vjerovati i opet sumnjaš u mene. Na oca si! — odgovori knez i prijateljski se osmjehne, nastojeći prikriti što osjeća.

— Vjerujem tvom glasu kad ovako s tobom sjedim. Ma, jasno mi je da se ne mogu mjeriti s tobom...

— Zašto si sad to dometnuo? Eto, opet si se rasrdio — reče knez čudeći se Rogožinu.

— Ma tu, brate, nisu nas pitali što mi mislimo — odvrati Rogožin. — Sve su bez nas odredili. Eto, i volimo svaki na svoj način, u svemu se, dakle, razlikujemo — produži tiho, nakon kraće šutnje. — Ti, eto, veliš da je voliš sažaljenjem. A ja ne osjećam nikakva sažaljenja prema njoj. Pa i mrzi me ona iz dna duše. Svake mi noći dolazi na san — sve sanjam kako me s nekim ismijava. A tako i jest, brate. Sa mnom ide na vjenčanje, a uopće ne misli na mene, baš ko da mijenja cipele. Hoćeš li mi vjerovati da je već pet dana nisam vidio, jer se ne usuđujem otići do nje, jer bi me pitala: »Što si došo?« Dosta me je sramotila...

— Kako sramotila? Šta to govoriš?

— Ko da ne znaš! Pa, eto, pobjegla je s tobom od mene »sa samog vjenčanja«, sam si ovaj čas reko.

— Ama, ni sam ne vjeruješ valjda da...

— Pa zar me nije sramotila s onim oficirom, sa Zemtjužnikovom, u Moskvi? Dobro znam da me je sramotila, i to još pošto je sama odredila bila dan vjenčanja.

— Ma ne može biti! — uzvikne knez.

— Pouzdano znam — ustvrdi Rogožin uvjereno. — Šta, zar možda nije takva? To ti, brate, nekome drugom govori da nije takva. To su puke besmislice. S tobom možda neće biti takva, i sama će se zgroziti od tako nečeg, ali je sa mnom upravo takva. Tako ti je to. Ja sam za nju najgora fukara. S Kelerom, znaš, s onim oficirom što se boksom bavio, pouzdano znam da je svašta izmišljala samo da mi se naruga... Ma ti i ne znaš šta je ona sve činila u Moskvi! A para, para, para, koliko sam prorajtao...

— Ama... što se onda ženiš!... Što će tek poslije biti? — upita ga knez prestravljeno.

Rogožin ošine kneza teškim i strasnim pogledom, ali mu ništa ne odgovori.

— Danas je već peti dan kako nisam bio kod nje — produži pošto je časak pošutio. — Neprestano se bojim da me ne otjera. »Još sam,« veli, »svoja gospodarica; ako mi se prohtije, otjerat ću te zauvijek, pa ću otputovati u inozemstvo«. (Već mi je govorila da će u inozemstvo — pripomene kao u zagradi, te nekako posebno pogleda

knezu u oči.) Koji put me, doduše, samo plaši, sve sam joj nešto smiješan. A drugi put se opet zbilja namršti, namrgodi, ni riječi da izusti; onda je se najviše bojim. Onomad sam pomislio: neću joi više dolaziti praznih šaka — ali mi se samo nasmijala u brk, pa se i raspalila. Sobarici Kaćki poklonila je takav jedan moj šal kakav možda još nikad nije vidjela, iako je prije živjela u raskoši. A o tome kad ćemo se vjenčati, ne smijem ni zucnuti. Pa kakav sam to ja mladoženja kad se, eto, bojim i da odem do nje? I eto, tako sjedim, a kad više ne mogu srcu odoljeti, odem kradom do njene kuće i onuda se po ulici motam ili se sakrijem gdjegod iza ugla. Onomad sam gotovo sve do zore stražario pokraj njena ulaza — pričinilo mi se bilo nešto. A ona me valjda opazila kroz prozor pa mi veli: »Šta bi ti kad bi primijetio da te varam?« Nisam mogo odoljeti da joj ne kažem: »Znaš i sama«.

— A šta to zna?

— Ma šta ja znam! — nasmije se Rogožin pakosno. — U Moskvi je onda nisam mogao ni s kim uloviti, iako sam je dugo lovio. Jednom sam je onda zgrabio i reko joj: »Obećala si da ćeš poći za me, i ući ćeš u poštenu obitelj, a znaš li kakva si sada? Ti si,« velim, »takva i takva!«

— Rekao si joj?

— Jesam.

— pa?

— A ona će meni: »Sad te možda više neću htjeti uzeti ni za lakaja, a kamoli da ti budem žena.« — »A ja,« velim, »ne izlazim odvade pa kvit posla!« — »A ja ću,« veli ona meni, »pozvat sad odmah Kelera i reći ću mu da te izbaci napolje«. Onda sam skočio na nju i istukao je da je bila sva plava.

— Ama ne može biti? — uzvikne knez.

— Kažem ti da je tako bilo — potvrdi Rogožin tiho, sijevajući očima. — Ravno dan i pol nisam spavo, nisam jeo, nisam pio, iz sobe joj nisam izlazio, klečao sam pred njom: »Umrijet ću tu,« velim joj, »ali neću izići dok mi ne oprostiš, a ako zapovjediš da me izbace, utopit ću se; jer, šta ću sad bez tebe?« Baš ko da je bila luda cijeli taj dan, čas je plakala, čas me htjela zaklati nožem, čas me psovala. Pozvala je Zaljoževa, Kelera, Zemtjužnikova, sve, pa me pokazivala njima, sramotila me. »Hajdemo, gospodo, svi zajedno večeras u

kazalište, a on neka ovdje sjedi ako neće da iziđe, nisam ja vezana za nj. A vama će ovdje, Parfjone Semjoniču, dati čaja i kad mene ne bude, mora da ste već dobrano ogladnjeli.« Vratila se iz kazališta sama i veli mi: »Sve su to kukavice i hulje, tebe se boje, pa i mene plaše: neće on samo tako otići, vele, može te i zaklati. A eto, vidiš, kad sad odem u spavaonicu, neću ni zaključati vrata za sobom; vidiš koliko te se bojim! Eto ti, da znaš i vidiš! Jesi li pio čaja?« — »Nisam,« velim, »i neću«. — »Ponuđen je isto što i počašćen, samo što ti to nikako ne pristaje.« I kako reče, tako i učini, nije se zaključala. Ujutro iziđe i smije se: »Jesi li ti poludio, šta ti je?« pita me. — »Pa ovako ćeš još skapati od gladi!« — »Oprosti mi,« velim joj. »Neću ti oprostiti, i neću poći za tebe, rekoh ti lijepo. Pa zar si cijelu noć prosjedio tu u tom naslonjaču, nisi spavo?« — »Nisam,« velim, »nisam spavo«. — »Baš si pametan! I nećeš ni čaja piti ni ručati?« — »Reko sam ti da neću — oprosti mi!« — »Da znaš samo kako ti to ne pristaje,« veli, »baš ko kravi sedlo. Da ti nije palo na pamet da me plašiš? Baš me briga što ćeš tu gladan sjediti; ala si me uplašio!« Naljutila se, ali nije zadugo, pa me opet uzela bockati. I nisam joj se mogao načuditi kako ju je sasvim prošo gnjev. A inače je zlopamtilo, dugo pamti zlo koje su joj drugi nanijeli! I eto, tada mi je palo na pamet da toliko malo drži do mene da mi ne može ništa ozbiljno ni zamjeriti. I to je istina. »Znaš li ti,« pita me ona, »tko je to rimski papa?« — »Čuo sam,« velim joj. A ona će meni: »Ti, Parfjone Semjoniču, uopće nisi učio opću povijest«. — »Nisam ja,« velim, »ništa učio«. — »E pa, onda ću ti dati,« veli, »da pročitaš: bio tako jedan papa, i na cara se jednog naljutio, i taj mu je, gladan, žedan i bos, moro tri dana i tri noći klečat pred dvorom dok mu papa nije oprostio; a šta misliš što je taj car u ta tri dana, dok je onako klečo, sve premišljao i na što se sve zaricao?... Ma čekaj,« veli, »sama ću ti to pročitati!« I skoči i donese knjigu. »To je u stihovima,« veli, pa mi počne čitati stihove o tome kako se taj car u ta tri dana zaklinjo da će se osvetiti onom papi. »A zar se tebi,« pita me, »to ne sviđa, Parfjone Semjoniču?« A ja joj velim: »Sve je to istina što si pročitala.« — »Aha, i sam kažeš da je istina, pa znači da se možda i ti zaričeš: kad se jednom uda za mene, podsjetit ću ja nju na sve ovo i onda ću se ja veseliti!« — A ja ću njoj: »Ne znam, možda i mislim tako.« — »Kako ne znaš?« — »Tako,« velim, »ne znam, nije mi sad

to na pameti.« — »A o čemu onda misliš?« — »Pa, eto, kad ustaneš sa stolca i prođeš pored mene, gledam te i pratim pogledom; zašušti ti haljina pored mene, a meni srce klone, pa kad iziđeš iz sobe, sjećam se svake tvoje riječce, i kakvim si glasom i što sve rekla; a cijelu ovu noć nisam ništa mislio, samo sam slušo kako dišeš u snu i kako si se dva-tri puta okrenula u postelji...« — A ona se nasmije: »Pa ti onda ne misliš ni o tome kako si me istuko niti se toga sjećaš?« A ja joj velim: »Možda i mislim, ne znam«. — »A ako ti ne oprostim i ako ne pođem za tebe?« — »Reko sam ti da ću se utopiti.« — »Ali ćeš me možda još prije toga ubiti...« Reče i zamisli se. Pa se naljuti i oae. Nakon sat vremena eto ti opet nje nekako natmurene pa mi veli: »Poći ću za tebe, Parfione Semjoniču, ali ne zato što te se bojim, nego zato što ću ionako propasti. Pa gdje mi je onda bolje? Sjedi,« veli mi, »sad će ti donijeti da jedeš. A ako pođem za tebe,« doda, »bit ću ti vjerna žena, o tom nemoj sumnjati i budi bez brige!« Pa malo posuti i reče: »Ipak ti nisi lakaj; prije sam mislila da si pravi pravcati lakaj.« Tad je odredila i kad će biti svadba, a za sedmicu dana pobjegla je od mene ovamo do Lebedeva. Čim sam došo, veli mi ovako: »Nipošto ne bježim od onog što sam rekla, samo još bih da pričekam koliko me bude volja, jer sam još svoja gospodarica. Pa čekaj i ti ako hoćeš.« Eto, tako ti je to sad među nama... Šta ti o svemu tome misliš, Lave Nikolajeviču?

— A što ti misliš? — uzvrati knez pitanjem, gledajući turobno Rogožina.

— Ma, kao da ja što mislim! — ote se Rogožinu. Htjede još nešto dodati, ali ušutje skrhan jadom.

Knez ustane i htjede opet otići.

— Ipak ti neću nipošto smetati — reče tiho, gotovo zamišljeno, kao da odgovara nekoj svojoj skrovitoj, pritajenoj misli.

— A znaš šta ću ti još reći! — živne Rogožin naglo i sijevne očima. — Ne razumijem kako mi je ti to prepuštaš? Nije vrag da je više uopće ne voliš? Prije si ipak tugovao; vidio sam i sam. A što si onda dojurio ovamo navrat-nanos? Iz sažaljenja? (I lice mu se iskrivi od pakosna smiješka.) He-he!

— Misliš da te zavaravam? — priupita ga knez.

— Ne mislim, vjerujem ti, samo ništa tu ne razumijem. Sva je prilika da je tvoje sažaljenje još veće od moje ljubavi!

Na licu mu bukne nešto pakosno što je htjelo svakako odmah provaliti.

— Pa eto, tvoja se ljubav gotovo i ne razlikuje od kivno?llv — osmjehne se knez — a kad ona prođe, možda će biti jos gora nevolja. Velim ti, brate Parfjone...

— Da ću je zaklati?

Knez uzdrhta.

Mrzit ćeš je iz dna duše zbog ove sadašnje ljubavi, zbog sve te muke koju sad trpiš. Meni je najveće čudo to kako može opet poći za tebe? Kad sam jučer čuo, nisam htio vjerovati, i bilo mi je teško oko srca. Pa već te se dva puta odrekla i s vjenčanja pobjegla, znači da predosjeća nešto!... Što onda hoće od tebe? Nije joj valjda stalo do tvojih novaca? Koješta. A bit će da si ih već i mnogo potratio. Zar samo da muža nađe? Pa, mogla bi i koga drugog naći. Svaki bi joj drugi bio bolji, jer ćeš je ti možda i zbilja zaklati; ona to sad, valjda, i te kako dobro zna. Zar zato što je toliko voliš? To, doduše, može biti... Čuo sam već da ima takvih koje baš takvu ljubav traže... samo...

Knez zastane u riječi i zamisli se.

— Što si se opet osmjehnuo na sliku mog oca? — upita ga Rogožin, koji je neobično pozorno pratio svaku promjenu, svaku trenutnu crtu na kneževu licu.

— Što sam se osmjehnuo? Pa eto, pomislio sam, da te nije snašla ta nesreća, da ti se nije desila ta ljubav, možda bi postao navlas isti onakav kakav ti je bio otac, i to vrlo brzo. Ugnijezdio bi se šuteći u ovoj kući sa ženom, poslušnom i šutljivom, malo bi i ozbiljno govorio, nikom ne bi vjerovao, a ne bi imao ni potrebe da vjeruješ, i samo bi nijemo i sumorno zgrtao novce. Jedino bi možda kadikad pohvalio knjige starostavne, ili bi se križao sa dva prsta[72], mjesto sa tri, pa i to možda tek pod stare dane...

— Rugaj se, rugaj! A eto, upravo je isto tako, na dlaku, i ona nedavno govorila, dok je gledala tu istu sliku! Za divno čudo kako se sad u svemu slažete...

— Pa zar je već bila ovdje kod tebe? — upita ga knez radoznalo.

— Jest, bila je. Dugo je gledala tu sliku, raspitivala se o pokojniku. »Ti bi, eto, bio na dlaku isti takav — podsmjehnula mi se

na kraju — u tebe su,« veli, »Parfjone Semjoniču, žestoke strasti, takve strasti da bi te one odvele ravno u Sibir, na robiju, kad ne bi u tebe bilo i pameti jer u tebe je pametna glava.« (Tako mi je baš rekla, vjerovo mi ili ne! Prvi put sam od nje čuo tako nešto!) »Uskoro bi se okanio svih svojih sadašnjih ludorija. A kako si potpuno neobrazovan čovjek, počeo bi samo pare zgrtati, i sjedio bi ko i otac ti u ovoj kući sa svojim škopcima; možda bi na kraju i sam prešao na njihovu vjeru, i toliko bi zavolio te svoje pare da ne bi dva, nego možda i deset milijuna zgrnuo, ali bi na svojim kesama i skapao od gladi jer ništa ne možeš raditi bez strasti, sve ti prelazi u strast.« Eto, upravo je tako govorila gotovo od riječi do riječi tako. Nikad još nije tako govorija sa mnom. Inače govori sa mnom samo o pustim tricama ili mi se samo izruguje; pa i tad mi se najprije rugala, a onda se nekako smrknula; cijelu je kuću obišla i razgledala i baš kao da se nečeg plašila. »Sve ću ja to preinačiti,« velim joj ja, »i dotjerat, a možda ću još prije svadbe kupiti i drugu kuću.« — »Ni, govora«, veli mi ona, »ništa tu ne treba mijenjati, živjet ćemo u ovome kako jest. Hoću«, veli, »da živim uz tvoju majku kad ti budem žena.« Odveo sam je do matere, i bila je pažljiva prema njoj ko da joj je rođena kći. A majka mi još otprije, evo već dvije godine, kao da nije pri zdravoj pameti (bolesna je), a otkako mi je otac umro, sasvim je podjetinjila, ni riječi da progovori: sjedi onako uzetih nogu i samo se svima, koga god vidi, klanja; da joj ne dadu da jede, ne bi se valjda tri dana ni sjetila da je gladna. Uhvatio sam majku za desnu ruku, složio joj prste i reko: »Blagoslovite je, majko, s njom ću se vjenčati!« A ona majci poljubi nježno ruku i veli mi: »Bit će da ti je majka mnogo prepatila«. I ovu je knjigu kod mene opazila, pa mi veli: »Što si to Rusku povijest počeo čitat?« (A sama mi je jednoć u Moskvi rekla: »Trebalo bi da se bar koliko-toliko naobraziš, bar da Solovjovljevu Rusku povijest pročitaš, ništa pod bogom ne znaš.« »To ti valja,« kaže mi, »samo tako radi, čitaj! Sama ću ti sastaviti popis knjiga koje ponajprije treba da pročitaš: hoćeš li ili nećeš?« Nikad, nikad prije nije tako sa mnom govorila, pa sam se upravo začudio: prvi put sam dušom dahnuo.

— To mi je vrlo drago, Parfjone — reče knez iskreno — vrlo drago. Tko zna, možda će vas Bog i sjediniti.

— Nikad neće toga biti! — vikne Rogožin plahovito.

— Čuj, Parfjone, kad je već toliko voliš, zar zbilja ne želiš da stekneš njeno poštovanje? A ako želiš, zar zbilja nemaš îiade? Eto, maloprije sam ti rekao da mi je čudnovato i zagonetno: zašto ona hoće da se uda za te? Pa, premda to ne mogu odgonetnuti, nimalo ne sumnjam da tu mora svakako biti neki dostatan i razuman razlog. Ona vjeruje u tvoju ljubav, ali zacijelo vjeruje i u neke tvoje vrline. Drukčije ne može biti! A to potvrđuje i ono što si maloprije rekao. I sam kažeš da je bila kadra govoriti s tobom posve drugim jezikom nego što ti se prije obraćala i govorila. Ti si nepovjerljiv i ljubomoran pa si zato i preuveličao sve ono loše što si primijetio. A dakako da ona ne misli tako loše o tebi kao što ti kažeš. Jer, inače »ot značilo da svjesno srlja u vodu ili pod nož udajući se za tebe. A zar je to moguće? Tko još svjesno srlja u vodu ili pod nož?

Parfjon je saslušao kneževe vatrene riječi smiješeći se gorko. Činilo se da ga ništa više ne može pokolebati u njegovu uvjerenju.

— Kako ti je težak pogled kojim me sad gledaš, Parfjone!

— reče knez mimo volje, obuzet nekim tegobnim osjećajem.

— U vodu ili pod nož! — progovori napokon Rogožin.

— He! Pa zato se baš i udaje za mene što se od mene pouzdano nožu nada! Zar ti, kneže, zbilja ni do dan-danas nisi još shvatio što je tu posrijedi?

— Ne razumijem te.

— Pa, možda me i zbilja čovjek ne razumije, he-he! Kažu za tebe da si malo... onako. Drugog ona voli, shvati već jednom! Upravo isto ovako ko što ja sad nju volim, upravo isto tako ona sad drugog voli. A znaš li tko je taj drugi? To si ti! Šta, zar nisi znao?

— Ja!

— Ti. Ona te je onda, još onog dana, na svoj rođendan, zavoljela. Samo što misli da se ne može udati za te zato što bi te tobože osramotila i upropastila ti cijeli život. »Zna se,« veli, »kakva sam ja.« Još i sad to neprestano ponavlja. Sve mi je to sama otvoreno u lice rekla. Boji se da te ne upropasti i osramoti, a za mene se, eto, može udati, ništa ne smeta — eto koliko do mene drži, nemoj ni to zaboravit!

— Ali kako je onda od tebe bježala k meni, a... od mene...

— A od tebe k meni! He! Ma šta sve njoj ne puhne u glavu! Sad je neprestano ko u nekoj groznici. Čas mi viče: »Za tebe ću poći ko

da skačem u vodu. Brže spremaj svadbu!« Sama me požuruje, određuje dan, a kad se približi taj dan, preplaši se, ili joj neke druge misli padnu na pamet, bog bi je znao, vidio si i sam: plače, smije se, otima se ko u groznici. Pa kakvo je to čudo što je pobjegla od tebe? Pobjegla je od tebe baš zato što je i sama shvatila koliko te voli. Nije mogla izdržat kod tebe. Sad si maloprije reko da sam je onda u Moskvi ja pronašo; nije istina, sama je od tebe doletjela k meni pa mi veli: »Odredi dan, spremna sam! Daj šampanjac! Idemo do Ciganki!« Sve tako viče!... Pa, da nije bilo mene, odavno bi već bila skočila u vodu; istinu ti govorim. A ne skače zato što sam joj ja, možda, još strašniji ođ vode. Iz pakosti se udaje za mene... Ako se uda, doista ti kažem, udat će se iz pakosti.

— Ma šta ti to... šta ti to!... — uzvikne knez, ali ne dovrši. Prestravljeno je gledao Rogožina.

— Reci što si htio da kažeš — nadoda Rogožin cerekajući se — Ako hoćeš, evo, reći ću ti ja što u ovom ćasu misliš: »Pa, kako će sad ona s njim? Zar se smije to dopustiti?« Znam ja šta ti misliš...

— Nisam radi toga došao ovamo, Parfjone, kažem ti, nije mi to bilo na umu...

— Može biti da nisi radi toga i da ti nije to bilo na umu, ali sad ti je već sigurno stalo do toga, he-he! Ma dosta o tome! Što si se tako zgranuo? Pa zar zbilja nisi to znao? Zbilja ti se čudim!

— Sve je to kod tebe ljubomora, Parfjone, sve je to bolest, sve si ti to preuveličao preko svake mjere... — promrmlja knez neobično uzbuđen. — Šta ti je?

— Ostavi to — reče Parfjon i naglo ote knezu iz ruke nož koji je ovaj uzeo bio sa stola, gdje je ležao pored knjige, pa ga vrati na prijašnje mjesto.

— Kao da sam znao, kad sam dolazio u Petrograd, kao da sam slutio... — produži knez. — Nisam htio doći ovamo! Htio sam sve ovo ovdje zaboraviti, iščupati iz srca! E pa, zbogom... Ma šta ti je?

Knez je, dok je to govorio, onako rastresen, opet bio dohvatio sa stola onaj nož, i opet mu ga je Rogožin istrgao iz ruke i bacio na stol. Bio je to sasvim običan nož, s jelenjim drškom, nije se mogao sklopiti, a oštrica mu je bila tri i pol palca dugačka i proporcionalno široka.

Kad je vidio da je knez obratio pažnju na to što mu je dva puta istrgao nož iz ruke, Rogožin zgrabi srdito i zlovoljno nož, turi ga u knjigu i hitne knjigu na drugi stol.

— Valjda njime razrezuješ listove knjige? — upita ga knez, ali nekako rastreseno, kao da se još nikako ne može prenuti iz duboka razmišljanja.

— Da, razrezujem...

— Pa, to je vrtlarski nož!

— Jest, vrtlarski. Pa zar se vrtlarskim nožem ne može razrezati knjiga?

— Ali... potpuno je nov.

— Pa šta onda ako je nov? Misliš da ne mogu kupiti sebi nov nož? — vikne napokon Rogožin nekako izbezumljeno, žesteći se sve više pri svakoj riječi.

Knez uzdrhta i pozorno pogleda Rogožina.

— Ih, kakvi smo! — nasmije se iznenada pošto se potpuno pribrao. — Oprosti, brate, kad mi je glava ovako teška kao sad, pa još ova moja bolest... onda sam na mahove potpuno, potpuno rastresen i upravo smiješan. Nisam te uopće htio to pitati... nego nešto drugo, ali sam zaboravio što. Zbogom...

— Ne ide se tuda — reče Rogožin.

— Zaboravio sam!

— Ovuda, ovuda, ajde, pokazat ću ti.

IV

Prođoše kroz iste one sobe kroz koje je knez već bio prošao; Rogožin je išao malo naprijed, a knez za njim. Uđoše u veliku dvoranu. Tu je po zidovima visilo nekoliko slika, sve sami portreti nekih arhijereja i pejzaži na kojima se ništa nije moglo razabrati. Iznad vrata što su vodila u drugu sobu visila je jedna slika, prilično neobična po svom obliku, oko dva i pol aršina[73] dugačka, a najviše šest palaca široka. Prikazivala je Spasitelja netom snimljenog s križa. Knez letimice pogleda sliku kao da se nečeg prisjeća, ali ne zastane nego htjede izići na vrata. Bilo mu je teško oko srca i želio je što prije otići iz te kuće. Ali Rogožin iznenada stane pred tom slikom.

— Eto, sve te slike tu — reče — sve je to nakupovo moj pokojni otac za rubalj-dva na dražbama, volio je slike. Pregledo ih je tu neki stručnjak; ništa ne vrijede, veli, ali evo ova ovdje — ova slika iznad vrata, koja je također kupljena za dva rublja — ona, veli, nije bezvrijedna. Još dok je otac bio živ, našo se jedan koji mu je nudio trista pedeset rubalja, a Saveljev, Ivan Dmitrič, trgovac, velik ljubitelj slika, taj je dotjero čak do četiri stotine, a prošlog je tjedna mom bratu

Semjonu Semjonoviču ponudio i pet stotina. Ali sam je ja za sebe zadržo.

— Pa, to je... to je kopija Hansa Holbeina[74] — reče knez pošto je promotrio sliku. — Nisam, doduše, bogzna kakav znalac, ali bih rekao da je izvrsna kopija. Vidio sam tu sliku u inozemstvu i ne mogu je zaboraviti. Ali... šta ti je...

Rogožin je naglo ostavio sliku i pošao dalje. Naravno, ta se njegova naglost mogla protumačiti rastresenošću i nekakvim posebnim, čudnovato razdražljivim raspoloženjem što ga je tako nenadano obuzelo; pa ipak je knezu bilo nekako čudno što je Rogožin tako naglo prekinuo razgovor koji nije knez zapodjeo, i što mu Rogožin nije čak ni odgovorio.

— A je li, Lave Nikolajeviču, odavno sam te već htio pitat, vjeruješ li ti u Boga ii ne vjeruješ? — odjednom će opet Rogožin, pošto je prošao nekoliko koraka.

— Kako me to čudno pitaš i... gledaš! — i nehotice će knez.

— A tu sliku volim gledat — promrmlja Rogožin nakon kraće šutnje, baš kao da je opet zaboravio što je bio pitao.

— Tu sliku! — vikne najednom knez, pod dojmom neke nenadane misli. — Tu sliku! Pa od te slike može čovjek i vjeru izgubiti!

— I gubi je — neočekivano potvrdi odjednom Rogožin. Stigli su već bili do ulaznih vrata.

— Šta kažeš? — zastane naglo knez. — Ma šta to govoriš! Ja sam se, tako reći, našalio, a ti govoriš tako ozbiljno! I zašto si me pitao vjerujem li u Boga?

— Nizašto, tek onako. Htio sam te već i prije pitat. Pa mnogi danas ne vjeruju. A zbilja, je li istina (ti si bar živio u inozemstvu),

meni je, znaš, jedan u pijanstvu reko da kod nas, u Rusiji, ima više nego u svim drugim zemljama takvih sto ne vjeruju u Boga? »Nama je,« veli, »u tome lakše nego njima jer smo daleko odmakli od njih...«

Rogožin se zajedljivo osmjehne; izgovorivši svoje pitanje, naglo otvori vrata i, držeći za kvaku, pričeka da knez iziđe. Knez se začudi, ali iziđe. Rogožin pođe za njim na stubište i pritvori vrata za sobom. Stajali su jedan pred drugim baš kao da su obojica zaboravila kamo su došli i što sad treba da rade.

— E pa, zbogom — reče knez pružajući mu ruku.

— Zbogom — odvrati Rogožin stežući pruženu ruku čvrsto, ali posve mehanički.

Knez siđe niz jednu stepenicu pa se okrene.

— A što se vjere tiče — poče i osmjehne se (jer, očito, nije htio samo tako ostaviti Rogožina), pa i živne pod dojmom neke iznenadne uspomene — što se vjere tiče, imao sam prošle sedmice u dva dana četiri različita susreta. Putovao sam jednog jutra nekom novom željezničkom prugom i valjda četiri sata pričao s nekim S...m[75], s kojim sam se u vlaku upoznao. Već sam i prije mnogo o njemu čuo, između ostalog, i da je ateist. Doista je vrlo učen čovjek, pa sam se obradovao Što ću porazgovarati s pravim znanstvenikom. Povrh toga, neobično je dobro odgojen čovjek pa je razgovarao sa mnom kao da sam mu potpuno ravan, po znanju i shvaćanjima. On u Boga ne vjeruje. Mene je samo nešto iznenadilo: što cijelo vrijeme kao da uopće nije govorio o onom pravom, a iznenadilo me baš zato što mi se i prije, kad god sam susretao ljude koji ne vjeruju, i kad god sam čitao takve knjige, uvijek nekako činilo da oni niti govore niti u knjigama pišu o onom pravom, iako se naoko čini da govore. Odmah sam mu to tada i rekao, ali valjda sam govorio nejasno ili se nisam znao izraziti, jer me uopće nije shvatio... Navečer sam odsjeo u hotelu u kotarskom gradiću da prenoćim, a u tom se hotelu netom bilo dogodilo ubojstvo, prethodne noći, tako da su svi samo o tome pričali kad sam stigao. Dva seljaka, postarija, nisu bili pijani, i odavno su se već poznavali, pravi prijatelji, popili su bili čaj i naumili da zajedno spavaju, u jednoj sobici. Ali je jedan od njih, u posljednja dva dana, opazio kod onog drugog srebrn sat, na lančiću od žutih perla, što ga prije, očito, nije bio primijetio u njega. Taj čovjek nije bio

lopov, bio je, štoviše, pošten čovjek i, za seljačke prilike, dobar gazda. Ali mu je taj sat toliko zapeo za oko i toliko ga zanio da se napokon nije više mogao obuzdati; uzeo je nož i, kad mu se prijatelj okrenuo na drugu stranu, prišao mu oprezno odostraga, namjerio, digao pogled put neba, prekrižio se, moleći se gorko u sebi: »Gospodine Bože, oprosti mi, Krista radi!« i jednim zamahom zaklao prijatelja, kao ovna, i izvukao mu iz džepa sat.

Rogožin udari u grohotan smijeh. Kikotao se kao da ga je spopao neki bijes. I čudno se doimao taj smijeh nakon onog njegova maloprijašnjeg sumornog raspoloženja.

— E, to mi je zgodno! E, to je najbolje od svega! — uzvikivao je grčevito, gotovo se gušeći. — Jedan uopće ne vjeruje u Boga, a drugi opet toliko vjeruje da se pomoli prije nego što zakolje čovjeka... Ama, to, kneže, brate moj, ne bi mogo izmislit! Ha-ha-ha! E, to je najbolje od svega!...

— Ujutro sam pošao da se prošetam po gradu — nastavi knez čim se Rogožin malo smirio, iako mu je smijeh svejednako na mahove grčevito titrao na usnama — i vidim, po drvenom nogostupu tetura pijan vojnik, sasvim iznemogao. I priđe on meni i veli mi: »Kupi, gospodine, ovaj srebrni križ, dat ću ti ga za ciglih dvadeset kopjejaka, a od srebra je!« Vidim, drži u ruci križić, mora da ga je čas prije skinuo s vrata, na plavoj, posve masnoj vrpci, samo što se već na prvi pogled vidi da je to običan, kositren križić, povelik, osmokrak, s pravim bizantskim šarama. Izvadim dvadeset kopjejaka i dadem mu ih, a križić odmah objesim sebi oko vrata — po licu sam mu vidio kako mu je drago što je nasamario glupog gospodina, i istog časa ode da zapije svoj križić, o tom nije bilo nikakve sumnje. Tada sam, brate, upravo bio pod najsnažnijim dojmom svega onoga što me je bilo upravo zapljusnulo u Rusiji; ništa nisam prije shvaćao u njoj, baš kao da sam bio potpuno neuk, i nekako sam se za onih pet godina u tuđini nestvarno sjećao Rusije. I idem tako i mislim: ne, ne smijem odmah osuditi ovog kristoprodavača. Jer, sam bog zna što se sve krije u tim pijanim i slabim srcima. Vraćajući se nakon sat vremena u hotel, naiđem na seljanku s dojencetom u naručju. Žena još mlada, a djetetu će biti valjda sest sedmica. Dijete joj se, koliko zna, prvi put osmjehnulo otkako se rodilo. Gledam, a ona se odjednom tako pobožno, pobožno prekriži. »Šta to radiš, snašo?« pitam je. (O

svemu sam se tada raspitivao.) »Pa eto,« veli mi ona, »upravo ko sto se mati raduje kad prvi put vidi da joj se djetešce osmjehnulo, isto se tako i Bog svaki put obraduje kad opazi na nebu da je grešnik kleknuo pred njim da mu se od sveg srca pomoli.« To mi je ta seljanka rekla, gotovo od riječi do rijeci, takvu duboku, takvu profinjenu i uistinu religioznu misao, misao u kojoj je sadržana sva bit kršćanstva, to jest sav pojam o Bogu kao o našem rođenom ocu i o tome kako se Bog raduje čovjeku kao što se čovjek raduje svom rođenom djetetu — to je najvažnija Kristova misao! A sasvim priprosta seljanka! Doduše, majka je... i, tko zna, možda je ta seljanka žena onog istog vojnika. Čuj, Parfjone, maloprije si me pitao, a ja ti sad odgovaram: bit vjerskog osjećaja ne pristaje ni u kakve prosudbe, ni u kakve prekršaje i zločine i ni u kakav ateizam; tu je nešto drugo posrijedi i dovijeka će biti to drugo; tu je posrijedi tako nešto od čega će se svaki ateizam dovijeka odbijati i nikad neće govoriti o onom pravom. Ali je glavno to što ćeš to najbolje i najbrže spoznati u ruskom srcu, eto ti mog zaključka! To je jedno od mojih prvih uvjerenja do kojih sam došao u Rusiji. Ima što da se radi, Parfjone! Ima što da se radi u ovoj našoj ruskoj zemlji, vjeruj mi! Sjeti se kako smo se ti i ja u Moskvi, jedno vrijeme, sastajali i razgovarali... A uopće se nisam sad htio vratiti ovamo! I uopće, uopće nisam mislio da ću se s tobom ovako sastati! Ali, sad svejedno!... Zbogom, do viđenja! Bog ti bio u pomoći!

Okrene se i pođe niza stube.

— Lave Nikolajeviču! — dovikne za njim odozgo Parfjon kad je knez došao do prvog odmorišta na stubištu. — Je li ti tu onaj križić što si ga kupio od vojnika?

— Jest, na meni je.

I knez opet stane.

— Daj mi ga pokaži!

Opet neka njegova mušica! Knez porazmisli, pope se gore i pokaza mu križić, ne skidajući ga s vrata.

— Daj mi ga — reče mu Rogožin.

— Zašto? Pa zar ti...

Knez nikako nije želio da se rastane s tim križićem.

— Nosit ću ga, a svoj ću skinuti pa ga ti nosi.

— Hoćeš da razmijenimo križeve? Pa dobro, Parfjone, ako je tako, izvoli, drago mi je; da se pobratimo!

Knez skine svoj kositreni križić, a Parfjon svoj zlatni, pa ih razmijeniše. Parfjon je šutio. Knez se bolno iznenadi kad primijeti da njegovu pobratimu još nikako ne silazi s lica ona njegova prijašnja nepovjerljivost, onaj prijašnji gorak i, rekao bi, podrugljiv osmijeh, da se bar na trenutke taj osmijeh jasno ocrtava na njemu. Napokon Rogožin šutke prihvati kneževu ruku i neko vrijeme stajaše kao da se skanjuje; zatim ga naglo povuče za sobom i jedva čujno izusti: — Hajdemo! —

Prijeđoše preko odmorišta na prvom katu i pozvoniše na vratima sučelice onima na koja su bili izišli. Ubrzo im otvoriše. Jedna starica, sva pogrbljena i Uy crnini, ubrađena rupcem, pokloni se duboko i nijemo Rogožinu. Ovaj je uzgred nešto upita i, ne čekajući odgovora, povede kneza dalje kroz sobe. Opet zaredaše mračne sobe, nekako neobično, hladno čiste, hladno i strogo namještene starinskim pokućstvom pokrivenim bijelim čistim navlakama. Rogožin uvede bez najave kneza pravo u jednu omanju sobu nalik na salon, pregrađenu ljeskavom pregradom od mahagonija, s vratima na oba kraja. Iza pregrade je, po svojoj prilici, bila spavaonica. U kutu salona, pokraj peći, sjedila je u naslonjaču sitna starica, koja naoko i nije bila osobito stara, Štoviše, prilično jedra, mila i okrugla u licu, ali već posve sijeda, i već se na prvi pogled moglo zaključiti da je dokraja pođjetinjila. Bila je u crnoj vunenoj haljini, s velikim crnim rupcem oko vrata, a na glavi joj bijela čista kapica ukrašena crnim vrpcama. Nogama je bila oslonjena na klupicu. Do nje je sjedila još jedna čista bakica, malo starija od nje, isto tako u crnini i isto tako s bijelom kapicom na glavi, valjda neka prišipetlja, koja je nijemo plela čarapu. Obje su zacijelo neprekidno šutjele. Kad ona prva starica ugleda Rogožina i kneza, nasmiješi im se i nekoliko im puta prijazno klimne glavom u znak zadovoljstva.

— Majko — reče Rogožin pošto joj je poljubio ruku — ovo je moj dobar prijatelj knez Lav Nikolajevič Miškin; on i ja smo razmijenili križeve; on mi je jedno vrijeme u Moskvi bio ko rođeni brat, mnogo je za mene učinio. Blagoslovi ga, majko, ko što bi rođena sina blagoslovila. Čekaj malo, stara, evo ovako, daj da ti ja složim prste...

Ali, prije nego što je Parfjon dospio da učini što je htio, starica podigne svoju desnicu, sastavi tri prsta i tri puta pobožno prekriži kneza. Zatim mu još jednom prijazno i nježno klimne glavom.

— A sad ajdemo, Lave Nikolajeviču — reče Parfjon — samo sam te radi toga doveo amo...

Kad opet iziđoše na stubište, dometne:

Eto, vidiš, ništa ne razumije što joj se kaže, i ništa nije shvatila od mojih riječi, ali te je blagoslovila; sama je, znači, to htjela... E pa, zbogom, vrijeme je da se rastanemo.

I otvori vrata svoga stana.

Pa daj da te bar zagrlim na rastanku, čudni svate! — usklikne knez gledajući ga nježno i prijekorno, pa ga htjede zagrliti. Ali Parfjon, tek što podigne ruke, istog ih časa opet spusti. Skanjivao se; okretao se na drugu stranu da ne gleda kneza. Nije ga htio zagrliti.

— Ne boj se! Iako sam ti uzeo križić, neću te zaklati radi sata! — promrmlja nerazgovijetno i najednom se nekako čudno nasmije. Ali odjednom se potpuno preobrazi u licu — strašno problijedi, usne mu zadrhtaše, oči se zakrijesiše. Podigne ruke, čvrsto zagrli kneza i, jedva dišući, procijedi:

— Pa uzmi je onda, ako je tako suđeno! Tvoja je! Prepuštam ti je!... Ne zaboravi Rogožina!

I ostavi kneza ne gledajući ga, brže-bolje uđe u stan i zalupi za sobom vratima.

V

Bilo je već kasno, gotovo dva i pol, pa knez ne nađe Jepančina kod kuće. Ostavivši svoju posjetnicu, odluči da se vrati u hotel »Vaga« i raspita se ondje za Kolju, a ako ga ne nađe, da mu ostavi pisamce. U »Vagi« mu rekoše da su Nikolaj Ardalionovič »još jutros izašli, ali da su na odlasku kazali, ako ga tko bude slučajno tražio, neka mu kažu da će oni doći možda oko tri sata. Ako pak ne budu ovdje do tri i pol, onda su otputovali vlakom u Pavlovsk, u ljetnikovac generalice Jepančine, molit ću lijepo, pa će tamo, dakle, i objedovati, molit ću lijepo.« Knez sjede da ga pričeka, a da ne bi gubio vrijeme, naruči ručak.

Do tri i pol, pa ni do četiri, nije bilo Kolje. Knez iziđe i mehanički pođe kud ga oči vode. Na početku ljeta bivaju u Petrogradu divni dani — vedri, topli, mirni. Taj je dan bio kao naručen, upravo jedan od tih izuzetnih dana. Knez je neko vrijeme šalabazao. Nije dobro poznavao grad. Zastajao je gdjekad na raskršćima, pred nekim kućama, na trgovima, na mostovima; svratio se u jednu slastičarnu da otpočine. Kadikad se neobično radoznalo zagledao u prolaznike, ali ponajčešće nije zapažao ni prolaznike ni kuda zapravo ide. Obuzimahu ga bolna napetost i nemir, a u isto vrijeme osjećaše snažnu potrebu za samoćom. Želio je da bude sam i da se posve pasivno preda toj mučnoj napetosti, da je se uopće ne nastoji osloboditi. Pitanja što su mu navirala u dušu i srce bijahu mu odvratna i nije se htio baviti njima. »Pa, zar sam ja kriv svemu tome?« — mrmljao je sam za se, gotovo i ne znajući što govori.

Oko šest sati obreo se na peronu kolodvora u Carskom Selu. Samoća mu je domalo postala nesnosna, nekakav mu nov, vatren poriv obuze srce, i načas jarko svjetlo razagna mrak u kojem mu je duša čamila. Kupi kartu za Pavlovsk i nestrpljivo pohita da otputuje; ali ga je, naravno, i dalje nešto progonilo — i to bijaše zbilja, a ne tlapnja, kao što je, možda, bio sklon da misli. Upravo prije no što će sjesti u vlak, iznenada baci netom kupljenu kartu na pod i opet ode s kolodvora, smućen i zamišljen. Nakon nekog vremena, na ulici, kao da se odjednom nečega prisjeti, kao da iznenada nešto pojmi, nešto čudnovato što mu već dugo nije davalo mira. Najednom se ulovi u nečemu što je već dugo trajalo, ali što uopće nije zapažao sve do tog trenutka — eto, već nekoliko sati, još u hotelu »Vagi«, pa i prije, rekao bi, malo, malo pa bi iznenada počeo kao tražiti nešto oko sebe. Zatim bi zaboravio, čak i na dulje vrijeme, po pola sata, a onda bi se iznenada opet nemirno obazro i tražio nešto oko sebe.

Ali, tek što je otkrio u sebi tu bolesnu i sve do tada potpuno nesvjesnu težnju, što ga već odavno zaokuplja, iznenada mu iziđe pred oči i drugo sjećanje i izazove u njemu živo zanimanje — sjeti se da je u onom trenutku kad je zapazio da neprestano traži nešto oko sebe stajao na pločniku pred izlogom jedne trgovine i neobično radoznalo razgledao robu u izlogu. Poželi da pošto-poto provjeri je li zaista stajao maloprije, možda prije svega pet minuta, pred izlogom te trgovine, nije li mu se to prividjelo, nije li štogod pobrkao. Postoje li

u zbilji ta trgovina i ta roba? Jer, zaista danas osjeća da je nekako bolesno raspoložen, gotovo isto onako kako je bio nekad, prije nego što bi ga spopala ona njegova bolest. Znao je da je u tim trenucima prije napada bivao neobično rastresen i da je, štoviše, često brkao predmete i osobe kad bi ih gledao bez osobite, napregnute pažnje. Ali postojao je još jedan, poseban razlog zbog kojeg je tako snažno zaželio da provjeri je li stajao pred trgovinom — među predmetima izloženim u izlogu bilo je nešto što je gledao i sto je čak procijenio da vrijedi šezdeset kop je jaka — dobrome toga sjećao, unatoč svoj svojoj rastresenosti i zabrinutosti. Prema tome, ako postoji ta trgovina i ako je taj predmet zaista izložen uz ostalu robu, onda je upravo zbog tog predmeta i zastao pred izlogom. Taj mu je predmet, dakle, toliko zanimljiv da mu je privukao pozornost čak i onda kad je bio u onako mučnoj pometnji, tek što je bio napustio kolodvor. Išao je i gotovo tjeskobno gledao na desnu stranu, a srce mu je lupalo od nestrpljenja i uzrujanosti. Ali, eto te trgovine, našao ju je najposlije! Bio je već odmakao od nje oko pet stotina koraka kad je nakanio da se vrati. Evo i onog predmeta što vrijedi šezdeset kopjejaka. »Dabome, i ne vrijedi više od šezdeset kopjejaka!« — potvrdi sam sebi i nasmije se. Ali se nasmije histerično; bijaše mu teško pri duši. Jasno se sjeti da se upravo tu, dok je stajao pred tim izlogom, iznenada okrenuo, baš kao i onda kad je ulovio na sebi Rogožinov pogled. Pošto se uvjerio da se nije prevario (o čemu je, uostalom, bio uvjeren i prije toga), ostavi trgovinu i pođe brže-bolje dalje. O svemu tome treba da što prije promisli, bezuvjetno; sad mu je jasno da mu se ni na kolodvoru nije ništa prividjelo, da se zaista nešto dogodilo što je svakako vezano sa svim njegovim dotadašnjim nemirom. Ali ga opet svlada nekakvo neodoljivo gađenje — nije htio ni o čemu premišljati, pa nije ni premišljao; poče misliti na nešto sasvim drugo.

Mislio je, između ostaloga, o tome kako u njegovoj padavici postoji jedna faza gotovo pred sam napad (kad bi ga spopao u budnom stanju), u kojem bi mu, usred čamotinje, duševne tmine, potištenosti, iznenada, na mahove mozak tako reći bljesnuo te bi mu se u žestokom naletu napregnule sve životne snage. U tim trenucima koji su trajali koliko i munja, gotovo bi mu se udesetostručilo osjećanje života i svijesti. Um i srce obasjalo bi mu

neobično svjetlo; sva uzbuđenja, sve sumnje, svi nemiri kao da su se namah stišali, pretvorili u nekakav uzvišeni mir pun vedre, skladne radosti i nade, pun razuma i poimanja bitnih uzroka. Ali ti časovi, ti blijesci bijahu tek nagovještaj one završne sekunde (nikad to nije trajalo dulje od sekunde) u kojoj je počinjao sam napad. Ta je sekunda, naravno, bila nepodnošljiva. Kad bi o tome razmišljao poslije, pri zdravoj pameti, često je govorio sam sebi kako sve te munje i blijesci uzvišenog osjećanja i svijesti o samom sebi, pa dakle i »uzvišenog bitka«, nisu ništa drugo doli bolest, doli poremećaj normalnog stanja, a ako je tako, onda to i nije nikakav uzvišeni bitak nego, naprotiv, treba ga ubrojiti u najniže postojanje. Ipak je na kraju došao do neobičnog paradoksalnog zaključka: »Pa šta onda ako je bolest?« — zaključio je napokon. — »Nije li svejedno je li to abnormalna pojava ili nije, ako je sama posljedica, ako je časak osjećanja kojeg se sjećaš i koji razmatraš već pri zdravoj pameti, u najvećoj mjeri harmonija, ljepota, ako ti daje dotle nečuveno i neslućeno osjećanje punoće, mjere, smirenosti i zanosnog, molitvenog stapanja s najvišom životnom sintezom?« Ovi magloviti izrazi činili su mu se posve razumljivi, premda još preslabi. O tome da je to zaista »ljepota i molitva«, da je to zaista »najviša životna sinteza«, o tome uopće nije mogao sumnjati ni dopustiti bilo kakve sumnje. Jer, nije valjda u tom trenutku patio ni od kakvih priviđenja, kao što su priviđenja koja su izazvana hašišom, opijem ili vinom, priviđenja koja vrijeđaju razum i nagrđuju dušu, nenormalna i lažna? O tome je mogao zdravo prosuđivati kad mu se povratila svijest. Ti su trenuci zapravo bili samo neobično pojačavanje svijesti — ako bi to stanje trebalo izraziti jednom riječju — svijesti i ujedno posve neposrednog osjećanja samog sebe. Ako je u toj sekundi, to jest u onom posljednjem svjesnom trenutku prije napadaja, gdjekad mogao jasno i svjesno kazati sam sebi: »Da, za ovaj trenutak mogao bi čovjek žrtvovati cijeli život!« dakako da je taj trenutak sam po sebi i vrijedio cijeli život. Nije, doduše, mnogo držao do dijalektičkog dijela svoga zaključka — tupost, duševna tmica, idiotizam bijahu mu pred očima kao jasna posljedica tih »najuzvišenijih časova«. Razumije se da ne bi uopće to ozbiljno osporavao. U zaključku, to jest u njegovoj procjeni tog časa, krila se svakako neka pogreška, ali ga je svejedno donekle bunila zbilja tog osjećanja. Što da zaista radi s tom zbiljom?

Jer je to odista bilo, jer je imao vremena da kaže sam sebi u toj sekundi da ta sekunda, zbog beskrajne sreće koja ga svega prožima, možda zaista vrijedi cijeli život. »U tom času — kazao je u jednoj prilici Rogožinu u Moskvi, dok su se ondje sastajali — u tom času postaju mi nekako razumljive one neobične riječi da više neće biti vremena.«[76] Pa je dodao, smiješeći se: »Vjerojatno je to ona ista sekunda za koje je padavičar Muhamed[77] uspio razgledati sva Alahova obitavališta prije nego što mu se izlila voda iz prevaljenog ćupa.« Jest, on se često u Moskvi sastajao s Rogožinom i nisu samo o tome razgovarali. »Rogožin je maloprije rekao da sam mu tada bio brat; prvi put je to danas rekao« — pomisli knez.

Pomislio je na to sjedeći na klupi pod drvetom u Ljetnom perivoju. Bilo je oko sedam sati. Perivoj je bio pust; nešto je mračno zastrlo načasak sunce na zalasku. Bijaše sparno, baš kao da se izdaleka primiče oluja. Bilo je nešto primamljivo u tim njegovim trenutnim razmišljanjima. Prianjao je sjećanjem i pameću za svaki vanjski predmet, i to mu se sviđalo — sve je nešto htio da zaboravi, nešto stvarno, važno, ali, čim bi pogledao oko sebe, odmah bi opet prepoznao svoju mračnu misao, misao koje se pošto-poto želio otresti. Upravo se sjetio kako je maloprije razgovarao u hotelu za ručkom s konobarom o jednom skorašnjem, neobično čudnom ubojstvu što je izazvalo mnogo buke i govorkanja. Ali, tek što se toga sjetio, opet mu se iznenada sluči nešto osobito.

Odjednom mu neobična, neodoljiva želja, prava napast, sputa svu volju. Ustane s klupe i pođe iz perivoja ravno na Petrogradsku stranu. Maloprije, na obali Neve, zamolio je bio nekog prolaznika da mu pokaže preko Neve gdje je Petrogradska strana. Pokazao mu je, ali tada nije otišao onamo. Ionako nije bilo smisla da danas ide onamo, dobro je to znao. Adresu je odavno imao i mogao je lako naći kuću Lebedevljeve rođakinje, ali je gotovo pouzdano znao da je neće zateći kod kuće. »Sigurno je otišla u Pavlovsk jer bi inače Kolja, prema dogovoru, ostavio kakvu poruku u ‚Vagi'« Prema tome, nije sad, naravno, išao onamo da je vidi. Mamila ga je neka druga, mračna, bolna radoznalost. Pala mu je na um jedna nova, nenadana misao...

Ali mu je već bilo dovoljno i to što je pošao i što zna kamo ide — začas nije opet gotovo ni primjećivao kuda prolazi. Strašno mu se gadilo i gotovo uopće nije više mogao razmišljati o »svojoj nenadanoj misli«. Bolno se i napeto zagledao u sve što mu se javljalo pred očima, gledao je u nebo, Nevu. Porazgovarao je s djetetom što ga je sreo. Možda ga je i sve više i više obuzimalo epileptično stanje. Činilo se da se oluja zaista približava, polagano, doduše. U daljini je već pomalo grmjelo. Sparina je bivala sve veća...

Odnekud mu je sad neprestano dolazio na pamet Lebedevliev nećak koga je nedavno vidio, onako kao što čovjeka gdjekad prati neki nametljivi glazbeni motiv pa nikako ne može da ga se otrese. Začudo, neprestano mu je izlazio pred oči u liku onog ubojice koga je bio spomenuo sam Lebedev predstavljajući mu svog nećaka. Jest, o tom je ubojici nedavno nešto čitao. Mnogo je čitao i slušao o ubojstvima otkako je doputovao u Rusiju; pomno je sve to pratio. A maloprije se čak i zanio u razgovoru s konobarom upravo o tom istom ubojstvu Žemarinovih. Sjetio se da se konobar složio s njim. I konobar mu iziđe pred oči; bijaše to bistar momak, ozbiljan i oprezan, a »uostalom, bog bi ga znao kakav je. Teško je u nepoznatoj zemlji prozrijeti nepoznate ljude«. Ali je u rusku dušu počeo strastveno vjerovati. O, mnogo, mnogo je toga upoznao u tih šest mjeseci, mnogo toga što mu je bilo posve novo, i neslućeno, i nečuveno, i neočekivano! Ali je tuđa duša tajna, i ruska je duša tajna; za mnoge je tajna. Eto, dugo se družio s Rogožinom, zbližili su se, bili »kao braća« — a poznaje li Rogožina? Uostalom, kakav je tu ponekad, u svemu tome, kaos, kakva zbrka, kakav nered! I kako je, ipak, oduran i umišljen napuhanko onaj Lebedevljev nećak! Ali, uostalom, šta ja to govorim? (Mislio je dalje knez.) Pa zar je on poubijao onu čeljad, onih šestoro ljudi? Kao da tu nešto brkam... kako je to čudno! Nešto mi se vrti u glavi... A kako je ljupko, kako je drago lice starije Lebedevljeve kćeri, one koja je držala djetešce u naručju, kako joj je nevin, kako joj je gotovo djetinji izraz na licu, i kako joj je gotovo djetinji smijeh! Čudno je što je gotovo zaboravio to lice i što ga se tek sad sjetio. Lebedev, koji topće nogama ne bi li ih poplašio, vjerojatno ih sve obožava. Sasvim je sigurno, kao jedanputjedan, da Lebedev obožava i svoga nećaka!

Uostalom, što je sad zapeo da ih sve procijeni jednom zasvagda, on koje se tek danas tu pojavio, otkud da on izriče takve ocjene? Lebedev mu je, eto, danas zadao zagonetku — eto, zar se nadao takvu Lebedevu? Zar je poznavao prije takva Lebedeva? Lebedev i Madame du Barry — bože sveti! Inače, ako Rogožin postane ubojica, to bar neće biti posve apsurdno ubojstvo. Neće biti ovog kaosa. Instrument naručen prema crtežu, a šestoro ljudi pobijeno u posvemašnjem bunilu! A zar je u Rogožina instrument naručen prema crtežu... u njega... ali... zar je sigurno da će Rogožin ubiti? Knez odjednom protrne: »Pa zar nije zločin, zar nije podlost ovako cinički otvoreno iznositi ovakvu pretpostavku?« — uzvikne, a lice mu od stida u jedan mah obli rumenilo. Bio je osupnut, stajao je na ulici, kao ukopan. Učas se sjetio kolodvora u Carskom Selu, i Nikol ajeva kolodvora na koji je jutros bio doputovao, i pitanja o očima što ga je bio postavio Rogožinu ravno u lice, i Rogožinova križića što je sad na njemu, i blagoslova njegove majke do koje ga je bio doveo sam Rogožin, i posljednjeg grčevitog zagrljaja, posljednjeg Rogožinova odricanja, nedavno, na stubištu — i nakon svega toga je ulovio sebe kako neprestance traži nešto oko sebe, pa ona trgovina, pa onaj predmet... kakve li podlosti! I nakon svega toga ide sad nekamo s »osobitom namjerom«, s osobitom »nenadanom mišlju«! Očaj i jad obuzeše mu cijelu dušu. Htjede se odmah vratiti u svoj hotel; čak se i okrene i pođe, ali nakon jedne minute zastane, promisli i opet nastavi ići prijašnjim putem.

A već je i bio na Petrogradskoj strani, blizu one kuće; pa ne ide sad više onamo s prijašnjom namjerom, nije mu više na umu ona »osobita misao«! I kako bi drukčije moglo biti? Da, vraća mu se bolest, o tom nema sumnje; možda će ga još danas spopasti. Od napadaja je i sva ta tmina, od napadaja je potekla i ta »ideja«! Sad se tmina razišla, demon je otjeran, nema više nikakvih sumnji, u srcu mu je radost! A... tako davno nije vidio nju, mora je vidjeti i... jest, rado bi sad sreo Rogožina, uhvatio bi ga za ruku i pošli bi zajedno... Srce mu je čisto; pa zar je on Rogožinu suparnik? Sutra će sam otići do Rogožina i reći mu da ju je vidio; pa i doletio je ovamo, kako ono reče Rogožin, samo da nju vidi! Možda će je i naći ovdje, jer nije sigurno da je otišla u Pavlovsk!

Jest, sad treba sve to izvesti načistac, da svi mogu lijepo pogledati jedno drugome u srce, da ne bude onih mračnih i strastvenih odricanja, onako kao što se nedavno odricao Rogožin, i neka sve to bude slobodno i... na svjetlu! Zar Rogožin zaista ne podnosi svjetlo? Kaže da je voli drugačije, da ne osjeća sažaljenja, da u njega »nema nikakve samilosti«. Doduše, dodao je poslije, »tvoje je sažaljenje možda još veće od moje ljubavi« — ali to on sam sebe kleveće. Hm, Rogožin za knjigom — pa zar to nije već »sažaljenje«, zar to nije početak »sažaljenja«? Zar već sama prisutnost te knjige ne dokazuje da on vrlo dobro zna što osjeća prema njoj? Pa ono što mu je maloprije ispričao? Ne, to je malo dublje od puke strastvenosti. I zar njeno lice pobuđuje samo strastvenost? Pa i može li uopće to lice sad pobuđivati strast? Ono pobuđuje patnju, ono zaokuplja dušu, ono... i tu kneza iznenada ujede za srce vrela, bolna uspomena.

Jest, bolna. Sjeti se kako je ioš nedavno patio kad je prvi put otkrio u nje znakove ludila. Tada ga je gotovo obuzeo očaj. I kako ju je uopće mogao ostaviti kad je pobjegla od njega opet Rogožinu? Trebalo je da pohrli za njom, a ne da iščekuje vijesti. Ali... zar Rogožin zbilja nije sve dosad otkrio u nje tragove ludila?... Hm... Rogožin u svemu vidi druge pobude, strastvene pobude! I kako je samo ludo ljubomoran! Što je maloprije htio reći onom svojom pretpostavkom? (Knez iznenada pocrveni i kao da ga nešto štrecne u srcu.)

Ali, čemu da se sad uopće sjeća toga? Tu je ludost na obje strane. A njemu, knezu, da voli tu ženu strastveno — gotovo je nezamislivo, to bi bilo gotovo okrutno, nečovječno. Da, da! Ama, Rogožin sam sebe ocrnjuje; u njega je veliko srce koji može i patiti i sažaljevati. Kad dozna svu istinu i kad se uvjeri kako je jadno stvorenje ta poremećena, suluda žena — zar joj neće tada oprostiti sve ono što je bilo, sve svoje muke? Zar joj neće postati sluga, brat, prijatelj, providnost sama? Samilost će prosvijetliti i poučiti i samog Rogožina. Samilost je najvažniji i, možda, jedini zakon svekolikog ljudskog bitka. O, kako je neoprostivo i nečasno skrivio Rogožinu! Ne, nije »ruska duša tajna«, nego je sama njegova duša tajna kad je mogao uobraziti sebi takvu grozotu. Zbog ono malo toplih i nježnih riječi što ih je izgovorio u Moskvi, Rogožin ga već naziva svojim

bratom, a on... Ali, to je bolest i bunilo! Sve će se to raščistiti!... Kako je sumorno maloprije rekao Rogožin da »gubi vjeru«! Taj čovjek zacijelo mnogo pati. Kaže da »voli gledati tu sliku«; ne voli, nego osjeća potrebu. Rogožin nije samo strastvena duša, on je, ipak, i borac — hoće da silom vrati izgubljenu vjeru. Sad mu je ona upravo bolno potrebna... Jest! Samo da u nešto vjeruje! Da u nekog vjeruje! A kako je ioak čudna ona Holbeinova slika... A, to je ta ulica! A to će biti ta kuća, tako je, broj sesnaest, »kuća supruge tajnika kolegija Filisova«. Tu je! Knez pozvoni i zapita za Nastasju Filipovnu.

Odgovori mu sama gazdarica da je Nastasja Filipovna još jutros otišla u Pavlovsk do Darje Aleksejevne, »i čak se može dogoditi da tamo ostanu i nekoliko dana«. Filisovka je bila sitna žena oštra pogleda i Šiljasta lica, četrdesetih godina, a gledala ga je lukavo i pozorno. Na njeno pitanje kako se zove — pitanje kojem je kanda navlaš dala prizvuk tajanstvenosti — knez isprva nije htio odgovoriti, ali se začas vrati i izričito je zamoli da kaže njegovo ime Nastasji Filipovnoj. Filisovka dočeka taj njegov zahtjev još nekako pozornije i neobično tajnovito, želeći mu, očito, dati na znanje: »Budite bez brige, razumijem vas, molim lijepo«. Kneževo je prezime, očito, učinilo na nju vrlo snažan dojam. Knez je rastreseno pogleda, okrene se i pođe natrag u svoj hotel. Ali nije više bio onakav kakav je bio kad je pozvonio Filisovki. Na njemu se opet, i to nekako u jedan mah, zbila neobična promjena — opet je hodao blijed, slab, izmučen, uzrujan; koljena su mu klecala, a na pomodrelim mu usnama titrao neodređen, zbunjen osmijeh — ona njegova »nenadana misao« upravo se potvrdila i obistinila, pa je opet vjerovao svom demonu!

Ali, je li bila potvrđena? Je li se obistinila? Otkud opet ova drhtavica, ovaj ledeni znoj, ova duševna pomrčina i studen? Je li odatle što je ovaj čas spazio one oči? Ali, upravo je zato i pošao iz Ljetnog perivoja, samo da njih vidi! U tome je i bila njegova »nenadana misao«. Poželio je da pošto-poto vidi one oči kako bi se napokon uvjerio da će ih svakako sresti ondje, kod one kuće. Zbilja je to žarko želio, pa zašto je onda ovako utučen i preneražen što ih je doista maloprije vidio? Baš kao da im se nije nadao! Jest, to su bile one iste oči (o tome da su one iste nema sad više ni tračka sumnje!) koje su ga jutros ošinule, usred svjetine, dok je silazio s vlaka na Nikolajevu kolodvoru; one iste (posvema iste!) kojih je

pogled nedavno ulovio iza svojih leđa dok se spremao da sjedne kod Rogožina. Rogožin je tada to porekao — upitao ga je, smiješeći se iskrivljenim, ledenim smiješkom: »Pa čije su to bile oči«? I knez je žarko poželio, baš maloprije, na kolodvoru u Carskom Selu — dok se penjao na vlak da se odveze do Aglaje, pa opet iznenada spazio te oči, već po treći put toga dana — da priđe Rogožinu i da mu kaže »čije su to bile oči«! Ali je odjurio bio s kolodvora i prenuo se tek pred trgovinom noževima, u trenutku kad je stajao i procjenjivao kako jedan predmet s jelenjim drškom vrijedi šezdeset kopjejaka. Čudnovat i grozovit demon bio ga se prikrpio kao krpelj i nije ga više htio ostaviti na miru. Taj mu je demon došapnuo u Ljetnom perivoju, dok je sjedio zanesen pod lipom, da će Rogožin, kad mu je već toliko stalo da ga prati od ranog jutra i vreba na svakom koraku, sad, pošto je doznao da on ne ide u Pavlovsk (što je, dakako, za Rogožina kobna novost), svakako otići onamo, do one kuće na petrogradskoj strani, i da će svakako ondje vrebati njega, kneza, koji mu je još jutros zadao bio časnu riječ da je »neće potražiti« i da »nije radi toga došao u Petrograd«. I eto, knez grozničavo hita do one kuće, pa kakvo je onda čudo što ondje doista susreće Rogožina? Vidio je samo nesretna čovjeka čije je raspoloženje sumorno, ali i te kako razumljivo. Taj se nesretnik nije više ni skrivao. Da, Rogožin se jutros, tko zna zašto, pritajio i lagao, ali je na kolodvoru stajao na mjestu i gotovo se uopće nije skrivao. Prije bi se moglo reći da se on, knez, skrivao, a ne Rogožin. A sad, pred onom kućom, stajao je na drugoj strani ulice, na pedesetak koraka ukoso od njega, na suprotnom pločniku, prekriženih ruku, i čekao. Tu je već bio sasvim na vidiku i činilo se da baš želi ostati na vidiku. Stajao je kao tužitelj i kao sudac, a ne kao... A ne kao tko?

A zašto mu nije sad on, knez, sam prišao, nego se okrenuo od njega kao da ništa nije primijetio, iako su im se pogledi sreli? (Da, pogledi su im se sreli! Pogledali su jedan drugoga.) Pa zar nije maloprije sam htio da ga uhvati za ruku i pođe s njim onamo} Pa zar nije sam htio otići sutra do njega i reći mu da je bio kod nje? Pa zar se nije sam odrekao svoga demona dok je još išao onamo, kad je bio na pola puta, kad mu je iznenadna radost obuzela dušu? Ili je možda zaista bilo takvo nešto u Rogožinu, to jest u cijelom današnjem držanju tog čovjeka, u svoj cjelini njegovih riječi, pokreta,

postupaka, pogleda što bi mogla opravdati kneževe užasne slutnje i grozna došaptavanja njegova demona? Takvo nešto što se razabire «amo po sebi, ali što je teško analizirati i ispripovijedati, što «e ne može opravdati dostatnim razlozima, ali što svejedno, tiza svu tu težinu i nemogućnost, stvara potpuno cjelovit i neodoljiv dojam koji se i preko volje pretvara u duboko uvjerenje?...

Uvjerenje — o čemu? (O, kako kneza muči čudovišnost, »uvredljivost« tog uvjerenja, »te nečasne slutnje«, i kako okrivljuje sam sebe!) »Hajde, reci, ako smiješ, o čemu«? — .govorio je neprestano sam sebi, prijekorno i izazovno. — »Uobliči, odvaži se iznijeti cijelu svoju misao, jasno, točno, bez krzmanja! O, kako sam nepošten!« — ponavljao je ogorčeno, crven u licu. — »Kakvim ću očima od sada pa do kraja života gledati toga čovjeka? O, kakav je ovo dan! O, bože, kakva je ovo mora!«

Na kraju toga dugog i mukotrpnog povratka s Petrogradske strane bio je jedan trenutak kad kneza iznenada obuze mahnita želja da odmah ode do Rogožina, da ga dočeka, da ga posramljen i uplakan zagrli, da mu sve kaže i odjednom učini svemu kraj! Ali je već stajao pred svojim hotelom... Kako ga je maloprije odbijao taj hotel, ti hodnici, cijela ta kuća, njegova soba, kako su ga odbijali od sama početka; nekoliko ga je puta toga dana obuzela nekakva osobita odvratnost kad se sjetio da će se morati ovamo vratiti... »Ama kako to ja, kao kakva bolesna žena, vjerujem danas u svaki svoj predosjećaj!« — pomisli razdražljivo i podrugljivo, zastajući na ulazu. U taj mu čas iziđe pred oči jedna današnja pojedinost, ali mu se javi »hladno«, dok bijaše »potpuno pri sebi«, »bez tračka more«. Sjeti se iznenada onog noža što ga je nedavno vidio kod Rogožina. »Ali zašto, najposlije, ne bi smio Rogožin imati na svom stolu koliko god hoće noževa!« začudi se neobično sam sebi, a onda se ukoči od zaprepaštenja jer se odmah prisjeti kako je nedavno zastao ispred trgovine noževima. »Ama, kakve to, najposlije, može imati veze?...« uzvikne, ali ne dovrši. Nova, nesnosna navala stida, gotovo očaja, prikova ga na mjestu, na samim ulaznim vratima. Zastane časak. Tako se gdjekad događa ljudima — nesnosne iznenadne uspomene, pogotovo ako su skopčane sa stidom, obično ih zaustave, za koji trenutak, na jednom mjestu. »Da, ja sam kukavica i čovjek bez srca!« — ponovi mračno i trgne se da pođe, ali... opet zastane...

U tom ulazu, ionako mračnom, bilo je u tom času još mračnije — olujni se oblak bio primakao i progutao večernje svjetlo, a u trenutku kad je knez prišao hotelu oblak se odjednom prolomi i izli. Onog časa kad je naglo krenuo s mjesta, pošto je načas bio zastao, bio je baš pred vratima, na samom ulazu u hotel. I najednom spazi u dnu ulaza, u polumraku, na samom početku stubišta, jednog čovjeka. Taj čovjek kao da je nešto čekao, ali je brzo promaknuo i iščeznuo. Knez ga nije mogao dobro vidjeti, i dakako da nipošto ne bi mogao pouzdano reći tko je to. Osim toga, onuda je mnogo ljudi moglo proći; bio je to hotel pa su neprestance ljudi onuda prolazili i protrčavali u hodnike i natrag. Ali ga odjednom prože duboko i neoborivo uvjerenje da je prepoznao toga čovjeka, da je taj čovjek svakako Rogožin. U tili čas knez pojuri za njim uza stepenice. Srce mu je zamiralo. »Sad će se sve rasplesti!« — reče u sebi, obuzet nekim čudnim uvjerenjem.

Stepenice uz koje je knez pohitao od ulaznih vrata vodile su u hodnike na prvom i drugom katu gdje su bile hotelske sobe. Te su stepenice, kao i u svim davno građenim kućama, bile kamene, mračne i uske i vijugale su oko debelog kamenog stupa. Na prvom odmorištu bijaše u tom stupu udubina, nalik na nišu, najviše korak široka i pola koraka duboka. Pa ipak bi čovjek mogao stati u tu udubinu. Koliko god da je bilo mračno, knez odmah, kad je dotrčao do tog odmorišta, opazi da se tu, u toj niši, skriva jedan čovjek. Knez odjednom poželje da prođe mimo njega i da ne pogleda nadesno. Bio je već zakoraknuo, ali ne mogaše odoljeti da ne okrene glavu.

Ona dva oka, ona ista, ukrstiše se odjednom s njegovim pogledom. Čovjek što se bio pritajio u niši također je već dospio da iskorači iz nje. Časak su stajali tako reći oči u oči. Iznenada ga knez zgrabi za ramena i okrene natrag, prema stepenicama, bliže svjetlu — htio je da mu bolje pogleda u lice.

Rogožinu se zakrijesiše oči, a bjesomučan osmijeh izobliči mu lice. Podigne desnu ruku a u njoj nešto bljesne; knezu ne bijaše ni nakraj pameti da se brani. Upamtio je samo da je, kanda, viknuo:

— Parfjone, ne vjerujem!...

Zatim odjednom kao da se nešto razjapi pred njim — neobična unutarnja svjetlost obasja mu dušu. Taj časak potraja možda pola sekunde, ali svejedno dobro i jasno upamti početak, onaj prvi glas

svoga strašnog vriska koji mu se ote iz prsa i koji nikakvom silom ne bi bio kadar zatomiti. Zatim mu se svijest u hipu zgasne i nastane mrkli mrak.

Spopala ga epilepsija od koje nije bio već davno bolovao. Poznato je da napadaji epilepsije, zapravo sama padavica, u hipu zgrabi čovjeka. U tom času se lice iznenada neobično izobliči, napose pogled. Trzaji i grčevi spopadnu cijelo tijelo i sve crte lica. Grozan, nezamisliv vrisak, koji nije ni na šta nalik, otme se čovjeku iz prsa; u tom vrisku kao da ujedan mah iščezava sve ljudsko, i promatrač nikako ne može, ili bar vrlo teško može, zamisliti i povjerovati da to vrišti onaj isti čovjek. Štoviše, čini se da to vrišti netko drugi u tom čovjeku. Mnogi su bar tako opisali svoj dojam, a u mnogih Pogled na čovjeka koga je spopala padavica, izaziva pravu i nepodnošljivu stravu u kojoj ima čak nečega mističnog. Valja pretpostaviti da je takav dojam nenadane strave, uza sve ostale strašne dojmove u tom času, odjednom ukočio Rogožina na mjestu i tako spasio kneza od neizbježnog udarca nožem što se već bio spuštao na njega. Zatim, još prije nego što se dosjetio da je posrijedi napadaj, vidjevši kako je knez uzmakao od njega i odjednom se stropoštao nauznak, ravno niza stepenice, i udario svom snagom potiljkom u kamenu stepenicu, Rogožin pojuri navrat-nanos dolje, zaobiđe u trku kneza što je ležao, te gotovo izbezumljen izjuri iz hotela.

Od trzanja, bacakanja i grčeva spuzlo je bolesnikovo tijelo niza stepenice, kojih je bilo najviše petnaest, sve do dna stubišta. Vrlo brzo, nakon pet-šest minuta, opaziše ga gdje leži i sjatiše se ljudi. Cijela lokvica krvi oko glave posijala je sumnju među ljude: je li se čovjek sam ugruhao ili je posrijedi »kakav grijeh«? Uskoro su, međutim, neki utvrdili da je posrijedi padavica; jedan je sobar prepoznao u knezu gosta koji je nedavno odsjeo u hotelu. Pometnja se napokon završila vrlo sretno zahvaljujući jednoj povoljnoj okolnosti.

Kolja Ivolgin, koji je obećao bio da će se do četiri sata vratiti u »Vagu«, ali je mjesto toga otišao u Pavlovsk, odustao je zbog nekog nepredviđenog razloga da »objeduje« kod generalice Jepančine, pa se vratio u Petrograd, pohitao u »Vagu« i stigao onamo oko sedam sati uvečer. Kad je pročitao poruku da je knez u gradu, pohrlio je do

njega na adresu koja je bila navedena u poruci. Doznavši u hotelu da je knez izišao, sišao je dolje, u blagovaonicu, da čeka kneza pijući čaj i slušajući vergl. Slučajno je čuo kako ljudi govore da je nekog spopala padavica, pa je, gonjen pouzdanom slutnjom, pohrlio onamo i prepoznao kneza. Odmah su poduzeli sve što treba. Prenijeli su kneza u njegovu sobu; iako se osvijestio, dugo se još nije mogao potpuno pribrati. Liječnik, koga su pozvali da pregleda knezu razbijenu glavu, propiše obloge i reče da nema ni najmanje opasnosti od ozljeda. Kad je, već nakon sat vremena, knez počeo prilično dobro razabirati što se zbiva oko njega, Kolja ga preveze kočijom iz hotela do Lebedeva. Lebedev je primio bolesnika neobično srdačno i ponizno. Radi njega je pospješio i odlazak u ljetnikovac — za dva dana bijahu već svi u Pavlovsku.

VI

Lebedevljev ljetnikovac nije bio velik, ali je bio udoban, pa i lijep. Onaj dio što je bio namijenjen za iznajmljivanje bijaše posebno dotjeran. Na verandi, prilično prostranoj, pokraj ulaza s ulice u kuću, bijaše postavljeno nekoliko narančinih, limunovih i jasminovih stabalaca u velikim zelenim drvenim kačicama, što je kući, po Lebedevljevu mišljenju, davalo poseban čar. Nekoliko je tih stabalaca kupio bio skupa s ljetnikovcem i toliko se oduševio njihovom slikom na verandi da je nakanio, zahvaljujući slučaju, da radi cjelovitosti pokupuje još nekoliko istih takvih stabalaca u kačicama na dražbi. Kad su napokon sva stabalca bila dopremljena u ljetnikovac i razmještena, Lebedev je nekoliko puta toga dana štrcao niza stube s verande na ulicu da uživa u svom vlasništvu, povisujući svaki put u mislima najamninu koju je kanio zatražiti od svoga budućeg stanara. Iznemoglom, ojađenom i izubijanom knezu ljetnikovac se neobično svidio. Uostalom, na dan odlaska u Pavlovsk, to jest trećeg dana od napadaja, knez je već naoko bio posve zdrav, iako je osjećao da se još nije dokraja oporavio. Radovao se svima onima koje je vidio u ta tri dana oko sebe, radovao se Kolji koji se gotovo nije ni odvajao od njega, radovao se cijeloj Lebeđevljevoj obitelji (osim nećaka koji je nekamo bio nestao), radovao se i samom Lebedevu, a radosno je dočekao i generala

Ivolgina, koji ga je bio posjetio još u gradu. Na sam dan dolaska, a krenuli su bili tek pred večer, okupilo se oko njega na verandi poprilično gostiju — prvi je došao Ganja, koga je knez jedva prepoznao, toliko se bio promijenio i omršavio. Zatim su stigli Varja i Pticin, koji su također ljetovali u Pavlovsku. General Ivolgin bio je pak u Lebedeva gotovo stalno, pa kao da se s njim i preselio. Lebedev je nastojao da ga ne pušta do kneza i da ga drži uza se, a vladao se prema njemu prijateljski jer su se, očito, već odavno poznavali. Knez je zapazio kako se oni u sva ta tri dana upuštaju koji put u dugačke razgovore, počesto viču i prepiru se, pa čak, reklo m se, i o znanstvenim pitanjima, u čemu je Lebedev, očito, uživao. Moglo se čak pomisliti da ne može bez generala. Ali, kao što je Lebedev čuvao kneza od generala, isto ga je tako čuvao i od svoje obitelji, čim su se preselili u ljetnikovac — PCKI izlikom da ne uznemiruju kneza, nikog nije puštao k njemu, toptao je, jurio i gonio kćeri, pa i Veru s djetetom, čim bi posumnjao da idu na verandu gdje je bio knez, unatoč svim kneževim molbama da nikog ne tjera od njega.

— Prvo, ponestalo bi svakog poštovanja kad bih im dao na volju, a drugo, ne bi bilo ni pristojno... — protumači napokon, kad ga je knez izravno zapitao za razlog.

— Ama, zašto? — urazumljivaše ga knez. — Da vam pravo kažem, samo me mučite tim svojim nadziranjem i čuvanjem. Dosadno mi je samom, rekao sam vam već nekoliko puta, a još mi je gore kad vidim kako neprestano mašete rukama i hodate na prstima.

Knez je ciljao na to što je Lebedev razgonio, doduše, sve ukućane, pod izlikom da je bolesniku prijeko potreban mir, ali je zato sam dolazio knezu gotovo svaki čas sva ta tri dana. Svaki put bi najprije odškrinuo vrata, promolio glavu, razgledao prostoriju, baš kao da se želi uvjeriti je li još tu, nije li utekao, pa onda na prstima, polako se prikradajući, prilazio naslonjaču tako da je više puta i nehotice uplašio svoga stanara. Neprestance ga je zapitkivao treba li mu štogod, a kad ga je knez napokon počeo moliti neka ga ostavi na miru, okretao se poslušno i bez riječi, te se vraćao na prstima do vrata. Neprestano je, dok je hodao, mahao rukama, kao da upozorava da on to čini samo onako, da neće izustiti više ni riječi i da je, eto, već izišao, i neće više dolaziti, ali se nakon desetak

minuta ili najviše četvrt sata opet pojavljivao. Kolja je imao slobodan pristup knezu te je samim time izazvao u Lebedeva duboko nezadovoljstvo, pa i kivnost i jad. Kolja je zapazio da Lebedev po pola sata stoji pred vratima i prisluškuje što on razgovara s knezom, pa je, razumije se, i upozorio kneza na to.

— Držite me pod ključem, baš kao da ste me prisvojili — prosvjedovao je knez. — A ja bih htio da bar ovdje, u ljetnikovcu, bude drugačije, i znajte da ću primati koga god hoću i odlaziti kamo god hoću.

— O tom nema ni najmanje sumnje — zamaše Lebedev rukama.

Knez ga pozorno odmjeri od glave do pete.

— A je l' te, Lukjane Timofejeviču, jeste li prenijeli ovamo i onaj ormarić što vam je visio nad krevetom više glave?

— Ne, nisam ga prenio.

— Zar ste ga tamo ostavili?

— Ne može se prenijeti, trebalo bi ga izbijati iz zida... Čvrsto je uglavljen, čvrsto.

— Da možda i ovdje nemate isti takav?

— Još bolji, još bolji, radi njega sam i kupio ljetnikovac.

— A-a! Koga to maloprije niste pustili k meni? Prije otprilike sat vremena.

— To... to je bio general, molit ću lijepo. Stvarno ga nisam pustio, nije mu tu mjesto. Ja, kneže, duboko poštujem tog čovjeka, to je... to je velik čovjek; ne vjerujete? E pa, vidjet ćete, pa ipak... bilo bi bolje, presvijetli kneže, da ga ne primate.

— A zašto ga ne bih primao, molim vas lijepo? I zašto sad, Lebedeve, stojite na prstima, i uvijek mi prilazite tako kao da mi želite prišapnuti na uho neku tajnu.

— Ništarija sam, ništarija, osjećam — neočekivano odgovori Lebedev busajući se ganuto — ali, ne bi li vam general bio odviše gostoljubiv?

— Odviše gostoljubiv?

— Gostoljubiv, molim lijepo. Prvo, on se sprema da se ovdje kod mene i nastani; pa neka mu bude, samo što je nagao, odmah se gura među rodbinu. Ja i on smo, već nekoliko puta, računali jesmo li u kakvu rodu pa smo nadošli da smo neka svojta. A ako ste mu vi nećak, onda smo, presvijetli kneže, i mi svojta. Ma nije to ništa, sitna

slabost, molim lijepo, ali me maloprije uvjeravao kako je cijeloga svog života, još otkako je bio zastavnik pa sve do jedanaesti lipnja lanjske godine, svaki dan kod njega najmanje dvjesta osoba sjedalo za stol. Dotjerao je, napokon, dotle da nisu ni ustajali od stola, pa su i ručali i večerali i čaj pili po petnaest sati na dan, tridesetak godina za redom, bez ikakva prekida, jedva da je bilo vremena da promijene stolnjake. Jedan ustane i ode, dođe drugi, a na crkvene i državne blagdane okupljalo se i po trista ljudi. Na dan tisućgodišnjice Rusije[78] nabrojio je cak sedam stotina ljudi. Pa, čujte, to je strahota; takve su price vrlo loš znak, molim lijepo; takve gostoljubive ljude opasno je čak i primati u kuću, pa sam zato pomislio: ne bi li nam taj obojici bio odviše gostoljubiv?

— Ali, čini mi se da se vi s njim dobro slažete?

— Bratski, i sve primam za šalu; pa nek budemo svojta, meni je svejedno, još je za me veća čast. On je za me, i pored onih dvjesta osoba i tisućgodišnjice Rusije, izvanredan čovjek. Iskreno vam kažem. Vi ste, kneže, maloprije spomenuli neke tajne, naime, da vam se tobože približavam tako kao da vam želim priopćiti neku tajnu, a baš, kao navlas, imam jednu tajnu: izvjesna je osoba upravo poručila da bi se željela s vama potajno sastati.

— A zašto potajno? Ni govora. Otići ću sam do nje, možda još danas.

— Nemojte, nemojte, ni za boga! — zamaše Lebedev rukama. — I ne boji se ona onoga što vi mislite. Inače, onaj izrod dolazi svaki božji dan da se raspita o vašem zdravlju, znate li to?

— Nekako ga prečesto nazivate izrodom, to mi je vrlo sumnjivo.

— Nikakve sumnje tu ne može biti, nikakve — odvrati Lebedev brže-bolje. — Samo sam vam htio kazati da se izvjesna osoba ne boji njega, nego nečega sasvim drugog, sasvim drugog.

— Ama, čega se boji, recite već jednom — ispitivaše knez nestrpljivo Lebedeva, gledajući ga kako se tajanstveno krevelji.

— U tome i jest tajna.

I Lebedev se osmjehne.

— Čija tajna?

— Vaša tajna. Sami ste mi zabranili, presvijetli kneže, da pred vama govorim... — promrmlja Lebedev, a kad se nauživao što je

radoznalost svoga slušatelja dotjerao do mučnog nestrpljenja, iznenada dovrši ovako: — Boji se Aglaje Ivanovne.

Knez se namršti i pošuti časak.

— Bogme, Lebedeve, otići ću iz vašeg ljetnikovca — reče iznenada. — Gdje su Gavrila Ardalionovič i Pticinovi? Jesu li tu kod vas? I njih ste domamili ovamo.

— Doći će, doći, molim lijepo. Pa i general odmah za njima. Otvorit ću širom sva vrata i sve ću kćeri sazvati, sve, evo sad odmah, odmah — šaputaše Lebedev prestrašeno, mašući rukama i trčkarajući od jednih vrata do drugih.

U tom času dođe s ulice na verandu Kolja i javi da za njim dolaze gosti, Lizaveta Prokofjevna sa svoje tri kćeri.

— Da pustim Pticinove i Gavrilu Ardalionoviča ili ne? Da pustim ili ne pustim generala? — priskoči Lebedev, preneražen tom viješću.

— Zašto ne? Pustite sve koji žele doći! Vjerujte mi, Lebedeve, da od samog početka niste nešto dobro shvatili u mojim odnosima s ljudima; neprestano se u nečemu varate. Ja nemam nikakva razloga da se od koga sakrivam ili da što tajim — nasmije se knez.

Lebedev je, gledajući ga, smatrao za potrebno da se i on nasmije. Usprkos neobičnom uzbuđenju, bio je, očito, također neobično zadovoljan.

Vijest koju je donio Kolja bila je istinita; pretekao je bio Jepančinove za svega nekoliko koraka da ih najavi, tako da su se odjednom pojavili gosti s obje strane, s ulice Jepančinovi, a iz kuće Pticinovi, Ganja i general Ivolgin.

Jepančinovi su tek maloprije, od Kolje, doznali da je knez bolestan i da je u Pavlovsku, a sve dotle je generalica bila u mučnoj nedoumici. Još je prekjučer general rekao svojima o kneževoj posjetnici; ta je posjetnica stvorila u Lizavete Prokofjevne nepokolebljivo uvjerenje da će i sam knez stići u Pavlovsk odmah za posjetnicom, da se vidi s njima. Uzalud su je djevojke uvjeravale da se čovjek koji se nije javljao pola godine neće možda ni sad nipošto žuriti, da možda i bez njih ima mnogo briga u Petrogradu — tko bi znao njegove planove? Generalica se ozbiljno naljutila na te napomene i bila spremna da se okladi da će knez doći najkasnije sutradan, iako će »tada već biti kasno«. Sutradan je provela cijelo prijepodne u čekanju; čekali su ga na ručak, na večeru, a kad se već

bilo posve smrklo, Lizaveta Prokofjevna se rasrdila na sve njih i sa svima se posvađala, ali dakako da u zadjevicama nije nijednom riječju spomenula kneza. Nijednom ga riječju nisu spomenuli ni treći dan. Kad je Aglaja iznenada za ručkom izlanula da se maman ljuti zato što knez nije došao, a general odmah na to pripomenuo da »nije on valjda tome kriv« — Lizaveta Prokofjevna ustala je od stola i srdito izišla. Napokon je pred večer došao Kolja, donio im vijest i opisao sve kneževe doživljaje za koje je znao. Na kraju je Lizaveta Prokofjevna likovala, ali je svakako i Kolja čuo svoje: »Inače se po cijele božje dane mota ovuda, ne možeš ga se otresti, a sad, da nam je bar poručio kad već sam nije našao za vrijedno da dođe.« Kolja se već htio naljutiti na rijeci »ne možeš ga se otresti«, ali je odgodio srdžbu za drugi put, i da te riječi nisu same po sebi bile isuviše uvredljive, možda bi joj čak i sasvim oprostio — toliko mu je godila uzrujanost i zabrinutost Lizavete Prokofjevne kad je čula za kneževu bolest. Dugo je navaljivala da odmah pošalju nekoga u Petrograd da potraži kojeg od najboljih liječnika i dopremi ga prvim vlakom. Ali su je kćeri odgovorile od toga; međutim, ni one nisu htjele da zaostanu za majkom kad se ona u tren oka spremila da pohodi bolesnika.

— On je na samrti — govorila je Lizaveta Prokofjevna vrpoljeći se — a mi da tu još pazimo na nekakve ceremonije! Je li nam prijatelj ili nije?

— Ali ne treba se ni gurati pred rudo — pripomene Aglaja.

— E, pa onda ti ne idi, i još ćeš dobro učiniti; doći će Jevgenij Pavlovič, a neće ga tko imati dočekati.

Aglaja je nakon tih riječi, dakako, odmah pošla za svima ostalima, što je, uostalom, ionako namjeravala učiniti. Knez Š., koji je sjedio s Adelaiđom, odmah je na njenu molbu pristao da prati dame. Još i prije, čim se upoznao bio s Jepančinovima, mnogo se zanimao za kneza kad su mu o njemu pričali. Pokazalo se da ga poznaje, da se upoznao nedavno negdje s njim i da su dvije sedmice zajedno proveli u nekom gradiću. Bilo je to otprilike prije tri mjeseca. Štoviše, knez Š. je mnogo pričao o knezu, i općenito govorio o njemu vrlo lijepo, tako da mu je sad bilo uistinu drago što će vidjeti starog znanca. Generala Ivana Fjodoroviča nije u taj mah bilo kod kuće. Ni Jevgenij Pavlovič nije još bio stigao.

Od Jepančinovih do Lebedevljeva ljetnikovca nije bilo više od trista koraka. Ponajprije se Lizavete Prokofjevna neugodno dojmilo što je kod kneza zatekla cijelo društvo, a da i ne govorimo o tome da su u tom društvu bile dvije-tri osobe koje nikako nije trpjela; zatim se začudila kad je ugledala kako joj dolazi u susret naoko posve zdrav, gizdavo odjeven i nasmijan mladić, mjesto samrtnika na postelji kojeg je očekivala da će vidjeti. Čak je zastala u nedoumici, na veliku radost Kolje, koji joj je, naravno, mogao lijepo objasniti, još prije nego što se i maknula iz svoga ljetnikovca, da nitko uopće ne umire niti leži na samrti, ali joj nije ništa kazao jer je lukavo naslutio generaličin komični gnjev, koji ju je, po njegovu računu, morao svakako spopasti kad zatekne kneza, svoga dragog prijatelja, živa i zdrava. Kolja je bio čak toliko bezobziran da je to i naglas iskazao, kako bi dokraja razjario Lizavetu Prokofjevnu, s kojom se neprestano, katkad i vrlo zajedljivo, keckao, unatoč prijateljstvu što ih je vezalo.

— Čekaj malo, dragoviću, ne žuri se, nemoj se previše radovati! — dobaci mu Lizaveta Prokofjevna sjedajući u naslonjač koji joj je knez primaknuo.

Lebedev, Pticin, general Ivolgin pohitaše da donesu gospođicama stolce. Aglaji donese stolac general. Lebedev primakne stolac i knezu Š., pri čemu mu pođe za rukom da i prigibanjem iskaže neobično poštovanje. Varja se, po običaju, ushićeno i šapatom pozdravljala s gospođicama.

— Istina je da sam mislila, kneže, da ću te, tako reći, u postelji zateći, u strahu su velike oči, pa mi je, nipošto neću da lažem, maloprije bilo strašno krivo kad sam ugledala tvoje blaženo lice, ali kunem ti se da je to bilo samo načasak, dok još nisam stigla da promislim. A ja, kad promislim, svagda pametnije radim i govorim; valjda i ti tako. Zapravo, ne bih se možda toliko radovala ni da mi je rođeni sin ozdravio, kad bih ga imala, koliko se tebi radujem; a ako mi ne vjeruješ, sram bilo tebe, a ne mene. A ovaj pakosni deran dopušta sebi da zbija sa mnom još i gore šale. Ti ga kanda protežiraš, a ja ti kažem da ću se jednog lijepog dana, vjeruj mi, odreći ubuduće zadovoljstva i časti da ga poznajem.

— Pa šta sam vam sad ja kriv? — uzvikne Kolja. — Da sam vas ne znam koliko uvjeravao da je knez već gotovo sasvim zdrav, ne

biste mi povjerovali jer je bilo kudikamo zanimljivije da ga zamislite na samrti.

— Hoćeš li nam dugo ostati? — obrati se Lizaveta Prokofjevna knezu.

— Cijelo ljeto, a možda i dulje.

— Sam si, valjda? Nisi se oženio?

— Ne, nisam se oženio — osmjehne se knez tom naivnom pokušaju da ga bočne.

— Šta se sad smješkaš? I to se događa. Mislila sam zbog ljetovanja; zašto nisi odsjeo kod nas? Kod nas je pola kuće prazno, uostalom, kako te volja. A ovo si od njega unajmio? Od ovoga? — nadoda u pola glasa i mahne glavom na Lebedeva. — A što se taj neprestano tu krevelji?

U tom času iziđe iz kuće na verandu Vera, po običaju s djetetom u naručju. Lebedev se bio motao oko stolaca i nikako nije znao kamo da se djene, ali nipošto nije htio otići, pa odjednom navali na Veru, zamlatara rukama na nju tjerajući je s verande, i toliko se zaboravi da zatopta nogama.

— Da nije malo ćaknut? — dometne iznenada generalica.

— Nije, on je...

— Pijan, valjda? Krasno ti je to tvoje društvo — odbrusi mu ona obuhvaćajući pogledom i ostale goste. — Ali je ova djevojka inače vrlo ljupka! Tko je ona?

— Vera Lukjanovna, kćerka tog istog Lebedeva.

— A!... Vrlo je ljupka. Htjela bih se s njom upoznati.

Međutim je Lebedev, kad je čuo pohvale Lizavete Prokofjevne, već i sam dovodio kćerku da je predstavi.

— Sirotice, sirotice! — topio se prilazeći im. — I ovo dijete na njenim rukama, i ono je siroče, njena seka, moja kćerkica Ljubov, rođena u potpuno zakonitom braku s netom preminulom Jelenom, ženom mojom, koja je umrla prije šest tjedana, pri porođaju, voljom božjom... jest, molim lijepo... nadomješta joj majku, iako joj je samo sestra, ništa više nego sestra... ništa, ništa više...

— A ti, prijane moj, nisi ništa drugo nego budala, oprosti na izrazu. E pa, dosta, valjda me razumiješ — odsiječe Lizaveta Prokofjevna neobično ogorčeno.

— To je živa istina! — pokloni se Lebedev vrlo smjerno i duboko.

— Čujte, gospodine Lebedeve, je li istina što o vama pričaju da tumačite Apokalipsu? — upita ga Aglaja.

— Živa istina... evo, već petnaestu godinu.

— Čula sam za vas. Čini mi se da su o vama pisali i u novinama?

— Nisu, to su pisali o jednom drugom tumaču, molim lijepo, ali je on umro, a ja sam sad ostao iza njega — reče Lebedev, izbezumljen od radosti.

— Budite tako dobri pa mi protumačite Apokalipsu jednom, ovih dana, kad smo već susjedi. Ja vam ništa ne razumijem od cijele Apokalipse.

— Dužan sam vas ipak upozoriti, Aglaja Ivanovna, da je sve to kod njega puko šarlatanstvo, vjerujte mi — ubaci brže-bolje general Ivolgin, koji je sjedio kao na iglama i jedva čekao priliku da se uključi u razgovor; sjeo je bio uz Aglaju Ivanovnu. — Dakako da ladanje ima svoju slobodu i svoja zadovoljstva — nastavi on — pa primiti ovakva neobična uljeza da vam tumači Apokalipsu može biti razonoda kao i svaka druga, čak i vrlo pametna razonoda, ali ja... čini mi se da me gledate začuđeno? Dopustite da vam se predstavim: general Ivolgin. Na rukama sam vas nosio, Aglaja Ivanovna.

— Drago mi je. Već poznajem Varvaru Ardalionovu i Ninu Aleksandrovnu — promrmlja Aglaja jedva se susprežući Ja ne, prasne u smijeh.

Lizaveta Prokofjevna plane. Nešto što se odavno bilo nagomilalo u njenoj duši odjednom zatraži oduška. Nikako nije mogla podnijeti generala Ivolgina s kojim se nekoć poznavala, ali vrlo davno.

— Lažeš, prijane moj, kao i obično, nikad ti nju nisi nosio na rukama — odbrusi mu srdito.

— Zaboravili ste, maman, bogme me je nosio, u Tveru — potvrdi iznenada Aglaja. — Tada smo živjeli u Tveru. Bilo mi je tada šest godina, sjećam se. Napravio mi ie luk i strijelu i naučio me gađati, pa sam ubila jednog goluba. Sjećate li se kako smo ubili goluba?

— A meni je donio šljem od kartona i drveni mač, sjećam se i ja! — uzvikne Adelaida.

— I ja se sjećam — pritvrdi Aleksandra. — Još ste se tada vas dvije posvađale oko tog goluba, pa ste morale stajati svaka u svom kutu; i Adelaida je stajala, onako u šljemu i s mačem u ruci.

Kad je rekao Aglaji da ju je na rukama nosio, general je to kazao tek onako, samo da zapodjene razgovor, i jedino zato što je uvijek tako zapodijevao razgovor sa svim mladim ljudima, kad god bi smatrao za potrebno da se s njima upozna. Ali ovaj put se slučilo, kao navlaš, da je kazao istinu, i da je, kao navlaš, bio i sam zaboravio tu istinu. Kad mu je Aglaja iznenada potvrdila da su zajedno ustrijelili goluba, pamćenje mu se u hipu rasvijetlilo te se sjetio svega do u najmanju sitnicu, kao što se počesto ljudi pod stare dane sjećaju nečega iz daleke prošlosti. Teško je reći što se u tom sjećanju toliko snažno dojmilo sirotog i, po običaju, podnapitog generala; ali se odjednom neobično raznježi.

— Sjećam se, svega se sjećam! — usklikne. — Bio sam tada kapetan druge klase. A vi tako majušni, tako zgodni! Nina Aleksandrovna... Ganja... Bio sam kod vas... primili ste me. Ivan Fjodorovič...

— A vidiš dokle si dotjerao! — prihvati generalica. — Ipak nisi, znači, utopio u piću sve svoje plemenite osjećaje kad si se tako ganuo! A ženu si dokraja izmrcvario. Mjesto da djeci daješ primjer, ti sjediš u dužničkom zatvoru. Odlazi, prijane moj, odavde, zavući se nekamo, stani u kut iza vrata pa se isplači, sjeti se svoje nekadašnje čestitosti, možebit da će ti Bog oprostiti. De, idi, idi, ozbiljno ti govorim. Najbolje ćeš se popraviti tako da se kaješ sjećajući se kako je negda bilo.

Ali nije ni morala ponavljati da govori ozbiljno, jer je general, kao i svi vječito pripiti ljudi, bio vrlo osjetljiv, i kao i svi pijanci koji su se duboko srozali, nije lako podnosio uspomene iz sretne prošlosti. Ustane i pokorno pođe prema vratima, pa se začas smili Lizaveti Prokofjevnoj.

— Ardalione Aleksandroviču, prijane moj! — vikne za njim. — Stani časkom; svi smo mi grešni ljudi; kad osjetiš da te savjest peče, dođi do mene da posjedimo i počavrljamo o prošlosti. Možda sam ja i pedeset puta grešnija od tebe; e, a sad zbogom, idi samo, šta ćeš tu... — poplaši se odjednom da se on zaista ne vrati.

— Bolje da ne idete sad odmah za njim — zadrža knez Kolju koji je već bio pojurio za ocem. — Mogao bi se začas opet oneraspoložiti i pokvariti sam sebi ovaj trenutak.

— Tako je, nemoj ga sad dirati; otiđi za pola sata — zaključi Lizaveta Prokofjevna.

— Eto kako vrijedi makar jedanput u životu skresati čovjeku istinu u lice, čak se rasplakao! — odvaži se umetnuti Lebedev.

— Ali ni ti nisi, prijane moj, puno bolji od njega ako je istina ono što sam čula o tebi — poklopi ga odmah Lizaveta Prokofjevna.

Malo-pomalo se utvrdiše odnosi između gostiju što su se bili okupili kod kneza. Knez je, dakako, bio kadar da procijeni, i procijenio je, svu veličinu suosjećanja generalice i njenih kćeri prema njemu, te im je, naravno, iskreno kazao da je, još prije njihova dolaska, bio nakanio da ih danas svakako posjeti, bez obzira na svoju bolest i na kasni sat. Pogledavši njegove goste, Lizaveta Prokofjevna odgovori da to može i odmah sad učiniti. Pticin, koji bijaše uljudan i vrlo miroljubiv čovjek, ubrzo ustane i povuče se u Lebedevljevu kućicu u dvorištu. Želio je da odvuče za sobom i Lebedeva, ali mu ovaj samo obeća da će uskoro doći za njim. Dotle se Varja raspričala s gospođicama pa je i ostala. Njoj i Ganji bijaše vrlo drago što je otišao general; sam Ganja također ubrzo ode za Pticinom. U ono nekoliko minuta koliko je bio na verandi s Jepančinovima, Ganja se držao skromno i dolično, i nimalo ga nisu zbunili oštri pogledi Lizavete Prokofjevne koja ga je dvaput odmjerila od glave do pete. Oni koji su otprije poznavali mogli su zaista zaključiti da se uvelike promijenio. To se i te kako svidjelo Aglaji.

— Je li to Gavrila Ardalionovič otišao? — priupita ona odjednom onako kako je gdjekad pitala, glasno, odsječno, prekidajući svojim pitanjem razgovor ostalih i ne obraćajući se nikome posebice.

— Jest — odgovori knez.

— Jedva sam ga prepoznala. Mnogo se promijenio... svakako nabolje.

— To mi je vrlo drago čuti — reče knez.

— Bio je teško bolestan — doda Varja radosno i sućutno.

— Au čemu se to promijenio nabolje? — zapita Lizaveta Prokofjevna ljutito, začuđeno i gotovo uplašeno. — Otkud ti sad to? Nema tu ničeg boljeg. Šta ti se zapravo sad čini bolje na njemu?

— Nema ničeg boljeg od »viteza bijednog«! — reče iznenada Kolja, koji je neprekidno stajao uza stolac Lizavete Prokofjevne.

— To i ja mislim — reče knez Š. i nasmija se.

— I ja — svečano izjavi Adelaida.

— Kakvog to sad »viteza bijednog«? — zapita generalica, gledajući začuđeno i zlovoljno redom sve one koji su govorili, ali, kad opazi kako je Aglaja porumenjela, nadoda srdito: — Opet nekakve gluposti! Kakav vam je to »vitez bijedni«?

— Pa kao da prvi put taj balavac, taj vaš ljubimac, izvrće tuđe riječi! — odgovori Aglaja uznosito i ogorčeno.

Kad god bi se Aglaja rasrdila (a srdila se vrlo često), gotovo svaki put, uza svu njenu očitu ozbiljnost i neumoljivost, izbilo bi iz nje nešto što je bilo još toliko djetinje, đački nestrpljivo i nevješto prikriveno, da čovjek nije mogao, gledajući je, da se ne nasmije, dakako, na veliko nezadovoljstvo same Aglaje, koja nije znala čemu se ljudi smiju i »kako mogu, kako se samo usuđuju smijati«. Nasmijaše se i sad sestre, knez Š., a osmjehne se čak i knez Lav Nikolajevič, koji je također, tko zna zašto, pocrvenio. Kolja se grohotom smijao i likovao. Aglaja se ozbiljno razljutila i došla nekako dvaput ljepša. Izvanredno joj je pristajala zbunjenost i ljutnja na samu sebe zbog te iste zbunjenosti.

— Koliko je samo vaših riječi iskreno! — dometne ona.

— Ja sam se poslužio samo vašim riječima! — vikne Kolja. — Prije mjesec dana sjetili ste se Don Quijotea pa ste uskliknuli da nema ničeg ljepšeg od »viteza bijednog«. Ne znam na koga ste tada mislili: na don Quijotea, ili na Jevgenija Pavliča, ili na neku drugu osobu, ali na nekog ste mislili i razgovor se otegao...

— Vidim ja da ti previše sebi dopuštaš, dragoviću moj, s tim svojim nagađanjima — presiječe ga Lizaveta Prokofjevna mrzovoljno u riječi.

— Pa zar samo ja? — nije htio Kolja da umukne. — Svi su tada o tome govorili, pa i sad govore; evo, ovaj čas su knez Š. i Adelaida Ivanovna, i svi, kazali da su na strani »viteza bijednog«; prema tome, taj »vitez bijedni« postoji i svakako je tu, a, po mom mišljenju, samo da nije Adelaide Ivanovne, svi bismo već odavno znali tko je taj »vitez bijedni«.

— Pa što sam ja tu kriva? — nasmije se Adelaida.

— Niste htjeli napraviti njegov portret! Aglaja Ivanovna vas je bila zamolila da napravite portret »viteza bijednog« i čak vam je dala sve

detalje potrebne za sliku kako je ona zamišlja, sjećate li se? A vi niste htjeli...

— Pa kako bih ga naslikala, koga? U pjesmi stoji da taj »vitez bijedni«

Svuda mu, kud jaše bata,
Čelik-mreža krije lice.

Kakvo tu onda može biti lice? Što da naslikam: mrežu? Anonimusa?

— Ništa ne razumijem, kakva sad opet mreža? — ljutila se generalica, koja je počinjala vrlo dobro shvaćati na koga se misli pod tim nazivom (vjerojatno već odavno utvrđenom) »vitez bijedni«. Ali ju je najviše naljutilo što se i knez Lav Nikolajevič smeo i napokon posve izgubio glavu, baš kao kakav desetogodišnjak. — Pa šta je sad, hoće li doći kraj toj gluposti ili neće? Hoće li mi tko protumačiti tko je taj »vitez bijedni«? Je li to takva strašna tajna da se ne smije ništa ni zucnuti?

Ali su se svi i dalje samo smijali.

— Ama, prostonaprosto, ima jedna čudna ruska pjesma — umiješa se napokon knez Š., koji je, očito, želio da što prije zabašuri tu upadicu i promijeni razgovor — o »vitezu bijednom«, odlomak bez repa i glave. Prije jedno mjesec dana zabavljali smo se svi poslije ručka i tražili, po običaju, motiv za buduću sliku Adelaide Ivanovne. Znate da je već odavno zadaća cijele obitelji do pronalazi motive za slike Adelaidi Avanovnoj. I tako smo natrapali na »viteza bijednog«, ne znam više tko se prvi sjetio...

— Aglaja Ivanovna! — vikne Kolja.

— Može biti, slažem se, samo se zbilja ne sjećam — produži knez Š. — Jedni su se tom motivu rugali, drugi su tvrdili da ne može biti ničeg uzvišenijeg od njega, ali, da bi se »vitez bijedni« prikazao, trebalo bi mu svakako poznavati lice; počeli smo pretresati lica svih znanaca, ali ni jedno nije odgovaralo i na tome je ostalo; eto, to je sve; ne znam kako je Nikolaju Ardalionoviču palo na pamet da sad to spomene i iznese. Ono što je onda bilo smiješno i umjesno, sad je potpuno nerazumljivo.

— Zato što se sad tu sprema nekakva nova glupost, pakosna i uvredljiva — presiječe Lizaveta Prokofjevna.

— Nije tu posrijedi nikakva glupost nego samo najdublje poštovanje — izusti odjednom posve neočekivano, važnim i ozbiljnim glasom, Aglaja, koja se bila posve snašla i svladala svoju dotadašnju zbunjenost. Štoviše, sudeći po nekim znacima na njoj, moglo se zaključiti da joj je i samoj drago što tu šalu tjeraju sve dalje, a cijeli je preokret nastao u njoj upravo u trenutku kad je postalo sasvim jasno da kneževa zbunjenost sve više i više raste i da je dosegla vrhunac.

— Maloprije su se kesili ko ludi, a sad odjednom najdublje poštovanje! Pravi bjesomučnici! Otkud sad tu poštovanje? Kazuj sad odmah otkud ti sad najednom, iz čista mira, najdublje poštovanje?

— Odatle — produži isto onako ozbiljno i dostojanstveno Aglaja, odgovarajući na materino gotovo jetko pitanje — odatle što je u tim stihovima lijepo prikazan čovjek koji je kadar da ima ideal, a drugo, pošto je izabrao sebi taj ideal, da mu povjeruje, a kad mu je povjerovao, da mu slijepo žrtvuje cijeli svoj život. To se ne događa baš često u naše doba. Tu, u tim stihovima, nije rečeno u čemu se zapravo sastoji ideal »viteza bijednog«, ali se vidi da je to neki svijetli lik, »lik ciste ljepote«, a zaljubljeni je vitez, mjesto vrpce, objesio sebi oko vrata brojanicu. Ima, doduše, tu i nekakvo nejasno, nedorečeno geslo, slova A.N.B. što ih je ispisao na svom štitu...

— A.N.D. — ispravi je Kolja.

— A ja kažem A.N.B. i ostajem pri tome — zlovoljno će Aglaja. — Kako bilo da bilo, jasno je da je tom bijednom vitezu već sasvim svejedno tko je i šta radi njegova dama. Dovoljno je to što ju je izabrao i povjerovao u njenu »čistu ljepotu«, a zatim ce je dovijeka nositi u srcu; u tome i jest njegova vrijednost: kad bi ona poslije postala i kradljivica, on bi joj ipak vjerovao i lomio koplja za njenu čistu ljepotu. Čini se da je pjesnik htio da u jedan izvanredan lik zbije sav onaj veličanstveni pojam srednjovjekovne viteške platonske ljubavi čedna i plemenita viteza. U »vitezu bijednom« taj je osjećaj uzdignut do najvišeg stupnja, do asketizma; mora se priznati da sposobnost za takav osjećaj i te kako mnogo vrijedi i da takvi osjećaji svjedoče o jednoj dubokoj i, u neku ruku, hvale vrijednoj karakternoj crti, da i ne govorimo o don Quijoteu. »Vitez bijedni« je

onaj isti don Quijote, samo što je ozbiljan, a nije komičan. Iz početka ga nisam shvatila pa sam se smijala, a sad volim tog »viteza bijednog« i, što je najvažnije, cijenim njegove pothvate.

Tako završi Aglaja, a, gledajući je, teško je bilo dokučiti govori li ozbiljno ili se podruguje.

— Ma luda neka, i on i ti njegovi pothvati! — zaključi generalica. — A i ti si, dušo, zabrazdila, održala nam cijelu lekciju; čak ti i ne dolikuje, mislim. Kako bilo da bilo, nedopustivo je. I kakva je to uopće pjesma? Kazuj nam je, sigurno je znaš napamet. Hoću svakako da čujem tu pjesmu. Otkad znam za sebe, nisam trpjela pjesme, baš kao da sam nešto predosjećala. Zaboga, kneže, strpi se malo, vidiš da ja i ti moramo malo zajedno potrpjeti — obrati se knezu Lavu Nikolajeviču. Bila je vrlo ozlojeđena.

Knez Lav Nikolajevič zausti da nešto kaže, ali ne mogaše ništa izgovoriti jer je bio svejednako zbunjen. Jedina se Aglaja, koja je bila onako drska u svojoj »lekciji«, nije nimalo zbunila, štoviše, kao da se nečemu obradovala. Odmah ustane, isto onako ozbiljno i dostojanstveno kao i prije, držeći se kao da se za sve to spremila i kao da je samo čekala poziv, te stupi na sredinu terase i okrene se knezu, koji je i dalje sjedio u naslonjaču. Svi su je gledali pomalo začuđeno, i gotovo su se svi, knez Š., sestre i majka, osjećali nelagodno gledajući kako se Aglaja sprema za taj novi nestašluk, koji je svakako prijetio da će prevršiti mjeru. Ali je bilo očito da ona uživa baš u tome da se prenemaže, pripremajući se da izdeklamira stihove. Lizaveta Prokofjevna umalo što je ne otjera na mjesto, ali upravo u času kad Aglaja poče đeklaniirati poznatu baladu, popeše se s ulice na verandu dva nova gosta, glasno razgovarajući. Bijaše to general Ivan Fiodorovič Jepančin, a za njim se odmah pojavi i jedan mlaaić. Svi se ponešto uskomešaše.

VII

Mladiću koji je pratio generala moglo je biti oko dvadeset osam godina, a bio je visok, sjenit, lijepa i pametna lica, krupnih crnih očiju kojih pogled odavaše duhovitost i podrugljivost. Aglaja se i ne osvrne na nj nego nastavi kazivati stihove, prenavljajući se i gledajući samo kneza, kao da se jedino njemu obraća. Knezu je postalo jasno da

ona sve to čini u nekoj posebnoj namjeri. Ali je dolazak novih gostiju donekle popravio njegov nezgodni položaj. Kad ih je ugledao, ustane, ljubazno klimne izdaleka glavom generalu, dade znak da se ne prekida recitiranje, ugrabi priliku da se povuče iza naslonjača i nalakti lijevom rukom na naslon, slušajući dalje baladu u položaju koji nije, da tako kažemo, bio onako nezgodan i »smiješan« kao što je bio dok je sjedio u naslonjaču. I Lizaveta Prokofjevna mahnula je zapovjednički dva puta rukom pridošlicama neka stanu. Knez se, između ostaloga, isuviše zanimao za svog novog gosta koji je dopratio generala; odmah je pogodio da je to Jevgenij Pavlovič Radomski o kome je već mnogo čuo i više puta razmišljao. Bunilo ga je samo njegovo civilno odijelo; čuo je bio da je Jevgenij Pavlovič oficir. Za cijele deklamacije novom je gostu titrao na usnama podrugljiv osmijeh, kao da je i on već nešto čuo o »vitezu bijednom«.

»Možda je baš on sve to i smislio« — pomisli knez.

Ali je Aglaja bila posve drugačije raspoložena. Sve ono prvotno prenavljanje i uznositost na početku recitiranja zamijenila je takvom ozbiljnošću i takvim poniranjem u duh i smisao pjesničkog djela, s takvim je razumijevanjem izricala svaku riječ pjesme, s takvom je uzvišenom jednostavnošću izgovarala stihove da na kraju recitacije nije samo zaokupila svu pozornost prisutnih, nego je iskazivanjem uzvišenog duha balade nekako i djelomično opravdala ono namješteno i dostojanstveno držanje što ga je bila onako svečano zauzela kad je stupila na sredinu verande. Ta je dostojanstvenost mogla sad odražavati samo ono beskrajno i možda čak i naivno poštovanje prema onome što je nakanila bila da prenese. Oči joj se krijesile, a laka, jedva primjetna drhtavica od zanosa i nadahnuća preletjela joj dva-tri puta po divnom licu. Evo što je izdeklamirala:

Bio jednom vitez bijedan,
Mučaljiv i jednostavan,
Duhom junačan i vrijedan,
A u licu mračan, tavan.
I jednoć mu na sati dođe
Lik čaroban, ko iz bajke,
I inikako da ga prođe,
Prati ga kud god se makne.

Vrele duše, od tog doba
Žene nikad gledo nije,
Šutio je sve do groba,
Nije bio kao prije.
Mjesto rupca oko vrata
Objesio brojanice,
Svuda mu, kud jaše hata,
Čelik-mreža krije lice.
U ljubavi Čistoj prvi,
Vjeran svome slatkom liku,
A.M.D.[79] je svojom krvi
Ispisao na svom štitu.
I u pustoj Palestini,
Dok, preskačuč grdne jame,
U boj jure paladini,
Zazivajuć svoje dame,
Lumen coeli, sancta Rosa![80]
Vitez kliče, od borbe pjan,
Oko njega posvud groza,
Pada mrtav musliman.
I vrativ se u dvorac svoj,
Živio je sam u njemu,
Uzdaha mu ne znaš broj,
Tako umre posve šenut.

prisjećajući se poslije tih trenutaka, knez se, neobično smućen, dugo mučio jednim pitanjem na koje nije umio sebi odgovoriti: kako se mogao udružiti takav istinski i lijep osjećaj s tako očitom i pakosnom porugom? Da je posrijedi bila poruga, o tom nije bilo sumnje; dobro je to shvatio i imao razloga za to: recitirajući, Aglaja je dopustila sebi da zamijeni slova A.M.D. slovima N.F.B. Da to nije bila zabuna i da je dobro čuo — o tome nije mogao sumnjati (a poslije se i potvrdilo). Bilo kako mu drago, Aglaja je unaprijed bila smislila tu podvalu — koja je, dakako, bila šala, ali suviše neslana i lakoumna. O »vitezu bijednom« govorili su svi (i »zabavljali se« na njegov račun) još prije mjesec dana. Međutim, koliko se god knez poslije

prisjećao svega toga, proizlazilo je svakako da Aglaja ne samo što nije izgovorila ta slova tobože u šali, niti s kakvim podrugljivim prizvukom, niti je kako posebno naglasila ta slova da reljefnije istakne njihov skriveni smisao, nego, naprotiv, potpuno ozbiljno, toliko nevino, prostodušno i jednostavno da se moglo pomisliti da su i u baladi upravo ta slova i da je tako tiskano u knjizi. Kneza kao da presiječe nešto nemilo i neugodno. Lizaveta Prokofjevna nije, naravno, shvatila ni zapazila tu zamjenu slova ni aluziju. General Ivan Fjodorovič shvatio je tek toliko da je Aglaja deklamirala neku pjesmu. Od ostalih slušatelja, mnogi su shvatili i začudili se i smionosti podvale i njenoj namjeri, ali su šutjeli i gradili se da ništa ne znaju. Međutim, Jevgenij Pavlovič (knez bi se bio okladio da je tako) ne samo što je shvatio, nego je čak nastojao pokazati da je shvatio — odviše se podrugljivo smješkao.

— Divota jedna! — usklikne generalica, iskreno ushićena, čim se završila recitacija. — Čija je to pjesma?

— Puškinova, maman, nemojte nas sramotiti, nezgodno je! — usklikne Adelaida.

— Ama, uz vas može čovjek još više oglupaviti! — gorko odvrati Lizaveta Prokofjevna. — Sramota! Čim dođemo kuci, da ste mi dale tu Puškinovu pjesmu!

— Pa ja mislim da mi i nemamo Puškina.

— Oduvijek se povlače po kući samo nekakve dvije raskupusane knjige — dometne Aleksandra.

— Odmah pošaljite nekog u grad da kupi, Fjodora ili Alekseja, prvim vlakom, radije Alekseja. Aglaja, hodi amo! Poljubi me, divno si deklamirala, ali, ako si iskreno deklamirala — doda gotovo šapatom — onda te žalim, a ako si deklamirala samo da mu se narugaš, onda mi se tvoji osjećaji ne sviđaju, pa bi svakako bilo bolje da uopće nisi deklamirala. Razumiješ li? A sad idi, gospođice, još ćemo porazgovarati. Nego, mi ovdje nešto zasjeli.

Međutim se knez pozdravljao s generalom Ivanom Fjodorovičem, koji mu zatim predstavi Jevgenija Pavloviča Radomskog.

— Našao sam ga na putu, upravo je stigao vlakom; čuo je da ću ovamo i da su svi naši ovdje...

— Čuo sam da ste i vi ovdje — upade mu Jevgenij Pavlovič u riječ — a kako sam već odavno pošto-poto htio da se ne samo

upoznam s vama nego i sprijateljim, nisam htio tratiti vrijeme. Bolesni ste? Upravo sam ovaj čas doznao...

— Potpuno sam zdrav i vrlo mi je drago što imam priliku da se upoznam s vama, mnogo sam slušao, pa i govorio o vama s knezom Š. — odvrati Lav Nikolajevič, pružajući mu ruku.

Pošto izgovoriše te uzajamno ljubazne riječi, rukovaše se i pozorno zagledaše jedan drugom u oči. Začas se povede opći razgovor. Knez zapazi (sad je sve brzo i žudno zapažao, pa možda i ono čega nije ni bilo) da se svi čudom čude civilnom odijelu Jevgenija Pavloviča, štoviše, toliko da su na neko vrijeme sve ostale dojmove bili zaboravili i potisnuli. Moglo se zaključiti da se u toj promijeni odijela krije nešto osobito važno. Adelaida i Aleksandra zapitkivahu u čudu Jevgenija Pavloviča. Njegov rođak, knez Š., bio je čak vrlo uznemiren; general je govorio gotovo uzrujano. Jedino je Aglaja radoznalo, ali potpuno mirno pogledala Jevgenija Pavloviča, kao da želi usporediti koje mu odijelo bolje pristaje, oficirsko ili civilno, ali se učas okrene na drugu stranu i više ga i ne pogleda. Ni Lizaveta Prokofjevna nije htjela ništa pitati, iako je i ona bila možda malko uznemirena. Knezu se učini da Jevgenij Pavlovič nije baš u njenoj milosti.

— Ja se začudio, zgranuo! — ponavljaše Ivan Fjodorovič odgovarajući na sva zapitkivanja. — Nisam mogao vjerovati kad sam ga maloprije sreo u Petrogradu. I zašto tako iznenada, to mi nikako ne ide u glavu! A oduvijek je bio prvi koji je govorio da ne valja ništa preko koljena prelomiti.

Iz razgovora koji je potekao moglo se razabrati da je Jevgenij Pavlovič već odavno najavljivao da će napustiti vojnu službu, ali je to svagda govorio tako neozbiljno da mu nitko nije povjerovao. Međutim, on je i o ozbiljnim stvarima uvijek govorio tako šaljivo da ljudi nisu nikad bili s njim nacistu, pogotovo kad ni on sam nije želio da budu nacistu.

— Ma, povukao sam se samo na neko vrijeme, na nekoliko mjeseci, najviše na godinu dana — smijao se Radomski.

— Ali to uopće nije bilo potrebno, bar koliko ja poznajem vaše prilike — svejednako se žestio general.

— A kako bih obišao svoje posjede? Sami ste mi to savjetovali, a želio bih malo i u inozemstvo...

Razgovor se, doduše, ubrzo promijenio, ali, po mišljenju kneza, koji je sve to promatrao, taj osobiti i neprestani nemir oko njega bio je ipak prevršio svaku mjeru i tu je zacijelo bilo zaista posrijedi nešto osobito.

— Dakle, »bijedni vitez« je opet na sceni? — priupita Jevgenij Pavlovič prilazeći Aglaji.

Na kneževo iznenađenje, ona ga pogleda začuđeno i upitno, baš kao da mu želi reći da među njima nije nikad moglo biti ni govora o »vitezu bijednom« i da uopće ne razumije njegovo pitanje.

— Ama, kasno je da sad šaljete nekog u grad po Puškina, kasno je! — prepirao se Kolja s Lizavetom Prokofjevnom, koja bijaše već na kraju strpljenja. — Sto puta vam velim da je kasno.

— Pa jest, zbilja, kasno je sad slati nekog u grad — umiješa se i tu Jevgenij Pavlovič, pošto je brže-bolje ostavio Aglaju. — Mislim da su već i dućani u Petrogradu zatvoreni, prošlo je osam sati — pritvrdi, vadeći sat iz džepa.

— Kad smo već toliko bili bez njega a da nismo ni primijetili, možemo se strpjeti još do sutra — umetne Adelaida.

— Pa ne i dolikuje otmjenu svijetu da se mnogo zanima za književnost — dometne Kolja. — Pitajte samo Jevgenija Pavloviča. Kudikamo je doličnije zanimati se za žutu otvorenu kočiju s crvenim kotačima.

— Opet vi nešto iz knjige govorite, Kolja — pripomene Adelaida.

— Pa on i ne zna drukčije govoriti nego iz knjiga — prihvati Jevgenij Pavlovič — nabacuje se cijelim frazama iz kritičkih osvrta. Odavno imam čast znati kako govori Nikolaj Ardalionovič, ali ovaj put ne govori iz knjige. Nikolaj Ardalionovič očito cilja na moju žutu kočiju s crvenim kotačima. Samo što sam ja već promijenio tu kočiju, pa je malo zakasnio.

Knez je slušao Radomskog... Činilo mu se da se Radomski vlada vrlo lijepo, skromno, vedro, a najviše mu se svidjelo što potpuno

prijateljski i kao sa sebi ravnim razgovara s Koljom koji ga zadirkuje.

— Šta je to? — upita Lizaveta Prokofjevna Veru, Lebedevljevu kćerku, koja je stajala pred njom i držala u rukama nekoliko knjiga velikog formata, krasno uvezanih i gotovo novih.

— Puškin — odgovori Vera. — Naš Puškin. Tata mi je rekao da vam ga ponudim.

— Kako to? Otkud sad to? — iznenadi se Lizaveta Prokofjevna.

— Nije na dar, nije na dar! To se ne bih usudio! — pojavi se Lebedev iza kćeri. — Nego za onoliko koliko sam ja platio, molit ću lijepo. To je naš obiteljski, familijarni Puškin, izdanje Anenkova[81], koje se ne može više dobiti — za onoliko koliko sam ja platio, molit ću lijepo! Nudim vam ga smjerno, želeći da vam ga prodam i tako utažim plemenito nestrpljenje najplemenitijih literarnih pobuda vaše svjetlosti.

— E, kad mi prodaješ, hvala ti! Ne boj se, nećeš biti na gubitku; samo se nemoj, molim te, kreveljiti, prijane moj! Čula sam za tebe, kažu da si i te kako načitan, možemo se jednom porazgovarati; hoćeš li mi sam ponijeti te knjige?

— Smjerno i... ponizno! — kreveljio se Lebedev neobično zadovoljno uzimajući knjige od kćeri.

— Hajde, samo mi ih nemoj gdjegod putem posijati, donesi ih makar i bez smjernosti, ali samo pod uvjetom da mi ne prekoračiš praga — dometne, motreći ga pozorno. — Danas te ne kanim primiti. A kćer Veru možeš, ako hoćeš, odmah poslati, baš mi se sviđa.

— A što ništa ne govorite o onima tamo? — obrati se Vera nestrpljivo ocu. — Ako ništa ne kažete, i sami će doći, eno ih, već dižu galamu. Lave Nikolajeviču — obrati se ona knezu, koji je već bio uzeo svoj šešir — onamo su vam već odavno neki došli, ima ih četvorica, čekaju kod nas i psuju, ali ih tata ne pušta k vama.

— Kakvi su to sad gosti? — zapita knez.

— Došli su, vele, poslom, ali su takvi da će vas zaustaviti i na ulici ako ih sad ne pustite ovamo. Bolje će biti, Lave

Nikolajeviču, da ih primite pa da ih se što prije otresete. Tamo ih umiruju Gavrila Ardalionovič i Pticin, ali ih oni ne slušaju.

— Pavliščevljev sin! Pavliščevljev sin! Nije vrijedno, nije vrijedno spomena! — zamaše Lebedev rukama. — Ne vrijedi ih ni slušati,

molim lijepo; i ne priliči vam, presvijetli kneže, da se zbog njih uznemirujete. Eto, tako, molim lijepo. Nisu oni toga vrijedni...

— Pavliščevljev sin! Bože moj! — uzvikne knez posve zbunjeno. — Znam... ali ja... ja sam to prepustio Gavrili Ardalionoviču. Maloprije mi je Gavrila Ardalionovič rekao...

Ali je Gavrila Ardalionovič došao već iz kuče na verandu, a za njim i Pticin. Iz najbliže sobe dopre buka i gromotni glas generala Ivolgina koji kao da je htio nadvikati nekoliko ljudi. Čuvši tu galamu, Kolja odmah potrči onamo.

— Vrlo zanimljivo! — pripomene glasno Jevgenij Pavlovič.

»Bit će da ovaj zna što je posrijedi!« — pomisli knez.

— Kakav Pavliščevljev sin? I... otkud Pavliščevu sin?

— zapitkivaše u nedoumici general Ivan Fjodorovič, promatrajući radoznalo sva lica i u čudu zapažajući da jedini on nema ni o čemu pojma.

I zaista su se svi ostali uzrujali i nešto iščekivali. Knez se neobično iznenadio što je ta njegova, posve osobna briga već pobudila toliko zanimanje svih nazočnih.

— Najbolje će biti da sad odmah to sami izvedete načistac — reče Aglaja prilazeći knezu nekako osobito ozbiljno

— i da svima nama dopustite da budemo svjedoci. Htjeli bi vas okaljati, kneže, pa se sad morate dostojno opravdati, a ja se već unaprijed radujem vašem uspjehu.

— I ja želim da se stane na kraj tim mrskim zahtjevima T" uzvikne generalica. — Dobro ih udesi, kneže, nemoj ih štedjeti! Već su mi probili uši tim pričama i mnogo sam se nasekirala zbog tebe. A baš bih voljela da ih vidim. Pozovi ih, a mi ćemo još malo posjediti. Dobro se to Aglaja sjetila. Jeste li vi čuli štogod o tome, kneže? — priupita kneza Š.

— Dakako da sam čuo, baš kod vas. I vrlo bih rado vidio te mlade ljude — odgovori knez Š.

— To su baš pravi nihilisti, je l' te?

— Nisu, molim lijepo, ne može se reći da su nihilisti — zakorakne bliže Lebedev, koji također samo što se nije tresao od uzrujanosti. — To su neki drugi, molim lijepo, nekakvi posebni, moj nećak kaže da su čak nadmašili nihiliste. Nego, varate se, vaša svjetlosti, ako mislite da ćete ih zbuniti svojom prisutnošću; ne daju se ti zbuniti.

Nihilisti su ipak koji put upućeni ljudi, pa i učeni, a ovi su ih nadmašili, molim lijepo, zato što su nadasve poslovni. To je zapravo neka posljedica nihilizma, ali ne izravna, nego onako, po čuvenju i posredna, i ne javljaju se člančićima po nekakvim časopisima, nego odmah na djelu, molim lijepo; nije tu, na primjer, riječ o besmislenosti, recimo, kakvog Puskina, nego o tome kako je prijeko potrebno da se Rusija raspadne na više dijelova; ama, sad već drže da čovjek ima pravo da ne preza ni od kakvih sredstava ako nešto osobito želi, pa makar morao zbog toga ucmekati i osmero ljudi, molim lijepo. Nego, kneže, ipak vam ne bih savjetovao...

Ali knez je već pošao da otvori vrata gostima.

— Ogovarate ih, Lebedeve — reče smiješeći se — jer vas je vaš nećak ozlojedio. Nemojte mu vjerovati, Lizaveta Prokofjevna. Vjerujte mi da su Gorski i Danilovi samo iznimke, a ovi su ovdje... u zabludi... Samo ne bih htio raspravljati s njima ovdje, pred svima vama. Oprostite, Lizaveta Prokofjevna, pustit ćemo ih ovamo, pokazat ću vam ih, a onda ću ih odvesti. Izvolite, gospodo!

Više ga je zabrinjavala jedna druga mučna pomisao. Pitao se nije li mu tkogod ovo namjestio sad, upravo u ovom času, u ovo doba, upravo pred ovim svjedocima, i možda zato da se osramoti, a ne proslavi? Ali odmah sam sebe tužno prekori zbog svoje »čudovišne i opake sumnjičavosti«. Činilo mu se da bi propao u zemlju od sramote kad bi tkogod znao da mu je ta pomisao na pameti, te je u trenutku kad se pojaviše njegovi novi gosti bio sklon da drži sam sebe, što se tiče morala, za posljednjeg među posljednjima od svih onih koji su ga okruživali.

Pojaviše se njih petorica, četiri nova gosta i za njima peti, general Ivolgin, ozlojeđen, uzrujan i neobično rječit. »Taj je svakako uza me!« — pomisli knez smiješeći se. Kolja upade s ostalima — vatreno je nešto govorio Ipolitu koji je bio među gostima. Ipolit ga je slušao i smješkao se.

Knez porazmjesti goste. Svi su oni bili mlađahni ljudi, štoviše, maloljetnici, te je bila za divno čudo i sama zgoda i ceremonija koja je potekla iz te zgode. Primjerice, Ivan Fjodorovič Jepančin, koji nije ništa znao ni shvaćao od svega što se zbivalo, čak se naljuti gledajući tu mlađariju, i zacijelo bi bio prosvjedovao da ga nije priječilo strastveno i neobično zanimanje njegove supruge za

kneževe osobne brige. Ostao je, uostalom, koje iz radoznalosti, koje od dobrote, nadajući se da će biti i od pomoći, i svakako da će dobro doći njegov autoritet, ali kad mu se general Ivolgin izdaleka nakloni, ponovo se ozlovolji, smrkne i naumi da mukom muči.

Među četvoricom mladih gostiju bio je, doduše, jedan kome je bilo tridesetak godina, bivši »poručnik iz Rogožinova društva, boksač, koji je nekad sam davao moliteljima po petnaest rubalja«. Nije bilo teško odgonetnuti da prati ostale, kao pravi prijatelj, da im ulije hrabrosti, a ako ustreba, i da im pomogne. Među ostalom trojicom je prvo mjesto i prva uloga pripadala onome koga su okrstili »Pavliščevljevim sinom«, iako se on sam predstavio kao Antip Burdovski. Bijaše to bijedno i neuredno odjeven mladić, u redengotu toliko umašćenih rukava da su se sjali kao zrcalo, u masnu prsluku zakopčanom sve do vrata, tako da mu se košulja nije ni vidjela, s crnim svilenim rupcem oko vrata, strahovito uprljanim i savijenim u kolut, zamazanih ruku, neobično bubuljičava lica, plavokos i, ako se može tako reći, nedužna i drska pogleda. Bijaše povisok, suhonjav, od svoje dvadeset dvije godine. Na licu mu nije bilo ni traga ironiji, ni traga kakvoj refleksiji; naprotiv, posvemašnja, tupa opijenost svojim pravom i u isti mah nešto što je prelazilo u čudnovatu i neprekidnu potrebu da bude, i da se vječito osjeća, uvrijeđen. Govorio je uzrujano, brzorečicom i zamuckujući, nije kanda dokraja izgovarao riječi, baš kao da je mutav ili stranac, iako je inače bio pravi Rus.

Pratio ga je, prvo, čitateljima već poznat nećak Lebedevljey, a drugo, Ipolit. Ipolit bijaše vrlo mlad, moglo mu je biti sedamnaest godina, a možda i osamnaest, pametna, ali vječito nekako srdita izraza na licu, na kojem je bolest ostavila užasne tragove. Bio je mršav kao kostur, blijedožut, sijevao je očima, a na obrazima mu plamtjele dvije crvene mrlje. Neprestance je kašljao; svaka njegova riječ, gotovo svaki dah bijaše popraćen hripanjem. Bilo je očito da boluje od sušice u posljednjem stadiju. Reklo bi se da mu nije ostalo više od dvije-tri sedmice života. Bio je neobično posustao i prvi se skljokao na stolac. Ostali su se, kad su ušli, pomalo snebivali i gotovo zbunili, ali su se držali dostojanstveno i očito se pribojavali da se ne osramote, što je bilo u čudnoj opreci s njihovom reputacijom ljudi koji negiraju sve beskorisne mondene sitnice, predrasude i, tako reći, sve na svijetu osim svojih osobnih probitaka.

— Antip Burdovski — promuca »Pavliščevljev sin« brzorečicom.

— Vladimir Doktorenko — predstavi se Lebedevljev nećak jasno i glasno, štoviše, kao da se diči time što se zove Doktorenko.

— Keler! — procijedi bivši poručnik.

— Ipolit Terentjev — cijukne neočekivano piskavim glasom posljednji od njih. Svi napokon posjedaše na niz stolaca sučelice knezu, svi se nakon predstavljanja odmah namrštiše, a da se osokole, premjestiše kape iz jedne ruke u drugu, svi se spremiše da progovore, ali svi i dalje mucahu, iščekujući nešto, s prkosnim izrazom na licu na kojem kao da je pisalo: »E, nećeš mi, brajko, podvaliti!« Osjećalo se da treba tkogod, za početak, izgovoriti tek prvu riječ pa da odmah svi prozbore u isti mah, pretječući jedan drugoga i upadajući jedan drugome u riječ.

VIII

— Gospodo, nisam se nikom od vas nadao — poče knez — sve do danas bio sam bolestan, a vaš sam zahtjev (obrati se Antipu Burdovskom) još prije mjesec dana povjerio Gavrili Ardalionoviču Ivolginu, o čemu sam vas odmah i izvijestio. Inače, ne bježim od osobnog raspravljanja, samo morate priznati da u ovaj čas... predlažem da prijeđemo u kuću, ako mislite da neće dugo potrajati... Ovdje su sad moji prijatelji, i vjerujte...

— Prijatelji... neka ih bude koliko god hoćete, ali dopustite ipak — upade mu najednom Lebedevljev nećak u riječ neobično mentorskim tonom, ali još ne povisujući glasa — dopustite da i mi vama kažemo da ste mogli biti uljudniji prema nama, a ne ostaviti nas da dva sata čekamo u vašoj služinskoj sobi...

— Pa, naravno... i ja... i to je po kneževski! I to je... a vi ste, valjda general! Ali ja nisam vaš sluga! I ja, ja... — probrglja iznenada neobično uzrujano Antip Burdovski, a usne mu podrhtavale, glas uvrijeđeno treperio, iz usta mu prštala pljuvačka, baš kao da se sav raspuknuo ili provalio, i toliko je brzao da se poslije desetak riječi nije više moglo ništa razumjeti.

— E, to je zbilja bilo kneževski! — podvrisne Ipolit piskutavim, napuklim glasom.

— Da se to meni dogodilo — progunđa boksač — naime, da se to odnosilo direktno na mene, kao na čestita čovjeka, ja bih, da sam na mjestu Burdovskoga... ja bih...

— Gospodo, tek sam ovaj čas doznao da ste stigli, tako mi bog pomogao — opet če knez.

— Ne bojimo se mi, kneže, vaših prijatelja, bili oni tko mu drago, jer smo u pravu — kaza opet Lebedevljev nećak.

— Pa ipak, dopustite da vas upitam kakvo ste pravo imali — propišta opet Ipolit, ali sad već razgoropađeno — da iznosite zahtijev Burdovskog pred sud svojih prijatelja? Možda mi i ne želimo čuti sud vaših prijatelja!...

Knezu, koji bijaše preneražen ovakvim početkom, pođe napokon za rukom da ubaci:

— Ali, ako vi, gospodine Burdovski, najposlije, ne želite ovdje govoriti, kažem vam da možemo prijeći odmah u kuću, a ponavljam, tek sam ovog časa čuo da ste stigli...

— Ali vi nemate prava, nemate prava, nemate prava!... Te svoje prijatelje... Da znate!... — probrglja opet naglo Burdovski, obzirući se unezvjereno i nepovjerljivo oko sebe, a što je bio nepovjerljiviji i prezaviji, to se više žestio. — Nemate prava! — i pošto je to izgovorio, naglo ušuti, kao da je zanijemio, te bez riječi izbeči svoje kratkovidne, neobično ispupčene oči, premrežene debelim crvenim žilicama, i upitno se zagleda u kneza, nagnut prema njemu cijelim trupom. Ovaj put se knez toliko začudi da i sam umukne i zagleda se isto tako u njega, razrogačenih očiju i mukom mučeći.

— Lave Nikolajeviču! — zazva ga najednom Lizaveta Prokofjevna. — Evo, pročitaj ovo sad odmah, ovaj čas, jer se tiče baš tebe osobno.

Pruži mu brže-bolje nekakav humoristički tjednik i upre prstom u jedan članak. Dok su još gosti bili ulazili, Lebedev je priskočio sa strane Lizaveti Prokofjevnoj, o čiju se naklonost otimao, i bez riječi izvadio iz pobočnog džepa te novine, turio ih joj pod nos i upozorio na obilježeni stupac. Ono što je Lizaveta Prokofjevna već dospjela pročitati prenerazilo ju je i strašno uzrujalo.

— Ne bi li ipak bilo bolje da ne čitam naglas — promuca knez, vrlo zbunjen. — Radije bih pročitao sâm... poslije...

— Onda pročitaj ti, čitaj sad odmah, naglas! Naglas! — obrati se Lizaveta Prokofjevna Kolji, pošto je nestrpljivo istrgnula knezu iz ruku novine što ih je on bio netom prihvatio. — Pročitaj naglas da svi lijepo čuju.

Lizaveta Prokofjevna bijaše vatrena i plaho vita dama koja bi katkad bez mnogo razmišljanja, iznebuha, u jedan mah, digla sva sidra i otisnula se na pučinu, ne obazirući se na vremenske prilike. Ivan Fjodorovič se uzvrtio na svom stolcu. Ali, dok su svi u prvi mah bili i nehotice ušutjeli i čekali u nedoumici, Kolja razmota novine i poče čitati naglas, od mjesta što mu ga je pokazao Lebedev koji bijaše priskočio do njega:

»Proleteri i gospodski potomci, epizoda iz dnevnog i svakodnevnog pljačkanja! Progres! Reforma! Pravica!

Koješta se čudno zbiva u ovoj našoj takozvanoj svetoj Rusiji, u ovo naše doba reformi i kapitalističkih inicijativa, doba nacionalizma i stotina milijuna što se iz godine u godinu izvoze u inozemstvo, doba poticanja industrije i uzetosti radničkih ruku, i tako dalje, i tako dalje, tko bi sve to, gospodo, nabrojio, pa zato prijeđimo odmah na ono glavno! Dogodio se čudan slučaj jednom potomku naše propale zemljoposjedničke aristokracije (de profundis!)[82], jednom od onih potomaka, uzgred budi rečeno, čiji su djedovi već bili spiskali sve na ruleti, očevi im morali služiti kao podoficiri i poručnici te obično umirali pod sudskom istragom zbog neke sitne pronevjere državnog novca, a djeca im, kao i junak naše priče, ili rastu kao idioti, ili ih počesto ulove čak i u kriminalnoj raboti, zbog koje ih, doduše, porotnici oslobađaju krivnje, radi pouke i popravka, ili, napokon, završavaju tako što izazovu jedan od onih skandala koji zaprepašćuju javnost i sramote naše, ionako već dosta zazorno doba. Naš se potomak, prije otprilike pola godine, vratio zimi s gamašama na nogama, kao kakav stranac, drhtureći u tankoj, nepodstavljenoj kabanici, u Rusiju iz Švicarske, gdje se liječio bio od idiotizma (sic!). Valja priznati da ga je ipak pratila sreća, te bi mogao, da i ne govorimo o njegovoj zanimljivoj bolesti od koji se liječio u Švicarskoj (ama, može li se liječiti od idiotizma, pomislite samo?!!), poslužiti kao primjer istinitosti one ruske poslovice: »Određena kategorija ljudi ima sreću!«[83] Prosudite i sami: pošto je ostao

nejako dijete nakon očeve smrti, a kažu da mu je otac bio poručnik koji je umro pod sudskom istragom zato što su mu iznenada pri kartanju nestali novci cijele čete, a možda i zato što je odredio preveliku dozu šiba svome podređenome (sjećate se, valjda, gospodo, tih starih vremena!), našeg je baruna uzeo iz milosrđa da odgaja jedan vrlo bogat ruski vlastelin. Taj ruski vlastelin — nazovimo ga, recimo, P. — posjedovao je u negdašnje zlatno doba četiri tisuće kmetova (kmetova! Razumijete li vi, gospodo, taj izraz? Ja ga ne razumijem. Treba pogledati u rječnik: »Nedavno je još bilo, a teško je povjerovati«[84]), bio je, očito, jedan od onih ruskih gotovana i danguba koje su svoj dokoni život provodili u inozemstvu, ljeti po toplicama, a zimi u pariškom Château des Fleurs, gdje su u svom vijeku ostavili grdne pare. Može se bez pretjerivanja kazati da je najmanje jedna trećina nekadašnjeg kmetskog danka iz Rusije završavala u džepu vlasnika pariškog Château des Fleursa (taj je imao sreću!). Bilo kako mu drago, bezbrižni P. odgojio je tog sirotana barunskog zaista kneževski, držao radi njega odgojitelje i guvernante (svakako ljepuškaste), što ih je, uzgred budi rečeno, sam dovodio iz Pariza. Ali posljednji gospodski potomak svog roda bio je idiot. Nisu mu pomogle guvernante iz Château des Fleursa, te sve do svoje dvadesete godine naš gojenac nije naučio govoriti ni jedan jedini jezik, pa ni ruski! Ovo mu se posljednje, uostalom, može oprostiti. Napokon je P-u u njegovu rusku vlastelinsku glavu sinula morska ideja da se idiot može naučiti pameti u Švicarskoj — ideja je, uostalom, bila logična: besposličar i veleposjednik mogao je posve prirodno uobraziti sebi da se za novce može na tržištu kupiti i pamet, pogotovo u Švicarskoj. Prošlo je pet godina liječenja u Švicarskoj kod nekog glasovitog profesora, i potraćeno na tisuće rubalja — idiot nije, naravno, postao pametan, ali je, kažu, ipak počeo nalikovati na kakva-takva čovjeka, svakako na jedvite jade. Odjednom P. naprasno umre. Nikakve oporuke, razumije se, nije ostavio za sobom; poslovi su, po običaju, zapetljani, pohlepnih nasljednika ima sva sila, a njima nije više ni najmanje stalo do posljednjih potomaka svoga roda koje iz pukog milosrđa liječe od idiotizma u Švicarskoj. Iako je idiot, potomak je pokušao nadmudriti svoga profesora pa je, kažu, dvije godine uspio da se kod njega liječi besplatno, tajeći pred

njim smrt svoga dobročinitelja. Ali je profesor i sam bio popriličan šarlatan; uplašio se napokon besparice, a ponajviše apetita svoga dvadesetpetogodišnjeg dangube, pa mu je obuo svoje stare gamaše, poklonio mu svoju otrcanu kabanicu i otpravio ga, iz samilosti, u trećem razredu, nach Russland[85] — samo da ga se Švicarska otrese. Rekao bi čovjek da je sreća okrenula našem junaku leđa. Ali, ne lezi, vraže — foruma, koja mori glađu cijele gubernije, obasiplje odjednom gospodičića svim svojim darovima, kao što je Krilovljev Oblak preletio sušno polje i izlio se u ocean. Gotovo u istom času kad je doputovao iz Švicarske u Petrograd, umire u Moskvi jedan rođak njegove majke (koja je, dakako, bila iz trgovačke obitelji), stari neženja bez djece, trgovac, bradonja i raskolnik, i ostavlja za sobom kapital od nekoliko milijuna, neprijeporan, čist, u gotovini, i sve to (da je to bar meni i vama, čitaoče!) našem potomku, sve to našem barunu što se liječio od idiotizma u Švicarskoj! Međutim, odmah je puhnuo drugi vjetar. Oko našeg baruna s gamašama na nogama, koji je počeo oblijetati oko jedne poznate ljepotice priležnice, okupila se najednom cijela legija prijatelja i jarana, našli se čak i neki rođaci, a navlastito sva sila plemenitih gospođica što čeznu i žude za zakonitim brakom, a i što će im bolje: em aristokrat, em milijunaš, em idiot — sve prednosti u jedan mah, takva muža, ni svijećom da ga traže, ne bi našle, niti ga možeš boljeg poželjeti!...«

— To... to više zbilja ne razumijem! — uzvikne Ivan Fjodorovič neobično ogorčeno.

— Prestanite, Kolja! — dovikne knez umolnim glasom. Razlegoše se uzvici sa svih strana.

— Čitaj! Čitaj, pa kud puklo da puklo! — odsiječe Lizaveta Prokofjevna koja se, očito, jedva suzdržavala. — Kneže! Ako ne bude dalje čitao, posvađat ćemo se.

Nije bilo druge. Kolja, onako zagrijan, crven, uzrujan, nastavi čitati uzrujanim glasom:

»Ali, dok je naš novopečeni milijunaš bio, da tako kažemo, u sedmom nebu, dogodi se nešto sasvim neočekivano. Jednog lijepog dana dođe mu jedan posjetitelj, mirna i ozbiljna lica, uljudan, ali dostojanstven i odmjeren u govoru, obučen skromno i lijepo, s

očitom progresivnom primjesom u mislima, i u dvije-tri riječi objasni razlog svom posjetu: glasovit je odvjetnik, i jedan mu je mladić povjerio zadatak te dolazi u njegovo ime. Taj mladić nije nitko drugi nego sin pokojnog P-a, iako nosi drugo prezime. Bludnik P. zaveo je bio u mladim danima jednu poštenu siromašnu djevojku, sluškinju, ali evropski odgojenu (u čemu su mu, razumije se, pomogla barunska prava u negdašnjem feudalnom poretku), pa kad je uočio neizbježnu, ali skoru posljedicu svoje veze, uda je brže-bolje za jednog vrijednog čovjeka plemenita karaktera, koji je inače bio u državnoj službi i već odavno volio tu istu djevojku. Isprva je P. pomagao mladom bračnom paru, ali uskoro plemeniti karakter nije više mogao dopustiti mužu da prima od njega pomoć. Prošlo je neko vrijeme i P. je malo-pomalo zaboravio i onu djevojku i sina što mu ga je ona bila rodila, a onda je, kao što je poznato, umro bez oporuke. Međutim, njegov sin, koji se već bio rodio u zakonitu braku, ali je odrastao pod drugim prezimenom, a koga je muž njegove majke, onako plemenita karaktera, prigrlio kao rođena sina, pa zatim također umro, sin se morao sam uzdržavati, pa i bolesnu, napaćenu, uzetu majku u jednoj dalekoj guberniji. On se u prijestolnici jedva prehranjivao poštenim svakidašnjim radom dajući satove trgovačkoj djeci, uzdržavao se tako najprije u gimnaziji, a onda slušajući korisna predavanja i imajući na umu određen cilj u budućnosti. Ali, koliko možeš dobiti od ruskog trgovca za instrukcije kad ti plaća sat po deset kopjejaka, pa još uz bolesnu i uzetu majku, koja mu nije, napokon, ništa olakšala položaj ni svojom smrću u dalekoj guberniji? Sad se postavlja pitanje: kako je po pravici trebalo da prosudi naš gospodski potomak? Vi, dragi čitaoče, naravno, mislite da je on rekao sam sebi ovako: »Otkako znam za sebe, P. me obasipao darovima, potrošio je na moj odgoj, na guvernante i na liječenje od idiotizma, na desetke tisuća u Švicarskoj; ja sad, evo, imam milijune, a P-ov sin, onako plemenita karaktera, koji nije ništa kriv za grijehe svoga lakoumnog oca koji ga je zaboravio, propada dajući instrukcije. Sve ono što je bilo utrošeno na mene trebalo je po pravici da bude utrošeno na njega. Te goleme svote što su potraćene na mene nisu zapravo bile moje. To je bila samo pogreška slijepe fortune; taj je novac pripadao P-ovu sinu. Na njega je trebalo da se utroši, a ne na mene — sve je to bio samo plod mušičave ćudi

lakoumnog i zaboravljivog P-a. Da sam uistinu plemenit, obziran, pravedan, morao bih dati njegovu sinu polovicu cijelog svog nasljedstva; ali, kako sam neobično proračunat čovjek i vrlo dobro znam da je njegovo pravo bez pravne osnove, neću mu dati polovice svojih milijuna. Međutim, bilo bi u najmanju ruku suviše nečasno i besramno (potomak je smetnuo s uma da bi bilo i nepromišljeno) kad ne bih one desetine tisuća što ih je P. utrošio na moj idiotizam vratio sad njegovu sinu. U pitanju su samo savjest i pravednost! Jer, što bi bilo od mene da me nije P. uzeo da me odgaja, i da se mjesto toga brinuo o svom sinu?«

Nije nego, gospodo! Naši gospodski potomci ne prosuđuju tako. Što mu god govorio odvjetnik, koji se prihvatio da zastupa mladića iz pukog prijateljstva i gotovo preko volje, tako reći na silu, koliko mu god predočavao dužnosti što ih nalažu čast, poštenje, pravednost, pa i običan račun, švicarski je gojenac ostao nepokolebljiv, pa šta? Sve to još ne bi bilo ništa, nego evo što je zaista neoprostivo i što se ne može opravdati nikakvom zanimljivom bolešću — taj milijunaš, koji jedva da je iskočio iz gamaša svoga profesora, nije mogao čak ni to pojmiti da mladić plemenita karaktera, koji se satire dajući instrukcije, ne traži od njega milostinje ni potpore, nego samo svoje pravo i ono što mu pripada, pa makar i bez pravne osnove, štoviše, ne traži ništa sam nego se samo prijatelji zauzimaju za njega. Zauzevši veličanstvenu pozu, opijen mogućnošću da nekažnjeno tlači ljude svojim milijunima, naš gospodski potomak vadi novčanicu od pedeset rubalja i šalje je plemenitom mladiću kao kakvu uvredljivu milostinju. Ne vjerujete, gospodo? Zgražate se, uvrijeđeni ste, bunite se; pa ipak je upravo tako učinio! Razumije se da su mu novci odmah vraćeni, bačeni, da tako kažemo, natrag u lice. Pa kako da se onda riješi taj problem? Budući da nema pravne osnove, preostaje još samo javnost! Stoga iznosimo taj slučaj pred općinstvo i jamčimo da je istinit. Kažu da je jedan od naših najpoznatijih humorista sročio na račun toga divan epigram, koji je zaslužio da zauzme mjesto ne samo u provincijskim nego i u prijestolničkim sličicama iz našeg života:

Pet ljeta se razmetao

Schneiderovom[86] kabanicom,
I vrijeme provodao
Baveći se besposlicom.

Vrativši se s gamašama,
Milijun mu pade šaka,
Molitva mu na usnama,
A okrao jednog đaka.

Kad je pročitao članak, Kolja brže-bolje pruži knezu novine i bez riječi odjuri u kut, skutri se uza zid i pokri lice rukama. Obuzeo ga je bio nesnosan stid, a njegova dječja duša, koja još nije bila navikla na životni kal, bijaše uzburkana preko svake mjere. Činilo mu se da se zbilo nešto neobično, nešto što je u jedan mah sve srušilo i čemu umalo što nije on sam kriv zbog toga što je sve to naglas pročitao.

Pa i svi su kanda osjećali nešto slično.

Djevojkama je bilo vrlo neugodno, bilo ih je stid. Lizaveta Prokofjevna jad va je susprezala gnjev i također se, možda, gorko kajala što se u sve to uplela. U kneževoj duši zbivalo se ono što često biva u ovakvim zgodama u previše snebivljivih ljudi — toliko je bio posramljen tuđim postupkom, toliko se stidio za svoje goste da je u prvi mah zazirao i da ih pogleda. Pticin, Varja, Ganja, pa i Lebedev — svi su bili nekako zbunjeni. Najčudnije je od svega što su Ipolit i »Pavliščevljev sin« bili također zbog nečeg kanda iznenađeni; i Lebedevljev nećak bio je, očito, nezadovoljan. Jedino je boksač potpuno mirno sjedio, sukao brkove i držao se dostojanstveno, ponešto oborenih očiju, ali ne zbog zbunjenosti, nego, naprotiv, kao iz nekakve plemenite skromnosti i suviše prozirne slavodobitnosti. Bilo je očito da se njemu članak neobično sviđa.

— Sam vrag zna šta je ovo — progunđa Ivan Fjodorovič potiho — baš kao da se pedeset lakaja složilo da to sastavi, pa su i sastavili.

— A doopustite da vas upitam, milostivi gospodine, kako se usuđujete vrijeđati ljude takvim nagađanjima? — reče Ipolit i sav uzdrhta.

— Pa to, to, to je za čestita čovjeka... priznajte i sami, generale, ako je čovjek čestit, da je to već uvreda! — progunđa boksač, koji se također od nečega lecnuo, sučući brke i trzajući ramenima i trupom.

— Prvo i prvo, ja za vas nisam »milostivi gospodin«, a drugo, ne kanim vam davati nikakva objašnjenja — oštro odgovori Ivan Fjodorovič, koji se strašno rasrdi, pa ustane sa svog mjesta, bez riječi ode do izlaza s verande i stane na najvišu stepenicu, okrenut publici leđima, neobično kivan na Lizavetu Prokofjevnu koja još ni sad nije pomišljala da se makne s mjesta.

— Gospodo, gospodo, dopustite, napakon, gospodo, da slobodno govorimo — uzvikivaše knez, ojađen i uzrujan — i molim vas da govorimo tako da se možemo razumjeti. Neću ništa govoriti o članku, gospodo, neka ga; samo da znate, gospodo, da je to sve neistina što stoji u tom članku — kažem to zato što i sami znate; čak je i sramota. Pa se zbilja čudim ako ga je tko od vas napisao.

— Sve do ovog časa nisam imao pojma o tom članku — reče Ipolit — i ne odobravam ga.

— Ja sam, doduše, znao da je napisan, ali... ni ja ne bih savjetovao da ga objave jer je bilo još prerano za to — dometne Lebedevljev nećak.

— Ja sam znao, ali je to moje pravo... ja... — probrglja »Pavliščevljev sin«.

— Kako! Zar ste vi sami sve to izmislili? — upita ga knez, gledajući radoznalo Burdovskoga. — Ma, ne može biti!

— Ali i vama se može osporiti pravo da tako nešto pitate — uplete se Lebedevljev nećak.

— Samo sam se začudio kako je gospodinu Burdovskom pošlo za rukom... ali... hoću da kažem, ako ste već iznijeli to pitanje pred javnost, zašto ste se onda maloprije onako uvrijedili kad sam poveo o tome razgovor pred svojim prijateljima?

— Napokon, hvala bogu! — promrmlja Lizaveta Prokofjevna ogorčeno.

— Dapače, kneže, izvoljeli ste zaboraviti — ne mogaše se više svladati Lebedev, te se odjednom progura između stolaca, baš kao da je u vrućici — izvoljeli ste zaboraviti, molim lijepo, da je to bila samo vaša dobra volja i besprimjerna dobrota vašeg srca što ste ih primili i saslušali, a da oni nemaju nikakva prava to zahtijevati,

pogotovo kad ste već sve to povjerili Gavrili Ardalionoviču, pa i tako zasvjedočili svoju prekomjernu dobrotu. A sad, presvijetli kneže, budući da ostajete među svojim dobrim prijateljima, ne možete žrtvovati takvo društvo radi ove gospode, molim lijepo, pa biste mogli svu tu gospodu ovog časa svitlati, da tako kažemo, niza stepenice, a ja bih, kao kućedomaćin, čak vrlo, vrlo rado...

— Imate potpuno pravo! — zagrmi odjednom s drugog kraja verande general Ivolgin.

— Dosta, Lebedeve, dosta, dosta... — poče knez, ali njegove riječi zagluši cijela eksplozija ogorčenja.

— E, oprostite, kneže, oprostite, sad to više nije dovoljno! — sve ih, tako reći, nađviče Lebedevljev nećak. — Sad treba sve lijepo izvesti načistac, jer tu, očito, nikom ništa nije jasno. Tu su se uplele pravničke začkoljice i na temelju tih začkoljica sad prijete da će nas baciti niza stepenice! Pa zar zbilja, kneže, mislite da smo mi tolike budale da ne uviđamo i sami kako naš zahtjev nema nikakve pravne osnove, i da, s pravnog stajališta gledano, nemamo prava tražiti od vas ni jedan jedini rubalj? Ali je nama jasno, ako nemamo zakonskog prava, da imamo ljudsko, prirodno pravo, pravo zdravog razuma i glasa savjesti, pa premda to naše pravo nije zapisano ni u kakvom pljesnivom ljudskom zakoniku, plemenit i pošten čovjek, što će reći čovjek koji zdravo misli, dužan je ostati plemenit i pošten i u onim točkama koje nisu zapisane u zakonicima. Zato smo i došli ovamo bez straha da će nas tko svitlati niza stepenice (kako ste nam maloprije zaprijetili), samo zato što nismo došli da molimo, nego da zahtijevamo, i bez obzira na to što nije red doći u posjet ovako kasno (iako nismo došli kasno, nego ste nas ostavili u služinskoj sobi da čekamo), zato smo, velim, i došli bez ikakva straha što smo pretpostavljali da ste vi upravo čovjek zdrave pameti, to jest da imate časti i savjesti. Jest, istina je, nismo došli ponizno, kao čankolizi i molitelji, nego uzdignute glave, kao slobodni ljudi, i nipošto da molimo, nego da slobodno i ponosito zahtijevamo (čujete li, ne da molimo, nego da zahtijevamo, utuvite to sebi u glavu!). Dostojanstveno i otvoreno vas pitamo: držite li da, u slučaju Burdovskoga, imate pravo ili nemate? Priznajete li da vam je Pavliščev učinio dobro i da vas je, možda, čak i od smrti spasio? Ako priznajete (a očito je da morate priznati), namjeravate li, ili držite, po

duši, da je pravo, kad ste dobili milijune, da dadete neku odštetu Pavliščevljevu sinu koji živi u oskudici, premda se preziva Burdovski? Da ili ne? Ako kažete da, to jest, drugim riječima, ako u vas ima onoga što sami nazivate Čašću i savješću, a što mi točnije označavamo zdravim razumom, onda nas namirite, i kvit posla. Namirite nas bez moljakanja i bez zahvaljivanja s naše strane, ne očekujte to od nas jer nećete tako postupiti radi nas, nego radi pravde. Ako nas pak ne želite namiriti, to jest, ako odgovorite ne, onda ćemo sad odmah otići i na tome će se sve završiti; ali ćemo vam u lice reći, pred svim ovim vašim svjedocima, da ste čovjek priproste pameti i nerazvijena duha, da se ne smijete ubuduće nazivati poštenim i savjesnim čovjekom, da nemate prava na to, i da suviše jeftino želite kupiti to pravo. Što rekoh, to ne porekoh. Postavio sam vam pitanje. A sad nas tjerajte napolje ako se usuđujete. Možete to slobodno učiniti jer je na vašoj strani sila. Ali, upamtite da mi svejedno zahtijevamo, a ne molimo. Zahtijevamo, a ne molimo!...

Lebedevljev nećak ušuti, neobično raspaljen.

— Zahtijevamo, zahtijevamo, zahtijevamo, a ne molimo! — promuca Burdovski i pocrveni kao rak.

Nakon riječi Lebedevljeva nećaka nastalo je neko opće komešanje, a razabralo se čak i gunđanje, iako su, očito, svi u društvu zazirali da se upletu u taj spor, osim možda jedino Lebedeva, koji kao da je bio u vrućici. (Za divno čudo: Lebedev, koji je, očito, bio na kneževoj strani, kao da je sad, nakon govora svoga nećaka, osjećao nekakvo zadovoljstvo i obiteljski ponos; bar je nekako osobito zadovoljno prešao pogledom po svim nazočnima.)

— Po mom mišljenju — poče knez prilično tiho — po mom mišljenju, vi, gospodine Doktorenko, imate napola pravo u svemu što ste sad rekli, čak bih rekao da imate i mnogo više nego napola pravo, i potpuno bih se s vama složio da niste nešto izostavili u svom izlaganju. Što ste zapravo izostavili, ne mogu i nisam kadar točno sad kazati, ali da bi vaše riječi bile potpuno istinite, nešto im, naravno, nedostaje. Nego, vratimo se radije na ono glavno, gospodo, recite mi zašto ste objavili taj članak? Jer, u njemu je svaka riječ kleveta, pa mislim, gospodo, da ste nepošteno postupili.

— Oprostite! —

— Milostivi gospodine!...

— Pa to je... to je... to je... — oglasiše se svi uzrujani gosti u isti mah.

— Što se tog članka tiče — preuze Ipolit piskutavo — što se tog članka tiče, rekao sam već da ga ja i još neki drugi ne odobravamo! Napisao ga je, evo, on — i tu pokaže na boksača što je sjedio do njega — napisao ga je nedolično, priznajem, napisao ga je nepismeno i stilom kakvim pišu svi takvi kao što je on, bivši oficiri. Glup je, a uz to i špekulant, priznajem, ja mu to svaki dan u lice kažem, ali svejedno ima napola pravo: sloboda govora je danas opće pravo, pa i pravo Burdovskog. A za svoje besmislice neka sam odgovara. Što se pak tiče onoga što sam maloprije u ime svih protestirao zbog prisutnosti vaših prijatelja, smatram za potrebno, milostiva gospodo, da vam objasnim da sam protestirao samo zato da istaknem naše pravo, a mi inače čak i želimo da bude svjedoka, i maloprije, dok još nismo bili došli ovamo, složili smo se u tome sva četvorica. Bili vaši svjedoci tko mu drago, pa bili oni i vaši prijatelji, svejedno moraju priznati pravo Burdovskom (jer je ono matematički jasno), pa je još bolje što su ti svjedoci vaši prijatelji jer će se još bjelodanije očitovati istina.

— To je istina, tako smo se bili dogovorili — potvrdi Lebedevljev nećak.

— Pa što ste onda maloprije, nakon prvih riječi, podigli onakvu viku i dreku kad ste upravo to htjeli! — začudi se knez.

— A što se članka tiče, kneže — umiješa se boksač koji je jedva čekao da ubaci koju riječ, pa sad zadovoljno živne (moglo se zaključiti da na njega očito i snažno utječe prisuće dama) — što se članka tiče, priznajem da sam zaista ja autor, iako ga je ovaj čas kritizirao moj bolešljivi prijatelj, kome sam zbog njegove tjelesne slabosti navikao da praštam. A sastavio sam ga i objavio u časopisu svoga dobrog prijatelja u obliku dopisa čitalaca. Jedino stihovi nisu zaista moji, nego su iz pera jednog poznatog humorista. Burdovskom sam samo pročitao članak, ali ne čitav, i odmah sam dobio od njega privolu da ga objavim, ali priznat ćete da sam ga mogao objaviti i bez njegove privole. Sloboda štampe je opće, plemenito i korisno pravo. Nadam se, kneže, da ste i vi toliko napredni da to nećete poricati...

— Ništa vam ja neću poricati, ali priznajte da u tom vašem članku...

Mislite da je preoštar? Ali sve to služi, da tako kažemo, na korist društvu, priznat ćete i sami, a najposlije, kako da čovjek propusti tako izazovnu priliku? To gore po krivce, ali društvena korist stoji iznad svega. Što se pak tiče nekih netočnosti, hiperbola, da tako kažemo, priznat ćete i sami da je najvažnija inicijativa, da su cilj i namjera iznad svega; važno je navesti dobar primjer, a poslije ćemo tek analizirati pojedine slučajeve i, najposlije, tu je i stil, tu je, da tako kažem, humoristički žanr i, najposlije, svi tako pišu, priznajte i sami! Ha-ha!

— Ali vi ste, čovječe, na potpuno pogrešnom putu! Vjerujte mi, gospodo — uzvikne knez — vi ste objavili taj članak pretpostavljajući da ja nipošto neću pristati da udovoljim gospodinu Burdovskom, da me, dakle, zaplašite i da mi se nekako osvetite. Ali otkud ste znali da možda nisam odlučio da udovoljim Burdovskom? Evo, sad vam, pred svima ovdje, izjavljujem da ću udovoljiti...

— Eto, napokon, pametne i poštene riječi pametna i neobično poštena čovjeka! — reče boksač.

— Bože moj! — ote se usklik Lizaveti Prokofjevnoj.

— Ovo je već previše! — promrmlja general.

— Dopustite, gospodo, dopustite da vam izložim kako je to bilo — zamoli ih knez. — Prije pet sedmica došao mi je u Z. vaš opunomoćeni zastupnik, gospodine Burdovski, Čebarov. Vi ste ga, gospodine Kelere, isuviše lijepo opisali u svom članku — obrati se knez boksaču i iznenada se nasmije — meni se baš nimalo nije svidio. Odmah sam, od prvog časa, shvatio da je to sve skupa njegovo maslo, da je on možda i nagovorio vas, gospodne Burdovski, iskoristivši vašu naivnost, da se u sve to upustite, ako ćemo baš govoriti otvoreno.

— Vi nemate prava da tako govorite... ja... nisam naivan... to je... — uzrujano promuca Burdovski.

— Vi nemate nikakva prava da samo tako nagađate — umiješa se poučnim tonom Lebedevljev nećak.

— To je grdna uvreda! — propiskuta Ipolit. — Vaša je pretpostavka uvredljiva, lažna i ne tiče se predmeta!

— Oprostite, gospodo, oprostite — pohita knez da prizna svoju krivnju — molim vas da mi oprostite; rekao sam to zato što sam pomislio da bi možda bilo bolje da govorimo potpuno otvoreno, ali od volje vam, kako hoćete. Budući da tada nisam bio u Petrogradu, rekao sam Čebarovu da odmah ovlašćujem svoga prijatelja da me zastupa, i da ću vas, gospodine Burdovski, izvijestiti o tome. Iskreno vam kažem, gospodo, da mi se to sve skupa učinilo pravim lopovlukom upravo zato sto je u to umiješan Čebarov... Ah, nemojte se vrijeđati, gospodo! Nemojte se vrijeđati, za boga miloga! — uzvikne knez preplašeno kad vidje kako se Burdovski opet pobunio inarogušio, i kako se njegovi prijatelji uzrujavaju i prosvjeduju. — To se ne može ticati vas osobno kad kažem da sam sve to smatrao za lopovluk! Jer, tada još nisam poznavao nikog od vas osobno, nisam čak ni znao za vas; sudio sam tako samo po Čebarovu; govorim općenito, jer... da samo znate kako su me strašno varali otkako sam dobio to nasljedstvo!

— Vi ste, kneže, strašno naivni — podrugljivo pripomene Lebedevljev nećak.

— A uz to knez i milijunaš! Koliko god, možda, zaista bili dobra i priprosta srca, ipak ne možete, naravno, izbjeći općem zakonu — pouči ga Ipolit.

— Može biti, gospodo, vrlo lako može biti — brže-bolje će knez — iako mi nije jasno o kakvom to općem zakonu govorite; ipak, da nastavim, samo se nemojte uludo vrijeđati; kunem se da vas nipošto ne želim vrijeđati. Pa šta je ovo zbilja, gospodo, ne može čovjek ni jednu jedinu riječ iskreno reći a da se odmah netko ne uvrijedi! Dakle, prvo, strašno sam se iznenadio kad sam čuo da postoji »Pavliščevljev sin«, i da živi u tako teškim prilikama kako mi ih je opisao Čebarov. Pavliščev je bio moj dobročinitelj i prijatelj mog oca. (Ah zašto ste, gospodine Kelere, napisali u svom članku onakvu neistinu o mom ocu? Nikakve pronevjere četnih novaca i ninakva nasilja nad potčinjenima nije bilo — u to sam čvrsto uvjeren, pa kako ste mogli napisati takvu klevetu?) A ono što ste napisali o Pavliščevu, to je potpuno nedopustivo — tog neobično poštenog čovjeka prikazujete kao bludnika i vjetropira, tako smiono, tako nedvosmisleno, kao da zaista govorite istinu, a to je bio jedan od najneporočnijih ljudi na svijetu! Bio je, štoviše, i izvanredan

znanstvenik, dopisivao se s mnogim uglednim ljudima od nauke i mnogo je novaca dao za unapređenje znanosti. Što se pak tiče njegova srca, njegovih dobrih djela, o, dakako, dobro ste napisali da sam ja tada bio, tako reći, idiot i da ništa nisam shvaćao (iako sam ruski dobro govorio i razumio), ali zato mogu sad procijeniti sve ono čega se sjećam...

— Oprostite — propiskuta Ipolit — da ne postane ovo isuviše ganutljivo? Nismo djeca. Htjeli ste odmah prijeći na ono glavno, a uskoro će deset sati, nemojte zaboraviti.

— Molim, molim, gospodo — složi se odmah knez. — Nakon prvotnog nepovjerenja zaključio sam da se možda ipak varam i da je Pavliščev zaista imao sina. Ali sam se strašno iznenadio što taj sin tako lako, naime, hoću da kažem, tako javno odaje tajnu svoga rođenja i, što je najgore, sramoti svoju majku. Jer, Čebarov mi je već onda prijetio iznošenjem pred javnost...

— Kakva glupost! — vikne Lebedevljev nećak.

— Vi nemate prava... nemate prava! — uzvikne Burdovski.

— Sin ne može odgovarati za očev razvrat, a majka nije ništa kriva — propišta Ipolit plahovito.

— Pa onda bi je valjda trebalo još više štedjeti... — bojažljivo će knez.

— Niste, kneže, samo naivni, nego ste možda još i dalje dotjerali — podsmjehne se Lebedevljev nećak.

— I kojim samo pravom! — propiskuta Ipolit posve neprirodnim glasom.

— Nikakvim, nikakvim! — upade mu knez brže-bolje u riječ. — Tu imate pravo, priznajem, ali se nisam mogao suzdržati, i odmah sam tada rekao sam sebi da moji osobni osjećaji ne smiju prevagnuti, jer, ako već i sam priznajem da sam dužan udovoljiti zahtjevima gospodina Burdovskog, zbog svojih osjećaja prema Pavliščevu, onda sam im dužan udovoljiti u svakom slučaju, to jest bez obzira na to cijenim li ili ne cijenim gospodina Burdovskoga. Samo sam zato, gospodo, ipak progovorio o tome što mi se činilo neprirodno da sin tako javno otkriva tajnu svoje majke... Jednom riječju, po tome sam se najviše i uvjerio da je Čebarov po svoj prilici nitkov i da je prijevarom nagovorio gospodina Burdovskoga na taj lopovluk.

— E pa, to je već previše! — povikaše njegovi gosti, a neki čak poskakaše sa stolaca.

— Gospodo! Odatle sam baš i zaključio da je nesretni gospodin Burdovski po svoj prilici priprost, bezazlen čovjek koji lako pada pod utjecaj lupeža, pa da sam pogotovo dužan da mu pomognem kao »Pavliščevljevu sinu«, prvo, tako da se oduprem gospodinu Čebarovu, a drugo, da mu ponudim svoju odanost i prijateljstvo, da se brinem za njega, i treće, da mu isplatim deset tisuća rubalja, to jest sve ono što je, po mom računu, mogao Pavliščev utrošiti na mene u novcu...

— Kako! Samo deset tisuća! — pod vrisne Ipolit.

— E pa, kneže, niste baš jaki u matematici, ili ste možda i vrlo jaki, ali izigravate naivčinu! — uzvikne Lebedevljev nećak.

— Ja ne pristajem na deset tisuća — reče Burdovski.

— Pristani, Antipe! — šapne mu brzo i razgovijetno boksač, koji se bio nagnuo odostraga preko naslona Ipolitova stolca. — Pristani, a poslije ćemo vidjeti!

— Ma ču-ujte, gospodine Miškine — propišta Ipolit — shvatite već jednom da mi nismo budale, da nismo obične budale, kao što vjerojatno misle o nama svi ti vaši gosti i te dame koje nam se tako kiselo smješkaju, a pogotovo taj bjelosvjetski gospodin (tu pokaže u Jevgenija Pavloviča) koga, naravno, nemam čast poznavati, ali o kome sam, čini mi se, koješta čuo...

— Dopustite, dopustite, gospodo, opet me niste shvatili! — obrati im se knez uzrujano. — Prvo, vi ste, gospodine Kelere, u svom članku posve netočno prikazali moje imovno stanje: nemam ja nikakvih milijuna, svega ako imam osminu ili desetinu onoga što mislite da imam; drugo, nikakvih desetaka tisuća nije utrošeno na mene u Švicarskoj. Schneider je primao po šest stotina rubalja godišnje, pa i to samo prve tri godine, a Pavliščev nije nikad odlazio u Pariz po ljepuškaste guvernante, to je još jedna kleveta. Po mom mišljenju, utrošeno je na mene kudikamo manje od deset tisuća, ali sam ipak odredio deset tisuća, a priznajte i sami da, vraćajući dug, nikako nisam mogao više ponuditi gospodinu Burdovskom, sve kad bih ga i ne znam koliko volio, nisam mogao već iz pukog osjećaja pristojnosti, baš zato što mu vraćam dug, a ne dajem milostinju. Ne znam, gospodo, kako to ne shvaćate! Ali sam sve ostalo htio poslije

nadoknaditi svojim prijateljstvom, aktivnim sudjelovanjem u sudbini nesretnoga gospodina Burdovskog, koji je, očito, obmanut, jer nije ipak mogao, da nije obmanut, pristati na takvu gnusobu kao što je, na primjer, ono što se danas u članku gospodina Kelera iznosi o njegovoj majci... Što se sad opet ljutite, gospodo? Ako ćemo tako, na kraju nećemo uopće više razumjeti jedni druge! Ipak je onako kako sam mislio! Sad sam se rođenim očima uvjerio da sam dobro pogodio što je tu posrijedi — tvrdio je plahoviti knez, koji je htio stišati uzbuđenje, a nije zapažao da ga samo podjaruje.

— Što? U što ste se to uvjerili? — navališe na nj kao bjesomučni.

— Ama, molim vas lijepo, prvo i prvo, uspio sam vrlo dobro prozrijeti gospodina Burdovskoga, vidim sad i sam kakav je to čovjek... To je bezazlen Čovjek koga svi obmanjuju! Čovjek koji se ne zna braniti.. i zato ga baš moram čuvati, a drugo, Gavrila Ardalionovič, kome sam povjerio da me zastupa i od koga dugo nisam bio dobio nikakve obavijesti, jer sam bio na putu, a zatim sam tri dana odbolovao u Petrogradu, odjednom mi sad, prije svega sat vremena, kad smo se prvi put opet vidjeli, reče da je prozreo sve Čebarovljeve planove, da ima za to dokaze, i da je Čebarov upravo onakav kao što sam i mislio. Znam, gospodo, da me mnogi smatraju za idiota, pa je Čebarov, kad je doznao da sam široke ruke, pomislio da će me lako prevariti, računajući upravo na moje osjećaje prema Pavliščevu. Ali je najvažnije to — ma, saslušajte me, gospodo, do kraja! — najvažnije je to što je sad, odjednom, izbilo na vidjelo da gospodin Burdovski uopće nije Pavliščevljev sin! Maloprije mi je to rekao Gavrila Ardalionovič, koji tvrdi da je pribavio za to pouzdane dokaze. E pa, što kažete na to, čovjek upravo ne može u to povjerovati nakon svega onoga što ste počinili! I čujte: ima pauzdane dokaze! Ja još ne vjerujem, ni sam ne vjerujem, kad vam kažem; još pomalo sumnjam, jer mi Gavrila Ardalionovič nije još stigao saopćiti sve potankosti, ali da je Čebarov nitkov, o tom više nema nikakve sumnje! On je i nesretnoga gospodina Burdovskoga i sve vas, gospodo, koji ste pošteno došli da pomognete svom prijatelju (jer je njemu, oočito, potrebna pomoć, bar to ja mogu shvatiti), sve vas je prevario i sve vas je uvalio u lopovluk, jer je to u biti zaista prijevara, lopovluk!

— Kakav lopovluk!... Kako nije »Pavliščevljev sin«?... Kako je to moguće!... — zaoriše uzvici sa svih strana. Cijelo je društvo Burdovskoga bilo u grdnoj pometnji.

— Pa dakako da je lopovluk! Jer, ako se sad utvrdi da gospodin Burdovski nije »Pavliščevljev sin«, onda će zahtjev gospodina Burdovskog biti pravi lopovluk (to jest, razumije se, da je on znao istinu!), ali je baš u tome vic što su njega prevarili, pa se zato i trudim da ga opravdam, zato i kažem da je on vrijedan sažaljenja, zbog svoje prostodušnosti, i da ne smije ostati bez oslonca; jer, inače bi i njega u ovom slučaju smatrali za lupeža. A ja sam već uvjeren da on ništa od svega toga ne shvaća! I sam sam bio u takvu stanju prije nego što sam otišao u Švicarsku, isto sam tako pleo jezikom — htio bih da kažem nešto a ne mogu... Shvaćam to i imam zaista razumijevanja za njega jer sam gotovo isti takav, pa mogu valjda slobodno govoriti! A najposlije, ipak — unatoč tome što sad više nema »Pavliščevljeva sina« i što se pokazalo da je sve to bila puka mistifikacija — ipak neću promijeniti svoje odluke i voljan sam isplatiti onih deset tisuća, u spomen na Pavliščeva. Ionako sam htio, prije nego što se pojavio gospodin Burdovski, da tih deset tisuća dam za školu, u spomen na Pavliščeva, a sad će biti svejedno, bilo za školu, bilo za gospodina Burdovskog, jer gospodin Burdovski, ako i nije »Pavliščevljev sin«, gotovo je isto što i »Pavliščevljev sin«, jer su ga, eto, tako grdno prevarili da je uistinu smatrao sam sebe za Pavliščevljeva sina! A sad, gospodo, saslušajte, Gavrilu Ardalionoviča, pa da sve to dokrajčimo, ne ljutite se, ne uzrujavajte se, sjedite! Sad će nam Gavrila Ardalionovič sve to razjasniti, a moram priznati da i ja i te kako želim doznati sve pojedinosti. Kaže da je putovao čak u Pskov do vaše majke, gospodine Burdovski, koja uopće nije umrla, kako su vas nagovorili da objavite u onom članku... Sjedite, gospodo, sjedite!

Knez sjede i, štoviše, pođe mu za rukom da ponovo posjedne drugove gospodina Burdovskog koji su bili poskakali sa svojih mjesta. Posljednjih desetak ili dvadesetak minuta govorio je vatreno, glasno, nestrpljivo, brzorečicom, zaneseno, nastojao je sve nadvikati, te se, naravno, poslije gorko pokajao zbog nekih svojih izraza i nagađanja što su mu se bili omakli. Da ga nisu razljutili i, tako reći, izbezumili, ne bi bio dopustio sebi da onako glasno i jasno

izrekne neke svoje slutnje i suvišna priznanja. Ali, čim je opet sjeo, jedno ljuto kajanje ujede ga za srce. Pored toga što je »pozlijedio« Burdovskog kad je javno posumnjao da pati od one iste bolesti od koje se sam liječio u Švicarskoj, pored toga, ponudio mu je onih deset tisuća, što ih je bio namijenio za školu, grubo i nesmotreno, po njegovu mišljenju, kao milostinju, upravo zato sto ih je ponudio javno, pred svijetom. »Trebalo je da malo pričekam, pa da mu sutra nasamu ponudim — odmah pomisli knez — ali sad to više, bogme, ne mogu popraviti! Ama, zbilja sam idiot, pravi idiot!« — zaključi u sebi, obuzet stidom i dubokim jadom.

Međutim je Gavrila Ardalionovič, koji se do tada držao po strani i šutio kao zaliven, prišao knezu na njegov poziv i počeo mirno i jasno podnositi izvještaj o onome što mu je knez povjerio da uradi. Svi mukom umuknuše. Svi ga slušahu neobično radoznalo, navlastito cijelo društvo Burdovskog.

IX

Gavrila Ardalionovič se obrati izravno Burdovskom, koji se pretvorio sav u uho, izbečio u čudu oči na njega i bio, očito, neobično smeten:

— Nećete valjda poricati, a dakako da i ne želite ozbiljno poricati, da ste se rodili tek dvije godine nakon vjenčanja svoje poštovane majke s tajnikom kolegija gospodinom Burdovskim, vašim ocem. Zaista nije teško činjenično dokazati datum vašeg rođenja, pa se iskrivljavanje te činjenice u članku gospodina Kelera, iskrivljavanje što je isuviše uvredljivo za vas i za vašu majku, može objasniti samo odviše bujnom maštom gospodina Kelera, koji je računao da će time potkrijepiti bjelodanost vašeg prava i tako pripomoći vašim probicima. Gospodin Keler kaže da vam je prethodno pročitao svoj članak, ali da vam ga nije pročitao čitava... nema sumnje da vam nije čitao do tog mjesta...

— Nisam zbilja dotle čitao — uplete se boksač — ali mi je sve te činjenice saopćila jedna mjerodavna osoba, pa sam...

— Oprostite, gospodine Kelere — presiječe ga Gavrila Ardalionovič u riječi — dopustite mi da ja govorim. Uvjeravam vas da će doći red i na vaš članak, pa ćete tada moći iznijeti svoje

objašnjenje, a zasad će biti bolje da idemo redom. Posve slučajno, uz pomoć svoje sestre, Var vare Ardalionovne Pticin, dobio sam od njene dobre prijateljice, Vere Aleksejevne Zupkove, vlastelinke i udove, jedno pismo pokojnog Nikola ja Andrejeviča Pavliščeva, koje je on njoj pisao prije dvadeset četiri godine iz inozemstva. Pošto sam se upoznao s Verom Aleksejevnom, obratio sam se, na njen savjet, umirovljenom pukovniku Timofeju Fjodoroviču Vjazovkinu, koji je bio dalji rođak i svojedobno velik prijatelj gospodina Pavliščeva. Od njega sam uspio dobiti još dva pisma što ih je Nikolaj Andrejevič također pisao iz inozemstva. Na temelju tih triju pisama, njihovih datuma i podataka koji se u njima iznose, može se matematički točno dokazati, i ničim se ne može pobiti niti može biti ikakve sumnje, da je Nikolaj Andrejevič otputovao tada u inozemstvo (gdje je proboravio tri godine za redom) ravno godinu i pol prije vašeg rođenja, gospodine Burdovski. A vaša majka, kao što znate, nije nikad bila izvan Rusije... Neću vam sad čitati ta pisma jer je već kasno, samo vam, u svakom slučaju, iznosim te činjenice. Ali, ako želite, gospodine Burdovski, možemo se dogovoriti da se već sutra kod mene sastanemo i da dovedete svoje svjedoke (koliko god hoćete) i vještake koji će usporediti rukopis, jer nimalo ne sumnjam da ćete se uvjeriti u bjelodanu istinitost činjenica koje sam vam iznio. A ako je tako, onda je jasno da vaš zahtjev pada u vodu i da se gasi sam od sebe.

Opet nasta opće komešanje i snažno uzbuđenje. Burdovski naglo ustane sa stolca.

— Ako je tako, onda sam ja prevaren, ali me nije prevario Čebarov, nego netko drugi još davno, davno prije; neću nikakvih vještaka, nikakvih sastanaka, vjerujem vam sve, odričem se... ne pristajem na deset tisuća... zbogom...

Uze kapu i odmakne stolac da pođe.

— Gospodine Burdovski, ostanite, ako možete, još bar pet-šest minuta — zadrža ga Gavrila Ardalionovič tiho i slatko. — U svemu tome otkrio sam još nekoliko neobično važnih činjenica, koje su napose za vas vrlo zanimljive. Po mom mišljenju, treba da se upoznate s njima; a i vama će, možda, biti lakše pri duši kad sve to izvedemo načistac...

Burdovski sjede šutke i malko obori glavu, kao da se duboko zamislio. Za njim odmah sjede i Lebedevljev nećak, koji je također bio ustao da pođe s njim. Ovaj potonji nije bio, doduše, izgubio glavu ni hrabrost, ali je, očito, bio zgranut. Ipolit je bio smrknut, neveseo i nekako neobično začuđen. U taj čas se, uostalom, bio toliko zakašljao da je čak umrljao rupčić krvlju. Boksač se malne preplašio.

— Eh, Antipe! — uzvikne gorko. — Pa govorio sam ti još onda... prekjučer, da možda zbilja ti i nisi Pavliščevljev sin!

Razlegne se suspregnut smijeh, a dvoje-troje se nasmijaše glasnije od ostalih.

— Podatak koji ste ovaj čas iznijeli, gospodine Kelere — preuze Gavrila Ardalionovič — neobično je dragocjen. Pa ipak, imam potpuno pravo, na temelju sasvim točnih podataka, ustvrditi da gospodin Burdovski, premda je, naravno, i te kako dobro znao datum svoga rođenja, nije imao pojma o tome da je Pavliščev živio u inozemstvu, gdje je proveo veći dio života, dolazeći u Rusiju samo u kratke posjete. Osim toga, i sama činjenica da je tada otputovao nije vise sama po sebi toliko važna, nakon više od dvadeset godina, čak ni onima koji su dobro poznavali Pavliščeva, a kamoli gospodinu Burdovskom koji se tada nije bio još ni rodio. Pokazalo se, naravno, da se to ipak može doznati, ali moram priznati da sam do tih podataka došao posve slučajno i da se lako moglo dogoditi da i ne dođem do njih, tako da gospodin Burdovski, pa i Čebarov, zaista gotovo nikako nisu mogli doznati za njih, sve da im je baš i palo na um da ih traže. A nije im ni moralo pasti na um...

— Dopustite, gospodine Ivolgine — srdito mu upade Ipolit u riječ — čemu sva ta zbrka? (Oprostite mi.) Sad je sve jasno, prihvatili smo osnovnu činjenicu, pa zašto onda da se još oteže ova mučna i uvredljiva procedura? Možda se želite pohvaliti svojim vještim istraživanjem, pokazati pred nama i pred knezom kako ste dobar istražitelj, detektiv? Ili da čak možda ne namjeravate tražiti ispriku i opravdanje Burdovskom što se uvalio u sve ovo iz pukog neznanja? Ali to bi bilo drsko, milostivi gospodine! Burdovskom nisu potrebna vaša opravdanja i isprike, da znate! Njega to vrijeđa, ionako mu je sad teško, u nezgodnom je položaju, trebalo je da to uvidite, da ga shvatite...

— Dosta, gospodine Terentjeve, dosta — pođe napokon za rukom Gavrili Ardalionoviču đa ga prekine — umirite se, ne ljutite se; čini mi se da ste teško bolesni? Žao mi je. U tom slučaju, ako baš hoćete, ja sam završio, naime, još ću vam samo ukratko iznijeti činjenice koje, uvjeren sam, ne bi bilo naodmet da upoznate u svoj njihovoj cjelini — dometne pošto je primijetio da su se svi nekako uzvrpoljili, kao da su nestrpljivi. — Želim samo iznijeti, i potkrijepiti to dokazima, radi obavještenja svih zainteresiranih, da se za vašu majku, gospodine Burdovski, jedino zato Pavliščev zanimao i brinuo što je ona bila rođena sestra služavke u koju je Nikolaj Anderjevič Pavliščev bio zaljubljen u svojoj prvoj mladosti, i to toliko zaljubljen da bi je svakako bio uzeo za ženu da nije naglo umrla. Imam dokaza da za tu obiteljsku zgodu, posve pouzdanu i istinitu, vrlo malo ljudi zna, da je čak sasvim pala u zaborav. Zatim bih mogao objasniti kako je vašu majku, dok je još bila desetogodišnja djevojčica, Pavliščev bio uzeo k sebi da je odgaja, mjesto njene sestre, kako joj je dao znatan miraz i kako je sva ta njegova briga za nju izazvala neobično zabrinuta govorkanja među Pavliščevljevom brojnom rodbinom; čak su mislili da će se on oženiti svojom štićenicom, ali se ona na kraju udala iz ljubavi (i to bih mogao sasvim pouzdano dokazati) za mjerničkog službenika, gospodina Burdovskog, kad joj je bilo dvadeset godina. Još sam prikupio nekoliko sasvim pouzdanih podataka, radi dokaza, kako je vaš otac, gospodine Burdovski, koji je bio potpuno neposlovan čovjek, kad mu je vaša majka donijela u miraz petnaest tisuća, ostavio službu, upustio se u trgovačke poslove, bio prevaren, izgubio kapital, nije mogao podnijeti takvu nedaću pa se propio, razbolio i napokon prerano umro, u osmoj godini braka s vašom majkom. Zatim je vaša majka, po vlastitu svjedočanstvu, ostala puka sirota i bila bi dokraja propala da joj nije neprestano i velikodušno pomagao Pavliščev, dajući joj godišnju potporu od šest stotina rubalja. Zatim, tu su nebrojena svjedočanstva da je vas neobično zavolio dok ste još bili dijete. Prema tim svjedočanstvima, a to potvrđuje i vaša majka, zavolio vas je ponajviše zato što ste u djetinjstvu bili nekako mutavi, kao neki bogalj, zato što ste bili siroto i nesretno dijete (a Pavliščev je, kako sam zaključio iz pouzdanih dokaza, imao oduvijek nekakvu osobitu, nježnu sklonost prema svemu ugnjetenom i od prirode

zapostavljenom, pogotovo kod djece — uvjeren sam da je ta činjenica neobično važna u našem slučaju). Napokon, mogao bih se pohvaliti da sam vrlo točno ispitao osnovnu činjenicu, to jest kako je ta Pavliščevljeva neobična privrženost vama (njegovim ste nastojanjem primljeni u gimnaziju i učili ste pod posebnim nadzorom) navela napokon, malo-pomalo, Pavliščevljeve rođake i ukućane na pomisao da ste vi njegov sin i da je vaš otac bio samo prevaren muž. A najvažnije je to što je ta misao prerasla u nepokolebljivo i opće uvjerenje tek u posljednjim godinama Pavliščevljeva života, kad su se svi pobojali za oporuku i kad su prvobitne činjenice bile već zaboravljene i teško ih je bilo provjeriti. Ta je misao nesumnjivo doprla i do vas, gospodine Burdovski, i potpuno vas zaokupila. Vaša majka, s kojom sam imao čast da se osobno upoznam, znala je, doduše, za sva ta govorkanja, ali još ni dan-danas ne zna (ni ja joj nisam odao istinu) da ste i vi, njen sin, povjerovali tim glasinama. Vašu veleštovanu majku, gospodine Burdovski, zatekao sam u Pskovu bolesnu i u velikoj neimaštini, u koju je bila zapala nakon Pavliščevljeve smrti. Sa suzama zahvalnicama u očima, kazala mi je da je samo zahvaljujući vama i vašoj pomoći još na životu; mnogo očekuje od vas u budućnosti i žarko vjeruje u vaše buduće uspjehe...

— Ovo je već previše! — reče odjednom glasno i nestrpljivo Lebedevljev nećak. — Čemu sad cijeli taj roman?

— To je neukusno i nepristojno! — uzvrti se Ipolit.

Ali Burdovski ništa ne reče, čak se i ne pomakne s mjesta.

— Čemu? Zašto? — lukavo se začudi Gavrila Ardalionovič, pakosno se spremajući da iznese svoj zaključak. — Pa, prvo i prvo, gospodin Burdovski je sad, možda, potpuno uvjeren da ga je gospodin Pavliščev volio iz puke velikodušnosti, a ne kao sina. Već samu tu činjenicu trebalo je da dozna gospodin Burdovski, koji je maloprije potvrdio i odobrio tvrdnje gospodina Kelera iznesene u članku. Kažem to zato što mislim, gospodine Burdovski, da ste čestit čovjek. Drugo, pokazalo se da tu nitko nije počinio nikakvu prijevaru ni lopovluk, čak ni Čebarov; to je važna činjenica i za mene jer je knez maloprije, kad se ražestio, spomenuo kako i ja tobože mislim da je tu posrijedi, u tom nesretnom slučaju, prijevara i lopovluk. Međutim, svi su tu imali najbolje namjere, pa ako je Čebarov možda i zaista velika varalica, ovdje je bio tek običan mutivoda, nadripisar,

špekulant. Nadao se da će dobro zaraditi kao fiškal i računao je ne samo dobro, upravo majstorski, nego i sasvim točno — uzdao se u činjenicu da knez dijeli novce šakom i kapom i u njegovu zahvalnost i poštovanje prema pokojnom Pavliščevu; uzdao se, napokon (što je važnije od svega), u kneževo poznato viteško shvaćanje dužnosti što ih nalažu čast i savjest. Što se pak tiče samog gospodina Burdovskog, moglo bi se čak reći da je on, zbog nekih svojih uvjerenja, toliko potpao pod utjecaj Čebarova i društva oko sebe da se upustio u sve to gotovo bez ikakva osobnog interesa, gotovo kao da služi samo istini, napretku i čovječanstvu. Sad, kad su iznesene sve činjenice, svima je valjda jasno da je gospodin Burdovski, ma što se inače moglo činiti, čist kao sunce, pa mu knez zaista mirne duše može ponuditi i svoju prijateljsku potporu i onu djelotvornu pomoć koju je maloprije spomenuo, kad je govorio o školama i o Pavliščevu.

— Stanite, Gavrila Ardalionoviču, stanite! — vikne knez uistinu uplašeno, ali je već bilo kasno.

— Rekao sam vam, već sam vam tri puta rekao da neću novaca — vikne Burdovski srdito. — Neću ga primiti... zašto... neću... idem ja!...

I umalo što ne pobjegne s verande. Ali ga Lebedevljev nećak uhvati za ruku i nešto mu šapne. Burdovski se brzo vrati, izvadi iz džepa nezapečaćenu veliku omotnicu i baci je na stolić za kojim je sjedio knez.

— Evo vam vaših novaca!... Kako ste se usudili... kako ste se usudili!... Novce!...

— To je onih dvjesta pedeset rubalja koje ste mu se usudili poslati kao milostinju po Čebarovu — objasni Doktorenko.

— Au članku piše pedeset! — vikne Kolja.

— Oprostite! — reče knez prilazeći Burdovskom. — Zaista sam kriv, Burdovski, ali vjerujte mi da vam nisam poslao novac kao milostinju. I sam sam kriv... i maloprije sam bio kriv. (Knez je bio vrlo utučen, nekako umoran i slab i govorio je nesuvislo.) Rekao sam ono o lopovluku... ali nisam mislio na vas, prevario sam se. Rekao sam da ste vi... kao i ja, bolesni. Ali vi niste kao ja, vi... dajete instrukcije, uzdržavate majku. Rekao sam da ste osramotili majku, ali vi je volite; i sama kaže... nisam znao... Gavrila Ardalionovič nije mi bio sve rekao... kriv sam. Usudio sam se da vam ponudim deset tisuća, ali

sam kriv, trebalo je da to učinim nekako drugačije, a sad... ne mogu više jer me prezirete...

— Pa ovo je ludnica! — vikne Lizaveta Prokofjevna.

— Dakako da je luda kuća! — ne suzdrža se da ne kaže oštro Aglaja, ali se njene riječi izgubiše u općoj graji; svi su već govorili glasno, svi su raspravljali, neki se prepirali, neki se smijali. Ivan Fjodorovič Jepančin bio je na vrhuncu ogorčenja, uvrijeđeno i dostojanstveno čekao je Lizavetu Prokofjevnu. Lebedevljev nećak priklopi još posljednju riječ:

— E pa, kneže, mora vam se priznati da se ipak znate koristiti svojom recimo, bolešću (da se pristojnije izrazim); tako ste spretno ponudili svoje prijateljstvo i novce da ih sad čestit čovjek nikako ne može primiti. To je, ili suviše bezazleno, ili pak suviše spretno... uostalom, sami ćete najbolje znati.

— Dopustite, gospodo — vikne Gavrila Ardalionovič, koji je dotle otvorio bio omotnicu s novcima — tu uopće nema dvjesta pedeset rubalja, nego svega sto. Kažem to zato, kneže, da ne bude poslije kakva nesporazuma.

— Pustite, pustite sad to — zamaše knez rukama Gavrili Ardalionoviču.

— Ne, nema tu »pustite!« — zakvači se odmah Lebedevljev nećak. — Vrijeđate nas, kneže, tim svojim »pustite«. Mi ništa ne skrivamo, sve govorimo otvoreno; jest, tu je svega sto rubalja, a nije dvjesta pedeset, ali zar to nije svejedno...

— N-ne, nije svejedno — umetne Gavrila Ardalionovič, naivno se čudeći.

— Ne prekidajte me; nismo mi takve budale kao što vi mislite, gospodine odvjetnice — uzvikne Lebedevljev nećak zajedljivo i srdito. — Dakako da sto rubalja nije dvjesta pedeset rubalja i da to nije isto, ali je važan princip; tu je važna inicijativa, a što tu nedostaje sto petedeset rubalja, to je samo detalj. Važno je to što Burdovski neće da primi vašu milostinju, presvijetli gospodine, što vam je baca u lice, a u tom je smislu svejedno je li tu sto ili dvjesta pedeset rubalja. Burdovski nije htio da primi deset tisuća, vidjeli ste i sami, a ne bi donio ni ovih sto rubalja da je nepošten! Onih je sto pedeset rubalja otišlo Čebarovu za njegovo putovanje do kneza. Radije se rugajte tome kako smo nespretni, kako ne znamo voditi poslove,

ionako ste se svim silama trudili da nas ismijete, ali da se niste usudili govoriti da smo nepošteni! Tih sto pedeset rubalja, milostivi gospodine, vratit ćemo svi skupa knezu, vraćat ćemo makar i po rubalj, i vratit ćemo s kamatama. Burdovski je siromašan, Burdovski nema milijuna, a Čebarov je nakon puta podnio bio račun. Nadali smo se bili da ćemo uspjeti... Tko bi na njegovu mjestu postupio drugačije?

— Kako mislite tko? — usklikne knez Š.

— Ovo je da čovjek poludi! — vikne Liza veta Prokofjevna.

— To me podsjeća — nasmije se Jevgenij Pavlovič, koji je dugo bio na nogama i sve promatrao — na nedavnu čuvenu obranu jednog odvjetnika koji je, ističući siromaštvo svoga branjenika kako bi ga opravdao što je pobio šestoro ljudi i onda ih opljačkao, najednom ovako završio svoj govor: »Prirodno je«, veli, »što je mom branjeniku zbog neimaštine pala na pamet misao da pobije šestoro ljudi, a i kome ne bi na njegovu mjestu to isto palo na pamet?« Tako je nekako rekao, ali svakako vrlo smiješno.

— Dosta! — oglasi se iznenada Lizaveta Prokofjevna, koja samo što nije drhtala od srdžbe. — Vrijeme je da se stane na kraj ovoj zbrci!...

Bila je strahovito uzrujana, prijeteći je zabacila glavu i nabusitim, vatrenim, nestrpljivim i izazovnim pogledom odmjerila, sijevajući očima, cijelo društvo, i jedva da je u tom času lučila prijatelje od neprijatelja. Bijaše to ona točka dugo susprezanog gnjeva na kojoj gnjev napokon izbija, kad glavni pokretač postaje neodložna borba, neodložna potreba da se što prije okomi na nekoga. Oni koji su dobro poznavali Lizavetu Prokofjevnu odmah su osjetili da se u njoj zbilo nešto osobito. Ivan Fjodorovič kazao je sutradan knezu Š. da »u nje to biva, ali malokad tako kao jučer, možda jedanput u tri godine, nipošto češće! Nipošto češće!« — dodao je uvjerljivo.

— Dosta, Ivane Fjodoroviču! Ostavite me! — razvika se Lizaveta Prokofjevna. — Što mi sad pružate ruku? Maloprije me niste znali odvesti odavde; a vi ste muž, glava obitelji; trebalo je da mene, ludu, za uho odvučete, ako vas nisam htjela poslušati i poći za vama. Da ste se bar za kćeri pobrinuli! A sad ćemo se i bez vas snaći, bit će me godinu dana stid... Čekajte malo, htjela bih još knezu zahvaliti!... Hvala ti, kneže, na ovakvu primanju! A ja lijepo sjela da čujem šta

priča mlađarija... A ono sama podlost, podlost! Kaos, gnusoba, pa to ne može čovjeku ni na san doći! Pa zar ih ima još mnogo takvih?... Šuti, Aglaja! Šuti, Aleksandra! Šta vas briga!... Što ste se tu uzvrtjeli oko mene, Jevgenije Pavloviču, dozlogrdili ste mi!... A ti, dragoviću, još njih moliš za oproštenje — nastavi, obraćajući se opet knezu. — »Kriv sam«, veliš, »što sam se usudio da vam ponudim kapital... « A što se ti, razmetljivče, tu smiješ? — obori se iznenada na Lebedevljeva nećaka. — »Mi se,« veliš, »odričemo kapitala, mi zahtijevamo, a ne molimo!« Baš kao da ne zna da će se ovaj idiot koliko sutra doklatiti do njih da im ponudi svoje prijateljstvo i kapital! Je li da ćeš otići? Hoćeš li ili nećeš?

— Hoću — izusti knez tiho i skrušeno.

— Jeste li ga čuli? A eto, upravo na to ti i računaš — okrene se ona opet Doktorenku. — Pare sad svejedno kao da su ti u džepu, pa se praviš važan i bacaš nam prašinu u oči...

E, drago vicu moj, nađi ti sebi druge budale, a ja vas vidim skroz-naskroz... prozrela sam svu vašu igru!

— Lizaveta Prokofjevna! — usklikne knez.

— Hajdemo odavde, Lizaveta Prokofjevna, krajnje je vrijeme, možemo i kneza povesti sa sobom — reče knez Š. što je mogao mirnije, smješkajući se.

Gospođice su stajale po strani, gotovo prestrašene, a general je bio uistinu preplašen; svi su, uopće, bili začuđeni. Neki što su podalje stajali krišom su se smješkali i došaptavali; Lebedevljevo je lice odavalo vrhunac ushita.

— Svagdje ćete, milostiva, naći gnusobu i kaos — reče Lebedevljev nećak, koji je inače bio također prilično zgranut.

— Ali ne ovako nešto! Ne ovako nešto, gospodine moj, kao ovo sad kod vas, ne ovako nešto! — prihvati Lizaveta Prokofjevna zlurado, kao da ju je spopala histerija. — Ama, hoćete li me već jednom ostaviti na miru — podvikne na one koji su je umirivali. — Pa, eto, i sami ste, Jevgenije Pavliču, maloprije rekli da je čak branitelj na sudu kazao kako nije ništa prirodnije nego zbog neimaštine ucmekati šestoro ljudi, znači da je zbilja došao smak svijeta. Tako što još nisam čula. Sad mi je puklo pred očima! Pa eto, taj mutavi, zar ne bi taj zaklao čovjeka (tu pokaže na Burdovskog koji je gledaše u čudu)? Ma kladila bih se da bi zaklao! Možda ti i neće

uzeti pare, onih tvojih deset tisuća, možda mu čak savjest neće dopustiti da ih uzme, ali će noću doći i zaklat će te, pa će pare izvaditi iz kutije. Izvadit će ih mirne savjesti! To njemu nije nepošteno! To je njemu: »nastup plemenita očaja«, to je njemu »odricanje«, ili vrag bi ga znao šta... Fuj! Sve je tu naopako, sve je pošlo naglavce. Djevojka odrasla u poštenoj kući kad najednom nasred ulice hop! momku u kočiju: »Mamice, neki dan sam se udala za toga i toga, Karliča ili Ivanića, zbogom!«[87] I vi mislite da je dobro što se tako radi? Poštovanja vrijedno, prirodno? Žensko pitanje? Evo, ovaj balavac ovdje (pokaže na Kolju), i on je nedavno tvrdio da je upravo u tome bit »ženskog pitanja«. Pa nek ti je mati bila budala, ipak budi prema njoj čovjek!... A što ste ono maloprije, kad ste došli, onako digli nos? »Da nam se niste usudili prići, odbij! Nama daj sva prava, a ti da nisi ni pisnuo! Nama iskazuj svako poštovanje kakvo se nikom ne iskazuje, a s tobom ćemo postupati gore nego s posljednjim sluganom!« Istinu traže, svoje pravo brane, a čovjeka su u članku oklevetali kao najgori bezbošci. »Zahtijevamo, a ne molimo, i nikakve riječi zahvalnosti nećete čuti od nas jer sve to činite samo da umirite svoju savjest!« I to mi je moral — pa ako sam nisi ni najmanje zahvalan, onda valjda i knez može isto tako tebi reći da ne osjeća nikakve zahvalnosti prema Pavliščevu, jer je i Pavliščev činio dobro zato da umiri svoju savjest. A ti si baš i računao na tu njegovu zahvalnost Pavliščevu, jer nije on od tebe uzajmio novaca, nije ništa tebi dužan, pa na šta si drugo računao nego na zahvalnost? I sad se ti nje odričeš? Lude glave! Misle da je društvo okrutno i nečovječno zato što izlaže ruglu zavedenu djevojku. Ali, ako držiš da je društvo nečovječno, onda valjda držiš da to društvo nanosi djevojci bol. A ako je tako, što je onda izlažeš u novinama pred to isto društvo i zahtijevaš da joj ne nanosi bol? Lude glave! Oholice! U Boga ne vjeruju, u Krista ne vjeruju! Ma toliko su vas oholost i taština izgrizli da ćete na kraju krajeva jedan drugoga izjesti, to vam ja proričem. I to da nije zbrka, to da nije kaos, to da nije besmisao? I nakon svega toga ovaj će ih čovjek koji nema stida još moliti za oproštenje! Ma ima li vas još mnogo takvih? Što se podsmjehujete — što sam se i sama osramotila skupa s vama? Pa i jesam se osramotila, šta sad mogu!... Ali nemoj mi se ti

podsmjehivati, prljavče jedan! (Okomi se odjednom na Ipolita.) Duša mu u nosu, a druge kvari! Pokvario si mi ovog balavca (opet pokaže na Kolju); sve nešto otebi bunca, učiš ga bezboštvu, u Boga ne vjeruješ, a mogao bi još dobiti batina, milostivi gospodine; ali do vraga i vi svi!... I otići ćeš, dakle, kneže Lave Nikolajeviču, sutra do njih, je li? — upita ponovo kneza, gotovo se gušeći.

— Hoću.

— E, onda više neću da znam za tebe! — Brzo se okrene da pođe, ali se iznenada opet vrati. — Otići ćeš i do ovog bezbožnika? — pokaže na Ipolita. — Ma što mi se neprestano podsmjehuješ! — podvrisne nekako neprirodno i odjednom nasrne na Ipolita jer nije mogla podnijeti njegova zajedljiva podsmijeha.

— Lizaveta Prokofjevna! Lizaveta Prokofjevna! Lizaveta Prokofjevna! — zaori u jedan mah sa svih strana.

— Maman, pa to je sramota! — vikne glasno Aglaja.

— Ne bojte se, Aglaja Ivanovna — mirno joj odvrati Ipolit, na koga se bila okomila Lizaveta Prokofjevna, a onda ga uhvatila za ruku i, tko zna zašto, čvrsto držala; stajala je pred njim i kao da se upila u njega svojim bjesomučnim pogledom. — Ne bojte se, vaša će maman uvidjeti da ne valja nasrtati na čovjeka koji je na samrti... mogu joj i objasniti zašto sam se smijao... bit će mi vrlo drago ako mi dopustite...

Tad se najednom strašno zakašlja i cijelu minutu ne mogaše obuzdati kašalj.

— Eto, duša mu u nosu, a još drži govorancije! — uzvikne Lizaveta Prokofjevna, pošto mu je pustila ruku, gotovo prestravljeno gledajući kako otire krv sa usana. — Ma kud ćeš ti govoriti! Ti jednostavno treba da legneš...

— Pa i hoću — odgovori Ipolit tiho, promuklo i gotovo šapatom. — Čim se vratim kući, leći ću... a znam da ću za dva tjedna umrijeti... To mi je prošlog tjedna rekao sam B-n[88]... Pa, ako dopuštate, htio bih vam na rastanku kazati dvije-tri riječi.

— Ma jesi li ti poludio, šta ti je? Koješta! Treba da se liječiš, nema tu sad razgovora! Odlazi, odlazi, i lezi!... — prestrašeno vrisne Lizaveta Prokofjevna.

— Kad legnem, neću više ustati sve dok ne umrem — osmjehne se Ipolit. — Već sam jučer htio leći pa da više ne ustanem dok ne umrem, ali sam odlučio da odgodim do prekosutra, dok me još noge nose... i da, evo, s njima danas ovamo dođem... samo sam već posustao...

— Ma sjedi, sjedi, šta stojiš! Evo ti stolac — prekori ga Lizaveta Prokofjevna i sama mu podmetne stolac.

— Hvala — nastavi Ipolit tiho — a vi sjedite sučelice meni pa ćemo se porazgovarati... svakako ćemo se porazgovarati, Lizaveta Prokofjevna, sad više neću odustati od toga... — ponovo joj se osmjehne. — Pomislite da sam danas posljednji put i na zraku i među ljudima, a za dva tjedna bit ću sigurno u zemlji. Ovo će, dakle, biti kao neki oproštaj i s ljudima i s prirodom. Iako nisam bogzna kako sentimentalan, ipak mi je, zamislite, baš drago što se sve ovo dogodilo ovdje, u Pavlovsku — bar sam se nagledao lišća na drveću.

— Ma nije sad vrijeme za razgovor — plašila se sve više i više Lizaveta Prokofjevna — sav si u vatri. Do maloprije si još vrištao i pištao, a sad jedva dišeš, gušiš se!

— Sad ću ja predahnuti. Zašto mi odbijate ovu posljednju želju?... A znate li da sam već odavno priželjkivao da se nekako nađem s vama, Lizaveta Prokofjevna; mnogo sam toga ćuo o vama od Kolje; jer on me valjda jedini nije ostavio... Vi ste originalna žena, ekscentrična žena, sad sam i sam vidio... znate li da sam vas malko i volio?

— Bože, a ja umalo što ga nisam udarila.

— Zadržala vas je Aglaja Ivanovna; nisam se valjda prevario? To je vaša kći Aglaja Ivanovna, je l' te? Tako je lijepa da sam je maloprije otprve prepoznao, iako je nikad prije nisam vidio. Dajte da se bar ljepotice posljednji put u životu nagledam — osmjehne se Ipolit nekako nespretno, neprirodno. — Eto, i knez je tu, i suprug vaš, i cijelo društvo. Zašto mi odbijate posljednju želju?

— Dajte mi stolac! — vikne Lizaveta Prokofjevna, ali ga sama dohvati i sjede sučelice Ipolitu. — Kolja — zapovjedi — odmah ćeš poslije otići s njim, otpratit ćeš ga, a sutra ću svakako sama...

— Ako dopuštate, zamolio bih kneza za šalicu čaja. Posustao sam. Znate šta, Lizaveta Prokofjevna, mislim da ste htjeli odvesti kneza svojoj kući na čaj; ostanite radije ovdje, pa da provedemo

neko vrijeme zajedno, a knez će nam sigurno svima dati čaja. Oprostite što ovako zapovijedam... Ali znam ja vas, vi ste dobri, a knez isto tako... svi smo mi upravo smiješni koliko smo dobri i predobri...

Knez se uzvrti, Lebedev odjuri glavom bez obzira, a za njim i Vera.

— Pravo kažeš — odsiječe generalica — samo govori tiše i nemoj se uzbuđivati! Raznježio si me... Kneže! Nisi zavrijedio da kod tebe popijem čaj, pa ipak ću ostati, ali neću nikoga moliti za oproštenje! Nikoga! Koješta!... Uostalom, ako sam te i izgrdila, kneže, oprosti mi — naime, ako hoćeš. Uostalom, ja nikog ne zadržavam — obrati se najednom neobično srdito mužu i kćerima, baš kao da su joj oni nešto strašno skrivili — znat ću i sama doći kući...

Ali joj ne dadoše da dovrši. Svi joj priđoše i užurbaše se oko nje. Knez ih odmah poče sve odreda moliti da ostanu na čaju, ispričavajući se što se nije sam tome dosjetio. Čak je i general bio toliko ljubazan te je promrmljao nešto umirujući Lizavetu Prokofjevnu, štoviše, ljubazno ju je zapitao »neće li joj ipak biti hladno tu na verandi?« Umalo što nije upitao i Ipolita »je li već odavno na studijama«, ali ga nije upitao. Jevgenij Pavlovič i knez Š. postadoše najednom neobično prijazni i raspoloženi, na licima Adelaide i Aleksandre ogledalo se, i pored čuđenja, čak i stanovito zadovoljstvo, jednom riječju, svima je, očito, bilo drago što je prošla kriza Lizavete Prokofjevne. Jedina je Aglaja bila namrgođena i bez riječi je sjela malo dalje. Cijelo je društvo ostalo, nitko nije htio otići, pa ni general Ivolgin, kome je Lebedev, doduše, šapnuo nešto u prolazu, što zacijelo nije bilo baš ugodno, jer se general odmah nakon toga skutrio negdje u kutu. Knez je pozvao i Burdovskoga i njegovo društvo da ostanu, nikoga nije zaobišao. Oni su svi nekako neprirodno promrsili da će pričekati Ipolita, i odmah se zatim povukli u najdalji kut na verandi i posjedali opet ondje svi redom. Lebedev je vjerojatno bio već odavno pripremio čaj sebi jer začas poslužiše goste. Izbi jedanaest sati.

X

Ipolit nakvasi usne čajem iz šalice koju mu je dodala Vera Lebedeva, ostavi šalicu na stolić i najednom, baš kao da se snebiva, gotovo zbunjeno pogleda oko sebe.

— Vidite, Lizaveta Prokofjevna, ove šalice — zabrza nekako čudno — ove porculanske šalice, i to mi se čini da su od izvrsna porculana, stoje kod Lebedeva uvijek u vitrini pod staklom, zaključane, nikad se ne upotrebljavaju... kao što je i običaj, žena mu ih je donijela u miraz... takav je kod njih običaj... a sad ih je, eto, iznio, vama u čast, dabome, toliko se obradovao...

Htio je još nešto dodati, ali se smete.

— Ipak se zbunio, znao sam! — šapne odjednom Jevgenij Pavlovič knezu na uho. — A to je opasno, a? Najpouzdaniji znak da će sad, iz pakosti, izvaliti tako nešto strašno da ce i Lizaveta Prokofjevna možda pobjeći.

Knez ga upitno pogleda.

— Vi se ne bojite njegove nastranosti? — nadoveza Jevgenij Pavlovič. — Pa ni ja, čak i priželjkujem da se nešto dogodi; meni je zapravo samo do toga da naša draga Lizaveta prokofjevna dobije što je zaslužila, i to svakako još večeras, sad odmah; inače neću uopće otići odavde. Vi kao da imate temperaturu.

— Ostavite sad to, pustite me da slušam. Da, nije mi dobro — odgovori knez rastreseno i, štoviše, nestrpljivo. Čuo je bio svoje ime, Ipolit ga je spomenuo.

— Ne vjerujete? — smijao se Ipolit histerično. — Znao sam da mi nećete vjerovati, a knez će mi otprve povjerovati i nimalo se neće začuditi.

— Čuješ li, kneže? — okrene se Lizaveta Prokofjevna knezu. — Čuješ li ga?

Svi su se oko njega smijali. Lebedev se nešto bio užurbao, gurao i uzvrtio pred Lizavetom Prokofjevnom.

— Kaže da je, evo, ovo cerekalo ovdje, taj tvoj domaćin... ispravljao onom gospodinu članak, znaš, onaj o tebi što su ga maloprije pročitali.

Knez u čudu pogleda Lebedeva.

— Što sad šutiš? — čak zatopta Lizaveta Prokofjevna.

— Pa jest — promrsi knez motreći i dalje Lebedeva — već vidim da ga je ispravljao.

— Je l’ istina? okrene se Lizaveta Prokofjevna naglo Lebedevu.

— Živa istina, presvijetla gospođo! — potvrdi Lebedev čvrsto i odlučno, pa stavi ruku na srce.

— Baš ko da se hvali! — umalo što ne poskoči ona sa stolca.

— Nedostojan sam, nedostojan,! — promrmlja Lebedev i poče se busati, obarajući glavu sve niže i niže.

— Ma baš mene briga što si ti nedostojan! Misli da je dovoljno kazati »nedostojan sam« pa da se izvuče. I kako te, kneže, nije stid družiti se s takvim kukavicama, još te jedanput pitam. Nikad ti to neću oprostiti.

— Ali knez će mi oprostiti! — reče Lebedev uvjereno i ganuto.

— Iz puke velikodušnosti — prozbori glasno i jasno Refer, pošto je naglo prišao Lizaveti Prokofjevnoj — iz puke velikodušnosti, milostiva, da ne odam kompromitirana prijatelja, zatajio sam maloprije te ispravke, premda je on sam kazao da će nas izbaciti niza stepenice, kao što ste i sami izvoljeli čuti. Za ljubav istini, priznajem da sam mu se zbilja obratio za pomoć i platio mu šest rubalja, ali nipošto radi stila, nego zapravo kao mjerodavnoj osobi, samo da doznam činjenice koje su mi uglavnom bile nepoznate. Glede gamaša, glede apetita kod švicarskog profesora, glede onih pedeset rubalja mjesto dvjesta pedeset, jednom riječju, sve te kombinacije potekle su od njega, sve za šest rubalja, ali stil mi nije dotjerivao.

— Dužan sam napomenuti — upade mu Lebedev u riječ nekakvim dodvorljivim glasom, odajući grozničavo nestrpljenje, dok se smijeh sve više i više razlijegao — da sam ispravljao samo prvu polovicu članka, a kako se negdje u sredini nismo mogli složiti, pa smo se oko jedne misli i posvađali, drugu polovicu nisam više ni ispravljao, molim lijepo, pa sve ono što je tamo nepismeno (a nepismeno jest) molim da se meni ne pripisuje...

— Gle za što se on još brine! — vikne Lizaveta Prokofjevna.

— Dopustite da vas upitam — obrati se Jevgenij Pavlovič Keleru — kad ste ispravljali taj članak?

— Jučer prije podne — obavijesti ga Keler — sastali smo se i zadali jedan drugome riječ da ćemo čuvati tajnu.

— Au isto je vrijeme puzio pred tobom i uvjeravao te o svojoj odanosti! E, i to mi je čovjek! Ne treba mi tvog Puškina, i nek mi tvoja

kći ne dolazi u kuću!

Lizaveta Prokofjevna htjede već ustati, ali se najednom srdito obrati nasmijanom Ipolitu:

— A šta si ti, dragovicu, htio, da me ovdje izvrgneš ruglu, je li?

— Sačuvaj bože — osmjehne se Ipolit prijetvorno. — Ali mene najviše iznenađuje vaša ekscentričnost, Lizaveta Prokofjevna; priznajem da sam navlaš nabacio ono o Lebedevu jer sam znao kako će na vas to djelovati, samo na vas, jer knez će mu zaista oprostiti, i zacijelo mu je već oprostio... možda je u svojoj glavi našao čak i kakvo opravdanje za njega, je li, kneže?

Jedva je disao, a neobično uzbuđenje raslo mu je pri svakoj riječi.

— Pa?... — ljutito će Lizaveta Prokofjevna, čudeći se njegovu tonu. — Pa šta?

— O vama sam već mnogo toga čuo, sve u tom smislu... i bilo mi je to vrlo drago... stekao sam izvanredno poštovanje prema vama — proslijedi Ipolit.

Govorio je jedno, ali tako kao da tim istim riječima želi kazati nešto posve drugo. Govorio je s podrugljivim prizvukom u glasu i u isto se vrijeme prekomjerno uzbuđivao, sumnjičavo obazirao, očito se zapletao i bunio pri svakoj riječi, tako da je sve to, uz onu njegovu sušičavu vanjštinu i čudan, užagren i nekako izbezumljen pogled, i nehotice svejednako svraćalo pozornost na njega.

— Gotovo da se i čudim, možda, naravno, i zato što ne poznajem taj vaš svijet (to priznajem), čudim se kako ne samo što ste maloprije ostali u ovom našem društvu, koje vama ne dolikuje, nego ste ostavili i ove... gospođice da slušaju taj skandalozni slučaj, premda su one, dakako, o koječemu već čitale u romanima. Uostalom, možda i ne znam... zapleo sam se, ali, u svakom slučaju, tko bi osim vas još ostao... na molbu jednog dečka (pa da, dečka, priznajem i to), da provede s njim večer i da... u svemu tome sudjeluje i... znajući da će se sutra toga stidjeti... (priznajem, inače, da se ne izražavam dobro.) Sve je to neobično hvale i poštovanja vrijedno, iako se već po samom licu njegove preuzvišenosti vašeg supruga vidi kako mu je sve ovo neugodno... Hi-hi! — zasmijulji se, pošto se dokraja smeo, ali se najednom tako zakašlja da oko dvije minute ne mogaše nastaviti.

— Samo što se nije ugušio! — izusti hladno i oštro Lizaveta Prokofjevna, motreći ga strogo i radoznalo. — E pa, dragi moj dečko, dosta će ti biti. Kasno je!

— Dopustite, milostivi gospodine, da vam i ja nešto napomenem — iznenada razdražljivo progovori Ivan Fjodorovič, izgubivši strpljenje — moja je žena ovdje kod kneza Lava Nikolajeviča, našeg zajedničkog prijatelja i susjeda, i nipošto niste vi, mladiću, pozvani da sudite o vladanju Lizavete Prokofjevne, niti da glasno i preda mnom iznosite ovdje što meni piše na licu. Jest, gospodine moj! A što je moja žena tu ostala — produži srdeći se sve više i više, gotovo pri svakoj riječi — to je uglavnom, gospodine moj, od čuđenja i od svima danas razumljive radoznalosti da vide čudne mlade ljude. Pa i sam sam ostao onako kao što ponekad zastanem na ulici kad spazim nešto što čovjek rado pogleda kao... kao... kao...

— Kao kakvu rijetkost — pomogne mu Jevgenij Pavlovič.

— Izvrsno i točno — obradova se presvijetli koji je bio malko zapeo tražeći zgodnu usporedbu — baš kao kakvu rijetkost. Ali meni je svakako najčudnije, pa i najrevoltantnije, samo ako je gramatički ispravno tako kazati, kako vi, mladiću, niste bili kadri shvatiti čak ni to da je Lizaveta Prokofjevna ostala s vama zato što ste bolesni — ako je uopće istina da ste na samrti — iz samilosti, tako reći, zbog vaših žalosnih riječi, gospodine moj, i da nikakva ljaga nipošto nc može okaljati njezino ime, vrline i ugled... Lizaveta Prokofjevna! — završi zacrvenjeni general. — Ako želiš da pođemo, oprostimo se s našim dobrim knezom i...

— Hvala vam na lekciji, generale — upade mu ozbiljno i nenadano Ipolit u riječ, gledajući ga zamišljeno.

— Hajdemo, maman, dokle ćemo ovako!... — izusti Aglaja nestrpljivo i ljutito, ustajući sa stolca.

— Još samo dvije-tri minute, dragi moj Ivane Fjodoroviču — dostojanstveno se Lizaveta Prokofjevna okrene mužu

— čini mi se da je sav u vatri i da jednostavno bunca; vidim mu po očima; ne možemo ga ovakva ostaviti. Lave Nikolajeviču! Bi li mogao kod tebe prenoćiti, da ga ne prevoze noćas ovakva u Petrograd? Cher prince[89], je li vam dosadno? — obrati se

iznenada, tko zna zašto, knezu Š. — Hodi amo, Aleksandra, popravi kosu, mila moja!

I sama joj popravi kosu, iako je uopće nije trebalo popravljati, pa je poljubi — radi toga ju je jedino i zvala.

— Mislio sam kako biste se mogli još produhoviti... — prozbori opet Ipolit, pošto se prenuo iz zamišljenosti. — Da! Evo što sam htio reći — obradova se, kao da se najednom nečeg sjetio. — Eto, Burdovski iskreno želi da zaštiti svoju majku, je li tako? A pokazalo se da je još sramoti. A eto, knez želi pomoći Burdovskom, od sveg srca mu nudi svoju nježnu naklonost i kapital, i možda jedini od svih vas ne osjeća prema njemu odvratnosti, a eto, upravo oni sad stoje jedan nasuprot drugome, kao pravi neprijatelji... Ha-ha-ha! Svima vama je Burdovski mrzak zato što se, po vašem mišljenju, ružno i nedolično vlada prema svojoj materi, je li da je tako? Je li? Je li? Jer, svi vi strašno volite lijepu i elegantnu formu, samo vam je do toga, nije li tako? (Odavno sam već slutio da vam je samo do toga!) E pa, znajte onda da možda nitko od vas nije toliko volio svoju majku koliko Burdovski! Vi ste, kneže, znam, potajno poslali, po Ganečki, novaca majci Burdovskog, a evo, da se kladimo (hi-hi-hi! — zasmijulji se histerično), eto da se kladimo da će vam Burdovski sad zamjeriti netaktičnost i nepoštovanje prema njegovoj majci, kažem vam, bogami, ha-ha-ha!

Opet se zadihao i zakašljao.

— Pa dobro, je li to sve? Jesi li sad sve rekao, sve? A sad lijepo pođi na spavanje, imaš vatruštinu — nestrpljivo mu se unese u riječ Liza veta Prokofjevna, koja nije odvajala od njega svoga nemirna pogleda. — O, bože! Pa on još govori!

— Vi kao da se smijete? Što mi se neprestano podsmjehujete? Primijetio sam da mi se neprestano podsmjehujete — obrati se iznenada uzrujano i ljutito Ipolit Jevgeniju Pavloviču, koji se uistinu smijao.

— Samo sam vas htio zapitati, gospodine... Ipolite... oprostite, zaboravio sam vam prezime.

— Gospodin Terentjev — reče knez.

— Da, Terentjev, hvala vam, kneže, maloprije je netko spomenuo, ali mi se ispušilo iz glave... htio sam vas pitati, gospodine Terentjeve, je li istina što sam čuo da vi mislite kako bi bilo dovoljno

da samo četvrt sata porazgovarate kroz prozor s narodom, pa da se narod u svemu složi s vama i da odmah pođe za vama?

— Posve je vjerojatno da sam to rekao... — odgovori Ipolit, kao da se nečeg prisjeća. — Sigurno sam rekao! — dometne najednom, pa opet živne i odlučno pogleda Jevgenija Pavloviča. — Pa šta onda?

— Ništa pod milim bogom; samo sam to htio provjeriti.

Jevgenij Pavlovič ušuti, ali ga Ipolit i dalje gledaše kao da nestrpljivo nešto očekuje od njega.

— Pa što je sad, jesi li završio? — priupita Lizaveta Prokofjevna Jevgenija Pavloviča. — Kazuj brže što imaš reći, dragoviću, jer je njemu vrijeme da legne. Ili ne znaš kako bi rekao?

Strašno se bila ozlovoljila.

— Možda i neće biti naodmet da dodam — nastavi Jevgenij Pavlovič smješkajući se — da sve ono što sam dosad čuo od vaših drugova, gospodine Terentjeve, i sve što ste sad sami izložili, dokazujući svoj neosporan talent, sve se to, po mom mišljenju, svodi na teoriju o slavljenju prava, prije svega i pored svega, pa i isključujući sve ostalo, čak možda i prije provjeravanja u čemu se to pravo sastoji! Možda se i varam?

— Dakako da se varate, čak vas i ne razumijem... dalje?

Iz kuta dopre nečije gunđanje. Lebedevljev nećak promrsio je nešto u pola glasa.

— Pa gotovo da i nema ništa dalje — produži Jevgenij Pavlovič — samo sam htio napomenuti da se odatle može lako prijeći na pravo jačega, to jest na pravo šake i osobnog prohtjeva, kao što su se, uostalom, vrlo često i završavali sporovi na svijetu. Pa i Proudhon[90] se zadržao na pravu jačega. U američkom ratu mnogi su najnapredniji liberali izjavili da su na strani vlasnika plantaža, držeći da su crnci crnci, manje vrijedni od bijele rase, pa da bijelci, prema tome, imaju pravo na uporabu sile...

— Pa?

— Vi, naime, ne odričete, valjda, pravo na uporabu sile?

— Dalje?

— Bar ste dosljedni; samo sam htio napomenuti da od prava na uporabu sile do prava tigrova i krokodila, pa i zlikovaca Danilova i

Gorskoga, nije daleko.

— Ne znam; dalje?

Ipolit jedva da je slušao Jevgenija Pavloviča; govorio mu je, doduše, pa i dalje, ali se činilo da govori više iz stare, uvriježene navike, nego iz radoznalosti i zanimanja.

— Pa nema više ništa dalje... to je sve.

— Ja se, inače, ne ljutim na vas — zaključi posve neočekivano Ipolit i gotovo nesvjesno pruži ruku Jevgeniju Pavloviču, čak mu se i nasmiješi. Jevgenij Pavlovič se u prvi mah začudi, ali posve ozbiljno dodirne pruženu ruku, baš kao da prima oproštenje.

— Moram vam ipak zahvaliti — reče onim istim smjernim, ali dvosmislenim tonom — na pažnji koju ste mi iskazali time što ste mi dopustili govoriti jer, na temelju čestog promatranja, mogu reći da naši liberali nisu nikad kadri dopustiti da netko drugi ima svoje osobno mišljenje, a da odmah ne uzvrate pogrdama ili još nečim gorim...

— Tu imate potpuno pravo — pripomene general Ivan Fjodorovič, pa prebaci ruke na leđa i, odajući svojim držanjem da mu je dozlaboga dosadno, povuče se do izlaza s verande, i tu od zlovolje zijevne.

— E, dosta je bilo, dragoviću — reče odjednom Lizaveta Prokofjevna Jevgeniju Pavloviču — dozlogrdili ste mi...

— Kasno je — ustane odjednom Ipolit zabrinuto i gotovo zaplašeno, gledajući u neprilici oko sebe. — Zadržao sam vas; htio sam vam sve reći... mislio sam da svi... posljednji put... ali je to bila tlapnja.

Vidjelo se kako na mahove oživljava, kako se gotovo iz pravog bunila iznenada prene, na nekoliko trenutaka, postane potpuno svjestan svega, pa se prisjeća i govori, ponajčešće u odlomcima što ih je, možda već davno bio smislio i naučio napamet, za dugih, dosadnih sati u bolesti, u postelji, u samoći, za nesanice.

— E pa, zbogom! — odjednom će oštro. — Mislite da mi je lako reći: zbogom! Ha-ha! — podsmjehne se mrzovoljno tom svom nezgodnom pitanju i iznenada, baš kao da se ozlojedio što nikako da kaže ono što želi, dobaci glasno i srdito: — Presvijetli! Čast mi je pozvati vas na moj pogreb, ako me samo udostojite te časti i... sve vas, gospodo, pozivam, s generalom na čelu!...

Opet se nasmije, ali to već bijaše luđački smijeh. Lizaveta Prokofjevna mu se uplašeno primakne i uhvati ga za ruku. On ju je netremice gledao i svejednako se smijao, ali smijeh kao da mu se sledio na licu.

— Znate li da sam došao ovamo vidjeti drveće? Evo ovo... (Pokaže na drveće u parku.) To nije smiješno, a? Pa u tome bar nema ničega smiješnog? — ozbiljno priupita Lizavetu Prokofjevnu i odjednom sc zamisli, a onda, začas, digne glavu i radoznalo potraži nekog očima među prisutnima. Tražio je Jevgenija Pavloviča koji je stajao tik do njega, zdesna, na onom istom mjestu na kojem je i prije stajao, ali je Ipolit već bio zaboravio pa ga je tražio uokolo. — A, niste otišli! 7ugleda ga napokon. — Maloprije ste se neprestano smijali što sam htio četvrt sata govoriti kroz prozor... A znate li da još nisam navršio ni osamnaest godina — a toliko sam preležao na onom svom jastuku, i toliko sam se nagledao kroz onaj prozor, i toliko sam premišljao... o svemu... da... mrtvima se ne računaju godine, znate. Još sam prošlog tjedna to pomislio, kad sam se noću probudio... A znate li čega se vi najviše bojite? Najviše se bojite naše iskrenosti, iako nas prezirete! I to sam onda pomislio, one noći, na svom jastuku... Mislite da sam vam se maloprije htio narugati, Lizaveta Prokofjevna? Ne, nisam se ja rugao vama, samo sam vas htio pohvaliti... Kolja je rekao da je knez za vas kazao da ste dijete... to je lijepo rekao... Ama, što sam ono htio... još sam vam nešto htio reći...

Pokri lice rukama i zamisli se.

— Aha, znate šta, kad ste se maloprije opraštali, odjednom sam pomislio: eto ljudi kojih nikad više neću vidjeti, nikad! Ni ovog drveća isto tako, jedino će mi još ostati onaj zid od opeke, crven, na Majerovoj kući... sučelice mom prozoru... ali, de, reci im sve to... hajde, pokušaj, reci; eto ti ljepotice... pa mrtav si, predstavi se kao mrtvac, reci da »mrtvac smije govoriti što god hoće...« i da ga kneginja Marja Aleksejevna[91] neće izgrditi, ha-ha!... Ne smijete se? — nepovjerljivo preleti pogledom po svima prisutnim. — A, znate, svašta mi je dolazilo na um u krevetu... uvjerio sam se, znate, da je priroda vrlo podrugljiva... Maloprije ste rekli da sam bezbožnik, a znate li da je ta priroda... Čemu se opet smijete? Strašno ste

okrutni! — reče najednom žalosno i ogorčeno, prelazeći pogledom po svima. — Nisam ja kvario Kolju — završi posve drugačijim tonom, ozbiljnim i uvjerenim, kao da se najednom i toga sjetio.

— Nitko, nitko se tebi ovdje ne smije, umiri se! — Lizaveta Prokofjevna bijaše kao na iglama. — Sutra će doći jedan drugi liječnik, onaj se prevario; ma sjedi, ta jedva se držiš na nogama! Buncaš... Ah, što ćemo sad s njim! — užurbala se posjedajući ga u naslonjač. Na obrazu joj zablista suza.

Ipolit zastane gotovo preneražen, digne ruku, bojažljivo je pruži i dotakne tu suzu. Osmjehne se kao pravo dijete.

— Ja... vas... — progovori radosno. — Nemate pojma kako vas... on mi je uvijek tako oduševljeno govorio o vama, eto, on, Kolja... volim kad se on oduševi. Nisam ga ja kvario. Samo njega ostavljam za sobom... htio sam sve ostaviti, sve, ali nije bilo nikog, nikog nije bilo... Htio sam nešto stvoriti, imao sam pravo... O, koliko sam toga htio! Sad ništa više neću, ništa više neću da želim, zarekao sam se da ništa više neću; neka, neka bez mene traže istinu! Jest, priroda je podrugljiva! Zašto ona — nastavi odjednom gorljivo — zašto ona stvara najbolje stvorove pa im se poslije naruga? Eto, učinila je tako da je jedini stvor kome su svi na zemlji priznali savršenstvo... pokazala ga je ljudima, a onda mu dosudila da kaže nešto zbog čega se prolilo toliko krvi da bi se ljudi sigurno potopili u njoj da se prolila sva u jedan mah! O, dobro je što umirem! Možda bih i ja izvalio kakvu strahovitu laž, priroda bi me već navela na to!... Nisam ja nikog kvario... Htio sam živjeti na sreću svim ljudima, da otkrijem i objavim istinu… Gledao sam kroz prozor u Majerov zid i mislio sam kako bi bilo dovoljno da samo četvrt sata govorim pa da ih sve, sve uvjerim, a eto, jednom sam se u životu našao... s vama, ako već nisam s ljudima, i što se dogodilo? Ništa? Dogodilo se to da ste me prezreli! Nisam vam, dakle, potreban, budala sam, dakle, vrijeme je, dakle, da odem! I nikakve uspomene na sebe ne ostavljam za sobom! Ni traga, ni glasa, nijednog djela, nijednog uvjerenja nisam posijao!... Nemojte se smijati glupanu! Zaboravite! Zaboravite sve... zaboravite, molim vas, nemojte biti tako okrutni! Jer, znajte, da me nije snašla ova sušica, sam bih se ubio...

Kao da je još mnogo šta htio reći, ali ne dореče, zavali se u naslonjač, pokri lice rukama i zaplače kao malo dijete.

— E pa, šta ćemo sad s njim? — uzvikne Lizaveta Prokofjevna, priskoči mu, dohvati ga za glavu i čvrsto, čvrsto je pritisne na svoja prsa. Grčevito je jecao. — De, de, de! De, ne plači, de, prestani, ti si dobar dečko, Bog će ti već oprostiti, zbog neznanja tvoga; de, prestani, budi junak... A osim toga, bit će te poslije i stid...

— Imam ja kod kuće — reče Ipolit, upinjući se da pridigne glavu — imam brata i sestre, još su djeca, mala, jadna, nevina djeca... A ona će ih pokvariti! Vi ste svetica, vi ste

... i sami dijete, spasite ih! Otmite ih onoj... ono je... sramota... O, pomozite im, pomozite, Bog će vam to stostruko platiti, molim vas, za ime Boga, za ime Krista!...

— Ama, recite već jednom, Ivane Fjodoroviču, što ćemo sad! — srdito podvrisne Lizaveta Prokofjevna. — Smilujte se, prekinite tu svoju veličanstvenu šutnju! Ako ne odlučite sto ćemo, znajte da ću i ja ovdje ostati i prenoćiti; dosta sam trpjela tu vašu samovolju i tiraniju!

Lizaveta Prokofjevna pitala je to zanosno i gnjevno, tražeći hitan odgovor. Ali u ovakvim zgodama uglavnom svi prisutni, ako ih ima i mnogo, odgovaraju šutnjom, pasivnom radoznalošću, ne žele ništa preuzeti na sebe i tek mnogo kasnije iznose svoje mišljenje. Među prisutnima je bilo i takvih koji su bili voljni da tu prosjede makar i do jutra a da ne progovore ni riječi, primjerice Varvara Ardalionovna, koja je cijelu večer sjedila po strani, šutjela i neprekidno sve slušala neobično pozorno, za što je možda imala i svojih razloga.

— Ja mislim, draga moja — izjasni se general — da je tu sad, da tako kažem, potrebnija njegovateljica nego naše uzrujavanje, a možda bi bio potreban i pouzdan, trijezan čovjek za noč. U svakom slučaju, treba pitati kneza i ostaviti što prije bolesnika na miru. Sutra se možemo opet pozabaviti njime.

— Uskoro će ponoć, mi odlazimo. Hoće li i on s nama ili će ostati kod vas? — obrati se Doktorenko knezu nervozno i srdito.

— Ako hoćete, ostanite i vi s njim — reče knez — mjesta ima.

— Presvijetli — skokne nenadano i usrdno gospodin Keler do generala — ako se traži prikladan čovjek za noć, ja sam spreman žrtvovati se za prijatelja... jer, to je duša od čovjeka! Ja ga već odavno, presvijetli, smatram za velika čovjeka! Moje je obrazovanje,

naravno, manjkavo, ali, kad on nešto kritizira, tu se sami biseri, sami biseri prosipaju, presvijetli gospodine!...

General se, očajan, okrene na drugu stranu.

— Meni će biti vrlo drago ako ostane, jer dakako da za njega sad nije vožnja kolima — odgovori knez na nervozno zapitkivanje Lizavete Prokofjevne.

— A ti kao da drijemaš? Ako nećeš da ostane, dragoviću moj, odvest ću ga ja k sebi! Bože, pa i on se jedva drži na nogama! Ti kao da si bolestan?

Pošto večeras nije bila zatekla kneza na samrti, Lizaveta Prokofjevna zaista je znatno jpreuveličala njegovo zdravlje, sudeći samo po njegovoj vanjštini, ali nedavna bolest, teške uspomene koje su je pratile, umor od burne večeri, raspra o »Pavliščevljevu sinu«, pa sad ovaj slučaj s Ipolitom — sve je to razdražilo kneževu bolesnu dojmljivost gotovo do grozničava stanja. A uz to mu je pogled odavao još i neku drugu brigu, čak i strepnju; plašljivo je zirkao na Ipolita, kao da očekuje od njega još nešto.

Najednom Ipolit, strašno blijed, ustane, a izobličeno mu lice odavalo užasan stid što je graničio s očajem. To se najviše očitovalo u pogledu kojim kivno i plašljivo odmjeri cijeli skup, i u smetenu, iskrivljenu i prijetvornu smiješku što mu zatitra na usnama. Odmah obori oči i pođe, glavinjajući i svejednako se smješkajući, do Burdovskog i Doktorenka koji stajahu na izlazu s verande — u nakani da pođe s njima.

— Eto, upravo sam se toga bojao — usklikne knez. — To se moralo dogoditi!

Ipolit se naglo okrene njemu, obuzet mahnitom kivnošću, a svaka crtica na licu kao da mu je treperila i govorila.

— A, toga ste se bojali! »To se moralo dogoditi,« mislite? E pa, onda znajte, ako koga ovdje mrzim — prodere se hripljući, pišteći, prskajući pljuvačkom oko sebe (sve vas, sve vas mrzim!) — ali vas, vas, jezuitska, sladunjava dušice, idiote, milijunašu-dobrotvore, vas mrzim više od svih i svega na svijetu! Odavno sam vas prozreo i zamrzio, dok sam još slušao o vama, zamrzio sam vas iz dna duše... Sve ste mi ovo vi namjestili! Vi ste me dotjerali do ovog napadaja! Vi ste natjerali samrtnika da se stidi, vi, vi, vi ste krivi za moju nedostojnu malodušnost! Kad bih još poživio, ubio bih vas! Ne treba

meni vaših dobročinstava, ničija dobročinstva neću primiti, čujete li, ni od koga, ništa! Samo sam buncao pa nemate zbog čega likovati!... Sve vas proklinjem na vijeke vjekova!

I umalo što se ne zaguši.

— Posramio se svojih suza! — šapne Lebedev Lizaveti Prokofjevnoj. — »To se moralo dogoditi!« Sila je taj knez. Pročitao ga je skroz-naskroz...

Ali se Lizaveta Prokofjevna ne udostoji ni da ga pogleda. Ponosito se isprsila, zabacila glavu i stajala promatrajući prezirno i radoznalo »te kukavce«. Kad je Ipolit dovršio, general je uzvio ramenima, a ona je ljutito odmjerila generala od glave do pete, kao da traži od njega da joj objasni tu kretnju, pa se odmah zatim obrati knezu.

— Hvala vam, kneže, ekscentrični prijatelju naše kuće, za ovu ugodnu večer koju ste nam svima priredili. Valjda vam je sad srce na mjestu, pošto vam je pošlo za rukom da i nas uvučete u te svoje ludorije... Dosta, dragi prijatelju naše kuće, hvala vam sto ste nam pružili priliku da vas napokon malo bolje upoznamo!...

Nezadovoljno poče namještati svoju pelerinu čekajući da se izgube »oni«. U taj čas stiže »onima« fijaker po koji je još prije četvrt sata Doktorenko bio poslao Lebedevljeva sina, gimnazijalca. Odmah nakon svoje žene, nadoda i general što misli:

— Zbilja, kneže, nisam se tome nadao... nakon svega onog, nakon naših prijateljskih odnosa... i, najposlije, Lizaveta Prokofjevna...

— Ma kako, kako možete svi biti takvi! — usklikne Adelaida, brže priđe knezu i pruži mu ruku.

Knez joj se osmjehne nekako nemoćno. Najednom mu vreo, brzorek šapak ofuri, tako reći, uho.

— Ako smjesta ne ostavite te mrske ljude, mrzit ću vas sve do groba, do groba! — šapne mu Aglaja; bila je sva kao izbezumljena, ali se okrenula prije nego što ju je knez stigao pogledati. Uostalom, nije više imao šta ni koga ostavljati — bolesnog su Ipolita dotle uspjeli bili nekako smjestiti u fijaker, te je fijaker krenuo.

— Pa šta je, hoće li ovo još dugo potrajati, Ivane Fjodoroviču? Što vi mislite? Dokle ću još morati trpjeti te zločeste derane?

— Ali ja sam, draga moja... ja sam, naravno, spreman i... knez...

Ivan Fjodorovič pruži ipak knezu ruku, ali se ne stigne rukovati s njim jer je morao pojuriti za Lizavetom Prokofjevnom, koja je bučno i gnjevno silazila s verande. Adelaida, njen zaručnik i Aleksandra oprostiše se s knezom srdačno i prijazno. I Jevgenij Pavlovič je bio među njima, a on je jedini bio dobro raspoložen.

— Izašlo je na moje! Samo je šteta što ste i vi, jadnice moj, uz put stradali — prošapta smiješeći se neobično umiljato.

Aglaja je otišla a da se nije ni oprostila.

Ali to još nije bio kraj dogodovštinama te večeri; Lizaveta Prokofjevna morala je podnijeti još jedan sasvim neočekivan susret.

Nije bila još ni sišla niza stube na cestu (koja je tu zaobilazila park) kad, najednom, pored kneževa ljetnikovca projuri blistava ekipaža, kočija u koju bijahu upregnuta dva konja bijelca. U kočiji sjedile dvije gizdave dame. Ali kočija nije prošla ni deset koraka kad se naglo zaustavi; jedna se dama hitro okrene, baš kao da je iznenada spazila znanca koji joj je prijeko potreban.

— Jevgenije Pavliču! Jesi li to ti? — vikne najednom zvonkim divnim glasom od kojeg se lecne knez, a možda još tkogod. — E, baš mi je drago što sam te napokon našla! Slala sam ti u grad glasnika, dvojicu! Cijeli dan te traže!

Jevgenij Pavlovič stajaše na stubama kao da ga je grom ošinuo. I Lizaveta Prokofjevna je stala, ali se nije prestravila ni ukočila kao Jevgenij Pavlovič — pogledala je tu drznicu isto onako oholo, isto onako hladno i prezirno kao što je prije pet minuta pogledala one »kukavce«, pa je odmah zatim prenijela pogled na Jevgenija Pavloviča.

— Imam novosti za tebe! — nastavi zvonki glas. — Ne moraš se bojati za Kupferove mjenice; Rogožin ih je otkupio za trideset, na moj nagovor. Možeš biti bez brige još najmanje tri mjeseca. A s Biskupom i svom onom bagrom već ćemo se nekako nagoditi, stari smo znanci! Sve je, dakle, u najboljem redu. Uživaj! Do sutra!

Kočija krene i brzo nestane.

— Pa to je neka luđakinja! — vikne napokon Jevgenij Pavlovič, koji je bio pocrvenio od ozlojeđenosti i gledao sve oko sebe u nedoumici. — Pojma nemam o čemu je govorila? Kakve mjenice? Tko je uopće ona?

Lizaveta Prokofjevna gledaše ga još časak-dva; napokon naglo i brzo pođe put svog ljetnikovca, a za njom i ostali. Nakon jedne minute vrati se do kneza na verandu Jevgenij Pavlovič, neobično uzrujan.

— Kneže, recite mi pravo znate li što to znači?

— Nemam pojma — odgovori knez, koji je i sam bio neobično i bolesno napregnut.

— Ne znate?

— Ne znam.

— Ne znam ni ja — nasmija se iznenada Jevgenij Pavlovič. — Tako mi boga, nikakva posla nisam imao s tim mjenicama, evo, poštenja mi!... Ali što je vama, hvata vas nesvjestica?

— Ma ne, ne hvata, vjerujte mi, kad vam kažem...

XI

Tek su se nakon tri dana Jepančinovi posve udobrovoljili. Iako je, po običaju, zbog mnogo čega krivio sam sebe i iskreno očekivao kaznu, knez je isprva bio ipak potpuno uvjeren da se Lizaveta Prokofjevna nije mogla ozbiljno naljutiti na njega, nego više na samu sebe. Zato ga je to dugo neprijateljstvo dovelo treći dan u vrlo mučan i bezizlazan položaj. Dovele su ga dotle i druge okolnosti, napose jedna od njih. Ta je okolnost sve te dane postupno podgrijavala kneževu sumnjičavost (a knez je odnedavno zamjerao sam sebi dvije krajnosti: svoju neobičnu, »besmislenu i dosadnu« lakovjernost, a u isto vrijeme i »mračnu, nedostojnu« sumnjičavost). Ukratko, potkraj trećeg dana onaj događaj s ekscentričnom damom, koja je iz svoje kočije dobacila one riječi Jevgeniju Pavloviču, poprimio je u kneževoj glavi strahovite i zagonetne razmjere. Bit zagonetke, pored drugih strana događaja, sastojala se za kneza u mučnom pitanju: je li baš on kriv i za tu novu »grozotu«, ili je samo... Ali nije rekao tko je još kriv. Što se pak tiče slova N.F.B., to je, po njegovu mišljenju, bila samo nedužna vragolija, štoviše, posve djetinjasta vragolija, tako da bi bila sramota, joa čak i u neku ruku podlost, kad bi još uopće o tome razmišljao.

Uostalom, već sutradan nakon one sablažnjive »soareje« u kojoj je on bio glavni krivac svim nepodopštinama, knez se prije podne

obveselio posjetu kneza Š. i Adelaide, koji su se svratili nakon zajedničke šetnje »uglavnom zato da se raspitaju za njegovo zdravlje«. Adelaida je bila upravo zapazila u parku jedno drvo, prekrasno staro drvo, krošnjato, s dugačkim krivim granama, nedavno prolistalo, šuplje i raspuklo; naumila ga je svakako, svakako narisati! Stoga je gotovo samo o tome govorila ono pola sata koliko je trajao njihov posjet. Knez Š. bio je ljubazan i umiljat kao i obično. Zapitkivao je kneza o njegovoj prošlosti i prisjećao se pojedinosti njihova prvog susreta, te sinoćnje događaje gotovo uopće ne spomenuše. Napokon se Adelaida nije mogla suzdržati da ne prizna, smješkajući se, da su se svratili incognito; ali na tome se njeno priznanje završi, premda se već iz tog incognita moglo razabrati da su roditelji, to jest, što je najvažnije, Lizaveta Prokofjevna, nekako osobito neprijateljski raspoloženi prema knezu. Ali ni o njoj ni o Aglaji, pa ni o Ivanu Fjodoroviču, nisu Adalaida i knez Š. izustili ni jedne jedine riječi za cijelog svog posjeta. Kad su ponovo pošli u šetnju, nisu pozvali kneza sa sobom. A o pozivu da ih posjeti nije bilo ni spomena; što se toga tiče, Adelaida je čak izlanula nešto vrlo karakteristično: pričajući knezu o jednom svom akvarelu, iznenada je poželjela da mu ga pokaže. »Kako bih vam ga mogla najbrže pokazati? Čekajte malo! Ili ću vam ga danas poslati po Kolji, ako se svrati do nas, ili ću vam ga sama donijeti sutra, kad budem opet išla u šetnju s knezom« — presiječe napokon svoju nedoumicu, sva radosna što je uspjela tako spretno, i na opće zadovoljstvo, riješiti taj problem.

Napokon, kad su se već bili gotovo oprostili, knez Š., kao da se odjednom nečeg sjeti, upita kneza:

— Ah, da, znate li bar vi, dragi moj Lave Nikolajeviču, tko je bila ona osoba koja je ono sinoć doviknula iz kočije Jevgeniju Pavloviču?

— Nastasja Filipovna — reče knez — zar niste još doznali da je to bila ona? A tko je bio s njom, ne znam.

— Znam, čuo sam! — prihvati knez Š. — Ali što je značilo ono što je doviknula? Moram priznati da mi je to velika zagonetka... i meni i drugima.

Knez Š. je govorio, očito, neobično začuđeno.

— Govorila je o nekakvim mjenicama Jevgenija Pavloviča — odgovori knez posve jednostavno — koje su, na njenu molbu, prešle

iz ruku nekog lihvara u Rogožinove ruke, i rekla je da će Rogožin počekati Jevgenija Pavloviča s naplatom.

— Čuo sam, čuo sam, dragi moj kneže, ali to ne može biti! Nikakvih mjenica nije moglo biti u Jevgenija Pavloviča! Pored onakva imutka… Događalo mu se, doduše, koješta prije, iz nepromišljenosti, čak sam ga i ja Spašavao... Ali, pored onakva imutka da potpisuje lihvaru mjenice i da je u brizi za njih — to nije moguće. I ne može se on tikati i biti u takvim prijateljskim odnosima s Nastasjom Filipovnom — a to je upravo ona najveća zagonetka. On se kune da mu ništa nije jasno, i ja mu potpuno vjerujem. Ali, eto, dragi kneže, htio sam vas pitati znate li vi štogod o tome. Naime, nije li kakvim čudom dopro do vas bar neki glas?

— Nije, ništa ne znam i vjerujte mi da nisam u tome imao ni najmanjeg udjela.

— Oh, kakvi ste vi to postali, kneže! Danas vas naprosto ne prepoznajem. Kako bih mogao i pomisliti da ste vi u tako nečemu sudjelovali?... Ali, da, danas ste nekako neraspoloženi.

Zagrli ga i poljubi.

— Kako to mislite da nisam u »tako« nečemu sudjelovao? Ja tu ne vidim ništa »tako«.

— Nema sumnje da je ta osoba željela nekako i nečim nauditi Jevgeniju Pavlovicu, te mu pred svjedocima prišiti osobine kojih on nema niti može imati — odgovori knez Š. prilično hladno.

Knez Lav Nikolajevič se smete, ali svejedno i dalje uporno i upitno gledaše kneza. Međutim, ovaj je potonji ušutio.

— A nisu li naprosto ipak mjenice posrijedi? Nije li ipak upravo onako kako je sinoć rečeno? — promrsi napokon knez nekako nestrpljivo.

— Ama, kažem vam, prosudite i sami što može biti zajedničko između Jevgenija Pavloviča i... nje, pa još Rogožina? Velim vam opet, on ima golem imutak, ja to dobro znam; a još se cijelom jednom bogatstvu nada od strica. Jednostavno je Nastasja Filipovna...

Knez Š. opet najednom umukne, očito zato što nije želio dalje govoriti knezu o Nastasji Filipovnoj.

— Kako bilo da bilo, bit će da se ipak poznaje s njom? — upita ga iznenada, nakon kraće šutnje, Lav Nikolajevič.

— Tu je možda i bilo nešto posrijedi; znate kakav je vjetropir! Ali, uostalom, ako je i bilo, bilo je vrlo davno, još mnogo prije, naime, prije dvije-tri godine. Jer se on poznavao još s Tockim. A sad nije moglo biti ništa takvo, i nikad se nisu mogli tikati! Pa i sami znate da ona nije uopće ovdje bila, nigdje je nije bilo. Mnogi još i ne znaju da se opet pojavila. Tu sam ekipažu opazio prije svega dva-tri dana, neće biti prije.

— Prekrasna ekipaža! — reče Adelaida.

— Jest, ekipaža je prekrasna.

Odoše, uostalom, u posve prijateljskom, posve bratskom, moglo bi se reći, raspoloženju prema knezu Lavu Nikolajeviču.

A za našeg je junaka u tom posjetu bilo čak nešto od presudne važnosti. Jamačno je i sam štošta naslućivao, još od sinoć (a možda i otprije), ali sve do njihova posjeta nije se usuđivao povjerovati u svoja strahovanja. A sad je postalo jasno — knez Š. je, naravno, pogrešno protumačio onaj događaj, ali nije bio daleko od istine; ipak je dobro shvatio da je tu posrijedi — spletka. (»Uostalom, možda zna i istinu — pomisli knez — samo neće da je kaže, pa navlaš pogrešno tumači onaj događaj.«) Potpuno je jasno da su mu sad došli (i to upravo knez Š.) zato što su se nadali od njega nekakvu razjašnjenju; a ako je tako, onda drže da i on ima svoje prste u toj spletki. Osim toga, ako je sve to baš tako i uistinu toliko važno, onda ona ima nekakvu strašnu namjeru, ali koju? Strahota jedna. »Ali kako da je čovjek odvrati od toga? Nju ne možeš nikako odvratiti od nečega kad je uvjerena u ono što kani poduzeti!« To je knez već znao iz iskustva. »Luda žena! Luda žena!«

Ali previše, previše se toga prijepodneva bilo nakupilo i drugih nerješivih problema, sve nekako u isti mah, i sve je zahtijevalo da se riješi odmah, tako da je knez bio vrlo ojađen. Malo ga je razvedrila Vera Lebedeva, koja mu je došla s Ljubočkom i dugo mu nešto pripovijedala smijući se. Za njom je došla i njena sestra, ona koja je onako razjapljivala usta, a za njima Lebedevljev sin, gimnazijalac, koji je tvrdio da je ona »zvijezda Pelin«[92] iz Apokalipse, što je pala na Zemlju, na izvore voda, prema tumačenju njegova oca, mreža željezničkih pruga koja se rasprostrla po Evropi. Knez mu nije povjerovao da je to Lebedevljevo tumačenje, pa odlučiše da zapitaju

Lebedeva u prvoj zgodnoj prilici. Od Vere je knez doznao da se Keler još noćas nastanio kod njih i sve se čini da ih neće tako brzo ostaviti, jer je našao društvo i sprijateljio se s generalom Ivolginom; uostalom, rekao je da će ostati kod njih jedino zato da upotpuni svoje obrazovanje. Inače su se Lebedevljeva djeca iz dana u dan sve više sviđala knezu. Kolje nije bilo cijeloga dana — rano izjutra otputio se bio u Petrograd. (Lebedev je također otišao od kuće po nekim svojim poslovima čim je svanulo.) A knez je jedva čekao da dođe Gavrila Ardalionovič koji se svakako morao još danas navratiti do njega.

Došao je oko sedam sati navečer, odmah nakon večere. Čim ga je ugledao, knez pomisli da bar taj gospodin zacijelo zna sve do u tančine — a kako i ne bi znao kad ima takve pomoćnike kao što su Varvara Ardalionovna i njezin suprug? Ali odnos između kneza i Ganje bio je uvijek nekako osobit. Knez mu je, na primjer, povjerio posao s Burdovskim i posebno ga za to zamolio; ali, unatoč tom povjerenju i koječemu što se prije zbilo, među njima je neprestano bilo ponešto o čemu kao da su se prešutno sporazumjeli da nikad neće raspravljati. Knezu se gdjekad činilo da Ganja možda i želi da bude potpuno i prijateljski iskren prema njemu; večeras, na prmijer, čim je ušao, knezu se učinilo da je Ganja duboko uvjeren kako je baš sad kucnuo čas da uklone sve prepreke među sobom. (Ipak, Gavrila Ardalionovič nije imao mnogo vremena, čekala ga je sestra kod Lebedeva, oboje su se nekamo žurili, po nekom poslu.)

Ali, ako je Ganja zaista očekivao cio niz nestrpljivih zapitkivanja, nehotičnih priznanja, prijateljskih očitovanja, onda se, dabome, grdno prevario. Za svih dvadesetak minuta njegova posjeta knez je bio vrlo zamišljen, gotovo rastresen. Nije bilo očekivanih pitanja, ili, bolje reći, nije bilo onog jednog jedinog, glavnog pitanja kojem se Ganja nadao. Zato je i on odlučio da dobro pazi što govori. Neprekidno je dvadesetak minuta pripovijedao, smijao se, posve lako, umiljato i živo ćaskao, a da se onog najvažnijeg nije uopće dotaknuo.

Ganja je, između ostalog, ispričao knezu kako je Nastasja Filipovna tek četiri-pet dana ovdje, u Pavlovsku, ali je već privukla opću pažnju. Stanuje negdje u nekakvoj Matroskoj ulici, u omanjoj, ružnoj kućici, kod Darje Aleksejevne, a ekipaža joj je, može se reći, najljepša u Pavlovsku. Oko nje se već okupio cio roj starih i mladih

udvarača; kočiju joj gdjekad prate konjanici. Nastasja Filipovna je, kao i nekad, vrlo izbirljiva, pazi koga prima u svoje društvo. Pa ipak se oko nje skupila cijela četa, ima je tko braniti ako zatreba. Jedan pravi zaručnik, ljetni gost, posvađao se već zbog nje sa svojom zaručnicom; jedan starkelja general umalo sto nije prokleo rođenog sina. Često vodi sa sobom u kočiji jednu dražesnu djevojčicu, tek joj je šesnaest godina, neku dalju rođakinju Darje Aleksejevne; ta djevojčica lijeço pjeva pa navečer nihova kućica privlači pozornost. Inače se Nastasja Filipovna vlada vrlo pristojno, odijeva se prilično skromno, ali neobično ukusno, pa joj sve dame »zavide na ukusu, ljepoti i ekipaži«.

— Ona sinoćnja ekscentrična zgoda — izlane se Ganja — bila je, naravno, unaprijed smišljena i ne treba je, naravno, uzimati ozbiljno. Da bi joj čovjek našao kakvu zamjerku, morao bi tražiti dlaku u jajetu ili je oklevetati, što će se, uostalom, uskoro i dogoditi — završi Ganja očekujući da će ga knez svakako upitati »zašto onu sinoćnju zgodu naziva unaprijed smišljenom? I zašto će se uskoro dogoditi?« Ali ga knez to ne upita.

I o Jevgeniju Pavloviču raspričao se Ganja opet sam od sebe, bez nekih osobitih pitanja, što je bilo vrlo čudno jer ga je spomenuo bez ikakva povoda. Po mišljenju Gavrile Ardalionoviča, Jevgenij Pavlovič nije uopće prije poznavao Nastasju Filipovnu, pa i sad jedva da je poznaje, a poznaje ju samo zato što joj ga je netko prije četiri-pet dana predstavio na šetnji, i teško da je bio jedan jedini put kod nje, s drugim gostima. Što se tiče mjenica, tu bi nešto moglo biti (štoviše, to Ganja pouzdano zna); Jevgenij Pavlovič ima, naravno, velik imutak, ali »upravljanje njegovim posjedima nije bilo baš besprijekorno«. Iznenada Ganja prekine pričanje o tom zanimljivom predmetu. O sinoćnjem postupku Nastasje Filipovne nije rekao ni riječi, osim onog što smo već spomenuli. Napokon po Ganju dođe Varvara Ardalionovna, zadrža se časak, reče (isto tako nepitana) da će Jevgenij Pavlovič ostati danas, a možda i sutra, u Petrogradu, da joj je i muž (Ivan Petrovič Pticin) u Petrogradu, također donekle u vezi s poslovima Jevgenija Pavloviča, da tu zaista nisu čista posla. Na odlasku dometne da je Lizaveta Prokofjevna danas dozlaboga loše volje, ali da je najčudnije što se Aglaja zavadila s cijelom obitelji, ne samo s ocem i majkom nego i s objema sestrama, i »da to

nipošto ne valja«. Pošto je dobacila, onako uzgred, ovu posljednju novost (koja je knezu vrlo mnogo značila), odoše bratac i sestrica. Ganečka nije nijednom riječju spomenuo natezanje s »Pavliščevljevim sinom«, možda iz lažne skromnosti, a možda je i »štedio kneževe osjećaje«, ali mu je knez još jednom zahvalio na tome što je tako revno obavio taj posao.

Knezu bijaše vrlo drago što su ga napakon ostavili sama; side s. verande, prijeđe preko ceste i uđe u park; želio je razmisliti i odlučiti o jednom koraku. Ali taj »korak« nije bio od onih o kojima se razmišlja, nego od onih o kojima se nikako ne razmišlja, na koje se čovjek naprosto odluci — obuze ga iznenada žarka želja da ostavi sve ovo ovdje, i da se vrati onamo odakle je i došao, nekamo daleko, u zabit, da odmah sad otputuje i da se, štoviše, ni s kim ne oprosti. Slutio je, ako ostane ovdje makar još samo nekoliko dana, da će svakako zauvijek zaglibiti u ovom svijetu i da se više neće moći izvući iz njega. Ali nije razmišljao ni desetak minuta kad zaključi da »ne može« pobjeći, da bi to bilo isto što i kukavičluk, da pred njim sad stoje takvi problemi koje više ne smije zanemarivati, da bar mora uložiti svu svoju snagu da ih riješi.

U takvim se mislima vrati kući, pošto se bio šetao najviše četvrt sata. U tom času bijaše duboko nesretan.

Lebedeva još nije bilo kod kuće, pa je pred večer banuo knezu Keler, koji nije bio pijan, ali je bio sklon očitovanjima i izljevima. Rekao je, onako naprečac, da je došao ispripovijedati knezu cijeli svoj život i da je baš radi toga ostao u Pavlovsku. Knez ga nikako nije mogao otjerati jer Keler ne bi sad otišao od njega ni za živu glavu. Naumio je bio govoriti vrlo dugo i nevezano, ali je najednom, gotovo nakon prvih riječi, preskočio na svršetak i kazao da je toliko bio izgubio »svaki tračak ćudoređa« (iz pukog nevjerovanja u Svevišnjega) da je čak i krao!

— Možete li vi to sebi zamisliti?

— Čujte, Keleru, da sam na vašem mjestu, ne bih o tome ni pričao bez velike nevolje — poče knez. — A, uostalom, možda baš navlaš ocrnjujete sami sebe?

— Govorim to vama, jedino vama, i jedino radi svog duševnog razvoja! Nikom drugom; kad umrem, ponijet ću svoju tajnu u grob! Ali, kneže, da znate, da samo znate kako je teško u ovo naše doba

doći do para! Otkud da ih čovjek smogne, dopustite da vas upitam, nakon svega ovoga? Jedini odgovor koji čujem: »Donesi zlata i briljanata, pa ćemo ti pozajmiti«, to jest traže baš ono čega ja nemam, možete li to vi sebi zamisliti? Napokon sam se rasrdio, pa sve mislim i velim: »A hoćete li mi dati za smaragde?« A on će meni: »I za smaragde ćemo vam dati.« — »E pa, lijepo« — kažem, nataknem šešir na glavu i odem; vrag vas odnio, kakve ste samo hulje, bogamu!

— Pa zar ste imali smaragde?

— Ma otkud meni smaragdi? O, kneže, kako vi još vedro i nevino, moglo bi se čak reći idilično, gledate na život!

Knezu se nije napokon toliko ražalio koliko se onako, nekako, postidio. Čak mu je sijevnula misao u glavi: »Ne bi li se moglo još napraviti nešto od tog čovjeka, nečijim dobrim utjecajem?« Svoj je utjecaj držao, iz nekih razloga, posve nepogodnim — ne zbog omaložavanja sama sebe, nego zbog nekakva posebna gledanja na zbivanja. Malo-pomalo su se toliko raspričali da se nikako nisu mogli rastati. Keler je neobično spremno priznavao takve postupke o kojima čovjek ne bi vjerovao da se uopće može pripovijedati. Prije svakog kazivanja, odlučno je uvjeravao kneza da se kaje i da mu je srce »prepuno suza«, a onda je pripovijedao tako kao da se ponosi svojim postupkom, i uz to još ponekad toliko šaljivo da su se obadvojica na kraju smijali kao ludi.

— Najvažnije je kod vas što ste tako nekako djetinje lakovjerni i neobično istinoljubivi — reče napokon knez. — Znate li da se več samim time uvelike iskupljujete?

— Plemenit sam, plemenit, viteški plemenit! — potvrdi Keler razdragano. — Samo znate, kneže, sve se to očituje samo u mojim idealima i, da tako kažem, u odvažnosti, ali mi u zbilji nikad ništa ne polazi za rukom! A zašto je tako? To nikako ne mogu shvatiti.

— Ne klonite duhom. Sad se može slobodno reći da ste mi otvorili svu svoju dušu; bar mi se čini da se tome što ste ispripovijedali ne može više baš ništa dodati, nije li tako?

— Ne može?! — usklikne Keler nekako sažalno. — O, kneže, kako vi još, da tako kažem, na švicarski način shvaćate čovjeka!

— Pa zar se zbilja može još nešto dodati? — izusti knez bojažljivo i začuđeno. — Pa što ste onda očekivali od mene, Kelere,

recite mi, molim vas, i zašto ste došli da mi se ispovijedate?

— Od vas? Šta sam očekivao? Prvo i prvo, užitak je već samu tu vašu prostodušnost gledati; užitak je s vama posjediti i popričati; barem znam da je preda mnom osoba puna vrlina, a drugo... drugo...

Ušeprtljio se.

— Možda ste htjeli uzajmiti novaca? — pomogne mu knez vrlo ozbiljno i priprosto, čak nekako stidljivo.

Keler se lecne; hitro i isto onako začuđeno pogleda kneza ravno u oči i snažno lupi šakom o stol.

— Eto, vidite, tako vi naprosto presiječete čovjeka da izgubi glavu! Ama, zaboga, kneže, to je već takva prostodušnost, takva bezazlenost o kakvoj ni u zlatno doba nije bilo spomena, a u isti mah proburazite čovjeka skroz-naskroz, kao strijela, takvim dubokim psihološkim zapažanjem. Ali, dopustite, kneže, to ipak zahtijeva neko objašnjenje, jer sam ja... naprosto smućen! Dakako da mi je na kraju krajeva cilj bio uzajmiti novaca, ali ste me sad tako pitali o novcima kao da u tome ne vidite ništa zazorno, kao da upravo tako mora biti.

— Da... kod vas upravo tako i mora biti.

— I ne zgražate se?

— Ali... zbog čega?

— Čujte, kneže, ostao sam ovdje sinoć, prvo, iz osobitog poštovanja prema francuskom nadbiskupu Bourdaloueu[93] (kod Lebedeva smo do tri sata ujutro ljuštiti butelje), a drugo, što je najvažnije (evo, prekrizit ću vam se kako god hoćete da govorim živu istinu), ostao sam zato što sam vam se htio, da tako kažem, potpuno i od srca ispovjediti i samim time pripomoći svom razvoju; s tom sam mišlju i zaspao negdje oko četiri sata, obljeven suzama. I hoćete li vjerovati čestitu čovjeku: u taj isti čas, dok me hvatao san, onako uistinu punog unutarnjih i, da tako kažem, vanjskih suza (jer sam, najposlije, jecao, sjećam se dobro), padne mi na pamet paklenska misao: »A kako bi bilo da od njega, na kraju krajeva, nakon te ispovijedi, uzajmim novaca?« Tako sam tu ispovijed pripremio, da tako kažem, kao kakav »fenezerf u suzama«[94], s tom namjerom da tim istim suzama utrem sebi put pa da mi, kad se raspekmezite, izbrojite sto pedeset rubalja na dlan. Nije li to podlo, što mislite?

— Ma, to zacijelo nije istina, nego se naprosto jedno s drugim steklo. Dvije misli su se stekle, to se vrlo često događa. Meni se to neprestance događa. Inače, mislim da to ne valja i, znate, Kelere, to najviše sam sebi zamjeram. Upravo kao da ste sad to o meni pričali. Čak sam koji put pomislio — nastavi knez vrlo ozbiljno, kao čovjek koga taj predmet istinski i duboko zanima — da su svi ljudi takvi, pa sam već počeo i odobravati sam sebi, jer je strašno teško boriti se protiv dvostrukih misli, sam sam to iskusio. Bog bi ga znao kako te misli čovjeku dolaze i niču. A eto, vi to jednostavno nazivate podlošću! Sad ću se opet pribojavati tih misli. Kako bilo da bilo, ja vam ne mogu suditi. Pa ipak, po mom mišljenju, ne može se to samo tako nazvati podlošću, što vi mislite? Pribjegli ste lukavštini da mi suzama izmamite novce, ali se, eto, i sami kunete da je vaša ispovijed imala i drugu svrhu, plemenitu, a ne samo financijsku; a što se tiče novaca, oni vam valjda trebaju za bančenje, je li? E, to je već, nakon ovakve ispovijedi, moralna slabost. Ali kako se opet može čovjek preko noći okaniti bančenja? To je nemoguće. Pa što ćemo onda? Najbolje će biti da se oslonimo na vašu savjest, što mislite?

Knez je neobično radoznalo motrio Kelera. Bilo je očito da ga već odavno zanima to pitanje o dvostrukim mislima.

— Ama, nije mi jasno, nakon ovoga, zašto vas smatraju idiotom! — uzvikne Keler.

Knez malko porumeni.

— Propovjednik Bourdaloue ne bi se smilovao čovjeku, a vi ste se smilovali i procijenili me zbilja onako ljudski! Da kaznim sam sebe i da vam dokažem koliko sam ganut, neću od vas sto pedeset rubalja, nego mi dajte samo dvadeset pet, i gotovo! Više mi ne treba, bar za dvije sedmice. Neću vam doći opet po pare prije nego što prođu dvije sedmice. Htio sam malo obradovati Agašu, ali nije ona vrijedna toga. O, dragi kneže, bog vas blagoslovio!

Dođe naposljetku Lebedev koji se bio upravo vratio kući, a kad opazi u Kelerovim rukama novčanicu od dvadeset pet rubalja, malo se namršti. Ali se Keler, čim se domogao novaca, požuri van i začas izgubi. Lebedev ga odmah poče ogovarati.

— Nepravedni ste, zbilja se iskreno pokajao — pripomene napokon knez.

— Ma šta vam vrijedi njegovo kajanje? Upravo koliko i ono moje jučer: »Nedostojan sam, nedostojan«, a ono samo puste riječi, molim lijepo!

— To su, dakle, bile samo puste riječi? A ja sam već mislio...

— Pa eto, vama, vama jedinom mogu reći istinu, zato što vi prozirete čovjeka skroz-naskroz: i riječi, i djela, i laž, i istina, sve vam je to kod mene izmiješano i potpuno iskreno. Istina i djela potječu iz mog iskrenog kajanja, vjerovali vi meni ili ne, evo, kunem vam se, a riječi i laž potječu iz paklenske (i uvijek prisutne) misli kako bih opet ulovio čovjeka, kako bih iskoristio i suze pokajnice! Tako mi boga da je tako! Nikom drugom ne bih ovo rekao, jer bi se taj samo nasmijao ili otpljunuo, ali vi, kneže, vi ćete me ljudski procijeniti.

— Ama, eto, upravo je isto tako i on maloprije govorio — uzvikne knez — i obojica baš kao da se nečim hvalite! Čak se vama i čudim, samo što je on iskreniji od vas, a vi ste od toga napravili pravi zanat. Ma, dobro, nemojte se sad opet mrštiti, Lebedeve, i nemojte stavljati ruku na srce. Nego, imate li mi štogod reći? Vi nikad ne dolazite bez razloga.

Lebedev se poče kreveljiti i izvijati.

— Čekam vas cijeli dan — nastavi knez — da vas nešto pitam; recite mi bar jedanput u životu istinu otprve; jeste li bilo kako sudjelovali pri dolasku one kočije sinoć ili niste?

Lebedev se opet poče kreveljiti, smijuljiti i trljati ruke, a na kraju čak i kihati, ali se još nikako ne mogaše nakaniti da odgovori.

— Vidim već da ste sudjelovali.

— Ali posredno, jedino posredno! Govorim vam živu istinu! Sudjelovao sam samo toliko što sam u pravo vrijeme javio izvjesnoj osobi da se kod mene okupilo društvo i da su prisutne neke osobe.

— Znam da ste svog sina onamo slali, sam mi je maloprije rekao, ali kakva vam je to opet spletka? — uzvikne knez nestrpljivo.

— Nije to moja spletka, ne — odmahivaše Lebedev rukom — tu su umiješani neki drugi, drugi, a prije bi se moglo reći da je to tlapnja nego spletka.

— Pa što je zapravo posrijedi, objasnite mi, za boga miloga! Zar zbilja ne vidite da se to tiče mene osobno? Pa tu žele ocrniti Jevgenija Pavloviča.

— Kneže! Presvijetli kneže! — poče se Lebedev opet izvijati. — Pa vi ne date čovjeku da kaže svu istinu; ja sam vam već počeo govoriti istinu, više puta, ali mi niste dali nastaviti...

Knez pošuti i porazmisli.

— Pa dobro, kažite mi onda istinu — izusti na jedvite jade, očito nakon velike borbe u sebi.

— Aglaja Ivanovna... — poče odmah Lebedev.

— Šutite, šutite! — poviče knez kao mahnit, sav crven od ozlojeđenosti, a možda i od stida. — To ne može biti, sve su to besmislice! Sve ste to vi sami izmislili, ili isto takvi luđaci kao što ste vi. I da nisam nikad više to čuo od vas!

Kasno navečer, oko jedanaest sati, dođe Kolja s punim košem novosti. Novosti su bile dvojake — iz Petrograda i iz Pavlovska. Na brzinu ispripovjedi glavne novosti iz Petrograda (ponajviše o Ipolitu i o sinoćnjim događajima), obeća da će se poslije opet vratiti na njih, pa prijeđe brže-bolje na novosti iz Pavlovska. Prije tri sata vratio se bio iz Petrograda i, ne svraćajući se knezu, otišao ravno do Jepančinovih. »Tamo je prava strahota!« Dakako da je na prvom mjestu kočija, ali se zacijelo još nešto dogodilo, nešto što on i knez još ne znaju. »Dabome, nisam špijunirao i nisam nikog ništa htio pitati; inače su me lijepo primili, nisam se ni nadao da će me tako lijepo primiti, ali o vama, kneže, ni riječi!« Najvažnije je i najzanimljivije od svega da se Aglaja posvadila sa svojima zbog Ganje. Nisu poznate nikakve potankosti, ali se zna da je zbog Ganje (pomislite samo!), i grdno su se, bome, zavadili, bit će da je nešto važno posrijedi. General je došao kasno, došao je namrgođen, došao je s Jevgenijem Pavlovičem, koga su vrlo lijepo dočekali, a Jevgenij Pavlovič je izvanredno dobro raspoložen i prijazan. Ali najveća je novost što je Lizaveta Prokofjevna, bez ikakve galame, pozvala k sebi Varvaru Ardalionovnu, koja je sjedila kod njenih kćeri, pa ju je jednom zasvagda istjerala iz svoje kuće, posve pristojno, doduše — »to mi je rekla sama Varja«. A kad je Varja došla od Lizavete Prokofjevne i opraštala se s gospođicama, one nisu ni znale da joj je zauvijek zabranjen pristup u njihovu kuću i da se posljednji put s njom opraštaju.

— Ali Varvara Ardalionovna bila je kod mene jutros u sedam sati? — u čudu će knez.

— A istjerana je negdje oko osam ili devet. Baš mi je žao Varje, a žao mi je i Ganje... oni su, svakako, vječito zaokupljeni nekakvim spletkama, ne mogu više bez njih. Nikad nisam znao što snuju, a i neću da znam. Ali vjerujte mi, dragi moj, dobri kneže, da Ganja ima srca. Taj je čovjek u mnogo čemu, naravno, propao, ali ima opet i osobina koje vrijedi otkriti, i nikad neću oprostiti sam sebi što ga prije nisam shvaćao... Ne znam treba li da raskinem s Jepančinovima, nakon ovoga što je doživjela Varja. Ja sam, doduše, od sama početka zauzeo nezavisno i samostalno držanje, ali svejedno treba da dobro promislim.

— Ne morate toliko žaliti brata — pripomene mu knez — jer, kad je već dotle došlo, znači da je Gavrila Ardalionovič postao opasan u očima Lizavete Prokofjevne, pa se valjda neke njegove nade i ostvaruju.

— Kako, kakve nade! — uzvikne Kolja zaprepašteno. — Pa ne mislite valjda da Aglaja... ma, to ne može biti!

Knez je šutio.

— Vi ste, kneže, strašan skeptik — nadoda Kolja nakon dvije-tri minute. — Primijetio sam da ste u posljednje vrijede postali velik skeptik; ničemu više ne vjerujete i sve nešto nagađate... a jesam li dobro u ovom slučaju upotrijebio riječ »skeptik«?

Mislim da jeste, iako, uostalom, ni sam pravo ne znam.

— Ali povlačim riječ »skeptik«, jer sam otkrio novo tumačenje — poviče najednom Kolja — vi niste skeptični, nego ljubomorni! Vraški ste ljubomorni na Ganju zbog izvjesne ponosite gospođice!

Pošto je to rekao, Kolja skoči na noge i nasmije se grohotom, kako se možda nikad još nije nasmijao. Kad je opazio da je knez pocrvenio preko ušiju, Kolja se još slađe nasmije; strašno mu se svidjela pomisao da je knez ljubomoran na Aglaju, ali se presta smijati čim primijeti da se knez uistinu ražalostio. Zatim su još vrlo ozbiljno i zabrinuto razgovarali oko sat ili sat i pol.

Sutradan je knez zbog jednog važnog posla proboravio gotovo cijeli dan u Petrogradu. Kad se već oko pet sati vraćao u Pavlovsk, sreo je na stanici Ivana Fjodoroviča. Ovaj ga brže-bolje zgrabi za ruku, pogleda oko sebe kao da se nečeg boji, pa povuče kneza za sobom u vagon prvog razreda da putuju zajedno. Gorio je od želje da popriča s njim o nečem važnom.

— Ponajprije, dragi kneže, ne ljuti se na mene, a ako sam ti što skrivio, prijeđi preko toga! Još jučer bih bio svratio do tebe, ali nisam znao što bi na to rekla Lizaveta Prokofjevna... Kod mene ti je kod kuće... pravi pakao, uselila nam se u kuću nekakva zagonetna sfinga, a ja hodam kao lud i ništa više ne razumijem. Ali, što se tebe tiče, mislim da si ti od svih najmanje kriv. Vidiš, kneže, lijepo je biti filantrop, ali nije prelijepo. Možda si to već i sam iskusio. Ja, naravno, volim dobrotu i poštujem Lizavetu Prokofjevnu, ali...

General je još dugo tako govorio, ali su mu riječi bile poprilično nesuvisle. Bilo je očito da ga je neobično potreslo i zbunilo nešto što mu je posve neshvatljivo.

— Za mene nema sumnje da ti nisi tu nimalo kriv — reče napokon malo jasnije — ali nam nemoj neko vrijeme dolaziti u kuću, molim te kao prijatelja, dok ne puhne drugi vjetar. Što se pak tiče Jevgenija Pavloviča — uzvikne neobično gorljivo — sve je to besmislena kleveta, kleveta nad klevetama! To su puke priče, tu je posrijedi spletka, želja da se sve pokvari i da nas zavade. Vidiš, kneže, reći ću ti na uho: između nas i Jevgenija Pavloviča nije pala još nijedna riječ, razumiješ li? Ničim se nismo vezali, ali ta riječ može pasti, i to čak uskoro, možda čak i svaki čas! A to sad žele spriječiti! A zašto, radi čega — nije mi jasno! Čudna je to žena, ekscentrična žena, toliko je se bojim da sam i san izgubio. A kakva ekipaža, konji bijelci, pa to je šik, to je baš ono što Francuzi nazivaju chic! Otkud joj sve to? Tako mi boga, zgriješio sam, pomislio sam prekjučer na Jevgenija Pavliča. Ali se pokazalo da to nikako ne može biti, a ako ne može biti, zašto onda želi da nam pomrsi račune? Eto, to mi ne ide u glavu! Da zadrži Jevgenija Pavloviča uza se? Ali, velim ti, tako mi ovog križa, da je on uopće ne poznaje i da su te mjenice izmišljotina! A onako mu bezobrazno dovikuje preko ulice ti! Prava pravcata urota! Jasno je da to treba prezirno odbaciti, a prema Jevgeniju Pavliču udvostručiti poštovanje. Tako sam rekao i Lizaveti Prokofjevnoj. A sad ću tebi reći svoju najskrovitiju misao: čvrsto sam uvjeren da to ona čini samo zato da se meni osobno osveti, znaš, za ono prije, iako joj nikad nisam ništa nažao učinio. Crvenim se čim se toga sjetim. I eto, sad se opet pojavila, a već sam mislio da joj se trag zameo. I gdje je sad taj Rogožin, molim te lijepo? Mislio sam da je ona već odavno gospođa Rogožin.

Ukratko, čovjek je bio posve izbačen iz kolotečine. Gotovo je cio sat putem sam govorio, sam pitao, sam sebi odgovarao, stiskao knezu ruku i, ako ništa drugo, uvjerio kneza da mu nije ni nakraj pameti da u njega posumnja. A to je knezu bilo i te kako važno. General na kraju ispriča nešto knezu o rođenom stricu Jevgenija Pavliča, predstojniku nekakva ureda u Petrogradu — »na visoku je položaju, sedamdeset mu je godina, bonvivan, gurman i, uopće, krepak starčić... Ha-ha! Znam da je čuo za Nastasju Filipovnu i da je čak oblijetao oko nje. Svratio sam se nedavno do njega, međutim, nikog ne prima, nešto je bolestan, ali je bogat, bogat, ugledan i... dao mu bog da još dugo poživi, ali opet će sve to ostati Jevgeniju Pavliču... Fïoce, hoće... pa ipak se nekako bojim! Ne znam čega, ali se bojim... Kao da nešto lebdi u zraku, kao da leti šišmiš, leti nesreća, bojim se, bojim!...«

Napokon, tek nakon tri dana, kako smo već spomenuli, Jepančinovi su se formalno pomirili s knezom Lavom Nikolajevičem.

XII

Bilo je sedam sati navečer; knez se spremao da pođe u park. Najednom Lizaveta Prokofjevna bane na verandu.

— Prvo, nemoj misliti da sam došla moliti te za oproštenje — poče ona. — Koješta! Svemu si sam kriv.

Knez je šutio.

— Jesi li kriv ili nisi?

— Isto toliko koliko i vi. Uostalom, ni vi ni ja nismo ništa skrivili. Prekjučer sam mislio da sam kriv, ali sam uvidio da nisam.

— Dakle, takav si ti! E pa, lijepo; a sad slušaj i sjedi jer ja ne kanim kod tebe stajati.

Oboje sjedoše.

— Drugo, ni riječi o onim pakosnim deranima! Posjedit ču i porazgovarat ću s tobom samo desetak minuta; došla sam da nešto doznam (a ti si već bogzna šta pomislio, a?). A ako i jednu jedinu riječ pisneš o onim drskim balavcima, ustat ću i otići i zauvijek raskrstiti s tobom.

— Dobro — odgovori knez.

— Dopusti da te upitam: jesi li prije dva ili dva i pol mjeseca, oko Uskrsa, pisao Aglaji?

— Je-jesam.

— A sto si time htio? Što si joj napisao? Pokaži mi pismo!

Lizaveti Prokofjevnoj gorjele su oči, samo što se nije tresla od nestrpljenja.

— Pismo nije kod mene — strašno se uplaši i začudi knez. — Ako još postoji, i ako je čitavo, onda je kod Aglaje Ivanovne.

— Ne izmotavaj se! Što si joj pisao?

— Ne izmotavam se i ničeg se ne bojim. Ne vidim nikakva razloga zašto joj ne bih pisao...

— Šuti! Poslije ćeš govoriti. Što si joj pisao? Zašto si sad. pocrvenio?

Knez porazmisli.

— Ne znam što mislite, Lizaveta Prokofjevna. Samo vidim da vam to pismo nikako nije po volji. Priznajte da bih vam mogao uskratiti odgovor na takvo pitanje; ali, da vam pokažem kako se nemam čega bojati, i kako ne žalim što sam ga napisao, i kako se nipošto ne crvenim zbog njega (tu knez umalo što ne postane još dvaput crveniji u licu), reći ću vam sve što sam napisao, jer mislim da ga znam napamet.

Rekavši to, knez ponovi gotovo od riječi do riječi što je bio napisao u onom pismu.

— Kakvo naklapanje! Pa šta, po tebi, ima da znači ta besmislica? — oštro ga upita Lizaveta Prokofjevna, pošto je neobično pozorno saslušala pismo.

— Ne znam ni sam pravo; samo znam da su mi osjećaji bili iskreni. Tada sam proživljavao časove punog života i velikih nada.

— Kakvih nada?

— Ne znam kako bih rekao, ali to nisu bile nade na koje vi sad, možda, mislite... ama, ukratko, te su se nade odnosile na budućnost i na radost zbog toga što možda ovdje nisam stranac, nisam tuđinac. Najednom mi je nekako omilila domovina. Jednog sunčanog jutra uzeo sam pero i napisao joj to pismo; zašto baš njoj — ne znam. Ponekad čovjek zaželi da ima uza se prijatelja; i ja sam valjda tako poželio prijatelja... — nadometne knez nakon kraće šutnje.

— Da nisi možda zaljubljen?

— N-nisam. Pa... pa, pisao sam joj kao sestri; i potpisao sam se kao brat.

— Hm; navlaš; razumijem.

— Vrlo mi je teško odgovarati na sva ta vaša pitanja, Lizaveta Prokofjevna.

— Znam da ti je teško, ali se mene ni najmanje ne tiče što ti je teško. Čuj, reci mi po istini, kao pred Bogom, lažeš li mi ili ne lažeš?

— Ne lažem.

— Je li istina da nisi zaljubljen?

— Mislim da je živa istina.

— Gle ga, »misli«! Je li onaj balavac nosio to pismo?

— Zamolio sam Nikolaja Ardalionoviča...

— Balavac! Balavac! — plahovito mu upade u riječ Lizaveta Prokofjevna. — Neću da znam ni za kakvog Nikolaja Ardalionoviča! Balavac!

— Nikolaj Ardalionovič...

— Balavac, kad ti kažem!

— Ne, nije balavac, nego je Nikolaj Ardalionovič — odvrati napokon knez odlučno, premda prilično tiho.

— Ma dobro, zlato moje, dobro! Ovo ću ti upisati u dobro.

Časak je još svladavala uzbuđenje i predisala.

— A što vam znači onaj »vitez bijedni«?

— Nemam pojma; to su izmislili bez mene; valjda neka šah.

— Lijepo je sve to sad najednom doznati! Samo zar je njoj zbilja stalo do tebe? Pa sama te je nazivala »nakazicom« i »idiotom«.

— Niste mi baš morali to reći — napomene knez prijekorno, gotovo šapatom.

— Nemoj se sad ljutiti! Ma to ti je svojeglava, luda, razmažena djevojka — ako zavoli koga, svakako će ga grditi na sva usta i smijati mu se u brk; i ja sam bila ista takva. Samo, molim te, zlato moje, nemoj sad likovati, nije još tvoja; ne vjerujem u to, nikad neće biti tvoja! Kažem ti ovo zato da se znaš ubuduće ravnati. Čuj, zakuni mi se da se nisi oženio onom.

— Lizaveta Prokofjevna, što vam je, zaboga? — umalo što knez ne poskoči sa stolca od zaprepaštenja.

— Ali ti nije puno falilo da se oženiš?

— Nije mi puno falilo da se oženim — prošapta knez i obori glavu.

— Pa šta, jesi li u nju zaljubljen kad je tako? Jesi li radi nje doputovao? Radi one}

— Nisam doputovao da se oženim — odgovori knez.

— Je li tebi išta sveto na ovom svijetu?

— Jest.

— Zakuni mi se da nisi doputovao radi toga da se onom oženiš!

— Kunem se u što god hoćete.

— Vjerujem ti; poljubi me sad! Jedva jednom da dahnem dušom; ali znaj da te Aglaja ne voli; po tome se i ravnaj! I neće poći za tebe dok sam ja živa! Jesi li me čuo?

— Jesam.

Knez se toliko zacrvenio da nije mogao pogledati u oči Lizaveti Prokofjevnoj.

— Utuvi to sebi u glavu! Čekala sam te kao samu Providnost (a nisi to zavrijedio!), uzglavlje sam svoje obnoć zalijevala suzama — ne zbog tebe, srce, ne boj se, imam ja svoje druge jade, vječite i vazda iste jade! Nego, evo zašto sam te tako nestrpljivo čekala: još i dan-danas vjerujem da mi te je sam Bog poslao da mi oudeš prijatelj i rođeni brat. Nemam nikog uza se osim one stare Belokonske, a i ona je otperjala, i uz to je pobenavila od starosti, prava ovca. A sad mi odgovori jednostavno da ili ne: znaš li zašto je ona prekjučer dovikivala ono iz kočije?

— Vjerujte mi da nisam u tome imao nikakva udjela i da ništa ne znam!

— Dobro, vjerujem ti. Sad i ja drukčije mislim o tome, ali još jučer prije podne krivila sam za sve Jevgenija Pavliča. Prekjučer cijeli dan i jučer prije podne. Sad im, naravno, moram dati za pravo: jasno je kao dan da su s njim zbijali sprdnju kao s kakvom budalom, zbog nečega, radi nečega (već je to samo po sebi sumnjivo, pa i ružno je!), ali neće Aglaja poći za njega, to ti ja kažem! Neka je on ne znam kako dobar, ali bit će ovako kako ti velim. I prije sam se dvoumila, ali sam sad tvrdo odlučila: »Najprije me strpajte u lijes i zakopajte u zemlju, a onda mi udajte kćer,« eto, tako sam danas odbrusila Ivanu Fjodoroviču. Vidiš li koliko povjerenja imam u tebe, je li?

— Vidim i uviđam.

Lizaveta Prokofjevna prodorno je gledala knezu u oči; možda joj je bilo mnogo stalo do toga da dozna kakav su dojam učinile na njega njezine riječi o Jevgeniju Pavliču.

— O Gavrili Ivolginu ne znaš ništa?

— Zapravo... znam mnogo.

— Jesi li znao ili nisi da je u vezi s Aglajom?

— Nisam imao pojma — začudi se i, štoviše, uzdrhta knez. — Šta kažete, da je Gavrila Ardalionovič u vezi s Aglajom Ivanovnom? Ma to ne može biti!

— Bio je sve donedavno. Sestra mu je cijelu zimu krčila put, radila je kao krtica.

— Ne vjerujem — odlučno ponovi knez, nakon kraćeg razmišljanja i uzrujanosti. — Da je to istina, sigurno bih već znao.

— Valjda bi on sam došao da ti se ispovjedi i isplače na prsima? Eh, ti, naivčino jedna naivna! Svi te vuku za nos kao... kao... I zar te nije stid što mu vjeruješ? Zar zbilja ne vidiš da te mota oko malog prsta?

— Dobro znam da me pokatkad obmanjuje — preko volje izusti knez u pola glasa — pa i on zna da ja to znam... — nado veže i ne doreče.

— Znaš, a vjeruješ mu! Samo je još to falilo! Uostalom, kako bi i mogao biti drugačiji! I čemu se samo ja još čudim. Boze mili! Pa je li ikad postojao takav čovjek kao što si ti? Uh! A znaš li da je preko tog Ganjke, ili te Varke, stupila u vezu i s Nastasjom Filipovnom?

— Tko?! — usklikne knez.

— Aglaja.

— Ne vjerujem! To ne može biti! Pa radi čega?

On skoči sa stolca.

— Ni ja ne vjerujem, iako ima dokaza. Ta ti je djevojka svojeglava, ta ti je djevojka mušičava, luda! Ta ti je djevojka opaka, opaka, opaka! Dovijeka ću tvrditi da ie opaka! Sve su mi one sad takve, čak i ona drvena Marija, Aleksandra, ali ona mi se već otela iz ruku. Ali ni ja tome ne vjerujem! Možda zato što ne želim vjerovati — dometne, nekako više za se. — A što nam nisi dolazio? — okrene se opet iznenada knezu. — Što nam nisi dolazio sva ova tri dana? — nestrpljivo mu vikne po drugi put.

Knez joj poče iznositi svoje razloge, ali ga ona ponovo presiječe u riječi:

— Svi te drže za budalu pa te varaju! Jučer si bio u gradu; kladila bih se da si na koljenima molio onog gada da primi od tebe deset tisuća.

— Nipošto, nije mi bilo ni nakraj pameti. Nisam ga čak ni vidio, a, osim toga, on nije gad. Dobio sam od njega pismo.

— Pokaži mi ga!

Knez izvadi iz lisnice pismo i preda ga Lizaveti Prokofjevnoj. Pismo je glasilo ovako:

»Poštovani gospodine, ja, naravno, nemam ni najmanje prava, u očima svijeta, da budem tašt. Po općem mišljenju, suviše sam ništavan za to. Ali tako je u očima svijeta, a nije i u vašim. Potpuno sam se uvjerio, poštovani gospodine, da ste, možda, zaista bolji od drugih. Ne slažem se s Doktorenkom i razilazim se s njim što se toga tiče. Neću nikad primiti od vas ni kopjejke, ali ste pomogli mojoj majci i zato vam dugujem zahvalnost, ali ništa drugo, zbog svoje slabosti. U svakom slučaju, imam o vama drukčije mišljenje i smatrao sam za potrebno da vam to kažem. I stoga držim da između nas ne može više biti nikakve veze. Antip Burdovski.

P.S. Svotu koja nedostaje do dvjesta rubalja[95] isplatit ću vam svakako u toku vremena.«

— Kakve besmislice! — zaključi Lizaveta Prokofjevna dobacujući mu pismo. — Nije vrijedilo ni čitati. Što se sad tu smijuckaš?

— Priznajte da ste i uživali citajuci to pismo.

— Šta? Zar taj galimatijas pun taštine? Pa zar zbilja ne vidiš da su svi oni šenuli pameću od oholosti i taštine?

— Jest, ali je priznao krivnju, raskrstio je s Doktorenkom, a što je taštiji, to mu je taština više patila. E, vi ste, Lizaveta Prokofjevna, baš kao malo dijete!

— Ti baš kao da želiš dobiti od mene ćušku, je li?

— Ne, nipošto ne želim. Nego vam to kažem zato što vas je to pismo obradovalo, a ne želite to pokazati. Što se stidite svojih osjećaja? A takvi ste u svemu.

— Da se nisi više usudio da mi prekoračiš prag — skoči Lizaveta Prokofjevna na noge, blijeda od srdžbe. — Da mi nisi više ni primirisao u kuću!

— A za tri dana doći ćete sami da me pozovete... Ama, kako vas nije stid? Pa to su vaši najljepši osjećaji, što ih se onda stidite? Samo mučite sami sebe.

— Ni na samrti te neću pozvati! Zaboravit ću i kako se zoveš! Zaboravila sam već!

I jurne s verande, što dalje od kneza.

— Pa meni je ionako već zabranjeno dolaziti k vama! — dovikne knez za njom.

— Šta-a? Tko ti je zabranio?

U hipu se okrene, baš kao da ju je tko uho iglom. Knez se skanjivaše da joj odgovori; osjetio je da se grdno zarekao.

— Tko ti je to zabranio? — bjesomučno vikne Lizaveta Prokofjevna.

— Zabranila mi je Aglaja Ivanovna...

— Kad? Ma go-vo-ri već jednom!!!

— Pa jutros mi je javila neka se nikad više ne usudim doći k vama.

Lizaveta Prokofjevna je stajala zapanjena, ali je u isto vrijeme i nešto premišljala.

— Kako ti je to javila? Po kome? Po onom balavcu? Poručila ti je? — uzvikne ponovo.

— Poslala mi je pisamce — reče knez.

— Gdje ti je? Daj ga ovamo! Odmah!

Knez porazmisli časak, a onda izvadi iz džepića na prsluku običan papirić na kojem je pisalo ovo:

»Kneže Lave Nikolajeviču! Ako namjeravate, i nakon svega onoga što se zbilo, da me iznenadite posjetom u našem ljetnikovcu, budite uvjereni da ja neću biti među onima koji će se obradovati vašem posjetu. Aglaja Jepancina.«

Lizaveta Prokofjevna razmišljaše časak, a onda naglo poleti prema knezu, uhvati ga za ruke i povuće za sobom.

— Hajde odmah! Idemo sad odmah, ovog časa! — razvika se ona, obuzeta neobičnim uzbuđenjem i nestrpljenjem.

— Ali, izložit ćete me...

— Čemu? Eh, prostodušna naivčino! Pa ti baš kao da i nisi muško! E, sad ću ja sama sve vidjeti, na svoje oči...

— Ma pustite me da bar šešir uzmem...

— Eto ti tog tvog bijednog šešírića, hajdemo sad! Nisi čak imao ukusa ni da bolji šešir izabereš!... To ti je ona... to ti je ona poslije onog što se dogodilo... onako, u žaru — mrmljaše Lizaveta Prokofjevna, vukući za sobom kneza i ne ispuštajući ga ni način iz ruke. — Nedavno sam te ja branila, rekla sam jasno i glasno da si budala što nam ne dolaziš... inače ti ne bi ni napisala takvo besmisleno pismo! Nedolično pismo! Nedolično čestite, dobro odgojene, pametne, pametne djevojke!... Hm... — produži ona. — Već joj je, naravno, i samoj bilo krivo što ne dolaziš, samo što se nije dosjetila da tako ne smije pisati idiotu, jer će on to doslovno shvatiti, kao što si, eto, i shvatio. A što si sad napeo uši? — vikne jer je uvidjela da se izlanula. — Njoj baš treba takav pajac kao što si ti, odavno nije vidjela takvog pajaca, eto zašto te zove! A baš mi je drago, baš mi je drago što će ti sad natrljati nos. Tako ti i treba. A ona to zna, oho, još kako zna!...

TREĆI DIO

I

U nas se vječito tuže kako nema praktičnih ljudi; ima, kažu, mnogo političara, pa i generala ima mnogo; kojekakvih ravnatelja možeš naći odmah koliko god hoćeš — ali praktičnih ljudi nema pa nema. Bar se svi tuže da ih nema. Cak vele da na nekim željezničkim prugama nema ni čestitih službenika; vele da se nikako ne može uvesti bar kakva-takva administracija ni u jednom brodarskom društvu. Sad čuieš kako su se na nekoj, netom otvorenoj pruzi sudarili vlakovi ili se vagoni survali s mosta; sad opet javljaju kako cijeli vlak umalo što nije prezimio usred snježnih polja — otputovali ljudi na svega nekoliko sati, a ostali u snijegu pet dana. Na nekom drugom mjestu, kažu, na stotine tona robe gnjije po dva, pa i po tri mjeseca, čekajući na otpremu. Pa onda opet, kažu (uostalom, teško je u to i povjerovati), jedan je službenik, to jest neki nadzornik, mjesto da otpravi robu, uredovao šakom maznuvši po zubima nekog trgovačkog pomoćnika, koji je navaljivao na njega da mu otpremi robu, a zatim je još nadzornik protumačio svoj uredovni postupak time što se, eto, malo »raspalio«. Reklo bi se da u državnoj službi ima toliko nadleštava da je strašno i pomisliti koliko ih ima; svi su služili, svi služe, svi žele služiti — pa kako se onda ne može od tolikog osoblja sastaviti koliko-toliko pristojna administracija jednog brodarskog društva?

Na takvo pitanje dobiva se katkad neobično jednostavan odgovor — toliko jednostavan da čovjek ne može naprosto povjerovati takvu objašnjenju. Istina je, vele, da su kod nas svi služili ili služe, i već se dvjesta godina to prenosi po najboljem njemačkom uzoru, od pradjedova do praunuka, ali upravo su ti službenici i najnepraktičniji ljudi, pa smo dotjerali dotle da su i sami službenici, sve donedavno, držali da su apstraktnost i nedostatak praktičnog znanja gotovo najbolje vrline i preporuke. Uostalom, nismo htjeli govoriti o službenicima, nego zapravo, o praktičnim ljudima. Što se toga tiče, nema nikakve sumnje da su sc bojažljivost i posvemašnji nedostatak osobne inicijative oduvijek u nas smatrali za najvažnije i najbolje oznake praktična čovjeka, pa i dan-danas se smatraju. Ali zašto da

krivimo samo sebe — ako ovo mišljenje treba shvatiti kao neko okrivljavanje? Nedostatak originalnosti smatrao se posvuda, po cijelom svijetu, od pamtivijeka, kao glavna vrlina i najbolja preporuka poslovna čovjeka, poslovna i praktična, i barem devedeset devet posto ljudi (najmanje) oduvijek je zastupalo to mišljenje, i možda je samo jedna stotinka ljudi oduvijek mislila i misli drugačije.

Izumitelje i genije gotovo su uvijek na početku njihova rada (a vrlo često i na kraju) smatrali u društvu za obične budale — ovo je već otrcano zapažanje i svima je isuviše dobro poznato. Tako su, na primjer, u toku nekoliko desetaka godina svi nosili svoje novce u založnu štedionicu[96] i nanijeli onamo milijarde uz kamate od četiri posto, pa kad je, naravno, založna štedionica ukinuta i svi se morali snalaziti kako znaju i umiju, dobar je dio tih milijuna morao bezuvjetno ispariti u dioničarskoj groznici u rukama varalica — što su čak nalagali pristojnost i ćudoređe. Upravo ćudoređe; jer, budući da su ćudoredna bojažljivost i pristojno pomankanje originalnosti bili u nas sve dosad, po općem uvjerenju, bitne vrline poslovna i čestita čovjeka, bilo bi suviše nemoralno, pa i nepristojno, kad bi se ljudi tako naglo promijenili. Koja se, primjerice, majka što nježno voli svoje dijete neće uplašiti i razboljeti od straha ako joj sin ili kći makar i malčice isklizne iz tračnica: »Ama, radije neka bude sretan i pozivi u dobru, bez originalnosti« — misli svaka majka ljuljajući svoje dijete u zipci. A naše dadilje, uspavljujući djecu, od pamtivijeka tepaju i pjevuše: »General ćeš biti, u zlatu hoditi!« I naše su dadilje, dakle, držale generalski čin za vrhunac ruske sreće, pa je taj čin zacijelo najomiljeniji nacionalni ideal mirna, divna blaženstva. A zaista — tko u nas nije mogao, ako je kako-tako položio ispit i proveo trideset pet godina u službi, postati napokon general i uštedjeti stanovitu svotu novaca u založnoj štedionici? I tako je Rus, gotovo bez imalo truda, stjecao napokon glas poslovna i praktična čovjeka. Kod nas zapravo nije mogao postati general samo originalan čovjek, drugim riječima, čovjek nemirna duha. Možda je tu posrijedi i neki nesporazum, ali, govoreći općenito, čini se da je to istina, a naše je društvo imalo puno pravo ovako utvrditi svoj ideal praktična čovjeka.

Pa ipak smo sad ovdje napričali mnogo toga suvišnog, a htjeli smo zapravo samo u nekoliko riječi objasniti poznatu nam obitelj

Jepančinovih. Ti su ljudi, ili barem oni članovi te obitelji koji su najviše bili skloni razmišljanju, neprestano patili od jedne gotovo zajedničke obiteljske značajke potpuno suprotne vrlinama o kojima smo maloprije raspredali. Iako nisu potpuno shvaćali tu činjenicu (jer je nju teško shvatiti), ipak su gdjekad naslućivali da kod njih u obitelji ne ide sve onako kao u drugih. U svih je glatko, a kod njih nekako hrapavo; svi se kližu po tračnicama, a oni svaki čas iskoče iz tračnica. Svi se svaki čas smjerno pribojavaju nečeg, a oni ništa. Lizaveta Prokofjevna se, doduše, i previše koječega plašila, ali to opet nije bila ona smjerna, otmjena bojažljivost za kojom su čeznuli. Uostalom, možda se jedina Lizaveta Prokofjevna uznemirivala, jer su gospođice bile još mlade — premda vrlo pronicave i podrugljive — a general je, doduše, sve poimao (poprilično teško, doduše), ali je u škakljivim prilikama govorio samo: hm! i na kraju krajeva polagao sve svoje nade u Lizavetu Prokofjevnu. Prema tome, na njoj je zapravo ležala odgovornost. I ne može se reći da se ta obitelj isticala, na primjer, nekakvom vlastitom inicijativom ili iskakala iz tračnica iz neke svjesne težnje za originalnošću, što bi bilo već posve nedolično. Ni govora! Ničega od svega toga nije uistinu bilo, naime, nikakva svjesno zadana cilja, a ipak je, na kraju krajeva, obitelj Jepančinovih bila, doduše, i te kako čestita, ali nekako nije bila onakva kakve treba da budu sve čestite obitelji. U posljednje vrijeme Lizaveta Prokofjevna počela je za sve kriviti jedino samu sebe i svoju »nesretnu« ćud — što je još samo povećalo njene muke. Počesto je samu sebe krstila »glupom, nepristojnom čudakinjom« i izjedala se od sumnjičavosti, neprestance je gubila glavu, nije znala kako bi se izvukla iz najobičnijih neprilika i počesto je peuveličavala svoje nedaće.

Na samu početku naše pripovijesti spomenuli smo da su Jepančinovi uživali opće i iskreno poštovanje. I samom Ivanu Fjodoroviču, čovjeku neugledna porijekla, iskazivali su svi i posvuda nesumnjivo poštovanje. To je poštovanje i zavređivao, prvo, kao bogataš i čovjek koji ne pripada među »posljednje na svijetu«, a drugo, kao čovjek koji nije bogzna kako pametan, ali je na svom mjestu. Međutim, reklo bi se da je stanovita, tupoglavost gotovo prijeko potrebna osobina, ako ne baš svakog djelatnika, a ono bar svakog ozbiljnog čovjeka koji mlati pare. Najposlije, general je imao

pristojne manire, bio je skroman, umio je držati jezik za zubima, a u isto vrijeme nije dopuštao da mu drugi gaze po nogama, i to ne samo zbog svog generalstva nego i zato što je bio pošten i valjan čovjek. Najvažnije je od svega bilo to što je imao moćne zaštitnike. A što se tiče Lizavete Prokofjevne, ona je, kako smo već kazali, bila i ugledna roda, iako kod nas ne drže mnogo do roda ako uz to nema i prijeko potrebnih veza. Ali ona je napokon stekla i veze; nju su poštivali i, naposljetku, zavoljeli takvi uglednici da su je iza njih, dabome, morali i svi ostali poštivati i primati. Nema dvojbe da su njene obiteljske brige bile neosnovane, da su im uzroci bili beznačajni i dozlaboga preuveličani; ali, kad tko ima na nosu ili na čelu bradavicu, onda mu se neprestano čini kako svi na svijetu gledaju samo tu njegovu bradavicu, kako mu se rugaju i zamjeraju na njoj, pa makar on inače otkrio Ameriku. Nema dvojbe ni o tome da su u društvu doista držali Lizavetu Prokofjevnu za »čudakinju«, ali su je u isto vrijeme nesumnjivo poštivali. Međutim, Lizaveta Prokofjevna prestala je napokon vjerovati i da je poštuju — i u tome je bila sva nevolja. Dok je gledala svoje kćeri, mučila ju je sumnja da neprekidno nečim nanosi štetu njihovoj karijeri, da joj je ćud smiješna, nezgodna i nesnosna — zbog čega je, dakako, neprestance svaljivala krivnju na kćeri i Ivana Fjodoroviča, pa se po cijele dane svađala s njima, iako ih je istodobno voljela toliko da je zaboravljala na samu sebe; voljela ih je tako reći ludo.

Najviše ju je morila sumnja da joj i kćeri postaju navlas isto takve »čudakinje« kao što je ona, i da takvih djevojaka kao što su one nema na cijelom svijetu, pa i ne treba da ih bude. »Odgajam nihilistkinje, ništa drugo!« — govorila je počesto u sebi. U posljednju godinu dana, a napose u najnovije vrijeme, ta je tužna misao sve više i više u njoj hvatala korijen. »Prvo i prvo, zašto se ne udaju?« — pitala se počesto. »Samo da majku muče — u tome vide svrhu života, a to je, naravno, sve od tih novih ideja, svemu je krivo to prokleto žensko pitanje! Zar nije Aglaji prije pola godine puhnulo u glavu da odreže sama sebi svoju prekrasnu kosu? (Bože moj, pa ja nisam ni imala u njenim godinama takvu kosu!) Već je držala škare u rukama, jedva sam je na koljenima namolila da odustane od svog nauma!... Pa dobro, ona je to, recimo, učinila iz pakosti, da napakosti majci, zato što je pakosna, svojeglava, razmažena, ali je najgore što

je pakosna, pakosna, pakosna! Ali zar se nije poslije ona debela Aleksandra povela za njom, htjela odrezati one svoje čupe, ali ona nije iz pakosti, ni iz mušičavosti, nego čista srca, kao prava budala, pošto ju je Aglaja uvjerila da će joj bez kose biti zgodnije spavati i da je neće boljeti glava? A koliko, koliko, koliko su sve one, evo već pet godina, imale samo prosaca! I bili su to zaista sami čestiti ljudi, bilo je među njima čak i divnih ljudi! Pa šta čekaju, što se ne udaju? Samo da majci napakoste — nemaju nikakva drugog razloga! Nikakva! Nikakva!«

Napokon je sunce ogrijalo i njeno majčinsko srce; bar će jednu kćer, bar će Adelaidu, napokon, udomiti. »Bar jednu da skinem s vrata« — govorila je Lizaveta Prokofjevna kad bi joj se ukazala prilika da o tome govori naglas (u sebi se izražavala kudikamo nježnije). I kako su lijepo i kako dolično sve to upriličili; čak se i po salonima pričalo o tome s poštovanjem. Čovjek je viđen, knez, imućan, dobar čovjek i još joj je po volji, pa što bi se više moglo poželjeti? Ali za Adelaidu se i prije bojala manje nego za ostale dvije kćeri, iako su njene umjetničke sklonosti katkad i te kako unosile nemir u vazda nepovjerljivo srce Lizavete Prokofjevne. »Ali je zato vesele ćudi i uz to vrlo razborita — ta djevojka neće nikad propasti« — utješila bi se naposljetku. Najviše se plašila za Aglaju. Uzgred budi rečeno, o najstarijoj, Aleksandri, Lizaveta Prokofjevna nije ni sama znala što bi mislila — bi li se plašila za nju ili ne bi? Čas bi joj se činilo da je već posve »propala«; dvadeset pet godina — ostat će, dakle, stara frajla. A »onako lijepa!...« Lizaveta Prokofjevna plakala je čak zbog nje noću, dok je Aleksandra Ivanovna u isto doba spavala snom pravednika. »Ma šta je ona zapravo — nihilistkinja ili obična budala?« Da nije budala, o tome, inače, nije Lizaveta Prokofjevna ni najmanje sumnjala — mnogo je držala do mišljenja Aleksandre Ivanovne i rado se s njom savjetovala. Ali da je »drvena Marija«, o tom nije bilo nikakve sumnje: »Toliko je mirna da je ne možeš ni razdrmati! Uostalom, ni sve drvene Marije nisu mirne — uh! Sasvim sam zbog njih izgubila glavu!« Liza veta Prokofjevna osjećala je nekakvu neobjašnjivu samilosnu simpatiju prema Aleksandri Ivanovnoj, još više nego prema Aglaji, koja joj je bila idol. Ali žučljive upadice (u kojima se poglavito i očitovala njena majčinska brižnost i naklonost), zabadanja, nadimci kao što je

»drvena Marija«, samo su nasmijavali Aleksandru. To je dovodilo dotle da bi katkad i kakva sitnica strahovito rasrdila i uzrujala Lizavetu Prokofjevnu. Aleksandra Ivanovna je, na primjer, rado malo dulje spavala i obično je mnogo sanjala, ali su joj se snovi vječito isticali nekom neobičnom prazninom i nevinošću, te bi bolje pristajali kakvu sedmogodišnju djetetu; i eto, čak je i ta nevinost počela, tko zna zašto, ljutiti njenu mamicu. Jednom je Aleksandra Ivanovna sanjala devet kokoši, i oko toga je izbila prava svađa između nje i majke, a zašto? To je teško objasniti. Jedanput, samo jedanput, uspjela je sanjati nešto, recimo, originalno — prisnio joj se monah, sam, u nekakvoj mračnoj sobi, u koju se neprestano bojala ući. Taj su san odmah, slavodobitno, nasmijane, ispričale Lizaveti Prokofjevnoj ostale dvije sestre, ali se mamica opet rasrdila i sve ih tri okrstila budalama. »Hm! Mirna je kao prava budala, i baš je prava drvena Marija, ne možeš je razdrmati, a sve nešto tuguje, pokatkad tako tužno gleda čovjeka! Za čim to žali, za čim?« Gdjekad je to isto pitala i Ivana Fjodorovića, i to, po svom običaju, histerično, prijeteći, očekujući da joj on odmah odgovori. Ivan Fjodorovič bi tada samo promrsio hm, namrštio se, slegnuo ramenima i napokon zaključio šireći ruke:

— Muž joj treba!

— Samo ne daj joj bože takva muža kao što ste vi, Ivane Fjodoroviču — prasnula bi napokon, kao bomba, Lizaveta Prokofjevna — da u svojim prosuđivanjima i zaključcima ne bude kao vi, Ivane Fjodoroviču; da ne bude takav grubi grubijan kao što ste vi, Ivane Fjodoroviču...

Ivan Fjodorovič bi se tada odmah sklanjao ispred očiju Lizaveti Prokofjevnoj, koja bi se nakon eksplozije opet umirila. Dakako da bi već istog dana dovečer postala neobično pažljiva, mirna, ljubazna i smjerna prema Ivanu Fjodoroviču, prema »svom grubom grubijanu« Ivanu Fjodoroviču, prema svom dobrom i dragom, obožavanom Ivanu Fjodoroviču, jer je cijeli život voljela i, štoviše, bila zaljubljena u svoga Ivana Fjodorovića, što je vrlo dobro znao i sam Ivan Fjodorovič i stoga beskrajno poštovao svoju Lizavetu Prokofjevnu.

Ali glavna i vječita njena briga bila je Aglaja.

»Potpuno, potpuno je ista kao ja, moja slika i prilika u svakom pogledu — govorila je u sebi Lizaveta Prokofjevna — svojeglav,

pogan vražičak! Nihilistkinja, čudakinja, bezumnica, pakosnica, pakosnica, pakosnica! O, bože, Kako će samo biti nesretna!«

Ali, kako već rekosmo, granulo je sunce i načas sve nekako ublažilo i obasjalo. Gotovo mjesec dana Lizaveta Prokofjevna bila je posve odahnula od svih briga. U povodu Adelaidine skore udaje počelo se u otmjenu društvu govoriti i o Aglaji, a Aglaja se svagdje držala upravo divno, odmjereno, pametno, pobjedonosno i malčice oholo, ali kako joj je to samo dobro pristajalo! Bila je tako prijazna, tako umiljata cijeli taj mjesec prema majci! (»Treba još, doduše, tog Jevgenija Pavloviča dobro, dobro promotriti, treba ga proučiti, a čini se da ni Aglaji nije do njega mnogo više stalo nego do drugih!«) Ipak je odjednom postala tako ljupka djevojka — a kako je samo lijepa, bože moj, kako je lijepa, iz dana je u dan sve ljepša! Ali eto...

Ali eto, čim se pojavio taj nesretni knežić, taj kukavni idiot, sve se opet uzburkalo, sve se u kući okrenulo naopačke!

A šta se zapravo dogodilo?

Za sve druge zacijelo se ništa nije dogodilo. Ali upravo se time odlikovala Lizaveta Prokofjevna što je, u kombinacijama i zbrci svega što je inače potpuno obično, vječito obuzeta nemirom, svagda umjela uočiti nešto što bi je ponekad strahovito plašilo, budilo u njoj najsumnjičaviji, najneobjašnjiviji, pa prema tome i najmučniji strah. Kako li joj je tek bilo kad je sad odjednom, usred cijelog tog kaosa smiješnih i neosnovanih strepnji, doista počelo izbijati na vidjelo nešto što je kanda zbilja bilo važno, nešto što je kanda zbilja opravdavalo i sve njene brige, i sumnje, i nepovjerenje.

»I kako su se samo usudili, kako su se usudili da mi napišu ono prokleto anonimno pismo o onoj beštiji, da se splela s Aglajom?« — mislila je Lizaveta Prokofjevna cijelim putem dok je vukla za sobom kneza, i poslije, kod kuće, kad ga je posjela za okrugli stol oko kojeg je bila na okupu cijela obitelj. — »Kako im je to uopće moglo pasti na pamet? Pa, ja bih umrla od stida kad bih samo malčice u to povjerovala ili kad bih pokazala to pismo Aglaji! Tako se podrugivati nama, Jepančinovima! A sve, sve je to zbog Ivana Fjodoroviča, sve je to zbog vas, Ivane F j odoro viču! Eh, zašto nismo otišli na Jelagin[97], govorila sam im ja da odemo na Jelagin. To je pismo, znam, možda napisala Varka, ili možda... svemu je, svemu kriv Ivan

Fjodorovič! Njemu je ona beštija priredila tu psinu, za uspomenu na prijašnju vezu, da ga izvrgne ruglu, upravo isto onako kako mu se nekad smijala u brk, vukla ga za nos, dok joj je još biserje nosio... Najposlije smo ipak u to svi mi upleteni, kćeri su vam ipak upletene, Ivane Fjodoroviču, djevojke, gospojice, gospojice iz najboljeg društva, udavače, one su tamo bile, tamo su stajale, sve čule, a upletene su i u onaj skandal s onim deranima, uživajte samo, i tamo su bile i sve čule! Ma neću mu to oprostiti! I zašto je Aglaja već tri dana histerična, zašto sa sestrama umalo što se nije posvadila, čak i s Aleksandrom kojoj je uvijek ljubila ruke kao majci — iz poštovanja? Zašto već tri dana svima zadaje zagonetke? I što će tu Gavrila Ivolgin? Zašto je jučer i danas počela hvaliti Gavrilu Ivolgina i rasplakala se? Zašto se u onom anonimnom pismu spominje onaj prokleti ‚vitez bijedni' kad Aglaja nije ni sestrama pokazala kneževo pismo? I čemu... zašto, zašto sam sad odjurila kao bez duše do njega i sama ga dovukla ovamo? Bože moj, pošašavila sam, što sam ovo učinila? S jednim mladićem razgovarati o tajnama svoje kćeri, i to još... i to još o tajnama koje se, tako reći, njega samog tiču! Bože moj, još je dobro što je idiot i... i... naš prijatelj! Samo, zar se Aglaja zbilja zagledala u takvu nakazicu! Bože moj, što baljezgam! Fuj! Baš smo originalni... trebalo bi nas sve pod staklom pokazivati, mene prvu, za ulaznicu od deset kopjejaka. Neću vam to oprostiti, Ivane Fjodoriču, nikad vam to neću oprostiti! I što ga sad ona ne bocka? Rekla je da će ga bockati, a eto, ne bocka ga! Eno je, gle, pilji li u njega, pilji, i šuti, ne miče se od niega, stoji, a tobože mu zabranila da dolazi... A on sjedi blijed kao krpa. I proklet, proklet bio taj brbljavac Jevgenij Pavlič, ne da nikome do riječi! Gle ga samo kako je razvezao, ne možeš ni riječi ubaciti. A sad bih odmah sve lijepo doznala, samo kad bih mogla navesti razgovor na to...

Knez je doista sjedio prilično blijed za okruglim stolom i reklo bi se da je vrlo prestrašen, a u isti mah kao da mu na časove obuzima dušu zanos što je i njemu samom nepojmljiv. O, kako zazire da pogleda na onu stranu, u onaj kut iz kojeg ga netremice gledaju dva poznata crna oka, a u isto vrijeme kako prendre od sreće što sjedi opet ovdje, među njima, što će čuti onaj poznati glas — nakon onoga što mu je napisala! »Bože, što li će sad reći!« Sam nÿe progovorio još ni jedne jedine riječi i napreže se da slusa Jevgenija Pavloviča,

koji je »razvezao« i malokad bio tako zadovoljan i uzbuđen kao sad, večeras. Knez ga je slušao, ali dugo nije mogao shvatiti ni jedne riječi. Svi su bili na okupu osim Ivana Fjodorovića, koji se još nije bio vratio iz Petrograda. Bio je tu i knez Š. Činilo se da namjeravaju da malo poslije, prije čaja, poslušaju glazbu. Bilo je očito da su ovaj razgovor zapodjeli još prije nego što je došao knez. Domalo se stvori na verandi i Kolja koji je odnekud stigao. »Primaju ga, dakle, opet, kao i prije« — pomisli knez.

Ljetnikovac Jepančinovih bio je raskošna vila u stilu švicarske kuće, ukusno ukrašena sa svih strana cvijećem i zelenilom. Oko nje je bio omanji, ali divan cvijetnjak. Svi su sjedili na verandi, kao i kod kneza; samo što je ova veranda bila prostranija i ljepše uređena.

Predmet razgovora kao da nije bio svima po ćudi; moglo se zaključiti da je razgovor potekao iz nekakve žestoke prepirke, pa su svi, naravno, željeli promijeniti temu, ali Jevgenij Pavlovič kao da se baš zato još više uzjogunio, ne mareći za dojam koji čini na prisutne; kao da ga je knežev dolazak još više podbo. Lizaveta Prokofjevna se mrgodila, iako nije sve shvaćala. Aglaja je sjedila jpo strani, tako reći u kutu, i nije se micala, samo je slušala i uporno šutjela.

— Dopustite — vatreno se branio Jevgenij Pavlovič — ja uopće i ne govorim protiv liberalizma. Liberalizam nije nikakav grijeh; liberalizam je neophodno potreban dio svake cjeline koja bi se bez njega raspala ili odumrla; liberalizam ima isto takvo pravo na život kao i najćudoredniji konzervatizam; nego, ja ruski liberalizam napadam, i opet ponavljam da ga napadam, zapravo, zato što ruski liberal nije ruski liberal, nego je neruski liberal. Dajte mi ruskog liberala pa ću ga sad odmah tu pred svima vama izljubiti.

— Samo ako bi se on htio s vama ljubiti — reče Aleksandra Ivanovna, koja je bila nekako neobično uzbuđena. Čak su joj i obrazi bili rumeniji nego obično.

»Eto na — pomisli Lizaveta Prokofjevna — inače samo spava i jede, ne možeš je razdrmati, ali jedanput se u godini iznenada trgne i bubne tako nešto da samo zincš.«

Knez letimice zapazi da Aleksandri Ivanovnoj nekako nije po volji što Jevgenij Pavlovič govori tako veselo o ozbiljnoj temi, što se tobože žesti a u isti mah kao da se šali.

— Maloprije sam ustvrdio, upravo prije nego što ste vi došli, kneže — produži Jevgenij Pavlovič — da naši dosadašnji liberali potječu samo iz dva staleža, iz nekadašnjeg vlastelinskog (ukinutog) i iz seminarskog[98]. A kako su se oba ta staleža na kraju pretvorila u prave kaste, u nešto potpuno odvojeno od naroda, i to što dalje, to više, od pokoljenja do pokoljenja, onda je, dakle, i sve ono što su radili i što rade potpuno nenacionalno...

— Kako? Prema tome, sve ono što se uradilo nije rusko? — usprotivi se knez Š.

— Nije nacionalno; ako i jest rusko, nije nacionalno; ni naši liberali nisu Rusi, ni naši konzervativci nisu Rusi, nitko... A budite uvjereni da nacija ne priznaje ništa od svega onoga što su radili vlastelini i seminaristi, ni sad ni ubuduće...

— Taman posla! Kako možete braniti takav paradoks, ako uopće govorite ozbiljno? Ne mogu dopustiti da tako napadate rusku vlastelu; pa i vi ste sami ruski vlastelin — plahovito odgovori knez Š.

— Ama, ja i ne govorim o ruskoj vlasteli u tom smislu kako ih vi shvaćate. To je čestit stalež, ako ništa drugo već i zato što im ja pripadam; pogotovo sad, kad više ne postoji...

— A zar ni u književnosti nije bilo ničega nacionalnog? — unese mu se u riječ Aleksandra Ivanovna.

— Nisam stručnjak za književnost, ali i ruska je književnost sva, po mom mišljenju, neruska, osim možda Lomonosova, Puškina i Gogolja.

— Prvo, to nije malo, a drugo, jedan je od njih potekao iz naroda, a ostala su dvojica bili vlastelini — nasmije se Adelaida.

— Tako je, ali nemojte još likovati! Kako su od svih russkih pisaca samo ta trojica uspjela kazati nešto zaista svoje, osobno, što nisu ni od koga uzajmili, ta su trojica samim time odmah postali i nacionalni. Tko god od Rusa rekne, napiše ili uradi štogod svoje, neotuđivo i neuzajmijeno svoje, taj neminovno postaje nacionalan, sve da i loše govori ruski. To je za mene aksiom. Ali nismo poveli razgovor o književnosti, nego o socijalistima, i od njih je potekao razgovor; e pa, ja tvrdim da kod nas nema nijednog ruskog socijalista; nema ga niti ga je bilo zato što su svi naši socijalisti također ili vlastelini ili seminaristi. Svi naši priznati, razglašeni socijalisti, i ovdašnji i oni u

inozemstvu, nisu ništa drugo doli oni isti liberali, vlastelini iz doba kmetstva. Što se smijete? Dajte mi samo njihove knjige, dajte mi njihova učenja, njihove memoare, i jamčim vam da ću, iako nisam književni kritičar, napisati vrlo uvjerljivu književnu kritiku u kojoj ću dokazati, jasno kao dan, da je svaku stranicu u njihovim knjigama, brošurama, memoarima prije njih već napisao neki bivši ruski vlastelin. Njihov gnjev, njihovo nezadovoljstvo, njihova duhovitost — sve je to vlasteosko (još iz doba prije Famusova![99]). Njihov zanos, njihove suze, prave, možda i iskrene suze, opet su vlasteoske! Vlasteoske ili seminarističke... Opet se smijete, i vi se, kneže, smijete? Ni vi se ne slažete sa mnom?

Doista su se svi smijali, pa se i knez osmjehnuo.

— Ne mogu vam ovako naprečac reći slažem li se s vama ili ne slažem — prozbori knez, koji se najednom prestao smješkati i lecnuo se, kao školarac zatečen u kakvoj nepodopštini — ali vas uvjeravam da vas vrlo rado slušam...

Dok je to govorio, gotovo je gubio dah i, štoviše, hladan znoj izbio mu na čelo. Bile su to prve riječi što ih je izgovorio otkako je došao. Htjede se obazreti, ali se ne usudi; Jevgenij Pavlovič zapazi tu njegovu kretnju i osmjehne se.

Iznijet ću vam, gospodo, jednu činjenicu — nastavi on prijašnjim tonom, naime, tobože neobično zaneseno i vatreno, a u isti mah gotovo podrugljivo, možda čak i na račun vlastitih riječi — činjenicu koju sam imao čast sam zapaziti, pa i otkriti, štoviše, potpuno sam; bar se o tome nije još nigdje govorilo ni pisalo. U toj se činjenici očituje sama bit ruskog liberalizma one vrste o kojoj vam govorim. Prvo, što je drugo liberalizam, općenito govoreći, nego napadanje (je li opravdano ili neopravdano — to je sad drugo pitanje) na postojeći društveni poredak? Nije li tako? E pa, ta se moja činjenica sastoji u tome da ruski liberalizam nije napadanje na postojeći društveni poredak, nego na samu bit našeg života, na sam život, a ne samo na poredak, nije napadanje na ruski poredak, nego na samu Rusiju. Moj je liberal dotjerao dotle da niječe i samu Rusiju, to jest mrzi i tuče rođenu majku. Svaka ruska nezgoda i nedaća izaziva u njega smijeh, samo što ga ne ushićuje. On mrzi narodne običaje, rusku povijest, sve. Ako za nj ipak ima kakva opravdanja, onda je ono

možda u tome što ne shvaća što radi, i što svoju kivnost na Rusiju drži za vrlo plodotvoran liberalizam (o, često ćete kod nas naći liberala kojima ostali plješću, a koji su možda, u biti, najzadrtiji, najzatucaniji i najopasniji konzervativci a da toga ni sami ne znaju!). Tu kivnost na Rusiju neki su naši liberali, sve donedavno, smatrali, tako reći, za pravu ljubav prema domovini i dičili se time kako tobože vide bolje od drugih kakva treba da bude ta ljubav; ali sad su već postali otvoreniji pa su se počeli stidjeti čak i riječi »ljubav prema domovini«, čak su i sam taj pojam protjerali i izbacili kao nešto štetno i bezvrijedno. Ta je činjenica istinita, to vam ja jamčim, a... valjalo je ipak kad-tad izreći svu istinu, jednostavno i otvoreno; međutim, ta činjenica nije nikad i nigdje prije postojala, otkad je svijeta i vijeka, ni u jednom drugom narodu, pa je, prema tome, slučajna i možda nije bitna, slažem se. Nigdje drugdje ne može biti liberala koji mrzi i svoju rođenu domovinu. Pa kako se onda može sve to kod nas protumačiti? Isto onako kao i ono maloprije — time što ruski liberal zasad još nije ruski liberal, tako i nikako drugačije, po mom mišljenju.

— Sve to što si rekao, Jevgenije Pavloviču, smatram samo za šalu — ozbiljno mu odvrati knez Š.

— Ja nisam vidjela sve liberale i ne usuđujem se suditi o njima — reče Aleksandra Iavnovna — ali sam nerado slušala to vaše izlaganje: uzeli ste pojedinačan slučaj i uzdigli ga do općeg pravila, pa ste, prema tome, ocrnili ljude.

— Pojedinačan slučaj? A-a! Pala je i ta riječ — prihvati Jevgenij Pavlovič. — Kneže, što vi mislite je li to pojedinačan slučaj ili nije?

— I ja moram priznati da nisam bogzna što vidio i da nisam mnogo bio u društvu... s liberalima — reče knez — ali mi se čini da možda imate unekoliko pravo, i da je taj ruski liberalizam o kojem ste govorili zaista donekle sklon mrziti i samu Rusiju, a ne samo njen društveni poredak. Naravno, samo donekle... naravno, to se nikako ne može na sve odnositi...

Spleo se i nije dorekao što je htio. Koliko je god bio uzbuđen, ovaj ga je razgovor i te kako zanimao. U kneza je bila jedna osebujna značajka koja se sastojala u neobično naivnoj pozornosti s kojom je svagda slušao sve što ga je zanimalo, i u neobično naivnim odgovorima na pitanja koja bi mu sugovornici zadavali. Na njegovu licu, pa i u držanju, ogledala se ta navinost, ta vjera koja ne zapaža

ni podsmijeha ni humora. Ali, premda se Jevgenij Pavlovič već bio navikao da mu se obraća nekako osobito podsmješljivo, sad ça je, nakon njegova odgovora, pogledao nekako vrlo ozbiljno, baš kao da se nije od njega nadao takvu odgovoru.

— Tako... tako kažete? To je ipak čudno — reče. — A jeste li mi to sad ozbiljno odgovorili, kneže?

— Pa zar me niste ozbiljno pitali? — odvrati knez u čudu.

Svi se nasmijaše.

— Ma što mu vjerujete — reče Adelaida. — Jevgenij Pavlič uvijek i sa svima zbija šalu! Da samo znate o čemu sve katkad potpuno ozbiljno priča!

— Ja mislim da je ovo mučan razgovor i da ga nije trebalo ni počinjati — oštro će Aleksandra. — Htjeli smo poći u šetnju...

— Pa hajdemo, divna je večer! — uzvikne Jevgenij Pavlovič. — Ali, da vam dokažem kako sam ovaj put govorio potpuno ozbiljno i, što je najvažnije, da to dokazem knezu (vi me, kneže, neobično zanimate, a kunem vam se da nipošto nisam baš tako lakouman čovjek kakav se svakako činim, iako sam inače prilično lakouman!) i... ako dopuštate, gospodo, zadao bih knezu još jedno, posljednje pitanje, iz osobne radoznalosti, pa ćemo onda završiti ovaj razgovor. To mi je pitanje, baš kao navlaš, prije dva sata palo na pamet (vidite, kneze, i ja ponekad razmišljam o ozbiljnim stvarima). Ja sam na njega našao odgovor, ali da vidimo što će reći knez. Maloprije ste spomenuli »pojedinačan slučaj«. Taj je izraz kod nas vrlo poznat, često ga možete čuti. Nedavno su svi govorili, pisali o onom užasnom ubojstvu, kad je šestoro ljudi poubijao onaj... mladić, i o branitelj evu čudnom govoru u kojem je rekao da je zločincu u njegovoj neimaštini sasvim prirodno došla na um pomisao da pobije šestoro ljudi. Nije baš tako rekao, ali je smisao, čini mi se, isti ili se svodi na to. Branitelj je, po mom osobnom mišljenju, kad je izricao tu čudnovatu misao, bio potpuno uvjeren kako govori nešto najliberalnije, najhumanije i najnaprednije što se uopće može kazati u ovo naše doba. E pa, šta sad vi mislite: je li ovakvo izopačavanje pojmova i uvjerenja, ovakvo nastrano i neobično gledanje na zbivanja, je li to pojedinačan ili opći slučaj?

Svi udariše u smijeh.

— Pojedinačan, dakako da je pojedinačan — nasmijaše se Aleksandra i Adelaida.

— I dopusti da te ponovo upozorim, Jevgenije Pavliču — nadoveže knez Š. — da je tvoja šala već isuviše otrcana.

— A što vi mislite, kneže? — ne doču ga Jevgenij Pavlovič, pošto je ulovio na sebi radoznao i ozbiljan pogled kneza Lava Nikolajeviča. — Kako se vama čini: je li to pojedinačan ili opći slučaj? Moram priznati da sam radi vas i smislio to pitanje.

— Ne, nije pojedinačan — izusti knez tiho, ali odlučno.

— Za boga miloga, Lave Nikolajeviču — uzvikne knez Š. pomalo mrzovoljno — pa zar ne vidite da vas lovi na lijepak; očito se ruga i baš je vas uzeo na nišan.

— Ja sam mislio da Jevgenij Pavlič govori ozbiljno — pocrveni knez i obori pogled.

— Dragi moj kneže — produži knez $. — sjetite se samo o čemu smo jednom razgovarali, prije otprilike tri mjeseca; razgovarali smo baš o tome kako se na našim mladim, nedavno osnovanim sudovima može već naći mnogo valjanih i darovitih branitelja![100] A koliko su već naši porotnici izrekli vrijednih presuda! I kako ste se tada radovali, i kako sam se ja tada radovao vašoj radosti... rekli smo da se možemo podičiti... A ta nezgrapna obrana, taj čudni argument, to je naravno, slučajnost, jedinica među tisućama.

Knez Lav Nikolajevič porazmisli, pa odgovori posve uvjereno, premda tiho i, štoviše, nekako plašljivo:

— Htio sam samo reći da se na izopačavanje ideja i pojmova (kako je rekao Jevgenij Pavlič) može vrlo često naići, da je to, na žalost, kudikamo prije opći slučaj nego pojedinačan. Štoviše, možda ne bi ni bilo takvih nevjerojatnih zločina kad to izopačavanje ne bi bio već opći slučaj...

— Nevjerojatnih zločina? Ali, uvjeravam vas da je navlas istih takvih zločina, pa možda i užasnijih, bilo i prije, da ih je oduvijek bilo, i to ne samo kod nas nego svagdje, i da će ih, po mom mišljenju, još vrlo dugo biti. Razlika je jedino u tome što prije nije kod nas bilo javnosti u tolikoj mjeri, a sad se počelo javno govoriti, pa i pisati o tome, i zato se čini da su se takvi zločinci tek sad pojavili. Eto, u

tome je vaša zabluda, neobično naivna zabluda, kneže, vjerujte mi — podrugljivo se osmjehne knez Š.

— Znam i ja da je i prije bilo vrlo mnogo zločina, isto tako groznih; baš sam nedavno bio u nekim robijašnicama gdje sam imao priliku upoznati se s nekim zločincima i kažnjenicima. Ima čak i strašnijih zločinaca nego što je taj, ima ih koji su pobili po desetoro ljudi a da se uopće nisu pokajali. Nego, evo što sam primijetio: i najokorjeliji ubojica koji se nije pokajao ipak zna da je zločinac, naime, savjest mu kaže da je počinio zlo, iako se uopće ne kaje. I svi su oni takvi, a oni o kojima je govorio Jevgenij Pavlič uopće ne smatraju sami sebe za zločince i misle da su imali pravo i... da su čak dobro postupili, naime, samo što tako ne misle. Eto, u tome je baš, po mom mišljenju, strahovita razlika. I nemojte zaboraviti da su to sve mladi ljudi, naime, baš u onim godinama u kojima je čovjek najotporniji pa najlakše može podleći utjecaju izopačenih ideja.

Knez Š. nije se više smijao, samo je začuđeno slušao kneza. Aleksandra Ivanovna, koja je već odavno bila zaustila da nešto kaže, ušutjela je, baš kao da ju je spriječila nekakva osobita misao. A Jevgenij Pavlovič samo što nije zinuo od čuda, gledajući ovaj put kneza bez trunka podrugljivosti...

— A što mu se toliko čudite, gospodine dragi? — nenadano se umiješa Lizaveta Prokofjevna. — Što mislite, da je on gluplji od vas pa da ne umije tako dobro prosuđivati kao vi?

— Ne, nisam to mislio — reče Jevgenij Pavlovič — nego, kako to, kneže (oprostite što vas ovo pitam), kad tako dobro sve to vidite i zapažate, kako to da niste (oprostite mi još jednom) u onom čudnom sporu... znate, onom što ste ga imali neki dan... s Burdovskim, ako se tako zove... kako to da niste primijetili isto takvo izopačavanje ideja i moralnih uvjerenja? Upravo navlas isto takvo? Tada mi se učinilo da to uopće ne primjećujete.

— Znate šta, gospodine moj — ražesti se Lizaveta Prokofjevna — svi smo mi to primijetili, i evo, sjedimo ovdie i hvalimo se pred njim, a on je danas dobio pismo od jeanoga od njih, od onog glavnog, prištavog, sjećaš se, Aleksandra? I eto, moli ga taj u pismu za oprošten je, doduše, na svoj način, i javlja mu da je raskrstio s onim svojim drugom što ga je onda podbadao, sjećaš se,

Aleksandra? I da sad knezu vise vjeruje. Eto, a mi takva pisma još nismo dobili, iako smo se navikli da tu pred njim dižemo nos.

— A znate li da se i Ipolit preselio maloprije u naš ljetnikovac? — vikne Kolja.

— Šta? Već je tu? — uznemiri se knez.

— Stigao je odmah pošto ste vi i Lizaveta Prokofjevna otišli; ja sam ga dopratio.

— E, kladila bih se — plane odjednom Lizaveta Prokofjevna, koja je potpuno smetnula s uma kako je maloprije hvalila kneza — kladila bih se da je ovaj jučer otišao do njega na onaj njegov tavan i na koljenima ga molio za oproštenje, ne bi li se onaj pakosni paklenjak umilostivio i preselio ovamo. Jesi li bio jučer kod njega? Pa i sam si maloprije priznao. Jesi li ili nisi? Jesi li klečao pred njim ili nisi?

— Nije uopće klečao — vikne Kolja — nego baš naprotiv: Ipolit je jučer uhvatio kneza za ruku i dvaput mu je poljubio, vidio sam svojim očima, i tako se završio cijeli njihov razgovor, samo što je knez jednostavno rekao Ipolitu da će mu biti lakše u ljetnikovcu, i Ipolit je odmah pristao da se preseli k nama, čim mu bude malo bolje.

— Niste trebali, Kolja... — promrmlja knez, ustajući i uzimajući šešir. — Zašto ste to ispričali, ja...

— Kamo ćeš? — zaustavi ga Lizaveta Prokofjevna.

— Smirite se, kneže — produži zagrijani Kolja — nemojte ga sad uznemirivati, jer je odmah poslije puta zaspao. Vrlo je zadovoljan. I znate, kneže, mislim da će biti mnogo bolje da se danas ne vidite s njim, da odgodite to do sutra jer će inače opet izgubiti glavu. Jutros je rekao da se već pola godine nije osjećao tako dobro, tako jak; čak i triput manje kašlje.

Knez zapazi kako se Aglaja iznenada pomakne i priđe stolu. Nije se usudio da je pogleda, ali je svim svojim bićem osjećao kako ga u tom trenutku glèda, i to, možda, prijeteći, kako joj se u crnim očima svakako zrcali ozlojeđenost, i kako joj se lice zažarilo.

— A meni se čini, Nikolaju Ardalionoviču, da ga nije trebalo ovamo dovoditi, ako je to onaj isti sušičavi dečko koji je onda proplakao i pozivao nas na svoj pogreb — pripomene Jevgenij Pavlovič. — Tako je lijepo govorio o zidu susjedne kuće da će svakako, uvjeravam vas, zažaliti opet za tim svojim zidom.

— Pravo i kaže: posvađat će se i potući s tobom pa će otići, pazi što sam ti rekla!

I Lizaveta Prokofjevna dostojanstveno privuče košaricu sa svojim ručnim radom. Smetnula je bila s uma da su neki već poustajali spremajući se da pođu u šetnju.

— Sjećam se kako se razmetao tim svojim zidom — preuze opet Jevgenij Pavlovič. — Bez tog zida neće moći efektno umrijeti, a njemu je i te kako do toga stalo da efektno umre.

— Pa dobro, šta hoćete? — promrsi knez. — Ako mu baš ne želite oprostiti, umrijet će i bez vas... A preselio se ovamo radi drveća.

— O, što se mene tiče, ja mu sve opraštam; možete mu to slobodno reći.

— Ne valja to tako shvaćati — tiho i nekako preko volje odgovori knez, gledajući svejednako u jednu točku na podu i ne podižući očiju — nego tako da i vi pristanete da primite od njega oproštenje.

— Šta ja imam s tim? Što sam mu ja skrivio?

— Ako to ne shvaćate, onda... pa ipak, shvaćate; on je tada htio... da vas sve blagoslovi i da primi vaš blagoslov, ništa više...

— Dragi moj kneže — preuze brže-bolje nekako obzirno knez Š., pošto je izmijenio poglede s nekolicinom prisutnih — nije lako domoći se raja na zemlji, a vi ipak pomalo računate na raj. Raj je teško dosegnuti, kneže, kudikamo teže nego što se čini vašem zlatnom srcu. Nego, radije se okanimo ovog razgovora jer ćemo se inače opet, možda, svi uzrujati, a onda...

— Idemo slušati glazbu — odsiječe Lizaveta Prokofjevna, ustajući zlovoljno.

Za njom poustajaše i ostali.

II

Iznenada knez priđe Jevgeniju Pavloviču.

— Jevgenije Pavliču — reče nekako neobično plahovito i uhvati ga za ruku — vjerujte mi da vas ipak, usprkos svemu, smatram za vrlo čestita i dobra čovjeka, vjerujte mi...

Jevgenij Pavlovič čak ustane od zaprepaštenja. Časak se jedva suzdržavao da ne prasne u smijeh; ali, kad malo bolje pogleda,

zapazi da knez nekako nije potpuno pri sebi, ili da je, u najmanju ruku, nekako osobito raspoložen.

— Kladim se, kneže — uzvikne — da ste htjeli nešto sasvim drugo reći i da, možda, niste uopće htjeli meni reći.. Ali šta vam je? Nije vam dobro?

— Možda, možda mi zaista nije dobro, i vrlo ste dobro napomenuli da se možda nisam htio vama obratiti.

Tako reče i nasmiješi se nekako čudno i, štoviše, smiješno, ali najednom usklikne, baš kao da se ražestio:

— Nemojte me podsjećati na ono kako sam se prekjučer ponio... Strašno sam se stidio ova dva dana... Znam da sam kriv...

— Ama... ama, što ste tako strašno učinili?

— Vidim da se vi, Jevgenije Pavloviču, možda najviše od svih stidite zbog mene; crvenite se, a to je znak zlatna srca. Odmah ću sad otići, vjerujte mi...

— Ma šta on to priča? Da ne počinju tako ti njegovi napadi? — uplašeno se obrati Lizaveta Prokofjevna Kolji.

— Ne obazirite se na mene, Lizaveta Prokofjevna, ništa me ne hvata; odmah ću otići. Znam da je mene... priroda zakinula. Bolovao sam dvadeset četiri godine, od rođenja pa do svoje dvadeset četvrte godine. Shvatite ovo kao da sam i sad bolestan. Odmah ću otići, odmah, vjerujte mi. Ne crvenim se, jer bi čudno bilo kad bi se zbog toga čovjek crvenio, nije li tako? Ali sam u društvu suvišan... Ne govorim ovo iz taštine... U ova dva dana mnogo sam razmišljao i zaključio da vas moram prvom prilikom iskreno i pošteno o svemu obavijestiti. Ima takvih ideja, ima uzvišenih ideja o kojima ja ne smijem govoriti, jer bi mi se svakako svi nasmijali u lice; i knez Š. me maloprije podsjetio na to... Ne znam se držati kako treba, nemam osjećaja mjere; moje riječi ne odgovaraju mojim mislima, a to je ponižavanje tih misli. I zato nemam prava... uz to sam i sumnjičav, i... i uvjeren sam da. mi u ovoj kući nitko neće nažao učiniti, i da me vole više nego što zavređujem, ali znam (pouzdano znam) da je nakon dvadesetak godina bolovanja moralo svakako nešto ostati od te bolesti, pa mi se ljudi moraju, htjeli-ne htjeli, narugati koji put... nije li tako?

Zirkao je oko sebe kao da očekuje nekakav odgovor i odluku. Svi su stajali ne znajući što da misle nakon te neočekivane, bolesne i,

reklo bi se, svakako bezrazložne upadice. Ali je ta upadica bila povod jednoj čudnoj epizodi.

— A zašto to ovdje govorite? — uzvikne iznenada Aglaja. — Zašto to njima govorite? Njima! Njima!

Kao da je bila ozlojeđena preko svake mjere — iz očiju su joj vrcale iskre. Knez je stajao pred njom nijem i najednom problijedi.

— Ovdje nema nikoga tko bi bio vrijedan takvih riječi! — plane Aglaja. — Svi, svi ovi ovdje nisu vrijedni ni vašeg malog prsta, ni uma ni srca vašeg! Vi ste pošteniji od svih njih, plemenitiji od svih njih, bolji od svih njih, valjaniji od svih njih, plemenitiji od svih njih! Ovdje ih ima koji nisu dostojni ni da se sagnu i podignu rupčić koji vam je ovaj čas pao na pod... Zašto ponižavate sami sebe i držite da manje vrijedite od ostalih? Zašto ste sve u sebi tako iskrivili, zašto nemate nimalo ponosa?

— Bože, tko bi to rekao! — pljesne rukama Lizaveta Prokofjevna.

— Vitez bijedni! Hura! — vikne Kolja oduševljeno.

— Šutite!... Kako se usuđuju da me vrijeđaju ovdje, u vašoj kući! — okomi se iznenada Aglaja na Lizavetu Prokofjevnu, pošto je već zapala u ono histerično raspoloženje u kojem se ne pazi ni na kakve granice i u kojem se ruše sve prepreke. — Zašto me svi, svi odreda muče? Zašto mi, kneze, sve ove dane ne daju mira zbog vas? Nipošto se neću udati za vas! Znajte, nikad i ni za šta na svijetu! Upamtite to dobro! Pa kako bih se se mogla udati za takva smiješna svata kao što ste vi? Da se vidite samo u zrcalu kako sad tu stojite!... Zašto, zašto me zadirkuju da ću se ja udati za vas? Vi to morate znati! I vi ste se urotili s njima!

— Pa nitko je uopće nije zadirkivao! — uplašeno promrmlja Adelaida.

— Nikom nije bilo ni nakraj pameti, nije bilo ni riječi o tome! — uzvikne Aleksandra Ivanovna.

— Tko ju je zadirkivao? Kad su je zadirkivali? Tko je to rekao? Bunca li to ona ili ne bunca? — zapitkivaše ih sve Lizaveta Prokofjevna držćući od srdžbe.

— Svi su to govorili, svi do jednog, sve ove dane! A ja se nikad, nikad neću udati za njega!

Pošto se iz vikala, Aglaja se poli gorkim suzama, pokri lice rupčićem i svali se na stolac.

— Pa on te još nije ni zaprosio...

— Ja vas nisam ni zaprosio, Aglaja Ivanovna — ote se najednom knezu.

— Šta-a? — otegne najednom Lizaveta Prokofjevna začuđeno, užasnuto. — Šta je sad to-o-o?

Nije mogla svojim ušima vjerovati.

— Htio sam reći — htio sam reći... — uzdrhta knez. — Htio sam samo objasniti Aglaji Ivanovnoj... bila bi mi čast objasniti joj kako uopće nisam namjeravao... imati čast da zaprosim njenu ruku... i to nikad... Ja nisam tu ništa kriv, tako mi boga, nisam kriv, Aglaja Ivanovna! Nikad to nisam htio, i nikad mi nije bilo ni nakraj pameti, i nikad neću, vidjet ćete i sami, vjerujte mi! To me je, valjda, neki zlobnik oklevetao pred vama! Budite bez brige!

Dok je to govorio, primaknuo se Aglaji. Ona odmakne rupčić kojim je pokrila bila lice, zirne na njega i na cijelu njegovu zaplašenu priliku, pojmi njegove rijeci i odjednom mu se nasmije u brk — takvim veselim i neobuzdanim smijehom, takvim smiješnim i podrugljivim smijehom da se Adelaida prva nije mogla suzdržati, pogotovo kad je i sama pogledala kneza, te pohrli do sestre, zagrli je i prasne u isti onakav neobuzdan, đački, veseo smijeh kao i ona. Gledajući ih, knez se također poče odjednom smijuckati i ponavljati radosno i sretno:

— E pa, hvala bogu, hvala bogu!

Tada se više ni Aleksandra nije mogla suzdržati da se ne nasmije od sveg srca. Činilo se da tom njihovom kikotu nikad neće biti kraja.

— E, baš su lude! — progunđa Lizaveta Prokofjevna. — Sad te zaplaše, a sad opet...

Ali već se smijao i knez Š., smijao se i Jevgenij Pavlovič, kikotao se bez prestanka i Kolja, hikotao se i knez gledajući ih sve redom.

— Hajdemo u šetnju, u šetnju! — poviče Adelaida. — Svi skupa, i knez, dakako, s nama; sad nemate razloga da odete, dragi čovječe! Kako je to drag čovjek, je li, Aglaja? Je l' da, mamice? Osim toga, moram ga svakako, svakako poljubiti i zagrliti za ono... za ono maloprije s Aglajom. Maman, draga moja, smijem li ga poljubiti? Aglaja! Dopusti mi da poljubim tvoga kneza! — dovikne ta vragolanka i zaista priskoči knezu i poljubi ga u čelo. Knez je uhvati za ruke i čvrsto stisne tako da Adelaida umalo što ne zajauče,

pogleda je beskrajno radosno i najednom prinese njenu ruku svojim ustima i tri puta je poljubi.

— Hajdemo već jednom! — pozva ih sve Aglaja. — Kneže, vi ćete mene pratiti. Može li, maman? Prosac koji me je odbio? Vi ste me odbili jednom zauvijek, kneže? Ama, nemojte tako, ne pruža se tako ruka dami, zar zbilja ne znate kako se dama vodi ispod ruke? Eto, tako, vidite, idemo sad, lijepo pred svima, hoćete li da idemo pred svima, tête-à-tête?[101]

Tako je neprekidno govorila smijući se još na mahove.

— Hvala bogu! Hvala bogu! — ponavljaše Lizaveta Prokofjevna, ne znajući ni sama čemu se raduje.

»Ovo su zbilja neobični ljudi!« — pomisli knez Š. možda već po stoti put otkako se s njima upoznao, ali... sviđali su mu se ti neobični ljudi. Što se pak tiče kneza, on mu se možda nije baš mnogo sviđao; kad iziđoše u šetnju, knez Š. bio je pomalo namrgođen i nekako zabrinut.

Činilo se da je Jevgenij Pavlovič neobično dobro raspoložen, cijelim putem do željezničke postaje nasmijavao je Aleksandru i Adelaidu koje su se nekako odviše spremno smijale njegovim doskočicama, pa je počeo pomalo sumnjati da ga možda uopće ne slušaju. Pri toj pomisli, najednom se, ne objašnjavajući nikom ništa, nadusi smijati, glasno i potpuno iskreno (takve je bio ćudi!). Obje sestre su, doduše, bile blagdanski raspoložene, ali su neprestance zirkale na Aglaju i kneza koji su išli pred njima; bilo je očito da im je najmlađa sestrica opet zadala grdnu zagonetku. Knez Š. neprestano je pokušavao zavrgnuti razgovor s Lizavetom Prokofjevnom o nevažnim stvarima, valjda zato da je razonodi, ali joj je strasno dodijavao. Činilo se da je ona vrlo rastresena, odgovarala mu je nesuvislo, a ponekad mu uopće nije odgovarala. Ali te večeri još nije bilo kraja zagonetkama Aglaje Ivanovne. Posljednja je zapala samog kneza. Pošto su odmakli stotinjak koraka od ljetnikovca, Aglaja naglo i potiho reče svome kavaliru koji je mukom mučao:

— Pogledajte onamo desno!

Knez pogleda.

— Pogledajte malo bolje. Vidite li onu klupu u parku, eno, ondje, uz ona tri velika stabla... onu zelenu?

Knez odgovori da vidi.

— Sviđa li vam se to mjesto? Ja ponekad rano izjutra, oko sedam sati, dok još svi spavaju, dođem ovamo i sjedim.

Knez promrmlja da je to mjesto vrlo lijepo.

— A sad odlazite od mene, neću više da hodam s vama ispod ruke. Ili, još bolje, držite me ispod ruke, ali mi nemojte ništa govoriti. Htjela bih sama razmišljati...

Ovo je upozorenje bilo, svakako, suvišno — knez ionako ne bi zacijelo izgovorio ni riječi za cijelog puta. Kad mu je rekla ono o klupi, srce mu je strašno zalupalo. Nakon nekoliko trenutaka se pribrao i posramljeno odagnao od sebe glupu misao što mu je bila pala na pamet.

Na postaji u Pavlovskom okuplja se u radne dane, kao što je poznato, ili kao što bar svi tvrde, »biranija« publika nego u nedjelju i na blagdane, kad navali »svakojak svijet« iz grada. Toalete nisu blagdanske, ali su elegantne. Orkestar, koji je možda zaista najbolji od svih naših orkestara što sviraju po parkovima, svira obično nove komade. Atmosfera je izvanredno pristojna i dostojanstvena, i pored neke općenite familijarnosti, pa i intimnosti. Tu se okupljaju znanci koji su na ladanju, gledajući jedni druge. Mnogi u tome i te kako uživaju i dolaze samo radi toga, ali ima i onih koji dolaze radi same glazbe. Malokad izbiju skandali, iako dolazi do njih i u radne dane. Ali bez toga se ne može.

Taj put je bila divna večer, pa je i publike bilo popriličmo. Sva mjesta oko orkestra bila su zauzeta. Naše je društvo posjedalo na stolce malko po strani, pokraj samog lijevog izlaza sa stanice. Svijet i glazba raspoložiše donekle Lizavetu Prokofjevnu i zabaviše gospođice; već su se pogledale s nekim znancima i znanicama i izdaleko ljubazno ponekom klimnule glavom; već su promotrile haljine, zapazile kojekakve neobičnosti, porazgovarale o njima, podrugljivo se osmjehnule. I Jevgenij Pavlovič se pozdravljao na sve strane. Poneki su se već osvrtali na Aglaju i kneza koji su i dalje bili zajedno. Ubrzo su mamici i gospođicama prišli neki njiho vi mlađi znanci; dvojica-trojica ostala su da porazgovaraju s njima; sve su to bili prijatelji Jevgenija Pavloviča. Među njima je bio i jedan mlad, vrlo naočit oficir, vrlo veseo, vrlo razgovorljiv; požurio se da zapodjene razgovor s Aglajom i uporno se trudio da privuče njenu pozornost.

Aglaja je bila vrlo prijazna s njim i često se smijala. Jevgenij Pavlovič zamoli kneza za dopuštenje da ga upozna s tim svojim prijateljem; knez je jedva nekako shvatio što hoće od njega, ali su se upoznali, obojica se nakloniše i pružiše jedan drugom ruku. Prijatelj Jevgenija Pavloviča upita nešto kneza, ali mu knez valjda ne odgovori, ili tako čudno nešto promrsi sebi u bradu, da ga oficir malo bolje pogleda, pa zatim zirne na Jevgenija Pavloviča i odmah shvati zašto je ovom potonjem uopće palo na pamet da ih upoznaje, te se jedva primjetno osmjehne i ponovo obrati Aglaji. Jedini je Jevgenij Pavlovič opazio kako je Aglaja odjednom porumenjela.

Knez nije ni primjećivao kako drugi razgovaraju s Aglajom i udvaraju joj se, štoviše, na mahove umalo što nije zaboravljao da sjedi uz nju. Kadšto ga je hvatala želja da ode nekud, da se sasvim izgubi odatle, čak bi mu bilo po volji neko mračno, pusto mjesto, samo da ostane nasamu sa svojim mislima, i da nitko ne zna gdje je. Ili da je bar kod kuće, na verandi, ali da nikog ne bude pored njega, ni Lebedeva ni djece; da se izvali na svoj divan, zarije glavu u jastuk i tako preleži dan, noć, pa još jedan dan. Na časove je sanjario i o planinama, napose o jednom poznatom mjestu u planinama kojeg se uvijek rado prisjećao i kamo je rado odlazio, dok je još ondje boravio, pa je gledao dolje na selo, na bijelu nit slapa što se dolje nazrijeva, na bijelo oblačje, na zapušteni stari dvorac. O, kad bi se bar sad mogao stvoriti ondje i misliti samo o jednom — o, do kraja života jedino o tome! — imao bi o čemu razmišljati i na tisuće godina! Pa neka, neka ga ovdje potpuno zaborave! To je čak i potrebno, čak bi bilo najbolje da ga uopće ne poznaju i da je sve ovo tek puki san. I nije li svejedno je li san ili java? Ponekad bi se najednom zagledao u Aglaju i po pet minuta ne bi odvajao očiju od nje; ali mu je pogled bio isuviše čudan; reklo bi se da je gleda kao nešto što je dva kilometra daleko od njega, ili kao njen portret, a ne nju samu.

— Što me tako gledate, kneze? — reče ona iznenada, prekidajući veseli smijeh i razgovor s društvom. — Bojim vas se; sve mi se čini kao da ćete pružiti ruku i dotaknuti mi lice prstom, da ga opipate. Je P te, Jevgenije Pavliču, da me tako gleda?

Knez je sasluša kao da se čudi što se njemu obratila, porazmisli, ali možda je pravo i ne shvati, te joj ne odgovori. Međutim, kad vidje kako se ona i ostali smiju, odjednom otvori usta pa se i on nasmije.

Smijeh se oko njega pojača; oficir je valjda bio sklon smijehu jer umalo što ne pukne od smijeha. Aglaja najednom gnjevno šapne za se:

— Idiot!

— Bože moj! Pa neće valjda takvog... pa nije valjda sasvim poludjela! — zaškrguće više za se Lizaveta Prokofjevna.

— Ma, to je šala. To je ista onakva šala kao i ona onda s onim »bijednim vitezom« — odlučno joj šapne na uho Aleksandra — ništa više! Opet ga je uzela na nišan, onako kako ona zna. Samo što je prekardašila s tom šalom; tome treba stati na kraj, maman! Maloprije se prenavljala kao kakva glumica, sve nas je zaplašila svojom obiješću...

— Još je sva sreća što je naišla na takva idiota — šapne joj Lizaveta Prokofjevna. Ipak je nakon kćerinih riječi odahnula.

Knez je, međutim, čuo kako su ga nazvale idiotom, i lecnuo se, ali ne zato što su ga nazvale idiotom. »Idiota« je začas smetnuo s uma. Nego u svjetini, nedaleko od onog mjesta gdje je sjedio, negdje sa strane — nikako ne bi znao reći s koje zapravo strane i na kojem mjestu — promaknulo je jedno blijedo lice, kuštrave tamne kose — osmijeh i pogled bijahu mu poznati, dobro poznati — promaknulo je i iščeznulo. Bilo je vrlo vjerojatno da mu se to samo prividjelo; od cijelog su mu tog priviđenja ostali u sjećanju samo prijetvorni osmijeh, oči i svijetlozeleni kicoški rubac oko vrata gospodina što je prominuo. Je li se taj gospodin izgubio u svjetini ili je šmugnuo na stanicu, ni s tim nije knez bio posve nacistu.

Ali časak zatim poče se najednom hitro i nemirno osvrtati; ta je prva slika mogla biti vjesnica i prethodnica drugoj slici. I zacijelo je bilo tako. Zar je zbilja smetnuo s uma, kad su kretali na stanicu, da bi moglo doći do takva susreta? Istinabog, kad su pošli na stanicu, kao da nije pravo ni znao da idu ovamo — tako je bio raspoložen. Da je znao ili mogao biti pažljiviji, još bi prije četvrt sata bio zapazio kako se Aglaja kadikad isto tako nemirno osvrće, baš kao da i ona traži nešto oko sebe. A sad, kad se njegov nemir mogao lako zapaziti, porastoše Aglajino uzbuđenje i nemir, i čim bi se on obazro, gotovo bi se istog časa obazrela i ona. Uskoro je uzrok uznemirenosti izbio na vidjelo.

Na onom istom pokrajnjem staničnom izlazu pokraj kojeg je sjedio knez s cijelim društvom Jepančinovih, pojavila se najednom poveća skupina ljudi, najmanje njih desetak. Na čelu su bile tri žene; dvije od njih bijahu prave ljepotice, pa nije bilo nikakvo čudo što za njima ide toliko obožavatelja. Ali i obožavatelji i žene — svi su bili nekako posebni, posve drugačiji od ostale publike koja se okupila da sluša glazbu. Gotovo su ih svi odmah opazili, ali su se uglavnom gradili da ih ne vide, i možda se samo nekolicina mlađih ljudi osmjehnula govoreći nešto jedno drugome u pola glasa. Svi su ih morali primijetiti — otvoreno su se isticali, glasno govorili, smijali se. Moglo se pomisliti da su mnogi među njima i pripiti, iako su neki od njih bili kicoški i elegantno odjeveni. Međutim, bilo je tu i ljudi vrlo neobične vanjštine, neobično obučenih, neobično zažarenih lica; bilo je i nekoliko oficira; bilo ih je i koji više nisu bili mladi; bilo ie pristalo odjevenih ljudi, u širokim i otmjeno skrojenim odijelima, okićenih prstenjem i dugmetima na orukvicama, s naočitim vlasuljama i zaliscima crnim poput pakline, s neobično plemenitim, premda ponešto gadljivim izrazom na licu, ali ljudi od kojih inače u društvu svi bježe kao od kuge. U našim društvenim skupovima na ladanju ima, naravno, i takvih koji se odlikuju izvanrednom dostojanstvenošću tc su na osobito dobru glasu, ali ni najoprezniji čovjek ne može se uvijek zaštititi od oj)eke sa susjedne kuće. Ta opeka samo što nije pala i na dostojanstvenu publiku što se bila okupila da sluša glazbu.

Da bi se sa stanice došlo na čistinu na kojoj je bio orkestar, trebalo je sići niz tri stepenice. Na samu vrhu tih stepenica zastala je ta skupina; skanjivali su se da siđu, ali je jedna od one tri žene prva krenula, a za njom se odvažiše samo dvojica iz njene pratnje. Jedan je bio čovjek srednjih godina, prilično skromna držanja, pristojne vanjštine u svakom pogledu, ali se svakako doimao kao samac, to jest kao jedan od onih ljudi koji nikog ne poznaju i koje nitko ne poznaje. Onaj drugi koji nije zaostajao za svojom damom bio je pravi dronjavac, vrlo sumnjive vanjštine. Nitko drugi nije pošao za ekscentričnom damom; ali se ona, silazeći, nije ni osvrnula, baš kao da joj je potpuno svejedno ide li tko za njom ili ne ide. Smijala se i glasno nešto govorila kao i prije; odjevena je bila izvanredno ukusno i bogato, ali malo napadnije nego što bi trebalo. Uputila se bila pored

orkestra na suprotnu stranu čistine, gdje je uz cestu stajala nečija kočija.

Knez je nije bio vidio već više od tri mjeseca. Otkako je doputovao u Petrograd, svakog se dana spremao otići do nie, ali ga je, možda, zadržavala neka potajna slutnja. Bar nikako nije mogao predvidjeti kako će ga se dojmiti susret s njom, iako je katkad u strahu nastojao zamisliti taj dojam. Jedno mu je bilo jasno — taj će mu susret biti mučan. Nekoliko se puta u ovih šest mjeseci prisjećao onog prvog osjećaja što ga je u njemu bilo pobudilo lice te žene, još onda kad ga je vidio samo na fotografiji; ali sjećao se kako je čak i u dojmu od te slike bilo nečega vrlo mučnog. Onaj mjesec dana u provinciji, kad se gotovo svaki dan viđao s njom, ostavio je na njega strašan dojam, toliko strašan da je tjerao od sebe čak i sjećanje na te još nedavne dane. I na samom licu te žene bilo je uvijek nešto što ga je mučilo — u razgovoru s Rogožinom, nazvao je to osjećanje beskrajnom samilošću. I to je bila istina: to je lice već na slici izazivalo u njegovu srcu pravu bol od sažaljenja; taj dojam samilosti, pa i muke zbog tog stvorenja, nije mu nikad ostavljao srce pa, evo, ni sad. Štoviše, bio je još snažniji nego ikad. Ali knez nije bio zadovoljan onim što je rekao Rogožinu; i tek sad, u ovom času, kad se iznenada pojavila, pojmio je, možda neposrednim osjećanjem, što je nedostajalo u onome što je o njoj rekao Rogožinu. Nedostajale su riječi koje bi mogle iskazati užas; jest, užas! Sad ga je, u ovom trenutku, posve obuzeo taj užas; bio je uvjeren, bio je tvrdo uvjeren, iz nekih svojih posebnih razloga, da je ta žena luda. Kad bi čovjek, voleći neku ženu više od svega na svijetu, ili naslućujući da bi je mogao tako voljeti, najednom ugledao tu istu ženu okovanu lancima, iza željezne rešetke, pod čuvarevom palicom — taj bi dojam bio donekle nalik na ono što je knez sad osjetio.

— Što vam je? — šapne mu brzo Aglaja, okrećući se prema njemu i naivno ga potežući za ruku.

On se okrene prema njoj, pogleda je, zirne u njene crne oči, koje su se u taj čas krijesile a da nije znao zašto, pokuša joj se osmjehnuti, ali najednom, baš kao da ju je načas zaboravio, opet svrne pogled nadesno i nastavi pratiti svoje neobično priviđenje. U tom je času Nastasja Filipovna prolažila baš pored stolaca na kojima su sjedile gospođice. Jevgenij Pavlovič je i dalje nešto pričao,

zacijelo vrlo smiješno i zanimljivo, Aleksandri Ivanovnoj, govorio je brzo i živahno. Knez je upamtio da je Aglaja odjednom izustila polušapatom:

— Kakva….

Taj je usklik bio neodređen i nedorečen; učas se svladala i nije ništa više dodala, ali je i to već bilo dovoljno. Prolazeći pored njih kao da ne primjećuje nikog posebice, Nastasja Filipovna se najednom okrene njima i kao da tek tada opazi Jevgenija Pavloviča.

— O-ho! Gle ti njega! — uzvikne i naglo stane. — Najprije ga ne možeš nikakvim glasnicima nigdje pronaći, a onda, kao za pakost, sjedi tu gdje mu se čovjek nikako ne bi nadao... Pa mislila sam da si tamo... kod strica!

Jevgenij Pavlovič pocrveni, bijesno pogleda Nastasju Filipovnu, ali se brže-bolje opet okrene od nje.

— Šta?! Još ne znaš? On još ne zna, zamislite! Ustrijelio se! Jutros ti se stric ustrijelio! Maloprije sam čula, u dva sata; a sad već zna pola grada; neki vele da je nestalo trista pedeset tisuća rubalja državnih para, a drugi vele: pet stotina. Ja sam sve računala da će ti on ostaviti još cijelo bogatstvo, a kad tamo — sve je spiskao. Razuzdan je bio taj starkelja... E pa, zbogom, bonne chance![102] Zar ne ideš tamo? Bogme si se na vrijeme povukao iz vojske, lukavče! Ma koješta, znao si ti sve to, znao, možda si još jučer znao...

Premda se u tom drskom salijetanju, u tom isticanju tobožnjeg poznanstva i prisnosti, skrivao svakako neki cilj, te o tome nije sad više moglo biti nikakve dvojbe, Jevgenij Pavlovič je ipak u prvi mah pomislio da će se već nekako izvući, pa je naumio da se ni za živu glavu ne obazre na uvrede. Ali riječi Nastasje Filipovne pogodile su ga kao grom. Kad je čuo za stričevu smrt, problijedio je kao krpa i okrenuo se opet zlokobnoj glasnici. U taj čas Lizaveta Prokofjevna hitro ustane sa svoga mjesta, digne i ostale za sobom i samo što ne potrči. Jedino knez Lav Nikolajevič ostane još časak na svom mjestu, kao da se skanjiva, a Jevgenij Pavlovič svejednako stajaše jer se još nikako nije mogao snaći. Ali Jepančinovi nisu bili odmakli ni dvadeset koraka kad izbi strašan skandal.

Onaj prisni prijatelj Jevgenija Pavloviča, oficir koji je razgovarao s Aglajom, bio je strahovito ozlojeđen.

— Tu naprosto treba korbač, s tom se beštijom ne može drukčije! — reče gotovo na sav glas. (Čini se da je otprije bio pouzdanik Jevgenija Pavloviča.)

Nastasja Filipovna okrene se u hipu prema njemu. Oči joj sijevnuše; jurne do jednog posve nepoznatog mladića koji je stajao na dva koraka od nje i držao u ruci tanak pleten trskovac, ote mu ga iz ruke i svom snagom osine njime iskosa preko lica čovjeka koji ju je uvrijedio. Sve se to zbilo u tren oka... Oficir, ne znajući za sebe, nasrne na nju; uz Nastasju Filipovnu nije više bilo njene pratnje; onaj pristojni gospodin srednjih godina bio je već netragom nestao, a nakresani gospodin stajao je po strani i grohotom se smijao. Za koji čas stigla bi, naravno, policija, ali dotle bi se Nastasja Filipovna bila loše provela da joj nije pritekla nenadana pomoć. Knez, koji je također bio zastao dva koraka dalje, Ščepa oficira odostraga za ruke. Otimajući se, oficir ga snažno grune u prsa, pa knez odleti jedno tri koraka i svali se na stolac. Ali Nastasji Filipovnoj već stigoše u pomoć još dva zaštitnika. Pred oficirom se nađe boksač, autor članka koji je već poznat čitateljima, i aktivan član bivše Rogožinove družine.

— Keler! Umirovljeni poručnik — predstavi se nabusito. — Ako vam je do šakanja, kapetane, stojim vam na usluzi, kako bih zamijenio nježni spol; prošao sam cijelu englesku školu boksa. Nemojte se gurati, kapetane; žalim zbog krvave uvrede koja vam je nanesena, ali ne mogu dopustiti da se šakački obračunavate s jednom ženom pred licem javnosti. Ako pak želite na drugi način, kao što i priliči plemenitoj osobi, onda me, naravno, valjda razumijete, kapetane...

Ali kapetan se već sabrao i nije ga više ni slušao. U tom trenu izroni iz svjetine Rogožin, brzo uhvati ispod ruke Nastasju Filipovnu i odvede je sa sobom. Činilo se da je Rogožin također strahovito potresen, bio je blijed i drhtao je. Odvodeći Nastasju Filipovnu, ipak se dospio pakosno nasmijati u brk oficiru i dobaciti mu, držeći se kao kakav slavodobitni trgovčić:

— Ha! Dobio je po nosu! Njuška mu sva u krvi! Ha!

Oficir se već bio potpuno snašao i uvidio s kim ima posla, pa se uljudno (ali pokrivajući lice rupčićem) obrati knezu, koji je bio ustao sa stolca:

— Knez Miškin, je li, već sam imao čast upoznati se s vama?

— Ona je luda! Nije pri sebi! Vjerujte mi! — odvrati knez drhtavim glasom pružajući mu, tko zna zašto, svoje drhtave ruke.

— Ja se naravno, ne mogu pohvaliti takvim informacijama, ali mi je važno da znam kako se vi zovete.

Pa klimne glavom i ode. Policija je stigla na poprište ravno pet sekunda pošto su bili nestali posljednji akteri. Uostalom, skandal je potrajao najviše dvije minute. Poneki su iz publike ustali i otišli, drugi se samo premjestili; treći su uživali u skandalu, a četvrti su zagrajali i pokazivali živo zanimanje za događaje. Ukratko, sve se završilo kao i obično. Orkestar je ponovo zasvirao. Knez je pošao Jepančinovima. Da se dosjetio ili da je imao vremena da pogleda nalijevo, dok je još sjedio na stolcu, pošto ga je oficir bio odgurnuo, opazio bi bio Aglaju, na dvadesetak koraka od sebe, kako je zastala da pogleda skandaloznu scenu, ne obazirući se na zivkanje majke i sestara koje su već bile odmakle. Pritrčao joj je knez Š. i napokon nagovorio da brže pođe za njima. Lizaveta Prokofjevna je zapazila da je Aglaja došla vrlo uzrujana, te možda nije ni čula njihovo dozivanje. Ali nakon dvije minute, čim su ušli u park, Aglaja reče svojim običnim, ravnodušnim i prkosnim glasom:

— Baš sam htjela vidjeti kako će se završiti ta komedija.

III

Događaj je na stanici, tako reći, prestravio i majku i kćerke. Uzrujana i unezvjerena, Lizaveta Prokofjevna samo što nije trčala sa kćerima cijelim putem od stanice do kuće. Po njenim nazorima i pojmovima, vrlo se mnogo zbilo i očitovalo u tom događaju, pa su joj se u glavi, unatoč svoj zbrci i prepasti, već počele rojiti odlučne zamisli. Međutim, svi su uvidjeli da se zbilo nešto osobito i da se, možda još na vrijeme, malo-pomalo razotkriva nekakva velika tajna. Usprkos prijašnjim uvjeravanjima i objašnjenjima kneza Š., Jevgenij Pavlovič je »sad bio raskrinkan«, demaskiran, razotkriven i »formalno je utvrđena njegova veza s onom beštijom«. Tako je

mislila Lizaveta Prokofjevna, pa i obje njene starije kćerke. Posljedica je toga zaključka bila da se nagomilalo još više zagonetaka. Premda su djevojke bile donekle nezadovoljne što im se mamica onako strašno prepala i očito pobjegla, ipak je u onom prvotnom metežu nisu htjele uznemiravati pitanjima. Osim toga, nekako im se činilo da njihova sestrica Aglaja Ivanovna možda zna o svemu tome više nego njih dvije, skupa s mamicom. Knez Š. bio je također mračan kao noć i neobično zamišljen. Lizaveta Prokofjevna nije cijelim putem progovorila s njim ni riječi, a on kao da to nije ni primijetio. Adelaida ga je uzalud zapitala: »O kakvom je to stricu bila maloprije riječ, i što se to u Petrogradu dogodilo?« On joj je, strašno kisela lica, samo nešto nejasno promrmljao o tome kako će se morati raspitati i kako je sve to, naravno, puka besmislica. »O tom nema dvojbe!« — odvrati mu Adelaida i ništa ga više ne upita. Aglaja se pak nekako neobično smirila i samo je putem napomenula da se ipak previše žure. Jednom se okrenula i opazila kneza kako klipše za njima. Kad je vidjela kako se trudi da ih sustigne, podrugljivo se osmjehnula i nije se više osvrtala.

Napokon, gotovo pred samim ljetnikovcem, naiđoše na Ivana Fjodorovića koji se bio netom vratio iz Petrograda. Prvo mu je bilo da zapita za Jevgenija Pavlovića. Ali njegova supruga prođe namrgođena pored njega a da mu ništa ne odgovori, pa ga čak i ne pogleda. Po pogledima svojih kćeri i kneza Š. odmah je vidio da je u kući bura. Ali njegovo je lice već ionako odražavalo nekakav neobičan nemir. Odmah uhvati ispod ruke kneza Š., zaustavi ga na ulazu u kuću i gotovo šapatom izmijeni s njim dvije-tri riječi. Kad su se zatim popeli na verandu i otišli za Lizavetom Prokofjevnom, po njihovim zabrinutim licima moglo se zaključiti da su obojica čula nekakvu važnu vijest. Malo-pomalo se svi okupiše gore, kod Lizavete Prokofjevne, a na verandi naposljetku osta samo knez. Sjedio je u kutu, kao da iščekuje nešto, a ni sam nije znao što; nije mu ni na pamet padalo da ode kad je vidio komešanje u kući; reklo bi se da je zaboravio na cijeli svijet i da bi mogao tako prosjediti i dvije godine, kamo ga god posjeli. Odozgo su dopirali ponekad do njega odjeci uzrujana razgovora. Ni sam ne bi znao reći koliko je tu presjedio. Bilo je već kasno i pala je večer. Najednom iziđe na verandu Aglaja; bila je naoko mirna, iako ponešto blijeda. Ugledavši

kneza, kome se »očito nije nadala« ovdje, u kutu, Aglaja se nasmiješi tobože u nedoumici i priupita ga:

— Što vi tu radite?

Knez se snebi, nešto promrmlja i skoči sa stolca, ali Aglaja odmah sjede do njega, pa i on ponovo sjede. Iznenada ga ona pozorno promotri, pogleda kroz prozor, baš kao da ništa ne misli, pa opet u njega. »Možda bi se najradije nasmijala,« pomisli knez. »Ne, neće biti, inače bi se več nasmijala.«

— Možda biste htjeli čaja? Da im kažem neka donesu? — upita ga ona nakon kraće šutnje.

— N-ne bih... Ne znam...

— Ama, kako da ne znate! Ah, da, čujte, što biste vi učinili kad bi vas tko izazvao na dvoboj? To sam vas več htjela pitati.

— Ali... tko bi mene... neće mene nitko izazvati na dvoboj.

— Ali, kad bi vas ipak izazvao? Biste li se strašno uplašili?

— Mislim da bih se strašno... bojao.

— Zbilja? Znači da ste kukavica.

— N-nisam, možda i nisam. Kukavica je onaj tko se boji i bježi; a tko se boji, ali ne bježi, taj još nije kukavica — osmjehne se knez, pošto porazmisli.

— A vi ne biste pobjegli?

— Možda i ne bih — nasmija se on napokon Aglajinim pitanjima.

— Ja sam, doduše, žensko, ali ne bih nipošto pobjegla — napomene ona gotovo uvrijeđeno. — A, uostalom, vi mi se, po svom običaju, rugate i cerekate, kako biste bili što interesantniji; recite mi, molim vas, je li istina da se obično puca sa dvanaest koraka? A koji put čak i sa deset? Onda je, valjda, sigurno da će čovjek poginuti ili bar biti ranjen?

— U dvobojima obično promaše.

— Kako to mislite? Pa Puškin je poginuo.

— To je, možda, bio slučaj.

— Uopće nije bio slučaj; bio je to dvoboj na život i smrt, i on je poginuo.

— Metak ga je pogodio toliko nisko da je Dantes sigurno gađao mnogo više, u prsa ili u glavu; tamo gdje ga je metak pogodio nitko ne cilja, pa će biti najvjerojatnije da je metak slučajno pogodio

Puškina i da je to zapravo bio promašaj. Tako su mi objasnili stručnjaci.

— A meni je opet rekao jedan vojnik, s kojim sam jednom razgovarala, da se njima izričito, u propisima, nalaže, kad se razviju u strijelce, da gađaju čovjeka posred srijede, upravo tako i kažu: »posred srijede«. Prema tome, naloženo im je da ne gađaju ni u prsa ni u glavu, nego baš posred srijede. Pitala sam poslije jednog oficira, i on mi je rekao da je zbilja tako.

— Tako je jer se gađa s velike daljine.

— A znate li vi gađati?

— Nikad nisam gađao.

— Zar ne znate ni pištolj nabiti?

— Ne znam. Naime, jasno mi je kako se to radi, ali nisam nikad to radio.

— E pa, onda znači da ne znate jer je tu potrebna praksa! Zato slušajte sad i upamtite: prvo, kupite dobrog baruta za pištolj, ali neka ne bude vlažan (kažu da ne smije biti vlažan, da mora biti posve suh), nekakvog sitnog baruta, sitnog tražite, a ne onakvog kakvim pucaju iz topova. Kuglu, vele, treba nekako čovjek sam izliti. Imate li pištolj?

— Nemam i ne treba mi — nasmije se odjednom knez.

— Eh, baš koješta lupetate! Svakako kupite jedan dobar, francuski ili engleski pištolj, ti su, vele, najbolji. Onda uzmite baruta koliko stane u napršnjak, može i za dva napršnjaka, pa ga saspite. Radije uzmite malo više. Začepite dobro pustom (vele da treba svakako pustom, ne znam zašto), to ćete već nekako nabaviti, iz kakve strunjače, a ponegdje se i vrata oblažu pustom. Zatim, kad nabijete pust, turite kuglu, čujete li, najprije barut, a tek onda kuglu, inače vam neće opaliti. Što se smijete? Želim da svaki dan pucate po nekoliko puta iz pištolja i da svakako naučite dobro gađati. Hoćete li?

Knez se smijao; Aglaja lupne nogom od srdžbe. Njeno ozbiljno držanje u takvu razgovoru pomalo je iznenadilo kneza. Nekako je slutio da bi morao nešto doznati, nešto upitati — svakako nešto malo ozbiljnije nego što je nabijanje pištolja. Ali sve mu se nekako ispušilo iz glave, samo je ona pred njim, a on je gleda, i gotovo mu je sasvim svejedno o čemu govori.

Napokon dođe odozgo na verandu sam Ivan Fjodorovič; spremao se, nekako namršten, zabrinut i odrješit, da nekamo pođe.

— A, Lave Nikolajeviču, to si ti... Kamo ćeš? — upita ga, iako Lavu Nikolajeviču nije bilo ni nakraj pameti da se makne s mjesta. — Hajdemo, ispričat ću ti nešto uz put.

— Do viđenja — reče Aglaja i pruži knezu ruku.

Na verandi je već bilo prilično mračno, pa joj knez ne mogaše u tom času sasvim dobro vidjeti lica. Nakon jedne minute, kad je već s generalom izlazio iz ljetnikovca, iznenada strašno pocrveni i čvrsto stisne desnu šaku.

Pokazalo se da Ivan Fjodorovič ide istim putem kao i on; premda je već bilo kasno, Ivan Fjodorovič hitao je da s nekim o nečim porazgovara. Ipak je odjednom zapodjeo razgovor s knezom, brzo, uzbuđeno, prilično nesuvislo, često spominjući Lizavetu Prokofjevnu. Da je knez u tom času bio malo pažljiviji, možda bi se bio dosjetio da Ivan Fjodorovič želi uzgred i od njega nešto ispipati, ili, bolje reći, da ga želi izravno i otvoreno nešto zapitati, ali da nikako ne uspijeva dotaknuti ono najvažnije. Knez je, na svoju sramotu, bio toliko rastresen da na početku nije uopće slušao sugovornika, pa kad je general zastao pred njim i vatreno ga nešto zapitao, morao je priznati da mu ništa nije jasno.

General slegne ramenima.

— Svi ste postali nekako čudni, s koje god strane uzmeš — nastavi on raspredati. — Kažem ti da uopće ne razumijem brige i uznemirenost Lizavete Prokofjevne. Spopala je histerija i plače, veli da su nas osramotili i izvrgnuli ruglu. Tko? Kako? S kim? Kad i zašto? Ja znam da sam kriv (priznajem), mnogo sam skrivio, ali pretenzijama te... zazorne žene (koja se još i ružno vlada) može napokon stati na kraj policija pa, eto, još danas namjeravam potražiti neke ljude i upozoriti ih. Sve se to može urediti mirno, lijepo, čak i ljubazno, zahvaljujući poznanstvima, i bez ikakva skandala. Slažem se da je budućnost bremenita događajima i da je mnogo šta još ostalo nerazjašnjeno; tu je posrijedi i nečija spletka; ali ovdje ništa ne znaju, ondje opet ne znaju ništa objasniti; ako ja nisam ništa čuo, ti nisi čuo, onaj nije čuo, pa ni peti nije ništa čuo, tko je onda uopće šta čuo, pitam ja tebe? Kako se to može, po tvom mišljenju, drukčije

protumačiti nego da je sve napola priviđenje, da ne postoji, kao, na primjer, Mjesečeva svjetlost... ili druge optičke varke.

— Ona je luda — promrsi knez, pošto iznenada osjeti bol jer se sjetio svega što se zbilo.

— I ja sam tako nekako mislio ako govoriš o onoi. I meni je više puta ta misao dolazila na um, pa bih onda lako zaspao. Ali sad vidim da oni ipak imaju pravo, ne vjerujem više u ludilo. Ta je žena neozbiljna, recimo, ali u isti mah ne samo što nije luda, nego je čak i oštroumna. To najbolje dokazuje ono sto je danas rekla o Kapitonu Aleksejiču. To je svakako bio nepošten, u najmanju ruku jezuitski postupak, a počinila ga je zato da bi postigla neki svoj cilj.

— O kakvom to Kapitonu Aleksejiču govorite?

— Ah, bože moj, Lave Nikolajeviču, uopće me nisi slušao! Pa najprije sam ti počeo govoriti o Kapitonu Aleksejiču; toliko sam zgranut da mi još i sad dršću ruke i noge. Zbog toga sam se i zadržao dulje u gradu. Kapiton Aleksejič Radomski, stric Jevgenija Pavliča...

— Šta je s njim? — uzvikne knez.

— Ustrijelio se jutros, u zoru, u sedam sati. Ugledan starac, sedamdesetogodišnjak, bonvivan, i to upravo onako kako je ona rekla, državne pare, velika svota!

— Pa otkud je ona...

— Doznala, misliš? Ha-ha! Pa oko nje se odmah cijeli štab stvorio, čim se pojavila. Znaš kakve joj sve ličnosti sad dolaze i traže »čast« da se s njom upoznaju. Jasno, mogla je danas štogod čuti i od onih što su došli iz grada, jer sad već cijeli Petrograd bruji o tome, pa i pola Pavlovska, ili možda već i cijeli Pavlovsk. Ali, kako je samo oštroumno napomenula ono o uniformi, kao što sam čuo, naime o tome kako se Jevgenij Pavlovič na vrijeme povukao iz vojne službe! Kakva perfidna aluzija! Ne, to ne govori u prilog ludilu! Ne vjerujem, naravno, da je Jevgenij Pavlič mogao unaprijed znati za katastrofu, naime, da će baš toga i toga dana, u sedam sati, i tako dalje. Ali je mogao sve to naslućivati. A ja, svi mi, pa i knez Š., računali smo kako će mu stari još ostaviti bogatstvo! Užas! Užas! Nego, da znaš, ne krivim Jevgenija Pavliča ni za šta, to ti sad odmah kažem, ali je sve skupa ipak sumnjivo. Knez Š. je upravo preneražen. Sve se to nekako čudno slučilo.

— Ali što vam je sumnjivo u vladanju Jevgenija Pavliča?

— Ama baš ništa! Ponio se najpoštenije što je mogao. Nisam ništa loše mislio. Mislim da mu je osobni imutak netaknut. Lizaveta Prokofjevna, dakako, neće ni da čuje... Ali najgore su sve te obiteljske katastrofe, ili, bolje reći, sve te prljave klevete, ne zna čovjek ni kako bi ih nazvao... Ti si,

Lave Nikolajeviču, prijatelj naše kuće u pravom smislu te riječi, a zamisli samo, maloprije smo doznali, iako ni to nije sasvim pouzdano, da je Jevgenij Pavlič još prije više od mjesec dana tobože izjavio ljubav Aglaji, ali da ga je ona tobože odbila.

— Nije moguće! — gorljivo uzvikne knez.

— Pa zar ti znaš štogod o tome? Vidiš, dragi moj — trgne se i začudi general, pa stane kao ukopan — možda sam se sad nepotrebno i nezgodno izlanuo, ali to je zato što si ti... što si ti... možemo reći, takav čovjek. Možda ipak znaš još nešto?

— Ne znam ništa... o Jevgeniju Pavliču — promrsi knez.

— Ni ja ne znam! Mene... mene, brate, pošto-poto hoće da zakopaju u zemlju i sahrane, a uopće ne misle kako je to čovjeku teško, i mogu li ja to podnijeti. Maloprije se odigrala takva scena da je strahota! Govorim ti kao rođenu sinu. Najgore je što Aglaja baš kao da ismijava majku. A to da je ona odbila Jevgenija Pavliča prije otprilike mjesec dana, i da je među njima došlo, tako reći, do formalnog očitovanja, to su nam prenijele njene sestre, kao svoja nagađanja... ali prilično pouzdana nagađanja. Međutim, ona ti je takvo svojeglavo i mušičavo čeljade da se to ne može ni iskazati! Sve same plemenite pobude, sve same najljepše osobine srca i uma — sve to, možda, ona ima, ali i hirovitost, podrugljivost, jednom riječju, poganu ćud, a uz to još i mušice. Maloprije se nasmijala u lice svojoj majci, sestrama, knezu Š., a o meni da i ne govorimo, mene malokad ne ismijava, ali šta mogu, volim je, znaš, štoviše, volim i kad me ismijava — a čini mi se da me taj vražičak baš zato i posebno voli, naime, rekao bih, više nego druge. Kladio bih se da se i tebi već koji put nasmijala u brk. Nego, maloprije sam vas, poslije one bure gore, zatekao u razgovoru; sjedila je s tobom kao da se ništa nije dogodilo.

Knez strašno pocrveni i stisne desnu šaku, ali ne reče ni crne ni bijele.

— Dragi moj, dobri Lave Nikolajeviču! — najednom će general srdačno i gorljivo. — Ja... pa i sama Lizaveta Prokofjevna (koja te, doduše, opet počela grditi, a s tobom i mene, iako ne znam zašto), ipak tebe volimo, iskreno volimo i poštujemo, bez obzira na sve, naime, na sve ono što se inače čini. Ali priznaj, dragi prijatelju, reci i sam nije li zagonetno i nije li neugodno čuti kad najednom taj prisebni vražičak (jer se preci majkom držala kao da iz dna duše prezire sva naša pitanja, a napose moja, jer sam ja, na vraga, učinio glupost, palo mi na pamet da se napravim strog, tobože kao glava obitelji, glupan!), taj prisebni vražičak odjednom, iz čista mira, kaže, smješkajući se, da je ona »luda« (tako je baš rekla, i čudim se kako reče baš kao i ti: »Zar se niste još dosad«, veli, »mogli tome dosjetiti?«), da je ta luda »uvrtjela sebi u glavu da me pošto-poto uda za kneza Lava Nikolajeviča, pa zato želi istisnuti iz naše kuće Jevgenija Pavliča...« Samo je to rekla; ništa više nije objašnjavala, nego se smije na sav glas, a mi zinuli, pa zalupi vratima i ode. Onda su mi ispričali ono što se danas dogodilo između tebe i nje... i... i... čuj me, dragi kneže, ti nisi baš uvredljiv čovjek i vrlo si razborit, to sam već primijetio, međutim... nemoj se ljutiti, ali ona i tebe ismijava, bogami. Ismijava te kao kakvo đerište, nemoj se ljutiti na nju, ali je zaista tako. Nemoj ništa loše pomisliti, ona jednostavno tjera šegu i s tobom i sa svima nama, od puste besposlice. A sad, zbogom! Ti znaš što svi mi osjećamo prema tebi? Što uistinu osjećamo? Naši se osjećaji neće izmijeniti, nikad ni u čemu... ali... sad moram ovuda, do viđenja! Malokad sam bio (kako se ono kaže?) u ovakvu sosu kao sad... Prisjelo nam ladanje!

Ostavši sam na raskršću, knez se obazre, brže prijeđe preko ulice, priđe osvijetljenu prozoru jednog ljetnikovca, razmota papirić koji je čvrsto bio stiskao u desnoj šaci za sve vrijeme razgovora s Ivanom Fjodorovičem i pročita pri slabašnu svijetlu ovo:

»Sutra u sedam sati ujutro bit ću na zelenoj klupi, u parku, i čekat ću Vas. Odlučila sam da porazgovaram s vama o nečemu neobično važnom što se tiče Vas osobno.

P.S. Nećete valjda nikom pokazati ovo pismo. Iako me je stid što dodajem ovakvo upozorenje, zaključila sam da ste ga zaslužili, i

dodala sam ga — crveneći od stida zbog Vašeg smiješnog karaktera.

P.P.S.S. To je ona ista zelena klupa koju sam Vam danas pokazala. Sram Vas bilo! I ovo sam morala dopisati.«

Pisamce je bilo napisano na brzinu i kojekako ispresavijano, po svoj prilici časak prije nego što je Aglaja bila izišla na verandu. Obuzet neopisivim uzbuđenjem nalik na strah, knez opet čvrsto stisne papirić u šaci i odmakne se brže-bolje od prozora, od svjetla, baš kao preplašen tat, ali se u istom času iznenada žestoko sudari s jednim gospodinom koji se našao tik iza njegovih leđa.

— Pratio sam vas, kneže — prozbori taj gospodin.

— To ste vi, Kelere? — uzvikne knez u čudu.

— Tražio sam vas, kneže. Čekao sam vas pred ljetnikovcem Jepančinovih; dakako da nisam mogao ući. Išao sam za vama dok ste išli s generalom. Stojim vam na usluzi, kneže, možete raspolagati Kelerom. Spreman sam žrtvovati se, pa i život dati, ako treba.

— Ali... zašto?

— Pa sigurno će vas izazvati na dvoboj. Onaj poručnik Malovcev, znam ja njega, naime, ne znam osobno... taj neće otrpjeti uvrede. Ovakve kao mi, to jest ja i Rogožin, sklon je, naravno, smatrati za fukaru, a možda ima i pravo, pa jedino na vas pada odgovornost. Morat ćete platiti ceh, kneze. Čuo sam da se raspitivao za vas, i sigurno će vam sutra doći njegov prijatelj, a možda vas već i sad čeka. Ako me udostojite te časti da me izaberete za sekundarna, spreman sam otići radi vas i na robiju; zato sam vas i tražio, kneže.

— Pa i vi mi pričate o dvoboju! — prasne iznenada knez u smijeh, na veliko Kelerovo čudo. Knez se smijao grohotom. Keler, koji je sve do tada bio doista kao na iglama, dok se nije umirio pošto se ponudio za svjedoka u dvoboju, umalo što se ne uvrijedi gledajući kneza kako se veselo smije.

— Ipak ste ga, kneže, znate, uhvatili za ruke. Plemić to ne može lako podnijeti, pogotovo kad je to bilo onako pred svijetom.

— A on je mene gurnuo u prsa! — uzvikne knez smijući se. — Nemamo se zbog čega tući! Zamolit ću ga za oproštenje i gotovo! A ako ćemo se tući, onda ćemo se tući! Neka puca u mene, nemam ništa protiv toga. Ha-ha! Sad znam već i pištolj nabiti! Znate li vi,

Kelere, nabiti pištolj? Najprije kupite baruta, i to baruta za pištolj, da ne bude vlažan i onako krupan kakvim pucaju iz topova; a onda najprije naspete baruta, uzmete pusta, s nekih vrata, pa metnete kuglu, ali nipošto kuglu prije baruta, jer vam onda neće opaliti. Čujete li, Kelere, neće vam opaliti. Ha-ha! Zar to nije predivan argument, prijatelju moj, Kelere? Eh, Kelere, znate li da ću vas sad odmah zagrliti i poljubiti? Ha-ha-ha! A otkud ste se vi onda onako iznenada stvorili pred njim? Dođite što prije do mene da popijemo šampanjac. Napit ćemo se kao majke! Znate li da imam dvanaest butelja šampanjca, kod Lebedeva u podrumu? Lebedev mi ih je prekjučer »ispod ruke« prodao, odmah sutradan pošto sam se preselio k njemu, i sve sam ih kupio! Sakupit ću cijelo društvo! Hoćete li noćas spavati?

— Kao i svake noći, kneže.

— E pa, onda vam želim lijepe snove! Ha-ha!

Knez prijeđe preko ceste i izgubi se u parku, a Keler ostane na mjestu, zamišljen i pomalo zabezeknut. Još nije bio vidio kneza tako čudno raspoložena, niti ga je uopće mogao takva zamisliti.

»Možda je u vrućici jer je nervozan čovjek, a sve je ono djelovalo na njega, ali se, naravno, neće ponijeti kao kukavica. Takvi, bogami, nisu nikad kukavice!« — razmišljaše Keler. »Hm, šampanjac! Ipak je to zanimljiva novost. Dvanaest butelja, čitav tucet, nije mačji kašalj, cijela baterija! A kladio bih se da je Lebedev uzeo taj šampanjac od nekoga u zalog. Hm... ipak je prilično simpatičan taj knez; zbilja volim takve ljude; kako bilo da bilo, ne treoa gubiti vrijeme a... ako je šampanjac već tu, onda je pravi čas...«

Da je knez bio kao u vrućici, to je, naravno, bila istina.

Dugo je lunjao po mračnom parku i napokon »se zatekao« kako se šeta jednom alejom. U svijesti mu je ostalo sjećanje da je tom alejom bio već prošao trideset-četrdeset puta gore-dolje, od klupe do jednog starog drveta, visokog i upadljivog, na razmaku od svega stotinjak koraka. Nikako se ne bi mogao sjetiti, sve da je i htio, što je mislio za to vrijeme u parku, gdje je proveo najmanje sat vremena. Ali uhvatio se u jednoj misli od koje iznenada prasne u smijeh; iako nije bilo ništa smiješno, neprestano mu se smijalo. Palo mu je na pamet da se misao o dvoboju možda i nije javila samo u Kelerovoj glavi, pa da i ono izlaganje o tome kako se nabija pištolj možda nije

bilo slučajno... »Aha!« — zastao je naglo, pošto mu je sinula druga ideja. — »Maloprije, dok sam sjedio u kutu, sišla je na verandu i strašno se začudila kad me je tamo zatekla i... kako se samo smijala... ponudila me čajem, a u isto je vrijeme držala u ruci ovaj papirić, dakle, svakako je znala da sjedim na verandi, pa što se onda čudila? Ha-ha-ha!«

Izvadi papirić iz džepa i poljubi ga, ali se učas zaustavi i zamisli.

»Kako je to čudno! Kako je to čudno!« — izusti časak zatim čak nekako tužno; u trenucima prevelike radosti svagda bi ga obuzela tuga a da nije ni sam znao zašto. Pogleda malo bolje oko sebe i začudi se što je zašao čak ovamo. Bio je posustao, pa priđe klupi i sjede na nju. Oko njega bijaše grobna tišina. Glazba na stanici nije više svirala. U parku nije možda više nikog ni bilo; naravno, nedostajalo je još najviše pola sata do ponoći. Noć je bila mirna, topla, vedra — petrogradska noć na početku mjeseca lipnja, ali u bujnom, sjenovitom parku, u aleji u kojoj je sjedio, bio je već gotovo mrkli mrak.

Da mu je tko u tom času rekao da se zaljubio, da je strastveno zaljubljen, začuđeno bi, a možda čak i ogorčeno, odbacio tu misao. A da je tko još tome pridodao da je Aglajino pisamce ljubavno, uricanje ljubavnog sastanka, propao bi u zemlju od stida za tog čovjeka i možda bi ga čak izazvao na dvoboj. Sve je to bilo potpuno iskreno, i ni u jednom trenutku nije povjerovao ni dopustio sam sebi ni najbeznačajniju »dvostruku« pomisao da bi ga ta djevojka mogla zavoljeti, pa čak ni da bi on mogao nju zavoljeti. Držao bi grozomornom i samu takvu pomisao da bi ona mogla zavoljeti njega, »takva čovjeka kao što je on«. Pričinjalo mu se, ako tu uopće što ima, da je to naprosto neka njena vragolija, i bio je nekako potpuno ravnodušan prema toj vragoliji, držeći je potpuno prirodnom. Nešto ga je sasvim drugo zaokupljalo i zabrinjavalo. Potpuno je vjerovao riječima što su se maloprije bile omakle uzrujanom generalu da ih ona sve ismijava, a najviše njega, kneza. I nije se zbog toga ni najmanje uvrijedio; po njegovu mišljenju, nije ni moglo biti drugačije. Za nj se sad sve uglavnom svodilo na to da će je sutra opet vidjeti, rano ujutro, da će sjediti uz nju na zelenoj klupi, da će slušati kako se nabija pištolj i da će je gledati. Ništa mu više ne treba. Jedanput ili dvaput promine mu glavom i pitanje što mu ona to kani reći, i što je

to toliko važno što bi se moglo ticati njega osobno! Osim toga, nije ni načas posumnjao da zaista postoji to »nešto važno« zbog čega ga ona zove, ali nije gotovo ni mislio o tome, štoviše, nije osjećao ni najmanje želje da misli o tome.

Lagana škripa koraka po pijesku u aleji nagna ga da podigne glavu. Čovjek kome je bilo teško razaznati lice u tami priđe klupi i sjede do njega. Knez mu se brže primakne, malne ga dotakne, i prepozna Rogožinovo blijedo lice.

— Znao sam da tu negdje švrljaš, nisam te morao dugo tražiti — procijedi Rogožin kroza zube.

Prvi put su se sad sreli nakon onog susreta na hotelskom stubištu. Preneražen Rogožinovom nenadanom pojavom, knez se ne mogaše neko vrijeme sabrati, a u srcu mu se probudi neki bolni osjećaj. Rogožinu je, očito, bilo jasno kakav je dojam učinio na njega. Međutim, premda se u prvo vrijeme snebivao, govorio je nekako neusiljeno, kao da se unaprijed pripremio. Ipak, knezu se uskoro učini da je taj njegov prvi dojam pogrešan i da Rogožin nije čak ni osobito zbunjen. Ako je bilo kakve nespretnosti u njegovim kretnjama i govoru, to je bilo samo prividno; u duši se taj čovjek nije mogao promijeniti.

— Kako si me... našao ovdje? — upita ga knez, tek toliko da nešto kaže.

— Čuo sam od Kelera (pošo sam bio do tebe) da si »u park otišo«; pa da, rekoh u sebi, naravski.

— Kako to misliš »naravski«? — uznemireno prihvati knez riječ koja se Rogožinu omakla.

Rogožin se osmjehne, ali mu ništa ne objasni.

— Primio sam tvoje pismo, Lave Nikolajeviču; sve je to nepotrebno... i kako ti se samo da!... Nego, sad ti dolazim baš od nje: rekla je da svakako dođeš do nje; ima ti nešto važno kazati. Moli te da još danas dođeš.

— Doći ću sutra. Sad idem kući; hoćeš li... do mene?

— Čemu? Sve sam ti reko što sam imo reći, zbogom.

— Pa zar se uopće nećeš svratiti? — tiho ga upita knez.

— Čudan si ti svat, Lave Nikolajeviču, nc može ti se čovjek načuditi.

Rogožin se zajedljivo osmjehne.

— Zašto? Zbog čega si sad toliko kivan na me? — prihvati knez tužno i gorljivo. — Pa valjda i sam znaš da sve ono što si mislio nije istina. Doduše, nisam se ni nadao da te je prošla ta kivnost na mene, a znaš li zašto? Zato što si digao ruku na mene, zato te i ne može proći ta kivnost. A velim ti da se ja sjećam samo onog Parfjona Rogožina s kojim sam se onda pobratio i razmijenio križeve; to sam ti jučer i u pismu napisao, da zaboraviš svu onu moru i da ne zapodijevaš sa mnom razgovor o tome. Što se odmičeš od mene? Što sklanjaš ruku od mene? Velim ti da sve ono što se onda zbilo smatram za puku moru — sad točno znam kakav si bio tog dana, kao što znam sama sebe. Ono što si bio uobrazio sebi nije postojalo niti je moglo postojati. Pa čemu onda da budemo kivni jedan na drugoga?

— Ma gdje bi ti bio kivan! — nasmije se opet Rogožin na kneževe nenadane, gorljive riječi. Zaista se bio odmaknuo od njega na dva-tri koraka i sklonio ruke. — Neću ti više uopće dolaziti, Lave Nikolajeviču — nadoda na kraju polagano i značajno.

— Zar me toliko mrziš?

— Ne volim te, Lave Nikolajeviču, pa što bih ti onda dolazio? E, kneže, baš si ko kakvo dijete, zaželio igračku pa navalio: daj, daj, a ništa ne razumiješ. Eto, upravo si mi tako i u pismu piso ko što sad govoriš, ali tko ti kaže da ti ja ne vjerujem? Vjerujem svakoj tvojoj riječi i znam da me nikad nisi prevario i da me nećeš prevariti, ali te svejedno ne volim. Eto, pišeš mi da si sve zaboravio i da se sjećaš samo svoga pobratima Rogožina, a ne onog Rogožina koji je onda potego nož na te. Ali otkud znaš što ja osjećam? (Rogožin se opet podsmjehne.) Pa možda se još uopće nisam pokajo zbog onoga, a ti mi već šalješ svoj bratski oproštaj. Možda sam ja one večeri mislio na nešto sasvim drugo, a ono mi...

— Nije bilo ni nakraj pameti! — preuze knez. — Pa, jasno! I kladim se da si onda otišao ravno na vlak i došao ovamo u Pavlovsk da slušaš glazbu, i da si je, baš kao i danas, vrebao i pratio među svijetom. E, baš si me iznenadio! Da nisi onda bio u takvu raspoloženju da si mogao misliti samo na jedno te isto, možda i ne bi bio potegao nož na me. Predosjećao sam to još onda prije podne, dok sam te gledao; znaš li kakav si onda bio? Baš kad smo križiće mijenjali, baš se tada možda i začela u meni ta misao. Radi čega si

me tada vodio do svoje majke? Mislio si da ćeš tako zadržati svoju ruku? Ali neće biti da si to pomislio, nego si samo naslutio, kao i ja... Obojica smo to u isti mah naslutili. Da nisi tada podigao ruku na mene (koju ti je Bog odvratio!), kako bih ti sad pogledao u oči? Jer sam ipak tada posumnjao u tebe, i to je naš grijeh, zajednički grijeh! (Ma, ne mršti se! I što se sad opet smiješ?) »Nisam se pokajao!« Pa sve da si i htio, možda se ne bi ni mogao pokajati jer me, osim toga, i ne voliš. I da sam pred tobom čist kao anđeo, ne bi me trpio dok bi god mislio da ona ne voli tebe, nego mene. Ipak je to, dakle, ljubomora. A evo na što sam u ovu sedmicu dana nadošao, Parfjone, reći ću ti: znaš li da ona tebe sad možda najviše voli, dapače, što te više muči, to te više voli. To ti ona neće sama reći, ali treba znati gledati. Zašto se na kraju krajeva ipak udaje za tebe? Jednom će ti to i sama reći. Po neke žene čak i žele da ih čovjek tako voli, a ona je upravo takva! Tvoja ćud i ljubav moraju ipak na nju djelovati! Znaš li da neka žena može izmučiti čovjeka nesmiljenošću i izrugivanjem a da uopće ne osjeti grižnje savjesti, zato što svaki put misli gledajući te: »Eto, sad ću ga na nasmrt izmučiti, ali ću mu zato poslije sve to nadoknaditi svojom ljubavlju...«

Saslušavši kneza, Rogožin se grohotom nasmije.

— Ama, kneže, da nisi i ti naišo na takvu jednu? Čuo sam koješta o tebi, je li to istina?

— Što, što si to mogao čuti? — uzdrhta odjednom knez i zastane neobično zbunjen.

Rogožin se i dalje smijao. Prilično je radoznalo, pa možda i zadovoljno, saslušao bio kneza; iznenadio ga je i obodrio knežev radostan i gorljiv zanos.

— Pa i da nisam čuo, vidim i sam da je istina — nadoda.

— Hajde, reci, kad si tako govorio ko sad? Pa te tvoje riječi ko da i nisu tvoje. A da nisam tako nešto čuo o tebi, ne bih ni dolazio ovamo, pa još u ovaj park, u ponoć!

— Uopće te ne razumijem, Parfjone Semjoniču.

— Ona mi je već odavno to govorila o tebi, a danas sam i sam vidio kako si sjedio s onom na koncertu. Klela mi se, i jučer i danas mi se klela, da si zaljubljen u Aglaju Jepančinovu preko ušiju. Meni je to, kneže, svejedno, a i ne tiče me se. Ako ti nju i ne voliš više, ona tebe još voli. Znaš valjda da te pošto-poto hoće oženit onom

drugom, sama se zarekla, he-he! Veli ovako: »Neću prije poći za te — kad oni na vjenčanje, i mi ćemo na vjenčanje.« Nije mi jasno, i nikad mi nije bilo jasno, što je tu posrijedi: ili te ona beskrajno voli ili... Ali, ako te voli, kako to da te hoće oženiti drugom? Veli mi: »Hoću da ga vidim sretnog,« pa te valjda voli.

— Ja sam tebi i govorio i pisao da ona... nije pri sebi

— reče knez, pošto je jedva nekako saslušao Rogožina.

— Bog bi je znao! Možda se i varaš... uostalom, danas je, kad sam je dopratio s koncerta, odredila i dan: za tri tjedna, a možda i prije, veli, sigurno ćemo se vjenčati; zaklela mi se, ikonu je preda mnom skinula i poljubila. Sad je, dakle, na tebi red, kneže, he-he!

— Ma sve su to puke tlapnje! Od toga što o meni govoriš neće nikad ništa biti! Sutra ću doći k vama...

— Što kažeš da je luda? — pripomene Rogožin. — A kako to da je za sve druge pri sebi, a samo je za tebe tobož luda?

Kako onda može pisati onamo pisma? Da je luda, onda bi i tamo po pismima to vidjeli.

— Kakvim pismima?

— Pa onamo piše, onoj, a ona ih tamo čita. Zar ne znaš? E pa, onda ćeš doznat; sigurno će ti sama pokazat.

— To ne mogu vjerovati! — uzvikne knez.

— E! Vidi se, Lave Nikolajeviču, da ne poznaješ bogzna kako te staze i bogaze, da si tek na početku puta. Čekaj, Čekaj: još malo pa ćeš imati svoju privatnu policiju, sam ćeš biti dan i noć na straži i znat ćeš tamo svaki korak, samo ako...

— Prestani, i nemoj mi više nikad to govoriti! — uzvikne knez. — Čuj, Parfjone, maloprije sam, prije nego što si ovamo došao, hodao ovuda i odjednom se nasmijao, ne znam ni sam čemu, ali je povod bio taj što sam se sjetio da mi je baš sutra rođendan. A sad će skoro ponoć. Hajde da dočekamo zajedno zoru! Imam vina kod kuće, napit ćemo se, poželi mi ono što ni sam ne znam sebi poželjeti, baš mi to poželi, a ja ću tebi da budeš potpuno sretan. Ako nećeš, vrati mi križić! Jer, nisi mi ga sutradan vratio! Valjda je na tebi? Je li i sad na tebi?

— Jest — odgovori Rogožin.

— E, pa hajdemo onda! Neću da bez tebe dočekam novi život, jer je, znaš, za mene počeo nov život! Znaš li, Parfjone, da mi je

danas započeo novi život?

— Sad i sam vidim i znam da ti je započeo; tako ću i njoj reći. Nisi ti baš pri sebi, Lave Nikolajeviču!

IV

Knez se neobično iznenadio kad se s Rogožinom približio svome ljetnikovcu i opazio da se na jarko osvijetljenoj verandi okupilo bučno i veliko društvo. Vesela se družina kikotali i galamila, a kao da se i prepirala na sav glas. Na prvi pogled moglo se vidjeti da se ljudi vrlo dobro zabavljaju. I zaista, kad se popeo na verandu, vidio je da svi piju, da piju šampanjac, i to, po svemu sudeći, već poodavno, tako da su mnogi bili podnapiti. Gosti su bili sve sami kneževi znanci, ali je bilo čudno kako su se svi odjednom okupili, baš kao na poziv, iako knez nije nikog pozivao, a svog se rođendana i sam tek maloprije bio slučajno sjetio.

— Valjda si nekom reko da ćeš iznijet šampanjac, pa se odmah svi sjatili — promrsi Rogožin uspinjući se za knezom na verandu. — Znamo mi to dobro, samo im treba fućnut... — dometne gotovo pakosno, sjećajući se, naravno, svoje nedavne prošlosti.

Svi dočekaše kneza uzvicima i čestitkama, okupiše se oko njega. Jedni su bili vrlo bučni, drugi mnogo mirniji, ali su svi hitali da mu čestitaju kad su čuli da mu je rođendan, pa je svak čekao da dođe na red. Kneza je iznenadila prisutnost nekih osoba, na primjer, Burdovskog, ali je najčudnije bilo što se u tom društvu odnekud stvorio i Jevgenij Pavlovič. Kad ga je ugledao, knez gotovo nije mogao povjerovati svojim očima i umalo što se nije prepao.

Međutim mu je pritrčao Lebedev, sav zajapuren i nekako zanesen, i počeo nešto objašnjavati; bio je već dobrano nakresan. Iz njegova se naklapanja moglo razabrati da su se ljudi sakupili prirodno i, štoviše, slučajno. Prvi je, pred večer, stigao Ipolit, a kako mu je danas mnogo bolje, zaželio je da pričeka kneza na verandi. Legao je na divan; zatim je došao na verandu Lebedev, pa cijela njegova obitelj, to jest kćeri i general Ivolgin. Burdovski je došao bio s Ipolitom, dopratio ga. Ganja i Pticin su se, čini se, nedavno svratili, uz put (pojavili su se nekako u isto vrijeme kad je izbio onaj skandal na stanici); zatim je stigao Keler, obavijestio ih da je knezu rođendan

i zatražio šampanjac. Jevgenij Pavlovič svratio se bio prije svega pola sata. Kolja je također navaljivao da se otvori šampanjac i da se slavi. Lebedev je spremno iznio vino na stol.

— Ali svoje, svoje! — tepao je knezu. — O svom trošku da proslavim i da vam čestitam, a bit će i čast, zakuska, to već sprema moja kći; nego, kneže, da znate o kakvoj temi raspravljamo. Sjećate li se onog iz Hamleta: »Biti ii ne biti?« Aktuelna tema, molim lijepo, aktuelna! Pitanja i odgovori... I gospodin Terentjev je neobično... neće uopće da spava! A šampanjca je samo malo gutnuo, samo gutnuo, neće mu naškoditi... Pridružite se, kneže, i presudite! Svi su vas čekali, svi su čekali samo vaš prekrasni um...

Knez opazi umiljat, prijazan pogled Vere Lebedeve koja je također dohrlila da se probije do njega. Njoj prvoj pruži ruku, mimo sve ostale; ona porumeni od zadovoljstva i poželi mu »sretan život od današnjeg dana«. Zatim odjuri u kuhinju glavom bez obzira. Ondje je priređivala zakusku, ali je i prije kneževa dolaska — čim bi se mogla načas odvojiti od posla — dolazila na verandu i pozorno slušala žestoke prepirke o posve apstraktnim i njoj stranim predmetima, prepirke što su ih neprekidno vodili podnapiti gosti. Njena mlađa sestra, ona što je razjapljivala usta, zaspala je u susjednoj sobi na škrinji, ali dječak, Lebedevljev sin, stajao je pokraj Kolje i Ipolita. Samo njegovo zaneseno lice kazivalo je da je spreman prestajati tu, na istom mjestu, slušajući i uživajući, makar još i deset sati za redom.

— Ja sam vas osobito nestrpljivo čekao i strašno mi je drago što ste došli tako stretni — prozbori Ipolit kad mu knez, odmah nakon rukovanja s Verom, priđe da i njemu stisne ruku.

— A kako znate da sam »tako sretan«?

— Vidim vam po licu. Pozdravite se s gospodom i sjedite što prije ovamo, do mene. Nestrpljivo sam vas čekao — dometne naglašavajući posebno činjenicu što ga je čekao.

Na kneževe riječi kako će mu »možda naškoditi što je tako kasno još budan«, Ipolit odgovori da se sad i sam cucli kako je prije tri dana mislio na smrt i kako se nikad nije osjećao tako dobro kao večeras.

Burdovski skoči na noge i promuca da je on tu »onako...« da je došao s Ipolitom, da ga je »dopratio« i da mu je također drago; da je u onom pismu »napisao kojekakve besmislice«, a sad mu je

»jednostavno drago«... Ne dorekavši, čvrsto stisne knezu ruku i sjede na stolac.

Na kraju knez priđe i Jevgeniju Pavloviču, koji ga odmah uhvati ispod ruke.

— Htio bih vam kazati samo dvije-tri riječi — reče mu ovaj u pola glasa — i to nešto neobično važno. Hajde da se sklonimo načas odavde.

— Samo dvije-tri riječi — šapne neki drugi glas knezu na drugo uho, i nečija ga ruka uhvati s druge strane ispod ruke. Knez se zabezekne kad ugleda strašno raščupanu i zajapurenu priliku kako se smije i namiguje mu, priliku u kojoj odmah prepozna Ferdiščenka, koji se bogzna otkud tu stvorio.

— Sjećate li se još Ferdiščenka? — priupita ga ovaj potonji.

— Otkud vi ovdje? — uzvikne knez.

— Pokajao se! — vikne Keler, koji im u taj čas pritrča. — Sakrio se, nije vam htio izići na oči, sakrio se onamo u kut, i kaje se, kneže, osjeća da je kriv.

— Ama šta, šta je skrivio?

— Ja sam ga sreo, kneže, maloprije sam ga sreo i doveo ovamo; to je moj dobar prijatelj, ali vam kažem da se pokajao.

— Baš mi je drago, gospodo, hajde, sjedite ovamo uz ostale, odmah ću doći — jedva ih se nekako oslobodi knez i pohita do Jevgenija Pavloviča.

— Zabavno je ovdje kod vas — napomene mu Jevgenij Pavlovič — i nije mi bilo teško čekati vas ovo pola sata. Znate šta, dragi moj Lave Nikolajeviču, sve sam uredio s Kurmiševom i svratio sam se da vas umirim; budite bez brige, on je vrlo, vrlo razumno sve skupa shvatio, pogotovo zato što je, po mom mišljenju, on sam najviše kriv.

— S kakvim to Kurmiševom?

— Pa s onim što ste ga danas uhvatili za ruke... Bio je toliko razjaren da vam je htio već sutra poslati svoje svjedoke.

— Ma, hajde bježite, kakve gluposti!

— Dakako da su gluposti, a sigurno bi se i završilo glupošću, ali ti naši ljudi...

— Da niste možda još radi nečega došli, Jevgenije Pavliču?

— O, dakako, još radi nečega — nasmije se Jevgenij Pavlič. — Sutra ću, dragi kneže, čim svane, poći u Petrograd zbog tog

nesretnog događaja (ma, znate, zbog mog strica); zamislite: sve je to istina, i svi su to već znali osim mene. To me je toliko prenerazilo da nisam stigao skoknuti tamo (do Jepančinovih); a neću ni sutra stići jer ću biti u Petrogradu, razumijete? Možda me neće biti čak tri dana — ukratko, poslovi su mi nešto zapeli. Iako to nije bogzna kako važno, zaključio sam da će biti najbolje da sasvim otvoreno porazgovaram s vama, ne časeći ni časa, naime, još prije nego što odem. Mogu još malo posjediti i pričekati, ako želite, dok se društvo ne raziđe, jer sad ionako ne znam kamo bih sa sobom: toliko sam uzrujan da neću ni leći. Napokon, iako nije lijepo ni pristojno ovako direktno goniti čovjeka, reći ću vam otvoreno: došao sam, dragi moj kneže, da vas zamolim za prijateljsku uslugu; vi ste čovjek kome nema ravna, naime, čovjek koji ne laže svaki čas, a možda i uopće ne lazete, a meni je radi nečega potreban prijatelj i savjetnik jer sam sad zaista nesretan...

I ponovo se nasmije.

— Ali znate što je nezgodno — zamisli se načas knez — kažete da čete pričekati dok se oni ne raziđu, a sam bog zna kad če to biti. Ne bi li bilo bolje da siđemo u park, a oni neka pričekaju. Ja ču im se več ispričati.

— Ni govora, imam nekih svojih razloga zbog kojih ne bih želio da se posumnja da vodimo nekakve specijalne razgovore; ovdje ima ljudi koje mnogo zanimaju naši odnosi, znate li to, kneže? I zato če biti mnogo bolje da vide da smo i inače nas dvojica u najljepšim odnosima, a ne u nekakvim specijalnim odnosima, razumijete? Oni će se već razići za sat-dva, a ja ću vas zadržati svega dvadesetak minuta, najviše pola sata...

— Pa dobro, izvolite samo, drago mi je i bez ikakvih objašnjenja; i mnogo vam hvala na vašim lijepim riječima o prijateljskim odnosima. Oprostite što sam danas malo rastresen; znate, nikako se ne mogu ovog časa pribrati.

— Vidim, vidim — promrmlja Jevgenij Pavlovič i ovlaš se osmjehne. Nekako se večeras mnogo smješkao.

— Što vidite? — trgne se knez.

— A ne mislite li, dragi kneže — smješkaše se i dalje Jevgenij Pavlovič, ne odgovarajući na izravno pitanje — ne mislite li da sam

jednostavno došao da vam zamažem oči i uzgred ispipam nešto od vas, a?

— Da ste došli da nešto ispipate, o tom nema sumnje — nasmije se napokon i knez — a možda ste čak i naumili i da me malko obmanete. Ali ništa za to, ne bojim se ja vas; osim toga, sad mi je već nekako sasvim svejedno, vjerujete li mi? A... a... a budući da sam potpuno uvjeren da ste vi ipak divan čovjek, možda ćemo na kraju zaista postati pravi prijatelji. Vi ste se meni, Jevgenije Pavliču, dosad neobično svidjeli... mislim da ste vrlo, vrlo čestit čovjek!

— Ma s vama je svakako neobično ugodno imati posla, kakav god taj posao bio — zaključi Jevgenij Pavlovič. — Hajdemo, popit ću čašu vina u vaše zdravlje; strašno mi je drago što sam vam se priključio. A! — zastane odjednom.

Je li se taj gospodin Ipolit preselio k vama?

— Jest.

Samo da vam tu još ne umre?

— A što?

— Ma, ništa; sjedio sam ovdje s njim pola sata...

Za sve to vrijeme Ipolit je čekao kneza i neprestance bacao poglede na njega i Jevgenija Pavloviča dok su oni razgovarali stojeći postrance. Kad priđoše stolu, on grozničavo živne. Bio je nemiran i uzbuđen, znoj mu je izbio na čelu. U njegovim užagrenim očima ogledalo se, pored nekakva treperava i neprestana nemira, i neko neodređeno nestrpljenje; pogled mu je besciljno prelazio s predmeta na predmet, s lica na lice. Premda je dotad mnogo sudjelovao u zajedničkom bučnom razgovoru, njegova je živahnost bila zapravo grozničava; nije pažljivo pratio razgovor; njegove su riječi bile nesuvisle, podrugljive, nehajne i protkane paradoksima; nije dovršavao rečenice i začas je ostavljao ono o čemu je bio počeo govoriti vatreno, kao u vrućici. Knez se začudio i sažalio kad je doznao da su mu te večeri dopustili da nesmetano popije dvije pune čaše šampanjca i da pred njim stoji već treća čaša, iz koje je bio malo otpio. Ali je knez to tek poslije doznao, a u ovom času nije još ništa osobito zapazio.

— Znate li da mi je strašno drago što vam je baš danas rođendan! — dovikne mu Ipolit.

— Zašto?

— Vidjet ćete; sjedajte brže ovamo; prvo, zato što se okupio sav taj vaš... svijet. Računao sam da će biti svijeta, prvi put mi se u životu poklapa račun! Ali šteta je što nisam znao za vaš rođendan jer bih vam bio donio dar... Ha-ha! A možda sam vam ga i donio? Je li još daleko zora?

— Do zore nema više od dva sata — priopći mu Pticin pošto je pogledao na sat.

— A što će vam zora kad se i sad može vani čitati? — pripomene netko.

— Zato što bih još htio vidjeti krajičak sunca. Može li se, kneže, piti u zdravlje sunca, šta vi mislite?

Ipolit je to zapitao oporo, obraćajući se svima bez ustručavanja, baš kao da zapovijeda, ali kao da to nije ni sam zapažao.

— Možemo popiti, samo biste se morali, Ipolite, malo smiriti, a?

— A vi neprestano o spavanju, vi ste, kneže, moja dadilja! Čim sunce sine i »zazvoni« na nebu (čiji je to stih: »Na nebu je sunce zazvonilo«? Besmisleno je, ali lijepo), a mi ćemo na spavanje. Lebedeve! Je li da je sunce izvor života? Što znače »izvori života« u Apokalipsi? Jeste li vi, kneže, čuli za »zvijezdu Pelin«?

— Čuo sam da Lebedev drži da je ta »zvijezda Pelin« mreža željezničkih pruga što se rasprostrla po Evropi.

— Nije, molim lijepo, dopustite, ne možemo tako! — poviče Lebedev, koji je poskočio i zamahao rukama kao da želi prekinuti opći smijeh koji se već razlegao. — Dopustite, molim lijepo! S ovom gospodom... sva ova gospoda... — okrene se on naglo knezu. — Pa to je, u nekim točkama, to je, molim lijepo... — i on bez ustručavanja lupi dva puta šakom po stolu, što izazva još gromotniji smijeh.

Premda je bio u svom uobičajenom »večernjem« raspoloženju, Lebedev ovaj put bijaše uzbuđeniji i razdraženiji nego inače, zbog prethodne dugotrajne »učene« raspre, a u takvim je zgodama pokazivao beskrajan i sasvim otvoren prezir prema svojim protivnicima.

— Ne ide to tako, molim lijepo! Mi smo se, kneže, prije pola sata dogovorili da ne upadamo jedan drugom u riječ, da se ne smijemo dok jedan od nas govori, da mu dopustimo neka sve slobodno kaže, a onda neka mu odgovaraju i ateisti, ako hoće. A generala smo izabrali za stoloravnatelja, eto, tako, molim lijepo! Jer šta je ovoj

Ovako možeš svakog zbuniti dok izlaže neku uzvišenu ideju, neku duboku ideju, molim lijepo...

— Ma govorite, govorite samo, tko vam brani! — razlegoše se glasovi.

— Govorite, ali pazite da ne zabrazdite!

— Kakva je to »zvijezda Pelin«? — priupita netko.

— Pojma nemam! — odgovori general Ivolgin, dostojanstveno zauzimajući svoje prijašnje stoloravnateljsko mjesto.

— Ja upravo obožavam, kneže, sve ovakve rasprave i prepirke, učene, dabome — promrmlja dotle Keler, vrckajući se na stolcu uistinu oduševljeno i nestrpljivo. — Učene i političke — obrati se neočekivano Jevgeniju Pavloviču koji je sjedio, tako reći, do njega. — Znate, strašno volim čitati u novinama o engleskom parlamentu, naime, ne mislim u tom smislu o čemu oni tamo raspravljaju (ja, znate, nisam političar), nego u tom smislu kako se međusobno objašnjavaju, kako se vladaju, da tako kažem, kao političari: »plemeniti vikont koji sjedi sučelice meni«, »plemeniti grof koji se slaže s mojim mišljenjem«, »moj plemeniti protivnik koji je zaprepastio Evropu svojim prijedlogom«, naime, sve te zgodne izraze, sav taj parlamentarizam jednog slobodnog naroda, eto što mene očarava. U tome uživam, kneže. Ja sam, Jevgenij e Pavliču, oduvijek u duši bio umjetnik.

— Pa onda, po vašem mišljenju, ispada da su željezničke pruge prokletstvo — žestio se u drugom kutu Ganja — da su propast čovječanstva, da su otrov koji je pao na zemlju kako bi pomutio »izvore života«?

Gavrila Ardalionovič bio je te večeri nekako osobito uzbuđen, živahno raspoložen, gotovo je likovao, kako se učini knezu. S Lebedevom se, naravno, samo šalio, podbadao ga, ali se ubrzo uistinu ražestio.

— Nisu željezničke pruge, nisu, molim lijepo! — odgovarao je Lebedev, koji je u isti mah bio i potpuno izbezumljen i obuzet neizmjernim zadovoljstvom. — Zapravo, same željezničke pruge neće pomutiti izvore života, nego je sve to u cjelini prokleto, cijeli taj duh naših posljednjih stoljeća, u svojoj općoj cjelini, znanstvenoj i praktičnoj, možda je i doista prokleto, molim lijepo.

— Je li doista proklet ili samo možda? To je ipak važno znati u ovom slučaju — zanimao se Jevgenij Pavlovič.

— Proklet je, proklet, zaista proklet! — plahovito potvrdi Lebedev.

— Polakše, Lebedeve, polakše, prije podne ste obično mnogo dobroćudniji — pripomene Pticin smješkajući se.

— Ali sam zato uvečer otvoreniji! Uvečer sam srdačniji i otvoreniji! — okrene mu se Lebedev gorljivo. — Prostodušniji i određeniji, pošteniji i čestitiji, pa makar vam sad otkrivam svoju slabu stranu, baš me briga; sve vas sad pitam, sve vas, ateiste, kako ćete spasiti svijet, i koji je taj pravi put što ste mu ga našli, vi, ljudi od znanosti, industrije, udruživanja, mjesečne plaće i svega ostalog? Čime ćete ga spasiti? Kreditom? A što je kredit? Do čega će vas dovesti kredit?

— Ala ste radoznali! — pripomene Jevgenij Pavlovič.

— A ja opet mislim da Je onaj kome do takvih pitanja nije stalo obična velikosvjetska vucibatina!

— Pa kredit će bar dovesti do opće solidarnosti i do ravnoteže interesa — napomene Pticin.

— I ni do čega više! A bez ikakve moralne osnove osim zadovoljavanja osobne sebičnosti i materijalnih potreba? Opći mir, opća sreća — iz prijeke potrebe! Treba li tako da vas shvatim, dopustite da vas upitam, molim lijepo, milostivi gospodine?

— Ali valjda su opće poptrebe da se živi, pije i jede, a neprijeporno je uvjerenje, napokon i znanstveno, da se tim potrebama ne može udovoljiti bez općeg udruživanja i solidarnosti interesa, valjda je to samo po sebi dovoljno čvrsta misao koja može poslužiti kao oslonac i »izvor života« za čovječanstvo u budućim stoljećima — pripomene Ganja, koji se već ozbiljno ražestio.

— Potreba da se pije i jede, to jest puki nagon za samoodržanjem...

— Pa zar vama nije dovoljan nagon za samoodržanjem? Pa nagon za samoodržanjem normalan je zakon ljudskog roda...

— Tko vam to kaže? — vikne odjednom Jevgenij Pavlovič. — Istina je da je zakon, ali je isto toliko normalan koliko i zakon uništenja, a možda i samouništenja. Zar mislite da je samoodržanje jedini normalni zakon ljudskog roda?

— Oho! — vikne Ipolit, pa se naglo okrene Jevgeniju Pavloviču i promotri ga neobično radoznalo, ali, kad opazi da se on smije, nasmije se i sam, gurne Kolju, koji stajaše uz njega, i opet ga zapita koliko je sati, štoviše, privuče sebi Koljin srebrni sat i zapilji se u kazaljke. Zatim se, baš kao da je sve zaboravio, ispruži na divanu, podavi ruke pod glavu i zagleda se u strop; nakon pola minute opet je sjedio uspravno za stolom i pozorno slušao Lebedeva, koji se bio razbrbljao i ražestio preko svake mjere.

— Ta vam je misao himbena i podrugljiva, ta vam je misao bockava! — pomamno prihvati Lebedev paradoks Jevgenija Pavloviča. — Ta je misao izrečena da potakne protivnike na kavgu, ali je to istinita misao. Jer vi, velikosvjetski podrugljivče i konjaniče (premda imate i stanovitih sposobnosti!), ni sami ne znate koliko je vaša misao duboka, koliko je to istinita misao! Jest, molim lijepo. Zakon samouništenja i zakon samoodržanja podjednako su snažni u ljudskom rodu! Đavao će također vladati čovječanstvom do vremenskih granica koje nam još nisu poznate. Smijete se? Ne vjerujete u đavola? Nevjerovanje je u đavola francuska misao, isprazna misao. A znate li tko je đavao? Znate li kako se zove? Ne znate čak ni kako se zove, a smijete se, po uzoru na Voltaire, njegovu liku, njegovim kopitima, repu i rogovima koje ste sami izmislili; jer je pogani duh velik i strašan duh, ali nema ni kopita ni rogova koje ste mu vi prisili. Nego, nije sad o njemu riječ!...

— Kako znate da nije o njemu riječ? — vikne iznenada Ipolit i udari u grčevit smijeh.

— Ta vam je misao lukava i uvijena! — pohvali ga Lebedev. — Pa ipak, nije sad riječ o tome, nego je pred nama pitanje nisu li »izvori života« oslabili zbog jačanja...

— Željezničkih pruga? — dovikne Kolja.

— Ne željezničkih pruga, mladi ali žustri žutokljunče, nego cijele one tendencije za koju željezničke pruge mogu, da tako kažem, poslužiti kao ilustracija, umjetnički izraz. Žure se, tutnje, lupaju i hitaju, a sve, kako vele, radi sreće čovječanstva! »Odviše je bučno i poslovno postalo čovječanstvo, premalo je duševnog mira« — tuži se jedan mislilac koji se povukao iz svijeta. »Pa neka, ali štropot taljiga što gladnom čovječanstvu dovoze kruh možda više vrijedi od duševnog mira« — odgovara mu pobjednički jedan drugi mislilac što

posvuda putuje, te odlazi oholo od njega. Ali ja, kukavni Lebedev, ne vjerujem tim taljigama što dovoze kruh čovječanstvu! Jer, ako njihova djelatnost nema moralne podloge, taljige što dovoze kruh cijelom čovječanstvu mogu posve hladnokrvno isključiti dobar dio čovječanstva iz uživanja onoga što dovoze, a to se već i događalo...

— Taljige ih, mislite, mogu posve hladnokrvno isključiti? — dobaci netko.

— A to se već i događalo — pritvrdi Lebedev a da ne udostoji to pitanje svoje pažnje. — Znamo za Malthusa[103], prijatelja čovječanstva. Ali je taj prijatelj čovječanstva na labavim moralnim temeljima zapravo ljudožder čovječanstva; a da i ne govorimo o njegovoj taštini; jer, pozlijedite li taštinu bilo kojeg od tih nebrojenih prijatelja čovječanstva, on je odmah spreman, iz bijedne osvetoljubivosti, potpaliti svijet na sve četiri strane, uostalom, isto tako kao i svaki od nas, istini za volju, kao i ja, koji sam najodurniji od svih, jer bih baš ja, možda, prvi i drva donio za potpalu, a onda lijepo pobjegao. Nego, nije ni o tome riječ!

— Pa o čemu je onda, na kraju krajeva, riječ?

— Već je dosadan.

— Riječ je o jednom događaju iz minulih stoljeća, dužan sam, naime, ispričati vam jedan događaj iz minulih stoljeća. U naše doba, u našoj domovini, koju vi, gospodo, nadam se, volite koliko i ja, jer sam ja, što se mene tiče, spreman da prolijem za nju i svu svoju krv...

— Dalje! Dalje!

— U našoj domovini, baš kao i u Evropi, snalazi čovječanstvo opća, posvudašnja i strahovita glad, prema onome što se može izračunati i koliko se sjećam, najviše jedanput u četvrt stoljeća, dakle, otprilike svakih dvadeset pet godina. Ne tvrdim da je ova cifra točna, ali je činjenica da je opća glad razmjerno vrlo rijetka pojava.

— Razmjerno prema čemu?

— Prema dvanaestom stoljeću i prema njemu najbližim stoljećima, i s ove i s one strane. Jer, tada je, kao što pišu i tvrde pisci, opća glad snalazila čovječanstvo svake druge godine, ili u najmanju ruku svake treće godine, tako da je u takvim prilikama čovjek pribjegavao i antropofagiji, samo u tajnosti. Jedan od takvih

gotovana objavio je pod stare dane sam, bez ikakve prisile, da je u toku svog dugog i bijednog života osobno usmrtio i pojeo, u najvećoj tajnosti, šezdeset fratara i nekoliko djece — oko šest komada, nipošto više, to jest neobično malo prema broju duhovnika koje je pojeo. A odrasle svjetovnjake, kako se pokazalo, nikad nije dirao u tu svrhu.

— To ne može biti! — vikne sam stoloravnatelj, general, čak nekako uvrijeđeno. — Ja se, gospodo, često prepirem i raspravljam s njim, a sve o takvim idejama, ali on ponajčesće iznosi takve besmislice da to ne bi ni pas s maslom pojeo, bez trunka istine!

— Generale! Sjeti se samo opsade Karsa, a vi, gospodo, znajte da je ovo što sam vam ispričao gola istina. U svoje ime napominjem da je gotovo svaka stvarnost, premda ima svoje nepromjenjive zakone, gotovo uvijek nevjerojatna i da nije nalik na istinu. I što je istinitija, to je ponekad manje nalik na istinu.

— Ali kako čovjek može pojesti šezdeset fratara? — smijahu se svi uokolo.

— Pa nije ih pojeo sve odjednom, to je jasno, nego možda u toku petnaest ili dvadeset godina, a to je već sasvim razumljivo i prirodno...

— Prirodno?

— Prirodno! — branio se Lebedev sitničavo i tvrdokorno. — A, osim toga, katolički je fratar već po samoj svojoj naravi pristupačan i radoznao, pa ga uopće nije teško namamiti u šumu ili na kakvo skrovito mjesto i tamo postupiti s njim na spomenuti način. Pa ipak, ne poričem da je broj pojedinih osoba neobično velik, da čak prevršuje svaku mjeru.

— Možda je to i istina, gospodo — pripomene odjednom knez.

Sve do tada je on nijemo slušao prepirku i nije se upletao u razgovor; često se od srca smijao, kao i ostali, kad bi prasnuli u smijeh. Očito mu je bilo vrlo drago što je društvo tako dobro raspoloženo i bučno, pa i što mnogo piju. Možda ne bi bio ni riječi progovorio cijele večeri da mu nije najednom došlo da kaže nešto. Prozborio je neobično ozbiljno tako da se svi odmah radoznalo okrenuše prema njemu.

— Mislim, gospodo, zapravo na to kako se onda često javljala glad. O tome sam nešto čuo, iako ne poznajem dobro povijest. Ali

čini mi se da je tako moralo biti. Kad sam se našao u švicarskim gorama, strašno sam se čudio ruševinama starih viteških gradova sagrađenim po obroncima, po strmim stijenama, na zračnoj visini od najmanje pola kilometra (što znači nekoliko kilometara kad čovjek ide stazom). Znate i sami što je takav tvrdi grad: to je cijelo brdo kamenja. Strahovit, nevjerojatan posao! A sve su to, naravno, podigli svi oni jadnici, vazali. Osim toga, morali su plaćati svakojake dažbine i uzdržavati svećenstvo. I kako su se onda još mogli prehranjivati i obrađivati zemlju? Njih je onda bilo i malo, mora da su strašno skapavali od gladi i možda nisu doslovce imali što jesti. Ponekad sam čak mislio: kako se nije onda taj narod posve zatro i kako mu se nije ništa drugo dogodilo, kako se mogao održati i očuvati? Da je bilo ljudoždera, pa možda i vrlo mnogo, nema sumnje da tu Lebedev ima pravo; samo, eto, ne znam zašto je tu utrpao baš fratre i što hoće time da kaže?

— Valjda to da su u dvanaestom stoljeću mogli jedino fratre jesti, jer su samo oni bili debeli — napomene Gavrila Ardalionovič.

— Vrlo lijepa i točna misao! — vikne Lebedev. — Jer, dotični nije u svjetovnjake ni dirnuo. Na šezdeset duhovnika ni jednog jedinog svjetovnjaka, pa to je grozna misao, povijesna misao, statistička misao, na kraju krajeva, upravo na temelju takvih činjenica stručnjak i piše povijest, jer se upravo brojčano točno može ustvrditi da su svećenici živjeli u najmanju ruku šezdeset puta sretnije i lagodnije od svih ostalih ljudi. I možda su u najmanju ruku šezdeset puta bili i deblji nego svi ostali ljudi...

— Pretjerali ste, Lebedeve, pretjerali! — smijahu se svi uokolo.

— Slažem se da je to povijesna misao, ali što želite time reći? — zapitkivaše ga dalje knez. (Govorio je toliko ozbiljno, bez trunka šale i podsmijeha na račun Lebedeva, kome su se svi smijali, da je njegov ton, usred općeg tona cijelog društva, i nehotice komično djelovao; malo je nedostajalo pa da se i njemu počnu izrugivati. Međutim, on to nije zapažao.)

— Zar ne vidite, kneže, da je to šašav čovjek? — nagne se prema njemu Jevgenij Pavlovič. — Maloprije sam ovdje čuo da mu se pomutila pamet od fiškalstva i fiškalskih govora i da kani polagati advokatski ispit. Upravo očekujem divnu parodiju.

— Na kraju ću izvesti kolosalan zaključak — grmio je dotle Lebedev. — Nego, da najprije razmotrimo psihološku i pravnu situaciju toga zločinca. Vidimo da taj zločinac, ili, da tako kažem, moj branjenik, premda nikako ne može doći do druge hrane, nekoliko puta, u toku svoje zanimljive karijere, pokazuje želju da se pokaje te se odriče svećenstva. To jasno proizlazi iz ovih činjenica: spominje se kako je ipak pojeo petoro-šestoro nejake djece, što je razmjerno neznatan broj, ali je zato radi nečega drugog vrijedan spomena. Jasno je da ga je strašno pekla savjest (jer je moj branjenik religiozan i moralan čovjek, što ću i dokazati), pa da umanji svoj grijeh, koliko može, šest puta je, za probu, zamijenio fratarsko meso za svjetovnjačko meso. I opet nema dvojbe da je to učinio za probu; jer, da je to učinio samo radi gastronomske raznovrsnosti, taj bi broj šest bio suviše beznačajan — zašto samo sest primjeraka, a ne trideset? (Uzimam polovicu, pola fratara, pola svjetovnjaka.) Ali, ako je to učinio samo radi probe, iz pukog očajanja i straha od svetogrđa i oskvrnuća crkve, onda taj broj šest postaje sasvim razumljiv; jer su šest proba i više nego dovoljne da bi se umirila savjest, pogotovo kad nikako nisu mogle biti uspješne. Prvo i prvo, po mom mišljenju, djetešce je premaleno, to jest nije dovoljno krupno, tako da bi za jedno određeno vrijeme bilo potrebno tri, pa i pet puta veći broj djece nego duhovnika, tako da bi se grijeh, doduše, u jednu ruku smanjivao, ali bi se u drugu ruku povećavao, ako ne kvalitetom a ono kvantitetom. Kad ovako prosuđujem, gospodo, zavirujem, naravno, u dušu zločincu iz dvanaestog stoljeća. Što se pak tiče mene, čovjeka devetnaestog stoljeća, možda bih ja i drugačije prosudio, pa vam to sad i kažem, tako da nemate razloga, gospodo, da mi se kesite u lice, a vama, generale, to nikako i ne pristaje. Drugo, djetešce nije, po mom osobnom mišljenju, hranjivo, možda je čak isuviše slatko i bljutavo, tako da ne zadovoljava potrebu, a ostavlja za sobom grižnju savjesti. A sad zaključak, finale, gospodo, finale u kojem se krije odgovor na jedno od najkrupnijih pitanja i ondašnjeg i našeg doba! Zločinac se na kraju sam prijavljuje kleru i predaje u ruke vlastima. Pitamo se sad kakve su ga muke očekivale u ono doba, kakvi kotači, lomače i vatre? A tko ga je tjerao da se prijavi? Zašto se nije jednostavno zaustavio na broju šezdeset i sačuvao tajnu do kraja života? Zašto se jednostavno nije okanio

fratara i povukao se u zabit, da se kaje kao pustinjak? Zašto nije, najposlije, i sam otišao u fratre? Eto vam odgovora! Postojalo je, dakle, nešto što je bilo jače i od lomače i vatre, pa i od dvadesetogodišnje navike! Postojala je, dakle, misao koja je bila jača od svih nedaća, nerodica, muka, kuge, gube i cijelog onog pakla koji ne bi bili ni podnijeli oni ljudi bez te misli koja sve veže, upravlja srcima pa i oplođuje izvore života! A pokažite mi nešto nalik na tu snagu u ovo naše doba poroka i željezničkih pruga... naime, trebalo bi, u ovo naše doba, reći parobroda i željezničkih pruga, ali velim poroka i željezničkih pruga zato što sam pijan, ali istinoljubiv! Pokažite mi misao koja bar upola tako snažno veže čovječanstvo kao što ga je ona misao vezala u onim stoljećima. I nakon svega toga usudite se još reći da nisu oslabili, da se nisu pomutili izvori života pod tom »zvijezdom«, pod tom mrežom što je sputala ljude! I ne plašite me svojim blagostanjem, svojim bogatstvima, iznimnošću gladi i brzinom prometnih veza! Više je bogatstva, ali je manje snage; nema više misli koja sve veže; sve se razmekšalo, sve se raskvasilo i svi su se raskvasili! Svi, svi, svi smo se mi raskvasili!... Nego, dosta, i nije sad riječ o tome, nego, ne bismo li, veleštovani kneže, poslužili goste zakuskom koju smo im pripremili?

Lebedev umalo što nije doista razljutio neke svoje slušatelje (valja imati na umu da su se za sve to vrijeme neprestance otčepljivale nove butelje), ali je neočekivanim završetkom svoga govora odmah predobio za sebe sve svoje protivnike. Sam je takav završetak nazivao »vještim advokatskim obratom«. Opet zaori veseo smijeh, gosti živnuše; svi poustajaše od stola da se razgibaju i prošetaju po verandi. Samo je Keler bio neobično uzrujan i nezadovoljan Lebedevljevim govorom.

— Napada prosvjetu, propovijeda fanatizam dvanaestog stoljeća, prenemaže se, a nema ni trunka nevinosti u srcu: kako je samo stekao kuću, dopustite da vas upitam? — govorio je na sav glas, zaustavljajući sve i svakoga.

— Ja sam poznavao jednog pravog tumača Apokalipse — govorio je general u drugom kutu, drugim slušaocima, među kojima je bio i Pticin koga je držao za puce — pokojnog Grigorija Semjonoviča Burmistrova. Taj je, štono riječ, dirao čovjeka u srce. A, ponajprije, ustakao bi naočale, rasklopio veliku knjigu starostavnu u

crnom kožnom uvezu, pa još uz to ona njegova sijeda brada i dvije kolajne za dobročinstva. Počinjao je grubo i oštro, pred njim su i generali prigibali šiju, a dame padale u nesvijest, da, da, a ovaj ovdje završava zakuskom! Na što to liči?

Pticin se, slušajući generala, smješkao i, čini se, spremao da se maši za šešir, ali baš kao da se skanjivao ili neprestance smetao s uma tu svoju nakanu. Ganja je, još prije nego što su ustali od stola, odjednom prestao piti i odgurnuo od sebe čašu; nešto sumorno preleti mu licem. Kad ustadoše od stola, priđe Rogožinu i sjede do njega. Čovjek bi mogao pomisliti da su njih dvojica najbolji prijatelji. Rogožin se u početku također više puta spremao da krišom umakne, ali je sad nepomično sjedio, oborio glavu i kanda također smetnuo s uma da je kanio otići. Cijele večeri nije popio ni kapi vina i bio je neobično zamišljen; samo bi kadikad uzgledao i promotrio sve i svakoga. Sad bi opet čovjek mogao pomisliti da ovdje čeka nekog do koga mu je neobično mnogo stalo, i da je naumio da ne ode prije toga.

Knez je popio svega dvije-tri čaše i bio je samo dobre volje. Ustavši od stola, skobi se s pogledom Jevgenija Pavlovica, sjeti se razgovora što ga očekuje, i prijazno mu se osmjehne. Jevgenij Pavlovič klimne mu glavom i iznenada pokaže na Ipolita koga je baš u taj mah pomno motrio. Ipolit je spavao izvaljen na divanu.

— Recite mi, kneže, zašto vam se doklatio ovaj deran? — upita ga odjednom toliko zlovoljno, pa i kivno, da se knez začudi. — Kladio bih se da ne snuje ništa dobro.

— Primijetio sam — reče knez — ili mi se bar učinilo, da se danas nekako mnogo zanimate za njega, Jevgenije Pavliču, nije li tako?

— I možete još dodati: u mojim sadašnjim prilikama imam dosta i svojih briga, pa se ne mogu sam sebi načuditi kako cijele večeri ne odvajam očiju od te mrske fizionomije!

— Pa lijep je u licu...

— Eno, gle, gledajte! — vikne Jevgenij Pavlovič i potegne kneza za ruku. — Gledajte...

Knez još jednom začuđeno pogleda Jevgenija Pavloviča.

V

Ipolit, koji je pri kraju Lebedevljeva izlaganja bio zaspao na divanu, naglo se probudi, baš kao da ga je tko munuo pod rebra, strese se, pridigne, pogleda oko sebe i problijedi; gledao je čak nekako prestrašeno, a kad se svega prisjeti i sve pojmi, na licu mu se ocrta gotovo prava strava.

— Što, razilaze se? Gotovo je? Sve je gotovo? Izišlo je sunce? — zapitkivaše uznemireno, hvatajući kneza za ruku. — Koliko je sati? Za boga miloga: koliko je sati? Prespavao sam. Jesam li dugo spavao? — nadoda gotovo očajnički, baš kao da je prespavao nešto od čega mu zavisi, u najmanju ruku, cijela sudbina.

— Spavali ste sedam ili osam minuta — odgovori Jevgenij Pavlovič.

Ipolit ga žudno pogleda i porazmisli časak-dva.

— A... samo toliko! Nisam onda...

Pa duboko i žudno odahne, kao da je zbacio sa sebe težak teret. Pojmi napokon da ništa nije »gotovo«, da još nije svanulo, da su gosti ustali od stola tek radi zakuske i da se završilo samo Lebedevljevo naklapanje. Osmjehne se a na obrazima mu zatitra bolesno rumenilo, dvije jarke mrlje.

— A vi ste, Jevgenije Pavliču, čak i minute brojili dok sam ja spavao — dobaci mu podrugljivo. — Cijelu večer niste skidali oka s mene, vidio sam... O! Rogozin! Sad sam ga baš sanjao — šapne knezu mršteći se i pokazujući glavom na Rogožina koji je sjedio za stolom. — Ah, da — prijeđe opet odjednom na nešto drugo — a gdje je naš govornik, gdje je Lebedev? Valjda je završio govor? O čemu je uopće govorio? Je li istina, kneže, da ste jednom rekli da će svijet spasiti »ljepota«? Gospodo — vikne svima na sav glas — knez tvrdi da će svijet spasiti ljepota! A ja tvrdim da su njegove misli tako obijesne zato što je zaljubljen. Gospodo, knez je zaljubljen; o tome sam se uvjerio večeras, čim je došao ovamo. Nemojte se crvenjeti, kneže, još ćete mi se smiliti. Kakva će to ljepota spasiti svijet? To mi je Kolja kazao... Jeste li vi dobar kršćanin? Kolja veli da sami sebe smatrate kršćaninom.

Knez ga pozorno gledaše, ali mu ništa ne odgovori.

— Ne odgovarate mi? Možda mislite da vas ne volim osobito? — dometne Ipolit, iznenada, baš kao da mu se omaklo.

— Ne, ne mislim. Znam da me ne volite.

— Šta! I nakon onog jučer? Zar nisam jučer bio iskren pred vama?

— I jučer sam znao da me ne volite.

— Mislite li da je to zato što vam zavidim, što vam zavidim? Oduvijek ste to mislili, pa i sad mislite, ali... ali zašto vam uopće govorim o tome? Htio bih popiti još malo šampanjca; natočite mi, Kelere.

— Ne smijete više piti, Ipolite, ne dam vam...

I knez uze čašu ispred njega.

— Pa dobro... — pokori se odmah i kao da se nešto zamisli. — Još bi mogao tko reći... ma baš me briga što će tko reći! Nije li tako, nije li tako? Neka poslije govore što hoće, je li tako, kneže? I sto se to svih nas tiče što će biti poslije!... Uostalom, još sam bunovan. Kakav sam strašan san usnio, sad sam se tek sjetio... Ne želim vam takvih snova, kneže, iako vas možda zaista ne volim. Uostalom, ako i ne voliš čovjeka, zašto bi mu zlo želio, nije li tako? Šta ja ovo sve nešto zapitkujem, sve nešto zapitkujem! Dajte mi ruku, da vam je čvrsto stisnem, eto, tako... Ipak ste mi pružili ntku? Znate, valjda, da vam je od srca stišćem?... Dobro, neću više piti. Koliko je sati? Uostalom, nije važno, znam koliko je sati. Kucnuo je čas! Sad je pravo vrijeme. Šta je ono, tamo u kutu, iznose zakusku? Onda je ovaj stol slobodan? Divota! Gospodo, ja... ali me sva ova gospoda i ne slušaju... htio bih vam pročitati jedan članak, kneže; zakuska je, naravno, zanimljivija, ali…

I najednom, potpuno neočekivano, izvadi iz gornjeg džepa sa strane poveliku kuvertu, kancelarijskog formata, zapečaćenu velikim crvenim pečatom, i stavi je preda se na stol.

Ta se neočekivana gesta snažno dojmi društva koje za nju nije bilo zrelo, ili, bolje reći, bilo je zrelo, ali ne za nju. Jevgenij Pavlovič čak poskoči sa stolca, a Ganja se brže primakne stolu, Rogožin isto tako, ali nekako gadljivo i mrzovoljno, kao da zna što je posrijedi. Lebedev, koji se zatekao u blizini, priđe, radoznalih sitnih očiju i pogleaa omotnicu, domišljajući se što je u njoj.

— Što vam je to? — zapita knez uznemireno.

— Leći ću, kneže, kako rekoh, čim se pomoli krajičak sunca, poštenja mi, vidjet ćete! — vikne Ipolit. — Ali... ali... zar mislite da

nisam kadar raspečatiti ovu kuvertu? — nadoveže prelazeći nekako izazovno pogledom po svima oko sebe, kao da se obraća svima bez razlike. Knez opazi da sav drhti.

— Nitko od nas to ne misli — odgovori knez u ime svih. — I zašto ste uopće pomislili da netko tako misli i da... i kakva vam je to čudna ideja da nam sad čitate? Što vam je to, Ipolite?

— Što mu je to? Što mu je sad opet? — zapitkivahu svi uokolo.

Svi su prilazili, neki još jedući; sve ih je privlačila omotnica s crvenim pečatom, baš kao da je magnet.

— Ovo sam jučer sam napisao, odmah pošto sam vam obećao da ću se preseliti k vama, kneže. Pisao sam to jučer cijeli dan, pa cijelu noć i završio sam tek jutros; noćas, pred jutro, usnio sam san...

— Ne bi li bilo bolje da to ostavimo za sutra? — bojažljivo mu upade knez u riječ.

— Sutra »više neće biti vremena«! — osmjehne se Ipolit histerično. — Uostalom, ne bojte se, pročitat ću vam to za četrdesetak minuta, pa dobro... za sat vremena... Vidite li kako ih sve to zanima; svi su prišli, svi gledaju ovaj moj pečat, i eto, da nisam ovu kuvertu ovako zapečatio, ne bi bilo nikakva efekta! Ha-ha! Eto što vam znači tajanstvenost! Da raspečatim, gospodo, ili da ne raspečatim? — podvikne smijući se, onako čudno, i sijevajući očima. — Tajna! Tajna! A sjećate li se, kneže, tko je objavio da »vremena više neće biti!« To objavljuje silni i moćni anđeo u Apokalipsi.

— Bolje da ne čita! — klikne najednom Jevgenij Pavlovič, ali tako uznemireno da se to od njega ne bi nitko nadao, pa se mnogi i začudiše.

— Ne čitajte! — vikne i knez, pa položi ruku na omotnicu.

— Kakvo čitanje? Sad se jede — pripomene netko.

— Članak? Je li za kakav časopis? — zapita netko drugi.

— Bit će nešto dosadno! — dometne treći.

— Ma, šta je to zapravo? — zapitkivahu ostali.

Ali kneževa plašljiva gesta baš kao da je preplašila i samog Ipolita.

— Pa da... ne čitam? — prošaputa nekako snebivljivo, a pomodrele mu se usne iskrivile od osmijeha. — Da ne čitam? — promrmlja prelazeći pogledom po svima prisutnima, po svim očima i licima, kao da se opet hvata za sve onom istom neobuzdanošću

kojom ih je maloprije bio zaskočio. — Što... bojite se? — okrene se opet knezu.

— Čega? — upita ga knez, koji se sve više i više mijenjao u licu.

— Ima li tko dvadeset kopjejaka u komadu? — skoči naglo Ipolit sa stolca, baš kao da ga je tko podigao. — Bilo kakav novčić?

— Evo ga! — dade mu odmah Lebedev, koji je pomislio da je bolesni Ipolit šenuo pameću.

— Vera Lukjanovna! — vikne žurno Ipolit. — Evo uzmite ga i bacite na stol; pismo ili glava? Ako bude glava, onda se čita!

Vera prestrašeno pogleda novčić, pa Ipolita, pa oca, i nekako nespretno, zabacivši glavu, kao da misli da ne smije gledati novčić, baci ga na stol. Okrene se glava.

— Čita se! — prošapta Ipolit kao da ga je odluka sudbine zgromila; ne bi bio toliko problijedio ni da su mu pročitali smrtnu osudu. — A, uostalom — strese se odjednom, pošto je pošutio oko pola minute — šta to znači? Jesam li ovaj čas stavio na kocku svoju sudbinu? — pa prijeđe pogledom po svima oko sebe isto onako nasrtljivo i otvoreno. — Nego, to je neobična psihološka crta! — uzvikne odjednom obraćajući se knezu iskreno začuđen. — To je... to je nepojmljiva crta, kneže! — pri tvrdi i živne, kao da se pribrao. — Zapišite to, kneže, upamtite, čini mi se da vi sakupljate građu o smrtnoj kazni... Tako su mi bar rekli, ha-ha! O, bože, kakva besmislica i glupost! — Sjede na divan, nalakti se objema rukama na stol i uhvati se za glavu. — Pa ovo je čak i sramota!... Ma baš me briga je li sramota — gotovo isti čas podigne glavu. — Gospodo! Gospodo, raspečatit ću kuvertu — obznani nekako nenadano odrješito. — Ja... ja vas, uostalom, ne silim da me slušate!...

Raspečati omotnicu rukama koje su mu drhtale od uzbuđenja, izvadi iz nje nekoliko listova papira ispisanih sitnim rukopisom, stavi ih preda se i poče razmotavati.

— Ma šta je ovo? Šta se to tu događa? Što će čitati? — mrgodno su gunđali neki, a drugi su šutjeli. Ali su svi posjedali i radoznalo gledali što će biti. Možda su zaista očekivali štogod neobično. Vera se grčevito uhvatila za očev stolac i umalo što nije zaplakala od straha; gotovo je isto tako prestrašen bio i Kolja. Lebedev je već bio sjeo, ali je odjednom opet ustao, dohvatio svijeće i primaknuo ih Ipolitu, da bolje vidi.

— Gospodo, ovo je... sad ćete odmah vidjeti što je to — nadoda Ipolit, tko zna zašto, i naglo poče čitati: — »Neophodno potrebno očitovanje!« Moto: »Après moi le déluge...«[104] Fuj, do vraga! — vrisne, baš kao da se opekao. — Kako sam mogao ozbiljno staviti ovako glup moto?... Slušajte, gospodo!... Vjerujte da su sve ovo, na kraju krajeva, možda puke trice i kučine! Tu ima svega nekoliko mojih misli... Ako mislite da je tu... nešto tajanstveno posrijedi, ili... zabranjeno... jednom riječju...

— Radije čitajte bez uvoda — presiječe ga Ganja u riječi.

— Počeo nešto okolišati! — dobaci netko drugi.

— Previše se tu priča — ubaci Rogožin, koji je dotle neprestano šutio.

Ipolit ga naglo pogleda, a kad im se pogledi ukrstiše, Rogožin se gorko i žučijivo naceri i polako izusti ove čudnovate riječi:

— Ne radi se to tako, momče, ne radi se to tako...

Dakako da nitko nije shvatio što je Rogožin htio reći, ali su se njegove riječi prilično čudno dojmile svih prisutnih; svakog je od njih ovlaš taknula neka ista, zajednička misao. Na Ipolita su te riječi djelovale užasno — toliko je uzdrhtao da je knez već pružio ruku da ga pridrži, a zacijelo bi bio vri snuo da ga nije odjednom, očito, izdao glas. Cijelu minutu nije mogao izgovoriti ni riječi i neprestano je gledao Rogozina, teško dišući. Napokon je, onako zadihan, jedva jedvice procijedio:

— Vi ste, dakle — vi ste ono bili... vi?

— Što sam bio? Što sam ja? — odvrati Rogožin začuđeno, ali Ipolit plane i, gotovo izbezumljen od bijesa, vikne oštro i iz sveg glasa:

— Vi ste bili kod mene prošlog tjedna, noću, oko dva sata, onog istog dana kad sam bio kod vas prije podne, vi!!! Priznajte da ste to bili vi!

— Prošlog tjedna, po noći? Ma, da ti nisi, momče, zbilja šenuo pameću?

»Momak« je opet pošutio časak, upro kažiprstom u čelo, kao da razmišlja, ali u njegovu slabašnom osmijehu, što mu je od straha iskrivio lice, zaigra odjednom nešto tobože lukavo, čak i slavodobitno:

— To ste bili vi! — ponovi napokon gotovo šapatom, ali čvrsto uvjereno. — Vi ste došli do mene i sjedili šutke pokraj mene na stolcu, do prozora, cijeli sat, pa i dulje, između ponoći i dva sata, a onda ste ustali i otišli, već poslije dva sata... Vi ste to bili, vi! Zašto ste me plašili, zašto ste me došli mučiti — ne znam, ali ste to bili vi!

I u pogledu mu odjednom bljesne beskrajna mržnja, iako ga još nije bila prošla drhtavica od prepasti.

— Sad ćete odmah, gospodo, sve doznati, ja... ja... čujte...

I opet strašno užurbano dohvati svoje listiće, koji su se bili rasuli i izmiješali; nastojao ih je složiti, ali su mu se tresli u drhtavim rukama i dugo ih nije mogao srediti.

Napokon poče čitati. Iz početka, oko prvih çet minuta, autor tog nenadanog članka bijaše još zadihan i čitao je nepovezano i neodmjereno, ali mu je zatim glas očvrsnuo i potpuno izražavao smisao onoga što je čitao. Samo bi ga kadikad prekinuo prilično jak kašalj, a oko sredine članka bio je vec dobrano promukao;. neobičan zanos koji ga je sve više obuzimao što je dulje čitao, dosegao je pri kraju vrhunac, a isto tako i nezdravi dojam što ga je izazivao u slušatelja. Evo cijelog tog »članka«.

MOJE NEOPHODNO POTREBNO OČITOVANJE

Après moi le déluge!

Jučer prije podne bio je kod mene knez i, između ostalog, nagovorio me da se preselim k njemu u ljetnikovac. Znao sam da će svakako navaljivati da se preselim, i bio sam uvjeren da će naprosto bubnuti kako će mi u ljetnikovcu biti ‚lakše umirati među ljudima i drvećem’, kako on kaže. Ali danas nije rekao umirati, nego da će mi ‚biti lakše poživjeti’, što je, ipak, za mene, u mom položaju, gotovo isto. Upitao sam ga što misli pod tim svojim vječitim ‚drvećem’, i zašto mi toliko natura to svoje ‚drveće’, i začudo sam čuo od njega da sam one večeri navodno sam kazao kako sam došao u Pavlovsk da posljednji put pogledam drveće. Kad sam mu napomenuo da mi je ipak svejedno gdje ću umrijeti, pod drvećem ili gledajući kroz prozor u svoje opeke, i da za ove dvije sedmice ne treba praviti tolike kerefeke, odmah se složio sa mnom; ali, po njegovu mišljenju,

zelenilo i čist zrak svakako će izazvati u meni nekakvu tjelesnu promjenu, pa će se i moja uzbuđenja i moji snovi promijeniti i, možda, smiriti. Tada sam mu, smijući se, rekao da govori kao materialist. Odgovorio mi je, smiješeći se onako kako on umije, da je oduvijek bio materijalist. Budući da nikad ne laže, te njegove riječi ipak nešto znače. Lijep mu je osmijeh: sad sam ga tek malo bolje promotrio. Ne znam volim li ga ili ne volim, sad nemam vremena da se time bavim. Valja napomenuti da je moja petomjesečna kivnost na njega u posljednji mjesec dana počela naglo jenjavati. Tko zna, možda sam išao u Pavlovsk najviše radi toga da njega vidim. Ali... zašto sam onda uopće napustio svoju sobu? Na smrt osuđeni ne smije napuštati svoj kutak; i da nisam sada donio konačnu odluku, nego da sam, naprotiv, nakanio čekati do posljednjeg časa, ne bih, naravno, nipošto napuštao svoju sobu, i ne bih prihvatio njegovu ponudu da se preselim k njemu, da ‚umirem' u Pavlovsku.

Moram se požuriti kako bih završio ovo svoje ‚objašnjenje' svakako do sutra. Prema tome, neću imati vremena da ga još jednom pročitam i ispravim; pročitat ću ga sutra, kad ga budem čitao knezu i dvojici-trojici svjedoka koje ću zacijelo naći kod njega. Kako ovdje neće biti nijedne lažne riječi, nego sve sama istina, konačna i svečana, zanima me već sad kako će djelovati na mene osobno, u onaj sat i trenutak kad je budem čitao. Uostalom, nije trebalo da napišem: ‚konačna i svečana istina'; radi ove dvije sedmice ionako ne vrijedi lagati, jer dvije sedmice ne vrijedi ni živjeti; to je najbolji dokaz da ću napisati golu istinu. (NB. Ne smijem smetnuti s uma ovo: da nisam možda lud u ovom trenutku, to jest na trenutke? Netko je preda mnom pouzdano ustvrdio da ljudi u posljednjem stadiju tuberkuloze koji put pomjere pameću na neko vrijeme. O tome se moram uvjeriti sutra, po dojmu koje će moje čitanje učiniti na slušatelje. To pitanje treba da svakako riješim posve pouzdano; inače ne mogu ništa započeti.)

Čini mi se da sam sad napisao strahovitu glupost, ali, kako rekoh, nemam vremena ništa prepravljati; osim toga, zadajem sam sebi riječ da baš neću u ovom rukopisu prepraviti ni jednog jedinog retka, čak ako i primijetim da u svakom petom redu protuslovim sam sebi. Baš hoću da sutra, dok budem čitao, utvrdim je li mi tok misli logičan, primjećujem li svoje pogreške i je li, prema tome, točno sve ovo što

sam u ovih šest mjeseci u ovoj sobi preturio u glavi, ili je sve tek puka tlapnja.

Da sam još prije dva mjeseca morao, kao sada, zauvijek napustiti svoju sobu i oprostiti se s Majerovim zidom, uvjeren sam da bih se bio rastužio. A sad ništa ne osjećam, iako već sutra napuštam zauvijek ovu sobu i onaj zid. Prema tome, moje uvjerenje da radi dvije sedmice života ne vrijedi više ništa žaliti niti se predavati kakvim god osjećajima, nadvladalo je moju narav i već je sad kadro gospodariti svim mojim osjećajima. Ali, je li to zbilja istina? Je li istina da sam već potpuno svladao svoju narav? Kad bi me sad udarili na muke, zacijelo bih počeo jaukati i ne bih rekao da ne vrijedi jaukati i osjećati bol zato što mi je ostalo još svega dvije sedmice života.

A je li istina da mi je ostalo još svega dvije sedmice života, a ne više? Onda sam u Pavlovsku slagao: B-n mi ništa nije rekao niti me je ikad vidio, ali su mi prije jedno sedmicu dana doveli studenta Kislörodova[105], koji je po svom uvjerenju materijalist, ateist i nihilist, a zato sam ga baš i pozvao; trebao sam čovjeka koji će mi napokon reći golu istinu, bez ikakvih obzira i cifranja. I rekao mi je, ne samo potpuno spremno i bez cifranja, nego je, štoviše, očito uživao u tome (što je, po mom mišljenju, bilo već suvišno). Skresao mi je ravno u lice da mi je ostalo još oko mjesec dana života; možda malko više, ako budu povoljne prilike, ali ću možda i mnogo ranije umrijeti. Po njegovu mišljenju mogu i iznenada umrijeti, čak i sutra, na primjer: bilo je takvih slučajeva, baš je prekjučer umrla jedna mlada dama, koja je bolovala od tuberkuloze i bila u sličnom položaju kao ja, u Kolomni, spremala se da pođe na tržnicu, ali joj je naglo pozlilo, legla je na divan, uzdahnula i umrla. Sve mi je to Kislorodov ispričao čak nekako kićeno, bešćutno i bezobzirno, baš kao da mi iskazuje kakvu čast, to jest dajući mi na znanje kako i mene drži za isto takvo više biće kao što je on, kome smrt, dabome, ništa ne znači. Na kraju krajeva, ipak mi je rok ograničen: mjesec dana, nikako više! Čvrsto sam uvjeren da se nije prevario.

Veoma sam se začudio kako je knez nedavno pogodio da sanjam ‚ružne snove'; rekao mi je doslovce da će se u Pavlovsku promijeniti ‚moja uzbuđenja i snovi'. A zašto snovi? Ili je on medicinar ili je zaista pametan čovjek pa može mnogo šta sam dokučiti. (Ali da je,

na kraju krajeva, ipak ‚idiot’, o tom nema nikakve sumnje.) Kao za pakost, baš sam prije nego što je došao usnio vrlo zgodan san (uostalom, takve snove sad sanjam na stotine). Zaspao sam — mislim da je to bilo oko jedan sat prije nego što je on došao — i usnio kako sam u nekoj sobi (ali ne u svojoj). Ta je soba veća i viša od moje, bolje namještena, svijetla; ormar, komoda, divan i moja postelja, velika, široka i pokrivena zelenim svilenim prošivenim pokrivačem. Ali u toj sam sobi opazio neku jezivu životinju, nekakvo čudovište. Bilo je nalik na škorpiona, ali nije bio škorpion, nego nešto gadnije i kudikamo strašnije, a čini Se da se upravo u tome što takvih životinja u prirodi nema, i što se baš kod mene pojavila, krije kanda nekakva tajna. Lijepo sam je vidio: bijaše to smeđ, Ijuskav, odvratan gmaz, dvadesetak centimetara dugačak, glava mu debela pet-šest centimetara, prema repu je sve tanji tako da mu sam vrh repa nije deblji od pola centimetra. Oko pet centimetara od glave vire mu iz trupa, pod kutom od četrdeset pet stupnjeva, dvije nožice, po jedna sa svake strane, desetak centimetara dugačke, tako da cijela životinja, kad se gleda odozgo, nalikuje na trozub. Glave mu nisam dobro vidio, ali sam vidio dva brčića, prilično kratka, nalik na dvije debele igle, također smeđe. Ista takva dva brčića ima na kraju repa i na kraju svake nožice, pa ih, prema tome, ima svega osam. Životinja je vrlo hitro trčkarala po sobi odupirući se o nožice i rep, a kad je trčala, i trup i nožice izvijali su joj se kao zmijice, neobično brzo, unatoč oklopu, što je bilo vrlo gadno. Strasno sam se bojao da me ne ubode; čuo sam bio da je otrovna, ali me najviše mučila pomisao tko ju je donio u moju sobu, što smjeraju da mi učine i kakva se tu tajna krije. Sakrivala se pod komodu, pod ormar, zavlačila u zakutke. Popeo sam se na stolac i podavio noge poda se. Hitro je pretrčala ukoso cijelu sobu i izgubila se negdje kraj mog stolca. U strahu sam se obzirao, ali kako sam sjedio podavijenih nogu, nadao sam se da se neće popeti na stolac. Odjednom začuh iza sebe, gotovo pokraj same glave, nekakvo pucketanje i šušketanje, okrenem se i opazim da gmaz puzi uza zid i da je već u visini moje glave i da mi, štoviše, dodiruje kosu repom što se neobično brzo vrti i izvija. Skočim na noge, istog trena nesta i životinje. Bojao sam se leći na postelju da mi se ne zavuče pod jastuk. U sobu mi uđu majka i neki njezin znanac. Počnu loviti skota, a bili su mirniji od mene i, štoviše, nisu ga

se ni bojali. Ali oni nisu ništa shvaćali. Najednom se skot opet pojavi; ovaj put je puzio vrlo polagano, kao da ima nekakvu posebnu namjeru, i polako se izvijao, što je bilo još odurnije, opet ukoso kroz cijelu sobu, prema vratima. Tada moja majka otvori vrata i zovne Normu, našu kuju, golemu njufundlantku, crnu i čupavu, koja je uginula još prije pet godina. Dojurila je u sobu i stala pred skotom kao ukopana. Stao je i skot, ali se još izvijao i lupkao po podu krajevima nožica i repa. Životinje ne mogu osjećati mističnog straha, ako se ne varam, ali mi se u tom trenu učini da u Norminu strahu ima nečeg kanda vrlo neobičnog, također nekako mističnog, i da ona, dakle, kao i ja, sluti da se u toj zvjerci krije nešto kobno, neka tajna. Polako je uzmicala pred skotom koji je polagano i oprezno puzio za njom; kao da je htio iznenada nasrnuti na nju i ubosti je. Ali, uza sav svoj strah, Norma ga je gledala strašno bijesno, iako se sva tresla. Najednom polako iskesi svoje strašne zube, razjapi svoje goleme crvene ralje, skutri se, namjesti, odluči i naglo zgrabi skota zubima. Skot se zacijelo snažno trgnuo ne bi li joj umakao, tako da ga Norma još jednom šćapi, ovaj put u letu, i dva puta ga čitava uvuče u ralje, sve onako u letu, baš kao da ga guta. Oklop joj zahrska pod zubima, repić i nožice što su virili iz ralja pomicale se strahovito brzo. Odjednom Norma žalosno zacvili — skot ju je ipak uspio ubosti u jezik. Skvičeći i zavijajući, kuja razjapi od boli gubicu, pa vidjeh kako se nagrizeni skot još miče poprijeko u njenu ždrijelu, ispuštajući iz napola zdrobljenog trupa na njezin jezik veliku količinu bijele kaše nalik na kašu iz zgaženog crnog žohara... Tada se probudim, a u sobu uđe knez.«

— Gospodo — reče Ipolit, pošto naglo prekine čitanje i nekako se postidi — nisam ovo još dosad čitao, a čini mi se da sam zbilja napisao koječega suvišnog. Ovaj san...

— To ste dobro rekli — umetne brže Ganja.

— Ima ovdje mnogo osobnog, priznajem, naime, mislim o meni...

Dok je to govorio, Ipolit je bio nekako umoran i malaksao, i brisao je znoj sa čela.

— Jest, molim lijepo, previše se bavite sami sobom — propišta Lebedev.

— I opet vam kažem, gospodo, nikog ne silim da me sluša, tko neće, može i otići.

— Tjera ljude... iz tuđe kuće — jedva čujno procijedi Rogožin.

— A ako svi najednom ustanemo i odemo? — prozbori iznenada Ferdiščenko, koji se sve do tada nije usuđivao glasno govoriti.

Ipolit odjednom obori oči i maši se za rukopis, ali istog trenutka digne opet glavu, oči mu se zakrijesiše, na obrazima mu izbiše dvije crvene mrlje te, gledajući netremice Ferdiscenka, reče:

— Vi me nikako ne trpite!

Zaori smijeh; većina se, ipak, nije smijala. Ipolit strašno pocrveni.

— Ipolite — reče knez — ostavite rukopis i dajte ga meni, a vi ležite ovdje kod mene, u mojoj sobi. Možemo još porazgovarati prije spavanja i sutra; ali pod uvjetom da nikad više ne dirate u te svoje papire. Pristajete li?

— Pa zar vi to ozbiljno? — pogleda ga Ipolit iskreno začuđen. — Gospodo! Gospodo! — vikne i opet grozničavo živne. — Ovo je bila glupa epizoda u kojoj se nisam ponio kako treba. Više neću prekidati čitanje. Tko hoće slušati, neka sluša...

Brže-bolje otpi malo vode iz čaše, brže-bolje se nalakti na stol kako bi se zaklonio od pogleda, te tvrdokorno nastavi čitati. Uostalom, ubrzo se prestao stidjeti...

»Misao o tome — nastavi čitanje — da ne vrijedi živjeti nekoliko sedmica, počela me ozbiljno zaokupljati, mislim, prije otprilike mjesec dana, kad mi je ostalo još četiri sedmice života, ali me potpuno zaokupila prije svega tri dana, kad sam se nakon one večeri vratio iz Pavlovska. Prvi put me ta misao potpuno i neposredno prožela na verandi kod kneza, upravo u onom času kad sam namislio da posljednji put još nešto doživim, kad sam htio vidjeti ljude i drveće (recimo da sam se tako sam izrazio), kad sam se žestio, branio pravo Burdovskog, ‚svog bližnjeg’, i sanjario kako će svi oni najednom raširiti ruke i prigrliti me, i zamoliti me za oproštenje zbog nečega, a isto tako i ja njih; jednom riječju, ponio sam se na kraju kao prava budala. I eto, baš u tim trenucima, javilo se u meni to ‚posljednje uvjerenje’. Sad se čudim kako sam uopće mogao živjeti ovih šest mjeseci bez tog ‚uvjerenja’. Pouzdano sam znao da sam tuberkulozan i da se ne mogu izliječiti; nisam se zavaravao i sve mi je bilo jasno. Ali što mi je to bivalo jasnije, to sam grčevitije želio da živim; hvatao sam se za život i htio pošto-poto živjeti. Priznajem da sam se možda ljutio na mračnu i neumoljivu sudbinu koja je nakanila

da me zgnječi kao muhu, ne znajući, naravno, zašto; ali zašto nisam ostao samo pri toj srdžbi? Zašto sam zbilja započinjao živjeti kad sam znao da nemam više što započinjati; pokušavao nešto kad sam znao da nemam više što pokušavati? Međutim, nisam mogao nijedne knjige pročitati i prestao sam uopće čitati: jer čemu da čitam, čemu da nešto doznajem za ciglih šest mjeseci? Ta me pomisao više puta nagnala da bacim knjigu.

Jest, taj Majerov zid mogao bi štošta ispričati! Štošta sam na njemu zapisao. Nije bilo mrlje na tom prljavom zidu koje nisam poznavao. Prokleti zid! Pa ipak mi je draži od sveg onog drveća u Pavlovsku, naime, morao bi mi biti draži kad bi mi još bilo do čega.

Sjećam se kako sam tada požudno i radoznalo počeo pratiti kako oni žive; prije nisam bio toliko radoznao. Kad sam se već toliko razbolio da nisam mogao izlaziti iz sobe, čekao sam koji put nestrpljivo Kolju i grdio ga. Toliko sam se upuštao u sve sitnice i zanimao se za kojekakva govorkanja da bi se moglo reći da sam postao prava rekla-kazala. Nije mi, na primjer, bilo jasno kako se ti ljudi, kad imaju toliko života pred sobom, ne znaju obogatiti (nije mi, doduše, ni sad jasno). Poznavao sam jednog siromaška o kojem sam poslije čuo da je skapao od gladi, i sjećam se kako me to razbjesnilo — da sam tog siromaška mogao kako oživiti, mislim da bih ga sam ubio. Ponekad mi je cijele sedmice bivalo bolje pa sam mogao izlaziti na ulicu, ali je ulica napokon počela izazivati u meni takvu pakost da sam navlaš po cijele dane čamio u kući, iako sam mogao izlaziti kao i svatko drugi. Nisam podnosio onaj užurbani, uskomešani, vječito zabrinuti, namrgođeni i uzrujani svijet što se vrze oko mene po pločniku. Čemu im onaj vječiti jad, vječita briga i žurba, ona vječita sumornost i mrzovolja (zato što su opaki, opaki, opaki)? Tko im je kriv što su nesretni i što ne znaju živjeti, iako je pred njima još po šezdeset godina života? Zašto je Zarnicin pristao da skapa od gladi, iako je mogao živjeti još šezdeset godina? I svaki od njih pokazuje svoje prnje, svoje žuljevite ruke, ljuti se i dere: »Radimo kao marva, zlopatimo se, a gladujemo kao psi i siromašni smo! Drugi ne rade i ne zlopate se, a bogati su!« (Vječiti refren!) Pored njih trčkara i mota se od jutra do mraka neki nesretni sroljo ‚plemenita roda’, Ivan Tomič Surikov — u našoj kući stanuje, iznad nas — vječito ispalih lakata, bez dugmeta, jer su mu poispadala,

potrkalo kojekakvih ljudi, hita po tuđim poslovima, od jutra do mraka. Porazgovarajte s njim: ‚Siromah sam, jadan i ubog, umrla mi žena, nisam imao čime kupiti lijekova, a zimus mi se dijete smrznulo. Najstarija mi kći živi tamo s nekim... Vječito nešto cmizdri, vječito kuka! Ama, nimalo, nimalo nisam žalio te budale, ni prije ni sad, to ponosno mogu reći! Zašto nije i on Rothschild? Tko mu je kriv što nema milijuna kao Rothschild, što nema hrpe zlatnih imperijala i napoleondora, onakve hrpe, baš onakve hrpe kao što se vide o pokladama pod sajamskim šatorima! Kad već živi, sve je u njegovoj moći! Tko mu je kriv što to ne shvaća?

Ma sad mi je već svejedno, sad više nemam kad da se ljutim, ali onda, onda, kažem vam, doslovce sam grizao obnoć jastuk i trgao pokrivač od bijesa. O, kako sam tada priželjkivao, kako sam želio, kako sam žarko želio da mene, osamnaestogodišnjaka, jedva odjevena, jedva pokrivena, istjeraju odjednom na ulicu i da me ostave potpuno samog, bez stana, bez posla, bez komadića kruha, bez rodbine, bez i jednog jedinog znanca u velegradu, gladnog, isprebijanog (još bolje!), ali zdravog, pa da im pokažem...

Što da im pokažem?

Pa zar zbilja mislite da ne znam koliko sam se već ionako ponizio ovim svojim ‚Očitovanjem'! Tko me neće držati za srolju koji ne zna što je život — smetnuvši s uma da meni nije više osamnaest godina, smetnuvši s uma da ovako živjeti kako sam ja živio u ovih šest mjeseci znači doživjeti i sjedine! Ali neka se samo smiju i govore da su sve to priče. I doista sam pričao sam sebi priče. Ispunjavao sam njima cijele bogovetne noći, još ih se i sad dobro sjećam.

Ali, zar da ih sad opet prepričavam, sad kad je već i meni prošlo vrijeme pričanja priča? I kome da ih prepričavam? Zabavljao sam se njima onda kad sam lijepo vidio da neću moći ni grčku gramatiku proučiti, jer mi je baš palo na pamet: ‚Neću doći ni do sintakse, a već ću morati umrijeti.' Pomislio sam to već kod prve stranice i bacio knjigu pod stol. I sad mi još leži pod stolom, zabranio sam Matrjoni da je podiže.

Neka onaj kome dopadne šaka ovo moje ‚Očitovanje' i tko bude imao strpljenja da ga pročita, misli da sam luđak, ili još gimnazijalac, ili najvjerojatnije na smrt osuđeni kome se, sasvim prirodno, počelo činiti da svi ljudi osim njega premalo drže do života, da su se navikli

da ga suviše jeftino trate, da odviše lijeno, odviše površno uživaju u njemu, pa da, prema tome, svi do jednog nisu ni dostojni života? Pa šta onda? Tvrdim da će se moj čitatelj prevariti i da je moje uvjerenje potpuno neovisno o mojoj smrtnoj osudi. Pitajte, pitajte ih samo sve redom što oni misle u čemu je sreća! O, budite uvjereni da Kolumbo nije bio sretan kad je otkrio Ameriku, nego dok ju je otkrivao; budite uvjereni da je na vrhuncu sreće bio možda upravo tri dana prije nego što je otkrio Novi svijet, kad pobunjena posada umalo što nije iz očaja okrenula brod natrag, put Evrope! Nije tu bio posrijedi Novi svijet, koji je slobodno mogao otići do vraga. Kolumbo je umro a da ga nije pravo ni vidio, nije zapravo ni znao što je otkrio. Posrijedi je život, samo život — neprestano i vječito otkrivanje života, nipošto otkrića! Ali što vrijedi govoriti! Sve nešto mislim da je sve ovo što sad govorim toliko nalik na najobičnije fraze da će me zacijelo svi držati za učenika nižeg razreda gimnazije koji čita svoju zadaću o ‚izlasku sunca’, ili će reći da sam možda i htio nešto kazati, ali da se, ni uz najbolju volju, nisam umio... dobro izraziti. Pa ipak, dodajem da u svakoj genijalnoj ili novoj ljudskoj misli, ili, naprosto, čak i u svakoj ozbiljnoj ljudskoj misli koja se rodi u nečijoj glavi, svagda ostaje nešto što se nikako ne može priopćiti drugim ljudima, pa ma ispisali cijele knjige i tumačili svoju misao trideset pet godina; svagda će ostati nešto što ni za šta na svijetu neće htjeti izići iz lubanje i što će ostati u vama dovijeka; tako ćete i umrijeti a da niste možda nikom priopćili ono najvažnije od svoje ideje. Ali, ako ni ja sad nisam umio priopćiti sve ono što me je mučilo u ovih šest mjeseci, ipak će valjda netko shvatiti da sam možda i preskupo platio ovo svoje ‚posljednje uvjerenje’ do kojeg sam sad došao; eto, to sam, iz nekih svojih razloga, smatrao za potrebno da iznesem u ovom svom ‚Očitovanju’.

Nego, da ipak nastavim.«

VI

»Neću da lažem — stvarnost je i mene lovila na lijepak u ovih šest mjeseci, i toliko me gdjekad zanosila da sam smetao s uma svoju osudu ili, bolje reći, nisam htio na nju misliti i čak sam se bavio nekakvim poslovima. Kazat ću uzgred nešto o svojim tadašnjim prilikama. Kad sam se prije svojih osam mjeseci već bio ozbiljno

razbolio, raskrstio sam sa svim svojim poznanstvima i okanio se svih svojih bivših drugova. Kako sam oduvijek bio prilično sumoran, drugovi su me lako zaboravili; dakako da bi me bili zaboravili i da sam bio drugačiji. Kod kuće sam, to jest u ‚obitelji', bio također osamljen. Prije otprilike pet mjeseci zaključao sam se u svoju sobu i potpuno odvojio od svoje obitelji. U kući su me oduvijek slušali i nitko nije smio ući u moju sobu, osim u određeno vrijeme kad ju je trebalo pospremiti ili mi donijeti jelo. Majka je strepila od mojih naloga i nije se usuđivala ni cmizdriti preda mnom, kad bih je koji put pustio u sobu. Djecu je neprestano mlatila radi mene, da ne galame i da me ne uznemiruju; ipak sam se često tužio na njihovu dreku; mogu misliti kako me sad vole! Mislim da sam svojski namučio i svoga ‚vjernog Kolju', kako sam ga bio prozvao. U posljednje je vrijeme i on mene mučio — sve je to bilo sasvim prirodno, ljudi su zato i stvoreni da muče jedni druge. Ali sam primijetio da on moju razdražljivost trpi upravo tako kao da se zarekao da će štedjeti bolesnika. Dakako da me je to ljutilo; ali, čini mi se da je naumio da se povede za knezom u ‚kršćanskoj poniznosti', što ie već pomalo i smiješno. On je još vrlo mlad i plahovit dečko pa se, naravno, za svakim povodi, ali sam već više puta pomislio kako bi već bilo vrijeme da počne misliti svojom glavom. Neobično ga volim. Mučio sam i Surikova koji stanuje iznad nas i od jutra do mraka trčkara po tuđim poslovima; neprestance sam mu dokazivao da je sam kriv što je siromašan, tako da se napokon odbio od mene i prestao mi dolaziti. To je vrlo ponizan čovjek, ne može biti ponizniji (NB. Kažu da je poniznost velika sila; treba da pitam kneza, to su njegove riječi). Ali, kad sam u ožujku otišao gore do njega da vidim kako im se to, kao što sam reče, ‚smrznulo' dijete, pa sam se i nehotice podsmjehnuo nad mrtvim tijelom njegova mališana, jer sam i opet počeo tumačiti Surikovu kako je ‚sam svemu kriv', najednom su tom srolji zadrhtale usne pa me jednom rukom ščepao za rame, a drugom mi pokazao vrata i rekao mi tiho, to jest gotovo šapatom: ‚Odlazite, molim vas lijepo!' Otišao sam, i to mi se neobično svidjelo od njega, svidjelo mi se već tada, još istog trenutka kad me je izbacivao iz stana; ali te njegove riječi izazivale su još dugo u meni, kad god bih ih se sjetio, nekakav težak dojam, nekakvu čudnu, prezirnu samilost prema njemu, što sam vrlo nerado osjećao. Ćak ni u času takve povrijeđenosti (jer

slutim da sam ga povrijedio, iako nisam htio), čak ni u takvu času nije se taj čovjek mogao razljutiti! Nisu mu nipošto usne zadrhtale od srdžbe, kunem vam se — kad me je uhvatio za ruku i izgovorio ono svoje veličanstveno: ‚Odlazite, molim vas lijepo!' nije se uopće ljutio. Dostojanstven je bio, štoviše, vrlo dostojanstven, dapače, toliko da mu ta dostojanstvenost nikako nije pristajala (tako da je, istini za volju, bilo tu i mnogo komike), ali srdit nije bio. Možda me je naprosto odjednom prezreo. Od tada, u dva-tri navrata, kad sam ga god sreo na stubištu, skinuo bi naglo šešir preda mnom, što nikad prije nije činio, ali nije više zastajao, kao prije, nego bi zbunjeno projurio pored mene. Ako me je i prezirao, prezirao me je na svoj način: ‚ponizno me je prezirao'. A možda je skidao šešir preda ninom naprosto iz straha, kao pred sinom svoje vjerovnice jer je vječito dužan mojoj majci i nikako ne može da se iskobelja iz dugova. Štoviše, to je najvjerojatnije. Htio sam već ljudski porazgovarati s njim, i siguran sam da bi me već nakon deset minuta počeo moliti za oproštenje, ali sam uvidio da je najbolje da ga ostavim na miru.

U to isto vrijeme, naime otprilike onda kad se Surikovu ‚smrznulo' dijete, oko sredine ožujka, postalo mi je odjednom nekako mnogo bolje, i tako mi je bilo oko dvije sedmice. Počeo sam izlaziti, ponajčešće u sumrak. Volio sam sumrak u ožujku, kad se počinje smrzavati i kad pale plinske svjetiljke; ponekad bih i daleko odlutao. Jednom me, u Šestilavočnoj ulici, prestigao u mraku neki ‚bolji gospodin'. Nisam ga dobro vidio. Nosio je nešto zamotano u papiru, a bio je zaogrnut nekakvim kratkim i bijednim ogrtačem — prelaganim za to doba godine. Kad je došao do jedne svjetiljke, na desetak koraka preda mnom, primijetio sam kako mu je nešto ispalo iz džepa. Pohitao sam da to podignem — u pravi čas, jer je već neki čovjek u dugačku kaftanu pritrčao, ali kad je vidio onaj predmet u mojim rukama, nije se htio natezati sa mnom, samo mi je letimice pogledao u ruke i šmugnuo pored mene. Bila je to velika novčarka od safijana, starinska i dobro nabijena, ali sam nekako na prvi pogled pogodio da u njoj može svačeg biti, ali da novaca nema. Prolaznik koji ju je izgubio bio je već odmakao četrdesetak koraka ispred mene i uskoro mi je u svjetini iščeznuo iz očiju. Potrčah za njim i počeh ga dovikivati, ali kako nisam znao ništa drugo doviknuti doli ‚hej!', nije se ni obazro. Odjednom je šmugnuo lijevo, u jednu

vežu. Kad sam utrčao u tu vežu, u kojoj je bilo vrlo mračno, nije ga više bilo. Kuća je bila golema, jedna od onih kućerina što ih podižu špekulanti da u njima iznajmljuju male stanove; u nekim od takvih kuća ima čak i po stotinu soba. Pošto sam protrčao kroz vežu, učinilo mi se da u desnom stražnjem kutu dvorišta hoda jedan čovjek, iako sam u onom mraku jedva mogao što razbrati. Dotrčavši do tog kuta, ugledao sam ulaz na stubište; stubište je bilo usko, neobično prljavo i potpuno neosvijetljeno, ali sam čuo kako se gore još penje uz stepenice onaj čovjek, pa pojurim uza stepenice ne bih li ga sustigao dok mu budu otvarali vrata. Tako je i bilo. Stepenice su bile vrlo guste i nije im broja bilo, pa sam se strašno zadihao; jedna se vrata na četvrtom katu otvoriše i ponovo zatvoriše, to sam razabrao još tri međustepeništa niže. Dok sam dotrčao gore, dok sam predisao na odmorištu, dok sam tražio zvonce, prošlo je nekoliko minuta.

Napokon mi otvori vrata jedna žena koja je u majušnoj kuhinji raspirivala vatru ispod samovara; šutke je saslušala moja pitanja, ništa, naravno, nije shvatila i šutke mi je otvorila vrata susjedne sobe, također tijesne, strašno niske, namještene bijednim, najnužnijim pokućstvom, sa širokom golemom posteljom zastrtom zavjesicama, na kojoj je ležao ‚Terentjič’ (kako ga je ona zovnula), pripit, rekao bih. Na stolu je dogorijevao krnjadak svijeće u željeznom svijećnjaku i stajala napola prazna boca. Terentjič mi, onako ležeći, nešto promumlja i mahne rukom na druga vrata, a ona žena ode, pa mi ne preosta ništa drugo nego da otvorim vrata. Tako i učinim i uđem u drugu sobu.

Ta je soba bila još uža i tješnja od one prve pa se nisam mogao gotovo ni okrenuti u njoj; uska postelja u kutu zauzimala je strašno mnogo mjesta, a od ostalog su pokućstva bila tu samo tri jednostavna stolca pretrpana svakakvim prnjama i sasvim jednostavan kuhinjski drveni stol pokraj prastarog divana presvučenog voštanim platnom, tako da se između stola i postelje uopće nije moglo proći. Na stolu je gorjela lojanica u istom onakvom svijećnjaku kao i u prvoj sobi, a na postelji se deralo djetešce kome je, sudeći po glasu, moglo biti svega tri sedmice; upravo ga je previjala bolesna i blijeda žena, mlada, reklo bi se, vrlo oskudno obučena jer je zacijelo tek bila počela ustajati nakon porođaja.

Međutim, dojenče nikako da se umiri, deralo se očekujući majčine mršave grudi. Na divanu je spavalo drugo dijete, trogodišnja djevojčica, pokrivena, kako mi se učini, frakom. Pokraj stola stajao je gospodin u vrlo pohabanu redengotu (ogrtač je već bio skinuo i bacio na postelju) i razmotavao modar papir u koji bijahu umotani oko kilogram kruha i dvije male kobasice. Na stolu je, osim toga, bio čaj u čajniku i ležali komadići crna kruha. Ispod postelje virio je otvoren kovčeg i stršala dva zavežljaja s nekakvim prnjama.

Jednom riječju, u sobi je bio strašan nered. Učinilo mi se na prvi pogled da su oboje, i gospodin i gospođa, pristojni ljudi, ali da ih je neimaština dovela do prilika koje ponižavaju čovjeka i u kojima nered nadvlada na kraju svaki pokušaj borbe s njim, pa dovodi ljude do žalosne potrebe da u samom tom neredu koji neprestano raste nalaze nekakvo gorko i, reklo bi se, osvetničko zadovoljstvo.

Kad uđoh, taj je gospodin, koji je bio tek časak prije mene ušao i razmotavao ono što je donio, razgovarao brzo i žustro o nečemu sa svojom ženom. Ona još nije bila previla dijete, ali je već počela cmizdriti. Vijesti su valjda, kao i obično, bile loše. Lice toga gospodina, kome je moglo biti dvadeset osam godina, crnomanjastvo i suhonjavo, uokvireno crnim zaliscima, brade tako obrijane da se sijala, učinilo mi se prilično zgodno, pa čak i privlačno; bilo je mrko, mrka pogleda, ali s nekakvom bolnom primjesom ponosa koja ie svjedočila o razdražljivosti. Kad sam ušao, odigra se čudna scena.

Ima ljudi koji i te kako uživaju u svojoj razdražljivosti i uvredljivosti, pogotovo kad u tome dosegnu vrhunac (što se svagda vrlo brzo događa); u tom im času kanda više godi da budu uvrijeđeni nego neuvrijeđeni. Takvi razdražljivi ljudi uvijek se poslije strašno kaju, ako su pametni, dakako, i ako su kadri pojmiti da su se ražestili deset puta više nego što je trebalo. Onaj me gospodin neko vrijeme gledao začuđeno, a žena prestrašeno, kao da se zbilo ne znam kakvo čudo što je netko ušao u njihovu sobu. Međutim, on se iznenada gotovo bjesomučno okomi na mene. Nisam bio stigao još ni dvije riječi promucati, a već se on, pogotovo kad je vidio da sam pristojno obučen, našao valjda strašno uvrijeđen što sam se usudio ovako, bez ustručavanja, zaviriti u njegov kutak i vidjeti svu tu njegovu bijedu, koje se neobično stidio. Obradovao se, naravno,

prilici što može na nekome iskaliti kivnost zbog svih svojih nedaća. Načas sam čak pomislio da će me udariti; problijedio je, baš kao kakva žena kad je spopadne histerija, i strašno uplašio svoju ženu.

— Kako ste se usudili tako ući? Van! — povikao je drhteći i, štoviše, jedva izgovarajući riječi. Ali najednom primijeti u mojim rukama svoju novčarku.

— Čini mi se da je ovo vama ispalo — rekoh što sam mogao mirnije i hladnije. (Tako je, uostalom, i trebalo.)

Stajao je preda mnom grdno uplašen i kao da neko vrijeme nije ništa shvaćao; zatim se brže-bolje maši za svoj džep sa strane, zine od zaprepaštenja i udari se rukom po čelu.

— Bože moj! A gdje ste je našli? Kako?

Ispričah mu sve sasvim ukratko i što sam mogao hladnije: kako sam podigao novčarku, kako sam potrčao za njim i zvao ga, i kako sam napokon, nagađajući i naprosto pipajući oko sebe, potrčao za njim uza stepenice.

— O, bože! — vikne on obraćajući se svojoj ženi. — Ovdje su nam svi dokumenti, ovdje su mi posljednji instrumenti, ovdje nam je sve... O, dragi moj gospodine, znate li Što ste sad učinili za mene? Pa ja bih propao da nije bilo vas!

Međutim sam već bio uhvatio za kvaku na vratima u namjeri da odem bez riječi, ali sam se bio zadihao i najednom mi se uzrujanost prevrati u tako snažan kašalj da se jedva održah na nogama. Vidjeh kako se gospodin ustumarao po sobi da mi nađe slobodan stolac, kako je napokon dohvatio s jednog stolca nekakve krpe, bacio ih na pod i brže-bolje mi primakao stolac i oprezno me posjeo na nj. Ali kašljanje se oteglo i nije me valjda tri minute ostavljalo na miru. Kad sam se pribrao, on je već sjedio pokraj mene na drugom stolcu, s kojeg je također, vjerojatno, bio bacio prnje na pod, i pomno me motrio.

— Vi kao da ste... bolesni? — progovori glasom kakvim obično govore liječnici kad prilaze bolesniku. — Ja sam... medicinar (nije rekao: liječnik) — i, rekavši to, pokaže rukom, tko zna zašto, oko sebe, kao da prosvjeduje protiv svoga trenutnog položaja. — Vidim da ste...

— Tuberkulozan sam — rekoh sasvim kratko i ustadoh.

I on odmah skoči na noge.

— Možda i pretjerujete i... kad biste se liječili...

Bio je neobično zbunjen i kao da se još nikako nije mogao snaći; u lijevoj je ruci držao novčarku.

— O, budite bez brige — presijekoh ga opet u riječi i uhvatili za kvaku na vratima — pregledao me je prošlog tjedna B-n (i opet sam upleo tog B-na), i sve je potpuno jasno. Oprostite...

Htjedoh opet otvoriti vrata i ostaviti svog smetenog, zahvalnog i od stida satrvenog liječnika, ali me baš u taj mah opet spopade taj prokleti kašalj. Tu moj doktor navali da opet sjednem i otpocinem, pa se obrati svojoj ženi, te mi i ona, ne mičući se s mjesta, uputi nekoliko zahvalnih i prijaznih riječi. Pri tom se neobično zbunila tako da joj na blijedožutim, suhim obrazima izbi čak i rumenilo. Ostao sam, ali sam se neprestano držao kao da se strašno bojim da im ne smetam (kao što je bio i red). Opazio sam da je kajanje grdno izmučilo mog doktora.

— Ako vam... — progovori on, zapinjući svaki čas i preskačući s predmeta na predmet. — Da znate koliko sam vam zahvalan, i koliko se osjećam kriv pred vama... ja... vidite i sami... — opet pokaže na sobu oko sebe. — Trenutne sam u takvu položaju...

— Ah — rekoh — što imam gledati; zna se, sigurno ste izgubili namještenje pa ste došli da sve izvedete načistac i da potražite novo namještenje?

— Otkud... znate? — upita me začuđeno.

— Pa vidi se na prvi pogled — odgovorih i nehotice podrugljivo. — Mnogi dolaze iz provincije puni nada, trčkaraju tamo-amo i, eto, tako žive.

Najednom on progovori vatreno, a usne mu zadrhtaše. Poče se tužiti, jadati i moram priznati da me je dirnuo; prosjedio sam kod njega gotovo sat vremena. Ispričao mi ie svoj slučaj, koji je, uostalom, bio sasvim običan. Bio je liječnik u gubernijskom mjestu, u državnoj službi, ali su se oko njega počele plesti spletke u koje su umiješali čak i njegovu ženu. Uznio se, ražestio, a u gubernijskoj upravi došlo je do promjene u korist njegovih neprijatelja, koji su mu bacali klipove pod noge i tužili ga, pa je izgubio namještenje i s posljednjim parama doputovao u Petrograd da sve raščisti; u Petrogradu ga, naravno, dugo nisu htjeli saslušati, pa su ga saslušali, pa su ga odbili, pa su mu koješta obećali, pa su mu strogo odgovorili, pa su mu rekli neka napiše nekakvo objašnjenje, pa su odbili da prime ono što je napisao, rekli mu neka napiše molbu — jednom riječju, trčkarao je tamo-amo već peti mjesec, potrošio sve

što je imao; založio je već i posljednje ženine prnje, a uto im se još rodilo dijete i, i... »danas su mi definitivno odbili molbu, a gotovo ni za kruh više nemam, ničeg nemam, žena mi je rodila. Ja, ja...«

Pa skoči na noge i okrene se. Žena mu je u kutu plakala, dijete opet propištalo. Izvadih iz džepa bilježnicu i počeh zapisivati. Kad sam završio i ustao, on je stajao preda mnom i gledao me bojažljivo i radoznalo.

— Zapisao sam vaše ime i prezime — rekoh mu — i sve ostalo: mjesto službovanja, prezime vašega gubernatora, dane, mjesece. Imam jednog druga, još iz škole, Bahmutov se zove, njegov je stric Petar Matvejevič Bahmutov, pravi državni savjetnik i ravnatelj...

— Petar Matvejevič Bahmutov! — usklikne moj medicinar i umalo što ne zadrhta. — Pa o njemu gotovo sve i ovisi!

I zaista, u ovoj priči o mom medicinaru i u njenu raspletu koji sam neočekivano pospješio, sve se poklopilo i sredilo kao da je bilo unaprijed pripremljeno, baš kao u kakvu romanu. Rekao sam tim jadnicima neka se ni namanje ne uzdaja u mene, jer sam ja samo bijedan gimnazijalac (navlas sam se još više ponizio nego je trebalo; odavno sam, inače, položio maturu i nisam više gimnazijalac), i da ne treba ni da znaju kako se zovem, ali da ću sad odmah otići na Vasiljevski otok, do tog mog druga Bahmutova, a kako pouzdano znam da je njegov stric, pravi državni savjetnik, neženja i da nema djece, pa upravo obožava svoga sinovca i ludo ga voli jer u njemu gleda posljednji izdanak svoga roda, »možda će taj moj drug i moći učiniti štogod za vas i za mene, naravno, preko svog strica...«

— Samo kad bih mogao porazgovarati s presvijetlim gospodinom! Samo kad bih uzmogao zadobiti tu čast da mu usmeno iznesem svoj slučaj! — uzvikne drhtureći kao da je u groznici i sijevajući očima. Baš je tako rekao: uzmogao zadobiti. Pošto sam još jednom ponovio da po svoi prilici neću uspjeti i da od svega toga neće biti ništa, dodao sam, ako ne dođem sutra ujutro, da će to značiti da je sve propalo i da nemaju što očekivati. Ispratili su me klanjajući mi se, bili su, tako reći, izbezumljeni. Nikad neću zaboraviti izraza njihovih lica. Sjeo sam u fijaker i odmah se odvezao na Vasiljevski otok.

S tim sam Bahmutovom u toku više godina u gimnaziji bio neprestano zavađen. Držali smo ga svi za nekakva aristokrata, bar

sam ga ja tako nazivao — lijepo se oblačio, dolazio u školu u vlastitoj kočiji, ni najmanje se nije pravio važan, uvijek je bio divan drug, uvijek neobično dobro raspoložen, štoviše, katkad vrlo duhovit i, premda nije bio osobito pametan, bio je uvijek prvi u razredu, a ja nisam nikad ni u čemu bio prvi. Svi su ga drugovi voljeli osim mene. Nekoliko mi je puta u tih nekoliko godina pokušao prići, ali sam mu svaki put natmureno i ljutito okrenuo leđa. Sad ga već nisam bio vidio oko godinu dana; studirao je. Kad sam negdje poslije osam sati došao do njega (nakon velikih ceremonija, najprije su me najavili), dočekao me u prvi mah iznenađeno, štoviše, ni najmanje prijazno, ali se začas razvedrio i, gledajući me, najednom prasnuo u smijeh.

— Ma kako ste se to sjetili da dođete do mene, Terentjeve? — viknuo je onako simpatično i prirodno kako i obično. Ponekad je bio i drzovit, ali nikad nije vrijeđao — što sam kod njega neobično volio, ali sam ga zbog toga i neobično mrzio. — Nego, šta je to s vama — vikne preplašeno — ozbiljno ste bolesni!

Opet me spopao kašalj, skljokao sam se na stolac i jedva nekako predahnuo.

— Ne brinite, imam tuberkulozu — rekoh — došao sam vas nešto zamoliti.

Začuđeno je sjeo, a ja mu odmah izložih cijeli doktorov slučaj i rekoh da bi on možda mogao nešto učiniti za nj, zahvaljujući svom utjecaju na strica.

— Učinit ću, svakako ću učiniti, odmah ću sutra navaliti na strica; štoviše, bit će mi drago, pogotovo što ste sve to tako lijepo ispričali... Nego, kako ste se ipak, Terentjeve, sjetili da se meni obratite?

— Pa tu mnogo ovisi o vašem stricu. Osim toga, nas smo dvojica, Bahmutove, oduvijek bili neprijatelji, a kako ste vi plemenit čovjek, pomislio sam da nećete odbiti molbu neprijatelju — nadodah ironično.

— Dakle, onako kao što se Napoleon obratio Engleskoj![106] — uzvikne on i nasmije se. — Učinit ću što mogu! Štoviše, idem sad odmah da vidim! — dometne žurno, kad je vidio da ozbiljno i odlučno ustajem.

I zaista smo sve to neočekivano dobro uredili, da bolje nije moglo biti. Nakon mjesec i pol dana naš je liječnik dobio novo namještenje,

u jednoj drugoj guberniji, plaćeni su mu putni troškovi i dobio je čak i nekakvu potporu. Sve mislim da je Bahmutov, koji se navadio da često odlazi k njima (a ja sam opet navlas prestao odlaziti i gotovo sam hladno dočekivao doktora kad se svraćao k meni), mislim da je Bahmutov čak privolio doktora da uzajmi novaca od njega. S Bahmutovom sam se u tih šest sedmica vidio dva puta; treći put smo se našli kad smo se opraštali s doktorom. Oproštaj je Bahmutov upriličio kod sebe, priredio je večeru sa šampanjcem, na kojoj je bila i liječnikova žena, ali je ubrzo otišla natrag zbog djeteta. Bijaše to negdje na početku svibnja, bila je vedra večer, golema sunčeva kugla spuštala se u zaljev. Bahmutov me je otpratio kući, išli smo preko Nikolajevskog mosta, obojica smo bili dobre volje. Bahmutov mi je govorio o svom oduševljenju što se sve tako dobro svrsilo, zahvaljivao mi na nečemu, tumačio mi kako mu je sad lijepo, pošto je učinio dobro djelo, uvjeravao me da sva zasluga pripada meni i da mnogi sad pogrešno naučavaju i propovijedaju kako pojedinačna dobra djela ništa ne vrijede. I mene je nekako obuzela snažna želja da govorim.

— Tko ustaje protiv pojedinačnog ‚milosrđa' — počeh — taj ustaje protiv ljudske prirode, taj prezire osobno dostojanstvo. Međutim, organizacija ‚društvenog milosrđa' i pitanje osobne slobode, to su dva različita pitanja koja se međusobno ne isključuju. Pojedinačnih dobrih djela bit će uvijek jer je to ljudska potreba, prijeka potreba izravnog utjecanja jedne osobe na drugu. U Moskvi je živio jedan starac, jedan ‚general', naime, pravi državni savjetnik s nekakvim njemačkim prezimenom[107], koji je cijelog svog vijeka obilazio tamnice i zločince; svaka partija sibirskih robijaša znala je unaprijed da će je na Vorobjovim gorama pohoditi ‚stari general'. On je svoj posao obavljao izvanredno ozbiljno i popožno; dolazio je, prolazio kroz redove prognanika koji su se okupljali oko njega, zastajao pred svakim, svakog ispitivao što mu je potrebno, gotovo nikad nikom nije držao lekcije, sve ih je zvao ‚prijateljima'. Dijelio im ie novce, slao sve što im je bilo potrebno — obojke, krpe, platno, donosio im katkad poučne knjižice i davao ih svakom pismenom kažnjeniku, potpuno uvjeren da će ih oni putem čitati i da će pismeni čitati nepismenima. Malo ih je kad pitao za zlodjelo koje su počinili,

samo bi slušao kad bi mu zločinac sam počeo pričati. Svi su zločinci za njega bili jednaki, nije bilo razlike. Razgovarao je s njima kao s braćom, ali su ga oni sami na kraju počeli smatrati za oca. Kad bi primijetio koju prognanu ženu s djetetom u naručju, prišao bi joj, pomilovao dijete, puckao mu prstima pred nosom ne bi li ga nasmijao. Tako je radio mnogo godina, sve do svoje smrti; na kraju su za njega znali po cijeloj Rusiji i po cijelom Sibiru, naime, svi kažnjenici. Pričao mi je jedan koji je bio u Sibiru da je sam bio svjedok kako su najokorjeliji zločinci spominjali generala, iako general obično nije mogao, obilazeći pojedine partije, udijeliti pojedincu više od dvadeset kopjejaka. Nisu ga, doduše, spominjali baš oduševljeno ili ne znam kako ozbiljno. Po koji od tih ‚nesretnika' koji su pobili po dvanaestoro ljudi, zaklali po šestoro djece iz pukog užitka (bilo je, kažu, i takvih), odjednom će ni pet ni šest, iz čista mira„ makar jedanput u dvadeset godina, uzdahnuti i reći: ‚A kako li sad naš stari general, je l' još živ?' Uz to će se možda čak i osmjehnuti — i eto, to je sve. A kako čovjek može znati kakvo je sjeme posijao zauvijek u njegovu dušu taj ‚stari general' kad ga nije zaboravio ni nakon dvadeset godina? Kako možete znati, Bahmutove, što će značiti taj dodir jedne osobe s drugom u sudbini dodirnute osobe?... Jer, tu je cijeli život i nebrojeno mnoštvo njegovih ogranaka skrivenih od naših pogleda. Najbolji šahist, najoštroumniji među njima, može predvidjeti svega nekoliko poteza unaprijed; o jednom francuskom šahistu koji je umio predvidjeti deset poteza pisali su kao o čudu od čovjeka. A koliko li je tu poteza, i koliko je tu nepoznatog! Kad šijete svoje sjeme, kad šijete svoje ‚milosrđe', svoje dobro djelo u bilo kojem obliku, dajete jedan dio svoje ličnosti i primate u sebe dio tuđe ličnosti, dodirujete jedan drugog, a samo još malo pažnje pa ćete već biti nagrađeni poznavanjem i posve neočekivanim otkrićima. Na kraju ćete svoje dobro djelo početi smatrati kao cijelu znanost, koja će obuhvatiti u sebi cijeli vaš život i ispuniti vam možda cijeli život. S druge strane, sve vaše misli, sve sjemenje koje ste posijali i koje ste možda već i zaboravili, uhvatit će korijen i izrasti, tko je dobio od vas, dat će drugom. I otkud možete znati kolik će biti vaš udio u budućem rješavanju sudbine čovječanstva? Ako vas znanje i cijeli život proveden u tom poslu uzdignu na kraju dotle da budete kadri posijati neko golemo sjeme,

namrijeti svijetu neku golemu misao, onda... I tako dalje, mnogo sam mu tada nadrobio.

— I kad samo pomislim da je baš vama uskraćen život! — kliknuo je Bahmutov kao da nekog ljuto prekorava.

U tom smo trenu stajali na mostu, nalakćeni na ogradu, i gledali Nevu.

— A znate li što mi je sad palo na pamet? — rekoh pošto sam se još više nagnuo preko ograde.

— Ne mislite valjda skočiti u vodu? — uzvikne Bahmutov gotovo prestrašeno. Možda mi je na licu pročitao što mislim.

— Ne bojte se, ovo je zasad samo teoretsko razmatranje, evo o čemu se radi: ostaje mi, eto, još dva-tri mjeseca života, možda četiri; ali, kad mi, na primjer, bude ostalo još svega dva mjeseca, pa ako tada strašno zaželim da učinim kakvo dobro djelo za koje bi bilo potrebno mnogo posla, trčkaranja i zauzimanja, eto, tako nešto kao u slučaju našeg doktora, tada bih se morao odreci tog dobrog djela zbog nedostatka vremena, pa bih morao potražiti kakvo drugo ‚dobro djelo', nešto sitnije, što bi odgovaralo mojim mogućnostima (ako baš nikako ne budem mogao bez dobrih djela). Priznajte da je ovo zgodna misao!

Jadni Bahmutov ozbiljno se zabrinuo za mene; otpratio me sve do kuće i bio je toliko obziran da me ni jedan jedini put nije pokušao tješiti, gotovo je neprestano šutio. Na rastanku mi je srdačno stisnu ruku i zamolio me za dopuštenje da me posjećuje. Odgovorih mu, ako mi bude dolazio kao ‚tješitelj' (jer, ako bude i šutio, svejedno će mi dolaziti kao tješitelj, to sam mu odmah objasnio), onda će me samim tim svaki put još više podsjećati na smrt. Slegnuo je ramenima, ali mi je dao za pravo; rastali smo se prilično uljudno, čemu se nisam ni nadao.

Ali te večeri i te noći posijano je bilo prvo sjeme moga ‚posljednjeg uvjerenja'. Požudno sam se uhvatio za tu novu misao, požudno sam je raščlanjivao u svim njenim pregibima, u svim njenim oblicima (cijele noći nisam oka sklopio), i što sam se više zadubljivao u nju, što sam je više upijao u sebe, to sam se više plašio. Napokon me je obuzeo grdan strah koji me ni idućih dana nije ostavljao na miru. Gdjekad bih se, razmišljajući o tom svom neprestanom strahu, naglo sledio od novog užasa — po tom strahu mogao sam valjda

zaključiti da se to moje ‚posljednje uvjerenje’ toliko ozbiljno uvriježilo u meni da će me svakako dovesti do svoga rješenja. Ali za to rješenje nedostajalo mi je odlučnosti. Nakon tri sedmice sve je bilo spremno i odlučnost se javila u meni, ali zbog jedne vrlo neobične okolnosti.

Ovdje, u ovom svom očitovanju, bilježim sve te brojke i nadnevke. Meni će, naravno, biti poslije svejedno, ali sad (i to možda samo u ovom času) želim da oni koji budu sudili o mom postupku jasno vide iz kakvog je logičnog niza zaključaka proizišlo ovo moje ‚posljednje uvjerenje’! Maloprije sam spomenuo da ona konačna odlučnost koja mi je nedostajala da provedem u djelo svoje ‚posljednje uvjerenje’ nije, čini mi se, nipošto proistekla iz logičnog zaključka, nego od nekog čudnog poticaja, od jedne neobične okolnosti koja možda nije imala nikakve veze s tokom zbivanja. Prije desetak dana svratio se bio do mene Rogožin, po jednom svom poslu, o kojem sad ovdje nema smisla raspredati. Nikad prije nisam bio vidio Rogožina, ali sam štošta čuo o njemu. Dao sam mu sve potrebne obavijesti i ubrzo je otišao, a budući da je i došao samo radi tih obavijesti, na tome bi bilo među nama i ostalo. Međutim, on me počeo neobično zanimati pa sam cijeli taj dan bio pod dojmom nekih čudnih misli, te sam naumio sutradan otići do njega da mu uzvratim posjet. Rogožin mi se, očito, nije obradovao i, štoviše, ‚delikatno' mi natuknuo kako nemamo zašto produžavati naše poznanstvo; pa ipak sam proveo zanimljiv sat vremena s njim, a valjda i on sa mnom. Među nama je takav kontrast da nam je to moralo obojici udariti u oči, pogotovo meni: ja sam čovjek kome su već odbrojeni dani, a on živi najpunijim, najneposrednijim životom, za sadašnji trenutak, ni najmanje ne mareći za ‚posljednje’ zaključke, brojke i ni za što drugo što nije u vezi s onim... s onim.... pa, recimo, s onim od čega mu se pamet pomutila; neka mi gospodin Rogožin oprosti na ovom izrazu, pa makar i kao lošem piscu koji ne umije iskazati svoju misao. Unatoč njegovoj neljubaznosti, učinilo mi se da je pametan čovjek i da može mnogo toga shvatiti, iako ga malo šta zanima od onoga što ga se neposredno ne tiče. Nisam mu ni izdaleka spominjao svoje ‚posljednje uvjerenje’, ali mi se nekako učinilo da ga je, slušajući me, ipak naslutio. Šutio je, strašno je šutljiv. Na odlasku sam mu natuknuo da, i pored svekolike razlike i

svih opreka među nama — les extrémités se touchent[108] (protumačio sam mu to na ruskom), te možda ni on nije toliko daleko od mog ‚posljednjeg uvjerenja' koliko se na prvi pogled čini. Na to mi je odgovorio vrlo mrzovoljnom i kiselom grimasom, ustao, sam potražio moju kapu, vladajući se tako kao da od svoje volje odlazim, pa me prosto-naprosto otpravio iz svoje mračne kuće, pod izlikom da me iz uljudnosti isprаća. Njegova me kuća prenerazila, nalik je na groblje, ali se njemu, čini mi se, sviđa, što je, uostalom, i razumljivo: onakav pun, neposredan život kakvim on živi dovoljan je sam za se i nije mu potreban nikakav dekor.

Taj posjet Rogožinu neobično me zamorio. Osim toga, od samog jutra nisam se osjećao dobro; pred večer sam smalaksao i legao, a na mahove sam osjećao jaku vatru, povremeno sam i buncao. Kolja je ostao uza me do jedanaest sati. Sjećam se, ipak, svega što je govorio i o čemu smo razgovarali.

Ali, kad su mi se na trenutke sklapale oči, jednako mi se priviđao Ivan Tomič, kako je tobože dobio milijune. Nikako nije znao kamo bi s parama, razbijao je sebi glavu zbog njih, strepio je da mu ih ne ukradu i napokon je nakanio da ih zakopa u zemlju. Posavjetovao sam ga najposlije neka ne zakopa uludo toliku hrpu zlata u zemlju, nego neka od cijele te gomile izlije zlatan lijes za svoje ‚smrznuto' dijete i neka poradi toga najprije iskopa dijete iz zemlje. Ovaj moj podrugljivi savjet Surikov je prihvatio obljeven suzama zahvalnicama i odmah se latio posla. Ja sam, kao, digao ruke od njega i otišao. Kad sam se posve razbudio, Kolja me uvjeravao da uopće nisam spavao i da sam cijelo vrijeme razgovarao s njim o Surikovu. Na časove sam bio neobično žalostan i zbunjen, pa je Kolja otišao zabrinut od mene. Kad sam ustao da zaključam vrata za njim, iznenada se sjetih slike koju sam tog dana vidio kod Rogožina, u jednoj od najmračnijih sobetina u njegovoj kući, iznad vrata. Sam mi ju je uz put pokazao; čini mi se da sam oko pet minuta prestajao pred njom. Na njoj nije bilo ničega lijepog u umjetničkom smislu, ali me je nekako čudnovato uznemirila.

Na toj je slici prikazan Krist netom snimljen s križa. Čini mi se da su se slikari navikli prikazivati Krista i na križu, i snimljenog s križa, svagda s tragom neobične ljepote na licu; tu ljepotu nastoje očuvati i

u njegovim najstrašnijim mukama. A na toj Rogožinovoj slici nema govora ni o kakvoj ljepoti; to je u pravom smislu riječi leš čovjeka koji je pretrpio nevjerojatne muke još prije nego što je bio raspet, tu su rane, tragovi mučenja, tragovi udaraca što su mu ih zadali stražari i rulja, dok je nosio na sebi križ i pao pod njim, i napokon tragovi muka što ih je podnio na križu za šest sati (toliko bar ispada po mom računu). To je, doduše, lice čovjeka koji je netom snimljen s križa, koji je, naime, sačuvao na sebi još mnogo tragova života, topline; ništa se još nije ukočilo, pa se na licu pokojnikovu čak ogleda patnja koju kao da još i sad osjeća (to je slikar vrlo dobro uhvatio); ali mu zato lice nije nimalo poštedio; ono je potpuno prirodno, a zaista takvo i mora biti tijelo čovjeka nakon onakvih muka, tko god taj čovjek bio. Znam da je kršćanska crkva još u prvim stoljećima ustvrdila kako Krist nije patio na križu samo simbolično, nego stvarno, pa mu je i tijelo, prema tome, hilo na križu potpuno i dokraja podvrgnuto prirodnim zakonima. Na slici je to lice strahovito izubijano, podbuhlo, posuto strašnim, otečenim i krvavim masnicama, oči su mu otvorene, zjenice razroke; krupne, otvorene bjeloočnice sjaje se od nekakva mrtvog, staklenastog odbljeska. Ali, začudo, dok gledaš taj leš izmrcvarena čovjeka, javlja se u tebi jedno osobito i zanimljivo pitanje: ako su baš takav leš (a on je svakako morao biti baš takav) vidjeli svi njegovi učenici, njegovi budući glavni apostoli, ako su ga vidjele žene što su išle za njim i stajale ispod križa, svi koji su vjerovali u njega i obožavali ga, kako su onda mogli povjerovati, gledajući takav leš, da će taj mučenik uskrsnuti? Tu se i nehotice javlja pomisao: ako je smrt tako užasna, a prirodni zakoni tako snažni, kako se onda uopće mogu nadvladati? Kako se mogu nadvladati kad ih nije nadjačao ni onaj koji je za svog života nadjačavao prirodu, kome se ona pokoravala, koji je uskliknuo: Talifa kumi[109] — i djevojka je ustala od mrtvih, ‚Lazare, iziđi' — i pokojnik je izišao iz lijesa? Dok gledaš tu sliku, privida ti se priroda u liku nekakve goleme, neumoljive i nijeme zvijeri ili, točnije, kudikamo točnije rečeno, u obliku nekog orijaškog stroja najmodernije konstrukcije, koji je glupo zahvatio, zdrobio i progutao, nesmiljeno i bešćutno, veliko i dragocjeno biće — biće koje samo za se vrijedi koliko i svekolika priroda i svi njeni zakoni, svekolika Zemlja, koja je

možda jedino radi toga i stvorena da bi se to biće moglo pojaviti! Tom slikom baš kao da je izražena ta spoznaja o mračnoj, bezobzirnoj i besmisleno vječnoj sili kojoj je sve podređeno i kojoj se pokoravaš i protiv svoje volje. Oni ljudi koji su se okupili oko pokojnika, a od kojih nema ni jednog na toj slici, zacijelo su bili strahovito ojađeni i zgranuti te večeri koja im je u jedan mah skršila sve nade, pa gotovo i vjeru. Zacijelo su se razišli u groznu strahu, iako je svaki od njih nosio u sebi golemu misao koju više nitko nije mogao iskorijeniti. I da je sam Učitelj mogao prije smaknuća vidjeti taj svoj lik, bi li se bio onako sam od sebe popeo na križ i bi li umro onako kao što je umro? To se pitanje također i nehotice nameće dok gledaš tu sliku.

Sve se to i meni u fragmentima nametalo, možda doista između trenutaka u kojima sam bio u bunilu, gdjekad mi se nametalo i u likovima, još cijeli sat i pol nakon Koljina odlaska. Može li se javljati u liku ono što nema lika? Ali mi se na mahove nekako činilo da vidim, u nekom čudnovatom i neopisivom obliku, tu beskrajnu silu, to gluho, mračno i nijemo biće. Sjećam se da me je netko kao poveo za ruku, sa svijećom u ruci, da mi je pokazao neku golemu i odvratnu tarantulu i počeo me uvjeravati kako je to ono isto mračno, gluho i svemoguće biće, te da se smijao mom ogorčenju. U mojoj sobi svagda pred večer pale kandilo pred ikonom — mutno i slabašno svjetlo, ali se ipak može sve razaznati; a ispod kandila se može i čitati. Mislim da je već bila prošla ponoć; uopće nisam spavao i ležao sam otvorenih očiju; iznenada se otvoriše vrata moje sobe, i uđe Rogožin.

UŠao je, zatvorio vrata, šutke me pogledao i polako otišao u kut, do onog stolca što stoji gotovo pod samim kandilom. Bio sam vrlo začuđen i gledao očekujući što će se zbiti; Rogožin se nalaktio na stolić i nijemo se zagledao u mene. Tako su prošle dvije-tri minute, i sjećam se da me je njegova šutnja uvrijedila i ozlojedila. Zašto neće da govori? To što je došao tako kasno učinilo mi se, naravno, čudno, ali se sjećam da se opet nisam bogzna kako začudio tome. Naprotiv, iako mu nisam prije podne jasno izrekao svoju misao, ipak znam da ju je shvatio; a ta je misao bila takva da je zbog nje, naravno, mogao doći da još jednom porazgovara sa mnom, pa i ovako kasno. I mislio sam da je radi toga došao. Prije podne smo se bili rastali gotovo

neprijateljski, čak se sjećam da me je dva-tri puta vrlo podrugljivo pogledao. I eto, tu sam istu podrugljivost pročitao i sad u njegovim očima, i ona me baš uvrijedila. Iz početka nisam nimalo sumnjao da je to zaista Rogožin, a ne neko priviđenje, utvara. Nije mi to bilo ni nakraj pameti.

Međutim je on i dalje sjedio i neprestano me gledao isto onako podrugljivo. Ljutito sam se okrenuo na postelji, također se nalaktio na jastuk i tvrdo odlučio da i ja šutim, pa makar tako ne znam koliko sjedili. Pošto-poto sam htio, tko zna zašto, da on prvi progovori. Mislim da je tako prošlo dvadesetak minuta. Najednom mi sijevne u glavi misao: a što ako to nije Rogožin, nego samo utvara?

Ni u bolesti niti ikad prije nisam ni jedan jedini put imao priviđenja, ali oduvijek mi se činilo, još dok sam bio dijete, pa i sad, to jest sve donedavno, ako budem ikad vidio kakvu prikazu, da ću odmah na licu mjesta umrijeti, premda uopće ne vjerujem ni u kakve prikaze. Ali, kad mi je pala na um misao da to možda nije Rogožin, nego samo prikaza, sjećam se da se nisam nimalo prepao. Štoviše, čak sam se naljutio.

Čudno je i to što me odgovor na pitanje: je li to prikaza ili sam Rogožin, nekako uopće nije zanimalo ni uznemirivalo koliko bi me, čini se, moralo zanimati i uznemirivati; rekao bih da sam tada mislio o nečem drugom. Kudikamo me je više, na primjer, zanimalo zašto je Rogožin, koji je toga dana bio u kućnom kaputu i papučama, sad u fraku, u bijelom prsluku, s bijelom kravatom. Javljala mi se i misao: ako je to utvara, a ja se nje ne bojim, zašto onda ne ustanem, ne priđem mu i sam se uvjerim? Možda se, uostalom, nisam usuđivao, možda sam se i bojao. Ali, čim sam pomislio da se bojim, odjednom mi nekakva ledena jeza prođe kroz cijelo tijelo; zazeblo me u leđima i koljena mi zaklecaše. U tom istom trenu, baš kao da je pogodio da se bojim, Rogožin makne ruku kojom se bio nalaktio, uspravi se i poče otvarati usta, baš kao da će se nasmijati; netremice me gledao. Spopade me takav bijes da zaista htjedoh nasrnuti na nj, ali, kako sam se bio zarekao da neću prvi progovoriti, ostadoh na postelji, pogotovo što još nisam bio nacistu je li to zaista Rogožin ili nije.

Ne sjećam se pravo koliko je to potrajalo; ne sjećam se pravo ni jesam li koji put zadrijemao ili nisam. Samo, na kraju, Rogožin ustane, isto me onako polagano i pozorno odmjeri pogledom kao i

ono prije, kad je ušao, ali se presta podsmjehivati i tiho, tako reći na prstima, priđe vratima, otvori ih, zatvori i ode. Nisam ustao s postelje; ne sjećam se koliko sam još preležao otvorenih očiju i sve nešto premišljao; sam bog zna o čemu sam mislio; ne sjećam se ni kako sam se zavezao u san. Sutradan sam se probudio kad su mi pokucali na vrata, negdje poslije devet sati. Tako je to kod nas dogovoreno: ako ne otključam sam vrata do devet sati i ne viknem da mi donesu čaj, Matrjona mi onda sama pokuca. Kad sam joj otključao vrata, odmah sam pomislio: kako je mogao ući kad su vrata bila zaključana? Raspitao sam se i uvjerio da zbiljski Rogožin nikako nije mogao ući jer se sva naša vrata obnoć zaključavaju.

Eto, ta je neobična zgoda koju sam ovako potanko opisao bila razlog što sam donio čvrstu ‚odluku'. Na tu konačnu odluku nije, dakle, presudno utjecala logika ni logično uvjerenje, nego gađenje. Ne mogu ostati u životu kad život poprima ovakve čudnovate oblike koji me vrijeđaju. Ta me je utvara ponizila. Nisam kadar da se pokoravam mračnoj sili koja poprima lik tarantule. Odlanulo mi je tek kad sam, već u sumrak, osjetio napokon u sebi konačan trenutak posvemašnje odlučnosti. Bio je to tek prvi trenutak; radi drugog trenutka otišao sam u Pavlovsk, ali — to sam već dovoljno razjasnio«.

VII

»Imao sam mali džepni pištolj, pribavio sam ga još dok sam bio dječak, u onoj smiješnoj dobi kad nam se sviđaju priče o dvobojima, o razbojničkim prepadima, kad sam sanjario kako će i mene izazvati na dvoboj i kako ću neustrašivo stajati pred pištoljem. Prije otprilike mjesec dana pregledao sam ga i pripremio. U kutiji u kojoj je ležao našle su se dvije kugle, a u rogu bijaše baruta za još tri naboja. Taj pištolj ne vrijedi bogzna šta, trza u stranu i ne nosi dalje od petnaestak koraka, ali može, naravno, razmrskati lubanju ako ga pritisneš uz samu sljepoočnicu.

Naumio sam da se ubijem u Pavlovsku, u osvit dana. Sići ću prije toga u park da ne uznemirim nikoga u ljetnikovcu. Ovo moje ‚očitovanje' dovoljno će objasniti policiji što je posrijedi. Ljubitelji psihologije i oni kojima je to potrebno mogu iz njega zaključiti što god

žele. Ipak, ne bih htio da ovaj rukopis izbije u javnost. Molim kneza da zadrži jedan primjerak za sebe, a da drugi preda Aglaji Ivanovnoj Jepančinoj. To je moja volja. Svoj kostur ostavljam Medicinskoj akademiji u znanstvene svrhe.

Ne priznajem nikakvih sudaca nad sobom i znam da sam sad izvan svake sudske nadležnosti. Baš sam se nedavno nasmijao ovoj pomisli: a što ako mi sad najednom padne na pamet da ubijem bilo koga, pa i deset ljudi u jedan mah, ili da počinim najgoru strahotu što se može zamisliti na ovom svijetu, u kakvu bi se škripcu našao sud, s obzirom na moje dvije-tri sedmice života i na to što me ne bi mogli udariti na muke? Umro bih lijepo u njihovoj bolnici, na toplom, uz pažljiva liječnika, i možda bi mi bilo mnogo ljepše i toplije nego kod kuće. Ne razumijem kako ljudima u ovakvu položaju ne dolazi na um takva misao, pa makar samo šale radi?

Možda im, uostalom, i dolazi; veseljaka se i kod nas može svaeda naći.

Ali, premda ne priznajem suda nad sobom, ipak znam da će mi suditi kad već budem gluh i nijem okrivljenik. Neću da odem a da ne ostavim ni riječi odgovora — slobodne riječi, a ne iznuđene — ne zato da se opravdam — o, ne! Nemam od koga i nemam zašto moliti za oproštenje — nego onako, zato što tako sam želim.

Tu je ponajprije jedna čudna misao: kome bi, kojim pravom, iz kojih pobuda, moglo pasti na pamet da mi sad osporava pravo na ove dvije-tri sedmice života? Kojeg bi se to suda moglo ticati? Kome bi zapravo bilo potrebno ne samo da budem osuđen, nego i da pošteno izdržim kaznu? Zar bi to zaista nekom moglo biti potrebno? Radi ćudoređa? Još bih to mogao shvatiti kad bih u naponu zdravlja i snage pokušao oduzeti sam sebi život koji bi »mogao biti koristan mom bližnjem« i tako dalje, te bi mi ćudoređe još, po svojoj staroj rutini, moglo zamjeriti što sam raspolagao svojim životom bez ovlaštenja, ili ne znam šta drugo. Ali sad, sad, kad mi je već pročitana smrtna osuda? Kakvu je to ćudoređu potreban, pored vašeg života, i posljednji hropac kojim ćete ispustiti i posljednji atom života, slušajući kako vas tješi knez koji će u svom kršćanskom dokazivanju nadoći na sretnu misao kako je zapravo i bolje što umirete. (Takvi kršćani kao on svagda nadolaze na tu ideju: to im je najdraža razbibriga.) I što uopće žele s tim svojim smiješnim

‚drvećem u Pavlovsku’? Da mi zaslade posljednje časove života? Pa zar im nije jasno da ću biti to nesretniji što se više zanesem, što se više odam tom posljednjem prividu života i ljubavi kojim bi mi oni htjeli zakloniti onaj Majerov zid i sve ono što je na njemu onako prostodušno i iskreno napisano? Što će mi ta vaša priroda, taj vaš park u Pavlovsku, ti vaši izlasci i zalasci sunca, to vaše plavo nebo i ta vaša prezadovoljna lica kad je cijela ta gozba, kojoj nema kraja, počela tako što je mene jedinog proglasila za prekobrojnog? Što imam od sve te ljepote kad sam sad svake minute, svake sekunde prisiljen znati da čak, eto, i ova sićušna mušica što upravo zuji oko mene na sunčanoj zraci, da čak i ona sudjeluje u cijeloj toj gozbi i zboru, zna svoje mjesto, voli ga i sretna je, a samo sam ja odbačen, i tek iz kukavičluka nisam sve dosad htio to shvatiti! O, pa znam ja koliko bi knez i svi oni voljeli kad bi me mogli navesti da i ja, mjesto svih ovih ‚himbenih i pakosnih’ riječi, iz puke smjernosti a u slavu ćudoređa, zapjevam onu glasovitu i klasičnu Millevoyeovu kiticu:

O, puissent voir votre beauté sacrée
Tant d'amis sourds à mes adieux!
Qu'ils meurent pleins de jours, que leur mort
soit pleurée,
Qu'un ami leur ferme les yeux![110]

Ali vjerujte, vjerujte, prostodušni ljudi, da se i u toj smjernoj kitici, u tom akademskom blagoslivljanju svijeta u francuskim stihovima nakupilo toliko pritajene žuči, toliko nepomirljive mržnje koja se naslađuje sama sobom u rimama, da se možda čak i sam pjesnik uhvatio na lijepak i shvatio tu mržnju kao suze od razdraganosti, pa je tako i umro; mir prahu njegovu! Znajte da u spoznaji o vlastitu ništavilu i nemoći postoji granica sramote preko koje čovjek ne može prijeći i od koje počinje osjećati veliku nasladu u samoj svojoj sramoti... Pa, naravno, poniznost je velika sila u tom smislu, to priznajem, premda nije u onom smislu u kojem religija drži poniznost za silu.

Religija! Vječni život priznajem, i možda sam ga oduvijek priznavao. Recimo da je ljudska svijest upaljena voljom neke

vrhovne sile, recimo da je ta svijest pogledala ovaj svijet oko sebe i rekla: ‚Postojim!’ i recimo da joj je najednom ona vrhovna sila zapovjedila da se ugasi jer je to negdje, radi nečega, potrebno — čak i bez objašnjenja radi čega — recimo da je tako, sve to prihvaćam, ali se i opet javlja ono vječno pitanje: radi čega je tu potrebna i moja poniznost? Zar ne mogu jednostavno biti progutan a da se ne traži od mene da još hvalim ono što me je progutalo? Zar će se zbilja tamo netko uvrijediti zbog toga što neću da pričekam još dvije sedmice? U to ne vjerujem; kudikamo mi se vjerojatnijim čini da je tu naprosto potreban moj ništavni život, život atoma, radi popunjavanja nekakve opće harmonije i cjeline, radi nekog plusa i minusa, radi nekakva kontrasta, i tako dalje, i tako dalje, upravo isto onako kao što su svaki dan potrebne žrtve nebrojenih stvorova bez čije smrti ne bi ostali svijet mogao opstati (premda valja napomenuti da ova misao nije sama po sebi bogzna kako plemenita). Ali dobro! Slažem se da se svijet nikako drugačije nije mogao urediti, to jest bez tog neprestanog međusobnog proždiranja; čak sam sklon priznati da ništa ne shvaćam od tog uređenja, ali zato evo što pouzdano znam: kad mi je već dana spoznaja da ‚postojim’, što se mene tiče što je svijet pogrešno uređen i što inače ne bi mogao opstati? Tko će mi i zbog čega još nakon toga suditi? Recite vi što vam drago, ali je sve to neshvatljivo i nepravedno.

Pa ipak nikad, ni uz najbolju volju, nisam mogao zamisliti da nema budućeg života i Providnosti. Najvjerojatnije je da sve to postoji, ali da ništa ne razumijemo od budućeg života i njegovih zakona. Ali, ako je to toliko teško i, štoviše, potpuno nemoguće shvatiti, zar ću ipak odgovarati za to što nisam bio kadar dokučiti nešto što je nedokučivo? Oni, doduše, kažu, a među njima, naravno, i knez, kako je baš tu potrebna poslušnost, kako treba slušati bez pogovora, iz puke smjernosti, i kako ću za svoju krotkost biti nagrađen na onom svijetu. Ipak, previše ponizujemo Providnost pripisujući joj svoje pojmove, iz pukog nezadovoljstva što je ne možemo shvatiti. Ali opet, ponavljam, ako je ne možemo shvatiti, teško je odgovarati za ono što čovjeku nije dano da shvati. A ako je tako, kako će onda suditi meni što nisam mogao shvatiti pravu volju i zakone Providnosti? Ama, bolje će biti da se okanimo religije!

Pa i dosta je. Dok stignem do ovih redaka, zacijelo će već sunce izići i ‚zazvoniti na nebu’, a golema, neizmjerna snaga poteći će po cijelom svijetu. Pa neka! Umrijet ću gledajući pravo u vrelo snage i života, a da neću poželjeti taj život! Da je bilo u mojoj moći da se ne rodim, sigurno ne bih pristao na život pod ovako uvredljivim uvjetima. Ali još je u mojoj moći da umrem, iako su mi dani odbrojeni. Nije velika moć, pa nije velika ni pobuna!

Još posljednje objašnjenje: nipošto neću umrijeti zato što nisam kadar izdržati još ove tri sedmice; ama, doteklo bi meni snage, i kad bih baš htio, dovoljna bi mi utjeha bila puka spoznaja o uvredi koja mi je nanesena, ali ja nisam francuski pjesnik i ne trebaju mi takve utjehe. Napokon, tu je i napast: priroda mi je toliko ograničila djelatnost svojom osudom na tri sedmice života da je samoubojstvo možda jedini čin koji još mogu započeti i završiti svojom voljom. È pa, možda baš želim da iskoristim ovu posljeanju priliku da nešto učinim? Prosvjed nije ponekad sasvim bezvrijedan...«

»Očitovanju« je došao kraj; Ipolit je napokon ušutio…

U bezizlaznim položajima postoji jedan stupanj posljednje cinične otvorenosti kad se nervozan čovjek, ozlojeđen i izbezumljen, ne boji više ničega i kad je spreman i na najgori skandal, štoviše, jedva ga čeka; nasrće na ljude, a u isti mah ima nejasnu, ali čvrstu nakanu da se za koji čas svakako sunovrati s visine i tako odjednom razriješi sve nedoumice što ih je njegov postupak mogao izazvati. Znak je takva stanja obično i sve veća tjelesna iscrpljenost. Izvanredan, gotovo nadljudski napor koji je sve do tada Ipolit ulagao, dosegao je svoj vrhunac. Taj osamnaestogodišnji momčić, izmožden bolešću, bio je sam po sebi slabašan kao drhtav listak što pada s drveta, ali, čim je obišao pogledom svoje slušatelje — prvi put u posljednji sat vremena — odmah mu je u pogledu i smiješku izbilo najoholije, najprezirnije i najuvredljivije gađenje što se može zamisliti. Žudio je da ih što prije izazove. Ali i slušatelji su bili duboko ogorčeni. Svi bučno i zlovoljno poustajaše od stola. Umor, vino i napor pojačavali su zbrkanost i, kanda, nečistoću dojmova, ako se tako može reći.

Najednom Ipolit skoči naglo sa stolca, baš kao da ga je tko podigao.

— Izišlo je sunce! — uzvikne pošto ugleda blistave vršike drveća, pokazujući ih knezu kao kakvo čudo. — Izišlo je!

— A što ste mislili, da neće izići? — pripomene Ferdiščenko.

— Opet će cijeli dan biti žega — promrmlja Ganja nehajno i mrzovoljno, držeći u rukama šešir, protežući se i zijevajući. — Što će tek biti ako ova suša potraje još mjesec dana!... Idemo li, Pticine, ili ne idemo?

Ipolit je slušao te riječi iznenađeno, pa i zapanjeno; odjednom strašno problijedi i sav se strese.

— Suviše nevješto hinite ravnodušnost da biste me mogli povrijediti — reče Ganji gledajući ga netremice. — Vi ste ništarija!

— E, ovo već sam vrag zna šta je, kako se ovaj ovdje razvaganio! — rikne Ferdiščenko. — Zbilja fenomenalan kukavičluk!

— Obična budala — reče Ganja.

Ipolit se malo sabra.

— Razumijem, gospodo — poče on dršćući kao i prije i zapinjući pri svakoj riječi. — Možda sam zaista zaslužio da mi se osobno osvećujete i... žao mi je što sam vas namučio ovim svojim besmislicama (pokaže na rukopis), ali mi je, inače, žao i što vas nisam potpuno dotukao... (glupo se osmjehne). Jesam li vas dotukao, Jevgenije Pavliču? — uputi iznenada pitanje ovom potonjem. — Jesam li vas dotukao? Kažite!

— Malo je razvučeno, ali inače...

— Recite sve što mislite! Bar jedanput u životu nemojte lagati! — zapovjedi Ipolit dršćući.

— Ama, meni je to potpuno svejedno! Budite tako dobri, molim vas, i ostavite me na miru — okrene se Jevgenij Pavlovič gadljivo na drugu stranu.

— Laku noć, kneže — priđe Pticin knezu.

— Pa on će se sad ubiti, šta vam je! Pogledajte ga! — uzvikne Vera, priskoči Ipolitu u najvećem strahu i čak ga uhvati za ruke. — Pa rekao je da će se ubiti kad iziđe sunce, šta vam je!

— Neće se taj ubiti! — zlurado progunđa nekoliko njih, među njima i Ganja.

— Pazite, gospodo! — vikne Kolja koji je također zgrabio Ipolita za ruku. — Samo ga pogledajte! Kneže! Kneže, pa što šutite?

Oko Ipolita su se sjatili Vera, Kolja, Keler i Burdovski; sve četvoro uhvatiše ga rukama.

— On ima pravo, ima pravo!... — mrmljao je Burdovski, koji je, uostalom, također bio unezvjeren.

— Molim vas, kneže, što nalažete? — priđe knezu Lebedev, pripit, srdit, pa i drzak.

— Kako što nalažem?

— Nemojte, molim vas, dopustite ipak, molim lijepo, ja sam ovdje domaćin, ali vam ne bih htio uskratiti dužno poštovanje. I vi ste ovdje neki domaćin, ali ja ne želim da se u mojoj kući ovako... Tako, molim lijepo.

— Neće se on ubiti; dečko se samo igra! — ogorčeno i samopouzdano poviče general Ivolgin.

— Bravo, generale! — povladi mu Ferdiščenko.

— Znam da se neće ubiti, generale, veleštovani generale, pa ipak... ja sam domaćin.

— Slušajte, gospodine Terentjeve — reče iznenada Pticin pružajući ruku Ipolitu, pošto se oprostio s knezom — čini mi se da u toj svojoj teki spominjete svoj kostur i da ga ostavljate Akademiji? To vi mislite na svoj kostur, vlastiti, to jest ostavljate svoje kosti?

— Da, svoje kosti...

— A, tako. Jer, inače bi moglo doći do zabune, vele da je već bio takav jedan slučaj.

— Ma što ga sad zadirkujete? — vikne odjednom knez.

— Rasplakali ste ga — dometne Ferdiščenko.

Ali Ipolit uopće nije plakao. Htio je da se pomakne, ali ga ono četvoro oko njega svi u jedan mah zgrabiše za ruke. Razlegne se smijeh.

— To je on i htio, da ga drže za ruke; radi toga je i pročito tu svoju teku — pripomene Rogožin. — Zbogom, kneže! Ala smo se nasjedili; već me i kosti bole.

— Ako ste se zaista htjeli ustrijeliti, Terentjeve — nasmije se Jevgenij Pavlovič — onda se ja, da sam na vašem mjestu, poslije ovakvih komplimenata, baš ne bih ustrijelio, da im napakostim.

— Oni i te kako žele da vide kako ću se ustrijeliti! — obrecne se Ipolit na njega.

Govorio je baš kao da nasrće na sve njih.

— Krivo im je što to neće vidjeti.

— I vi, dakle, mislite da neće vidjeti?

— Ja vas ne podbadam; naprotiv, mislim da se vrlo lako može dogoditi da se ustrijelite. Najvažnije je da se ne ljutite... — otegne Jevgenij Pavlovič, zaštitnički rastežući svoje riječi.

— Sad tek vidim koliko sam pogriješio što sam im pročitao ovu teku! — reče Ipolit gledajući Jevgenija Pavloviča vrlo prisno, kao da od prijatelja traži prijateljski savjet.

— Situacija je smiješna, ali... zbilja ne znam što bih vam savjetovao — odgovori Jevgenij Pavlovič smiješeći se.

Ipolit ga gledaše bez riječi, netremice i ozbiljno. Činilo se da na mahove nije pri sebi.

— Nemojte, molim vas, dopustite ipak, molim lijepo, kakav je to ipak način — reče Lebedev. — »Ustrijelit ću se,« veli, »u parku, da nikog ne uznemirim«! Misli da neće nikog uznemiriti ako siđe niz stepenice i ode tri koraka dalje, u park.

— Gospodo... — poče knez.

— Nemojte, molim vas, dopustite ipak, molim lijepo, veleštovani kneže — upade Lebedev razjareno — kako i sami vidite da ovo nije šala, i kako je najmanje polovica vaših gostiju istog mišljenja i uvjerenja da će se on sad, poslije riječi koje su ovdje pale, svakako morati ustrijeliti da bi spasio čast, molim vas, kao domaćin, ovdje pred svjedocima, pomozite mi!

— Pa što da radimo, Lebedeve? Spreman sam da vam pomognem.

— Evo šta, molim lijepo, prvo, neka nam on sad odmah izruči svoj pištolj kojim se ovdje pred nama hvalio, skupa sa svim potrepštinama. Ako nam ga izruči, slažem se i pristajem da prenoći još noćas u ovoj kući, s obzirom na njegovo zdravstveno stanje, pod uvjetom, naravno, da bude pod mojim nadzorom. Ali sutra neka se bezuvjetno pokupi kud zna; oprostite, kneže! Ako pak ne izruči oružje, odmah ću ga, ovaj čas, zgrabiti za ruke, ja za jednu, a general za drugu, i smjesta ću poslati nekog da obavijesti policiju, pa neka policija radi što hoće. Gospodin Ferdiščenko bit će tako dobar i skoknuti po policiju.

Nasta graja; Lebedev se žestio i u svojoj žestini prelazio mjeru; Ferdiščenko se spremao da ode na policiju; Ganja je pomamno tvrdio da se nitko neće ubiti. Jevgenij Pavlovič je šutio.

— Kneže, jeste li ikad padali sa zvonika? — upita iznenada Ipolit šapatom kneza.

— N-nisam... — naivno odgovori knez.

— A zar ste zbilja mislili da ja nisam predvidio svu tu mržnju? — prošapta opet Ipolit, sijevajući očima i gledajući kneza, baš kao da zaista očekuje od njega odgovor. — Dosta! — vikne odjednom svima. — Ja sam kriv... najviše od svih! Lebedeve, evo vam ključ (izvadi novčarku i iz nje čeličan kolut na kojem su visila tri-četiri ključića), evo ovaj, pretposljednji... Kolja će vam pokazati... Kolja! Gdje je Kolja?

— vikne gledajući Kolju, ali ga nije vidio. — Jest... eto, on će vam pokazati; on je danas sa mnom spremao moju torbu. Odvedite ga, Kolja; kod kneza je, u kabinetu, ispod stola... moja putna torba... ovim ključićem, na dnu, u sandučiću... moj pištolj i rog s barutom. On mi je to sam danas spremao, gospodine Lebedeve, on će vam pokazati; ali pod uvjetom da mi rano ujutro, kad budem odlazio u Petrograd, opet vratite pištolj. Čujete li! Ovo činim radi kneza, a ne radi vas.

— E, tako je već bolje! — zgrabi Lebedev ključ i, zlobno se smješkajući, otrči u prvu sobu.

Kolja zastane, zausti da nešto kaže, ali ga Lebedev odvuče za sobom.

Ipolit gledaše goste kako se smiju. Knez opazi da Ipolit cvokoće, kao da ga trese najljuća groznica.

— Kakve su to sve ništarije! — prošaputa Ipolit knezu izbezumljeno. Kad god je razgovarao s knezom, saginjao se i šaputao.

— Pustite ih; iznemogli ste...

— Odmah, odmah... odmah ću sad otići.

Iznenada zagrli kneza.

— Vi možda mislite da sam ja lud? — pogleda ga i čudno se nasmije.

— Ne mislim, nego...

— Čekajte, čekajte, šutite, nemojte ništa govoriti, stanite... da vam pogledam u oči... Stojte tako, da vas gledam. Da se oprostim sa Čovjekom.

Stajao je i gledao kneza nepomično i bez riječi desetak sekunda, vrlo blijed, oznojenih sljepoočnica, nekako se čudno hvatajući rukom za kneza, baš kao da se boji da mu ne umakne.

— Ipolite, Ipolite, što vam je? — poviče knez.

— Sad je... dosta... sad ću leći. Da popijem još samo jedan gutljaj u zdravlje sunca... Baš hoću, hoću, pustite me!

Brže dohvati sa stola čašu, naglo pođe i u tren oka priđe izlazu s verande. Knez potrči za njim, ali mu u tom trenutku, slučajno, kao navlaš, Jevgenij Pavlovič pruži ruku da se oprosti s njim. Prođe jedna sekunda, kad se iznenada na verandi prolomi iz svih grla vrisak. Zatim nasta strahovita pometnja.

Evo što se dogodilo.

Pošto je prišao samom izlazu s verande, Ipolit je stao, držeći u lijevoj ruci čašu, a desnu je ruku zavukao u desni džep na svom ogrtaču. Keler je poslije tvrdio da je Ipolit i prije toga neprestano držao ruku u desnom džepu, još dok je razgovarao s knezom i hvatao ga lijevom rukom za rame i za ovratnik, i da je baš ta Ipolitova desna ruka u džepu, tvrdio je Keler, izazvala u njemu prvu sumnju. Bilo kako mu drago, nekakav je nemir i njega nagnao da potrči za Ipolitom. Međutim, i on je zakasnio. Samo je vidio kako u Ipolitovoj desnoj ruci odjednom nešto bljesne i kako se u toj istoj sekundi mali džepni pištolj nađe na njegovoj sljepoočnici. Keler jurne ne bi li ga uhvatio za ruku, ali Ipolit u istom času okine. Odjekne oštar, suh škljocaj okidača, ali se hitac ne razlegne. Kad Keler obujmi Ipolita, ovaj mu klone na ruke, baš kao obeznanjen — možda je zaista mislio da je već mrtav. Pištolj se nađe u Kelerovim rukama. Ipolita poduhvatiše, podmetnuše mu stolac, posjedoše ga i svi se sjatiše oko njega, svi zagrajaše, svi nešto zapitkivahu. Svi su čuli kako je okidač škljocnuo, a vidjeli su da je čovjek živ, da nije ni ogreben. Ipolit je pak među njima sjedio ne shvaćajući što se zbiva, i sve ih redom gledao tupim pogledom. U taj mah dotrčaše Lebedev i Kolja.

— Zatajio pištolj? — zapitkivahu svi uokolo.

— Možda nije ni nabijen? — domišljahu se drugi.

— Nabijen je! — objavi Keler pregledavajući pištolj. — Nego...

— Zar je zbilja zatajio?

— Uopće nije bilo kapsla — obznani Keler.

Teško je opisati žalosni prizor koji se zatim odigrao. Prvotni i opći strah začas je zamijenio smijeh; neki su se čak grohotom smijali i zlurado u svemu uživali. Ipolit je histerično jecao, kršio ruke, obraćao se svima, čak i Ferdiščenku, uhvatio ga objema rukama i kleo se da je zaboravio, »sasvim slučajno zaboravio, nije navlaš«, staviti kapsl, da su mu »svi kapsli evo ovdje, u džepu na prsluku, njih desetak« (pokazivao ih je svima oko sebe), da nije kapsl metnuo ranije zato što se bojao da mu pištolj slučajno ne opali u džepu, aa je računao da će uvijek imati vremena da ga umetne, kad bude trebalo, ali je, eto, zaboravio. Obraćao se knezu, Jevgeniju Pavloviču, preklinjao Kelera neka mu vrati pištolj, tvrdio da će sad odmah svima dokazati da je »njegova čast, čast...« i da je sad »zauvijek obeščašćen!«...

Naposljetku se zaista srušio u nesvijest. Odnesoše ga u knežev kabinet. Lebedev se bio posve otrijeznio, odmah je poslao po liječnika i ostao uz bolesnikovu postelju sa kćerima, sinom, Burdovskim i generalom. Kad su iznijeli onesviještenog Ipolita, Keler je stao nasred verande i objavio svima, uistinu nadahnuto, odvajajući i naglašavajući svaku riječ:

— Gospodo, ako još tko od vas ikad naglas, preda mnom, posumnja da je nesretni mladić navlaš zaboravio kapsl, te ustvrdi da je samo tjerao komediju, taj će sa mnom imati posla.

Ali mu nitko ne odgovori. Gosti se napokon razidoše, hrpimice i užurbano. Pticin, Ganja i Rogožin odoše zajedno.

Knez se začudi što se Jevgenij Pavlovič predomislio i što odlazi a da se nisu porazgovarali.

— Pa htjeli ste da porazgovarate sa mnom kad se svi raziđu? — podsjeti ga.

— Tako je — reče Jevgenij Pavlovič sjedajući iznenada na stolac i posjedajući kneza do sebe — ali sam odustao na neko vrijeme od svoje nakane. Priznajem da sam malo zbunjen, a i vi ste. Pobrkale su mi se misli; osim toga, ono o čemu bih htio razgovarati s vama isuviše je važno za mene, pa i za vas. Vidite, kneže, htio bih bar jedanput u životu učiniti nešto potpuno pošteno, to jest bez ikakve primisli, a eto, mislim da sad, u ovom času, nisam baš kadar učiniti nešto potpuno pošteno, a možda niste ni vi... onda... i... ama, drugi put ćemo porazgovarati. Možda će dotle sve postati jasnije, i meni i

vama, ako pričekamo još ova tri-četiri dana koliko ostajem u Petrogradu.

Tada opet ustane, pa je bilo nejasno zašto je uopće sjeo. Knezu se također učini da je Jevgenii Pavlovič nezadovoljan i ozlojeđen, da je neprijateljski raspoložen i da mu je pogled sasvim drugačiji nego što je bio domaloprije.

— A, zbilja, vi idete sad do bolesnika?

— Da... bojim se... — reče knez.

— Ne bojte se, poživjet će on sigurno još najmanje šest tjedana, a možda će se ovdje i oporaviti. Ali najbolje će biti da ga sutra otpravite.

— Možda sam ga i ja podbo time što sam... šutio; možda je pomislio da i ja sumnjam da će se ustrijeliti? Što vi mislite, Jevgenije Pavliču?

— Ni govora. Isuviše ste dobri što se još o njemu brinete. Slušao sam već o tome, ali nikad nisam u životu vidio kako se čovjek ubija samo zato da ga pohvale, ili od bijesa što ga ne hvale. Uglavnom, nikad ne bih vjerovao da čovjek može tako otvoreno pokazivati svoju slabost! Ipak ga otpravite sutra odavde.

— Mislite da će se još jednom pokušati ustrijeliti?

— Neće, sad se više neće ustrijeliti. Ali čuvajte se tih naših domaćih Lacenairea![111] I opet vam velim, zločin je posve normalno utočište tim netalentiranim, nestrpljivim i pohlepnim nikogovićima.

— Pa zar je on isto što i Lacenaire?

— Bit je ista, iako je možda situacija različita. Vidjet ćete nije li taj gospodin kadar ucmekati deset ljudi, samo onako, »šale« radi, upravo isto onako kao što nam je sam maloprije pročitao u svom očitovanju. Sad neću moći spavati od tih njegovih riječi.

— Možda se ipak malo previše zabrinjavate.

— Čudan ste vi čovjek, kneže; ne vjerujete da bi on sad zaista bio kadar ubiti deset ljudi?

— Bojim se da vam odgovorim, sve je to vrlo čudno, ali...

— E pa, kako hoćete, kako hoćete! — razdražljivo zaključi Jevgenij Pavlovič. — Osim toga, vi ste i vrlo nrabar čovjek, samo pazite da ne upadnete među tu desetoricu.

— Najvjerojatnije je da neće nikog ubiti — reče knez gledajući zamišljeno Jevgenija Pavloviča.

Jevgenij Pavlovič se srdito nasmije.

— Do viđenja, vrijeme je da krenem! A jeste li primijetili kako je kopiju svoje »Ispovijedi« ostavio Aglaji Ivanovnoj?

— Jesam, primijetio sam i... razmišljam upravo o tome.

— I treba da razmišljate zbog onih desetoro ljudi — nasmije se opet Jevgenij Pavlovič i ode.

Nakon sat vremena, već negdje poslije tri, knez siđe u park. Pokušao je bio spavati kod kuće, ali nije mogao zbog lupanja srca. U kući se, uostalom, bilo sve sredilo i, koliko je bilo moguće, smirilo. Bolesnik je zaspao, a liječnik koji je došao rekao je da nema nikakve neposredne opasnosti. Lebedev, Kolja i Burdovski polijegaše u bolesnikovoj sobi, kako bi bolesnika poredom čuvali: nije, dakle, bilo razloga za strahovanje.

Ali je knez svakog trenutka bivao sve nemirniji. Švrljao je po parku, rastreseno gledao oko sebe i začuđeno stao kad je izbio na čistinu pred stanicom i ugledao niz praznih klupa i stalaka za orkestar. Prenerazi ga to mjesto i učini mu se nekako strašno ružno. Krene natrag, onim istim putem kojim je jučer išao s Jepančinovima na stanicu, dođe do zelene klupe gdje mu je urečen bio sastanak, sjede na nju i najednom se glasno nasmije, ali se zbog toga odmah ozbiljno naljuti na sama sebe. I dalje ga je mučila tjeskoba, osjećao je potrebu da nekud ode... Nije znao kamo. Iznad njega na drvetu pjevala je ptica, pa je poče tražiti pogledom u krošnji; najednom ptica prhne s drveta, a on se istog časa, tko zna zašto, sjeti one »mušice« na »plamenoj sunčanoj zraci« o kojoj je Ipolit napisao da »i ona zna svoje mjesto i sudjeluje u općem zboru, a samo je on odbačen«. Ta ga je rečenica već onda iznenadila, a sad se toga opet sjetio. Jedna davno zaboravljena uspomena zatreperi u njemu i najednom potpuno izbi na vidjelo.

Bilo je to u Švicarskoj, prve godine, pa možda i prvih mjeseci njegova liječenja. Onda je još bio, tako reći, pravi idiot, nije znao ni pravo govoriti, a ponekad nije ni razumio što žele od njega. Jednom je, jednog vedrog, sunčanog dana, bio zašao u brda, i dugo hodao obuzet nekom mučnom mišlju koju, međutim, nikako nije mogao oblikovati. Pred njim je bilo blistavo nebo, ispod njega jezero, a

posvuda uokolo svijetlo i beskrajno obzorje, bez kraja i konca. Dugo je gledao tako oko sebe i mučio se. Sjeti se kako je pružao ruke u ono svijetlo, beskrajno plavetnilo i plakao. Mučilo ga je što osjeća da mu je sve to tuđe. Kakva li je to gozba, kakav li je to vječiti veliki blagdan kojem nema kraja i za kojim ga odavno srce vuče, od malih nogu, i na kojem nikako ne može da sudjeluje? Svako jutro izlazi ovo isto jarko sunce, svako jutro na slapu se prelijevaju dugine boje, svaku večer ondje u daljini, u dnu neba, snježni, najviši vrhunac gori purpurnim plamenom, svaka »sićušna mušica što zuji oko njega na plamenoj sunčanoj zraci sudjeluje u cijelom tom zboru: zna svoje mjesto, voli ga i sretna je«; svaka travka raste i sretna je! I sve ima svoj put, i sve zna svoj put, s pjesmom odlazi i s pjesmom dolazi, jedini on ništa ne zna, ništa ne shvaća, ni ljude ni glasove oko sebe, svemu je tuđ i od svega odbačen. Ama, dakako da tada nije mogao govoriti tim istim riječima i tako izraziti svoje pitanje, njegova je patnja bila gluha i nijema, ali mu se sad činilo da je i tada isto tako govorio, sve te iste riječi, i da je ono o »mušici« Ipolit baš od njega uzeo, iz njegovih ondašnjih riječi i suza. Bio je uvjeren u to i srce mu je, tko zna zašto, lupalo pri toj pomisli...

Zadrijemao je na klupi, ali ga nemir nije ostavljao ni u snu. Prije nego što je zadrijemao, sjetio se kako će Ipolit tobože pobiti deset ljudi, pa se podsmjehne toj besmislenoj pretpostavci. Oko njega je bila divna, vedra tišina, samo što je lišće šuštalo, a od tog šuštanja kao da je sve bilo još tiše i samotnije. Sanjao je vrlo mnogo, sve same nemirne snove od kojih se na časove trzao. Napokon mu dođe jedna žena; poznavao ju je, poznavao tako dobro da je zbog toga patio, mogao je u svakom času reći tko je ona i pokazati je, ali, začudo, kao da joj sad lice uopće nije bilo onakvo kakvo je oduvijek bilo, te se bolno upinjao da je ne prepozna u ovom liku. Na tom licu bijaše toliko tragova kajanja i strave da je pomislio da je to neka strašna prijestupnica i da je upravo počinila jezovit zločin. Na blijedu obrazu treperila je suza; zovne ga rukom i stavi prst na usta, kao da ga upozorava neka sasvim tiho pođe za njom. Srce mu zamrlo; nipošto, nipošto nije htio priznati da je ona prijestupnica, ali je slutio da če se za koji čas dogoditi nešto strašno što če ga mučiti dok god bude živ. Činilo mu se da mu ona želi nešto pokazati, tu negdje u blizini, u parku. Ustane da pođe za njom, ali najednom se pokraj

njega razlegne nečiji vedar, svjež smijeh, nečija se ruka najednom nađe u njegovoj ruci. On uhvati tu ruku, čvrsto je stisne i probudi se. Pred njim je stajala Aglaja i smijala se na sav glas.

VIII

Smijala se, ali se i srdila!

— Spava! Spavali ste! — vikne prezirno i začuđeno.

— A, to ste vi! — promrmlja knez, koji se još nije bio posve razbudio te ju je istom u čudu prepoznao. — Ah, pa da! Došli ste na sastanak... a ja zaspao!

— Vidjela sam.

— I nije me nitko drugi budio osim vas? Nije bilo nikog drugog tu osim vas? Mislio sam da je tu bila jedna druga žena. ».

— Tu da je bila jedna druga žena?...

Napokon se potpuno rasanio.

— Samo sam sanjao — reče zamišljeno. — Čudno je što sam baš sad to usnio... Sjedite!

Uhvati je za ruku i posjede na klupu, pa sjede do nje i zamisli se. Aglaja nije zapodijevala razgovora, nego je samo pozorno motrila svoga sugovornika. I on je zirkao na nju, ali gdjekad tako kao da je uopće ne vidi. Ona porumeni.

— Ah, da, zbilja! — trgne se knez. — Ipolit je pucao u sebe!

— Kada? Kod vas? — upita ga, ali se nije previše začudila. — Pa sinoć je još, čini mi se, bio živ? I kako ste nakon svega toga mogli još tu spavati?

— Ma nije poginuo, pištolj nije opalio.

Na Aglajino navaljivanje, knez joj je morao odmah sve ispripovjediti, štoviše, vrlo potanko, sve što se noćas dogodilo, požurivala ga je svaki čas u pričanju, ali ga je i prekidala neprestanim pitanjima koja su mahom bila nevažna. Između ostaloga, vrlo je pozorno saslušala sve što je kazao Jevgenij Pavlovič i, štoviše, nekoliko puta ga je zamolila da joj ponešto ponovi.

— E, dosta sad, treba da se požurimo — na kraju će ona, pošto je sve saslušala. — Ovdje možemo ostati svega sat vremena, do osam, jer u osam moram svakako biti kod kuće, kako ne bi doznali

da sam bila ovdje, jer sam došla poslom, imam vam mnogo toga reći. Samo što ste me sad potpuno smeli. Što se tiče Ipolita, mislim da mu je pištolj morao zatajiti, to nekako više liči na njega. A vi ste uvjereni da se zaista htio ustrijeliti i da tu nije bilo nikakvih smicalica?

— Nikakvih.

— Pa, to je i vjerojatnije. I zbilja je napisao da meni donesete njegovu »Ispovijed«? A zašto je niste donijeli?

— Pa nije se ubio. Pitat ću ga.

— Svakako mi je donesite, nemate ga šta pitati. Njemu će to sigurno biti vrlo drago, jer je možda baš zato i pucao u sebe da ja poslije pročitam tu njegovu ispovijed. Nemojte se, molim vas, smijati ovome što sam rekla, Lave Nikolajeviču, jer je to vrlo lako moguće.

— Ne smijem se, jer i sam vjerujem da je to, u neku ruku, vrlo lako moguće.

— Vjerujete? Zar zbilja vjerujete? — odjednom se strašno začudi Aglaja.

Zapitkivala ga je užurbano i govorila brzo, ali kao da je na časove gubila nit i često nije dovršavala rečenicu; neprestance se žurila da ga upozori na nešto; uopće, bila je neobično uznemirena i, premda se držala vrlo hrabro i nekako izazovno, možda se ipak malko i plašila. Na njoj je bila posve svakidašnja, obična haljina koja joj je vrlo dobro pristajala. Često je podrhtavala, rumenjela, a sjedila je na rubu klupe. Veoma se bila iznenadila kad joj je knez potvrdio da se Ipolit možda htio ustrijeliti radi toga da ona pročita njegovu »Ispovijed«.

— Naravno — objasni joj knez — želio je da ga, pored vas, i svi mi ostali pohvalimo...

— Kako to mislite pohvalite?

— Naime, to je... kako da vam kažem? To je vrlo teško izraziti. Samo je sigurno želio da se svi okupe oko njega i da mu kažu koliko ga vole i poštuju, i da ga svi počnu usrdno preklinjati neka se ne ubija. Vrlo je lako moguće da ste mu vi najviše bili na umu kad vas je u takvu trenutku spomenuo... iako, možda, nije ni znao da ste mu na umu.

— E, to sad više uopće ne razumijem: bila sam mu na umu, a nije znao da sam mu na umu. Doduše, možda i razumijem. Znate li da sam se valjda tridesetak puta, dok sam još bila trinaestogodišnja

djevojčica, nakanila bila otrovati i sve to napisati u pismu roditeljima, i isto sam tako mislila kako ću ležati u lijesu, i kako će me svi oplakivati, i kako će sebe kriviti što su bili onako nemilosrdni prema meni... Što se sad opet smješkate — brzo nadoda mršteći se — a o čemu vi mislite kad ste sami, kad sanjarite? Možda umišljate sebi da ste feldmaršal i da ste Napoleona potukli do nogu?

— Pa, eto, poštenja mi, mislim baš o tome, pogotovo kad me hvata san — nasmije se knez — samo što ne tučem Napoleona, nego uvijek Austrijance.

— Nipošto se ne želim sad tu s vama šaliti, Lave Nikolajeviču. S Ipolitom ću se još sama vidjeti, kažite mu to, molim vas! A što se vas tiče, mislim da je to vrlo ružno od vas, jer je vrlo grubo shvaćati ljudsku dušu i suditi o njoj tako kao što vi sudite o Ipolitu. Nedostaje vam nježnosti: vidite samo istinu, pa ste nepravedni.

Knez se zamisli.

— Čini mi se da ste vi ipak nepravedni prema meni — reče joj — jer ja ne vidim ništa ružno u tome što je on tako mislio, zato što su svi skloni tako misliti, a, osim toga, možda uopće i nije ništa mislio, nego je to samo želio... poželio je da se posljednji put vidi s ljudima, da stekne njihovo poštovanje i ljubav; a to su vrlo lijepi osjećaji, samo što se sve skupa nekako izjalovilo; a tu je i bolest posrijedi i još koješta drugo! Osim toga, nekima uvijek sve polazi za rukom, a nekima nikad ništa...

— To ste sigurno mislili na sebe? — pripomene Aglaja.

— Jesam, na sebe — odgovori knez, ne zapažajući nikakve zlobe u njenu pitanju.

— Pa ipak, da sam na vašem mjestu, nikako ne bih mogla onako zaspati; vi, gdje god se nađete, tu odmah i zaspite; to vam nikako ne valja.

— Pa, cijele noći nisam oka sklopio, a poslije sam još hodao, hodao, bio sam kod glazbe...

— Kakve glazbe?

— Pa tamo gdje su jučer svirali, a onda sam došao ovamo, pa sam sjeo, mislio, mislio, i zaspao.

— A, tako je to bilo? E, to vam ide u prilog... A zašto ste bili kod glazbe?

— Ne znam, tako...

— Dobro, dobro, poslije ćete mi reći; neprestano mi upadate u riječ, i što se mene uopće tiče što ste bili kod glazbe? A kakvu ste to ženu sanjali?

— To je... ona... vidjeli ste je...

— Shvaćam, sve mi je jasno. Vi je neobično... A kako ste je sanjali, u kakvom obliku? Ma, uostalom, neću ništa da znam — odsiječe odjednom srdito. — Nemojte mi upadati u riječ...

Malo počeka, kao da se pribire ili kao da se svladava.

— Evo o čemu se radi, radi čega sam vas pozvala. Htjela bih vam predložiti da mi budete prijatelj. Što ste se sad najednom tako zabuljili u mene? — doda gotovo gnjevno.

Knez se zaista u tom trenutku bio zagledao u nju jer je opazio da je opet strašno porumenjela. U takvim zgodama, što je više rumenjela, to se kanda više srdila na samu sebe, a to se opet jasno očitovalo u sijevanju njenih očiju; obično bi začas sasula svoj gnjev na onoga s kim je razgovarala, bio on kriv ili ne bio, pa bi se počela s njim svađati. Kako je znala i osjećala da je divljačna i stidljiva, obično se nije upletala u razgovor i bila je šutljivija od ostalih sestara, a ponekad je bila isuviše šutljiva. Međutim, kad je, osobito u ovakvim škakljivim zgodama, morala, htjela-ne htjela, zapodjenuti razgovor, držala se isprva neobično uznosito i nekako čak izazovno. Svagda bi predosjetila kad bi porumenjela, ili još prije nego što bi porumenjela.

— Možda ne želite prihvatiti moj prijedlog? — pogleda kneza uznosito.

— Ma, kako ne bih želio, samo to uopće nije potrebno... naime, mislim da uopće ne treba tako nešto predlagati — smete se knez.

— A nego kako ste mislili? Radi čega bih vas inače ovamo zvala? Što vam je opet na pameti? Uostalom, možda me držite za običnu ludicu, kao što me svi kod kuće drže.

— Nisam znao da vas drže za ludicu, ja... ja vas ne držim.

— Ne držite? To vam je vrlo pametno. Baš ste to zgodno rekli.

— Vi ste, po mom mišljenju, katkad i vrlo pametni — nastavi knez — maloprije ste rekli nešto vrlo pametno. Rekli ste za moje mišljenje o Ipolitu: »Tu je posrijedi samo istina, pa neće biti da je i pravedno«. To ću upamtiti, i o tome ću još razmisliti.

Aglaja se odjednom sva zažari od užitka. Sve su se te promjene očitovale kod nje neobično jasno i neobično brzo. I knez se obradova

i, štoviše, nasmije od radosti, gledajući je.

— Čujte, dakle — opet će ona — dugo sam čekala da vam sve ovo kažem, čekala sam još odonda kad ste mi se javili onim pismom, pa i prije... Pola sam vam toga već iučer rekla: mislim da ste vi najpošteniji i najiskreniji čovjek, pošteniji i iskreniji od svih, a to što o vama govore da vam je pamet... naime, da katkad niste pri čistoj pameti, to nije istina; tako sam prosudila i ustvrdila jer, iako zaista niste pri čistoj pameti (nemojte se, naravno, sad ljutiti zbog toga, jer ja na to gledam s jednog višeg stajališta), vaša je glavna pamet zato bolja nego u svih njih, štoviše, o takvoj pameti oni i ne sanjaju. Jer, ima dvije pameti: glavna i sporedna. Je li tako? Je li da je tako?

— Možda je i zbilja tako — jedva protisne knez. Strašno mu je treperilo i lupalo srce.

— Znala sam da ćete me vi shvatiti — produži ona dostojanstveno. — Knez Š. i Jevgenij Pavlič ne shvaćaju ništa od te dvije pameti, pa ni Aleksandra, a zamislite: maman je shvatila.

— Vi ste u mnogo čemu nalik na Lizavetu Prokofjevnu.

— Kako to mislite? Zbilja? — začudi se Aglaja.

— Bogme, jeste.

— Hvala vam — reče ona pošto je časak porazmislila. — Baš mi je drago što nalikujem na maman. Vi, dakle, mnogo držite do nje? — nadoda ne zapažajući uopće koliko je to pitanje naivno.

— Mnogo, mnogo, i drago mi je što ste to odmah shvatili.

— I meni je drago jer sam primijetila kako se njoj koji put... podruguju. Ali, čujte sad ono najvažnije: dugo sam razmišljala i napokon sam vas izabrala. Neću da mi se kod kuće podsmjehuju, neću da me drže za običnu ludicu, neću da me zadirkuju... Sve sam to u jedan mah dokučila i glatko odbila Jevgenija Pavliča, jer neću da me neprestano udaju! Hoću... hoću... ma, hoću da pobjegnem od kuće, a vas sam odabrala da mi u tome pomognete.

— Da pobjegnete od kuće! — usklikne knez.

— Da, da, da, da pobjegnem od kuće! — vikne ona odjednom i plane neobičnim gnjevom. — Neću, neću da se kod kuće moram neprestano crvenjeti. Neću da se crvenim ni pred njima, ni pred knezom Š., ni pred Jevgenijem Pavličem, ni pred kim, pa sam zato izabrala vas. S vama bih htjela o svemu, svemu govoriti, čak i o onom najvažnijem kad zaželim: ali ni vi ne smijete ništa skrivati od

mene. Hoću da bar s jednim čovjekom mogu o svemu razgovarati kao sa samom sobom. Najednom su počeli govoriti da vas čekam i da vas volim. To je bilo još prije nego što ste vi došli, ali pismo im nisam htjela pokazati, a sad već svi o tome govore. Hoću da budem odvažna i da se ničeg ne bojim. Neću da idem po njihovim balovima, hoću da budem od neke koristi. Već sam odavno htjela otići. Evo već dvadeset godina kako sam kod njih zatvorena i neprestano me žele udati. Još kad mi je bilo četrnaest godina, htjela sam pobjeći, iako sam tada još bila ludo dijete. Ali sad sam sve dobro promislila i čekala sam da vas pitam kako je u inozemstvu. Nisam vidjela još nijedne gotske katedrale, hoću da vidim Rim, hoću da razgledam sve znanstvene zbirke, hoću u Parizu da studiram; cijelu sam se ovu godinu pripremala i učila i vrlo mnogo knjiga pročitala; pročitala sam sve zabranjene knjige. Aleksandra i Adelaida čitaju sve knjige, one smiju, a meni ne daju sve, mene nadziru. Ne bih se sa sestrama htjela svađati, ali sam mami i tati već odavno kazala da želim iz temelja promijeniti svoj društveni položaj. Naumila sam da se bavim odgojem djece, i računala sam na vas zato što ste rekli da volite djecu. Mogli bismo se zajedno baviti odgojem djece, ako ne sad odmah a ono u budućnosti? Zajedno bismo bili od koristi, ne želim biti generalska kći... Recite mi, jeste li vi vrlo učeni?

— Ma nisam, ni govora.

— Šteta, a ja sam mislila... zašto sam to mislila? Pa ipak ćete me vi upućivati jer sam vas izabrala.

— Ali, to nema smisla, Aglaja Ivanovna.

— Ama ja hoću, hoću da pobjegnem od kuće! — vikne ona, pa ponovo sijevne očima. — Ako ne pristanete, udat ću se za

Gavrilu Ardalionoviča. Neću da kod kuće postupaju sa mnom kao s kakvom gadurom i da me krive sam bog zna za što.

— Ma jeste li vi pri sebi? — umalo što knez ne skoči s klupe. — Za što vas krive, tko vas krivi?

— Kod kuće, svi, mama, sestre, tata, knez Š., pa i onaj vaš odurni Kolja! Ako i ne govore otvoreno, bar tako misle. Sve sam im ja to u lice skresala, i mami i tati. Maman je nakon toga cijeli dan odbolovala, a sutradan su mi Aleksandra i tata rekli da ni sama ne znam što lupetam i kakvim se sve riječima služim. A ja sam im onda lijepo odbrusila da već sve znam, sve te riječi, da nisam više mala,

da sam još prije dvije godine pročitala dva romana Paula de Kocka[112] kako bih sve doznala. Kad je to maman čula, umalo što nije pala u nesvijest.

Knezu najednom promine glavom čudna misao. Pozorno pogleda Aglaju i nasmiješi se.

Jedva je mogao vjerovati da pred njim sjedi ona ista uznosita djevojka koja mu je nekad onako oholo i bahato pročitala pismo Gavrile Ardalionoviča. Nije mogao shvatiti kako se u onoj bahatoj, osornoj ljepotici moglo kriti takvo dijete, dijete koje možda zaista čak ni sad ne zna što sve govori.

— Jeste li vi uvijek živjeli kod kuće, Aglaja Ivanovna? — upita je. — Hoću da kažem, niste li možda išli u kakvu školu, niste li bili u internatu?

— Nisam nikad nigdje bila, neprestano sam čamila kod kuće, zatvorena kao u kakvu bocu, a iz te ću boce ravno u brak; što se sad opet smješkate? Vidim ja da mi se i vi pomalo podsmjehujete i da ste na njihovoj strani — nadoda i prijeteći se namršti. — Nemojte me ljutiti, ionako već ne znam što mi je... uvjerena sam da ste vi došli ovamo čvrsto vjerujući da sam zaljubljena u vas i da sam vam urekla sastanak — reče srdito.

— Jučer sam se zbilja toga pribojavao — prostodušno izlane knez (bio je vrlo smeten) — ali sam danas uvjeren da vi...

— Šta! — vrisne Aglaja, a donja joj usna najednom zadrhta. — Pribojavali ste se da ja... usudili ste se pomisliti da ja... Bože sveti! Da niste možda mislili da sam vas pozvala ovamo radi toga da vas namamim u mrežu, pa da nas onda ovdje zateknu i natjeraju vas da me uzmete za ženu...

— Aglaja Ivanovna! Kako se ne stidite? Kako se mogla tako prljava misao roditi u tom vašem čistom, nevinom srcu? Kladio bih se da ni sami ne vjerujete nijednoj svojoj riječi i... da ni sami ne znate što govorite!

Aglaja je sjedila zagledana u zemlju, baš kao da se i sama prepala svega onoga što je rekla.

— Uopće se ne stidim — promrmlja. — I otkud znate da mi je srce nevino? Kako ste se onda usudili da mi napišete ono ljubavno pismo?

— Ljubavno pismo? Ono moje pismo da je ljubavno! Ono je pismo puno poštovanja, ono mi je pismo poteklo iz srca u najtežem času moga života! Sjetio sam se tada vas kao kakve svjetlosti... ja...

— Ma, dobro, dobro — upade mu ona najednom u riječ, ali ne više onim prijašnjim tonom, nego posve pokajnički i gotovo preplašeno, čak se i nagne prema njemu, kloneći se svejednako njegova pogleda, i samo što mu ne dotakne rame ne bi li ga još usrdnije zamolila da se ne ljuti. — Dobro — dometne strašno posramljena — osjećam da sam se vrlo glupo izrazila. To sam ja samo onako... da vas iskušam. Recimo da nisam ništa ni rekla. A ako sam vas uvrijedila, oprostite mi. Nemojte mi, molim vas, gledati u oči, okrenite se od mene. Rekli ste da je to vrlo prljava misao: rekla sam to navlaš, da vas pecnem. Ponekad se i sama bojim onoga što bih htjela reći, ali mi najednom samo izleti. Kažete da ste to pismo napisali u najtežem času svoga života... Znam koji je to bio čas — reče tiho, gledajući opet u zemlju.

— O, kad biste bar sve znali!

— Znam ja sve! — uzvikne ona i ponovo se uzbudi. — Živjeli ste tada cijeli mjesec dana s onom odurnom ženom s kojom ste pobjegli...

Ovaj put nije porumenjela, nego je problijedjela govoreći te riječi, pa najednom, kao zanesena, ustane, ali se začas pribere i opet sjede. Usna joj je još dugo podrhtavala. Pošutješe oko jedne minute. Knez je bio zaprepašten tom njenom nenadanom upadicom kojoj nikako nije znao uzroka.

— Ja vas uopće ne volim — reče ona iznenada, baš kao da odsiječe na panju.

Knez joj ništa ne odgovori; opet pošutješe oko jedne minute.

— Ja volim Gavrilu Ardalionoviča... — izusti ona brzorečicom, ali jedva čujno, pa još niže obori glavu.

— To nije istina — reče knez također gotovo šapatom.

— Mislite da lažem? Pa ipak, govorim vam živu istinu. Dala sam mu riječ prekjučer, na ovoj istoj klupi.

Knez se uplaši i načas se zamisli.

— To nije istina — ponovi odlučno — sve ste to izmislili.

— Čudo jedno kako ste uljudni! A da znate da se on popravio; voli me više no svoj život. Preda mnom je na plamenu palio sam sebi

ruku da mi dokaže da me voli više no svoj život.

— Palio sam sebi ruku?

— Jest, ruku. Vjerovali vi ili ne vjerovali, baš me briga.

Knez opet umukne. U Aglajinim riječima nije bilo ni traga šali; srdila se.

— Pa kako, je li donio ovamo sa sobom svijeću kad je to tu bilo? Inače, ne znam kako...

— Jest... svijeću. Što vam se sad tu čini nevjerojatno?

— Samu svijeću, ili u svijećnjaku?

— Pa da... ne... pola svijeće... krnjadak... cijelu svijeću, ma, svejedno, de, šta ste sad navrli!... I šibice je donio, ako vas baš zanima. Zapalio je svijeću i puna pola sata držao prst na plamenu; i zašto bi to bilo nemoguće?

— Pa jučer sam ga vidio; prsti su mu čitavi.

Aglaja najednom prasne u smijeh, kao pravo dijete.

— A znate li zašto sam sad slagala? — okrene se iznenada knezu posve povjerljivo, kao dijete, a smijeh joj još titraše na usnama. — Zato što čovjek, kad laže, pa vješto ubaci nenešto što nije sasvim obično, nešto ekscentrično, ma, znate, nešto što je sasvim izuzetno ili se uopće ne događa, onda mu laž postane mnogo uvjerljivija. To sam već primijetila. Samo što mi ova laž nije pošla za rukom zato što nisam znala...

Najednom se opet smrkne, kao da se nečeg sjetila, pa se obrati knezu ozbiljno, čak i turobno:

— Kad sam vam onda izdeklamirala ono o »bijednom vitezu«, htjela sam vas, doduše... pohvaliti radi nečega, ali sam vas ujedno htjela i posramiti zbog vašeg vladanja i pokazati vam da sve znam...

— Zaista ste, Aglaja, nepravedni prema meni... prema onoj nesretnici o kojoj ste maloprije onako grozno govorili.

— Zato što sve znam, sve, zato sam tako i govorila. Znam kako ste je prije pola godine pred svima zaprosili. Nemojte mi upadati u riječ, vidite da govorim bez komentara. Nakon toga je ona pobjegla s Rogožinom; zatim ste živjeli s njom u nekom selu ili gradu, pa je ona otišla od vas nekom drugom. (Tu Aglaja strašno pocrveni.) Zatim se opet vratila Rogožinu, koji je voli kao... lud. Zatim ste vi, isto tako pametan čovjek, dojurili za njom ovamo, čim ste doznali da se vratila u Petrograd. Sinoć ste ustali u njenu obranu, a maloprije ste je i

sanjali... Vidite da sve znam, pa radi nje, radi nje ste doputovali ovamo?

— Jesam, radi nje — tiho odgovori knez, pa sjetno i zamišljeno obori glavu, ne sluteći uopće kako su Aglaji sijevnule oči kad ga je opet pogledala. — Radi nje, samo da doznam... Ne vjerujem da može biti sretna s Rogožinom, iako... jednom riječju, ne znam što bih ja sad tu mogao učiniti i kako bih joj mogao pomoći, ali sam svejedno doputovao.

Uzdrhta i pogleda Aglaju; kivno ga je slušala.

— Ako ne znate zašto ste doputovali, onda je zbilja mnogo volite — izusti napokon.

— Ne volim — odgovori knez — ne, ne volim. O, kad biste samo znali kakav me užas obuzme kad se sjetim onog vremena koje sam proveo s njom!

Pri tim mu riječima čak prođe drhtavica po cijelom tijelu.

— Ispričajte mi sve! — reče Aglaja.

— Nema tu ničega što vi ne biste smjeli čuti. Zašto sam baš vama htio sve to ispričati, jedino vama, ne znam; možda zato što ste mi zaista bili neobično dragi. Ta ie nesretna žena duboko uvjerena da je najnevaljalije, najpokvarenije stvorenje na svijetu. O, ne sramotite je, ne bacajte se kamenom na nju! Isuviše ju je već izmučila sama spoznaja o svojoj nezasluženoj sramoti! I što je ona kome skrivila, o, bože moj! Ah, svaki čas izbezumljeno viče kako ne priznaje nikakvu krivnju, kako je žrtva drugih ljudi, kako je žrtva razvratnika i zlotvora; ali, što vam god govorila, znajte da ona prva ne vjeruje sama sebi i da, naprotiv, u duši vjeruje da je... svemu sama kriva. Kad sam pokušao odagnati od nje taj mrak, spopadale su je takve muke da mi srce neće zacijeljeti dok se god budem sjećao tih užasnih dana. Baš kao da mi je srce jednom zauvijek probodeno. Pobjegla je od mene, a znate li zašto? Baš zato da mi dokaže koliko je nisko pala. A najužasnije je od svega to što ni sama nije, možda, znala da mi samo to želi dokazati, nego je pobjegla zato što je svakako u duši željela počiniti sramotno djelo, da može sama sebi istog časa reći: »Eto, opet si se osramotila, zbilja si, znači, podla beštija!« Ah, možda vi to, Aglaja, nećete nikad shvatiti! Znate li da se možda u toj njenoj stalnoj spoznaji o sramoti krije, možda, za nju nekakva užasna, neprirodna naslada, baš kao da se nekom

osvećuje. Ponekad sam na nju uspio toliko utjecati da je opet kanda ugledala svjetlost oko sebe, ali bi se odmah opet pobunila i išla tako daleko da me je gorko optuživala da samog sebe smatram mnogo vrednijim od nje (što mi nije bilo ni nakraj pameti), a kad sam joj ponudio brak, otvoreno mi je kazala da ni od koga ne traži ni ohole samilosti ni pomoći, niti da je tko »uzdiže do sebe«. Vidjeli ste je jučer; mislite li da je sretna s onom družinom, da je to njeno pravo društvo? Nemate pojma koliko je ona obrazovana i što je sve kadra shvatiti! Ponekad me čak iznenađivala!

— Jeste li i njoj držali takve... prodike?

— Nisam — zamišljeno će knez, ne zapažajući tona kojim je izgovorila to pitanje — gotovo sam neprestano šutio. Često sam želio govoriti, ali zbilja nisam znao što bih joj kazao. Znate, u nekim je slučajevima najbolje ne govoriti ništa. O, volio sam ja nju; i te kako sam je volio... ali poslije... poslije... poslije je ona sve prozrela.

— Što je prozrela?

— Da je meni samo žao nie, da je... više ne volim.

— A šta znate, možda se zbilja zaljubila u onog... vlastelina s kojim je otišla?

— Nije, sve ja znam, samo mu se htjela narugati.

— A vama se nikad nije rugala?

— N-nije. Rugala se samo od bijesa; o, tada me je strašno karala, u srdžbi, pa i sama patila! Ali... poslije... o, ne podsjećajte me na to, ne podsjećajte!

I pokri lice rukama.

— A znate li da mi ona gotovo svaki dan piše pisma?

— To je, dakle, istina! — uzvikne knez uzrujano. — Čuo sam, ali nikako nisam htio povjerovati.

— Od koga ste čuli? — lecne se Aglaja.

— Rogožin mi je jučer rekao, samo malko nejasno.

— Jučer? Jučer ujutro? Kad jučer? Prije koncerta ili poslije?

— Poslije; sinoć, oko ponoći.

— Aha, pa dobro ako je Rogožin... A znate li o čemu mi piše u tim pismima?

— Ničemu se ne bih začudio; ona je luda.

— Evo vam tih pisama (Aglaja izvadi iz džepa tri pisma u kuvertama i baci ih pred kneza.) Evo, već me tjedan dana moli,

preklinje i nagovara da se udam za vas. Ona je... pa da, pametna je, iako je poludjela, i dobro ste rekli da je kudikamo pametnija od mene... piše mi kako je zaljubljena u mene, kako svaki dan traži priliku da me vidi, makar izdaleka. Piše mi kako me vi volite, kako ona to zna, kako je odavno primijetila i kako ste tamo s njom razgovarali o meni. Želi vas vidjeti sretnog, uvjerena je da vas samo ja mogu usrećiti... Tako nekako čudno piše... neobično... Nikom nisam pokazala ova pisma, čekala sam vas; znate li što sve to znači? Zar ne možete pogoditi?

— To je ludost; to je samo dokaz njena ludila — reče knez, a usne mu zadrhtaše.

— Da već možda ne plačete?

— Ne plačem, Aglaja, ne plačem — pogleda je knez.

— Pa što da radim? Što mi vi savjetujete? Ne mogu valjda i dalje primati ta pisma!

— Ma, pustite je, molim vas! — uzvikne knez. — Nemate vi što tražiti u onom mraku; učinit ću sve što mogu da vam više ne piše.

— Ako je tako, onda ste vi čovjek bez srca! — uzvikne Aglaja. — Pa zar ne vidite da ona nije u mene zaljubljena, nego u vas, da jedino vas voli! Zar je moguće da ste sve kod nje točno uočili, a da to niste zapazili? Znate li što je ovo, što znače ova pisma? To je ljubomora, i više nego ljubomora! Ona će... mislite da će se zbilja udati za Rogožina, kao što piše ovdje, u ovim pismima? Uoit će se sutradan nakon našeg vjenčanja!

Knez se lecne; srce mu premre. Začuđeno se zagleda u Aglaju — čudno mu je bilo pri duši što mora priznati da je ovo dijete već odavno žena.

— Bog mi je svjedok, Aglaja, da bih dao i svoj život da joj mogu vratiti mir i usrećiti je, ali... ne mogu je više voljeti, i ona to zna!

— Pa onda se žrtvujte, to vama ionako najbolje pristaje! Jer, zbilja ste velik dobročinitelj. I nemojte mi govoriti »Aglaja«... I maloprije ste mi rekli samo »Aglaja«... Vi ste dužni, morate je preporoditi, morate opet otputovati s njom da je umirujete i blažite joj dušu. Pa i volite je!

— Ne mogu se ipak toliko žrtvovati, iako sam već jednom htio i... možda i sad želim. Ali pouzdano znam da bi uz mene propala, i zato ću je ostaviti na miru. Mislio sam otići do nje večeras u sedam sati,

ali možda sad više i neću otići. Kako je ponosita, ne bi mi nikad oprostila moju ljubav pa bismo oboje propali! To je neprirodno, ali tu je sve neprirodno. Kažete da me voli, ali zar je to ljubav? Zar može postojati takva ljubav, nakon svega onoga što sam već pretrpio? Ne, tu je nešto drugo posrijedi, a ne ljubav!

— Kako ste samo problijedjeli! — prestraši se najednom Aglaja.

— Nije to ništa, premalo sam spavao, oslabio sam, ja... zaista smo onda razgovarali o vama, Aglaja...

— To je, dakle, istina? Zaista ste mogli s njom o meni razgovarati i... i kako ste me mogli zavoljeti kad ste me svega jedanput vidjeli?

— Ne znam kako. U ondašnjem mom mraku priželjkivao sam... nazrijevao sam, možda, novu zoru. Ne znam kako sam prvo na vas pomislio. Istina je ono što sam vam onda napisao da ne znam. Sve sam to samo sanjario, sve zbog one strahote... Onda sam počeo raditi; i možda tri godine ne bih uopće ovamo dolazio...

— Došli ste, dakle, radi nje?

Tu nešto zadrhta u Aglajinu glasu.

— Jesam, radi nje.

Prođoše dvije-tri minute u sumornoj šutnji. Aglaja ustane.

— Kad kažete — poče ona neodlučno — kad i sami mislite da je ta... vaša nesretnica... luda, onda se mene ne tiču njeni ludi hirovi... Molim vas, Lave Nikolajeviču, uzmite ova tri pisma i bacite joj ih u lice mjesto mene! A ako se — povikne najednom Aglaja — ako se još jednom usudi da mi napiše ijedan redak, recite joj da ću se pritužiti ocu pa će je otjerati u popravni dom...

Knez skoči na noge, gledajući uplašeno Aglaju kako se naglo razjarila, i najednom mu se zamagli pred očima...

— Ne može biti da tako osjećate... to nije istina! — promrmljao je.

— Istina je! Istina! — vikne Aglaja gotovo kao da nije pri sebi.

— Šta je istina? Kakva istina? — razlegne se pokraj njih nečiji prestrašeni glas.

Pred njima je stajala Lizaveta Prokofjevna.

— Istina je da ću se udati za Gavrilu Ardalionoviča! Da volim Gavrilu Ardalionoviča i da ću sutra pobjeći s njim od kuće! — okosi se Aglaja na nju. — Jeste li me čuli? Je li sad zadovoljena vaša radoznalost? Je li vam srce na mjestu?

I otrča u kuću.

— Nemojte sad, dragoviću moj, odlaziti — zađrža Lizaveta Prokofjevna kneza. — Budite tako dobri, izvolite poći sa mnom da porazgovaramo... Uh, kakve su to muke, cijele noći nisam ni oka sklopila...

Knez pođe za njom.

IX

Ušavši u kuću, Lizaveta Prokofjevna zastane već u prvoj sobi; nije mogla dalje, pa se svali na ležaljku, potpuno iznemogla. Zaboravi čak ponuditi knezu da sjedne. Bijaše to povelika prostorija, s okruglim stolom u sredini, s kaminom i s mnogo cvijeća na policama pokraj prozora, i s još jednim staklenim vratima u dnu, vratima što su vodila u vrt. Začas se pojaviše Adelaida i Aleksandra gledajući kneza i majku upitno i začuđeno.

Djevojke su u ljetnikovcu ustajale obično oko devet sati; samo je Aglaja u posljednja dva-tri dana ustajala malo ranije i izlazila u vrt da se prošeta, ali nije, opet, izlazila u sedam, nego u osam, pa i kasnije. Lizaveta Prokofjevna niie zaista mogla te noći spavati zbog svakojakih briga, i ustala je oko osam sati u namjeri da potraži Aglaju u vrtu, predmnijevajući da je ona već ustala; ali je nije našla u vrtu ni u spavaonici. Tada se tak zabrinula pa je probudila kćeri. Od služavke je doznala da je Aglaja Ivanovna još prije sedam sati izišla u park. Djevojke se nasmijaše toj novoj mušici svoje mušičave sestrice i upozoriše mamicu da će se Aglaja možda još i naljutiti ako je potraži u parku, i da zacijelo sad sjedi s knjigom u ruci na onoj zelenoj klupi koju je još prije tri dana spominjala, i oko koje umalo što se nije posvadila s knezom S. zato što on nije vidio ništa osobito u položaju te klupe. Kad je Lizaveta Prokofjevna nabasala na sastanak i čula one čudne riječi svoje kćerke, strašno se prepala, iz više razloga; ali, pošto je sad dovela kneza sa sobom u kuću, pobojala se da se nije prenaglila: »A zašto se Aglaja ne bi mogla naći i porazgovarati s knezom u parku, pa sve da su i urekli jedno drugome sastanak?«

— Nemojte misliti, dragi moj kneže — ojunači se napokon — da sam vas dovukla ovamo da vas preslušavam... Jer, dragoviću moj,

poslije onoga jučer možda još dugo ne bih poželjela ni da se vidim s tobom...

Tu malko zape.

— Pa ipak biste vrlo rado znali kako sam se danas našao s Aglajom Ivanovnom? — doreče knez potpuno mirno njenu misao.

— Pa nego šta da bih! — plane odmah Lizaveta Prokofjevna. — Ne bojim se ja ni otvorenog razgovora. Jer, nikog ne vrijeđam niti sam koga željela uvrijediti.

— Ma, zaboga, nema tu nikakve uvrede, i normalno je što to želite doznati, majka ste. Sastao sam se jutros s Aglajom Ivanovnom kod zelene klupe točno u sedam sati, na njezin jučerašnji prijedlog. Sinoć mi je javila u jednom pisamcu da se mora sastati sa mnom i porazgovarati o nečemu važnom. Sastali smo se i razgovarali cijeli sat o nečem što se zapravo tiče samo Aglaje Ivanovne; eto, to je sve.

— Dakako da je sve, dragi moj, nema ni najmanje sumnje da je sve — dostojanstveno izusti Lizaveta Prokofjevna.

— Izvrsno, kneže! — reče Aglaja koja iznenada uđe u sobu. — Hvala vam od sveg srca što ste držali da ni ja nisam kadra da se ovdje toliko ponizim da lažem. Je li vam sad to dovoljno, maman, ili kanite nastaviti preslušavanje?

— Ti znaš da dosad još nisam morala ni zbog čega crvenjeti pred tobom... iako bi tebi to možda bilo i drago — poučno joj odgovori Lizaveta Prokofjevna. — Zbogom, kneže; oprostite mi što sam vas uznemirila. I nadam se da ćete ostati uvjereni da vas i dalje jednako poštujem.

Knez im se odmah objema pokloni i bez riječi iziđe. Aleksandra i Adelaida zasmijuljiše se i šapnuše nešto jedna drugoj. Lizaveta Prokofjevna odmjeri ih strogim pogledom.

— Samo smo se tome nasmijale, maman — reče nasmijana Adelaida — što se knez tako divno poklonio. Koji put je prava klada, a sad najednom kao... kao Jevgenij Pavlič.

— Tankoćutnosti i dostojanstvenosti uči čovjeka samo srce, a ne učitelj plesa — mudro zaključi Lizaveta Prokofjevna i ode gore u svoju sobu a da i ne pogleda Aglaju.

Kad se knez vratio kući, već oko devet sati, zatekao je na verandi Veru Lukjanovnu i sluškinju. Zajedno su pospremale i mele verandu

nakon noćašnje pijanke.

— Hvala bogu, evo, završile smo ipak prije vašeg dolaska! — radosno će Vera.

— Dobro jutro, malo mi se vrti u glavi, loše sam spavao, pa bih prilegao.

— Ovdje na verandi, kao jućer? Dobro. Reći ću svima da vas ne smetaju. Tata je nekamo otišao.

Sluškinja ode, a za njom pođe i Vera, ali se začas vrati i zabrinuto priđe knezu.

— Smilujte se, kneže, na onoga... jadnika; nemojte ga još danas otjerati.

— Nipošto ga neću tjerati; neka bude dokle god hoće.

— Sad više ništa neće učiniti i... nemojte s njim strogo!

— Ma neću, a i zašto bih?

— I... nemojte mu se rugati; to je najvažnije.

— Ma neću, ni govora!

— Glupa sam što ovako govorim takvu čovjeku kao što ste vi — pocrveni Vera. — Nego, premda ste umorni — nasmije se okrećući se da pođe — baš su vam divne oči u ovom času... nekako sretne.

— Zar zbilja sretne? — živahno je priupita knez i radosno se nasmije.

Ali Vera, prostodušna i prirodna kao kakav dječak, najednom se snebi, još više pocrveni i, smijući se i dalje, brže-bolje ode s verande.

»Kako je... zlatna...« — pomisli knez i učas zaboravi na nju. Ode u kut verande, gdje je bila ležaljka, a pred njom stolić, sjede, pokri lice rukama i prosjedi tako desetak minuta; najednom žurno i nervozno turi ruku u džep sa strane i izvadi ona tri pisma.

Ali se ponovo otvoriše vrata, i uđe Kolja. Knez baš kao da se obradova što mora opet strpati pisma u džep i odgoditi čitanje.

— E, kakva je to bila gužva! — reče Kolja sjedajući na ležaljku i prelazeći odmah na glavnu temu, kao i svi njemu slični. — Što sad mislite o Ipolitu? Ne poštujete ga više?

— Zašto ne... Nego, Kolja, umoran sam... Osim toga, ne da mi se sad o tome opet razgovarati... Ali, kako mu je?

— Spava i spavat će još dva sata. Razumijem vas; niste kod kuće spavali, šetali ste se po parku... uzbuđeni ste, naravno... a kako i ne biste bili!

— Kako znate da sam se šetao po parku i da nisam spavao kod kuće?

— Vera mi je maloprije rekla. Molila me je da ne idem k vama, ali nisam mogao da ne svratim bar načas. Sjedio sam ova dva sata uz bolesnika; a sad sam ostavio tamo Kostju Lebedeva. Burdovski je otišao. Pa ležite i vi, kneže: laku... pa dobro, lak vam dan! Samo, znate, zaprepašten sam.

— Ma, naravno... sve je to...

— Ne mislim to, kneže; zaprepašten sam onom »Ispovijedi«. A najviše onim gdje govori o Providnosti i o zagrobnom životu. Ima tamo jedna gi-gant-ska misao!

Knez prijazno pogleda Kolju, koji je, naravno, upravo radi toga i došao da što prije porazgovara o toj gigantskoj misli.

— Ali ono glavno, ono glavno nije u samoj misli, nego u cijeloj situaciji! Da je to napisao Voltaire, Rousseau, Proudhon, pročitao bih, upamtio, ali ne bih se toliko zaprepastio. Nego, da čovjek, koji pouzdano zna da mu ostaje još deset minuta života, tako govori, to je ono najljepše! Jer, to svjedoči o najuzvišenijoj nezavisnosti ljudskog dostojanstva, to znači otvoreno prkositi... Ama, to je gigantska snaga duha! I nakon toga još neki tvrde da navlaš nije metnuo kapsl! Pa to je nedostojno, besmisleno! A znate li da nas je noćas zavarao, nadmudrio: ja uopće nisam spremao s njim putnu torbu i nikad prije nisam vidio onaj pištolj; sam je bio sve spremio, pa me je naprosto smeo. Vera mi kaže da ćete ga zadržati ovdje; kunem vam se da nema više nikakve opasnosti, pogotovo kad ćemo svi biti neprestano uz njega.

— A tko je od vas bio noćas uz njega?

— Ja, Kostja Lebedev i Burdovski; Keler je bio neko vrijeme, a onda je otišao spavati kod Lebedeva, jer kod nas nije imao gdje leći. I Ferdiščenko je spavao kod Lebedeva, a u sedam sati je otišao. General je opet neprestano kod Lebedeva, ali sad je i on otišao... Lebedev će vam doći možda za koji čas; tražio vas je, ne znam zašto, dva puta je pitao za vas. Da ga pustim ili ne pustim do vas kad već legnete? Idem i ja spavati. Ah, da, zbilja, htio bih vam nešto reći; iznenadio me je maloprije general. Burdovski me probudio oko sedam sati da pazim na bolesnika, možda je čak bilo i šest sati; načas sam izišao kad najednom sretnem generala, i to još toliko

pijanog da me nije ni prepoznao; stoji preda mnom kao stup, a kad se prene, navali na mene, pita me: »Kako bolesnik? Pošao sam da se raspitam za bolesnika...« Ja mu sve lijepo kažem, tako i tako... a on će meni: »To je sve lijepo i dobro, ali sam ja došao najviše radi toga, a zato sam i ustao, da te upozorim: imam razloga da mislim da pred gospodinom Ferdišćenkom moramo paziti što govorimo... moramo se suzdržavati«. Razumijete li, kneže?

— Ma nemojte? Uostalom... baš nas briga!

— Da, svakako, baš nas briga, nismo masoni! Ali sam se baš zato i začudio što je general htio da me zbog toga probudi.

— A Ferdiščenko je, kažete, otišao?

— U sedam sati; svratio je načas do mene dok sam bdio i rekao mi da ide do Vilkina da još malo odspava — ima tu jedna takva pijanica, zove se Vilkin. E pa, odoh ja! Ali, evo nam i Lukjana Timofejiča... Lukjane Timofejiču, knez želi spavati, nalijevo krug!

— Došao sam samo načasak, veleštovani kneže, radi nečega što je, po mom mišljenju, važno — reče Lebedev neprirodno i nekako značajno, u pola glasa, te se dostojanstveno nakloni. Upravo se bio vratio kući, još nije bio stigao svratiti ni u svoju sobu i držao je šešir svejednako u rukama. Lice mu je bilo zabrinuto, a na njemu se mogla razabrati i neka osobita, neuobičajena primjesa osobnog dostojanstva. Knez mu ponudi da sjedne.

— Dva puta ste me tražili? Možda se još brinete zbog onog noćas...

— Zbog onog dečka jučer, mislite, kneže? Ni govora, molim lijepo; jučer su mi misli bile nekako nesređene... ali danas više nikako ne kanim kontrakarirati vašim namjerama.

— Kontraka... kako ste to rekli?

— Rekao sam: kontrakarirati; to vam je francuska riječ koja je, kao i mnoge druge riječi, ušla u fond ruskog jezika, ali je ne bih branio pod svaku cijenu.

— Kako ste vi to danas, Lebedeve, nekako ozbiljni, dostojanstveni i govorite kao da skandirate — nasmiješi se knez.

— Nikolaje Ardalionoviču! — obrati se Lebedev Kolji gotovo ganutljivim glasom. — Budući da imam saopćiti Knezu nešto što se zapravo tiče...

— Ma, dobro, u redu, u redu, to se mene ne tiče. Do viđenja, kneže! — ode odmah Kolja.

— Volim tog dečka zato što brzo shvaća — reče Lebedev gledajući za Koljom — bistar mali, samo što je dosadan. Velika me nesreća snašla, veleštovani kneže, noćas ili jutros, u ranu zoru... još nisam načistu kad je to točno bilo.

— Što je to bilo?

— Nestale mi četiri stotine rubalja iz džepa sa strane, veleštovani kneže; zdipili mi! — nadoda Lebedev smješkajući se kiselo.

— Izgubili ste četiri stotine rubalja? Šteta.

— Osobito za siromaha koji pošteno živi od svoga rada.

— Naravno, naravno; i kako vam se to dogodilo?

— Vino je krivo, molim lijepo. Obraćam se vama kao Providnosti, veleštovani kneže. Svotu od četiri stotine rubalja dobio sam bio jučer po podne u pet sati od jednog svog dužnika i vratio se vlakom ovamo. Novčarka mi je bila u džepu. Kad sam svukao vicmundir[113] i obukao redengot, premjestio sam novce u redengot jer sam ih htio imati uza se, kako bih ih navečer mogao predati za nekoga tko me je zamolio... očekivao sam opunomoćenika.

— Da, zbilja, Lukjane Timofejiču, je li istina da ste dali oglas u novine da pozajmljujete novac na zlatne i srebrne zaloge?

— Samo preko opunomoćenika; nije navedeno ni moje ime ni adresa. Kako imam neznatan kapital, a familija mi se povećala, priznajte i sami da poštene kamate...

— Ma, da, ma, da; to sam vas samo onako uzgred pitao; oprostite što sam vas prekinuo.

— Ali opunomoćenik nije došao. Uto su dovezli onog nesretnika, a već sam bio pomalo dobre volje, poslije ručka, pa su naišli i ti gosti, popili smo... čaja i... nakresao sam se, na svoju nesreću! A kad je još u kasno doba došao Keler i rekao nam da vam je rođendan i da ste naložili da se otvori šampanjac, onda sam se, dragi i veleštovani kneže, kako imam srce (što ste vjerojatno već primjetili, kao što i zaslužujem), kako imam srce, neću reći meko, nego zahvalno, čime se i dičim, onda sam se, da bude što svečaniji doček koji se spremao, a u nadi da vam osobno čestitam, sjetio da svučem opet one svoje stare dronjke i obučem onaj isti vicmundir koji sam bio

svukao kad sam se vratio, što sam i učinio, kao sto ste, kneže, vjerojatno primijetili, jer ste me mogli vidjeti u vicmundiru cijele noći. Kad sam se presvlačio, zaboravio sam u redengotu novčarku.. Zaista, kad Bog hoće nekog da kazni, najprije mu oduzme pamet. I tek jutros, već negdje oko sedam i pol, kad sam se probudio, skočim kao sumanut, mašim se odmah za redengot — kad tamo, a džep prazan! Od novčarke ni traga ni glasa.

— Ah, pa to je zbilja neugodno!

— Još kako neugodno; zbilja ste vrlo taktično i odmah našli pravi izraz — doda Lebedev ponešto prijetvorno.

— Pa što ćete sad... — uznemiri se knez i zamisli. — Ipak to nije šala.

— Bogme, nije šala, i opet ste, kneže, pronašli pravu riječ da označite...

— Ama, prestanite, Lukjane Timofejiču, što se sad tu ima pronalaziti? Nisu riječi važne... Ne mislite li da vam je, onako u pijanom stanju, mogla novčarka ispasti iz džepa?

— Mogla je. Svašta je moguće kad je čovjek u pijanom stanju, kao što ste zaista iskreno kazali, veleštovani kneže! Ali, molim vas da malo promislite: ako sam istresao novčarku iz džepa dok sam mijenjao kaput, onda bi istreseni predmet morao ostati na podu. A gdje je sad taj predmet, molit ću lijepo?

— Da je niste strpali nekamo u ladicu, u stol?

— Sve sam pretražio, sve sam prekopao, ali badava, pogotovo kad je nisam nikamo spremao niti sam otvarao kakvu ladicu, kao što se dobro sjećam.

— A jeste li pogledali u ormarić?

— To mi je prvo bilo, molit ću lijepo, i čak sam više puta danas pogledao... Ali zašto bih je metao u ormarić, duboko poštovani kneže?

— Priznajem vam, Lebedeve, da me to zbilja zabrinjava. Netko je, dakle, našao novčarku na podu?

— Ili je izvukao iz džepa. Dvije su alternative, molit ću lijepo.

— To me neobično zabrinjava, jer tko je zapravo mogao... To je pitanje!

— Nema ni najmanje sumnje da je to najvažnije pitanje; pravo je čudo, presvijetli kneže, kako nalazite prave riječi i misli i kako točno

određujete položaj.

— Ah, Lukjane Timofejiču, okanite se izrugivanja, tu je...

— Izrugivanja! — vikne Lebedev i pljesne rukama.

— Ma, dobro, dobro, ne ljutim se ja, tu je nešto sasvim drugo posrijedi... Bojim se za ljude. Na koga sumnjate?

— To je pitanje vrlo teško i... zakučasto! Na služavku ne mogu posumnjati jer je bila neprestano u kuhinji. Ni na rođenu djecu ne mogu...

— Taman posla.

— Prema tome, morao je biti netko od gostiju, molit ću lijepo.

— Ali, kako je to moguće?

— To je potpuno i apsolutno nemoguće, samo što nikako drukčije nije moglo biti. Ipak, voljan sam priznati i, štoviše, uvjeren sam, ako je bila krađa, da nije počinjena sinoć, dok smo još svi bili na okupu, nego negdje u toku noći, ili čak pred jutro, a da je počinitelj netko tko je tu ostao noćiti.

— O, bože moj!

— Burdovskog i Nikolaja Ardalionoviča, naravno, isključujem jer nisu ni ulazili u moju sobu.

— Taman posla, sve i da su i ulazili! Tko je kod vas spavao?

— Bilo nas je četvorica, računajući i mene, u dvije susjedne sobe: ja, general, Keler i gospodin Ferđiščenko. Dakle, jedan od nas četvorice, molit ću lijepo.

— To znači od trojice; ali koji?

— Uračunao sam i sebe, da bude pravo, i reda radi, ali priznajte i sami, kneže, da nisam mogao okrasti sama sebe, iako je bilo već i takvih slučajeva na svijetu...

— Ah, Lebedeve, kako ste dosadni! — vikne knez nestrpljivo. — Prijeđite na ono glavno, što sad tu otežete...

— Ostaju, dakle, trojica, molit ću lijepo, u prvom redu gospodin Keler, čovjek nepostojana karaktera, pijanica i u nekim slučajevima liberal, to jest što se tiče džepa, molit ću lijepo, a inače su mu sklonosti, prije bi se moglo reći viteške nego liberalne. Najprije je bio legao tamo, u bolesnikovoj sobi, i tek se po noći preselio k nama, pod izgovorom da ne može spavati na golom podu.

— Na njega sumnjate?

— Sumnjao sam, molit ću lijepo. Kad sam negdje poslije sedam sati skočio kao sumanut i lupio se po čelu, odmah sam probudio generala koji je spavao snom pravednika. Pošto smo uočili da se Ferđiščenko nekako čudno izgubio, što je već samo po sebi izazvalo u nama sumnju, odmah smo nas dvojica odlučili da pretražimo Kelera koji je ležao kao... kao... tako reći kao klada, molit ću lijepo. Temeljito smo ga pretresli: u džepovima mu nismo našli ni prebijene pare, štoviše, nema nijednog džepa koji nije poderan. Rupčić mu je modar, kariran, pamučan, ne bi ga bilo zgodno ni pokazati, molit ću lijepo. Nadalje je tu bilo jedno ljubavno pismo, od neke sobarice, koja traži novac i prijeti mu, i istrgani listovi feljtona koji vam je već poznat. General je zaključio da čovjek nije kriv. Radi potpunijeg utvrđivanja činjenica, prodrmali smo ga, probudili ga na jedvite jade; jedva je shvatio o čemu je riječ, zinuo je, onako pijan, izraz mu na licu tup i nedužan, čak i blesav, nije on, molit ću lijepo!

— E, baš mi je drago! — radosno odahne knez. — Ipak sam se bojao za njega!

— Bojali ste se? Imali ste, dakle, nekih razloga za to? — priškilji Lebedev.

— Ma nisam, to sam samo onako — zaplete se knez. — Strašno sam se glupo izrazio kad sam rekao da sam se bojao. Molim vas, Lebedeve, nemojte to dalje širiti...

— Kneže, kneže! Vaše riječi ostaju u mom srcu... na dnu mog srca! Tamo im je grob, molit ću lijepo!... — ushićeno će Lebedev pritiskajući šešir na srce.

— Dobro, dobro!... Dakle, Ferdiščenko? Naime, hoću da kažem, na Ferdiščenka sumnjate?

— A nego na koga drugog? — tiho će Lebedev gledajući netremice kneza.

— Pa da, naravno... na koga drugog... pa ipak, gdje su vam dokazi?

— Evo dokaza, molit ću lijepo. Prvo, nestao je jutros već u sedam sati ili još ranije.

— Znam, rekao mi je Kolja da je svratio do njega i kazao mu da ide još spavati kod... zaboravio sam kod koga, kod nekog svog prijatelja.

— Kod Vilkina, molit ću lijepo. Već vam je, dakle, rekao Nikolaj Ardalionovič?

— Ali mi ništa nije rekao o krađi.

— On i ne zna ništa jer zasad još držim sve u tajnosti. Otišao je, dakle, do Vilkina; reklo bi se da nije nikakvo čudo što pijanica odlazi do istog takvog pijanice kao što je i on, pa makar i u zoru i bez ikakva povoda! Ali, evo, tu upravo počinje trag: na odlasku ostavlja adresu... Sad pazite, kneže, na ovo moje pitanje: zašto je ostavio adresu?... Zašto svraća baš do Nikolaja Ardalionoviča, ide naokolo i kaže mu: »Idem,« veli, »da još odspavam kod Vilkina«. Jer, koga bi moglo zanimati što on odlazi, i to baš do Vilkina? Čemu to uopće kazuje? E, to je već lukavština, molit ću lijepo, lopovska lukavština! Jer to znači: »Eto,« veli, »navlaš ne krijem svoje tragove, pa kakav sam ja onda lopov? Zar bi lopov kazivao kamo ide?« To je suvišna briga da otkloni sumnju i da, tako reći, zametne trag u pijesku... Jeste li me shvatili, prepoštovani kneže?

— Jesam, dobro sam vas shvatio, ali je sve to još premalo.

— Evo i drugog dokaza, molit ću lijepo: pokazalo se da je trag lažan, a da navedena adresa nije točna. Nakon sat vremena, naime, u osam sati, već sam pokucao Vilkinu na vrata, tu je, u Petoj ulici, čak ga i poznajem. Kad tamo, nema Ferdiščenka. Doznao sam, doduše, nekako od služavke, koja je gluha kao top, da je prije sat vremena zaista netko zvonio na vratima, i to čak prilično snažno, tako da je i zvonce otkinuo. Ali služavka nije otvorila jer nije htjela buditi gospodina Vilkina, a možda se i njoj nije dalo ustati. I to se događa, molim lijepo.

— I to su vam svi dokazi? Malo je to.

— Ali, kneže, na koga ću onda sumnjati, molit ću lijepo, prosudite i sami? — umiljato završi Lebedev, a iz osmijeha mu izbijaše nešto lukavo.

— Ne bi li radije još jednom pregledali sobe i ladice? — zabrinuto izusti knez, pošto je malo porazmislio.

— Pregledao sam sve, molit ću lijepo! — još umiljatije uzdahne Lebedev.

— Hm!... I zašto, zašto ste uopće morali svlačiti onaj svoj redengot! — uzvikne knez i srdito lupi šakom o stol.

— To vam je pitanje iz jedne stare komedije, molit ću lijepo. Ali, dobrohotni moj kneže, suviše uzimate k srcu moju nesreću! Nisam ja toga vrijedan. Naime, osobno nisam toga vrijedan, a vama je teško Još i zbog kradljivca... zbog onog ništavnog gospodina Ferdiščenka?

— Ma, da, da, zaista ste me zabrinuli — upade mu knez rastreseno i nezadovoljno u riječ. — Pa dobro, šta sad kanite... kad ste već toliko uvjereni da je to bio Ferdiščenko?

— Kneže, veleštovani kneže, a tko bi mogao drugi biti, molit ću lijepo? — izvijao se pred knezom Lebedev sve umiljatije i umiljatije. — Pa već to što nema nikog drugog na koga bi se moglo pomisliti, što se ne može, da tako kažem, posumnjati ni na koga drugog osim na gospodina Ferdiščenka, pa i to je, da tako kažemo, još jedan dokaz protiv gospodina Ferdiščenka, to je već treći dokaz! Jer, i opet vas pitam, tko bi drugi mogao biti? Pa ne mogu valjda osumnjičiti gospodina Burdovskog, Jhe-he-he!

— Ma, hajde bježite, koješta!

— Ne mogu, najposlije, ni generala, he-he-he?

— Kakve gluposti! — gotovo srdito reče knez, nestrpljivo se meškoljeći na ležaljci.

— Naravski da su gluposti! He-he-he! A kako me je samo nasmijao, mislim, general, molit ću lijepo! Idem vam ja tako s njim po svježem zraku do Vilkina... a morate znati da se general zaprepastio još više nego ja kad sam, nakon krađe, prvo njega probudio, štoviše, sav se promijenio u licu, pocrvenio, problijedio, a na kraju ga je obuzelo žestoko i plemenito ogorčenje kakvom se nisam ni nadao od njega. Čestit čovjek da ne može biti čestitiji! Laže čim zine, to mu je slabost, ali je čovjek neobično uzvišenih osjećaja, a uz to i pomalo siromašan duhom pa svojom nedužnošću ulijeva potpuno povjerenje. Već sam vam rekao, veleštovani kneže, da sam ne samo slab prema njemu, nego da ga čak i volim, molit ću lijepo. Najednom stane nasred ulice, raskopča redengot, isprsi se i veli: »Pretresi me! Kelera si pretresao pa što ne bi i mene? Tako će jedino biti pravo!« veli. A tresu mu se i ruke i noge, sav je problijedio čovjek, došao nekako strašan. Ja se nasmijem i velim mu: »Slušaj,« velim, »generale, da mi je to rekao tko drugi za tebe, odmah bih ovim svojim rukama skinuo sam sebi glavu s ramena, metnuo bih je na velik pladanj pa bih je osobno ponudio na pladnju svima onima koji

još sumnjaju: ‚Evo vam,’ rekao bih, ‚vidite ovu glavu, e pa, eto, ovom svojom glavom jamčim za njega, i ne samo glavom, nego bih i u vatru za njega skočio!’ Tu on meni poleti u zagrljaj, sve onako nasred ulice, pa se rasplače, zadršće i tako me snažno pritisne na prsa da sam jedva došao do daha: »Ti si mi,« veli, »jedini prijatelj koji mi je ostao u ovim mojim nevoljama!« Osjećajan čovjek, molit ću lijepo! Ali, razumije se, uz put mi još ispriča kako su tobože njega jednom, još dok je bio mlad, osumnjičili da je ukrao pet stotina tisuća rubalja, ali je on odmah sutradan skočio u plamen zapaljene kuće i izvukao iz vatre grofa koji ga je osumnjičio, i Ninu Aleksandrovnu koja je još tada bila djevojka. Grof ga je zagrlio, i tako je došlo do njegova braka s Ninom Aleksandrovnom, a sutradan su na zgarištu našli i kutiju s nestalim parama; bila je to željezna kutija, engleske izrade, s tajnom bravom, i nekako je tako propala u pod da nitko nije ni primijetio i tek se nakon požara našla. Puka laž, molit ću lijepo. Ali, kad je Ninu Aleksandrovnu spomenuo, čak je i zacmizdrio. A zbilja je zlatna osoba ta Nina Aleksandrovna, iako se ljuti na mene.

— Ne poznajete se s njom?

— Gotovo se i ne poznajemo, molit ću lijepo, ali od sveg srca želim da se upoznamo, makar samo radi toga da se opravdam pred njom. Nina Aleksandrovna je kivna na mene zato što tobože navodim njena supruga na piće. A ja ne samo što ga ne navodim na piće, nego ga još i obuzdavam; možda ga Čak i odvraćam od vrlo lošeg društva. Uz to mi je i prijatelj, molit ću lijepo, i moram vam priznati da ga sad više nipošto ne bih ostavio, naime, čak je dotle došlo, molit ću lijejpo: kud on, tud i ja, jer kod njega možete samo osjećajnošcu nešto postići. Sad više uopće ne odlazi svojoj kapetanici, iako ga u potaji vuče želja za njom, a katkad čak i uzdiše za njom, osobito svako jutro, kad ustane i obuva cipele, ne znam zašto baš u to doba. Para nema, molit ću lijepo, u tome je sva nevolja jer joj bez para ne smije izići na oči ni za živu glavu. Je li možda od vas tražio novaca, veleštovani kneže?

— Ne, nije tražio.

— Stidi se. Već je namjeravao, čak je i meni kazao da vas kani uznemiriti, ali se ustručava jer ste mu nedavno pozajmili, a, osim toga, misli da mu ne biste ni dali. Povjerio mi se kao prijatelju.

— A vi mu ne dajete novaca?

— Kneže! Veleštovani kneže! Ne samo novce, ja bih za tog čovjeka dao, tako reći, i život... ama, ne, neću, uostalom, da pretjerujem, ne bih dao život, nego, kad bih mogao, da tako kažem, podnijeti mjesto njega groznicu, čir kakav ili čak kašalj, bogme bih bio voljan, ako bi baš bilo prijeko potrebno, jer držim da je to velik, ali propao čovjek! Eto, tako, molim lijepo; a ne samo novce!

— Dajete mu, dakle, novce?

— N-ne dajem, molim lijepo; novaca mu nisam davao, pa i on sam zna da mu ih ne bih dao, ali jedino radi toga da se obuzda i popravi. Sad je navalio na mene da će sa mnom u Petrograd; a idem u Petrograd, molim lijepo, ne bih li po još sasvim svježem tragu našao Ferdiščenka jer pouzdano znam da je on već tamo. Moj general upravo kipi, ali sve mislim da će mi u Petrogradu klisnuti da obiđe kapetanicu. A ja ću ga, priznajem, navlas pustiti neka ode. Već smo se i dogovorili da ćemo se odmah nakon dolaska razići kako bismo lakše ulovili gospodina Ferdiščenka. I tako ću ga lijepo pustiti, a onda ću ga odjednom iznebuha zaskočiti kod kapetanice — zapravo samo zato da ga postidim, kao familijarnog čovjeka i kao čovjeka općenito.

— Samo nemojte dizati galamu, Lebedeve, ako boga znate, nemojte dizati galamu — reče knez u pola glasa, neobično uznemireno.

— Ma, ni govora, molim lijepo, zapravo samo da ga postidim i da vidim kakav će mu biti izraz na licu, jer se po izrazu na licu može mnogo šta zaključiti, veleštovani kneže, pogotovo kod takva čovjeka! Eh, kneže! Premda je i moja osobna nevolja velika, ne mogu ni sad da ne mislim na njega i na to kako da se moralno popravi. Imam jednu veliku molbu na vas, veleštovani kneže, čak vam moram priznati da sam zapravo radi toga i došao do vas: vi se dobro poznajete s njima, čak ste i stanovali kod njih, pa kad biste mi vi, premilostivi kneže, htjeli pomoći, zapravo jedino radi samog generala i njegova dobra...

Lebedev čak i ruke sklopi, kao da moli.

— Ali kako? Kako da vam pomognem? Budite uvjereni, Lebedeve, da vas zaista želim potpuno shvatiti.

— Jedino sam u tom uvjerenju i došao do vas. Mogli biste nešto učiniti preko Nine Aleksandrovne, da se motri i, tako reći, prati

presvijetli u krilu vlastite obitelji. Ja nju, na žalost, ne poznajem, molit ću lijepo... a osim toga je tu i Nikolaj Ardalionovič koji vas obožava, tako reći, sa svim žarom svoje mladenačke duše, pa bi i on možda mogao pomoći...

— N-nemojte... Ninu Aleksandrovnu nemojte u to miješati... Bože sačuvaj! Pa ni Kolju... Uostalom, možda vas, Lebedeve, još pravo i ne razumijem.

— Pa tu se nema šta razumjeti! — poskoči čak Lebedev sa stolca. — Jedino, jedino osjećajnost i nježnost, to je jedini lijek za našeg bolesnika. Mogu li ga, kneže, smatrati za bolesnika?

— Dapače, to samo pokazuje koliko ste obzirni i pametni.

— Poslužit ću se primjerom uzetim iz prakse, da vam bude jasnije. Vidite kakav je to čovjek, molim lijepo, on vam sad pati samo od slabosti prema toj kapetanici kojoj ne smije bez para izići na oči i kod koje ga danas kanim iznenaditi za njegovo dobro, molim lijepo; ali, recimo da nije samo kapetanica posrijedi, nego da je počinio i neki pravi prekršaj, ama, šta ja znam, nekakvu grdnu nepodopštinu (premda on to nikako ne bi mogao učiniti), i onda biste, velim vam, mogli jedino velikodušnom nježnošću, da tako kažem, postići kod njega sve što želite, jer je neobično osjećajan čovjek, molim lijepo! Vjerujte mi da ne bi izdržao ni pet dana, da bi se sam izbrbljao, proplakao i sve priznao, a pogotovo kad biste postupili vješto i plemenito, kad biste i vi i njegova obitelj pazili na sve njegove, tako da kažem, poteze i korake... O, premilostivi kneže! — skoči Lebedev na noge, čak kao u nekom nadahnuću. — Pa ja i ne tvrdim da je baš on sigurno... Spreman sam, tako reći, svu svoju krv proliti ovog časa za njega, ali morate priznati da raspuštenost i piće, pa i kapetanica, i sve to zajedno, mogu čovjeka na svašta navesti.

— Tako nešto sam, naravno, uvijek spreman potpomoći — reče knez ustajući — samo ipak, Lebedeve, moram vam priznati da sam strašno zabrinut; recite mi još ipak... jednom riječju, i sami ste rekli da sumnjate na gospodina Ferdiščenka.

— Pa nego na koga drugog? Na koga drugog, vrli moj kneže? — opet umiljato sklopi ruke Lebedev, smješkajući se ganuto.

Knez se namršti i ustane.

— Vidite, Lukjane Timofejiču, bit će strašno ako tu pogriješite. Taj Ferdiščenko... ne bih htio reći o njemu ništa loše... ali, taj

Ferdiščenko... naime, tko zna, možda je to zbilja bio on!... Hoću da kažem da bi možda on doista bio kadar to učiniti prije... nego netko drugi.

Lebedev nape oči i uši.

— Znate — zapletao se i sve više mrštio knez, hodajući gore-dolje po verandi i nastojeći da ne gleda Lebedeva — čuo sam... rekli su mi o gospodinu Ferdiscenku da je navodno, pored svega ostalog, takav čovjek da se pred njim treba čuvati i ne govoriti ništa... suvišno, razumijete? Kažem to zato što bi on možda i zaista bio kadar, prije nego netko drugi... mislim, da ne pogriješite, a to je najvažnije, razumijete?

— A tko vam je to rekao o gospodinu Ferdiščenku? — saleti ga Lebedev.

— Pa tako, došapnuli su mi; doduše, ni sam u to ne vjerujem... strašno mi je krivo što sam vam to uopće morao reći, jer ni sam u to ne vjerujem... ma, to su sve puke besmislice... Uh, kakvu sam glupost izvalio!

— Vidite, kneže — sav se strese Lebedev — to je važno, to je sad neobično važno, naime, ne mislim na gospodina Ferdiščenka, nego na to kako je taj glas dopro do vas. (Govoreći to, Lebedev je trčkarao za knezom gore-dolje, nastojeći s njim stupati ukorak.) Evo šta je, kneže, sad ću vam reći: maloprije mi je general, dok smo išli k onom Vilkinu, pošto mi je već bio ispričao ono o požaru, onako, naravno, sav uzavro od gnjeva, odjednom počeo natucati to isto o gospodinu Ferdiščenku, ali tako nespretno i nesuvislo da sam ga morao koješta priupitati, i tako sam se potpuno uvjerio da je sve to samo plod nadahnuća presvijetloga… Zapravo je sve to, tako reći, od njegova suviše meka srca. Jer, on i laže jedino zato što ne može suzdržati razdraganost. A sad izvolite vidjeti i sami, molim lijepo: ako mi je slagao, a ja sam uvjeren da jest, kako ste onda i vi mogli to isto doznati? Jer, shvatite, kneže, to vam je kod njega bilo trenutno nadahnuće, pa tko je onda vama to mogao kazati? To je važno, molim lijepo, i... tako reći...

— Pa meni je to maloprije rekao Kolja, a njemu je opet prije toga rekao njegov otac kad ga je sreo u šest sati, negdje poslije šest sati, u hodniku, posto je, ne znam zašto, izišao iz sobe.

I knez sve potanko ispripovjedi Lebedevu.

— Eto, to je molim lijepo, ono što se kaže naići na trag — nečujno se smijaše Lebedev trljajući ruke. — Tako sam baš i mislio, molim lijepo! To znači da su presvijetli navlaš prekinuli svoj san pravednika, negdje oko šest sati, da probude svog dragog sinca i upozore ga kako je neobično opasno biti u blizini gospodina Ferdiščenka! Kako je, zapravo, opasan čovjek taj gospodin Ferdiščenko, i kakva je samo roditeljska skrb presvijetloga, he-he-he!...

— Slušajte, Lebedeve — ozbiljno se zabrine knez — slušajte, budite oprezni! Nemojte dizati galamu! Molim vas, Lebedeve, preklinjem vas... Pod tim uvjetom kunem vam se da ću vam pomagati, samo da nitko ne zna, da nitko ne zna!

— Budite uvjereni, premilostivi, preiskreni i prepošteni moj kneže — klikne Lebedev, obuzet istinskim nadahnućem — budite uvjereni da će sve ovo ostati sahranjeno u mom plemenitom srcu! Korak po korak, molim lijepo, i zajedno! Korak po korak, molim lijepo, i zajedno! A ja ću, ako treba, i svu svoju krv... Presvijetli kneže, nečista su mi i duša i duh, ali pitajte koju god hoćete hulju, ne samo nepoštena čovjeka: s kim bi radije imao posla, s istom takvom huljom kao sto je on, ili s takvim prepoštenim čovjekom kao što ste vi, preiskreni kneže? I svak će vam odgovoriti: s prepoštenim čovjekom, a u tome je pobjeda vrline! Do viđenja, veleštovani kneže! Korak po korak... korak po korak i... zajedno, molim lijepo!

X

Knez je napokon shvatio zašto ga je zazeblo oko srca svaki put kad bi dotaknuo ona tri pisma, i zašto je odgađao sve do večeri trenutak kad će ih pročitati. Kad se još jutros bio zavezao u težak san na svojoj ležaljci, pošto se još nikako nije mogao nakaniti da otvori koju od one tri kuverte, opet je usnio težak san i opet mu se javila ona ista »prijestupnica«. Opet ga je gledala kroz suze što su joj blistale na dugim trepavicama, opet ga je zvala da pođe za njom. i opet se probudio, kao i onda, bolno se prisjećajući njena lica. I odmah htjede poći do nje, ali ne mogaše; napokon, gotovo iz očaja, otvori pisma i poče ih čitati.

I ta su pisma nalikovala na san. Ponekad sanjaš čudne snove, nemoguće i neprirodne; kad se probudiš, dobro se svega sjećaš i čudiš se neobičnoj činjenici: ponajprije se sjećaš da te razum nije ostavljao dok si god sanjao; sjećaš se čak kako si postupao vrlo lukavo i logično za sve to dugo, dugo vrijeme dok si bio okružen ubojicama, dok su te nadmudrivali, skrivali svoje namjere, obraćali ti se prijateljski, a već imali spremno oružje i samo čekali nečiji mig; sjećaš se kako si ih napokon lukavo prevario, kako si se sakrio pred njima; zatim si se dosjetio da su oni skroz-naskroz prozreli tvoju prijevaru i da se samo pretvaraju da ne znaju kamo si se sakrio; ali si ih i opet nadmudrio i prevario, svega se toga dobro sjećaš. Međutim, kako se u to isto vrijeme tvoj razum mogao pomiriti s onakvim očitim besmislicama i nemogućnostima kojima ti je, između ostaloga, san bio sav ispunjen? Jedan se od tvojih ubojica na tvoje oči prevratio u ženu, a iz te žene u malog, podmuklog, gadnog patuljka — i sve si to odmah uzeo zdravo za gotovo, tako reći bez tračka sumnje, i to upravo u isto ono vrijeme dok ti je razum, s druge strane, bio u najsnažnijem naponu, dok je pokazivao izvanrednu snagu, lukavost, domišljatost, logiku? I zašto, kad se već preneš iza sna i potpuno vratiš na javu, svaki put osjećaš, a gdjekad ti je taj dojam i te kako snažan, da si u tom snu ostavio i nešto sto nikako ne možeš odgonetnuti? Podsmjehuješ se besmislenosti svoga sna, a u isto vrijeme slutiš kako se u spletu tih besmislica skriva neka misao, ali misao koja je već potpuno zbiljska, nešto što pripada tvom zbiljskom životu, nešto što postoji i što je oduvijek postojalo u tvom srcu; kao da ti je san kazao nešto novo, proročanski, što si očekivao; taj dojam je snažan, bilo radostan, bilo boian, ali u čemu se sastoji i što ti je njime rečeno — sve to ne možeš nikako pojmiti niti se možeš baš toga prisjetiti.

Gotovo je isto tako bilo i knezu nakon ovih pisama. Ali, još prije nego što ih je otvorio, osjetio je kako ga sama činjenica što ta pisma postoje i što mogu postojati podsjeća na moru. Kako se to ona odlučila da piše njoj, pitao se švrljajući sam te večeri (na časove nije ni znao gdje je). Kako joj je mogla o tome pisati, i kako se mogla takva luda tlapnja roditi u njenoj glavi? Ali se ta tlapnja bila već obistinila, a najčudnije je od svega bilo to što je, dok je čitao ta pisma, malne i sam povjerovao da je ta tlapnja moguća, pa čak i

opravdana. Jest, naravno, to je bio san, môra i ludost, ali je u tome bilo i nešto bolno zbiljski i mučno istinito što je opravdavalo i san i moru i ludost. Nekoliko je sati za redom bio kao u nekom bunilu u kojem mu se javljalo ono što je pročitao, prisjećao se svaki čas pojedinih odlomaka, zadržavao se na njima, zadubljivao se u njih. Gdjekad je čak želio kazati samom sebi da je sve to predosjetio i predvidio; čak mu se činilo kao da je sve to već jednom negdje pročitao, nekoć davno, davno, i da je sve ono zbog čega je odonda jadovao, zbog čega je patio i od čega je strepio — da je sve to u tim pismima koja je već davno pročitao.

»Kad otvorite ovo pismo (tako je počinjala prva poslanica), najprije ćete pogledati na potpis. Potpis će vam sve kazati i razjasniti, tako da se nemam što opravdavati pred vama niti vam što razjašnjavati. Da sam vam koliko-toliko ravna, mogli biste se još uvrijediti zbog moje drzovitosti; ali tko sam ja, a tko ste vi? Mi smo takve dvije suprotnosti, i ja toliko zaostajem za vama da vas nikako ne mogu uvrijediti, sve kad bih i htjela.«

Zatim je, na drugom mjestu, pisala:

»Nemojte misliti da su moje riječi bolestan zanos bolesna uma kad vam kažem da ste vi za mene savršenstvo! Vidjela sam vas, viđam vas svaki dan. Ovo nije nikakav sud o vama; nisam razumom došla do tog zaključka da ste savršeni; naprosto sam u to povjerovala. Ali sam se i ogriješila o vas: volim vas. A savršenstvo se ne može voljeti; na savršenstvo se može samo gledati kao na savršenstvo, nije li tako? A ja sam, eto, zaljubljena u vas. Iako ljubav izjednačuje ljude, ne bojte se, nisam vas sravnjivala sa sobom, čak ni u svojim najskrovitijim mislima. Eto, napisala sam: ‚Ne bojte se’, a zar se vi možete bojati?... Da mogu, ljubila bih tragove vaših nogu. O, ne izjednačujem se ja s vama... Pogledajte samo na potpis, pogledajte brže na potpis!«

»Ipak primjećujem (pisala je u drugom pismu) da vas želim sjediniti s njim a da vas još uopće nisam upitala volite li ga. On je vas zavolio, iako vas je samo jednom vidio. Spominjao vas je kao ‚svjetlost’; to su njegove riječi, čula sam ih od njega. Ali sam i bez riječi shvatila da ste mu vi svjetlost. Proživjela sam uza nj mjesec dana i tada sam shvatila da i vi njega volite; vi i on ste za me jedno.«

»Što je to bilo (pisala je dalje), jučer sam prošla mimo vas, a vi kao da ste porumenjeli? Ne može biti; to mi se samo pričinilo. Jer, da vas odvedu i u najprljaviju jazbinu i da vam pokažu goli porok, ne smijete se crvenjeti; vi se nikako ne možete ljutiti zbog uvrede. Možete mrziti sve hulje i nitkove, ali ne zbog sebe, nego zbog onih koje oni vrijeđaju. A vas nitko ne može uvrijediti. Znate da mi se čini da me čak i volite. Vi ste za me isto ono što ste i za nj: duh svjetla; anđeo ne može mrziti, ne može čak ne voljeti. Može li čovjek voljeti sve ljude, sve svoje bližnje — često sam sebi zadavala to pitanje. Dakako da ne može, a bilo bi i neprirodno da može. Kad apstraktno voliš čovječanstvo, gotovo svagda voliš sama sebe. Ali to samo mi ne možemo, a vi ste nešto drugo: kako biste vi mogli nekog da ne volite kad se nitko s vama ne može mjeriti i kad ste iznad svake uvrede, iznad svake osobne kivnosti? Vi jedini možete voljeti nesebično, vi jedini možete voljeti ne zbog sebe same, nego zbog onoga koga volite. O, kako bi mi teško bilo kad bih čula da se zbog mene stidite ili ljutite! To bi bila vaša propast jer biste se tada odjednom izjednačili sa mnom...

Kad sam vas jučer srela i došla kući, zamislila sam jednu sliku. Slikari uvijek slikaju Krista prema evanđeoskim legendama, a ja bih ga naslikala drugačije: prikazala bih ga samog — ipak su ga učenici gdjekad ostavljali i samog! Ostavila bih uza nj samo jedno nejako dijete. Dijete bi se igralo pokraj njega, možda bi mu pripovijedalo štogod na svom dječjem jeziku. Krist ga sluša, ali se zamislio; ruka mu je nehotice, slučajno, ostala na djetetovoj svijetloj glavici. Gleda u daljinu, u obzorje, a u pogledu mu počiva misao velika kao cijeli svijet; lice mu je sjetno. Dijete je umuknulo, nalaktilo se na njegova koljena, poduprlo ručicom obraz, diglo glavicu i zamišljeno ga, onako kako se djeca katkad zamisle, netremice gleda. Sunce je na smiraju... Eto vam moje slike! Vi ste nevini i u vašoj je nevinosti cijelo vaše savršenstvo. O, samo to držite uvijek na umu! Što je vama stalo do moje strasti prema vama? Sad ste već moji, bit ću uz vas dok sam god živa… Ali, uskoro ću umrijeti.«

Napokon, u posljednjem pismu stajalo je ovo:

»Tako vam boga, nemojte uopće misliti o meni; nemojte misliti ni da se ponizujem što vam ovako pišem, ili da sam od onih ljudi koji uživaju da se ponizuju, pa makar i iz oholosti. Nisam, nego ja imam

svoju utjehu, ali bih vam to teško mogla razjasniti. Bilo bi mi teško i samoj sebi to jasno reći, premda me muči. Ali znam da se ne mogu poniziti čak ni u trenutku oholosti. A da ponizujem samu sebe, nisam kadra zato što mi je srce čisto. Prema tome, uopće se ne ponizujem.

Zašto vas dvoje želim sjediniti: radi vas ili radi sebe? Radi sebe, razumije se, tada će se za me sve razriješiti, odavno sam to već sama sebi rekla... Čula sam da ie vaša sestra Adelaida rekla onda o mojoj slici da bi se tolikom ljepotom mogao okrenuti svijet. Ali ja sam se odrekla svijeta; smiješno vam je što to kažem ja koju viđate u čipkama i briljantima, u društvu s pijanicama i propalicama? Nemojte se na to obazirati, jer ja više gotovo i ne postojim, znam to; sam bog zna što još mjesto mene živi u meni! To čitam svaki dan u dva strašna oka što me neprestano motre, čak i onda kad nisu preda mnom. Te oči sad šute (svejednako šute), ali ja znam njihovu tajnu. Njegova je kuća sumorna, dosadna, i u njoj se krije tajna. Uvjerena sam da mu je negdje, u nekoj ladici, sakrivena britva umotana u svilu, kao i u onog ubojice iz Moskve; i onaj je živio s majkom u istoj kući i isto je tako umotao britvu u svilu da njome prereze nekome grlo. Cijelo vrijeme dok sam bila u njihovoj kući, činilo mi se da i sad negdje u podu leži mrtvac koga je još njegov otac onamo sakrio i pokrio voštanim platnom, kao i onaj u Moskvi, i da su oko mrtvaca isto onako poredane staklenke sa Ždanovljevom tekućinom[114], štoviše, mogla bih vam pokazati taj kut. On samo šuti, ali znam da me toliko voli te sam mu morala već i omrznuti. Vaša svadba i moja bit će u isto vrijeme, tako sam se s njim dogovorila. Nemam pred njim nikakvih tajni. Mogla bih ga i ubiti iz straha... Ali će prije on mene ubiti... upravo se sad nasmijao, i kaže mi da bulaznim; zna da vam pišem.«

I još je mnogo, mnogo takvih snohvatica bilo u tim pismima. Jedno je od njih, drugo, bilo na dva sitno ispisana lista velikog formata.

Knez napokon iziđe iz mračnog parka po kojem je bio dugo švrljao, kao i jučer. Vedra, svijetla noć učini mu se još svjetlijom nego inače. »Pa zar je još tako rano?« — pomisli. (Zaboravio je bio ponijeti sat.) Odnekud izdaleka kao da je dopirala glazba. »Valjda na stanici sviraju« — pomisli opet. — »Ali oni, naravno, nisu danas išli

tamo.« Kad je to pomislio, opazi da stoji pred samim njihovim ljetnikovcem; znao je i prije da će se na kraju morati svakako ovdje naći, pa se pope na verandu, sa zebnjom u srcu. Nitko ga ne dočeka, veranda bijaše pusta. Popričeka i otvori vrata što su vodila u veliku sobu. »Ta vrata nisu nikad bila zatvorena« — sijevne mu u glavi, ali je i velika soba bila pusta; u njoj je bio gotovo mrkli mrak. Stane nasred sobe u nedoumici. Odjednom se otvoriše vrata i uđe Aleksandra Ivanovna sa svijećom u rukama. Kad ugleda kneza, začudi se i stane pred njim kao da ga pita što tu radi. Očito je samo prolazila kroz sobu, od jednih vrata do drugih, pa joj nije bilo ni nakraj pameti da će tu nekog zateći.

— Otkud vi ovdje? — upita ga napokon.

— Tako... svratio sam...

— Maman se baš ne osjeća dobro, pa ni Aglaja. Adelaida se sprema da legne, a i ja ću uskoro. Cijelu smo večer same sjedile. Tata i knez su u Petrogradu.

— Došao sam... došao sam do vas... sada...

— A znate li koliko je sati?

— N-ne znam...

— Dvanaest i pol. A mi uvijek liježemo oko jedan.

— Ah, a ja sam mislio da je... devet i pol.

— Nije važno! — nasmije se ona. — A zašto niste večeras došli? Možda vas je netko i čekao.

— Ja sam... mislio... — promuca on odlazeći.

— Do viđenja! Sutra ću ih sve nasmijati kad im budem ovo pričala.

On pođe cestom, koja je zaobilazila park, put svog ljetnikovca. Srce mu je lupalo, misli se brkale, a sve oko njega nalikovalo mu je na san. I odjednom, isto onako kao i ona dva puta kad se probudio s istim priviđenjem pred očima, opet mu se javi to isto priviđenje. Ista ona žena iziđe iz parka i stane pred njega, baš kao da ga je tu čekala. On se lecne i stane, a ona ga uhvati za ruku i čvrsto mu je stegne. »Ne, ovo nije priviđenje!«

I eto, napokon je stajala pred njim, licem u lice, prvi put otkako su se bili rastali; nešto mu je govorila, ali ju je on samo šutke gledao; srce mu se prelijevalo i zamiralo od boli. O, nikad više nije mogao zaboraviti tog susreta s njom i svagda ga se sjećao podjednako

obuzet bolom. Kleknula je preda nj, onako nasred ulice, kao izbezumljena; on ustukne od straha, a ona ga hvataše za ruku da mu je poljubi, i upravo isto onako kao i onda dok je sanjao, suze joj blistahu na dugim trepavicama.

— Ustani, ustani! — šaputao joj je preplašeno, pridižući je. — Daj brže ustani!

— Jesi li sretan? Jesi li sretan? — pitala ga je. — Reci mi samo jednu riječ: jesi li sad sretan? Sad, ovaj čas? Jesi li bio kod nje? Što ti je rekla?

Nije ustajala, nije ga slušala; brzo ga je ispitivala i brzo govorila, kao da joj je potjera za petama.

— Odlazim sutra, kao što si mi zapovjedio. Neću... Sad te posljednji put vidim, posljednji put! Ovo je zbilja posljednji put!

— Smiri se, ustani! — reče joj on očajnički.

Uhvatila ga je za ruke i žuđno se upila u njega očima.

— Zbogom! — reče mu napokon, ustane i brže ode od njega, gotovo otrča. Knez vidje kako se pokraj nje iznenada stvori Rogožin, uhvati je ispod ruke i odvede.

— Čekaj malo, kneže — dovikne Rogožin — vratit ću se jos načas za pet minuta.

I zaista se vrati nakon pet minuta; knez ga je čekao na istom mjestu.

— Smjestio sam je u kočiju — reče — tamo ju je na uglu još od devet sati čekala kočija. Znala je da ćeš provest kod one cijelu večer. Isporučio sam joj sve ono što si mi nedavno napiso. Neće joj više pisati, obećala mi je, a sutra će otputovati, ko što si želio. Htjela te je vidjeti još jedanput, iako ti nisi htio; čekali smo te ovdje, na ovom mjestu, sve dok se ne vratiš odande, eno tamo, na onoj klupi.

— Je li te sama povela sa sobom?

— Pa šta onda? — naceri se Rogožin. — Vidio sam samo ono što sam već znao. Valjda si pročitao ona njezina pisma?

— A i ti si ih zbilja čitao? — priupita ga knez, koga je zaprepastila ta pomisao.

— Pa nego šta, svako mi je pismo sama pokazala. Sjećaš li se onog o britvi, he-he?

— Ona je luda! — vikne knez kršeći ruke.

— Tko bi ga znao, možebit i nije — tiho izusti Rogožin, nekako više za se.

Knez mu ništa ne odgovori.

— E pa, zbogom — reče mu Rogožin — jer, i ja odoh sutra; ne spominji me po zlu! A je li, brate — nadoda pošto se hitro okrene — što joj nisi ništa odgovorio? »Jesi li sretan ili nisi?«

— Nisam, nisam, nisam! — uzvikne knez beskrajno ojađen.

— Samo bi još trebalo da kažeš da jesi! — pakosno se nasmije Rogožin i ode a da se i ne osvrne.

ČETVRTI DIO

I

Prošlo je oko tjedan dana otkako su se dvije osobe iz naše pripovijesti sastale na zelenoj klupi. Jednog vedrog prijepodneva, oko deset i pol, Varvara Ardalionovna Pticina, koja je bila u posjetu kod nekih svojih znanaca, vratila se kući neobično nujna i zamišljena.

Ima ljudi o kojima je teško reći nešto što bi ih prikazalo odjednom i potpuno, u njihovu tipičnu i karakterističnu liku; to su oni ljudi koje ponajčešće nazivamo »običnima«, »većinom« i koji zaista tvore golemu većinu svakog društva. Pisci se u svojim romanima i pripovijestima uglavnom trude da uzmu tipove iz društva i da ih prikažu slikovito i umjetnički — tipove koji se malokad u cjelini susreću u zbilji, ali koji su gotovo zbiljskiji od same zbilje. Potkolesin[115] je kao tip možda i karikatura, ali nipošto nije izmišljotina. Koliko je samo pametnih ljudi, kad su od Gogolja doznali za Potkolesina, odmah počelo zapažati kako na desetke i stotine njihovih dobrih znanaca i prijatelja strašno nalikuju na Potkolesina. Znali su i prije Gogolja da su ti njihovi prijatelji takvi kao što je Potkolesin, ali još nisu znali da se baš tako zovu. Mladoženje u zbilji gotovo nikad ne iskaču uoči svadbe kroz prozor zato što je to, da ne govorimo o drugom, i nezgodno; pa ipak, koliko je mladoženja, čak i uglednih i pametnih ljudi, bilo voljno da uoči vjenčanja u dubini duše priznaju da su Potkolesini. Isto tako ne viču svi muževi na svakom koraku: »Tu Vas voulu, George Dandin!«[116] Ali, bože moj, koliko se milijuna i milijardi puta taj uzvik oteo iz srca muževima na cijelom svijetu nakon medenog mjeseca, tko zna, možda već i sutradan nakon svadbe?

Nećemo se, ipak, sad upuštati u ozbiljnije razglabanje, nego ćemo samo reći da je u zbilji tipičnost osoba nekako razvodnjena i da svi ti Georges Dandini i Potkolesini zaista postoje, jure i promiču pred nama svaki dan, ali u ponešto razvodnjenom stanju. Dodajmo na kraju, istini za volju, da se i sav savcat Georges Dandin, onakav kako ga je stvorio Molière, može također naći u stvarnosti, doduše

malokad, pa ćemo time završiti ovo svoje razmatranje koje već pomalo nalikuje na novinsku kritiku. Ipak, još nam preostaje pitanije: što da romanopisac radi s prosječnim, sasvim »običnim« ljudima, i kako da ih iznese pred čitatelja a da budu bar koliko-toliko zanimljivi? Nikako ih ne može potpuno zaobići u pripovijesti jer su prosječni ljudi počesto i ponajviše nužna karika u lancu svakidašnjih životnih zgoda; dakle, kad bismo ih mimoišli, ogriješili bismo se o vjerodostojnost. A da se romani ispune jedino pravim tipovima ili naprosto, radi zanimljivosti, čudnim i izmišljenim ljudima, bili bi ti romani neuvjerljivi, pa možda i nezanimljivi. Po našem mišljenju, pisac mora nastojati da pronađe zanimljive i poučne natruhe čak i u običnim pojavama. Kad je, primjerice, sama bit nekih prosječnih osoba upravo u njihovoi svagdašnjoj i nepromjenljivoj prosječnosti ili, što je još bolje, kad te osobe, uza sve svoje velike napore da pošto-poto iskoče iz kolosijeka običnosti i rutine, ipak na kraju neminovno i vječito ostanu u toj istoj rutini, onda takve osobe stječu čak i nekakvu svojevrsnu tipičnost — kao prosječnost koja nipošto ne želi ostati ono što jest, koja pošto-poto želi postati originalna i samostalna, iako nema nikakvih preduvjeta za samostalnost.

Tom istom soju »običnih« ili »prosječnih« ljudi pripadaju i neke osobe iz ove naše pripovijesti, koje su dosad (priznajem) ostale površno objašnjene čitatelju. Takve su osobe napose Varvara Ardalionovna Pticina, njezin muž, gospodin Pticin, i njezin brat Gavrila Ardalionovič.

I zaista, nema ničeg nezgodnijeg nego biti, recimo, bogat, iz dobre obitelji, pristale vanjštine, prilično naobražen, pametan, čak i dobar, a istodobno nemati nikakva dara, nikakve osobitosti, pa ni čudaštva, nijedne svoje ideje, biti ama baš »kao i svi drugi«. Bogat si, ali nisi Rothschild; obitelj ti je poštena, ali se nikad ničim nije proslavila; vanjština ti je pristala, ali nije ni najmanje izrazita; naobrazba ti je prilična, ali ne znaš kako bi je upotrijebio; pameti imaš, ali nemaš svojih ideja; srca imaš, ali nisi velikodušan, i takodalje, i tako dalje, u svakom pogledu. Takvih ljudi ima neobično mnogo na svijetu, pa i kudikamo više nego što se čini. Kao svi ljudi, dijele se i oni na dvije osnovne kategorije: jedni su umno ograničeni, a drugi su »mnogo pametniji«. Prvi su sretniji. Ograničenom »običnom« čovjeku nije, primjerice, ništa lakše nego da uobrazi sam

sebi da je neobičan i originalan, pa da u tome uživa bez trunka sumnje. Nekim je našim gospođicama bilo dovoljno da se podšišaju, ustaknu modre naočale i prozovu se nihilistkinjama, pa da se odmah uvjere kako su onog časa kad su ustakle naočale stekle svoja »uvjerenja«. Dovoljno je da tkogod osjeti u svom srcu bar malčice od nekog općeljudskog i dobrog osjećanja pa da odmah uvjeri sama sebe kako nitko drugi ne osjeća ono što on osjeća, i kako prednjači u općem razvoju. Dovoljno je da tkogod na vjeru prihvati nečiju misao ili da pročita stranicu bilo čega, bez glave i repa, pa da namah povjeruje kako su to »njegove osobne misli« i kako su se rodile u njegovoj glavi. Drskost naivnosti, ako se može tako reći, poprima u takvim zgodama čudesne razmjere; sve je to nevjerojatno, ali se događa svaki čas. Tu drskost naivnosti, tu uvjerenost glupana u sebe i svoju nadarenost, izvanredno je prikazao Gogolj u čudesnom liku poručnika Pirogova[117]. Pirogov ni najmanje ne sumnja da je genij, čak i nešto više od svih genija; toliko u to vjeruje da to nikad ne dovodi u pitanje; uostalom, za nj i ne postoje nikakva pitanja. Veliki ga je pisac morao na kraju istući kako bi udovoljio povrijeđenom moralnom osjećaju svoga čitatelja, ali kad je vidio kako se velikan samo stresao pa, da se okrijepi nakon podnesenih muka, smazao cijelu pitu, raširio je u čudu ruke i tako napustio čitatelje.

Oduvijek sam žalio što je Gogolj dao velikom Pirogovu onako nizak čin, jer je Pirogov toliko zadovoljan samim sobom da bi mogao bez po muke umisliti sebi, prema tome kako epolete na njemu debljaju i kovrčaju se, zahvaljujući godinama službe i »napredovanju«, da je, recimo, velik vojskovođa; pa ne samo da umisli nego da nikad i ne posumnja u to: promaknuli ga u generala, pa kako onda da ne bude i vojskovođa? I koliko samo takvih ljudi poslije, na bojnom polju, doživljavaju strahovite poraze? A koliko je samo bilo Pirogova među našim književnicima, učenjacima, propovjednicima! Kažem »bilo«, ali ih, naravno, ima i dan-danas...

Osoba iz naše pripovijesti Gavrila Ardalionovič Ivolgin pripadao je onoj drugoj kategoriji; pripadao je skupini ljudi koji su »mnogo pametniji«, iako je sav, od glave do pete, bio obuzet željom da bude originalan. Ali je ta kategorija ljudi, kako smo već spomenuli, kudikamo nesretni ja od one prve. U tome je i jest vic što pametan

»običan« čovjek, ako čak i umišlja sebi gdjekad (pa možda i cijelog života) da je genijalan i neobično originalan, ipak nosi u srcu crva sumnje koji ga dovodi dotle da ponekad zapadne u pravi očaj; a ako i prigne glavu, ostaje potpuno zatrovan taštinom koju je potisnuo u sebi. Uostalom, kako bilo da bilo, zapali smo u krajnost: u golemoj većini slučajeva sudbina te pametne kategorije ljudi nije nipošto tako tragična; jedino možda pod stare dane manje-više obole na jetri, i to je sve. Međutim, prije nego što se smire i upokore, ti ljudi ponekad još neobično dugo luduju, od mladih dana pa sve do smirene dobi, a sve iz puste želje za originalnošću. Događaju se čak i čudni slučajevi: iz puste želje za originalnošću poneki pošten čovjek spreman je počiniti nepodopštinu; štoviše, događa se i to da po neki od tih nesretnika nije samo pošten, nego i dobar, oslonac svoje obitelji, da uzdržava i hrani svojim radom čak i druge, a ne samo svoje, pa ipak ne može nikako da se smiri, sve do kraja života! Nimalo ga ne umiruje niti tješi pomisao što je tako lijepo obavio svoje ljudske dužnosti; naprotiv, upravo ga ta pomisao razdražuje: »Eto,« veli, »u što sam utukao cijeli svoj život, eto što mi je sputavalo ruke i noge, eto što me je spriječilo da otkrijem barut! Da nije bilo toga, možda bih svakako bio otkrio — ili barut, ili Ameriku — ne znam još pouzdano što, ali bih bio svakako nešto otkrio!« Karakteristično je za tu gospodu da zaista sve do kraja života nikako ne mogu izvesti načistac što je zapravo trebalo da otkriju i što to zamalo da cijelog života nisu otkrili: barut ili Ameriku? A muka zbog žudnje za onim što je trebalo da otkriju doteklo bi u njih i za jednog Kolumba ili Galileja.

Gavrila Ardalionovič upravo je bio na početku tog puta, ali tek na početku. Dugo je još trebalo da luduje. Duboka i neprekidna spoznaja o svojoj nedarovitosti, a u isto vrijeme neodoljiva želja da se uvjeri da je i te kako samostalan čovjek, ljuto su mu bile izranile srce još dok je bio, tako reći, dijete. Bijaše on mladić obuzet zavidljivim i silovitim željama, a reklo bi se da se i rodio razdražljivih živaca. Silovitost svojih želja držao je za njihovu snagu. U strastvenoj želji da se istakne, bio je katkad spreman i na vratoloman skok; ali, čim bi trebalo izvesti taj vratolomni skok, naš je junak svagda bio isuviše pametan da se odluči na nj. To ga je ubijalo u pojam. Možda bi se bio prigodice i nakanio počiniti i najveću opačinu, samo da postigne nešto o čemu je sanjario; ali, kao za

pakost, čim bi došao do neke granice, svagda bi se pokazalo da je prepošten da počini najveću opačinu. (Na sitne je opačine, doduše, bio svagda spreman.) Gadljivo je i kivno gledao kako mu je obitelj siromašna i kako propada. Čak se i prema majci vladao bahato i prezirno, iako je vrlo dobro znao da su dobar glas i karakter njegove majke zasad još glavni oslonac u njegovoj karijeri. Kad je stupio u službu kod Jepančina, odmah je rekao sam sebi: »Ako već treba biti nepošten, bit ću nepošten do kraja, samo da od toga imam kakve koristi« — ali gotovo nikad nije bio nepošten do kraja. Pa i zašto je umislio sebi da baš mora biti nepošten? Aglaje se naprosto bio uplašio, ali je se nije okanio, nego je sve nešto otezao, za svaki slučaj, iako nikad nije ozbiljno vjerovao da će se ona spustiti na njegovu razinu. Zatim, dok se udvarao Nastasji Filipovnoj, odjednom je bio umislio sebi da je novac sve. »Ako treba biti nepošten, onda budi nepošten« — ponavljao je tada sebi svaki dan, zadovoljan samim sobom, ali i pomalo u strahu. »Ako već treba biti nepošten, onda ću biti nepošten da ne mogu biti nepošteniji — hrabrio je svaki čas sam sebe — rutiner bi se u ovakvoj prilici poplašio, ali se mi nećemo poplašiti!« Izgubivši Aglaju, onako utučen okolnostima, potpuno je bio klonuo duhom i zaista donio knezu novce što mu ih je bila dobacila ona mahnita žena, kojoj ih je bio donio onaj isto tako mahit čovjek. Poslije se tisuću puta pokajao što je vratio te novce, ali se istodobno time i neprestano dičio. Doista je plakao sva ona tri dana koliko je knez još tada ostao u Petrogradu, ali je u ta tri dana i zamrzio kneza zato što ga je knez odviše sažaljevao, iako se ne bi »svak odlučio učiniti ono što je on učinio«. Ali ga je grozno mučilo pošteno priznanje samom sebi da je cijeli njegov jad tek puka taština što ga neprekidno razdire. Tek je mnogo kasnije uvidio i uvjerio se koliko mu se mogla nabolje promijeniti sudbina uz onako nevino i neobično stvorenje kao što je bila Aglaja. Peklo ga je kajanje; napustio je službu i ogrezao u tugu i jad. Živio je kod Pticina o njegovu trošku, s ocem i majkom, a otvoreno je prezirao Pticina, premda je u isto vrijeme slušao njegove savjete i bio toliko razborit da ih svagda traži od njega. Gavrila Ardalionovič ljutio se, primjerice, i na to što Pticin ne pomišlja da postane Rothschild i što nije zadao sam sebi taj cilj. »Kad si već lihvar, onda tjeraj do kraja, guli ljude, kuj od njih pare, budi karakter, budi judejski kralj!« Pticin je bio skroman i

miran; samo se smješkao, ali je jednom čak našao za potrebno da ozbiljno porazgovara s Ganjom, pa je to obavio Čak i prilično dostojanstveno. Dokazao je Ganji da on ne čini ništa nepošteno i da ga Ganja nepravedno naziva Čifutinom; da on nije kriv što je novac toliko na cijeni; da on radi kako je pravo i pošteno i da je zapravo samo agent u »takvim« poslovima i da ie, napokon, zahvaljujući svojoj savjesnosti, izišao već na dobar glas među neobično uglednim ljudima, te da mu poslovi cvjetaju. »Rotschild neću postati, a i zašto bih — nadodao je smijući se — ali ću steci kuću u Litejnoj, možda čak i dvije, i na tome ću stati.« »A tko zna, možda ću steći i tri!« — mislio je u sebi, ali to nikad nije izgovorio naglas i skrivao je od svih taj svoj san. Priroda voli i mazi takve ljude, pa će nagraditi Pticina, ne samo sa tri kuće, nego zacijelo i sa četiri, i to upravo zato što je još od malih nogu znao da nikad neće postati Rothschild. Ali zato priroda nipošto neće ići dalje od četiri kuće, i tu će biti Pticinu kraj.

Potpuno je drugačija bila sestra Gavrile Ardalionoviča. I ona je imala snažne želje, ali više uporne nego silovite. Bila je vrlo razumna kad bi u čemu došla do granice, ali je i prije toga bila razumna. I ona je, doduše, bila od onih »običnih« ljudi što sanjaju o originalnosti, ali je vrlo rano uvidjela da nema ni trunka nikakve osobite originalnosti, i nije zbog toga mnogo ni žalila — tko zna, možda iz neke vrste oholosti.

Svoj prvi praktični korak učinila je neobično odlučno udavši se za gospodina Pticina; ali, prije no što se udala, nipošto nije govorila sama sebi: »Kad već treba biti nepošten, bit ću nepoštena, samo da postignem svoj cilj,« kao što ne bi propustio da u takvoj prilici kaže Gavrila Ardalionovič (a umalo što joj i nije kazao kad joj je kao stariji brat odobravao udaju). Naprotiv, Varvara Ardalionovna udala se tek pošto se bila temeljito uvjerila da je njen budući muž skroman, ugodan, prilično naobražen čovjek koji nikad i nipošto neće počiniti nikakvu veliku opačinu. O sitnim opačinama, kao o sitnicama, nije Varvara Ardalionovna ni vodila brigu, jer u koga nema takvih sitnica? Ne možeš zahtijevati ideal! Osim toga, znala je da svojom udajom osigurava utočište svojoj majci, ocu i braći. Videći brata u nevolji, htjela mu je pomoći, unatoč svim njihovim prijašnjim obiteljskim razmiricama. Pticin je ponekad tjerao Ganju, onako prijateljski, razumije se, neka stupi u službu. »Eto, ti prezireš i generale i

generalstvo — govorio mu je gdjekad u šali — a pazi samo, svi će ‚oni' na kraju i sami postati generali; živ bio pa vidio!« »Ma otkud oni znaju da ja prezirem generale i generalstvo?« — sarkastično je mislio Ganja. Da bi pomogla bratu, Varvara Ardalionovna je odlučila proširiti svoj djelokrug — uvukla se u kuću Jepančinovih, pri čemu su joj mnogo pomogle zajedničke uspomene iz djetinjstva: i ona i njen brat igrali su se nekoć s djecom Jepančinovih. Pripomenimo uzgred: da je Varvara Ardalionovna, kad je posjećivala Jepancinove, imala na umu ostvarenje nekog svog pustog sna, možda bi se već samim tim odmah izdvojila iz one kategorije ljudi u koju je samu sebe uvrstila; ali to joj nije bilo ni nakraj pameti; poposrijedi je bio čak prilično točan račun — uzdala se u karakter te obitelji. Aglajin je karakter napose noumorno proučavala. Zadala je bila sama sebi cilj da ponovo združi njih dvoje, svoga brata i Aglaju. Možda je doista ponešto i postigla; možda je i zapadala u pogreške jer se, primjerice, suviše uzdala u brata i očekivala od njega ono što on nikad i nikako nije mogao dati. Bilo kako mu drago, prilično je vješto postupala kod Jepančinovih: po cijele sedmice nije spominjala brata, bila je svagda neobično istinoljubiva i iskrena, vladala se jednostavno, ali dostojanstveno. Što se pak tiče njene savjesti, nije se plašila da zaviri na samo njeno dno i ništa nije zamjerala sama sebi. Baš joj je to i ulijevalo snagu. Jedino je kadikad zapažala u sebi kako je i ona možda sklona da se razljuti, kako je i u nje vrlo mnogo samoljublja, pa čak i potisnute taštine. To je napose zapažala u određenim trenucima, gotovo svaki put kad bi odlazila od Jepančinovih.

I, eto, sad se upravo vratila od njih, kako već rekosmo, nujna i zamišljena. Iz te je nujnosti izbijao i poneki gorak podsmijeh. Pticin je u Pavlovsku boravio u jednoj neuglednoj, ali prostranoj drvenoj kući, koja je bila u prasnoj ulici i uskoro je imala prijeći u njegovo trajno vlasništvo, pa ju je već počeo i prodavati. Dok se penjala uz ulazne stube, Varvara Ardalionovna začula je odozgo iz kuće neobičnu galamu i prepoznala bučne glasove svoga brata i oca. Kad je ušla u veliku sobu i ugledala Ganju kako tumara gore-dolje po sobi, blijed od bijesa, samo što ne čupa kosu, ona se namršti i svali umorno na divan a da nije ni Šešira skinula. Vrlo je dobro znala, ako pošuti još koji časak i ne upita brata zašto se toliko ustumarao, da će se

svakako naljutiti na nju, te napokon pohita da progovori u obliku pitanja:

— Opet stara pjesma?

— Kakva stara pjesma! — uzvikne Ganja. — Stara pjesma! Ama, tu sam vrag zna šta se sad događa, kakva stara pjesma! Starog hvata bjesnilo... mama cvili. Bogami, Varja, ti kako znaš, ali ja ću ga istjerati iz kuće ili... ili ću sam otići — nadoda, jer se vjerojatno sjetio da ipak ne može tjerati ljude iz tuđe kuće.

— Treba imati ozbira — promrmlja Varja.

— Kakvog ozbzira? Prema kome? — plane Ganja. — Zar prema njegovim nevaljalštinama? Ama, ti radi kako znaš, ali ovako se dalje ne može! Ne može, ne može i ne može! I kakav je to način: kriv je, a još se više goropadi! Baš kao ono: »Neću na vrata, ruši plot!«... A što si se ti tako skutrila? Sva si se promijenila u licu!

— Nije mi ništa — nezadovoljno odgovori Varja.

Ganja je malo bolje pogleda.

— Jesi li bila tamo? — upita je iznenada.

— Jesam.

— Čekaj, opet se deru! Kakva sramota, pa još u ovo doba!

— U kakvo to doba? Nije sad nikakvo osobito doba.

Ganja još pozornije promotri sestru.

— Jesi li štogod doznala? — zapita je.

— Ništa, bar ništa neočekivano. Doznala sam da je sve ono istina. Moj je muž imao pravo, a ne ti i ja; onako je kako je on rekao još na početku. A gdje je on sad?

— Nije kod kuće. Pa kako je?

— Knez je službeni zaručnik, svršeno je. To su mi rekle njezine sestre. Aglaja je pristala; više se i ne skrivaju. (Jer, tamo je sve dosad bilo obavijeno nekakvom tajanstvenošću.) Adelaidinu će svadbu opet odgoditi kako bi obje svadbe bile zajedno, istog dana — kakva poezija! Prava pjesma. Eto, radije sastavi kakvu pjesmu o sklapanju braka mjesto toga što uludo tumaraš po sobi. Večeras će im doći Belokonska; u pravi čas je doputovala; bit će uzvanika. Predstavit će ga Belokonskoj, iako se on već s njom poznaje; mislim da će se i zaruke objaviti. Samo se pribojavaju da mu štogod ne ispadne iz ruke i ne razbije se kad bude ušao pred gostima u sobu, ili da sam ne ljosne; od njega se može čovjek svemu nadati.

Ganja ju je pozorno saslušao, ali, na sestrino veliko čudo, ta novost, porazna za njega, kao da uopće nije proizvela na njega porazan dojam.

— Pa, to je bar bilo jasno — reče pošto je porazmislio. — Došli smo, dakle, do kraja! — doda smješkajući se nekako čudno, zagledajući lukavo sestri u lice i svejednako tumarajući gore-dolje po sobi, samo sad već mnogo polaganije.

— Sva je sreća što ti to tako filozofski primaš, baš mi je drago — reče Var ja.

— Ama, palo mi je breme s vrata; ili bar tebi.

— Mislim da sam ti dobro služila, bez pogovora i dodijavanja; nisam te pitala kakvu si sreću mislio naći kod Aglaje.

— Pa misliš da sam ja... sreću tražio kod Aglaje?

— Ama, molim te, nemoj sad filozofirati! Dakako da jesi. Ali dosta, bilo pa prošlo: izvukli smo tanji krai. Da ti pravo kažem, nikad nisam ni mislila da je to nešto ozbiljno; prihvatila sam se toga samo onako, »za svaki slučaj«, računajući na njezin smiješni karakter, a najviše radi toga da tebi ugodim; devedeset posto je bilo sigurno da nećemo uspjeti. Još ni sad ne znam što si ti zapravo htio postići.

— Sad ćete me ti i tvoj muž tjerati da se zaposlim, držati mi lekcije o ustrajnosti i snazi volje, kako treba biti i s malim zadovoljan, i. tako dalje, znam sve napamet — prasne Ganja u smijeh.

»Opet mu je nešto drugo na pameti!« — pomisli Varja.

— A što kažu roditelji? Vesele se? — upita je odjednom Ganja.

— N-ne, ne bih rekla. Uostalom, možeš i sam zamisliti; Ivan Fjodorovič je zadovoljan, a stara se pribojava; pa i prije je nerado gledala na njega kao zeta, to se zna.

— Ne mislim to; zet jc nikakav, ne možeš ga ni zamisliti kao mladoženju, to je jasno. Nego te pitam kako je sad kod njih? Je li ona formalno pristala?

— Sve dosad nije rekla: »neću«, eto, to je sve; ali drugo se od nje nije moglo ni očekivati. Znaš kako je oduvijek bila upravo luđački snebivljiva i stidljiva: u djetinjstvu se zavlačila u ormar i sjedila u njemu po dva-tri sata samo da ne mora izići pred goste; iždikljala je, ali je ostala ista takva. Znaš, nekako mislim da je zaista nešto ozbiljno posrijedi, pa i kod nje. Vele da se knezu podsmjehuje od jutra do mraka, samo da se ne oda, ali mu sigurno svaki dan štogod

krišom šapne jer on baš kao da po oblacima hoda, sav šija... Vele da je dozlaboga smiješan. Same su mi rekle. Učinilo mi se da se i meni u lice smiju, one dvije starije.

Ganja se napokon poče mrštiti: možda je Varja i navlaš razvezala o toj temi ne bi li proniknula u njegove prave misli. Ali se gore opet razlegla vika.

— Istjerat ću ga, bogami! — rikne Ganja, kao da se obradovao što će se moći na nekom iskaliti.

— Pa da nas opet posvuda sramoti, kao i jučer.

— Kako to misliš kao i jučer? Šta to znači: kao i jučer? Pa zar je... — odjednom se Ganja prepade.

— Ah, bože moj, zar ne znaš? — trgne se Varja.

— Šta... pa nije valjda zbilja bio tamo? — uzvikne Ganja i pocrveni od stida i bijesa. — Bože, pa sad si došla od njih! Jesi li što doznala? Je li bio stari kod njih? Je li bio ili nije?

I Ganja jurne na vrata; Varja pojuri za njim i uhvati ga objema rukama.

— Šta ti je? Ma kud ćeš? — govorila mu je. — Ako ga sad izbaciš, još će nam više štete nanijeti, obići će ih sve redom!...

— Šta je opet kod njih napravio? Šta je napričao?

— Ma nisu mi ni same znale reći, nisu ga ni razumjele; samo ih je sve isprepadao. Tražio je Ivana Fjodoroviča, ali ga nije bilo; onda je pitao za Lizavetu Prokofjevnu. Najprije ju je molio da mu nađe posao, službu, a onda se počeo tužiti na nas, na mene, na mog muža, a najviše na tebe... svašta im je napričao.

— Pa zar nisi mogla sve doznati? — podrhtavaše Ganja kao da ga je spopala histerija.

— Ma kakvi! Jedva da je i on sam znao što govori, a možda mi nisu ni htjele sve reci.

Ganja se uhvati za glavu i jurne do prozora; Varja sjede uz drugi prozor.

— Smiješna je ta Aglaja — pripomene odjednom — zaustavila me pa mi veli: »Isporučite moje osobno poštovanje svojim roditeljima; zacijelo ću ovih dana imati priliku da se vidim s vašim tatom.« I to potpuno ozbiljno. Zbilja čudno...

— A da ti se nije podsmjehivala? Da ti se nije podsmjehivala?

— To je baš ono što nije; zato mi je i čudno.

— Zna li ona ili ne zna ono o starom, što ti misliš?

— Kod njih u kući ne znaju, o tom uopće nema sumnje, ali si me sad ti naveo na pomisao da Aglaja možda i zna. Možda jedino ona zna, jer su se i njezine sestre čudile kad je onako ozbiljno rekla da pozdravim oca. I zašto baš njega? Ako zna, onda joj je knez rekao!

— Nije teško pogoditi tko joj je rekao! Kradljivac! Samo nam je to još falilo. Kradljivac u našoj obitelji, »glava obitelji« kradljivac!

— Ma koješta! — vikne Varja, koja se dokraja rasrdila.

— Čovjek je u pijanstvu napravio glupost, i ništa više. I tko li je to samo izmislio? Lebedev, ili knez... pa i oni svojih para vrijede: mudre glave. Ništa ja ne držim do svega toga.

— Stari je kradljivac i pijanica — žučljivo nastavi Ganja

— ja sam prosjak, zet mi je lihvar, baš je imala Aglaja za čim da se pomami! Nema šta, zbilja lijepo društvo!

— Taj tvoj zet, lihvar, tebe...

— Hrani, je li? Nemoj se ustručavati, molim te!

— Što se odmah ljutiš? — trgne se Varja. — Baš ništa ne razumiješ, kao da si pučkoškolac. Misliš da ti je sve to moglo nauditi u Aglajinim očima? Ne znaš ti kakva je ona, najboljem će proscu okrenuti leđa, a poletjet će drage volje kakvom studentu u potkrovlje da skapava s njim od gladi, to ti je njezin san! Ti nisi nikad mogao shvatiti kako bi u njezinim očima postao interesantan samo da si znao nepokolebljivo i ponosito podnositi sve naše nedaće! Knez ju je baš tako i upecao što je, prvo, uopće nije lovio, a, drugo, što ga svi drže za idiota. Već sama pomisao kako će zbog njega dići uzbunu u svojoj obitelji pričinja joj užitak. E-eh, ništa vama nije jasno!

— E pa, još ćemo vidjeti je li nam jasno ili nije — zagonetno promrmlja Ganja — samo ipak ne bih volio da dozna za starog. Mislio sam da će se knez svladati i da neće o tome nikom pričati. I Lebedeva je obuzdavao; ni meni nije htio sve ispričati kad sam navalio na njega.

— Prema tome, vidiš i sam da se sve već zna i bez njega. A i što bi ti sad htio? Čemu se nadaš? Kad bi i bilo još kakve nade, ti bi u njenim očima bio Još samo patnik.

— Ali skandala bi se i ona uplašila, uza svu svoju romantiku. Sve može do izvjesne granice, i svaka ide do izvjesne granice, sve ste vi takve.

— Da bi se Aglaja uplašila? — raspali se Varja i prezirno pogleda brata. — Ipak si ti sitna dušica! Svi vi ništa ne vrijedite. Koliko god bila ona smiješna i čudna, još je tisuću puta plemenitija od svih nas.

— Ma dobro, dobro, nemoj se sad ljutiti — promrmlja opet Ganja zadovoljan samim sobom.

— Meni je samo mame žao — produži Varja — bojim se da ipak ne dozna što je tata uradio, oh, kako se bojim!

— Sigurno je već i doznala — napomene Ganja.

Varja već ustane u namjeri da pođe gore, do Nine Aleksandrovne, ali zastane i pozorno pogleda brata.

— A tko joj je mogao reći?

— Sigurno Ipolit. Mislim da mu je bio najveći užitak da to dojavi našoj mami, čim se doselio k nama.

— A otkud bi on to znao, reci mi, molim te lijepo? Knez i Lebedev dogovorili su se da neće nikome ništa reći, čak ni Kolja ništa ne zna.

— Ipolit? Sam je doznao. Ne možeš zamisliti koliko je to lukav skot, kakav je to brbljavac, kakav je u njega nos da nanjuši sve što ne valja, sve što miriše na skandal. E pa, vjerovala ti meni ili ne vjerovala, uvjeren sam da je i Aglaju već predobio za sebe! A ako nije, onda hoće. I Rogožin je stupio s njim u vezu. Kako to knez ne vidi! I kako sad onaj balavac želi da meni podvali! Smatra me za svog osobnog neprijatelja, to sam već odavno dokučio, ali zašto, što će mu to sve kad mora umrijeti, to mi ne ide u glavu! Ali ja ću njega nasamariti; vidjet ćeš da ću ja njemu podvaliti, a ne on meni.

— Pa zašto si ga onda dovodio ovamo kad ga toliko mrziš? I je li on vrijedan toga da mu podvaljuješ?

— Pa ti si mi sama savjetovala da ga dovedem ovamo.

— Mislila sam da će nam biti od koristi; a znaš li da se sad i on zaljubio u Aglaju i da joj je već pisao? Pitali su me za njega… teško da nije pisao i Lizaveti Prokofjevnoj.

— Što se toga tiče, nije opasan! — reče Ganja i pakosno se nasmije. — Uostalom, vjerojatno je tu nešto drugo posrijedi. A da je zaljubljen, to je posve moguće jer je balavac! Ali... ne bi on ipak staroj pisao anonimna pisma. To ti je sasvim prosječna, pakosna ništarija zaljubljena u samu sebe!

... Uvjeren sam, pouzdano znam da me je pred njom prikazao kao spletkara, to mu je bilo prvo. Moram priznati da sam se u

početku izbrbljao pred njim kao kakva budala; mislio sam da će mi ići na ruku samo zato da se osveti knezu; ali to je lukav skot! O, sad sam ga već potpuno prozreo. A o toj krađi je čuo od rođene matere, od kapetanice. Stari se i odlučio na to samo radi kapetanice. Najednom mi taj balavac, iz čista mira, veli kako je »general« obećao njegovoj materi četiristo rubalja, i to baš onako, iz čista mira, bez imalo ustručavanja. Tada sam sve shvatio. I još mi gleda u oči, naprosto uživa; i mami je sigurno rekao, iz pukog zadovoljstva da joj kida srce. I što već jednom ne umre, reci mi, molim te lijepo? Pa zarekao se bio da će umrijeti za tri tjedna, a ovdje se kod nas još udebljao! Prestao je kašljati; sinoć je sam rekao kako već drugi dan ne baca krv.

— Istjeraj ga!

— Ne mrzim ja njega, nego ga prezirem — ponosito izusti Ganja. — Pa dobro, dobro, recimo i da ga mrzim, neka! — poviče odjednom neobično razjareno. — I skresat ću mu to u lice kad bude već na samrti, na onom svom uzglavlju! Da samo pročitaš onu njegovu »Ispovijed«, bože, koliko tamo ima naivne drskosti! To ti je poručnik Pirogov, to ti je Nozdrjov[118] u tragediji, a ponajprije — derište! O, kako sam onda želio da ga istučem, samo zato da ga zaprepastim. Sad se svima osvećuje zato što onda nije uspio... Ali šta je opet ovo? Opet neka galama! Ama, koji je to vrag? Ja to više neću trpjeti. Pticine! — dovikne Pticinu koji je upravo ulazio u sobu. — Šta je ovo, dokle ćemo ovako napokon dotjerati? To je... to je...

Ali se buka brzo približavala, vrata se naglo širom otvoriše, i stari Ivolgin, razgnjevljen, zajapuren, uzrujan, izbezumljen, također navali na Pticina. Za starcem nahrupiše Nina Aleksandrovna, Kolja i, na kraju, Ipolit.

II

Ipolit se još prije pet dana bio preselio Pticinovima. Dogodilo se to nekako prirodno, bez mnogo riječi i bez ikakvih razmirica između njega i kneza; ne samo što se nisu posvađali, nego su se, štoviše, rastali naoko prijateljski. Gavrila Ardalionovič, koji je one večeri bio onako neprijazan prema Ipolitu, došao mu je sam u posjet, doduše

tek treći dan nakon one večeri, a vjerojatno ga je potakla na to neka nenadana misao. Pa i Rogožin je, tko zna zašto, počeo obilaziti bolesnika. Knezu se u prvi mah učinilo da će za »sirotog dečka« biti i bolje ako se odseli od njega. Ali, već dok se selio, Ipolit je govorio kako se seli k Pticinu, »koji je tako dobar da mu daje krov nad glavom«, i nijednom nije, kao navlaš, kazao da se seli Ganji, iako se baš Ganja zauzimao da ga prime u kuću. Ganja je to odmah tada primijetio i smrtno se uvrijedio.

Pravo je rekao sestri da se bolesnik oporavio. Ipolitu je zaista bilo malo bolje nego prije, što se moglo utvrditi i na prvi pogled. Ušao je u sobu, polako, posljednji, smješkajući se podrugljivo i zlobno. Nina Aleksandrovna je bila prestrašena. (Mnogo se bila promijenila u ovo pola godine, oslabila je; pošto je udala kćer i preselila se k njoj, gotovo se prestala otvoreno miješati u poslove svoje djece.) Kolja je bio zabrinut i nekako zbunjen; štošta nije razumio od »generalove mahnitosti«, kako je govorio, ne poznajući, naravno, osnovne uzroke toj novoj pometnji u kući. Međutim, bilo mu je jasno da se general toliko svađa u svako doba i na svakom mjestu, i da se odjednom toliko promijenio da je postao nekako sasvim drugačiji. Zabrinjavalo ga je i to što starac u posljednja tri dana uopće nije pio. Znao je da se razišao, pa i zavadio s Lebedevom i knezom. Kolja se bio netom vratio kući s pola litre votke koju je kupio za svoje novce.

— Ma kad ti kažem, mama — uvjeravao je još gore Ninu Aleksandrovnu — kad ti kažem, bolje će biti da popije. Evo već tri dana nije ni kapi okusio; zato je i neraspoložen. Kad ti kažem, bit će bolje; pa i u zatvor sam mu nosio...

General je širom otvorio vrata i stao na pragu dršćući od ogorčenja.

— Milostivi gospodine! — dovikne gromoglasno Pticinu. — Ako ste zbilja naumili radi jednog žutokljunca i bezbožnika žrtvovati čestita starca, oca svog, ili, u najmanju ruku, oca svoje žene, koji je vjerno služio svom caru, onda moja noga neće više prekoračiti vašeg praga. Birajte, gospodine moi, odmah sad birajte: ili ja, ili ovo... svrdlo! Jest, svrdlo! Ta mi je riječ slučajno došla na jezik, ali to je zbilja svrdlo! Jer mi kao svrdlo vrta dušu, bez ikakvih obzira... kao svrdlo!

— Da nisam možda vadičep? — umetne Ipolit.

— Ne, nisi vadičep, jer sam ja za tebe general, a ne flaša. Ja imam odlikovanja, kolajne... a ti imaš šipak. Ili on ili ja! Odlučite se, gospodine moj! Sad odmah, ovog časa! — vikne opet izbezumljeno Pticinu. Kolja mu podmetne stolac pa se general svali na nj gotovo posve iznemogao.

— Najbolje bi zapravo bilo da... prilegnete — promrmlja zabezeknuti Pticin.

— Još i prijeti! — dobaci Ganja sestri u pola glasa.

— Da prilegnem! — vikne general. — Nisam pijan, milostivi gospodine, i nemojte me vrijeđati! Vidim ja — nastavi ustajući ponovo — vidim ja da je ovdje sve protiv mene, sve i svi. Dosta! Odlazim... Ali znajte, milostivi gospodine, znajte...

Ne dadoše mu da dorekne, nego ga ponovo posjedoše preklinjući ga neka se smiri. Ganja se povuče razjaren u kut. Nina Aleksandrovna sva podrhtavaše i plakaše.

— Ma što sam mu učinio? Što mu nije pravo? — vikne Ipolit keseći zube.

— Pa zar mu niste ništa učinili? — pripomene iznenada Nina Aleksandrovna. — Baš bi vas trebalo biti sramota i v. nije ljudski tako mučiti stara čovjeka... i još na vašem mjestu.

— Ponajprije, kakvo je to moje mjesto, gospođo? Ja vas neobično poštujem, upravo vas osobno, ali...

— To je svrdlo! — prodere se general. — Vrta mi dušu i srce! Htio bi me uvjeriti u svoj ateizam! Da znaš, žutokljunče jedan, ti se još nisi bio ni rodio kad sam ja bio obasut počastima; a ti si samo običan crv što se previja od jala, crv što kašlje — i umire od pakosti i bezboštva… I zašto te je uopće Gavrila doveo ovamo? Svi udarate na mene, od stranih ljudi pa sve do rođenog sina!

— Ama, prestanite već jednom igrati tragediju! — vikne Ganja. — Bolje bi vam bilo da nas ne sramotite po cijelom gradu!

— Što, ja tebe sramotim, žutokljunče jedan! Zar tebe? Ja ti mogu biti samo na čast, a ne na sramotu!

General skoči na noge i više ga nitko ne mogaše zadržati, ali se i Gavrila Ardalionovič, očito, razgoropadio.

— Još ima obraza govoriti o časti! — vikne ljutito.

— Šta si to rekao? — zagrmi general i, blijedeći, zakorakne prema njemu.

— Pa to, treba samo da zucnem pa da… — cikne odjednom Ganja i ne doreče. Stajali su jedan nasuprot drugome, prekomjerno uzrujani, pogotovo Ganja.

— Ganja, šta ti je? — vikne Nina Aleksandrovna i poleti da zadrži sina.

— Same gluposti na sve strane! — odsiječe Var ja ogorčeno.

— Ostavite ih, mama — zgrabi majku.

— Samo ga radi majke i štedim — izusti Ganja tragičnim glasom.

— Govori ti samo! — rikne general potpuno izbezumljeno.

— Govori ako nećeš da te otac prokune... govori!

— Pa dobro, eto, uplašio sam se da me ne prokunete! I tko vam je kriv što već osmi dan kao da niste pri sebi? Osmi dan, vidite, znam točno na dan... Pazite, nemojte me tjerati da prekoračim granicu, da sve kažem... Što ste jučer tražili kod Jepančinovih? I vi ste mi neki starac, sa časnim sjedinama, glava obitelji! Baš ste mi krasni!

— Šuti, Ganjka! — vikne Kolja. — Šuti, budalo!

— Ali čime sam ga ja, čime sam ga to ja uvrijedio? — navaljivaše Ipolit, ali i dalje s istim onakvim, nekako podrugljivim prizvukom u glasu. — Zašto me svrdlom naziva, čuli ste ga i sami? Sam mi se prikrpio; došao maloprije pa razvezao o nekom kapetanu Jeropegovu. Meni uopće nije do vašeg društva, generale; i prije sam vas izbjegavao, znate i sami. Što je mene briga za kapetana Jeropegova, recite i sami! Nisam se ja radi kapetana Jeropegova preselio ovamo. Samo sam mu lijepo iznio svoje mišljenje kako taj kapetan Jeropegov nije možda nikad ni postojao. A on je na to digao galamu.

— Nema sumnje da nije postojao! — odsiječe Ganja.

General je stajao kao gromom ošinut i samo je tupo gledao sve oko sebe. Sinove su ga riječi prenerazile svojom neobičnom otvorenošću. U prvi mah nije znao što bi odgovorio. Napokon, tek kad je Ipolit na Ganjine riječi prasnuo u smijeh i doviknuo:

— Eto, sad ste čuli, i vaš rođeni sin kaže da kapetan Jeropegov nije nikad postojao!

Tek tada starac, posve zbunjen, propenta:

— Kapiton Jeropegov, a ne kapetan... Kapiton... umirovljeni potpukovnik, Jeropegov... Kapiton...

— Ma ni taj Kapiton nije postojao! — razbjesnio se dokraja Ganja.

— Za... zašto ne bi postojao? — promuca general, a krv mu udari u glavu.

— Ama, prestanite! — umirivahu ih Pticin i Varja.

— Šuti, Ganjka! — dovikne mu opet Kolja.

Ali njihovo zauzimanje kao da je pomoglo generalu da se pribere.

— Kako nije postojao? Zašto ne bi postojao? — okomi se prijeteći na sina.

— Tako, zato što nije postojao. Nije postojao i gotovo, i nije ni mogao postojati! Eto vam na. Ostavite me kad vam kažem!

— I to je moj sin... moj rođeni sin koga sam ja... o, bože! Jeropegov, Jeroška Jeropegov da nije postojao!

— Pa eto, čas je Jeroška, čas Kapitoška! — ubaci Ipolit.

— Kapitoška, gospodine moj, Kapitoška, a ne Jeroška! Kapiton, kapetan Aleksejevič, hoću reći Kapiton... potpukovnik... umirovljeni... oženio se Marjom... Marjom Petro vnom Su... Su... prijatelj i kolega... Sutugovom, bili smo zajedno još u vojnoj akademiji... zaklonio sam ga svojim tijelom... poginuo je. Kapitoška Jeropegov da nije postojao! Da ga nije bilo!

General je bijesno vikao, ali tako da se moglo pomisliti da je riječ o jednom, a da viče o nečem drugom. Doduše, u neko drugo doba podnio bi on, naravno, i štogod kudikamo uvredljivije no što je tvrdnja da Kapiton Jeropegov uopće nije postojao, izvikao bi se, izazvao skandal, izbezumio se, ali bi na kraju krajeva otišao ipak gore, da se ispava.

Ali, kako je ljudsko srce čudnovato, zbilo se tako da je upravo takva bezazlena uvreda kao što je sumnja da je Jeropegov postojao bila ona kap zbog koje se prelila čaša. Starac se zajapurio, digao ruke i proderao se:

— Dosta! Prokleti bili... odlazim iz ove kuće! Nikolaju, uzmi moju torbu, odlazim... odavde!

I iziđe žurno i neobično ljutito. Za njim pojuriše Nina Aleksandrovna, Kolja i Pticin.

— Eto ti na što si učinio! — reče Varja bratu. — Sad će se opet možda onamo otklatiti. Kakva sramota, kakva sramota!

— Samo nemoj više krasti! — vikne Ganja za njim i umalo što se ne zagrcne od ljutine; odjednom mu se pogled ukrsti s Ipolitovim. — A vi, milostivi gospodine — dovikne mu — morali biste držati na umu da ste ipak u tuđoj kući i... da ovdje uživate gostoprimstvo, i da ne dražite starca koji je, očito, ponebavio...

Ipolitu je kanda također prekipjelo, ali se učas svlada.

— Ne slažem se baš s vama da je vaš tata pobenavio — mirno mu odgovori — naprotiv, čini mi se, bogme, da se u posljednje vrijeme čak malo i opametio, ne mislite li i vi tako? Postao je nekako oprezan, sumnjičav, sve nešto ispituje, svaku riječ važe... Pa o tom Kapitoški je navlaš poveo razgovor sa mnom; zamislite, htio me je navesti na...

— Ma, baš mi se fućka na što vas je htio navesti! Molim vas, gospodine moj, okanite se besmislica i ne vrdajte tu sa mnom! — cikne Ganja. — Ako i vi znate pravi razlog zbog kojeg je starac tako raspoložen (a u ovih ste me pet dana toliko uhodili da sigurno znate), onda ne biste nikako smjeli dražiti... tog jadnika, ni mučiti moju majku napuhavanjem tog slučaja, zato što je sve to besmislica, glupost počinjena u pijanstvu, i ništa više, dapače, ništa nije ni dokazano, i ja ništa ne držim do svega toga... Ali vi morate ujedati i uhoditi jer ste... jer ste...

— Svrdlo — podsmjehne se Ipolit.

— Jer ste gad, pola sata ste mučili ljude, mislili ste da ćete ih zaplašiti time što ćete pucati u sebe onim svojim praznim pištoljem s kojim ste se propisno obrukali, nazovisamoubojico, razljevena žuči... na dvije noge. Primio sam vas u goste, udebljali ste se, prestali ste kašljati, a eto kako mi sad uzvraćate...

— Dopustite, molim vas, da kažem samo dvije-tri riječi; ja sam tu kod Var vare Ardalionovne, a ne kod vas; nisam kod vas u gostima, štoviše, mislim da ste i sami gost gospodina Pticina. Prije četiri dana zamolio sam svoju majku da mi potraži stan u Pajlovsku, pa da se i ona preseli ovamo, jer se ovdje zaista osjećam bolje, iako se uopće nisam udebljao i još kašljem. Majka mi je sinoć javila da je našla stan, pa, evo, želim vas što prije izvijestiti da ću se, pošto se zahvalim vašoj mami i sestri, još danas preseliti u svoj stan, kao što sam već sinoć odlučio. Oprostite što sam vas prekinuo; čini mi se da ste još mnogo toga htjeli reći.

— Ah, ako je tako... — uzdrhta Ganja.

— A ako je tako, dopustite da sjednem — nadoda Ipolit sjedajući posve mirno na stolac na kojem je prije toga sjedio general — jer sam ipak bolestan; eto, sad sam spreman da vas slušam, pogotovo što posljednji put razgovaramo, a možda se i posljednji put vidimo.

Ganja se odjednom posrami.

— Vjerujte mi da se neću toliko poniziti da s vama izravnavam račune — reče — pa ako vi...

— Nije potrebno da budete tako bahati — upade mu Ipolit u riječ. — Što se mene tiče, još prvog dana kad sam se preselio ovamo zarekao sam se bio da neću uskratiti sebi užitak da vam sve lijepo skrešem u brk, da budem potpuno otvoren, kad se budemo rastajali. I evo, želim to učiniti baš sad, samo poslije vas, razumije se.

— A ja vas molim da napustite ovu sobu.

— Radije govorite jer ćete se poslije pokajati što niste kazali sve što vam je na srcu.

— Prestanite, Ipolite, sve je to velika sramota; molim vas kao boga, prestanite! — reče Varja.

— Jedino dami za volju — nasmije se Ipolit ustajući. — Molim lijepo, Varvara Ardalionovna, vama za volju pristajem da skratim, ali samo skratim ovaj razgovor, jer je sad ipak neophodno potrebno da ja i vaš brat izvedemo štošta načistac. Nikako ne bih htio ostaviti za sobom ovdje bilo kakve nedoumice.

— Vi prosto-naprosto ne možete bez ogovaranja — vikne Ganja — pa zato i ne možete otići bez takvih brbljarija.

— Eto, vidite — pripomene Ipolit hladnokrvno — više ne možete vladati samim sobom. Zbilja ćete se pokajati što niste rekli sve što vam je na srcu. Još vam jednom prepuštam riječ. Pričekat ću još neko vrijeme.

Gavrila Ardalionovič je šutio i prezirno ga gledao.

— Nećete. Želite pokazati kakav ste karakter, dobro, molim lijepo! Što se mene tiče, nastojat ću biti što kraći. Dva-tri puta sam danas čuo prigovore na svoj račun kao gosta; to nije pošteno. Kad ste me pozivali k sebi, htjeli ste me uloviti u svoju mrežu; računali ste da se želim osvetiti knezu. Osim toga, čuli ste da mi je Aglaja Ivanovna iskazala svoju naklonost i da je pročitala moju »Ispovijed«. Računali ste, ne znam zašto, da će mi vaši probici ležati na srcu, pa ste se

nadali da ću vam možda dati podršku. Neću sad ništa potanje da razlažem! Ni od vas ne tražim da to priznate i potvrdite; dovoljno je što ću vas ostaviti da odgovarate svojoj savjesti i što se sad sasvim dobro razumijemo.

— Ali sad od nečega sasvim običnog pravite ne znam šta! — uzvikne Var ja.

— Rekao sam ti da je to običan »brbljavac i balavac« — procijedi Ganja.

— Dopustite, Varvara Ardalionovna, da nastavim. Dakako da ja ne mogu kneza ni voljeti ni cijeniti, ali je on svakako dobar čovjek, premda je... smiješan. Ali zbilja nemam razloga da ga mrzim; ipak, kad me je vaš brat podbadao protiv kneza, nisam mu pokazao što mislim, jer sam baš računao kako ću mu se na kraju nasmijati u brk. Znao sam da će se vaš brat izbrbljati preda mnom i da će se grdno zaletjeti. Tako je i bilo... Sad sam ga voljan poštedjeti, ali jedino zato što vas poštujem, Varvara Ardalionovna. Međutim, pošto sam vam objasnio kako se ne hvatam lako na lijepak, objasnit ću vam i zašto mi je bilo toliko stalo do toga da nasadim vašeg brata. Znajte da sam to učinio iz mržnje, otvoreno vam kažem. Na umoru (jer, ipak ću umrijeti, iako sam se udebljao, kako me uvjeravate), na umoru sam osjetio da ću mnogo mirnije otići u raj ako mi pođe za rukom da nasamarim bar jednog predstavnika onog nebrojenog soja ljudi koji su me progonili otkako znam za sebe, koje sam mrzio otkako znam za sebe i kojih je vaš veleštovani brat živa slika i prilika. Mrzim vas, Gavrila Ardalionoviču, samo zato — vama će se to možda učiniti čudnim — samo zato što ste vi tip i oličenje, utjelovljenje i vrhunac najbezobraznije, najsamodopadnije, najbanalnije i najodvratnije ordinarnosti! Vi ste napuhana ordinarnost, ordinarnost koja ne sumnja u sebe i koja je olimpijski smirena; vi ste rutina nad rutinama! Nikad ni najmanja izvorna misao neće vam poniknuti ni u pameti ni u srcu! Ali ste beskrajno jalni; čvrsto ste uvjereni da ste ponajveći genij, samo što vas ipak katkad, u mračnim trenucima, spopada sumnja, pa se srdite i zavidite drugima. O, pred vama je još mnogo mračnih točaka na obzorju; njih će nestati kad jednom zauvijek oglupavite, što i nije tako daleko; ali je još pred vama dugačak i raznolik put, i ne bih rekao da je veseo, a to mi je baš drago. Prvo bih vam prorekao da se nećete domoći stanovite osobe...

— E, ovo je već previše! — uzvikne Varja. — Hoćete li već jednom ušutjeti, odurni zlobnice?

Ganja je problijedio dršćući i šuteći. Ipolit umukne, pogleda ga pozorno i zadovoljno, svrne pogled na Varju, podsmjehne se, nakloni i iziđe a da više ne doda ni riječi.

Gavrila Ardalionovič je zaista imao puno pravo da se potuži na sudbinu i nevolje. Neko vrijeme Varja se nije usuđivala da mu bilo što kaže, nije ga ni pogledala dok je hodao krupnim koracima pored nje; napokon ode do prozora i okrene joj leđa. Varja je pomislila na poslovicu koja kaže da batina ima dva kraja. Gore se opet razlegla buka.

— Ideš? — okrene joj se Ganja iznenada, kad je začuo kako ustaje. — Čekaj malo, pogledaj časak ovo!

I priđe joj i baci pred nju na stolac papirić presavijen kao pisamce.

— Bože! — usklikne Varja i pljesne rukama.

U pisamcu je bilo točno sedam redaka:

»Gavrila Ardalionoviču! Budući da sam se uvjerila u vašu naklonost prema meni, odvažila sam se, evo, zamoliti vas za savjet u vezi s nečim što mi je neobično važno. Htjela bih se sastati s vama sutra, točno u sedam sati ujutro, na zelenoj klupi. Ta je klupa u blizini našeg ljetnikovca. Varvara Ardalionovna, koja svakako treba da dođe s vama, dobro poznaje to mjesto. A.J.«

— I šta onda da čovjek misli o njoj! — raširi ruke Varvara Ardalionovna.

Koliko se god htio u tom času pokazati ravnodušnim, Ganja nije mogao prikriti svoga likovanja, pogotovo nakon Ipolitovih proročanstava što su ga bila ponizila. Na licu mu se jasno ocrta zadovoljan osmijeh, pa i Varja sva zasja od radosti.

— I to baš u isti dan kad se kod njih objavljuju zaruke! I što da onda čovjek misli o njoj!

— Što misliš o čemu će sutra razgovarati sa mnom? — upita je Ganja.

— To nije ni važno, glavno je da je poželjela da se vidi s tobom, prvi put nakon šest mjeseci. Cuj me, Ganja, što bilo da bilo, kako se god okrenulo, znaj da je to važno! To je i te kako važno! Nemoj se opet uzoholiti, nemoj opet pretjerati, ali se nemoj ni uplašiti, pazi

dobro! Jednostavno se morala, htjela-ne htjela, dosjetiti zašto sam ih pola godine obigravala! A zamisli: ni riječi mi nije danas rekla, pravi se luda. Pa i svratila sam bila do njih potajno, stara nije ni znala da sam kod njih, jer bi me inače možda i otjerala. Riskirala sam radi tebe, ne bih li kakogod doznala...

Opet odozgo dopre vika i buka; nekoliko je ljudi silazilo niz stepenice.

— Ovo sad nipošto ne smijemo dopustiti! — vikne Var ja užurbano i preplašeno. — Ne smije izbiti ni najmanji skandal! Idi, zamoli ga za oproštenje!

Ali je otac obitelji bio već na ulici. Kolja je vukao za njim putnu torbu. Nina Aleksandrovna stajala je na ulaznim stepenicama i plakala; htjela je već da potrči za njim, ali ju je Pticin zadržao.

— Time ga samo još više podbadate — rekao joj je. — Nema on kamo otići, za pola sata će ga opet dovesti natrag, već sam se dogovorio s Koljom; pustite ga neka malo luduje.

— Što se tu junačite, kamo ćete? — dovikne Ganja starcu kroz prozor. — Nemate kamo otići!

— Vratite se, tata! — vikne Varja. — Susjedi sve čuju.

General zastane, okrene se, ispruži ruku i usklikne:

— Prokleta bila kuća ova!

— I nije mogao da to ne kaže teatralnim tonom! — progunđa Ganja i zalupi prozorom.

Susjedi su zaista sve čuli. Varja istrči iz sobe.

Kad Varja iziđe, Ganja uze sa stola pisamce, poljubi ga, pucne jezikom, poskoči i udari nogom o nogu.

III

Natezanje s generalom bilo bi u svako drugo doba ostalo bez ikakvih posljedica. I prije su ga iznenada spopadale isto takve ludosti, iako prilično rijetko, jer je, općenito govoreći, bio vrlo miran i, moglo bi se čak reći, dobroćudan čovjek. Možda se već i sto puta bio uhvatio ukoštac s neurednim životom koji je vodio u posljednjih nekoliko godina. Iznenada bi se sjetio da je »otac obitelji«, mirio bi se sa ženom i iskreno plakao. Poštovao je i upravo obožavao Ninu Aleksandrovnu zbog toga što mu je vrlo mnogo i bez riječi opraštala i

voljela ga čak i onda kad se ponizivao i izigravao lakrdijaša. Ali ta plemenita borba protiv neurednog života obično ne bi dugo potrajala; general je također bio isuviše »silovit« čovjek, doduše na svoj način; obično nije mogao podnositi pokajničko i dokono živovanje u krilu obitelji pa Di se na kraju pobunio; spopadao bi ga bijes, što je možda već u istom trenutku zamjerao sam sebi, ali se nije mogao svladati: svađao se, počinjao govoriti kićeno i ljeporječivo, zahtijevao da mu se iskazuje neizmjerno poštovanje koje mu se nije moglo iskazivati, pa bi se na kraju krajeva izgubio iz kuće, katkad čak i na dulje vrijeme. U posljednje dvije godine poznavao je prilike u svojoj obitelji samo općenito i po čuvenju; prestao se potanje baviti njima jer nije imao za to ni najmanje volje.

Ali se ovaj put u »natezanju s generalom« pojavilo nešto neuobičajeno: svi kao da su nešto znali i svi kao da su se pribojavali da nešto spomenu. General se »formalno« vratio u krilo obitelji, to jest Nini Aleksandrovnoj, prije svega tri dana, ali se nekako nije vratio baš ponizno i pokajnički, kao što se prije svagda vraćao, nego, naprotiv, neobično srdito. Bio je razgovorljiv, nemiran, plahovito je zapodijevao razgovor s kim bi se god sreo, i upravo kao da je napadao sugovornike, ali je neprestano govorio o predmetima koji su bili toliko različiti i nenadani da čovjek nikako nije mogao dokučiti što ga to zapravo toliko muči. Načas bi se razveselio, ali bi se češće zamislio a da ni sam, uostalom, nije pravo znao zbog čega; iznenada bi počeo o nečemu pričati — o Jepančinovima, o knezu i Lebedevu — a onda bi naglo ušutio i ne bi ništa dalje govorio, i na sva daljnja pitanja odgovarao je samo tupim smiješkom, štoviše, nije ni zapažao da ga što pitaju i da se on sam smješka. Posljednju je noć proveo othukujući i stenjući i izmučio Ninu Aleksandrovnu koja mu je cijele noći, tko zna zašto, grijala obloge; pred jutro je iznenada zaspao i spavao četiri sata, a kad se probudio, spopala ga snažna i mučna hipohondrija koja se završila svađom s Ipolitom i prokletstvom »kući ovoj«. Zapaženo je također da ga je u ta tri dana neprestance obuzimalo neobično častoljublje, zbog čega je bio i vrlo osjetljiv. Kolja je pak i dalje uvjeravao majku da je otac neraspoložen zato što mu nedostaje piće, pa možda i Lebedev, s kojim se general u posljednje vrijeme bio uvelike sprijateljio. Međutim, prije tri dana bio se iznenada zavadio i raskrstio s Lebedevom strašno razjaren, čak

je i s knezom imao nekakvu scenu. Kolja je zamolio kneza za objašnjenje i napokon posumnjao da mu i knez, kanda, nešto krije. Ako je i bilo kakva osobita razgovora između Ipolita i Nine Aleksandrovne, što je Ganja držao vrlo vjerojatnim, čudno je što taj pakosnik, koga je Ganja onako otvoreno nazvao brbljavcem, nije priuštio sebi užitak da isto tako obavijesti i Kolju. Vrlo je vjerojatno da on ipak nije bio onakav pakosni »deran« kako ga je ocrtao Ganja u razgovoru sa sestrom, nego da je bio pakosnik drugog kova; pa i neće biti da je Nini Aleksandrovnoj iznio kakvo svoje zapažanje samo zato da joj »kida srce«. Ne smijemo smetnuti s uma da su uzroci ljudskim postupcima obično kudikamo zakučastiji i raznovrsniji nego što ih poslije svagda tumačimo, i da se malokad jasno ocrtavaju. Koji put je najbolje da se pripovjedač ograniči na jednostavno izlaganje događaja. Tako ćemo i mi postupiti u daljnjem obrazlaganju katastrofe koja je snašla generala; jer, htjeli mi to ili ne htjeli, moramo svakako posvetiti i toj osobi drugog reda u našoj pripovijesti nešto više pažnje i prostora nego što smo dosad činili.

Evo kako su se nizali događaji, jedan za drugim.

Kad se Lebedev, nakon svog puta u Petrograd gdje je tražio Ferdiščenka, vratio tog istog dana kući s generalom, nije rekao knezu ništa osobito. Da knez nije u to vrijeme bio odviše rastresen i zaokupljen drugim važnim dojmovima, mogao je ubrzo zapaziti da ni u iduća dva dana Lebedev ne samo što mu nije dao nikakvih objašnjenja, nego je, naprotiv, čak izbjegavao, tko zna zašto, svaki susret s njim. Kad je to napokon uočio, knez se začudio što je u ta dva dana, kad god bi se slučajno sreli, Lebedev svagda bio u najboljem raspoloženju i gotovo uvijek s generalom u društvu. Ta se dva prijatelja nisu više uopće rastajala. Knez je gdjekad čuo kako odozgo dopiru odlomci bučnih i živih razgovora, veselih prepiraka i smijeha; jednom su čak, vrlo kasno uvečer, doprli do njega zvuci neke razuzdane vojničke pjesme koja se odjednom neočekivano razlegla. Začas je prepoznao generalov hripljivi bas. Ali je pjesma naglo umuknula i nastala je tišina. Zatim se još oko sat vremena vodio neobično živahan razgovor između, po svemu sudeći, pijanih prijatelja. Moglo se razabrati da se prijatelji, koji se gore zabavljaju, grle i ljube i da je jedan od njih napokon proplakao. Zatim je iznenada izbila žestoka svađa, ali je i ona ubrzo i naglo umuknula.

Za cijelo to vrijeme Kolja je bio nekako osobito zabrinut. Kneza uglavnom nije bilo kod kuće, a katkad se vraćao vrlo kasno; redovito su ga obavještavali da ga je Kolja cijeli dan tražio i pitao za njega. Ali, kad bi se sreli, Kolja mu nije znao kazati ništa osobito, osim da nije nikako »zadovoljan« generalom i njegovim sadašnjim vladanjem: »Smucaju se okolo, pijančuju ovdje nedaleko u birtiji, grle se i psuju na ulici, podbadaju jedan drugog i nikako se ne rastaju.« Kad mu je knez napomenuo da se i prije gotovo svaki dan to isto događalo, Kolja mu nije znao na to ništa odgovoriti ni razjasniti zbog čega je zapravo zabrinut.

Sutradan nakon one razuzdane pjesme i svađe, kad je knez oko jedanaest sati izlazio iz kuće, pred njim iznenada osvane general, neobično uzrujan zbog nečega, tako reći potresen.

— Odavno sam težio za ovom čašću i prilikom, veleštovani Lave Nikolajeviču, odavno, zaista odavno — promrmlja i stisne knezu ruku neobično snažno, tako da je kneza gotovo zaboljelo — odavno, zaista odavno.

Knez mu ponudi da sjedne.

— Ne, neću sjesti, a osim toga vas zadržavam, doći ću... drugi put. Čini mi se da vam mogu uzgred čestitati... što vam se ispunilo... ono što ste od srca željeli.

— Što sam ja to od srca želio?

Knez se smeo. Njemu se, kao i mnogima drugima u njegovu položaju, činilo da ama baš ništa ne vidi, ne naslućuje i ne shvaća.

— Budite bez brige, budite bez brige! Neću dirati u vaše najskrovitije osjećaje. Sam sam iskusio i sam znam kako je to kad netko sa strane... da tako kažem, nos... štono riječ... zabada kamo ne treba. Ja to doživljavam svako jutro.

Nego, došao sam radi nečeg drugog, neobično važnog. Radi nečeg izvanredno važnog, kneže.

Knez ga još jednom zamoli da sjedne, pa i sam sjede.

— Možda samo na trenutak... Došao sam da vas zamolim za savjet. Ja, naravno, nemam praktičnih ciljeva u životu, ali kako ipak držim do sebe i... do poslovnosti koja toliko nedostaje Rusima, općenito govoreći... želim osigurati sebi. i svojoj ženi, i svojoj djeci, položaj... jednom riječju, kneže, potreban mi je savjet.

Knez svesrdno pohvali njegovu nakanu.

— Ama, sve su to besmislice — brže ga general presiječe u riječi — a, što je najvažnije, nisam to mislio, nego nešto drugo, neobično važno. I baš sam vama to htio obrazložiti, Lave Nikolajeviču, kao čovjeku o čijoj sam iskrenosti i plemenitim osjećajima uvjeren, kao... kao... Ne čudite se, kneže, ovim mojim riječima?

Ako se i nije osobito čudio, knez je svakako izvanredno pozorno i radoznalo slušao i motrio svoga gosta. Starac je bio ponešto blijed, usne su mu kadikad lagano podrhtavale i kao da nije znao kamo bi s rukama. Sjedio je tek nekoliko minuta, a već je dva puta, bogzna zašto, iznenada ustao sa stolca i iznenada opet sjeo, ne pazeći, očito, ni najmanje što radi. Na stolu su ležale knjige; uzeo je jednu od njih govoreći i dalje nešto, pogledao u otvorenu stranicu, odmah opet sklopio knjigu i vratio je na stol, dohvatio drugu, ali ovu nije ni otvarao, nego ju je neprekidno držao u desnoj ruci i svaki čas mahao njome po zraku.

— Dosta! — uzvikne odjednom. — Vidim da sam vas neobično uznemirio.

— Ama, ni najmanje, za boga miloga, naprotiv, pažljivo vas slušam i nastojim shvatiti...

— Kneže! Želim osigurati sebi častan položaj... želim da poštujem sam sebe i... svoja prava.

— Čovjek koji to želi već je samim tim dostojan svakog poštovanja.

Knez je izrekao tu frazu iz bontona čvrsto uvjeren kako će njome postići izvanredan učinak. Nekako se nagonski dosjetio da bi takvom jednom šupljom, ali zgodnom frazom izrečenom u pravi čas mogao odjednom osvojiti i umiriti dušu takva čovjeka, pogotovo u položaju u kakvu je bio general. Kako bilo da bilo, morao je takvu gostu olakšati srce prije rastanka, to mu je bila dužnost.

Ta je fraza polaskala generalu, ganula ga i vrlo mu se svidjela: odjednom se raznježio, u hipu je promijenio ton i upustio se u zanosna i dugačka razlaganja. Ali, koliko se god knez naprezao, koliko ga god pozorno slušao, naprosto nije mogao ništa shvatiti. General je govorio desetak minuta, vatreno, brzoreko, kao da ne stiže izgovoriti sve misli što mu u rojevima naviru; čak su mu se pri kraju i suze zacaklile u očima, ali su ipak to bile samo puke fraze bez

repa i glave, nenadane riječi i nenadane misli što su brzo i neočekivano nahrupljivale i pretjecale jedna drugu.

— Ali sad je dosta! Vi ste me shvatili i sad sam miran — završi iznenada i ustane. — Srce kao što je vaše mora shvatiti čovjeka koji pati. Kneže, vi ste plemeniti kao ideal! Što su drugi prema vama? Ali, još ste mladi pa vas blagoslivljem. Na kraju krajeva, došao sam vas zamoliti da mi ureknete vrijeme za važan razgovor i, znate, to mi je najveća nada. Meni je potrebno samo prijateljstvo i dobro srce, kneže; nikad nisam mogao izići na kraj sa prohtjevima svoga srca.

— A zašto ne bismo sad odmah porazgovarali? Spreman sam vas saslušati...

— Ne, kneže, nemojte! — vatreno mu se unese general u riječ. — Nemojte sad! Sad bi to bila tek pusta želja! To je isuviše, isuviše važno, isuviše važno! Taj će sat razgovora biti presudan za moju sudbinu. Taj će sat biti moj, i ne bih htio da nas u tako svetom času omete prvi namjernik, prvi bezobraznik, i to počesto takav bezobraznik — nagne se najednom prema knezu šapućući mu čudno, tajnovito i gotovo prestrašeno — takav jedan bezobraznik koji ne vrijedi ni pete... s vaše cipele, predragi kneže! O, neću da kažem: s moje cipele! Upamtite dobro da nisam spomenuo svoju cipelu, jer isuviše držim do sebe da bih o tome naprečac govorio; ali samo ste vi kadri shvatiti da time što u ovoj prilici neću da spomenem svoju petu zasvjedočujem, možda, izvanredan ponos i dostojanstvo. Nitko me drugi osim vas ne bi shvatio, a on ponajmanje. On ništa ne shvaća, kneže; ništa, ama baš ništa nije kadar shvatiti! Čovjek treba imati srca da bi shvatio!

Pri kraju se knez malne prepao i urekao generalu sastanak za sutradan u isto doba. General ode od njega bodar, neobično utješen i gotovo umiren. Uvečer, oko sedam sati, knez zamoli da pozovu Lebedeva.

Lebedev se pojavi neobično užurbano jer je ovaj knežev poziv »držao za čast«, kako reče odmah, čim dođe; ničim ne pokaza da se tri dana tako reći skrivao i, očito, klonio susreta s knezom. Sjedne na rub stolca, kreveljeći se, smješkajući se, očice su mu se smijale i zirkale, trljao je ruke i tobože posve naivno očekivao kako će čuti neko vrlo važno saopćenje kojem se odavno nadao i koje već svi naslućuju. Knez se odmah sav naježi; bilo mu je već jasno da svi

najednom nešto očekuju od njega, svi ga mjerkaju pogledima kao da mu žele nešto čestitati, sve mu nešto namiguju, nagoviještaju i smješkaju se. Keler je već tri-četiri puta svraćao načas do njega, očito također želeći da mu čestita: svaki put je zapodijevao razgovor svečano i nejasno, ali ništa nije dovršavao i brzo je nestajao. (Posljednjih je dana negdje vrlo mnogo pio i galamio u nekakvoj kavani s bilijarom.) Čak je i Kolja, uza sve svoje neraspoloženje, dva-tri puta nejasno zametao o nečemu razgovor s knezom.

Knez naprečac i ponešto srdito zapita Lebedeva što misli o generalovu sadašnjem raspoloženju i zašto je general tako zabrinut. U nekoliko mu riječi ispriča njihov maloprijašnji razgovor.

— Svatko ima svojih briga, kneže, a... pogotovo u ovom našem čudnom i nemirnom stoljeću, molit ću lijepo; jest, molit ću lijepo — pomalo hladnokrvno otpovrne Lebedev i uvrijeđeno umukne, držeći sc kao čovjek koji se grdno prevario u svojim nadama.

— Kakve li filozofije! — osmjehne se knez.

— Filozofija je potrebna, molit ću lijepo, i te kako bi nam dobro došla u ovom našem stoljeću, za praktičnu primjenu, samo je ljudi zanemaruju, molit ću lijepo, pa to vam je, molim lijepo. Što se mene tiče, veleštovani kneže, vi ste me, doduše, počastili svojim povjerenjem u nečemu što vam je dobro poznato, molit ću lijepo, ali ste me počastili samo do stanovite mjere i nipošto niste išli dalje od okolnosti koje se tiču zapravo jedino tog spomenutog predmeta... Ali ja to shvaćam i nimalo se ne žalim.

— Lebedeve, vi kao da se nešto ljutite?

— Nipošto, ni najmanje, veleštovani i prejasni kneže, ni najmanje! — ushićeno usklikne Lebedev i položi ruku na srce. — Naprotiv, odmah sam shvatio da ni svojim položajem u društvu, ni umnom, ni moralnom razvijenošću, ni stečenim bogatstvom, ni svojim prijašnjim vladanjem pa ni znanjem, da ničim ne zavređujem vaše cijenjeno povjerenje koje uvelike nadilazi moje nade; a ako bih vam mogao služiti, mogu vam služiti samo kao rob i najamnik, nikako drukčije... ne ljutim se, već tugujem, molim lijepo.

— Lukjane Timofejiču, za miloga boga!

— Nikako drukčije! Tako i sad, tako i u ovoj prilici! Susrećući se s vama i prateći vas svojim srcem i mislima, govorio sam sam sebi: nisam vrijedan prijateljskih priopćenja, ali ću možda kao

kućedomaćin dobiti u određeno vrijeme, u očekivanom roku, da tako kažem, nalog ili bar obavijest, o nekim promjenama koje se očekuju i do kojih će doći.

Dok je to govorio, Lebedev se upravo upio svojim oštrim očicama u kneza koji ga je zabezeknuto gledao. Lebedev se još jednako nadao da će zadovoljiti svoju radoznalost.

— Zbilja vas uopće ne shvaćam — vikne knez gotovo gnjevno. — I... vi ste strašan spletkar! — nasmije se odjednom od srca.

U hipu se nasmije i Lebedev, a pogled mu sine pokazujući da su mu nade porasle, pa se i udvostručile.

— Znate li što ću vam još reći, Lukjane Timofejiču? Nemojte se ljutiti na mene, ali se čudim toj vašnoj naivnosti, pa i ne samo vašoj naivnosti. Toliko naivno očekujete nešto od mene, evo upravo sad, u ovom času, da me je čak stid i sramota što nema baš ništa čime bih vas mogao zadovoljiti; ali kunem vam se da nema ama baš ništa, možete li to zamisliti?

I knez se opet nasmije.

Lebedev se uozbilji. Istina je da je koji put bio isuviše naivan i nasrtljiv u svojoj radoznalosti; ali je ujedno bio poprilično lukav i previjan čovjek, a u nekim je prilikama umio i te kako podmuklo šutjeti; neprestanim odbijanjem od sebe, knez je od njega malne načinio sebi neprijatelja. Međutim, knez ga nije odbijao stoga što ga je prezirao nego zato što je predmet Lebedevljeve radoznalosti bio škakljive naravi. Još do prije nekoliko dana knez je neke svoje snove smatrao za zločin, a Lukjan Timofejič shvaćao je kneževo odbijanje kao osobnu odvratnost i nepovjerenje prema njemu, odlazio je od njega ranjena srca i bio zbog kneza ljubomoran ne samo na Kolju i Kelera, nego i na svoju rođenu kćer, Veru Lukjanovnu. Pa i u ovaj je čas, možda, mogao i iskreno želio priopćiti knezu jednu novost koja bi kneza i te kako zanimala, ali je mjesto toga sumorno ušutio i nije baš ništa kazao.

— Pa čime vas onda mogu uslužiti, veleštovani kneže, jer ipak ste me maloprije... pozvali? — prozbori napokon nakon kraće šutnje.

— Pa eto, htio sam zapravo porazgovarati s vama o generalu — prene se knez, koji se također časkom zamislio. — I... o onoj krađi o kojoj ste mi govorili...

— O čemu to, molim lijepo?

— Eto na, baš kao da me ne razumijete! O, bože, Lukjane Timofejiču, vječito nešto glumite! Govorim vam o novcima, novcima, o onih četiristo rubalja koje ste onda izgubili, u novčarci, i o kojima ste mi ovdje pričali, ujutro, prije nego što ćete krenuti u Petrograd. Jeste li me napokon shvatili?

— A, mislite na onih četiristo rubalja! — otegne Lebedev, baš kao da se tek ovog časa sjetio. — Zahvaljujem vam, kneže, na iskrenom suosjećanju, koje mi i te kako laska, ali... našao sam ih, molit ću lijepo, već poodavno.

— Našli ste ih! O, hvala bogu!

— Vaš usklik svjedoči o vašoj plemenitosti jer četiristo rubalja nije nipošto malenkost za čovjeka siromaha koji živi od teškog rada i ima veliku obitelj, siročad...

— Ma, nisam to mislio! Dakako da mi je drago što ste našli te novce — ispravi se brže-bolje knez — ali... kako ste ih našli?

— Sasvim jednostavno, molit ću lijepo, našao sam ih ispod stolca na kojem mi je visio redengot, jer je, očito, novčarka ispala iz džepa na pod.

— Kako ispod stolca? Ma ne može biti kad ste mi sami rekli da ste pretražili sve zakutke; kako ste mogli previdjeti to najvažnije mjesto?

— Pa to je baš onaj vrag što sam posvuda gledao, molit ću lijepo! I te kako se dobro sjećam da sam gledao, molit ću lijepo! Bauljao sam, pipao po tom mjestu, odmaknuo stolac, nisam vjerovao svojim rođenim očima: lijepo vidim da nema ništa, prazno i glatko mjesto, evo kao ovaj moj dlan, pa ipak i dalje pipam. Takva malodušnost svagda obuzme čovjeka kad mu je mnogo stalo do toga da nešto nađe... pri velikim i žalosnim gubicima, molim lijepo: dobro vidi da nema ničeg, da je mjesto prazno, pa ipak zaviri u njega i po petnaest puta.

— Pa, dobro, možda; samo, ipak, kako je to bilo?... Još mi nije jasno — mrmljaše knez smeteno. — Najprije mi sami kažete da nije bilo ništa i da ste tražili na tom mjestu, a onda se odjednom tu našlo?

— A onda se odjednom zbilja tu našlo, molit ću lijepo.

Knez se nekako čudno zagleda u Lebedeva.

— A general? — priupita najednom.

— Ne razumijem kako to mislite, molim lijepo, general? — ne shvati ga opet Lebedev.

— O, bože moj! Pitam vas što je rekao general kad ste našli novčarku ispod stolca? Pa prije toga ste je zajedno tražili?

— Prije toga smo je zajedno tražili, molim lijepo. Ali ovaj put sam, moram priznati, zatajio i nisam mu rekao da sam novčarku našao.

— A za... zašto? Jesu li vam svi novci na broju?

— Otvorio sam novčarku; svi su novci na broju, sve do posljednjeg rublja, molim lijepo.

— Pa mogli ste bar meni reći — pripomene knez zamišljeno.

— Bojao sam se da vas ne uznemirim, kneže, usred nekih vaših osobnih i, možda, rekao bih, izvanrednih doživljaja; a osim toga sam se i pravio kao da nisam ništa našao. Novčarku sam otvorio, pregledao, pa je zatvorio i opet metnuo pod stolac.

— Ama, zašto?

— P-pa, tako, molim lijepo; i dalje sam bio pomalo radoznao, molim lijepo — zasmijulji se odjednom Lebedev trljajući ruke.

— I sad tamo leži, još od prekjučer?

— Ma ne leži, molim lijepo; ležala je samo jedan dan. Znate, pomalo sam i želio da je general nađe, molit ću lijepo. Jer, najposlije, ako sam je ja našao, zašto ne bi i general primijetio predmet koji, tako reći, udara u oči, mami ispod stolca? Nekoliko sam puta dizao taj stolac i premještao ga tako da je novčarka bila lijepo svima na vidiku, ali je general nije nikako primjećivao, i tako je to bilo cijeli dan i cijelu noć. Nekako je vrlo rastresen u posljednje vrijeme, ne znam što mu je; govori, priča, smije se, kesi se, a onda se najednom strašno razljuti na mene, a ne znam zašto, molit ću lijepo. Pošli smo najposlije iz sobe, a ja navlaš ostavio vrata otključana; vidim, nešto se pokolebao, htio bi mi kanda nešto reći, valjda se uplašio za novčarku s onolikim parama, ali se najednom strašno razljuti i ne reče ni crne ni bijele; nismo prošli ni dva koraka ulicom kad me ostavi i ode na drugu stranu. Tek smo se navečer našli u krčmi.

— A na kraju ste ipak uzeli novčarku ispod stolca?

— Nisam, molim lijepo; te je iste noći nestala ispod stolca.

— Pa gdje je sad?

— Pa evo ovdje, molim lijepo — nasmije se odjednom Lebedev, pa ustane i uspravi se gledajući umiljato kneza — odjednom se

našla ovdje, u skutu mog rođenog redengota. Evo, izvolite sami pogledati, popipajte, molim lijepo!

I zaista se u lijevom skutu redengota, posve sprijeda, na najvidnijem mjestu, vidjela nekakva izbočina, a opipom se odmah moglo utvrditi da je to kožna novčarka koja je propala kroz poderani džep.

— Izvadio sam je i pregledao i sve je na svom mjestu, molim lijepo. Onda sam je opet spustio i od jučer ujutro ovako hodam, nosim je u skutu, čak me i po nogama udara.

— I ništa ne primjećujete?

— I ništa ne primjećujem, molim lijepo, he-he! I zamislite, veleštovani kneže, premda ovo nije vrijedno vaše osobite pažnje, meni su džepovi uvijek cijeli cjelcati, a sad najednom preko noći ovolika rupa! Kad sam malo bolje pogledao, a ono kao da je netko prorezao nožićem; gotovo nevjerojatno, molit ću lijepo!

— A... general?

— Ljutio se cijeli dan, i jučer i danas; strašno je nezadovoljan, molim lijepo; čas je tako veseo i razdragan da se čak i umiljava, čas se toliko raznježi da proplače, a onda se opet odjednom razljuti, ali tako da se i ja, molim lijepo, prepadnem, kad vam kažem, molim lijepo; ipak ja, kneže, nisam nikakav vojnik, molim lijepo. Jučer sjedimo tako u bircuzu, a meni onako, kao slučajno, iskočio skut tako da ga svi lijepo vide, prava grba; a on sve gleda ispod oka i ljuti se. Već mi odavno ne gleda pravo u oči, možda samo kad se napije kao zemlja ili kad se raspekmezi; ali jučer me dva-tri puta tako nekako pogledao da sam naprosto sav protrnuo. Uostalom, sutra namjeravam naći novčarku, a večeras ću se još malo poigrati s njim.

— Pa što ga toliko mučite? — uzvikne knez.

— Ne mučim ja njega kneže, ne mučim — gorljivo prihvati Lebedev — štoviše, iskreno ga volim, molim lijepo i… poštujem, molim lijepo; i vjerujte mi da mi je sad još nekako više prirastao srcu; još više držim do njega, molim lijepo!

Lebedev je sve to izrekao toliko ozbiljno i iskreno da se knez čak i ozlojedi.

— Volite ga, a tako ga mučite! Zaboga, pa već samim tim što vam je na tako vidnom mjestu ostavio nestali predmet, pod stolcem pa u redengotu, već vam samim tim otvoreno pokazuje da vas ne

želi zavaravati, nego vas prostodušno moli za oproštenje. Čujete li: moli za oproštenje! Uzda se, dakle, u vašu tankoćutnost; vjeruje, dakle, da ste mu pravi prijatelj. A vi ga toliko ponizujete... tu poštenjačinu!

— Poštenjačinu, kneže, poštenjačinu! — preuze Lebedev sijevajući očima. — Jedino ste zapravo vi, plemeniti moj kneže, bili kadri izreći tu pravu riječ! I zato sam vam baš odan dušom i tijelom, molit ću lijepo, iako sam upravo sagnjio od raznih poroka! Odluka je pala! Naći ću novčarku sad odmah, ovog časa, neću sutra; evo, vadim je na vaše oči, molim lijepo, evo je; evo, i svi su novci tu; evo, uzmite ih, plemeniti moj kneže, uzmite ih i zadržite do sutra. Uzet ću ih sutra ili prekosutra, molit ću lijepo; nego, znate, kneže, bit će da su ti novci proležali negdje u mom vrtu prve noći nakon nestanka; što vi mislite?

— Ali, pazite, nemojte mu reći odmah u lice da ste našli novčarku. Neka prosto-naprosto sam vidi da je nema više u vašem skutu, pa će već i sam shvatiti.

— Tako, molim lijepo? A ne bi li bilo bolje reći da sam je našao, i pretvarati se da sve dosad nisam ništa ni slutio?

— N-ne bi — zamisli se knez. — N-nemojte tako, sad je već kasno, to bi bilo nezgodnije; zbilja, nemojte mu radije ništa govoriti! A prema njemu budite prijazni, ali... nemojte se opet suviše pretvarati, i...i... znate...

— Znam, kneže, znam, naime, znam da možda i neću uspjeti, jer se za to hoće takvo srce kao što je vaše. A, osim toga, i on vam je nekako razdražljiv i prevrtljiv, nekako je previše s visoka počeo razgovarati sa mnom; čas slini i grli me, a onda me odjednom počne vrijeđati i prezirno mi se izrugivati; e, a ja onda baš navlaš isturim skut od redengota, he-he! Do viđenja, kneže, očito vas zadržavam i ometam, da tako kažem, u vašim najintimnijim osjećajima...

— Ali, zaboga, čuvajte tajnu!

— Korak po korak, molim lijepo, korak po korak!

Međutim, premda je okončao taj spor, knez je ostao zabrinut; gotovo je bio još zabrinutiji nego prije. Jedva je čekao da se sutradan sastane s generalom.

Dogovorili su se bili da će se sastati između jedanaest i dvanaest sati, ali je knez potpuno neočekivano zakasnio. Kad se vratio kući,

zatekao je generala gdje ga čeka. Već na prvi pogled primijeti da je general nezadovoljan, i to možda upravo zato što ga je morao čekati. Knez se ispriča i brže-bolje sjede, ali, začudo, nekako snebivljivo, baš kao da mu je gost od porculana pa se sve boji da ga ne razbije. Prije se nije nikad snebivao pred generalom, niti mu je bilo nakraj pameti da se snebiva. Ubrzo je knez uvidio da je pred njim sasvim drugačiji čovjek nego što je bio jučer: mjesto smetenosti i rastresenosti, opažala se na njemu nekakva neobična suzdržljivost; moglo se zaključiti da je to čovjek koji se jednom zasvagda odlučio na nešto. Doduše, više se doimao mirno nego što je uistinu bio miran. Ali, bilo kako mu drago, gost se držao otmjeno i slobodno, premda je pokazivao i suzdržijivu dostojanstvenost; čak se iz početka obraćao knezu pomalo milostivo, upravo onako kako se gdjekad otmjeno i slobodno drže poneki ponositi ljudi kad ih tko na pravdi boga uvrijedi. Govorio je prijazno, ali s nekim prizvukom sjete u glasu.

— Vraćam vam reviju koju sam neki dan posudio od vas — ozbiljno mahne glavom prema knjižici koju je donio sa sobom i koja je ležala na stolu. — Hvala.

— Ah, da; jeste li pročitali onaj članak, generale? Kako vam se svidio? Je l’ te da je zanimljiv? — obradovao se knez prilici da što prije zapodjene razgovor o nečemu sporednom.

— Zanimljivo je, možda, ali je grubo i, naravno, besmisleno. Možda je sve i gola laž.

General je govorio vrlo samopouzdano i čak malko otezao u govoru.

— Ah, pa to je tako prostodušna priča, priča starog vojnika koji je bio svjedok boravka Francuza u Moskvi; neke su pojedinosti upravo divne. Osim toga, svi su zapisi svjedoka dragocjeni, bio taj svjedok tko mu drago. Nije li tako?

— Da sam urednik, ne bih to objavio; a što se općenito zapisa svjedoka tiče, ljudi će prije povjerovati nekom grubom lažljivcu, samo ako je zabavan, nego čestitu i zaslužnu čovjeku. Poznajem neka sjećanja na dvanaestu godinu koja su... Odlučio sam, kneže, da napustim ovu kuću — kuću gospodina Lebedeva.

I general značajno pogleda kneza.

— Pa vi imate svoj stan, u Pavlovsku, kod.... kod svoje kćeri... — reče knez ne znajući pravo što bi kazao. Sjeti se da je general došao da se posavjetuje s njim o nečem prevažnom od čega mu zavisi sudbina.

— Kod svoje žene; drugim riječima, u svojoj kući i u kući svoje kćeri.

— Oprostite, ja…

— Napuštam Lebedevljevu kuću zato, dragi kneže, što sam s tim čovjekom raskrstio; raskrstio sam sinoć, a kajem se što to nisam učinio i prije. Ja zahtijevam poštovanje prema sebi, kneže, i želim da mi ga iskazuju čak i osobe kojima darujem, štono riječ, svoje srce. Ja, kneže, često darujem svoje srce, ali gotovo me svagda iznevjere. Taj čovjek nije bio vrijedan moga dara.

— On vam je vrlo nesređen čovjek — suzdržljivo pripomene knez — i neke njegove osobine... ali, i pored svega toga, ima dobro srce, lukav, pa katkad i zabavan um.

Istančani izrazi i smjeran ton polaskali su, očito, generalu, iako bi još gdjekad iznenada nepovjerljivo zirnuo na sugovornika. Ali je knez govorio tako prirodno i iskreno da ni u šta nije mogao posumnjati.

— Da on ima i dobrih osobina — prihvati general — to sam ja prvi kazao kad umalo što nisam toj individui poklonio svoje prijateljstvo. Ali meni ne treba njegova kuća i njegovo gostoprimstvo, jer ja imam svoju obitelj. Ne branim svoje poroke; neumjeren sam; pio sam s njim i sad se, možda, kajem zbog toga. Ali nisam se valjda samo radi pića (oprostite, kneže, ovu grubu iskrenost ozlojeđena čovjeka), nisam se valjda samo radi pića zbližio š njim? Zavele su me u bludnju upravo osobine koje ste spomenuli. Ali sve ima svoje granice, pa i osobine; pa kad on sad najednom ima obraza da mi u lice tvrdi kako je dvanaeste godine, dok je još bio dijete, dakle, u djetinjstvu, izgubio lijevu nogu i pokopao je na Vaganjkovskom groblju[119], u Moskvi, to već prelazi svaku granicu, svjedoči o nepoštivanju, o drskosti...

— Možda se samo našalio da vas razgali i nasmije.

— Shvaćam, molim lijepo. Bezazlena šala radi uveseljavanja i smijeha, pa ma bila i gruba, ne vrijeđa ljudsko srce. Poneki ljudi lažu, ako baš hoćete, iz pukog prijateljstva, ne bi li razgalili subesjednika;

ali, kad odatle izbija nepoštovanje, kad vam netko upravo, možda, takvim nepoštovanjem želi pokazati kako mu je vaše društvo na teret, onda čestitu čovjeku ne ostaje ništa drugo nego da mu okrene leđa i prekine drugovanje, da pokaže onome tko ga vrijeđa gdje mu je mjesto.

General je čak i pocrvenio dok je to govorio.

— Pa Lebedev nije ni mogao biti dvanaeste godine u Moskvi, premlad je za to; to je smiješno.

— To je prvo, ali recimo čak da je tada već bio u životu. Međutim, kako mi može u oči tvrditi da je francuski chasseur[120] uperio na njega top i otkinuo mu nogu tek onako, iz puke zabave; pa da je on onda podigao tu nogu, odnio je kući i pokopao je na Vaganjkovskom groblju, i još veli da je nad njom podigao spomenik na kojem, s jedne strane, piše: »Ovdje je pokopana noga tajnika kolegija Lebedeva,« a s druge: »Počivaj, mili prahu, do radosnog svanuća,« i da joj, napokon, svake godine drži parastos (a to je već svetogrđe) i da radi toga svake godine putuje u Moskvu. A da bi me uvjerio, poziva me u Moskvu da mi pokaže i taj grob i, štoviše, onaj isti zarobljeni francuski top u Kremlju; tvrdi da je jedanaesti po redu od gradskih vrata, francuski falkonet[121] starog tipa.

— A uz to su mu još obje noge čitave, svak ih može lijepo vidjeti! — nasmije se knez. — Uvjeravam vas da je to bezazlena šala; ne smijete se ljutiti.

— Ali, dopustite da i ja nešto razumijem, molim lijepo; što se tiče nogu koje svak može vidjeti, to, recimo, i nije posve nevjerojatno; tvrdi da ima Černosvitovljevu nogu[122]...

— Ah, da, kažu da se sa Černosvitovljevom nogom može i plesati.

— To ja najbolje znam, molim lijepo; kad je Černosvitov izumio svoju nogu, dojurio je najprije do mene da mi je pokaže. Ali je Černosvitov izumio svoju nogu mnogo kasnije... A, osim toga, ovaj tvrdi da ni njegova pokojna žena, za sve vrijeme njihova braka, nije znala da on, njezin muž, ima drvenu nogu. Kad sam ga upozorio na sve te besmislice, rekao mi je: »Ako si ti dvanaeste godine bio

Napoleonov sobni paž, onda dopusti i meni da ja mogu pokopati svoju nogu na Vaganjkovskom groblju«.

— Pa zar ste vi... — poče knez, ali zape.

General pogleda kneza onako s visoka, gotovo podrugljivo.

— Izgovorite do kraja, kneže — otegne neobično odmjereno — izgovorite do kraja! Dopuštam vam, recite sve što mislite: priznajte da vam je smiješna i sama pomisao da gledate pred sobom čovjeka koji je sad ovako ponižen i... suvišan, a da u isto vrijeme čujete da je taj isti čovjek bio osobni svjedok... velikih događaja. Nije vam onaj još ništa... napričao?

— Nije; ništa mi nije Lebedev rekao... ako mislite na Lebedeva...

— Hm, a ja sam mislio suprotno. Zapravo je taj naš razgovor jučer potekao od tog... čudnog članka iz arhiva. Napomenuo sam kako je besmislen, a budući da sam i sam bio osobni svjedok... vi se, kneže, smješkate, zagledate mi u lice?

— N-ne, ja…

— Ja sam, znate, samo mladolik — otezaše general u govoru — ali sam po godinama nešto stariji nego što bi čovjek rekao. Dvanaeste mi je bilo deset ili jedanaest godina. Ni sam ne znam pravo koliko mi je godina. U osobniku mi piše manje nego što imam; a i sam sam oduvijek patio od slabosti da krijem svoje godine.

— Uvjeravam vas, generale, da se ni najmanje ne čudim što ste dvanaeste godine bili u Moskvi i... naravno da imate pravo iznositi svoja sjećanja... kao i svi drugi koji su živjeli u ono doba. Jedan od naših autobiografa počinje svoju knjigu baš odatle kako su dvanaeste godine njega, koji je tada bio dojenče, francuski vojnici hranili kruhom[123].

— Eto, vidite — milostivo mu povladi general — moji se doživljaji, naravno, razlikuju od uobičajenih, ali nema u njima ničeg neobičnog. Vrlo cesto istina zvuči nevjerojatno. Sobni paž! Dabome, čudno zvuči. Ali ono što je doživio desetogodišnji dječak može se objasniti upravo njegovim godinama. Četrnaestogodišnjaku se to već ne bi moglo dogoditi, o tom nema sumnje, jer, da mi je tada bilo petnaest godina, ne bih bio onog dana kad je Napoleon ušao u Moskvu pobjegao iz naše drvene kuće u Staroj Basmanoj, od majke koja nije bila stigla da otputuje iz Moskve i ko i a je upravo premirala od

straha. Da mi je bilo petnaest godina, bio bih se i ja uplašio, ali, kako mi je bilo tek deset, ničeg se nisam bojao pa sam se probio kroz rulju sve do samog ulaza u dvor kad je Napoleon silazio s konja.

— To ste, svakako, izvrsno zapazili, da se baš desetogodišnji dječak ne bi uplašio... — potvrdi knez snebivajući se i mučeći se pri pomisli da će sad na pocrvenjeti.

— Svakako, i sve se to zbilo tako jednostavno i prirodno kao što se može zbiti u životu; da se kakav romanopisac poduhvatio da to opiše, nadrobio bi kojekakvih izmišljotina i besmislica.

— E, to je istina! — uzvikne knez. — Tome sam se baš i sam nedavno čudio. Znam za jedno stvarno ubojstvo zbog sata, sad već pišu o tome i novine. Da je to izmislio koji pisac, poznavaoci narodnih prilika i kritičari odmah bi graknuli kako je to nevjerojatno; a kad pročitate to isto u novinama kao činjenicu, osjećate da baš preko takvih činjenica upoznajete rusku stvarnost. To ste divno zapazili, generale! — vatreno završi knez, neobično obradovan što ipak nije pocrvenio.

— Je l’ te? Je l’ te? — vikne general, kome se čak oči zakrijesiše od uživanja. — Mališan, dječak koji ne shvaća opasnost probija se kroz rulju da vidi sjaj, odore, carsku pratnju i, napokon, velikana o kojem su mu punili uši. Jer, tada su svi, nekoliko godina za redom, pričali samo o njemu. Svijet je izgovarao samo njegovo ime; ja sam ga, tako reći, s majčinim mlijekom usisao. Prolazeći na dva koraka od mene, Napoleon slučajno primijeti moj pogled; bio sam obučen kao gospodičić, lijepo su me odijevali. Bio sam jedini takav u onoj rulji, pa recite i sami...

— Nema sumnje da ga je to moralo iznenaditi i uvjeriti da nisu ipak svi pobjegli, da je ostalo i plemića s djecom.

— Upravo tako, upravo tako! A on je želio privući bojare! Kad je bacio na mene svoj orlovski pogled, mora da su se i meni zakrijesile oči. »Voilà un garçon bien éveillé! Qui est ton père?«[124] Odmah sam mu odgovorio gušeći se, tako reći, od uzbuđenja: »General koji je pao za svoju domovinu.« — »Le fils d’un boyard et d’un brave par-dessus le marché! J’aime les boyards. M’aimes-tu, petit?«[125] Na to brzo pitanje odgovorim isto tako brzo: »Rusko je srce kadro i u neprijatelju svoje domovine prepoznati velikana!« Naime, ne sjećam

se baš pravo jesam li baš tako kazao... bio sam dijete... ali je sigurno bio taj smisao! Napoleon se iznenadi, porazmisli i reče svojoj pratnji: »Sviđa mi se ponos ovoga djeteta! Ali, ako svi Rusi misle tako kao ovaj mališan, onda...« I ne doreče, nego uđe u dvor. Ja se odmah umiješam među pratnju i pojurim za njim. Pratnja se već razmicala preda mnom i smatrala me za carskog miljenika. Sve se to zbilo u tren oka... Sjećam se samo kako je car, kad je ušao u prvu dvoranu, naglo zastao ispred portreta carice Katarine, dugo je zamišljen gledao i napokon kazao: »To je bila velika žena!« — i otišao dalje. Nakon dva dana već su me svi na dvoru i u Kremlju poznavali i zvali me le petit boyard. Kući sam odlazio samo na spavanje. Kod kuće moji samo što nisu izludjeli. Dva dana kasnije umre Napoleonov sobni paž, barun de Bazancourt[126], skrhao ga rat.

Napoleon se sjeti mene; pozovu me, odvedu, ne kazujući mi ništa, ogledaju na meni odoru pokojnog baruna, dječaka od svojih dvanaest godina, i tek kad me dovedu u toj odori pred cara i on mi klimne glavom, rekoše mi da sam udostojen carske milosti i promaknut u sobnog paža njegova veličanstva. Bio sam sav sretan jer sam već odavno osjećao prema njemu žarku naklonost... e, a osim toga, recite i sami, ona sjajna odora koja djetetu i te koliko znači... Nosio sam tamnozelen frak, s dugačkim i uskim repovima; zlatna puceta, crveni porubi na rukavima sa zlatnim vezom, visok, uspravan, otvoren ovratnik izvezen zlatom, vez na skutima, bijele tijesne hlače od jelenje kože, bijeli svileni pršnjak, svilene čarape, cipele s kopčama... a kad bi car izjahao, i ja bio u pratnji, obuo bih visoke čizme. Iako položaj Francuza nije bio baš sjajan pa su se već nazirale grdne nevolje, na etiketu se ipak pazilo koliko se god moglo, dapače, utoliko više ukoliko su se te nevolje jasnije nazirale.

— Pa da, jasno... — promrmlja knez gotovo očajnički.

— Vaša bi sjećanja bila... neobično zanimljiva.

General je, dakako, prepričavao ono što je već jučer pripovijedao Lebedevu, pa je govorio tečno, ali sad opet nepovjerljivo pogleda kneza ispod oka.

— Moja sjećanja — izusti još dvaput ponosnije — da zapišem svoja sjećanja? Mene to nikad nije privlačilo, kneže! Moja su sjećanja, ako baš hoćete, već zapisana, ali... leže u ladici. Neka se,

kad mi zemljom zatrpaju oči, neka se onda pojave na svjetlu dana, a nema sumnje da će ih prevesti i na strane jezike, ne zbog njihove književne vrijednosti, ne, nego zbog važnosti kolosalnih činjenica kojima sam bio svjedok, iako sam bio tek dijete; ali baš zato: kao dijete, mogao sam zaviriti, da tako kažem, u posve intimnu sobu tog »velikana«. Čuo sam po noći kako taj »velikan u nevolji« uzdiše, jer ga nije bilo stid da uzdiše i plače pred djetetom, premda sam već tada znao da je uzrok njegovim mukama šutnja cara Aleksandra.

— Pa da, pisao mu je pisma... i nudio mir... — snebivljivo potvrdi knez.

— Zapravo ne znamo kakve je sve ponude slao, ali mu je pisao svaki dan, svaki sat, pismo za pismom! Užasno se sekirao. Jedne noći, dok smo tako bili nasamu, pohrlio sam uplakan do njega (o, i te kako sam ga volio!) i viknuo mu: »Zamolite, zamolite cara Aleksandra za oproštenje!« Naime, trebalo je da kažem: »Pomirite se s carem Aleksandrom,« ali sam, kao dijete, naivno izrekao ono što sam mislio. »O, dijete moje!« — odgovori mi on. Hodao je gore-dolje po sobi.

— »O, dijete moje!« — kao da nije ni zapažao da je meni tek deset godina i, štoviše, duša mu je bila da razgovara sa mnom. — »O, dijete moje, spreman sam izljubiti noge caru Aleksandru, ali zato pruskog kralja, ali zato austrijskog cara, o, njih ću dovijeka mrziti i... najposlije... što se ti razumiješ u politiku!« Kao da se odjednom sjetio s kim govori, pa umukne, ali su mu iz očiju još dugo vrcale iskre. I, eto, da sad opišem sve te događaje, a bio sam svjedok i grandioznim događajima, pa da ih objavim, javili bi se svi ti nebrojeni kritičari, sve te književne veličine, stranke i... neću, sluga sam pokoran!

— Što se tiče stranaka, to ste, naravno, vrlo dobro rekli, slažem se s vama — tiho otpovrne knez, pošto je časak pošutio. — Eto, baš sam nedavno pročitao Charrasovu knjigu[127] o bici kod Waterlooa. To je, očito, ozbiljna knjiga i stručnjaci tvrde da je autor pokazao izvanredno znanje. Ali iz svake stranice izbija zluradost zbog Napoleonova poniženja, i čini se da bi Charrasu bilo i te kako drago kad bi mogao osporiti Napoleonu i najmanji trunak talenta i u ostalim

bitkama, a to već ne valja u takvu ozbiljnu djelu jer miriše na strančarstvo. A jeste li imali mnogo posla tada u službi kod... cara?

General je bio ushićen. Kneževa je napomena svojom ozbiljnošću i prostodušnošću raspršila i posljednje ostatke njegova nepovjerenja.

— Charras! O, i ja sam se zgražao! Odmah sam mu onda pisao, ali... zapravo se sad više ne sjećam... Pitate me jesam li imao mnogo posla u službi? Pa nisam! Bio sam imenovan za sobnog paža, ali već tada nisam to shvaćao ozbiljno. Uz to je Napoleon vrlo brzo izgubio svaku nadu da će predobiti Ruse za se, i dakako da bi bio i mene već zaboravio, jer me je zapravo uzeo k sebi iz političkih razloga, da me... da me nije osobno zavolio, to sad mogu slobodno reći. A mene je opet srce vuklo njemu. Služba nije bila teška: morao sam se povremeno javljati na dvor i... pratiti na konju cara u šetnji, to je bilo sve. Dobro sam jahao. On bi obično izjahao prije ručka, a u pratnji su obično bili Davout[128], ja, mameluk Roustan[129]...

— Constant — zaleti se odjednom knez.

— N-ne, Constanta onda nije bilo, bio je na putu, nosio je pismo... carici Josćphini; ali mjesto njega su bila dva ordonansa, nekoliko poljskih ulana... pa, eto, to je bila cijela pratnja, osim, dakako, generala i maršala koje je Napoleon vodio sa sobom da s njima razgleda položaje, raspored vojske, da se posavjetuje... Najčešće je uza nj bio Davout, kao da ga sad gledam: krupan, punašan, hladnokrvan čovjek s naočalima, neobična pogleda. S njim se car najčešće savjetovao. Cijenio je njegove zamisli. Sjećam se kako su se jednom prilikom dogovarali čak nekoliko dana; Davout je dolazio i ujutro i uvečer, često su se čak i prepirali; napokon Napoleon kao da je počeo popuštati. Njih su dvojica bili sami u kabinetu, ja sam bio treći, ali mene nisu gotovo ni primjećivali. Najednom Napoleonu slučajno padne pogled na mene i neobična mu misao sijevne u očima. »Mali!« — reče mi najednom. — »Što ti misliš: ako prijeđem na pravoslavnu vjeru i oslobodim vaše kmetove, hoće li Rusi pristati uza me ili neće?« — »Nikada!« — viknem ja ogorčeno. Napoleon se zgranuo. »U očima ovog djeteta, očima što su se zakrijesile od patriotizma« — reče on — »pročitao sam

mišljenje cijelog ruskog naroda. Dosta, Davout! Sve su to tlapnje! Iznesite drugi plan!«

— Jest, ali i taj je plan bio grandiozna zamisao! — reče knez pokazujući očito zanimanje. — Vi, dakle, pripisujete taj plan Davoutu?

— U svakom slučaju, njih su se dvojica dogovarala. Ta je zamisao, dakako, bila napoleonovska, orlovska zamisao, ali je i drugi plan bio dobar... To je onaj glasoviti conseil du lion[130], kao što je sam Napoleon nazvao taj Davoutov savjet, a sastojao se u tome da se Francuzi zatvore u Kremlj s cijelom vojskom, da podignu barake, sagrade utvrde, porazmjeste topove, poubijaju što više konja i usole njihovo meso, dobave i napljačkaju što više žita i tako prezime, a onda u proljeće da se probiju kroz ruski obruč. Taj je plan upravo oduševio Napoleona. Svaki dan smo jahali oko kremaljskih zidina, on je pokazivao gdje treba rušiti, a gdje graditi, gdje da se podignu linete, gdje revelini, gdje niz karaula — samo pogleda, odmjeri okom i kresne! Sve je napokon bilo odlučeno. Opet su njih dvojica bili nasamu, i ja treći. Opet je Napoleon hodao po sobi, prekriženih ruku. Nisam mogao odvojiti očiju od njegova lica, srce mi je lupalo. »Idem,« reče Davout. »Kamo?« — upita ga Napoleon. »Da solim konjetinu« — reče Davout. Napoleon se trgne, sudbina je bila na kocki. »Dijete!« — najednom će on meni. »Što ti misliš o našoj namjeri?« Dakako da mi se obratio onako kao što se ponekad i najpametniji čovjek, u posljednji čas, obraća kocki: pismo ili glava! Ali ja, mjesto Napoleonu, okrenem se Davoutu i reknem mu, kao u nekom nadahnuću: »Kidajte vi lijepo, generale, kući!« Plan je pao u vodu. Davout slegne ramenima i na odlasku prošapće: »Bah! Il devient superstitieux!«[131] Sutradan je izdana naredba za povlačenje.

— Sve je to neobično zanimljivo — izusti knez posve tiho — ako je sve tako zaista bilo... naime, hoću da kažem... — pohita da se ispravi.

— O, kneže! — uzvikne general, toliko zanesen svojim pripovijedanjem da ga valjda ni najveća nesmotrenost ne bi više mogla zaustaviti. — Kažete: »Sve je tako bilo!« Ali je bilo i vise od toga, uvjeravam vas da je bilo i kudikamo vise od toga! Sve su vam

ovo tek bijedne, političke činjenice. Međutim, i opet vam velim da sam bio svjedok noćnim suzama i uzdisajima tog velikana; a to nitko drugi nije vidio osim mene! Pri kraju, doduše, nije više plakao, presušile su mu suze, nego je samo ponekad uzdisao, a lice kao da mu je sve više i više obavijao nekakav mrak. Baš kao da ga je vječnost već zasjenjivala svojim krilom. Katkad smo, obnoć, provodili sate i sate sami, bez riječi — samo što je mameluk Roustan hrkao u susjednoj sobi; nevjerojatno je tvrd san imao taj čovjek. »Ali je zato vjeran meni i dinastiji« — govorio je o njemu Napoleon. Jednom mi je bilo strašno teško oko srca, i Napoleon odjednom primijeti suze u mojim očima, pogleda me ganuto i uzvikne: »Ti me žališ! Ti me, dijete, žališ, i možda će me još požaliti jedno drugo dijete, sin moj, le roi de Rome[132]; svi me ostali mrze, svi do jednoga, a braća će me prva prodati ako me snađe nesreća!« Ja zajecam i pohrlim do njega, a tad ni on ne izdrži, pa se zagrlismo i suze nam se izmiješaše. »Napišite, napišite pismo carici Josćphini!« — propentam kroz suze. Napoleon se trgne, porazmisli pa će mi ovako: »Podsjetio si me na treće srce koje me voli; hvala ti, dušo!« I odmah sjedne i napiše ono pismo što ga je sutradan odnio Constant.

— To ste lijepo učinili — reče knez — usred onih njegovih opakih misli probudili ste u njemu plemenite osjećaje.

— Upravo tako, kneže, kako vi to lijepo tumačite, u skladu sa svojim srcem! — klikne general ushićeno, a u očima niu se, začudo, zacakliše prave pravcate suze. — Jest, kneže, jest, to vam je bio veličanstven prizor! I znate da umalo što nisam otišao s njim u Pariz, a onda bih sigurno za njim i na »vreli otok zatočenički«[133], ali jao! Sudbina nas je razdvojila! Razišli smo se — on ode na vreli otok gdje se bar jednom u času najvećeg jada, sjetio, možda, suza sirotog dečka koji ga je grlio i oprostio mu sve u Moskvi, a mene otpraviše u kadetsku školu gdje me dočeka samo muštranje, grubost drugova i... Jao! Sve je otišlo do vraga! »Ne želim te oduzeti majci, zato te ne vodim sa sobom!« — rekao mi je na dan povlačenja. — »Ali bih htio učiniti nešto za tebe.« Već se penjao na konja. »Napišite mi štogod u sestrin spomenar, za uspomenu« — promucam bojažljivo jer je već bio vrlo potišten i natmuren. I on se vrati, zatrazi pero i uzme od mene spomenar. »Koliko je godina tvojoj sestri?« —

upita me držeći već pero u ruci. »Tri godine« — odgovorim mu. »Petite fille alors«[134]. I načrčka mi u spomenar:

»Ne mentez jamais!
Napoléon, votre ami sincère!«[135]

Takav savjet, pa još u takvu času, recite i sami, kneže!

— Jest, to je zbilja karakteristično.

— Taj je listić, u zlatnu okviru, pod staklom, visio kod moje sestre za sveg njenog života, u salonu, na najistaknutijem mjestu, sve do njene smrti — a umrla je pri porođaju; gdje je sad — ne znam... ali... o, bože moj! Već je dva sata! Koliko sam vas samo zadržao, kneže! To je upravo neoprostivo.

General ustane.

— Ama, naprotiv! — promumlja knez. — Baš ste me zainteresirali i... napokon... to je zbilja zanimljivo; baš sam vam zahvalan!

— Kneže! — reče general stežući mu opet svom snagom ruku i gledajući ga netremice užagrenim očima, baš kao da se iznenada pribrao i kao da ga je prenerazila neka nenadana misao. — Kneže! Vi ste toliko dobri, toliko prostodušni da vas katkad čak i žalim. Raznježim se kad vas ovako gledam; o, blagoslavio vas dobri Bog! Neka vam život napokon počne i procvjeta... u ljubavi. Moj je život završen! Oh, oprostite, oprostite!

I brže pokri lice rukama i ode. Knez nije mogao posumnjati u iskrenost njegova uzbuđenja. Isto mu je tako bilo jasno da je starac otišao opijen svojim uspjehom, ali ie i naslutio da je on od onog soja lažljivaca koji, doduše, lažu strastveno i čak se zanesu u laganju, ali koji i na samom vrhuncu zanosa ipak slute da im ljudi ne vjeruju i da im ne mogu vjerovati. U svom sadašnjem položaju starac se možda pribrao, postidio preko svake mjere i pomislio da ga knez beskrajno sažaljeva, pa se i uvrijedio. »Nisam li još gore učinio što sam ga naveo da se tako zanese?« — zabrine se knez, ali najednom ne odolje da se ne nasmije grohotom, i smijaše se desetak minuta. Poče već koriti sama sebe zbog tog smijeha, ali u isti čas uvidje da nema sebi što zamjeriti jer mu bijaše beskrajno žao generala.

Njegove se slutnje obistiniše. Navečer je dobio neobično pisamce, kratko, ali odlučno. General mu je javljao da se i s njim zauvijek rastaje, da ga poštuje i da mu je zahvalan, ali da ni od njega ne želi primati »znake samilosti koji vrijeđaju dostojanstvo ionako već nesretna čovjeka«. Kad je knez čuo da se starac sklonio kod Nine Aleksandrovne, gotovo se umirio. Ali već smo čuli da je general počinio čuda i pokore kod Lizavete Prokofjevne. Ne možemo sad ovdje iznijeti sve pojedinosti, samo ćemo ukratko napomenuti da je general tom prilikom zapravo isprepadao Lizavetu Prokofjevnu i da ju je ozlojedio gorkim napomenama o Ganji. Sramotno su ga izbacili iz kuće. I eto, zato je onako proveo noć i jutro, zato je napokon šenuo i izjurio na ulicu kao sumanut.

Kolja još nije shvaćao što je posrijedi i čak se nadao kako će odrješitošću nešto postići.

— Ama, kamo ćemo sad, šta smjerate, generale? — priupita ga. — Knezu nećete, s Lebedevom ste se zavadili, novaca nemate, a ni ja ih nikad nemam, i eto, sad smo ostali nasred ulice kratkih rukava.

— Bolje je ostati i kratkih rukava nego bez ikakvih — promrmlja general. — Tim sam... kalamburom izazvao oduševljenje... u oficirskom društvu... četrdeset četvrte... Tisuću... osamsto... četrdeset četvrte godine, tako je!... Ne sjećam se... O, ne spominji mi, ne spominji! »Gdje mi je mladost, gdje svježina!« Kao što je uzviknuo... tko je to, Kolja, uzviknuo?

— To vam je iz Gogol ja, iz Mrtvih duša, tata — odgovori Kolja i bojažljivo pogleda oca ispod oka.

— Mrtve duše? O, da, mrtve! Kad me pokopaš, napiši mi na grobu: »Ovdje počiva mrtva duša!«

Sramota me svuda goni!

Tko je to rekao, Kolja?

— Ne znam, tata.

— Jeropegov da nije postojao! Jeroška Jeropegov!... — uzvikne izbezumljeno, zastajući na ulici. — I to mi kaže sin, rođeni sin! Jeropegov, čovjek koji mi je jedanaest mjeseci bio kao brat, radi koga sam na dvoboj... Veli, tako, njemu knez Vigorecki, naš kapetan, uz piće: »Gdje si ti, Griša, dobio svoju Anu[136], hajde reci!« — »Na bojnom polju svoje domovine, eto gdje sam je dobio!« A ja viknem:

»Bravo, Griša!« Eto, tako je došlo do tog dvoboja, a poslije se oženio... Marjom Petrovnom Su... Sutuginom i poginuo na bojnom polju... Kugla se odbila od mog križa na prsima i pravo njega u čelo. »Nikad ovo neću zaboraviti!« — viknuo je i pao na mjestu mrtav. Ja... ja sam pošteno služio, Kolja; služio sam časno, ali sramota... »sramota me svuda goni!« Ti i Nina doći ćete mi na grob... »Sirota Nina!« Tako sam je nekad zvao, Kolja, davno, davno, još u ono prvo vrijeme, a njoj je to bilo tako drago... Nina, Nina! Šta sam to uradio od tvog života! Kako me još možeš voljeti, strpljiva dušo! Tvoja mati ima anđeosku dušu, Kolja, čuješ li, anđeosku!

— Znam, tata. Tata dragi, vratimo se kući, mami! Trčala je za nama! Ama, što ste sad stali? Baš kao da ništa ne razumijete... Ama, što sad plačete?

Ali i Çolja je zaplakao i počeo ljubiti ocu ruke.

— Ti meni ljubiš ruke, meni!

— Pa, da, vama, vama! Kakvo je to čudo? Ma šta sad tulite tu nasred ulice, a još ste neki general, vojnik, hajdemo, de!

— Bog te blagoslovio, dragi moj dečko, zato što poštuješ osramoćenog, jest, osramoćenog starca, oca svoga... dabogda i ti imao takva dečka... le roi de Rome... O, »prokleta prokleta bila kuća ova!«

— Ma šta je vama zapravo? — plane odjednom Kolja. — Šta se dogodilo? Zašto sad nećete da se vratite kući? Jeste li poludjeli?

— Objasnit ću ti, objasnit ću ti... sve ću ti reći; nemoj vikati, čut će nas... le roi de Rome... O, kako mi je mučno, kako mi je teško!

Gdje ti je grob, dadiljo moja![137]

Tko je to uskliknuo, Kolja?

— Ne znam, ne znam tko je to uskliknuo! Hajdemo odmah kući, odmah! Isprebijat ću Ganju, ako treba... ma, kamo ćete sad opet?

Ali general ga je vukao prema ulaznim stepenicama obližnje kuće.

— Kamo ćete? Pa to je tuđa kuća!

General je sjeo na stepenice svejednako vukući Kolju za sobom.

— Sagni se, sagni se! — mrmljao je. — Sve ću ti reći... sramota... sagni se... primakni uho; na uho ću ti reći...

— Ma što vam je? — prepade se Kolja, ali primakne uho.

— Le roi de Rome... — šapne general koji se također nekako sav stresao.

— Šta?... Ma što vas je spopao taj le roi de Rome?... Kako?

— Ja... ja... — prošapta opet general hvatajući se sve čvršće i čvršće za rame »svoga dečka« — ja... hoću... sve, Marja, Marja... Petrovna Su-su-su...

Kolja se ote, uhvati generala za ramena i zagleda se unezvjereno u njega. Starac je pocrvenio, usne mu pomodrele, a po licu mu još prelijetali sitni trzaji. Odjednom klone i poče polagano padati Kolji na ruke.

— Kap! — dosjeti se Kolja napokon i vrisne da je cijela ulica zaorila.

Istini za volju, Varvara Ardalionovna je u razgovoru s bratom donekle preuveličala točnost svojih vijesti o kneževim zarukama s Aglajom Jepančinom. Možda je, kao pronicava žena, naslutila ono što se imalo zbiti u doglednoj budućnosti, a možda je bila i ozlojeđena što su joj se kao dim raspršile nade (u koje, doduše, nije ni sama vjerovala), pa se nije mogla odreći posve ljudskih užitaka da preuveličavanjem nedaće doli je još više otrova u srce bratu, koga je inače iskreno i samilosno voljela. Bilo kako mu drago, nikako nije mogla od svojih druga, Jepančinki, dobiti baš tako točne obavijesti; bilo je samo nekih nagovještaja, nedorečenih misli, prešućivanja, zagonetki. A možda su Aglajine sestre i navlaš koješta izbrbljale, ne bi li i same ponešto doznale od Varvare Ardalionovne; moglo je, napokon, biti posrijedi i to da se ni one nisu htjele odreći ženskog užitka da malko pecnu svoju drugu, pa bila im ona tek drûga iz djetinjstva: ipak su morale za toliko vremena prozreti bar djelić njenih namjera.

S druge strane, možda je i knez bio u zabludi, iako je potpuno iskreno uvjeravao Lebedeva kako mu nema što reći i kako nije doživio ama baš ništa osobito. I zaista, svima kao da se dogodilo nešto neobično: ništa se nije zbilo, a opet kao da se u isti mah štošta zbilo. Ovo je posljednje Varvara Ardalionovna dobro naslutila svojim pouzdanim ženskim nagonom.

Kako je ipak došlo do toga da je Jepančinove sve najednom obuzela jedna te ista misao da je Aglaja doživjela nešto veliko i da pada odluka o njenoj sudbini — to bi bilo teško valjano razložiti. Ali, čim im je u isti mah sijevnula u glavi ta misao, svi odjednom počeše tvrditi da su već odavno sve to prozreli i da su sve to točno predvidjeli, da je sve bilo jasno još od onog »bijednog viteza«, pa i odranije, samo što još onda nisu htjeli povjerovati u takvu besmislicu. Tako su bar tvrdile njezine sestre; dakako da je Lizaveta Prokofjevna prije svih sve prozrela i doznala, i da ju je već davno »boljelo srce«, ali — bilo davno ili ne bilo — sad joj pomisao na kneza nikako nije bila po ćudi, upravo zato što ju je zbunjivala. Pred njom je bilo pitanje na koje je valjalo što prije odgovoriti; ali ne samo što nije na nj mogla odgovoriti, nego sirota Lizaveta Prokofjevna nije mogla potpuno jasno ni zadati sama sebi to pitanje, koliko se god mučila. Bilo je teško zaključiti: »Valja li knez ili ne valja? Valja li sve to ili ne valja? Ako ne valja (o čemu nema dvojbe), zašto zapravo ne valja? A ako možda i valja (što je također moguće), zašto opet valja?« Otac obitelji, Ivan Fjodorovič, bio je, dakako, nadasve iznenađen, ali je onda najednom priznao da se, bogme, i njemu za sve to vrijeme sve tako nešto pričinjalo, malo-malo pa bi mu se iznenada pričinilo! Odmah je ušutio pred prijetećim pogledom svoje supruge, ali je ušutio ujutro, a navečer, kad se našao s njom nasamu i kad je morao opet progovoriti, iznenada je nekako osobito bodro iznio nekoliko neočekivanih misli: »Pa šta je zapravo posrijedi?...« (Stanka.) »Sve je to, naravno, čudno, samo ako je istina, a što on ne poriče, ali...« (Opet stanka.) »A, u drugu ruku, ako se pravo uzme, pa knez je, bogme, silan momak, i... i... i, najposlije, ime je to, stari naš koljenović, sve će to djelovati, tako reći, kao da podupiremo staru lozu koja je doživjela poniženje, bar u očima visokog društva, naime, kad se gleda s tog stanovišta, naime, zato... naravno, visoko društvo; visoko društvo kao visoko društvo; pa onda, knez nije ni bez imutka, bar kakvog-takvog. Ima on... i... i... i...« (Duga stanka i — konačna šutnja.) Pošto je saslušala muža, Lizaveta Prokofjevna samo što ne iskoči iz kože.

Po njenu mišljenju, sve što se dogodilo bila je »neoprostiva, pa čak i kriminalna glupost, fantazmagorija, glupa i besmislena!« Ponajprije već zato što je »taj knežić bolestan idiot, drugo — budala,

niti poznaje visoko društvo niti ima kakav položaj u društvu: kome ćeš ga pokazati, kamo ćeš s njim? Pa još nekakav grozomoran demokrat, nema čak nikakva čina i... i... što će reći Belokonska? I zar smo takva, takva muža zamišljali i namjenjivali Aglaji?« Ovaj je posljednji argument bio, dakako, najvažniji. Materino je srce drhtalo pri toj pomisli, krvarilo i plakalo, iako je u isto vrijeme u tom srcu titralo nešto što joj je neočekivano govorilo: »A po čemu knez nije zet kakav nam treba?« I eto, baš ti prigovori rođenog srca zadavali su Lizaveti Prokofjevnoj najviše briga.

Aglajinim se sestrama nekako sviđala pomisao da se knez oženi Aglajom, čak im se nije činilo ni osobito čudnim; jednom riječju, moglo se lako dogoditi da odjednom potpuno pristanu uz kneza. Ali su obje odlučile šutjeti. U njihovoj su obitelji odavno bili nacistu: ukoliko su uporniji i tvrdokorniji prigovori i otpori Lizavete Prokofjevne nekom spornom obiteljskom mišljenju, utoliko je to za sve njih pouzdanijiji znak da se ona već možda i slaže s tim mišljenjem. Ali Aleksandra Ivanovna nije baš mogla potpuno šutjeti. Pošto ju je već odavno prihvatila kao svoju savjetnicu, majka ju je svaki čas pozivala i pitala za mišljenje i, što je najvažnije, za njena sjecanja, to jest: »Kako se to sve dogodilo? Zašto to nije nitko prije primijetio? Zašto nije nitko ništa govorio? Što je značio onda onaj prokleti ‚vitez bijedni'? Zašto je samo njoj, Lizaveti Prokofjevnoj, suđeno da se za sve njih brine, da sve zapaža i predviđa, a ostali mogu — prodavati zjake?« i tako dalje, i tako dalje. Aleksandra Ivanovna bila je na početku oprezna i samo je napomenula kako se njoj čini da je prilično točna tatina misao da udaja jedne Jepančinke za kneza Miškina može u visokom društvu izazvati vrlo povoljan dojam. Malo-pomalo se ražestila pa je čak nadovezala da knez nije nikakva »bena« i da nikad i nije bio bena, a što se tiče ugleda, sam bog zna po čemu će se za koju godinu mjeriti ugled čestita čovjeka kod nas u Rusiji: po ranijim bezuvjetnim uspjesima u službi ili po čemu drugom? Na sve joj je to mamica odmah odbrusila da je Aleksandra »nihilistkinja i da je svemu tome krivo ono njihovo prokleto žensko pitanje«. Zatim je, nakon pola sata, otišla u grad, a iz grada na Kameni otok da potraži Belokonsku, koja se baš kao naručena zatekla u Petrogradu, samo što je uskoro opet morala otputovati. Belokonska je bila Aglajina krsna kuma.

»Stara« Belokonska sasluša cijelu grozničavu i očajničku ispovijed Lizavete Prokofjevne, ali je nimalo ne ganuše suze te smućene majke obitelji, nego je čak i podrugljivo pogleda. Bila je to strašna despotkinja; u prijateljstvu, pa i u najstarijem, nikako nije trpjela jednakosti, a Lizavetu Prokofjevnu postojano je držala za svoju protégée[138], kao i prije trideset pet godina, i nikako se nije mogla pomiriti s njenim odrješitim i nezavisnim karakterom. Napomenula je, između ostaloga, da su se svi oni ondje, kanda, po svojoj staroj navici, malo zaletjeli i od muhe napravili slona; koliko god pozorno slušala, nije se uvjerila da se kod njih zaista dogodilo nešto ozbiljno; pa zar ne bi bilo bolje pričekati i vidjeti što će se još dogoditi; da je knez, po njenu mišljenju, pristojan mladić, premda je bolestan, čudan i malo odviše neugodan. Najgore je što javno uzdržava ljubavnicu. Lizaveta Prokofjevna je vrlo dobro shvatila da se Belokonska pomalo ljuti zbog neuspjeha Jevgenija Pavloviča koga im je ona preporučila. Lizaveta Prokofjevna vrati se kući u Pavlovsk još srditija nego što je bila kad je pošla do Belokonske, pa začas svi dobiše svoje, a najviše što su »pošašavili«, što se tako ama baš nigdje ne radi, nego samo kod njih. »Što ste se užurbali? Što se zbilo? Koliko god gledam oko sebe, nikako ne vidim da se zaista nešto zbilo! Pričekajte još dok se nešto ne zbude! Što se sve nije moglo pričiniti Ivanu Fjodoroviču, ali nećemo valjda praviti od muhe slona?« i tako dalje, i tako dalje.

Zaključeno je, dakle, da se treba smiriti, biti hladnokrvan i čekati. Ali, jao, mir nije potrajao ni desetak minuta. Prvi udarac hladnokrvnosti nanijela je vijest o tome što se dogodilo za mamina izbivanja na Kamenom otoku. (Sve se to zbilo sutradan nakon kneževa posjeta poslije ponoći, kad je mislio da je prošlo tek devet sati.) Na majčino nestrpljivo zapitkivanje, sestre su joj odgovarale vrlo potanko, ponajprije, da se »ama baš ništa, tako reći, nije dogodilo dok nje nije bilo«, da je knez došao, ali da Aglaja nije dugo htjela izići preda nj, oko pola sata, a onda je izišla i, čim je izišla, predložila knezu da igraju šah; knez nema pojma o šahu, pa ga je Aglaja u tren oka pobijedila; neobično se raspoložila i strašno zadirkivala kneza zbog njegova neznanja, strašno mu se rugala, tako da ga je bilo upravo žalosno gledati. Zatim mu je predložila da

se kartaju, da igraju »magarca«. Ali je tu bilo posve drugačije; pokazalo se da je knez tako jak u toj igri kao... kao kakav profesor, igrao je majstorski; Aglaja ga je i varala, i mijenjala karte, i na njegove oči krala »štihove«, pa ipak je svaki put ostala »magarac«, pet-šest puta uzastopce. Aglaja se strašno razbjesnila, čak se i posve zaboravila; izgovorila je knezu toliko zajedljivih i drskih riječi da se on već prestao smijati i sav je problijedio kad mu je rekla da »neće više stupiti nogom u ovu sobu dok on bude tu sjedio, i da je upravo bezobrazno od njega što jos dolazi k njima, i to čak po noći, iza ponoći, nakon svega onoga što se dogodilo.« Zatim je izišla i zalupila vratima. Knez je otišao pokunjen kući, iako su ga njih dvije pokušale tješiti. Najednom, četvrt sata nakon kneževa odlaska, Aglaja je dojurila odozgo na verandu, toliko se žurila da nije ni oči obrisala, pa se lijepo vidjelo da je plakala; a dojurila je zato što je došao Kolja i donio ježa. Sve se okupile da gledaju ježa; na njihova pitanja, Kolja im objasni kako jež nije njegov, i kako je došao sa svojim kolegom, gimnazijalcem, Kostom Lebedevom, koji je ostao na ulici i stidi se ući u kuću zato što nosi sjekiru; kako su i ježa i sjekiru kupili maloprije od seljaka koga su slučajno sreli. Ježa im je seljak prodao za pedeset kopjejaka, a nagovorili su ga da im proda i sjekiru kad je već tu; osim toga, sjekira je vrlo dobra. Tada Aglaja najednom navali na Kolju da joj odmah proda ježa, upravo ga je salijetala, čak mu je rekla i »dragi Kolja«. Kolja nije dugo htio pristati, ali na kraju nije izdržao pa je pozvao Kostju Lebedeva, koji zaista dođe sa sjekirom, neobično zbunjen Ali tada odjednom izbi na vidjelo da jež uopće nije njihov" nego da pripada nekom trećem dječaku, Petrovu, koji je njima dvojici dao novce da mu od nekog četvrtog dječaka kupe Schlosserovu Povijest[139], koju je ovaj posljednji dječak jeftino prodavao jer je trebao novaca; da su pošli da kupe Schlosserovu Povijest, ali nisu mogli odoljeti a da ne kupe ježa, i sad i jež i sjekira pripadaju zapravo onom trećem dječaku, pa mu ih sad nose mjesto Schlosserove Povijesti. Ali je Aglaja toliko navaljivala da napokon odlučiše da joj prodaju ježa. Čim je Aglaja kupila ježa, strpala ga je, uz Koljinu pomoć, u pletenu košaricu, pokrila ga ubrusom i zamolila Kolju neka sad odmah, nikamo ne svraćajući, odnese ježa knezu, u njeno ime, i neka ga zamoli da primi ježa »u

znak njezina najdubljeg štovanja«. Kolja radosno prista na to i obeća da će odnijeti ježa, ali navali da dozna: »Što znači taj jež i ovakav dar?« Aglaja mu odgovori da se to njega ne tiče. On joj odvrati kako je uvjeren da se tu krije neka alegorija. Aglaja se rasrdi i odbrusi da je on običan deran i ništa više. Kolja joj odmah uzvrati da bi joj lako mogao dokazati da zna odgovoriti na takvu uvredu, ali da poštuje u njoj ženu, a još više poštuje svoja uvjerenja. Na kraju je, uostalom, Kolja ipak oduševljeno odnio ježa, a za njim je potrčao i Košta Lebedev; kad je Aglaja vidjela kako Kolja mlatara u trku košaricom, povikala je za njim s verande: »Pazite, Kolja, dušo, da vam ne ispadne!« baš kao da se nije maloprije svađala s njim; Kolja je zastao i isto joj tako, baš kao da nije ništa bilo među njima, doviknuo neobično prijazno: »Ne, neće mi ispasti, Aglaja Ivanovna! Budite bez brige!« — i odjuri dalje glavom bez obzira. Aglaja se nakon toga grohotom nasmijala i otrčala u svoju sobu neobično zadovoljna, i cijeli je taj dan bila dobro raspoložena.

Te su vijesti upravo zapanjile Lizavetu Prokofjevnu. Reklo bi se da nisu imale zašto, ali je, očito, bila tako raspoložena. Neobično je bila zabrinuta, a najviše — zbog ježa; što znači taj jež? Kakav je to znak? Kakva je to šifra? A uz to se tu, pri tom ispitivanju, zatekao i jadni Ivan Fjodorovič koji je sve upropastio svojim odgovorom. Po njegovu mišljenju, tu nije bilo nikakve šifre, a jež je — »naprosto jež i ništa više, možda još? osim toga, znači prijateljstvo, zaboravljanje uvreda i pomirbu, jednom riječju, sve je to šala, ali svakako potpuno bezazlena i oprostiva«.

Uzgred ćemo napomenuti da je imao potpuno pravo. Kad se knez vratio kući od Aglaje, koja ga je onako ismijala i otjerala, sjedio je već oko pola sata obuzet najcrnjim očajem, kad bane Kolja s ježom. Odmah se nebo razvedri; knez baš kao da je ustao od mrtvih, ispitivao je Kolju, upijao svaku njegovu riječ, pitao ga po deset puta jedno te isto, smijao se kao dijete i svaki čas stiskao ruke obojici dječaka, koji su se također smijali i vedro ga gledali. Bilo je jasno, dakle, da mu Aglaja prašta i da knez opet može još večeras otići do nje, a njemu to nije bilo samo ono glavno, nego, štoviše, sve.

— Kakva smo mi još djeca, Kolja! I... i... kako je lijepo što smo djeca! — usklikne napokon oduševljeno.

— Prosto-naprosto, ona je zaljubljena u vas, kneže, i gotovo! — odvrati Kolja autoritativno i uvjerljivo.

Knez se zajapuri, ali ovaj put ne reče ni riječi, a Kolja se samo grohotom smijao i pljeskao; nakon nekog vremena nasmije se i knez, a zatim je sve do večeri svakih pet minuta gledao na sat da vidi koliko je vremena prošlo i koliko još ima do večeri.

Međutim, uzbuđenje je prevladalo: Lizaveta Prokofjevna napokon podlegne svom histeričnom raspoloženju. Usprkos prigovorima muža i kćeri, odmah posla po Aglaju da joj zada konačno pitanje i da od nje dobije potpuno jasan i konačan odgovor: »Da sve to već jednom dokrajčimo i skinemo brigu s vrata, pa da se više i ne spomene! Inače«, još je dodala, »ne bih dočekala živa večeri!« Tek su tada svi uvidjeli do kakvih su sve gluposti dotjerali. Od Aglaje nisu mogli ništa izmamiti doli prijetvorna čuđenja, ogorčenja, kikota i podsmjehivanja knezu i svima onima koji su je ispitivali. Lizaveta Prokofjevna legne nakon toga u postelju i pojavi se tek na čaju, u vrijeme kad su očekivali kneza. Premirala je očekujući ga, a kad je došao, umalo što je nije spopala histerija.

Pa i knez je došao bojažljivo, tako reći pipajući oko sebe, čudno se smješkao, svima zagledao u oči i sve kao da je nešto pitao jer Aglaje opet nije bilo u sobi, zbog čega se odmah uplašio. Te večeri nije bilo nikog od stranih ljudi, bili su samo članovi obitelji. Knez Š. je bio još u Petrogradu, zbog poslova oko smrti strica Jevgenija Pavloviča. »Da je bar on ovdje pa da štogod rekne« — vapila je za njim Lizaveta Prokofjevna. Ivan Fjodorovič sjedio je neobično zabrinut; sestre su bile ozbiljne i, kao za pakost, šutjele. Lizaveta Prokofjevna izgrdi željeznicu na pasja kola i pogleda kneza upravo izazivački.

Na žalost, Aglaja nikako nije dolazila i knez je očajavao. Zbunjeno i gotovo mucajući, iznio je mišljenje kako bi bilo vrlo korisno kad bi se popravila željeznička pruga, ali se Adelaida najednom nasmije i knez se opet skljuni. U taj čas uđe Aglaja mirno i dostojanstveno, uštogljeno odzdravi knezu i svečano zauze najistaknutije mjesto za okruglim stolom. Upitno pogleda kneza. Svi pojmiše da će se sad raspršiti sve nedoumice.

— Jeste li primili ježa? — upita Aglaja odlučno i gotovo srdito.

— Jesam — odgovori knez crveneći se i premirući.

— Onda nam recite sad odmah što mislite o tome? To je neophodno potrebno da se umiri mama i cijela naša obitelj.

— Ama, čuj, Aglaja... — uzvrpolji se odjednom general.

— Pa to, to prevršuje svaku mjeru! — uplaši se odjednom nečega Lizaveta Prokofjevna.

— Nema tu nikakvih mjera, maman — oštro joj odmah odgovori kćerka. — Danas sam poslala knezu ježa i želim čuti njegovo mišljenje. Dakle, kneže?

— Ne razumijem kakvo mišljenje, Aglaja Ivanovna?

— O ježu.

— Ne razumijem... valjda, Aglaja Ivanovna, želite znati kako sam primio... ježa... ili, bolje reći, kako sam shvatio... tu pošiljku... to jest ježa... ako je tako, mislim da je... jednom riječju...

Izgubio je dah i ušutio.

— E pa, niste bogzna šta rekli — reče Aglaja nakon petzest sekunda. — Dobro, pristajem da ostavimo ježa na miru, ali mi je vrlo drago što mogu napokon ukloniti sve nesporazume koji su se nagomilali. Dopustite da napokon doznam od vas osobno: prosite li vi mene ili ne prosite?

— O, bože! — ote se Lizaveti Prokofjevnoj.

Knez zadrhta i lecne se; Ivan Fjodorovič se zabezekne; sestre se namrštiše.

— Nemojte lagati, kneže, nego recite istinu! Zbog vas me ovdje gnjave čudnim ispitivanjima; imaju li ta ispitivanja ikave osnove? Dakle?

— Nisam vas prosio, Aglaja Ivanovna — reče knez i odjednom živne. — Ali... i sami znate koliko vas volim i koliko vam vjerujem... pa i sad...

— Pitala sam vas: prosite li me ili ne prosite?

— Prosim — odgovori knez premiruči.

Svi se uskomešaše.

— Ma ne radi se to tako, zlato moje — prozbori Ivan Fjodorovič neobično uzrujano. — To je... to je potpuno krivo, ako tako misliš, Glaša... Oprostite, kneže, oprostite, dragi moj!... Lizaveta Prokofjevna! — obrati se ženi za pomoć. — Trebalo bi se... zamisliti...

— Neću, ja neću — zamlatara rukama Lizaveta Prokofjevna.

— Dopustite, maman, da i ja nešto kažem; jer valjda i ja tu nešto značim: odlučuje se o izvanrednom trenutku u mom životu (Aglaja se upravo tako izrazila), pa bih htjela sve sama doznati, a osim toga, drago mi je što ste svi tu... Dopustite mi, kneže, da vas upitam, kad već »imate takve namjere«, kako me zapravo kanite usrećiti?

— Ne znam, zbilja, Aglaja Ivanovna, kako bih vam odgovorio; tu... kako se na to može odgovoriti? Ai... treba ii?

— Čini mi se da ste se nešto smeli i zadihali; predahnite malo i prikupite opet snagu; popijte čašu vode; doduše, sad ćete dobiti čaj.

— Ja vas volim, Aglaja Ivanovna, mnogo vas volim; samo vas volim i... molim vas, nemojte se šaliti sa mnom, mnogo vas volim.

— Pa ipak, ovo je neobično važno; nismo djeca i treba to temeljito razmotriti... Budite tako dobri pa nam recite kolik je vaš imutak?

— De, de, de, Aglaja? Što ti je? Ne valja ti to, ne valja... — prestrašeno promrmlja Ivan Fjodorovič.

— Sramota! — glasno šapne Lizaveta Prokofjevna.

— Poludjela je! — isto tako glasno šapne Aleksandra.

— Imetak... mislite, novci? — začudi se knez.

— Tako je.

— Imam... sad imam sto trideset pet tisuća — promrsi knez i pocrveni.

— Samo toliko? — glasno se i iskreno začudi Aglaja i nimalo ne pocrveni. — Uostalom, nije važno, pogotovo ako se bude štedjelo... Kanite li se zaposliti?

— Htio sam položiti ispit za kućnog učitelja...

— Vrlo dobro; to će nam, naravno, popraviti imovno stanje. Namjeravate li postati kamerjunker?[140]

— Kamerjunker? Na to nisam uopće pomišljao, ali...

Ali tu Aglajine obje sestre ne odolješe da ne prasnu u smijeh. Adelaida je već odavno primijetila u sitnim trzajima na Aglajinu licu znake naglog i neodoljivog smijeha koji je Aglaja jedva jedvice susprezala. Ona u prvi mah prijeteći pogleda nasmijane sestre, ali ni sama više ne izdrža pa se naduši luđački, gotovo histerično kikotati; napokon skoči na noge i izjuri iz sobe.

— Znala sam ja da će se sve to završiti smijehom i ničim drugim! — uzvikne Adelaida. — Još od samog početka, od ježa.

— E, to više neću trpjeti, neću trpjeti! — plane odjednom Lizaveta Prokofjevna i odbrza za Aglajom. Za njom odmah potrčaše i Aglajine sestre.

— To je, to je... Jesi li mogao zamisliti ovako što, Lave Nikolajiču? — oštro uzvikne general, ne znajući, očito, ni sam što bi rekao. — Ama, ozbiljno, ozbiljno mislim!

— Sad vidim da mi se Aglaja Ivanovna samo podsmjehivala — turobno odgovori knez.

— Pričekaj malo, brate, idem za njima, a ti pričekaj dotle... jer... ama, objasni mi bar ti, Lave Nikolajiču, bar ti: kako se to sve dogodilo, i što sve to znači, u svoj svojoj, da tako kažem, cjelini? Vidiš i sam, brate, otac sam, ipak sam neki otac, a ništa pod bogom ne razumijem; pa daj mi bar ti objasni!

— Ja volim Aglaju Ivanovnu; ona to zna i... čini mi se da već odavno zna.

General slegne ramenima.

— Čudno, čudno... a mnogo je voliš?

— Mnogo je volim.

— Čudno, čudno je meni to sve skupa. Naime, takvo iznenađenje, kao grom iz vedra neba... Vidiš, dragi moj, ne mislim na tvoj imetak (premda sam se nadao da imaš više), nego… meni je kćerina sreća... najposlije... jesi li ti kadar da je, štono riječ... usrećiš? I... i... šta je to: šali li se ona ili misli ozbiljno? Naime, mislim ona, a ne ti?

Iz susjedne sobe dopre glas Aleksandre Ivanovne: zvali su tatu.

— Pričekaj malo, brate, pričekaj! Pričekaj i promisli dobro, a ja ću odmah... — reče užurbano, pa gotovo uplašeno pohita da se odazove Aleksandri.

Zatekao je ženu i kćerku kako zagrljene oblijevaju jedna drugu suzama. Bijahu to suze sreće, razdraganosti i pomirenja. Aglaja je ljubila majku u ruke, obraze, usta; srdačno su se privijale jedna uz drugu.

— Eto, pogledaj je sad, Ivane Fjodoroviču, eto vidiš kakva ti je ona! — reče Lizaveta Prokofjevna.

Aglaja odvoji svoje blaženo i uplakano lice od materinih prsa, zirne na tatu, glasno se nasmije, skokne do njega, čvrsto ga obujmi i nekoliko puta poljubi. Zatim opet pohrli do majke i posve sakri lice na njena prsa, da je nitko više ne vidi, te se začas opet rasplače. Lizaveta Prokofjevna pokri je krajem svoga šala.

— Ama, šta je, šta nam to radiš? Sad se zbilja može reći da si bez srca! — reče, ali sad već radosno, baš kao da joj je odlanulo.

— Jesam, bez srca! Tako je, bez srca! — potvrdi odjednom Aglaja. — Zločesta sam! Razmažena! Recite to i tati. Ah, pa on je tu. Tata, jeste li tu? Čujete li? — nasmije se kroz suze.

— Drago moje dijete, anđele moj! — ljubljaše joj ruku general koji je sav zasjao od sreće. (Aglaja nije povlačila ruku.) — Onda ti, dakle, voliš tog... mladića?...

— Ni govora! Ne trpim ga... tog vašeg mladića, ne trpim ga! — plane iznenada Aglaja i digne glavu. — I ako se vi, tata, još jednom usudite... ozbiljno vam kažem, čujete li: ozbiljno vam kažem!

I zaista je govorila ozbiljno: čak je sva pocrvenjela i sijeyala očima. Tata se snebi i prepade, ali mu Lizaveta Prokofjevna dade znak iza Aglajinih leđa i on shvati: »Ne pitaj ništa!«

— Ako je tako, anđele moj, neka bude kako hoćeš, od volje ti; ali on tamo sam čeka; kako bi bilo da mu kažemo, onako uvijeno, neka ode?

Ovaj put general namigne Lizaveti Prokofjevnoj.

— Nemojte, nemojte, to je sad nepotrebno; pogotovo tako »uvijeno«: idite najprije vi do njega, a ja ću odmah za vama. Htjela bih tog... mladića zamoliti za oproštenje što sam ga uvrijedila.

— I te kako si ga uvrijedila — ozbiljno potvrdi Ivan Fjodorovič.

— E, pa onda... ostanite radije svi vi ovdje, idem ja najprije sama do njega, a vi dođite odmah za mnom, istog časa; tako će biti najbolje.

I dođe već do vrata, ali se naglo vrati.

— Nasmijat ću se! Puknut ću od smijeha! — objasni im snuždeno.

Ali se istog časa okrene i otrči do kneza.

— Pa dobro, šta je ovo? Što ti misliš? — brže-bolje će Ivan Fjodorovič.

— Bojim se i izgovoriti — isto tako žurno odgovori Lizaveta Prokofjevna — ali bih rekla da je sve jasno.

— I ja bih rekao da je jasno. Jasno kao dan. Voli ga.

— Ne samo što ga voli nego je i zaljubljena! — javi se Aleksandra Ivanovna. — Samo u koga, bože moj!

— Bog je blagoslovio ako joj je tako suđeno! — pobožno se prekriži Lizaveta Prokofjevna.

— Suđeno joj je, tako je — potvrdi general — a sudbini ne možeš umaknuti.

I svi pođoše u salon gdje ih opet dočeka iznenađenje.

Aglaja ne samo što nije prasnula u smijeh kad je prišla knezu, kao što se maloprije bojala, nego mu je gotovo snebivljivo rekla:

— Oprostite glupoj, šašavoj, razmaženoj djevojci (tu ga uhvati za ruku) i budite uvjereni da vas svi mi ovdje neizmjerno poštujemo. A ako sam se usudila da se narugam vašoj divnoj... dobroj prostodušnosti, oprostite mi kao obijesnu djetetu; oprostite što sam uporno tjerala tu ludost koja, naravno, ne može uroditi nikakvim posljedicama...

Ove je posljednje riječi Aglaja nekako posebno naglasila.

Otac, mati i sestre pohitaše svi u salon da sve to vide i čuju, i sve ih prenerazi »ludost koja ne može uroditi nikakvim posljedicama«, a još više Aglajino ozbiljno držanje dok je govorila o toj ludosti. Svi se upitno zgledaše, ali knez kao da nije shvatio te riječi te je bio na vrhuncu sreće.

— Zašto tako govorite — mrmljao je — zašto me... molite... za oproštenje...

Htio je čak dodati da nije vrijedan da ga moli za oproštenje. Tko zna, možda je i shvatio one riječi o »ludosti koja ne može uroditi nikakvim posljedicama«, ali, kako je bio čudan svat, možda se čak i obradovao tim riječima. Nema dvojbe da je bio na vrhuncu blaženstva već i zbog toga što će moći i dalje nesmetano dolaziti k Aglaji, što će smjeti razgovarati s njom, sjediti s njom, šetati se s njom, a tko zna, možda bi mu već i to dostajalo da poživi zadovoljno do kraja života! (Upravo se tog zadovoljstva kanda najviše bojala Lizaveta Prokofjevna; naslućivala ga je; mnogo se čega bojala što nije ni sama znala iskazati.)

Teško je opisati koliko se knez ojunačio i živnuo te večeri. Bio je tako dobro raspoložen da je bila milina gledati ga — tako su bar poslije govorile Aglajine sestre. Raspričao se, što se nije dogodilo još od onog prijepodneva kad se, prije pola godine, upozano bio s Jepančinovima; nakon povratka u Petrograd bio je napadno i navlaš šutljiv, i baš se nedavno pred svima izlanuo u razgovoru s knezom Š. kako se mora svladavati i šutjeti zato što nema prava svojim izlaganjem ponizivati misao. Gotovo je samo on govorio te večeri, mnogo je pričao; jasno, radosno i potanko odgovarao je na sva pitanja. Ali iz njegovih riječi nije izbijalo ništa što bi odavalo bilo kakve ljubavne osjećaje. Sve su to bile vrlo ozbiljne, kadšto i zakučaste misli. Izložio je i više svojih nazora, svojih osobnih zapažanja, a to bi bilo čak i smiješno da nije sve tako »lijepo izložio«, kako su se poslije složili svi koji su ga slušali. Iako je general volio razgovore o ozbiljnim temama, i on i Lizaveta Prokofjevna zaključiše u sebi da je kneževo pripovijedanje isuviše učeno, pa se pri kraju večeri čak nekako i snuždiše. Doduše, knez se na kraju toliko raspoložio da je ispričao i nekoliko dozlaboga smiješnih zgoda kojima se sam prvi smijao, pa su se ostali više smijali njegovu radosnu smijehu nego samim zgodama. Što se pak tiče Aglaje, ona je gotovo cijele večeri šutjela, ali je zato neprekidno slušala Lava Nikolajeviča, štoviše, nije ga toliko slušala koliko ga je gledala.

— Samo pilji u njega, očiju ne odvaja od njega, svaku mu riječ upija; samo guta, samo guta! — govorila je poslije Lizaveta Prokofjevna mužu. — A kad bi joj čovjek rekao da ga voli, loše bi se proveo!

— Šta možemo, sudbina! — slijegao je general ramenima; dugo je još ponavljao tu riječ koja mu je nekako bila prirasla srcu. Valja dodati da se ni njemu, kao poslovnu čovjeku, mnogo šta nije sviđalo u tadašnjem njihovom položaju, a ponajmanje to što je sve bilo nekako mutno; ali je i on naumio da zasad samo šuti i gleda... u oči Lizaveti Prokofjevnoj.

Međutim, to veselo raspoloženje u obitelji nije dugo potrajalo. Sutradan se Aglaja opet posvađala s knezom, i tako je to bilo svaki dan. Podsmjehivala se knezu sate i sate i samo što nije postupala s njim kao s dvorskom ludom. Gdjekad bi, doduše, sjedili po sat vremena, pa i po dva sata, u njihovu vrtiću, u sjenici, ali su ukućani

primijetili da u to vrijeme knez gotovo uvijek čita Aglaji novine ili kakvu knjigu.

— Znate — rekla mu je jednom Aglaja prekidajući ga u čitanju novina — primijetila sam da ste strašno neobrazovani; ne znate ništa pošteno, kad vas čovjek pita: ni tko, ni koje godine, ni po kojem ugovoru. Prilično ste jadni.

— Pa rekao sam vam da nisam bogzna kako školovan — odgovori joj knez.

— A čime se onda možete pohvaliti? Kako vas onda mogu cijeniti? Čitajte dalje; a, uostalom, ne treba, nemojte čitati!

I opet je te iste večeri načas učinila nešto što je svima bilo vrlo zagonetno. Vratio se bio knez Š. Aglaja je bila prema njemu vrlo prijazna, mnogo se raspitivala za Jevgenija Pavloviča. (Knez Lav Nikolajevič nije još bio došao.) Najednom se knez Š. odvaži da natukne nešto o »skorom i novom događaju u obitelji«, u povodu nekih riječi koje su se omakle Lizaveti Prokofjevnoj o tome kako će se, možda, opet morati odgoditi Adelaidina svadba da bi obje svadbe bile zajedno. Teško je i zamisliti kako se Aglaja ražestila zbog »svih tih glupih nagađanja«; između ostalog, izlanula je da »još ne kani zamjenjivati ničije ljubavnice«.

Te riječi zapanjiše sve nazočne, a ponajviše roditelje. Na tajnom savjetovanju s mužem, Lizaveta Prokofjevna zahtijevala je da odlučno porazgovaraju s knezom o Nastasji Filipovnoj.

Ivan Fjodorovič se kleo da je sve to bio puki »ispad« i da je tome uzrok Aglajina »stidljivost«. Da knez Š. nije spomenuo svadbu, ne bi bilo došlo ni do ispada, jer Aglaja i sama zna, pouzdano zna da je sve to obična kleveta zlonamjernih ljudi i da se Nastasja Filipovna udaje za Rogožina; knez nije tu ni najmanje kriv i nema s njom ništa, štoviše, nikad nije ni imao ništa, ako ćemo pravo.

Međutim, knez nije bio ni najmanje zabrinut, i dalje je bio u sedmom nebu. O, naravno, i on je ponekad primjećivao u Aglajinim pogledima ponešto mračno i nestrpljivo, ali je više vjerovao u nešto drugo pa se taj mrak gubio sam od selbe. Kad je jednom povjerovao, ništa ga više nije moglo pokolebati. Možda je bio već isuviše bezbrižan; tako se bar činilo Ipolitu s kojim se jednom slučajno sreo u parku.

— Pa eto, zar nisam imao pravo kad sam vam rekao da gte zaljubljeni — poče Ipolit pošto ga je sam zaustavio i prišao mu. Knez mu pruži ruku i čestita mu »na dobrom zdravlju«. Bolesnik se i sam bio nekako ohrabrio, kao što se često događa sušičavcima.

Prišao je bio knezu da mu kaže nešto zajedljivo na račun njegova blažena držanja, ali se začas smete i poče govoriti o sebi. Poče se jadati i jadaše se mnogo, dugo i prilično nesuvislo.

— Ne biste vjerovali — završi — koliko su svi oni razdražljivi, sitničavi, sebični, tašti, ordinarni; hoćete li mi vjerovati da su me primili samo pod uvjetom da što prije umrem, i eto, sad su svi bijesni što ne umirem i što mi je, dapače, bolje. Prava komedija! Kladio bih se da mi ne vjerujete!

Knez mu nije htio protusloviti.

— Ponekad čak pomišljam da se vratim k vama — nehajno nadoveže Ipolit. — Vi, dakle, ipak mislite da oni nisu kadri primiti čovjeka u kuću pod uvjetom da svakako što prije umre?

— Mislio sam da su vas pozvali k sebi iz nekih drugih razloga.

— Oho! Ipak niste vi baš tako naivni kao što ljudi smisle! Sad nije pravi čas, ali jednom bih vam mogao koješta otkriti o tom Ganečki i o njegovim nadama. Potkopavaju vam temelje, kneže, nesmiljeno potkopavaju i... čak vas žalim što ste tako bezbrižni. Ali, na žalost, vi ne možete biti drugačiji!

— Baš ste i požalili za nečim! — nasmije se knez. — Što mislite, da bih bio sretniji kad bih bio zabrinutiji?

— Bolje je biti nesretan a znati, nego sretan a živjeti... u zabludama. Čini mi se da vi uopće ne vjerujete da imate suparnika i... na onoj strani?

— Vaše su riječi o suparništvu pomalo cinične, Ipolite; žao mi je što nemam pravo da vam odgovorim. Što se pak tiče Gavrile Ardalionoviča, recite i sami kako bi on mogao ostati miran nakon svega onoga što je izgubio, ako bar donekle poznajete njegov položaj? Meni se čini da sve to treba promatrati s tog stanovišta. On još ima vremena da se promijeni; pred njim je život, a život je bogat... a, uostalom.... uostalom — zbuni se najednom knez. — Što se tiče potkopavanja... nije mi čak jasno o čemu govorite; manimo se radije tog razgovora, Ipolite.

— Manimo ga se zasad; osim toga, vi ne možete nikako bez velikodušnosti. Jest, kneže, vi morate sve opipati prstom, pa ni onda nećete povjerovati, ha-ha! A sad me strašno prezirete, je li?

— Zašto? Zar zato što ste se više od nas napatili i još patite?

— Ne, nego zato što sam nedostojan svojih patnji.

— Tko se više napatio, taj je valjda i dostojniji patnji. Kad je Aglaja Ivanovna pročitala vašu »Ispovijed«, htjela je da se sastane s vama, ali...

— Odgađa... ne može, shvaćam, shvaćam... — presiječe ga Ipolit u riječi, kao da želi što prije promijeniti razgovor. — Da, zbilja, čuo sam da ste joj vi čitali sav taj ričet; zbilja sam sve ono u bunilu napisao i... uradio. I nije mi jasno koliko čovjek mora biti, neću reći okrutan (to me ponizuje), nego djetinje tašt i osvetoljubiv pa da mi zamjera tu »Ispovijed« i služi se njome kao oružjem protiv mene! Ne bojte se, ne mislim na vas...

— Ali meni je žao što se odričete tog sastavka, Ipolite, jer je iskren. Znate da su i najsmješnije stranice, a njih je mnogo (Ipolit se tu ozbiljno namršti), iskupljene vašim mukama, jer je bila muka i priznati sve ono... a možda i velika hrabrost. Misao koja vas je vodila imala je svakako plemenitu osnovu, što god inače ljudi rekli. Što dalje, to mi je sve jasnije, kunem vam se. Sad vas ne ocjenjujem, nego govorim ono što mi je na srcu, i žao mi je što sam onda šutio...

Ipolit pocrveni. Pomislio je načas da se knez pretvara i da ga lovi na lijepak; ali, kad mu je malo bolje pogledao u lice, uvjerio se da govori iskreno, pa se razvedri.

— E, ipak valja umrijeti! — reče i samo što ne dometne: »Ovakav čovjek kao ja!« — I pomislite kako mi vaš Ganečka zagorčava posljednje trenutke; sjetio se da zauzvrat ustvrdi kako će možda dvojica-trojica od onih koji su onda slušali moj sastavak umrijeti zacijelo prije mene! Šta mislite! On misli da me to može utješiti, ha-ha! Ponajprije, oni još nisu pomrli; a čak i kad bi ti ljudi pomrli, kakva bi mi to bila utjeha, recite i sami! Sudi po sebi; uostalom, sad je otišao još dalje, naprosto me psuje, kaže da pristojan čovjek umire u takvu slučaju bez riječi i da se u svemu tome očituje samo moja sebičnost! Što mislite! A što kažete na njegovu sebičnost? Kakva istančanost ili, bolje reći, kakva u isti mah volovska grubost njihove sebičnosti, koju ipak nikako ne vide kod samih sebe... Jeste li čitali,

kneže, o jednoj smrti, o smrti nekog Stepana Glebova[141], u osamnaestom stoljeću? Slučajno sam jučer pročitao...

— Tko je bio taj Stepan Glebov?

— Nabili su ga na kolac za vladavine Petra Velikog.

— Ah, bože moj, znam! Ostao je petnaest sati živ na kolcu, na velikoj studeni, u bundi, i bio je neobično velikodušan na samrti; kako da ne, čitao sam... a što?

— Pa Bog nekim ljudima daje takvu smrt, a nama je ne daje! Možda mislite da ja ne bih bio kadar umrijeti onako kao Glebov?

— Ma, ni govora — zbuni se knez — htio sam samo reći da vi... naime, nije da ne biste mogli biti kao Glebov, nego... biste... prije biste nalikovali...

— Znam na koga mislite: na Ostermana[142], a ne na Glebova — to ste htjeli reći?

— Kakvog Ostermana? — začudi se knez.

— Ostermana, diplomata Ostermana, Ostermana Petra Velikog — promrsi Ipolit, koji se iznenada malko smete. Nasta nelagodna stanka.

— Ma, n-n-ne! Nisam to htio reći — otegne najednom knez, nakon kraće šutnje. — Ja mislim... da vi ne biste nikad mogli biti onakav kao Osterman...

Ipolit se natmuri.

— Uostalom, evo zašto to tvrdim — najednom nastavi knez koji se, očito, želio ispraviti. — Zato što ondašnji ljudi (kunem vam se da sam se tome oduvijek čudio) baš kao da i nisu bili ovakvi kao što smo mi danas, kao da nisu bili istog soja kao mi sad, u ovo naše doba, zbilja, kao da su bili neka druga pasmina... Onda su ljudi bili prožeti jednom idejom, a sad su nekako nervozniji, duševno razvijeniji, osjetljiviji, obuzeti dvjema-trima idejama u isti mah... današnji je čovjek nekako širi, i vjerujte mi da mu baš to najviše smeta da bude čovjek od jednog komada, kao u ono doba... Ja... ja sam jedino zato ono maloprije rekao, a ne....

— Shvaćam, sad ste se upeli da me utješite zbog svoje naivnosti koja vas je natjerala da se ne složite sa mnom, ha-ha! Vi ste, kneže, pravo dijete. Ipak, primjećujem da neprestano postupate sa mnom kao... kao s porculanskom šalicom... Ništa, ništa, ne ljutim se ja.

Kako bilo da bilo, ovaj je naš razgovor postao vrlo smiješan; vi ste katkad, kneže, pravo dijete. Znajte, uostalom, da sam možda želio biti i nešto bolje od Ostermana; ne bi vrijedilo uskrsavati od mrtvih da budem kao Osterman... Uostalom, vidim da moram što prije umrijeti jer ću inače i sam... Ostavite me! Do viđenja! Pa dobro, hajde, recite mi lijepo sami kako bi bilo najbolje da umrem?... Da to bude, naime, što... plemenitije? Hajde, recite!

— Prođite pored nas i oprostite nam što smo sretni! — tiho izusti knez.

— Ha-ha-ha! To sam i mislio! Upravo sam tako nešto i očekivao od vas! Ipak ste vi... ipak ste vi... Dobro, dobro! Slatkorječivi ljudi! Do viđenja, do viđenja!

VI

Varvara Ardalionovna je dobro bila obavijestila brata i o večernjem skupu u Jepančinovu ljetnikovcu, gdje su očekivali Belokonsku; trebalo je da gosti dođu tog istog dana, ali i o tom se skupu Varvara Ardalionovna malko preoštro izrazila. Istinabog, taj je skup sazvan suviše naglo i pratila ga je nekakva, sasvim nepotrebna, užurbanost, i opet upravo zato što se u toj kući »sve radilo onako kako se nigdje ne radi«. Svemu je tome bila kriva nestrpljivost Lizavete Prokofjevne, koja »nije više htjela ništa da sumnja«, i žarka skrb roditeljskih srdaca za sreću svoje najdraže kćeri. Osim toga je Belokonska zaista morala uskoro otputovati, a kako je njeno zaštitnistvo zaista mnogo značilo u visokom društvu i kako su se nadali da će biti sklona knezu, roditelji su računali da će »visoko društvo« prihvatiti Aglajina zaručnika ravno iz ruku svemoćne »babe«, pa ako i bude u svemu tome što čudno, da će se pod takvim okriljem doimati kudikamo manje čudno. A to je baš i bilo ono što roditelji nikako nisu mogli sami izvesti načistac: »ima li što čudno u svemu tome, i koliko zapravo? Ili nema ničeg čudnog«? Prijateljsko i iskreno mišljenje uglednih i mjerodavnih ljudi bilo bi im i te kako dobro došlo u ovom trenutku dok još nije, zbog Aglajina držanja, ništa konačno odlučeno. Bilo kako mu drago, kneza je kadtad trebalo uvesti u visoko društvo, u koje nije još bio ni primirisao. Ukratko, htjeli su ga »pokazati«. Ipak je taj skup imao biti skroman;

pozvani su tek kućni »prijatelji«, samo njih nekoliko. Pored Belokonske, pozvali su jednu damu, ženu neobično ugledna vlastelina i velikodostojnika. Od mlađih ljudi nadali su se zapravo samo Jevgeniju Pavloviču koji je trebalo da doprati Belokonsku.

Knez je čuo još prije tri dana da će doći Belokonska, ali je o cijelom skupu doznao tek uoči samog skupa. Dakako da je zapazio da su članovi obitelji nekako užurbani i, štoviše, po nekim njihovim zabrinutim napomenama i nagovještajima shvatio je da su pribojavaju kakav će on dojam proizvesti na goste. Međutim, Jepančinovi su svi do jednoga nekako bili uvjereni da se on u svojoj prostodušnosti nikako nije kadar sam dosjetiti kako su oni zabrinuti za njega. Stoga su svi, gledajući ga, bili ojađeni u sebi. Doduše, on zaista nije gotovo ništa držao do onoga što se spremalo; bio je zaokupljen nečim sasvim drugim: Aglaja je iz sata u sat postajala sve mušičavija i sumornija, a to ga je ubijalo u pojam. Kad je čuo da će doći i Jevgenij Pavlovič, neobično se obradovao i rekao da ga već odavno želi vidjeti. Nekako te njegove riječi nisu bile nikome po volji. Aglaja je srdito izišla iz sobe i tek kasno uvečer, blizu ponoći, kad je već knez odlazio, ugrabila priliku da mu nasamu, ispraćajući ga, kaže dvije-tri rijeci.

— Najradije bih da nam sutra cijeli dan ne dolazite, nego da dođete tek navečer, kad se već budu okupili ti... gosti. Znate li da će nam doći gosti?

Rekla je to nestrpljivo i neobično osorno; prvi put je spomenula taj »skup«. I ona je jedva mogla podnijeti pomisao na goste; to su svi zapazili. Možda bi se bila najradije posvađala s roditeljima oko toga, ali joj ponos i stidljivost nisu dopuštali da zapodjene razgovor o tome. Knez začas pojmi da se ona pribojava za njega (a ne želi priznati da se pribojava), pa se najednom i sam uplaši.

— Znam, i ja sam pozvan — odgovori joj.

Ona očito nije znala kako bi nastavila razgovor.

— Može li se uopće s vama ozbiljno razgovarati? Bar jedanput u životu? — rasrdi se ona žestoko i naglo, ne znajući ni sama zašto, ali se ne mogaše obuzdati.

— Može, slušam vas; vrlo mi je drago — promrmlja knez.

Aglaja pošuti opet časak pa nastavi, očito, preko volje.

— Nisam se htjela prepirati s njima oko toga; koji put ih čovjek ne može urazumiti. Oduvijek su mi se gadila neka pravila kojih se maman katkad drži. O tati ništa ne kažem jer se od njega i ne može ništa zahtijevati. Maman je, naravno, čestita žena; neka se samo netko usudi da joj predloži nešto nevaljalo, pa će vidjeti svoje. Ali se, eto, pred onim... ološem — klanja! Ne mislim samo na Belokonsku: ništavna babuskara, ništavna i po karakteru, ali je pametna i sve ih zna držati na uzdi, to joj se mora priznati. O, kako je to nedostojno! I smiješno: oduvijek smo pripadali srednjoj klasi, najsrednjijoj što može biti; pa zašto da se sad guramo u to visoko društvo? I sestre bi htjele onamo; sve im je to knez Š. napunio uši. A zašto vam je drago što će doći Jevgenij Pavlovič?

— Čujte, Aglaja — reče knez — meni se sve čini da se vi ozbiljno bojite da se ja sutra ne porežem... u onom društvu?

— Da se bojim? Za vas? — zajapuri se Aglaja. — Zašto bih se bojala za vas, pa makar se... pa makar se i dokraja obrukali? Što se to mene tiče? I kakve to riječi upotrebljavate? Što vam to znači »porezati se«? To je gadna riječ, vulgarna.

— Pa, to je... đačka riječ.

— Pa, da, đačka riječ! Gadna riječ! Bit će da se sutra namjeravate služiti samo takvim riječima. Potražite još kod kuće u svom rječniku takve riječi: postići ćete izvanredan efekt! Šteta što, čini se, znate lijepo ući u salon; gdje ste to naučili? Hoćete li znati pristojno uzeti i popiti šalicu čaja kad vas budu svi gledali?

— Mislim da ću znati.

— Šteta; inače bih se baš slatko nasmijala! Ali bar razbijte onu kinesku vazu u salonu! Skupocjena je: razbijte je, molim vas; dobili smo je na dar, mama će poludjeti i pred svima udariti u plač, toliko obožava tu vazu. Učinite takvu nekakvu gestu kao što inače činite, zamahnite i razbijte je! Sjedite baš do nje.

— Naprotiv, gledat ću da sjednem što dalje od nje; hvala vam što ste me upozorili.

— Unaprijed se, dakle, bojite svojih velikih gesta. Kladila bih se da ćete povesti razgovor o nekakvoj morskoj »temi«, o nečemu ozbiljnom, učenom, uzvišenom? Kako će to... dobro pristajati!

— Mislim da bi to bilo glupo... kad ne bi baš bila zgodna prilika.

— Čujte što ću vam reći jednom zasvagda — izgubi Aglaja napokon strpljenje — ako počnete pričati o tako nečemu kao što je smrtna kazna, ili o ekonomskom položaju Rusije, ili o tome kako će »svijet spasiti ljepota«, onda ću se, dakako, obradovati i slatko nasmijati, ali... unaprijed vas upozoravam: nemojte mi nakon toga više izlaziti na oči! Čujete li, ozbiljno vam kažem! Ovaj put vam sasvim ozbiljno govorim!

Zaista je ozbiljno izgovorila ovu svoju prijetnju, štoviše, nešto joj je neobično zazvučalo u riječima i sijevnulo u pogledu, nešto što nikad do tada nije knez primijetio i što, naravno, nije ni najmanje bilo nalik na šalu.

— Eto, sad ste postigli to da ću svakako »povesti razgovor« i čak... možda... i vazu razbiti. Domaloprije se nisam ničeg bojao, a sad se svega bojim. Svakako ću se porezati.

— Onda radije šutite! Sjedite i šutite!

— Neću moći; uvjeren sam da ću iz straha progovoriti i da ću iz straha razbiti vazu. Možda ću i pasti na glatkom podu, ili će mi se možda nešto slično dogoditi jer mi se to već dešavalo; noćas ću cijelu noć sanjati samo o tome; zašto ste mi to spominjali!

Aglaja ga mrko pogleda.

— Znate šta, najbolje da sutra uopće ne dođem! Prijavit ću se da sam bolestan, i gotovo! — zaključi napokon knez.

Aglaja topne i čak problijedi od srdžbe.

— Bože mili! Pa tko je to vidio! On neće doći, a radi njega je najviše i... o, boze! Baš je pravo uživanje imati posla s takvim... nedotupavnim čovjekom kao što ste vi!

— Ma dobro, doći ću, doći! — upade joj knez brže-bolje u riječ. — I dajem vam časnu riječ da ću prosjediti cijelu večer a da neću ni zinuti. Tako ću uraditi.

— To će biti najbolje. Maloprije ste rekli: »prijavit ću se da sam bolestan«; otkud vam, zbilja, te riječi? Kakvo vam je to zadovoljstvo da tako razgovarate sa mnom? Hoćete zbilja da se naljutim ili što?

— Oprostite; i to je đački izraz; neću više. Potpuno vas razumijem što se... bojite za mene... (ma, ne ljutite se!) i to mi je strašno drago. Nećete mi vjerovati koliko se sad bojim i... koliko se radujem zbog tih vaših riječi. Ali sav taj strah, sve su to, kunem vam se, trice i kučine. Tako mi boga, Aglaja! A radost će ostati. Strašno mi je drago što ste takvo dijete, takvo dobro i valjano dijete! Ah, kako ste ponekad divni, Aglaja!

Aglaja samo što se ne naljuti, ali joj najednom, u jednom trenutku, nekakav neočekivan osjećaj obuzme cijelu dušu.

— A nećete li mi prigovoriti zbog ovih grubih riječi... jednom... poslije? — upita ga iznenada.

— Ma kakvi, ma kakvi! I što ste sad opet pocrvenjeli? A sad ste se opet smrknuli! Ponekad, u posljednje vrijeme, odviše mrko gledate, Aglaja, kao nikad dosad. Znam ja otkud vam to...

— Šutite, šutite!

— Ma bolje će biti da kažem. Odavno sam vam htio kazati; već sam vam rekao, ali... to nije bilo dovoljno jer mi niste povjerovali. Između nas ipak stoji jedna osoba...

— Šutite, šutite, šutite, šutite! — presiječe ga odjednom Aglaja u riječi i čvrsto ga ščepa za ruku, gledajući ga gotovo prestravljeno. U taj je čas zovnuše iz kuće. Baš kao da se obradova tom pozivu, ostavi ga i pobježe.

Knez je cijelu noć bio u vrućici. Začudo, već je nekoliko noći uzastopce imao vrućicu. Ovaj mu je put, tako reći u bunilu, pala na um misao: a što ako ga sutra, pred svima, spopadne padavica? Jer, već ga je spopadala na javi. Ježio se pri toj pomisli; cijele mu se noći pričinjalo kao da je u nekom neobičnom, nevjerojatnom društvu, među nekim čudnim ljudima. Najgore je što je »poveo razgovor«; znao je da ne smije govoriti, ali je neprekidno govorio, nagovarao ih na nešto. Jevgenij Pavlovič i Ipolit bili su također među gostima i vladali se kao da su veliki prijatelji.

Probudio se poslije osam sati s glavoboljom, s nesređenim mislima i čudnim dojmovima. Nekako je strašno zaželio da se sastane s Rogožinom, da se sastane i mnogo priča s njim, iako nije ni sam znao o čemu; zatim tvrdo naumi da ode, tko zna zašto, do Ipolita. Nešto mu je mutno bilo u srcu, toliko mutno da je ono što je prije podne doživio ostavilo, doduše, na njega neobično snažan, ali svejedno nekako nepotpun dojam. Jedan je od tih doživljaja bio razgovor s Lebedevom.

Lebedev je došao prilično rano, odmah negdje poslije devet sati, ali je već bio dobrano nakresan. Premda Knez nije u posljednje vrijeme mnogo šta zapažao oko sebe, ipak mu je nekako udarilo u oči da se Lebedev već tri dana, otkad se odselio general Ivolgin, vrlo neobično vlada. Najednom je postao nekako prljav i zamazan, kravata mu se naherila, a ovratnik se na redengotu poderao. U svom je stanu često dizao galamu koja se orila preko malog dvorišta; Vera je došla jednom sva uplakana i nešto ispripovjedila. Sad je, čim je došao, počeo nekako vrlo čudno govoriti busajući se u prsa i okrivljavajući sam sebe zbog nečega...

— Dobio sam... dobio sam ono što sam zaslužio za svoju nevjeru i podlost... Ćušku sam dobio! — završi napokon tragičnim glasom.

— Ćušku? Od koga?... Pa još ovako rano ujutro?

— Rano ujutro? — osmjehne se Lebedev sarkastično. — Tu vrijeme ne igra nikakvu ulogu... čak ni kad je posrijedi tjelesna kazna... a ja sam moralnu... moralnu ćušku dobio, a ne tjelesnu!

I najednom sjede bez ustručavanja i poče pripovijedati. Pripovijedanje mu je bilo vrlo zbrkano; knez se već namršti i htjede otići, ali ga odjednom iznenadiše neke riječi. Skameni se od čuda... Štošta mu je neobično ispričao gospodin Lebedev.

Isprva je, po svemu sudeći, govorio o nekom pismu; spomenuo je i Aglaju Ivanovnu. Zatim odjednom ogorčeno poče kriviti zbog nečega i samog kneza. Iz početka ga je, navodno, knez počastio svojim povjerenjem u odnosima s izvjesnom »personom« (Nastasjom Filipovnom), ali je onda potpuno raskrstio s njim i otjerao ga sramotno od sebe, štoviše, toliko uvredljivo da je posljednji put, tobože, grubo odbio da odgovori na njegovo »nedužno pitanje o skorim promjenama u kući«. Obljeven pijanim suzama, Lebedev prizna da se »nakon toga nikako više nije mogao suzdržati,

pogotovo kad je mnogo toga doznao... vrlo mnogo... i od Rogožina, i od Nastasje Filipovne, i od prijateljice Nastasje Filipovne, i od Varvare Ardalionovne... pa i od same, molim lijepo... i od... i od same Aglaje Ivanovne, možete li to zamisliti, molim lijepo, preko Vere, molim lijepo, preko moje ljubimice Vere, jedinice... jest, molim lijepo... ama, doduše, nije mi jedinica jer ih imam tri. A tko je pismeno obavještavao Lizavetu Prokofjevnu, dapače, u najvećoj tajnosti, molim lijepo, he-he! Tko joj je javljao o svim vezama i... o kretanju one persone Nastasje Filipovne, he-he-he! Tko, tko je taj anonimus, molit ću lijepo?«

— Pa niste valjda vi? — uzvikne knez.

— Upravo ja — dostojanstveno odgovori pijanac. — Pa i jutros u osam i pol, prije svega pola sata... nije, bit će već tri četvrt sata kako sam obavijestio tu vrlu majku da joj mogu priopćiti jedan događaj... neobično važan. Pismeno sam je obavijestio, po služavci, sa stražnjeg ulaza, molit ću lijepo. Primila me.

— Sad ste bili kod Lizavete Prokofjevne? — priupita ga knez jedva vjerujući svojim ušima.

— Sad sam bio kod nje i dobio ćušku... moralnu. Vratila mi je pismo, čak mi ga je bacila neotvoreno u lice... a mene naglavce izbacila... doduše, samo u moralnom smislu, a ne u fizičkom... doduše, malo je falilo pa da bude i fizički!

— A kakvo vam je to neotvoreno pismo bacila u lice?

— Pa zar vam... he-he-he! Nisam vam još ni rekao! A mislio sam da sam već rekao... Dobio sam takvo jedno pisamce da ga predam, molit ću lijepo...

— Od koga? Za koga?

Ali je neka Lebedevljeva »očitovanja« bilo neobično teško razumjeti, pa i bilo što u njima razabrati. Knez je ipak pojmio, koliko je mogao, da je pismo predano jutros rano, po služavci, Veri Lebedevoj, da ga ona uruči naslovniku... »isto onako kao i prije... kao i prije, izvjesnoj personi, a od one iste osobe, molim lijepo... (jer jednu označavam kao ‚osobu’, molim lijepo, a drugu samo kao ‚personu’, da je omalovažim, i za razliku od one druge; jer je ipak velika razlika između nevine i nadasve plemenite generalske gospođice i… kamelije, molim lijepo), pismo je, dakle, bilo od ‚osobe’, molim lijepo, kojoj ime počinje slovom A.«

— Kako je to moguće? Nastasji Filipovnoj? Koješta! — uzvikne knez.

— Jest, jest, molim lijepo, ako nije njoj, onda je Rogožinu, svejedno, molim lijepo, Rogožinu... a bilo je pisama čak i za gospodina Terentjeva, da se predaju, jedanput, molim lijepo, od osobe na slovo A — namigne i osmjehne se Lebedev.

Kako je Lebedev često preskakao s predmeta na predmet i zaboravljao o čemu je počeo govoriti, knez ušuti i pusti ga da se izgovori. Ali je svejedno ostalo neobično mutno: jesu li pisma išla zapravo preko njega ili preko Vere? Kako je sam tvrdio da je »Rogožinu isto što i Nastasji Filipovnoj«, bilo je vjerojatnije da nisu išla preko njega, ako je uopće i bilo kakvih pisama. Kako je sad pismo dopalo njegovih šaka, ostalo je posve nejasno; najvjerojatnija je bila pretpostavka da ga je nekako oduzeo Veri... potajno ga uzeo i odnio, s nekom određenom namjerom, Lizaveti Prokofjevnoj. Tako je napokon knez zaključio i shvatio.

— Vi ste poludjeli! — vikne knez neobično smeten.

— Nisam baš dokraja, veleštovani kneže — odvrati Lebedev pomalo pakosno. — Istina je da sam ga htio vama predati, vama, u vaše rođene ruke, da vam učinim uslugu... ali sam zaključio da će biti bolje da onima tamo učinim uslugu i o svemu izvijestim vrlu majku... pogotovo što sam je već jednom obavijestio o nečemu pismom, anonimnim; i kad sam joj jutros, ponajprije, napisao na papiriću kako je molim da me primi u osam sati i dvadeset minuta, potpisao sam se: »Vaš tajni izvjestitelj«; i odmah su me pustili, bez oklijevanja, dapače, vrlo žurno, na stražnji ulaz... do vrle majke.

— Pa?...

— Pa to već znate, molim lijepo, umalo što me nije izmlatila; naime, za dlaku je falilo, čak bi se moglo reći da me je i izmlatila, molim lijepo. A pismo mi je bacila u lice. Htjela ga je, doduše, zadržati, vidio sam, primijetio sam, ali se predomislila i bacila mi ga: »Kad su tebi, takvu čovjeku, povjerili da ga predaš, onda ga i predaj...« Čak se i uvrijedila. Jer, kad je ni preda mnom nije bilo stid da to kaže, bit će da se uvrijedila. Nagla narav!

— A gdje je sad to pismo?

— Pa još je kod mene, evo ga, molim lijepo.

I on dade knezu Aglajino pismo Gavrili Ardalionoviču, ono isto što ga je ovaj potonji istog prijepodneva, dva sata kasnije, slavodobitno pokazao sestri.

— To pismo ne smije ostati kod vas.

— Vaše je, vaše! Vama sam ga i donio, molim lijepo — usrdno prihvati Lebedev — sad sam opet vaš, čitav vaš, od glave do srca, sluga vaš, molim lijepo, nakon časovite nevjere, molim lijepo! Kaznite srce, ali poštedite bradu, kako reče Thomas Morus[143]... u Engleskoj i u Velikoj Britaniji, molim lijepo. Mea culpa, mea culpa[144], kako veli rimska papa... naime, on je rimski papa, ali ga ja zovem »rimska papa«.

— Ovo pismo treba odmah odnijeti — užurba se knez — ja ću ga predati.

— A ne bi li bilo bolje, a ne bi li bilo bolje, prekrasno odgojeni kneže, a ne bi li bilo bolje, molim lijepo... vako, molim lijepo!

Lebedev načini čudnu, dodvorljivu grimasu; najednom se strašno uzvrti na mjestu, baš kao da ga je tko iznenada ubo iglom, pa, lukavo namigujući, poče nešto raditi i pokazivati rukama.

— Što vam je sad? — prijeteći ga upita knez.

— Da ga najprije otvorite, molim lijepo! — prošapta Lebedev umiljato i tobože u povjerenju.

Knez skoči na noge tako razjaren da se Lebedev već dade u bijeg; ali, kad dotrči do vrata, zastane da vidi neće li mu se smilovati.

— Eh, Lebedeve! Kako se može, kako se čovjek može toliko srozati koliko ste se vi srozali? — uzvikne knez ojađeno. Lebedev se razvedri.

— Nedostojan sam, nedostojan! — približi se odmah knezu uplakan, busajući se u prsa.

— Pa to su gadarije!

— Pravo kažete: gadarije, molim lijepo. To je prava riječ!

— I kakva vam je to samo navika da tako... čudno postupate? Pa vi ste... naprosto špijun? Zašto ste pisali anonimna pisma i uznemirivali... onako plemenitu i dobru ženu? Zašto, najposlije, Aglaja Ivanovna ne bi imala pravo pisati kome god hoće? Zašto ste uopće išli jutros onamo, zar da se potužite? Čemu ste se nadali? Što vas je potaklo da potkazujete?

— Puko zadovoljsto i radoznalost i... susretljivost plemenite duše, jest, molim lijepo! — promrmlja Lebedev. — Ali sad sam opet čitav vaš, opet sam vaš dušom i tijelom! Možete me i objesiti!

— I takvi kao što ste sad, bili ste i kod Lizavete Prokofjevne? — priupita ga knez gadljivo.

— Nisam, molit ću lijepo... bio sam svježiji... pa i pristojniji, molim lijepo; tek sam poslije poniženja poprimio… ovu vanjštinu, molim lijepo.

— Dobro, ostavite me sad!

Ovu je molbu, međutim, morao knez više puta ponoviti dok se gost nije napokon nakanio da ode. Pošto je već bio otvorio vrata, opet se vrati, dođe na prstima do sredine sobe i iznova poče davati rukama znakove, pokazujući kako se otvara pismo; ipak se nije usudio izreći svoj savjet; zatim iziđe smješkajući se mirno i ljubazno.

Sve se to kneza neobično teško dojmilo. U svemu se isticala glavna i neobična činjenica: da je Aglaja ozbiljno zabrinuta, u velikoj nedoumici, da je nešto strašno muci (»ljubomora« — šapne knez za se). Bilo je jasno da je, naravno, podbadaju i zli ljudi, a bilo je vrlo čudno što im ona toliko vjeruje. Dakako da su u toj neiskusnoj, ali plahovitoj i ponositoj glavici sazrijevali nekakvi posebni planovi, možda i kobni i... dozlaboga čudnovati. Knez je bio neobično uplašen i u svojoj zbunjenosti nije znao što da radi. Morao je svakako nešto osujetiti, to je naslućivao. Još jednom pogleda adresu na zapečaćenom pismu: o, što se toga tiče, nisu ga mučile nikakve sumnje ni brige jer je slijepo vjerovao; nešto ga je drugo mučilo u vezi s tim pismom: nije vjerovao Gavrili Ardalionoviču. Pa ipak naumi da mu sam, osobno, uruči to pismo i već iziđe radi toga iz kuće, ali se putem predomisli. Gotovo pred samom Pticinovom kućom naiđe odnekud, kao naručen, Kolja, pa ga knez zamoli neka preda pismo svom bratu, kao da ga šalje sama Aglaja Ivanovna. Kolja ga nije ništa pitao, nego je samo predao pismo Ganji, koji nije ni slutio da je pismo prošlo kroz tolike ruke. Kad se vratio kući, knez pozva Veru Lukjanovnu, ispriča joj sve što treba i umiri je, jer je ona sve dotada tražila to pismo i plakala. Zgrozila se kad je čula da joj je otac uzeo pismo. (Tek je poslije knez doznao od nje da je više puta potajno činila takve usluge Rogožinu i Aglaji Ivanovnoj; nije ni sanjala da bi time mogla bilo kako nauditi knezu.)

A knez je na kraju bio toliko utučen da u prvi mah, kad mu je, nakon dva-tri sata, dojurio Koljin glasonoša i javio da se general razbolio, nije uopće mogao shvatiti što je posrijedi. Ali mu je taj događaj i pomogao da se prene. Proboravio je kod Nine Aleksandrovne (kamo su, naravno, prenijeli bolesnika) gotovo sve do same večeri. Nije bio gotovo ni od kakve koristi, ali ima ljudi koje je čovjeku nekako drago u teškim trenucima vidjeti uza se. Kolja je bio upravo prestravljen, histerično je plakao, ali je i dalje neprestance potrkivao: čas po liječnika i čak ih je doveo trojicu, čas u ljekarnicu, čas u brijačnicu. Generala povratiše u život, ali ga ne osvijestiše; liječnici su govorili da je »pacijent svakako u opasnosti«. Varja i Nina Aleksandrovna nisu se micali od bolesnika; Ganja je bio zbunjen i potresen, ali nije htio otići gore i, štoviše, bojao se i pogledati bolesnika; kršio je ruke i, u zbrkanu razgovoru s knezom, izvali da se, eto, dogodila »ovakva nesreća i, kao za pakost, baš u ovom trenutku!« Knez pomisli da zna o kakvu je trenutku riječ. Ipolita knez nije više zatekao u Pticinovoj kući. Pred večer je dojurio Lebedev, koji je, nakon onog jutrošnjeg »očitovanja«, sve do tada neprekidno spavao. Sad je bio gotovo trijezan i lio je iskrene suze nad bolesnikom, baš kao da mu je rođeni brat. Glasno je krivio sama sebe, premda nije objašnjavao zašto, i dosađivao je Nini Aleksandrovnoj uvjeravajući je neprestance da je »on taj, da je on to skrivio i nitko drugi... iz pukog zadovoljstva i radoznalosti... i da je ‚pokojnik' (kao što je, tko zna zašto, uporno nazivao još živa generala) bio upravo genijalan čovjek!« Posve je ozbiljno isticao baš tu genijalnost, kao da je to u tom trenutku od ne znam kakve koristi. Kad je Nina Aleksandrovna vidjela kako iskreno plače, reče mu napokon, bez trunka prijekora u glasu, štoviše, tako reći nježno: »Ama, Bog bio s vama, hajde, nemojte plakati, ama, oprostit će vam dobri Bog!« Lebedeva te riječi i ton kojim bijahu izgovorene toliko prenerazište da se cijele večeri nije više htio maknuti od Nine Aleksandrovne (pa i idućih dana, sve do generalove smrti, bio je gotovo neprekidno, od jutra do mraka, u njihovoj kući). Dva puta je u toku dana dolazio Nini Aleksandrovnoj sluga Lizavete Prokofjevne da se raspita za bolesnikovo zdravlje. A kad je knez navečer, u devet sati, došao u salon Jepančinovih, koji je već bio pun gostiju, Lizaveta Prokofjevna ga odmah poče ispitivati o bolesniku, samilosno i

potanko, i dostojanstveno odgovori Belokonskoj na njeno pitanje: »Tko je taj bolesnik, i koja Nina Aleksandrovna?« Knezu se to neobično svidjelo. A on je, pripovijedajući s Lizavetom Prokofjevnom, govorio »divno«, kako poslije rekoše Aglajine sestre: »skromno, tiho, bez suvišnih riječi, bez nepotrebnih gesta, dostojanstveno; ušao je divno u salon; bio je izvrsno odjeven,« i ne samo što nije »pao na glatkom podu«, kao što se bojao dan ranije, nego se, štoviše, svih vrlo ugodno dojmio.

Što se pak njega tiče, čim je sjeo i pogledao oko sebe, primijetio je da cijeli taj skup nimalo ne nalikuje na one jučerašnje utvare kojima ga je zaplašila bila Aglaja, ili na more koje su ga obnoć morile. Prvi put u životu vidio je djelić onoga što nazivaju strašnim imenom »visoko društvo«. Već je odavno, zbog nekih svojih osobitih namjera, razloga i sklonosti, žudio da prodre u taj začarani krug ljudi i stoga ga je neobično zanimao prvi dojam. A taj je prvi dojam bio upravo čaroban. Nekako mu se iznenada i u tili Čas učinilo da su se svi ti ljudi upravo zato i rodili da budu zajedno, da ovo kod Jepančinovih nije nikakva »soareja« i da tu nema nikakvih uzvanika, da su sve to sami »domaći ljudi« i da ie on sam već odavno tobože njihov odani prijatelj i istomišljenik koji im se vratio nakon kraćeg izbivanja. Bio je, tako reći, očaran i omamljen istančanim manirama, jednostavnošću i prividnom prostosrdačnošću. Nije mu bilo ni nakraj pameti da pomisli kako je sva ta prostosrdačnost i plemenitost, duhovitost i uzvišena osobna dostojanstvenost možda tek velebna umjetnička fasada. Štoviše, gosti su bili, uza svu svoju dojmljivu vanjštinu, uglavnom isprazni ljudi koji, uostalom, nisu ni sami znali, onako zadovoljni sami sobom, da je mnogo od onoga što je lijepo kod njih tek puka fasada, zbog čega i nisu sami bili krivi jer su je nesvjesno naslijedili i poprimili od drugih. O tome knez nije mogao ni posumnjati, onako omamljen čarima svoga prvog dojma. Vidio je, primjerice, kako onaj starac, velikodostojnik, koji bi mu po godinama mogao biti djed, prekida razgovor da bi saslušao njega, tako mlada i neiskusna čovjeka, i ne samo što ga pozorno sluša nego, očito, i drži do njegova mišljenja, tako je prijazan prema njemu, tako iskreno dobroćudan, a zapravo se uopće ne poznaju i tek se prvi put vide. Možda je na kneževu živu osjetljivost najviše djelovala baš

istančanost te uljudnosti. Možda je već unaprijed bio pripremljen, pa i potkupljen, da mu ti prvi dojmovi budu blaženi.

Međutim, svi ti ljudi — premda su, naravno, bili »kućni prijatelji«, pa i prijatelji među sobom — nisu nipošto bili onoliko odani ni ovoj kući ni jedan drugome koliko se to učinilo knezu kad su ga predstavili i upoznali s njima. Bilo je tu ljudi koji nikad i nipošto ne bi priznali Jepančinovima da su im bar koliko-toliko ravni. Bilo je tu ljudi koji su se čak mrzili; stara Belokonska je odvajkada »prezirala« ženu »starog velikodostojnika«, a ova potonja opet nije ni najmanje voljela Liza vetu Prokofjevnu. Taj »velikodostojnik«, muž njezin, koji je tko zna zašto, bio zaštitnik Jepančinovih još od njihovih mladih dana, i koji je tu sad vodio glavnu riječ, bio je takva krupna ličnost u očima Ivana Fjodoroviča da ovaj potonji nije mogao pred njim osjećati ništa drugo doli smjernost i strah, i čak bi iskreno prezreo sama sebe kad bi i načas pomislio da mu je ravan, i kad ga ne bi držao za Jupitera s Olimpa. Bilo je tu ljudi koji se po nekoliko godina nisu viđali i koji nisu osjećali jedan prema drugom ništa do ravnodušnosti, ako ne gađenja, ali su se sad pozdravili kao da su se jučer vidjeli u nekom posve prisnu i ugodnu društvu. Uostalom, nije to bio velik skup. Uz Belokonsku i »starog velikodostojnika«, koji je zaista bio ugledna ličnost, i uz njegovu suprugu, tu je, ponajprije, bio jedan vrlo solidan vojni general, barun ili grof, s njemačkim prezimenom — neobično mučaljiv čovjek koji je uživao glas vrsna poznavaoca državnih poslava i, štoviše, gotovo glas učenjaka — jedan od onih olimpskih administratora koji poznaju sve »osim možda same Rusije«, čovjek koji svakih pet godina izrekne po jednu izreku »izvanrednu po svojoj dubini«, izreku koja je, uostalom, takva da svakako postaje poslovična i dopire čak i do najvišeg društva; jedan od onih visokih službenika koji obično, nakon neobično duge (upravo začudno duge) karijere, umiru s visokim činom, na divnu položaju i s grdnim parama, iako nisu učinili nikakva velika djela, štoviše, oduvijek su bili pomalo neprijateljski raspoloženi prema velikim djelima. Taj je general bio neposredni pretpostavljeni Ivanu Fjodoroviču u službi, pa ga je ovaj potonji, u žaru svoga zahvalnog srca, pa i iz nekog osobitog samoljublja, također smatrao za svog dobrotvora, premda general nije sam sebe smatrao za dobrotvora Ivana Fjodoroviča, i držao se prema njemu potpuno ravnodušno, ali se vrlo rado koristio

različnim njegovim uslugama; inače bi ga u tili čas zamijenio nekim drugim službenikom kad bi to zahtijevali kakvi razlozi, pa i ne bili baš krupni. Bio je tu još jedan postariji, dostojanstven vlastelin, tobože čak neki rođak Lizavete Prokofjevne, iako to uopće nije bila istina; čovjek visoka čina i na visoku položaju, imućan i plemenita roda, snažne građe i vrlo dobra zdravlja, velika pričalica, a uživao je, štoviše, glas nezadovoljnika (doduše, u posve blagom smislu te riječi), čak i žučljivca (ali je i to kod njega bilo simpatično), s manirama engleskih aristokrata i s engleskim ukusom (na primjer, što se tiče krvavog bifteka, konjske opreme, lakaja i slično). On je bio »velikodostojnikov« prisan prijatelj, zabavljao ga je, a, osim toga, Lizaveta Prokofjevna je uvrtjela bila sebi u glavu, tko zna zašto, čudnovatu misao da će tom postarijem gospodinu (prilično lakoumnu čovjeku i pomalo ljubitelju ženskog spola) odjednom puhnuti u glavu da usreći Aleksandru bračnom ponudom. Iza tog najvišeg i najuglednijeg sloja ovog skupa dolazio je sloj mlađih gostiju, koji su se, doduše, također odlikovali izvanrednim osobinama. Uz kneza Š. i Jevgenija Pavloviča, tom je sloju pripadao i znameniti neodoljivi knez N., nekadašnji zavodnik i osvajač ženskih srdaca diljem Evrope, čovjek kome je bilo oko četrdeset pet godina, ali je bio još i te kako naočit, a umio je divno pripovijedati, imao popriličan imutak, što je, doduše, bio donekle načet, a navikao se bio živjeti ponajviše u inozemstvu. Bilo je tu, napokon, ljudi koji kao da su tvorili čak i treći, zaseban sloj, koji nisu sami po sebi pripadali »ekskluzivnom društvu«, ali su se katkad, kao i Jepančinovi, mogli odnekud naći u tom »ekskluzivnom društvu«. Zahvaljujući stanovitu taktu koji su shvatili kao pravilo, Jepančinovi su rado miješali, u onim iznimnim zgodama kad su sazivali takve skupove, najviše društvo s ljudima iz nešto nižih slojeva, s biranim predstavnicima »srednjeg staleža«. Jepančinove su čak hvalili zbog toga i govorili o njima da znaju gdje im je mjesto i da su vrlo taktični ljudi, a Jepančinovi su se dičili takvim mišljenjem o sebi. Jedan od predstavnika tog srednjeg staleža bio je te večeri neki inženjer, pukovnik, ozbiljan čovjek, vrlo prisan prijatelj kneza Š. koji ga je i doveo Jepančinovima, čovjek koji je inače u društvu bio šutljiv. Na dugačkom kažiprstu desne ruke nosio je krupan i upadljiv prsten koji je po svoj prilici bio carski dar. Tu je, najposlije, bio i jedan literat, pjesnik, njemačkog roda, ali ruski

pjesnik, a povrh toga sasvim pristojan čovjek tako da ga je čovjek slobodno mogao pripustiti u bolje društvo. Bio je pristale vanjštine, pa ipak nekako odbojan, moglo mu je biti trideset osam godina, odijevao se besprijekorno, a potjecao je iz prave buržoaske njemačke obitelji, ali neobično čestite. Umio se koristiti različnim zgodama, uteći se okrilju uglednika i sačuvati njihovu naklonost. Nekad je preveo neko važno djelo nekog važnog njemačkog pjesnika, znao je kome treba u stihovima posvetiti svoj prijevod, znao se pohvaliti prijateljstvom s jednim glasovitim, ali pokojnim ruskim pjesnikom (postoji jedna cijela kategorija književnika koji vrlo rado javno ubrajaju sebe u prijatelje velikih, ali pokojnih književnika). Njega je tek nedavno predstavila Jepančinovima žena »starog velikodostojnika«. Ta je gospođa uživala glas zaštitnice literata i naučenjaka, i zaista je jednom ili dvojici književnika ishodila čak i mirovinu, uz pomoć ljudi na visokim položajima, na koje je mogla utjecati. A bila je zaista utjecajna na svoj način. Bijaše to dama od svojih četrdeset pet godina (prema tome, vrlo mlada žena za onakva starkelju kakav joj je bio muž), negdašnja ljepotica koja se i sad, pateći od manije koja je svojstvena mnogim četrdesetopetogodišnjim damama, vrlo rado raskošno oblačila; nije bila bogzna kako pametna, a njeno poznavanje književnosti bilo je vrlo sumnjivo. Međutim, štićenje literata bila joj je isto takva manija kao i raskošno oblačenje. Njoj su posvećena mnoga djela i prijevodi; dva-tri književnika objavila su, uz njenu privolu, svoja pisma koja su pisala njoj, o neobično važnim predmetima... I, eto, cijelo to društvo knez je držao za zdrav novac, za suho zlato, bez ikakvih primjesa. Uostalom, svi su ti ljudi, kao navlaš, bili te večeri neobično dobro raspoloženi i potpuno zadovoljni sami sobom. Svi su do jednog dobro znali da su svojim posjetom učinili Jepančinovima veliku čast. Ali, na žalost, knez nije ni naslućivao takve tančine. Nije, na primjer, ni slutio da se Jepančinovi, kad moraju donijeti tako važnu odluku o sudbini svoje kćeri, ne bi ni usudili da njega, kneza Lava Nikolajeviča, ne pokažu starkelji velikodostojniku, kao priznatom zaštitniku njihove obitelji. A taj bi starkelja, doduše, potpuno mirno primio vijest da je Jepančinove snašla i najgroznija nesreća, ali bi se svakako uvrijedio kad bi Jepančinovi zaručili kćerku bez njegova savjeta i, štono riječ, bez njegove privole. Knez N., taj dragi, taj

neosporno duhoviti i izvanredno prostosrdačni čovjek, bio je nepokolebljivo uvjeren kako je upravo nešto kao sunce što je te večeri obasjalo salon Jepančinovih. Držao je da oni kudikamo manje vrijede od njega, i upravo mu je ta bezazlena i velikodušna misao omogućavala da bude onako čudesno neusiljen i srdačan prema tim istim Jepančinovima. Dobro je znao da večeras mora svakako ispripovjediti nešto čime će očarati društvo, i pripremao se za to čak u nekom nadahnuću. Kad je knez Lav Nikolajevič poslije saslušao tu priču, morao je priznati sam sebi da nije nikad čuo ništa što bi bilo nalik na tako blistav humor i tako čudesnu razdraganost i naivnost, gotovo ganutljivu iz usta takva donžuana kao što je bio knez N. A da je samo znao koliko je stara i otrcana ta priča, kako je naučena napamet i kako se već izlizala i dozlogrdila gostima pa svim salonima, i samo je još kod bezazlenih Jepančinovih mogla proći kao neka novost, kao nenadana, iskrena i blistava uspomena sjajna i divna čovjeka! Napokon, i sam onaj pjesničić Nijemac, premda se držao neobično ljubazno i skromno, umalo što nije smatrao da je svojim posjetom učinio čast ovoj kući. Ali knez nije vidio naličja, nije zapazio što se krije ispod svega toga. Tu nevolju Aglaja nije bila predvidjela. Ona je bila te večeri izvanredno lijepa. Sve tri gospođice bijahu lijepo obučene, ali ne odviše raskošno. Bile su i nekako osobito počešljane. Aglaja je sjedila uz Jevgenija Pavloviča i neobično se prijateljski razgovarala s njim i šalila. Jevgenij Pavlovič se držao nekako ozbiljnije nego inače, možda također iz poštovanja prema uglednicima. Njega su, uostalom, već odavno poznavali u visokom društvu; on je već u njemu imao svoje mjesto, iako je bio još mlad. Te je večeri došao k Jepančinovima s plakavicom na šeširu, i Belokonska ga je pohvalila zbog te plakavice; neki drugi sinovac iz visokog društva ne bi možda u ovakvoj prilici stavio plakavicu za onakvim stricem. I Lizaveti Prokofjevnoj je to bilo drago, ali je ona, inače, bila nekako previše zabrinuta. Knez je opazio da ga je Aglaja dva-tri puta pozorno pogledala i kao da je bila zadovoljna njime. Malo-pomalo je bivao sve sretniji. Njegove nedavne »čudnovate« misli i strahovanja (nakon razgovora s Lebedevom) činile su mu se sad, kad bi ih se iznenada, ali često sjetio, kao nekakav nevjerojatan, nemoguć i, štoviše, smiješan san! (Ionako je njegova najveća, iako nesvjesna želja i težnja, maloprije i u toku cijelog dana,

bila da nekako uvjeri sama sebe da taj san nema nikakve osnove!) Malo je govorio, zapravo je samo odgovarao na pitanja, a na kraju je potpuno umuknuo, samo je sjedio i slušao, ali se, očito, topio od miline. Malo-pomalo ga je obuzimalo nešto nalik na nekakvo nadahnuće što bijaše spremno grunuti iz njega u prvoj prilici... A progovorio je opet slučajno, također odgovarajući na pitanje i, reklo bi se, bez ikakvih osobitih namisli...

VII

Dok je knez uživao gledajući Aglaju kako veselo ćereta s knezom N. i Jevgenijem Pavlovičem, odjednom onaj postariji vlastelin, angloman, koji je u drugom kutu zabavljao »velikodostojnika« i živo mu nešto pripovijedao, spomene Nikolaja Andrejeviča Pavliščeva. Knez se brže okrene njima i poče pratiti njihov razgovor.

Riječ je bila o današnjim prilikama i o nekim neprilikama na vlastelinstvima u... skoj guberniji. U anglomanovu je pripovijedanju moralo biti nečega zabavnog, jer se starkelja poče napokon smijati pripovjedačevoj žučljivoj žestini. Angloman je nekako mrzovoljno otezao riječi i blago naglašavao samoglasnike, tečno pripovijedajući kako je morao, upravo zbog sadašnjih prilika, prodati jedno svoje krasno imanje u... skoj guberniji, čak u pola cijene, iako mu novac nije bio bogzna kako potreban, a u isto vrijeme zadržati jedno drugo, upropašteno (imanje na kojem gubi i oko kojeg vodi parnicu, štoviše, mora još doplaćivati za njega. »Da bih izbjegao još i parnicu oko zemlje koja je pripadala Pavliščevu, ostavio sam sve i pobjegao! Još jedno ili dva takva nasljedstva — i ja sam propao. A inače mi je trebalo pripasti tamo oko tri tisuće hektara izvrsne zemlje!«

— Eto... Ivan Petrovič je u rodu s pokojnim Nikolajem Andrejevičem Pavliščevom... a čini mi se da si ti tražio njegovu rodbinu — reče knezu potiho Ivan Fjodorovič, koji se odjednom našao pokraj njega i zapazio kako se knez živo zanima za taj razgovor. Sve do tada je Ivan Fjodorovič zabavljao svoga starješinu generala, ali je već odavno primijetio kako se Lav Nikolajevič bio potpuno osamio, pa se zbog toga uznemirio; htio ga je nekako uvući u razgovor i tako ga po drugi put pokazati i preporučiti »visokim ličnostima«.

— Lava Nikolajeviča je nakon smrti njegovih roditelja odgojio Nikolaj Andrejič Pavliščev — ubaci on kad uhvati pogled Ivana Petroviča.

— Vr-lo mi je dra-go to ču-ti — odvrati Ivan Petrovič. — Dapače, dobro vas se sjećam. Maloprije, kad nas je Ivan Fjodorovič upoznavao, odmah sam vas prepoznao, čak i po licu. Zbilja se niste mnogo promijenili, iako ste bili još dijete kad sam vas vidio, moglo vam je biti deset ili jedanaest godina. Ima i u vašim crtama nešto što mi je ostalo u sjećanju...

— Vidjeli ste me dok sam bio dijete? — upita ga knez nekako neobično začuđeno.

— O, to je bilo vrlo davno — nastavi Ivan Petrovič — u Zlatoverhovu, gdje ste onda boravili kod mojih kuzina. Nekad sam prilično često svraćao u Zlatoverhovo, ne sjećate me se? Sva je prilika da me se ne sjećate... Vi ste onda bili... nešto bolesni, pa sam se jednom čak i začudio...

— Ničeg se ne sjećam! — svesrdno potvrdi knez.

Nakon još nekoliko riječi koje su izmijenili potpuno mirni Ivan Petrovič i neobično uzbuđeni knez, pokazalo se da su one dvije dame, stare djevojke, rođakinje pokojnog Pavliščeva, koje su živjele na njegovu vlastelinstvu Zlatoverhovu i kojima je bio povjeren knežev odgoj, bile u isti mah kuzine Ivana Petroviča. Ivan Petrovič nije, kao ni drugi, znao gotovo ništa o razlozima koji su naveli Pavliščeva da se toliko brine za malog kneza, svoje posvojče. »Pa i zaboravio sam onda da se za to raspitam.« Ali se svejedno pokazalo da ima izvrsno pamćenje, jer se čak prisjetio kako je prema malom gojencu bila stroga njegova starija kuzina, Marfa Nikitišna, »jednom sam se čak i porječkao s njom zbog vas oko metoda odgajanja jer neprestano šibanje i samo šibanje bolesnog djeteta, to je ipak... recite i sami...« i kako je, naprotiv, bila nježna prema sirotom dječaku njegova mlađa kuzina, Natalja Nikitišna... »Obadvije sad žive — spomenuo je nadalje — u...skoj guberniji (samo što, bogme, ne znam jesu li još na životu?), gdje im je Pavliščev ostavio vrlo lijepo malo imanje. Čini mi se da je Marfa Nikitišna htjela otići u manastir; ali se ne usuđujem tvrditi; možda sam to o nekoj drugoj čuo... jest, to sam nedavno čuo o ženi jednog liječnika... «

Dok gaje knez slušao, oči su mu gorjele od zanosa i ganuća. Neobično gorljivo obznani da nikad neće oprostiti sam sebi što u onih šest mjeseci, koliko je putovao po gubernijama u provinciji, nije iskoristio priliku da potraži i pohodi svoje negdašnje odgojiteljice. Svaki dan je kanio, ali su ga neprestano priječile neke okolnosti... ali sad, eto, zadaje sam sebi riječ da će... svakako... makar i u... sku guberniju... »Vi, dakle, poznajete Natalju Nikitišnu? Kakva je to duša od žene! Ali i Marfa Nikitišna... oprostite, ali čini mi se da se varate glede Marfe Nikitišne! Bila je stroga, ali... kako i ne bi izgubila strpljenje... s onakvim idiotom kakav sam ja onda bio (hi-hi!). Jer, onda sam bio pravi idiot, nećete mi vjerovati (ha-ha!). Uostalom... uostalom, vidjeli ste me onda i... A kako to da se ja vas ne sjećam? Vi ste, dakle... ih, bože moj, pa zar ste vi zbilja bili u rodu s Nikolajem Andrejičem Pavliščevom?

— U-vje-ravam vas — osmjehne se Ivan Petrovič motreći kneza.

— O, nisam to rekao zato što možda... sumnjam... i, najposlije, može se li o tome uopće sumnjati (he-he!)... pa i najmanje?... To jest, makar i najmanje!! (He-he!) Nego, htio sam reći da je pokojni Nikolaj Andrejič Pavliščev bio zbilja divan čovjek! Izvanredno velikodušan čovjek, bogami, vjerujte mi!

Ne bi se moglo reći da se knez gušio, nego se, da tako kažemo, »zagrcavao od predobra srca«, kako je sutradan ujutro kazala Adelaida u razgovoru sa svojim zaručnikom, knezom Š.

— Ah, bože moj! — nasmije se Ivan Petrovič. — A zašto ja ne bih mogao biti u rodu čak i s tako ve-li-ko-dušnim čovjekom?

— Ah, bože moj! — uzvikne knez zbunjeno i užurbano, uzbuđujući se sve više i više. — Ja sam… opet izvalio glupost, ali... drugačije nije ni moglo biti, jer sam... ja... uostalom, opet sam to htio reći! Što ja tu uopće značim, recite i sami, molim vas lijepo, kad je riječ o tako nečemu... o tako nečemu velikom! I kad se usporedim s tako velikodušnim čovjekom, jer on je, bogami, bio i te kako velikodušan čovjek, nije li tako? Nije li tako?

Knez je sav drhtao. Zašto se odjednom toliko uznemirio, zašto ga je obuzelo takvo ganuće i zanos, onako iz čista mira, i, reklo bi se, posve neprimjereno predmetu razgovora, na to bi teško bilo odgovoriti. Bio je već u takvu raspoloženju i kanda je u tom času osjećao nekakvu neobično žarku i srdačnu zahvalnost zbog nečega i

prema nekome, možda čak i prema Ivanu Petro viču, a možda i uopće prema svim gostima. Previše se bio »razdragao«. Ivan Petrovič poče ga napokon zagledati mnogo pozornije, a pozorno ga je motrio i »velikodostojnik«. Belokonska je uprla u kneza srdit pogled i stisnula usne. Knez N., Jevgenij Pavlovič, knez Š., gospođice — svi su prekinuli razgovor i slušali ga. Činilo se da se Aglaja prepala, a Lizaveta Prokofjevna se naprosto prestravila. A Čudne su i one bile, ta mamica sa svojim kćerima: same su smislile i zaključile da će biti najbolje da knez cijelu večer prosjedi šutke; ali, tek što su zapazile kako sjedi u kutu, sam samcat i potpuno zadovoljan svojom sudbinom, odmah su se uznemirile. Aleksandra je već htjela oprezno prijeći cijelu sobu i otići do njega, pa ga priključiti njihovu društvu, to jest društvu kneza N., uz Belokonsku. Ali, eto, Čim je knez progovorio, još se više uznemiriše.

— Pravo kažete da je bio izvanredan čovjek — izusti Ivan Petrovič uvjerljivo, ne smješkajući se više. — Jest, jest... bio je to divan čovjek! Divan i vrijedan čovjek — nadoda nakon kraće šutnje. — Moglo bi se čak reći da je bio vrijedan svakog poštovanja — dometne još uvjerljivije, nakon treće stanke. — I... i baš mi je drago što vidim da i vi...

— A nije li taj Pavliščev imao aferu neku... nešto čudno... s opatom... s opatom... zaboravio sam kako se zvao taj opat, samo se sjećam, da su svi tada nešto pričali o tome

— izusti »velikodostojnik«, kao da se nečeg prisjeća.

— S opatom Gouraudom, jezuitom — podsjeti ga Ivan Petrovič — jest, molim lijepo, eto, takvi su vam i naši najvredniji i najvrliji ljudi! Jer, ipak je to bio čovjek plemenita roda, imućan, dvorski komomik, i da je... dalje služio... Ali, eto, najednom ostavlja službu i sve da bi prešao na katoličku vjeru i postao jezuit, i to još tako reći javno, kao u nekom zanosu. Zbilja je u pravi čas umro... jest, svi su tada tako govorili...

Knez je bio posve izbezumljen.

— Pavliščev... Pavliščev je prešao na katoličku vjeru? To je nemoguće! — uzvikne užasnuto.

— E, »nemoguće«! — ozbiljno prošušljeta Ivan Petrovič.

— Preteška je to riječ, priznajte i sami, dragi moj kneže...

Doduše, vi toliko cijenite pokojnika... zaista je bio duša od čovjeka, pa upravo tome i pripisujem, uglavnom, uspjeh onoga prepredenjaka Gourauda. Ali pitajte vi samo mene upravo mene, koliko sam poslije imao muke i posla oko toga... i to upravo s tim istim Gouraudom! Pomislite — obrati se najednom starkelji — čak su polagali pravo na nasljedstvo, pa sam se morao poslužiti odlučnim mjerama... da ih urazumim... jer, to su vam majstori u takvu poslu! Pravi majstori! Ali sve je to, hvala bogu, bilo u Moskvi, odmah sam otišao do grofa, pa smo ih... urazumili...

— Nemate pojma koliko ste me ražalostili i prenerazili! — uzvikne opet knez.

— Žao mi je, ali sve su to zapravo, kad se pravo uzme, tričarije, pa bi se i završile, po običaju, kao tričarije, uvjeren sam u to. Ljetos je — obrati se on opet starkelji — grofica K. isto tako, vele, stupila u neki katolički samostan u inozemstvu; naši se nekako potpuno slome kad jednom padnu pod utjecaj tih... prepredenjaka... osobito u inozemstvu.

— Ja mislim da je sve to od naše... prezasićenosti — autoritativno prošušljeta starčić. — Ali i u propovijedanju... imaju način, svoj način... i znaju zaplasiti čovjeka. I mene su trideset druge u Beču zaplašili, vjerujte mi; samo se ja nisam dao, utekao sam im, ha-ha!

— A ja sam čula da si ti onda, dragoviću moj, utekao iz Beča u Pariz s onom ljepoticom, groficom Levickom, i da si ostavio svoje mjesto, a ne da si pobjegao od jezuita — umetne iznenada Belokonska.

— Pa ipak sam pobjegao od jezuita, ipak izlazi na to da sam pobjegao od jezuita! — prihvati starkelja pošto se nasmijao dragoj uspomeni. — Čini mi se da ste vi vrlo religiozni, a dan-danas je vrlo malo takvih mladića — ljubazno se obrati knezu Lavu Nikolajeviču, koji ga je slušao otvorenih usta, svejednako preneražen; bilo je očito da starac želi malo bolje upoznati kneza, koji ga je iz nekih razloga počeo neobično zanimati.

— Pavliščev je bio bistra glava i dobar kršćanin, pravi kršćanin — odjednom će knez — pa kako se mogao pokoriti vjeri... nekršćanskoj! Katoličanstvo je isto što i nekršćanska vjera! —

iznenada nadoda, sijevajući očima i gledajući preda se, nekako ih sve obuhvaćajući pogledom.

— E, ipak ste sad malo pretjerali — promrmlja starčić i začuđeno pogleda Ivana Fjodoroviča.

— Kako to mislite da katoličanstvo nije kršćanska vjera? — okrene se na stolcu Ivan Petrovič. — Nego kakva je?

— Nekršćanska, u prvom redu! — opet će knez neobično uzbuđeno i prekomjerno oštro. — To u prvom redu, a u drugom redu, rimokatolička je vjera gora i od samog ateizma, tako bar ja mislim. Jest, tako bar ja mislim! Ateizam propovijeda samo ništavilo, a katoličanstvo ide još dalje: ono propovijeda krivotvorenog Krista, koga je samo ocrnilo i obesčastilo, naopakog Krista! Propovijeda Antikrista, kunem vam se, uvjeravam vas! To je moje osobno i davnašnje uvjerenje zbog kojeg sam se i sam napatio... Katolicizam vjeruje da crkva ne može opstati na zemlji ako nema svjetovne vlasti na cijelom svijetu, pa viče Non possumus![145] Po mom mišljenju, katolicizam čak i nije vjera, nego je direktni nastavak Zapadnoga rimskog carstva i sve je u njemu podvrgnuto toj misli, od same vjere nadalje. Papa je zaposjeo komad zemlje, zemaljsko prijestolje, i uzeo mač u ruke; odonda se ništa nije promijenilo, samo što su maču dodali još laži, promećurnost, prijevare, fanatizam, praznovjerje, zločine, iskorištavali najsvetije, naiskrenije, najbezazlenije i najgorljivije narodne osjećaje, sve, sve su mijenjali za novac, za nedostojnu zemaljsku vlast. A zar to nije Antikristov nauk?! I da od njih nije potekao ateizam? Ateizam je od njih potekao, od samog tog katoličanstva! Ateizam se ponajprije među njima javio: zar su oni mogli vjerovati sami sebi? Učvrstio se zbog odvratnosti prema njima; on je plod njihovih laži i moralne nemoći! Ateizam! Kod nas ne vjeruju zasad samo pojedini staleži koii su izgubili korijen, kako je nedavno lijepo rekao Jevgenij Pavlovič; a kod njih, u Evropi, ne vjeruju već goleme narodne mase, nekoć nisu vjerovali zbog neukosti i laži, a sad već iz fanatizma, iz mržnje prema crkvi i prema kršćanstvu!

Knez zastane da predahne. Neobično je brzo govorio. Bio je blijed i zadihan. Svi se zgledahu, ali se napokon starac glasno nasmije. Knez N. izvadi lornjon i netremice promatraše kneza.

Nijemac pjesničić izvuče se iz kuta i primakne se stolu smješkajući se zlokobno.

— Odviše pre-tje-rujete — otegne Ivan Petrovič pomalo zlovoljno, pa čak i kao da se nečeg stidi — i njihova crkva ima predstavnika koji su dostojni svakog poštovanja i koji su kre-po-sni...

— Ja nisam ni govorio o pojedinim predstavnicima crkve, nego sam govorio o katoličanstvu u njegovoj biti, o Rimu sam govorio. Pa zar bi mogla crkva potpuno nestati? To uopće nisam rekao!

— Slažem se, ali sve je to poznato i čak... nepotrebno i... pripada u teologiju...

— O, ne, ne! Ne pripada samo u teologiju, vjerujte mi da ne pripada! To se nas kudikamo više tiče nego što mislite. U tome je baš naša zabluda što još ne uviđamo da to nije samo teološki problem! Pa i socijalizam je plod katoličanstva i njegove biti! I on je, kao njegov brat ateizam, potekao iz očaja, kao suprotnost katoličanstvu u moralnom smislu, da nadomjesti izgubljenu moralnu vlast religije, da utaži duhovnu žeđ ožednjelog čovječanstva i da ga spasi ne Kristom, nego opet nasiljem! To je opet sloboda s pomoću nasilja, to je opet ujedinjenje s pomoću mača i krvi! »Ne smiješ vjerovati u Boga, ne smiješ imati svojine, ne smiješ imati svoju ličnost, fraternité ou la mort[146], uz cijenu od dva milijuna glava!« Po djelima njihovim poznat ćete ih — rečeno je! I nemojte misliti da je sve to tako bezazleno i bezopasno za nas; o, moramo se tome oduprijeti, i to što prije, što prije! Treba da prema Zapadu zasja naš Krist koga smo mi sačuvali, a oni ga nikad nisu ni poznavali! Ne smijemo se ropski hvatati na jezuitski mamac nego treba da stanemo pred njih noseći im našu rusku civilizaciju! I neka nitko ovdje kod nas ne priča kako je njihova propovijed profinjena, kao što je maloprije netko rekao...

— Ama, dopustite, molim vas — strašno se uznemiri Ivan Petrovič obazirući se i pomalo se već i plašeći — sve su te vaše misli, naravno, hvale vrijedne i pune rodoljublja, ali sve nevjerojatno preuveličavate i... najbolje će biti da se okanimo tog razgovora...

— Ne, ništa ne preuveličavam, nego će prije biti da umanjujem jer nisam kadar da se potpuno izrazim, ali...

— Ama, do-pu-stite!

Knez ušuti. Sjedio je uspravno na stolcu i netremice, užagrenim očima gledao Ivana Petroviča

— Meni se čini da vas je isuviše pogodilo ono što se dogodilo vašem dobrotvoru — pripomene starac prijazno i nepokolebljivo mirno. — Padate u vatru... možda zbog osandjenosti. Ako se budete malo više kretali među svijetom, a nadam se da će vas u otmjenom društvu lijepo primiti kao izvanredna mladića, vaša će žestina, naravno, splasnuti i uvidjet ćete da je sve to mnogo jednostavnije nego što mislite... a, osim toga, takvi se iznimni slučajevi... događaju, po mom mišljenju, djelomice zbog naše prezasićenosti, a djelomice zbog... dosade.

— Tako je, baš je tako! — uzvikne knez. — Sjajna misao! Upravo »zbog dosade, zbog naše dosade«, a ne zbog prezasićenosti, nego, naprotiv, zbog žeđi... a ne zbog prezasićenosti, tu se varate. I ne samo zbog žeđi, nego čak zbog usijanosti, zbog grozničave žeđi! I... nemojte misliti da je sve to u toliko neznatnoj mjeri da bismo se mogli tome samo smijati; oprostite, ali treba znati predosjećati! Naši ljudi, kad se dokopaju obale, kad povjeruju da su na obali, toliko joj se obraduju da odmah zapadaju u krajnosti; a otkud to? Eto, vi se čudite Pavliščevu, sve pripisujete njegovoj ludosti ili dobroti, a to nije točno! I ne čudimo se samo mi nego se cijela Evropa čudi, u takvim zgodama, toj našoj ruskoj neumjerenosti: kad se kod nas tko pokatoliči, odmah postane jezuit, i to od onih najzadrtijih; kad postane ateist, odmah počne zahtijevati da se vjera u Boga iskorijeni nasiljem, dakle i mačem! Otkud to, otkud odjednom takva bjesomučnost? Zar zbilja ne znate? Odatle što je našao domovinu, a nije primijetio da je već ima, pa se obradovao; obalu, zemlju je našao pa je pohrlio da je ljubi! Jer, ne potječu ruski ateisti i ruski jezuiti od puke taštine, ne potječu valjda samo oid ružnih sujetnih osjećaja, nego i iz moralne boli, iz žudnje za nečim višim, za čvrstom obalom, za domovinom u koju su prestali vjerovati zato što je nikad nisu ni poznavali! Kako je Rusu lako postati ateist, lakše nego ikom drugom na svijetu! I naši vam ljudi ne postanu obični ateisti, nego svakako počnu vjerovati u ateizam, kao u neku novu vjeru, i uopće ne primjećuju da vjeruju u ništavilo. Takva vam je ta naša žeđ! »Tko nema tla pod nogama, taj nema ni Boga.« To nisu moje riječi. To su riječi jednog trgovca starovjerca s kojim sam se upoznao na

putovanju. Nije, doduše, baš tako rekao, nego ovako: »Tko se rodne grude odrekao, taj se i Boga svoga odrekao.« Kad čovjek samo pomisli kako su i naši najobrazovaniji ljudi prihvaćali hlistovščinu[147]... A, uostalom, po čemu je, u ovom slučaju, hlistovščina gora od nihilizma, jezuitizma, ateizma? Možda je čak i malo dublja od njih! Ali, eto do čega je ljude dovodila čamotinja!... Otkrijte žednim i usijanim Kolumbovim suputnicima obalu »Novoga svijeta«, otkrijte Rusu ruski »Svijet«, dajte mu neka pronađe to zlato, to blago skriveno od njega u zemlji! Pokažite mu u budućnosti obnovu cijeloga čovječanstva i njegov preporod, koji će ostvariti, možda, samo ruska misao, ruski Bog i Krist, pa ćete vidjeti kakav će gorostas, moćan i pravedan, mudar i krotak, izniknuti pred zaprepaštenim svijetom, zaprepaštenim i uplašenim, zato što oni očekuju od nas samo mač, mač i nasilje, zato što sude po sebi pa nas ne mogu drugačije ni zamisliti nego kao barbare. I tako je to bilo sve dosad, što dalje, to više! I...

Ali se tu najednom nešto zgodi što ovu besjedu prekine na potpuno neočekivan način.

Cijela ta grozničava tirada, cijela ta bujica strastvenih i nemirnih riječi, zbrkanih i zanosnih misli, koje kao da su se tiskale u nekakvoj vrevi i pretjecale jedna drugu, sve je to nagovještavalo nešto opasno, nešto osebujno u raspoloženju tog mladog čovjeka kome je tako nenadano, iz čista mira, prekipjelo. Svi oni u salonu koji su poznavali kneza čudili su se i plašili (a poneki čak i stidjeli) njegove upadice koja nikako nije bila u skladu s njegovom svagdašnjom, čak i bojažljivom suzdržljivošću, s njegovom iznimnom i izvanrednom taktičnošću u nekim prilikama i s urođenim osjećajem otmjene pristojnosti. Nije im bilo jasno otkud sad to: ipak nije glas o Pavliščevu mogao tome biti uzrok. Dame u kutu gledale su ga kao da je poludio, a Belokonska je poslije priznala kako je malo nedostajalo da ne dade petama vjetra. »Starkelje« su tako reći izgubile glavu od prvotnog zaprepaštenja; starješina general gledao je nezadovoljno i mrko sa svog stolca. Inženjer pukovnik sjedio je potpuno nepomično. Nijemac je čak problijedio, ali se i dalje prijetvorno smješkao pogledajući na ostale da vidi kako će oni sve to primiti. Uostalom, sve to, »cijeli taj skandal«, mogao se završiti još

sasvim obično i prirodno, možda i za koji časak; Ivan Fjodorovič, koji je bio neobično iznenađen, ali se prije ostalih snašao, pokušao je već nekoliko puta presjeći kneza u riječi; pošto nije uspio, pošao je prema njemu obuzet tvrdim i odlučnim namjerama. Još časak pa bi se, ako baš treba, možda nakanio i prijateljski izvesti kneza iz sobe, pod izgovorom da je bolestan, što je možda zaista i bila istina i u što je Ivan Fjodorovič ozbiljno vjerovao... Ali se sve okrenulo naopačke.

U samom početku, čim je ušao u salon, knez je sjeo što je mogao dalje od kineske vaze kojom ga je Aglaja bila onako zaplašila. Može li se uopće povjerovati da se nakon Aglajinih jučerašnjih riječi u njemu ugnijezdilo nekakvo nepokolebljivo uvjerenje, nekakav čudnovat i nevjerojatan predosjećaj da će svakako sutra razbiti tu vazu, koliko joj god izmicao, koliko se god klonio nevolje? Ali je bilo upravo tako. U toku večeri počeli su mu navirati u dušu drugi snažni, ali vedri dojmovi, o kojima smo već govorili. Smetnuo je bio s uma svoj predosjećaj. Kad je čuo za Pavliščeva i kad ga je Ivan Fjodorovič odveo do Ivana Petroviča da ga ponovo upozori na njega, premjestio se bliže stolu i našao se oaš u naslonjaču pokraj goleme krasne kineske vaze što je stajala na postolju gotovo uz sam njegov lakat, tek malko iza njega.

Pri svojim posljednjim riječima naglo je bio ustao s mjesta, neoprezno zamahnuo rukom, nekako trgnuo ramenom i... svi vrisnuše u jedan mah! Vaza se zaljuljala, iz početka kao da se dvoumila: da li da padne na glavu kojem starkelji, ali se najednom nagne na suprotnu stranu, prema Nijemcu koji u posljednji čas prestravljeno odskoči u stranu, pa tresne na pod. Lom, vika, dragocjene krhotine, što se rasuše po sagu, strah, zaprepaštenje — o, kako je bilo knezu, to je teško opisati, a možda nije ni potrebno! Ali ne možemo a da ne spomenemo jedan čudan osjećaj koji ga je prenerazio u tom istom trenutku i koji se odjednom izdvojio iz gomile ostalih mutnih i čudnih osjećaja: nisu ga toliko prenerazili ni stid, ni skandal, ni strah, ni iznenađenje koliko to što se proročanstvo obistinilo! Nije mogao sam sebi objasniti što ga je zapravo u toj misli toliko zaokupilo; samo je osjećao kako je preneražen do srži u kostima, i stajao je obuzet gotovo mističnim strahom. Još časak i sve pred njim kao da se rastvori, mjesto strave zasja svjetlo i radost,

zanos; dah mu zastane u grlu i... ali taj časak mine. Hvala bogu, nije ipak bilo ono! Predahne i obazre se.

Dugo kao da nije mogao shvatiti metež što je uzavro oko njega, to jest potpuno je shvaćao i sve vidio, ali je stajao nekako izvan svega toga, ni u čemu nije sudjelovao, kao da se, poput nevidljivca iz bajke, uvukao neopazice u sobu, pa promatra nepoznate, ali zanimljive ljude. Vidio je kako oko njega sakupljaju krhotine, čuo brze razgovore, vidio blijedu Aglaju kako ga čudno gleda, vrlo čudno: u njenim očima uopće nije bilo kivnosti, nije bilo nimalo gnjeva; gledala ga je prestrašeno, ali neobično suosjećajno, dok je druge gledala prijekim okom… srce mu se najednom nekako slatko steglo.

Napokon je, neobično začuđen, primijetio da su svi posjedali i da se čak smiju, baš kao da se ništa nije dogodilo! Začas se smijeh još pojača: sad su se već njemu smijali, onako ukipljenu i nijemu, ali su se smijali prijateljski, veselo; mnogi su mu se obraćali i govorili vrlo prijazno, a na čelu svih Lizaveta Prokofjevna: smijala se i govorila mu nešto vrlo, vrlo lijepo. Najednom osjeti kako ga Ivan Fjodorovič prijateljski tapše po ramenu; Ivan Petrovič se također smijao; ali mu je još zgodniji, još privlačniji i simpatičniji bio starkelja; uhvatio ga je za ruku pa mu je ovlaš stiskao, ovlaš lupkao po njoj dlanom druge ruke opominjući ga neka se sabere, baš kao kakva prestrašena mališana, što se strašno svidjelo knezu, a na kraju ga je posjeo tik do sebe. Knez je uživao zagledajući mu u lice, ali još nikako nije mogao, tko zna zašto, ni riječi izustiti, ponestajalo mu je daha; starčevo mu je lice bilo baš nekako po volji.

— Kako? — promrmlja napokon. — Zbilja mi opraštate? I... vi, Lizaveta Prokofjevna?

Smijeh se pojača; knezu udariše suze na oči; nije mogao vjerovati sam sebi i bio je očaran.

— Vaza je, naravno, bila krasna. Pamtim je ovdje već petnaestak godina, jest... petnaestak... — uplete se Ivan Petrovič.

— Ah, ne daj bože većeg zla! I čovjeku dođe kraj, pa kako ne bi jednom zemljanom loncu! — glasno će Lizaveta Prokofjevna. — Ama, što si se toliko prepao, Lave Nikolajeviču? — nadoda čak malo bojažljivo. — Ne boj se, dragoviću, ne boj. Sad opet ti mene plašiš.

— I sve mi opraštate? I sve drugo, ne samo vazu? — ustane odjednom knez, ali ga starac ponovo povuče za ruku. Nije ga htio

pustiti.

— C’est très curieux et c'est très sérieux![148] — šapne on preko stola Ivanu Petro viču, uostalom, prilično glasno; možda ga je knez i čuo.

— Nisam, dakle, nikog od vas uvrijedio? Nemate pojma koliko sam zbog toga sretan; ali nije ni moglo biti drugačije! Kako bih i mogao ja ovdje koga uvrijediti? Opet bih vas uvrijedio kad bih tako što pomislio.

— Smirite se, prijatelju, pretjerali ste. I ne treba uopće da toliko zahvaljujete; ti su vaši osjećaji hvale vrijedni, ali pretjerani.

— Pa ne zahvaljujem ja vama, nego samo... uživam u vama, sretan sam gledajući vas; možda govorim glupo, ali... moram govoriti; moram vam objasniti... pa makar iz pukog poštovanja prema samom sebi.

Sve je u njega bilo nekako silovito, mutno i grozničavo; sva je prilika da riječi što ih je izgovarao često nisu bile one što ih je htio kazati. Kao da ih je pitao očima: smije li još govoriti? Pogled mu pade na Belokonsku.

— Ne mari, dragi moj, produži, samo pazi da se ne zadišeš — pripomenu mu ona. — I maloprije je ono kod tebe počelo kad si se zadihao, pa vidiš dokle si dotjerao; ali govori slobodno: ova su gospoda vidjela i čudnijih ljudi od tebe, nećeš ih iznenaditi. Pa i nisi ti bogzna kako zagonetan, samo što si vazu razbio i isprepadao ljude.

Knez ju je saslušao smiješeći se.

— Pa vi ste — obrati se iznenada starkelji — vi ste prije tri mjeseca spasili od progonstva studenta Potkumova i činovnika Švabrina?

Starkelja čak malo pocrveni i promrmlja kako bi valjalo da se knez smiri.

— A o vama sam čuo u... skoj guberniji — obrati se knez začas Ivanu Petroviču — da ste svojim seljacima pogorjelcima, koji su već bili oslobođeni i koji su vam zadali mnogo neprilika, besplatno dali građu da podignu sebi nove kuće?

— Ama, to su pre-tje-ri-vanja! — promrsi Ivan Petrovič, ali se od dragosti isprsi; međutim, ovaj put je pravo rekao da su to »pretjerivanja« jer je do kneza bio dopro neistinit glas.

— A vi, kneginjo — obrati se knez najednom Belokonskoj smiješeći se vedro — zar me niste prije pola godine dočekali u Moskvi kao rođena sina, na pismenu preporuku Lizavete Prokofjevne, i zar mi niste, zaista kao rođenome sinu, dali jedan savjet koji nikad neću zaboraviti? Sjećate li se?

— Što te je sad opet spopalo? — mrzovoljno progunđa Belokonska. — Dobar si čovjek, ali si smiješan svat: dade ti čovjek dva groša, a ti mu zahvaljuješ baš kao da ti je život spasio. Ti misliš da je to lijepo, ali čovjeku je neugodno.

Umalo što se nije i naljutila, ali se iznenada nasmije, i to ovaj put dobroćudnim smijehom. Razvedri se i Lizaveta Prokofjevna, prosja i Ivan Fjodorovič.

— Ja sam oduvijek govorio da je Lav Nikolajevič čovjek... čovjek... jednom riječju, samo kad se, eto, ne bi zadihao u govoru, kao što kaže kneginja... — promrmlja general radosno i zanosno, ponavljajući riječi Belokonske koje su ga se snažno dojmile.

Jedina je Aglaja bila nekako žalosna; ali lice joj je svejednako bila zažareno, možda i od ogorčenja.

— Zbilja vrlo drag mladić — promrmlja opet starac Ivanu Petroviču.

— Došao sam ovamo teška srca — proslijedi knez nekako sve smeteniji, sve brže i brže, nekako sve neobičnije i živahnije. — Ja... ja sam vas se bojao, a bojao sam se i sebe. Najviše sebe. Kad sam dolazio ovamo, u Petrograd, zarekao sam se bio da ću se pošto-poto upoznati s našim prvacima, koljenovićima, korjenikama, kojima i sam pripadam, među kojima sam i ja od prvih po rodu. I, evo, sad sjedim s istim takvim knezovima kao što sam i sam, nije li tako? Htio sam vas upoznati, to mi je bilo potrebno, i te kako potrebno!... Oduvijek sam slušao o vama isuviše zla, više zla nego dobra, slušao sam o sitničavosti i ograničenosti vaših interesa, o zaostalosti, o oskudnoj naobrazbi, o smiješnim navikama — o, koliko se o vama piše i govori! Išao sam danas ovamo radoznao i zbunjen; morao sam sâm vidjeti, osobno se uvjeriti: zar zbilja taj najviši sloj ruskog društva ništa više ne valja, je li ga vrijeme pregazilo, je li presahnuo izvor nekadašnjeg života, pa nema druge nego da umre, ali svejedno još vodi sitničavu, zavidnu borbu s ljudima... kojima pripada budućnost, smeta im a da ne primjećuje kako sam umire? Nisam ni prije u to

slijepo vjerovao jer kod nas i nije nikad bilo tog najvišeg staleža, osim možda dvorskog, mundirskog ili... slučajnog, a sad ga uopće više i nema, nije li tako?

— E, uopće nije tako — zajedljivo se nasmije Ivan Petrovič.

— Eto ga na, opet je zabrazdio! — ne otrpi da ne dobaci Belokonska.

— Laissez le dire[149], vidite da sav dršće — upozori ih opet starkelja u pola glasa.

Knez je bio posve izbezumljen.

— A šta je zapravo? Našao sam ovdje profinjene, prostodušne, pametne ljude; našao sam starca koji je prijazan i pažljiv prema dječaku kao što sam ja; vidim oko sebe ljude koji su kadri sve shvatiti i oprostiti, dobre ljude i Ruse koji su gotovo isto onako dobri i srdačni kao i oni koje sam drugdje sretao, gotovo da nisu ništa gori od njih. Pa sad pomislite koliko sam se obradovao i iznenadio! O, dopustite mi da vam to opišem! Mnogo sam puta čuo, pa i povjerovao, kako je u visokom društvu sve puka manira, sve zastarjela forma, a srž da je presahnula; ali, evo, sad vidim svojim očima da to kod nas ne može biti; to je možda negdje drugdje, ali nikako nije kod nas. Pa niste valjda svi vi jezuiti i prevaranti? Maloprije sam slušao kako pripovijeda knez N.: zar to nije bio prostodušan, nadahnut humor, zar to nije bila puka dobroćudnost? Zar bi takve riječi mogle poteći iz usta čovjeku... koji je mrtav, kojem su srce i talent usahli? Zar bi me mrtvaci mogli primiti kako ste me vi primili? Zar to nije najbolja građa... za budućnost, za ostvarenje nada? Zar bi takvi ljudi mogli ne shvatiti čovjeka i zaostati u napretku?

— Još vas jednom molim da se umirite, dragi moj, o svemu ćemo tome drugi put, bit će mi vrlo drago... — osmjehne se »velikodostojnik«.

Ivan Petrovič se nakašlje i promeškolji u naslonjaču; Ivan Fjodorovič se uzvrpolji; njegov starješina general razgovarao je s velikodostojnikovom suprugom, ne obazirući se više ni najmanje na kneza; ali je njegova sugovornica često osluškivala i zirkala na kneževu stranu.

— Ama, znate, bit će ipak bolje da govorim! — nastavi knez, obuzet nekim novim, grozničavim poletom, obraćajući se starcu nekako osobito povjerljivo, pa i prisno. — Jučer mi je Aglaja Ivanovna zabranila da govorim, čak mi je i teme navela o kojima ne smijem govoriti; ona zna da sam smiješan kad razglabam o njima! Dvadeset i sedma mi je godina, a znam i sam da sam kao dijete. Nemam prava iznositi svoje misli, to sam već odavno rekao; samo sam u Moskvi, s Rogožinom, otvoreno govorio... Čitali smo Puškina zajedno, cijelog smo ga pročitali; on ništa nije o njemu znao, nije ni čuo bio za Puškina... Uvijek se bojim da svojim smiješnim držanjem ne kompromitiram misli i glavnu ideju. Ne znam činiti prave geste. Uvijek činim suprotne geste, a to izaziva smijeh i ponizuje ideju. Nemam ni osjećaja za mjeru, a to je ono glavno; to je čak ono najvažnije... Znam da je najbolje da sjedim i šutim. Kad se uzjogunim i ušutim, djelujem čak vrlo mudro, a uz to još i razmišljam. Ali sad je bolje da govorim. Progovorio sam zato što me vi tako lijepo gledate; baš vam je divno lice! Jučer sam obećao Aglaji Ivanovnoj da ću šutjeti cijelu večer.

— Vraiment?[150] — osmjehne se starac.

— Ali koji put mislim da ipak nemam pravo; jer, iskrenost valjda vrijedi koliko i prave geste? Nije li tako?

— Koji put.

— Želim vam sve objasniti, sve, sve, sve! O, da! Mislite da sam utopist? Ideolog? Ma nisam, misli su mi, bogami, sasvim priproste... Ne vjerujete mi? Smješkate se? Znate li da sam katkad podlac jer gubim vjeru; kad sam večeras išao ovamo, mislio sam: »Ama, kako li ću s njima povesti razgovor? Kojim riječima treba početi da me bar koliko-toliko shvate«? Kako sam se bojao, ali sam se još više bojao za vas, strašno, strašno! A zar sam se smio bojati, zar nije sramota što sam se bojao? Pa šta onda što na jednog prvaka ima cijelo mnoštvo zaostalih i nevaljalih? Zato se baš i radujem što sam se sad uvjerio da to nije nikakvo mnoštvo, nego sve sama živa građa! Ne treba nas zabrinjavati ni pomisao da smo smiješni, nije li tako? Jer, to je istina, smiješni smo, lakoumni, imamo loše navike, dosađujemo se, ne znamo gledati, ne shvaćamo, ama, svi smo mi takvi, i vi, i ja, i oni! Valjda se ne vrijeđate što vam ovako u lice govorim da ste

smiješni? A ako je tako, zar niste onda dobra građa? Znate, po mom mišljenju, katkad je čak i dobro biti smiješan, pa i bolje je: ljudi lakše mogu oprostiti jedan drugom, lakše se i pomire; ne može se ipak odjednom sve shvatiti, ne može se početi odmah od savršenstva! Da bismo postigli savršenstvo, treba najprije mnogo toga ne shvaćati! A ako prebrzo shvatimo, možda i nećemo dobro shvatiti. To ja vama govorim, vama koji ste već mnogo toga znali shvatiti i... ne shvatiti. Sad se više ne plašim za vas; ne ljutite se valjda što vam ovako govori ovakav balavac kao što sam ja? Smijete se, Ivane Petro viču. Mislite da sam se za one plašio, da sam njihov advokat, da sam demokrat, zagovornik jednakosti? — nasmije se histerično (na časove se smijao kratko i ushićeno). — Za vas se ja plašim, za sve vas i za sve nas zajedno. Pa i ja sam knez drevnog roda i s knezovima sjedim. Govorim da bih spasio sve nas, da se naš stalež ne bi uludo zatro, u tmini, a da se nije dosjetio jadu, nego se samo oko svega gložio i sve prokockao. Zašto da se zatremo i ustupimo drugima svoje mjesto kad možemo ostati prvaci i vođe? Budemo li prvaci, bit ćemo i vođe. Budimo sluge da bismo bili vođe.

Počeo se bio otimati da ustane iz naslonjača, ali ga je starac jednako zadržavao, gledajući ga nekako sve nemirnije.

— Slušajte! Znam da ne valja govoriti: više vrijedi običan primjer, bolje je jednostavno početi... ja sam već počeo... i... i može li čovjek zaista biti nesretan? O, što su moji jadi i nevolje kad mogu biti sretan? Znate li da ne razumijem kako čovjek može proći pored drveta a da ne bude sretan što ga vidi? Razgovarati s nekim a da ne bude sretan što ga voli? O, samo ne znam kako da se izrazim... a koliko ima na svakom koraku divnih stvari koje su divne čak i posve propalu čovjeku. Pogledajte samo dijete, pogledajte zoru božju, pogledajte travku kako raste, pogledajte oči koje vas gledaju i vole...

Već je dugo stajao govoreći. Starkelja ga je uplašeno motrio. Lizaveta Prokofjevna se prva dosjeti jadu, vrisne: — O, bože moj! — i pljesne rukama. Aglaja mu brže pritrči, stiže da ga dočeka na ruke i, sva prestravljena, lica unakažena od bola, začu divlji urlik »duha što strese i obori« nesretnika. Bolesnik je ležao na sagu. Netko mu je još stigao podmetnuti jastuk pod glavu.

To nitko nije očekivao. Nakon četvrt sata knez N., Jevgenij Pavlovič i starkelja pokušaše ponovo oživiti skup, ali se već nakon

pola sata svi raziđoše. Izgovoreno je mnogo sažalnih riječi, mnogo savjeta, više različitih mišljenja. Ivan Petrovič je, između ostaloga, kazao da je »taj mladić sla-ve-nofil, ili nešto slično, ali to, uostalom, nije ništa opasno«. Starkelja nije ništa rekao. Doduše, tek poslije, sutradan i prekosutradan, svi su se nešto i naljutili; Ivan Petrovič se čak i uvrijedio, ali nije previše. Starješina general bio je neko vrijeme pomalo hladan prema Ivanu Fjodoroviču. »Zaštitnik« obitelji, velikodostojnik, također je promumljao ocu obitelji nešto poučno i uzgred ljubazno napomenuo kako mu Aglajina sudbina leži na srcu. Bio je zaista prilična dobričina; ali je jedan od uzroka njegovoj radoznalosti za kneza u toku večeri bila i kneževa nekadašnja afera s Nastasjom Filipovnom; o toj je aferi bio koješta čuo i neobično ga je zanimala, pa se čak želio i raspitati o njoj.

Belokonska je na odlasku rekla Lizaveti Prokofjevnoj:

— Pa, i valja i ne valja; a ako baš hoćeš da znaš moje mišljenje, više ne valja nego što valja. I sama vidiš kakav je to čovjek, bolesnik!

Lizaveta Prokofjevna zaključi u sebi jednom zasvagda da je zaručnik »nemoguć«, i te se noći zareče sama sebi da »knez neće biti Aglajin muž dok god ona bude živa«. S tom je mišlju ujutro i ustala. Ali tog istog dana, oko podne, za doručkom, zapade u čudnovato protuslovlje sa samom sobom.

Na jedno, inače neobično oprezno, pitanje svojih sestara, Aglaja odjednom hladno odgovori, ali otržito, kao da siječe:

— Nikad mu nisam dala nikakvu riječ, nikad ga u životu nisam smatrala za svog zaručnika. On je meni čovjek kao i svaki drugi.

Lizaveta Prokofjevna odjednom plane.

— Tome se nisam od tebe nadala — reče ojađeno. — Znam da ti on ne bi mogao biti muž, i hvala bogu što se tako dogodilo, ali se takvim riječima nisam od tebe nadala! Mislila sam da ćeš biti drugačija. Ja bih sve one sinoć otjerala, a njega bih ostavila, eto kakav je on čovjek!...

Tu naglo umukne jer se i sama prepade onoga što je rekla. Ali, da je samo znala koliko je u tom trenutku bila nepravedna prema svojoj kćeri! U Aglajinoj je glavi bilo već sve odlučeno; i ona je čekala svoj trenutak koji je imao o svemu odlučiti, i svaki nagovještaj, svaki nepažljiv dodir duboke rane razdiraše joj srce.

VIII

I knezu je to jutro počelo u znaku mučnih slutnji, koje su se mogle protumačiti njegovom boljeticom, samo što mu je u tuzi bilo nečeg isuviše neodređenog što ga je mučilo više od svega. Pred njim su, doduše, bile jasne, tegobne i bolne činjenice, ali mu je tuga dopirala dalje od svega čega se sjećao i sto je mislio; bilo mu je jasno da se neće moći smiriti. Malo-pomalo se u njemu uvriježi nada da će danas doživjeti nešto osobito i presudno. Njegov sinoćnji napad bijaše jedan od lakših; osim hipohondrije, neke težine u glavi i boli u udovima, nije osjećao nikakve druge tegobe. U glavi mu je bilo prilično bistro, iako ga je duša boljela. Ustao je prilično kasno i odmah se jasno prisjetio sinoćnjeg skupa; prisjetio se, premda ponešto mutno, i kako su ga pola sata nakon napada doveli kući. Rekoše mu da je već dolazio Jepančinov sluga da se raspita za njegovo zdravlje. U jedanaest i pol dođe i drugi sluga; to mu bijaše drago. Vera Lebedeva je među prvima došla da ga vidi i podvori. U prvi mah, kad ga je ugledala, iznenada brižne u plač, ali kad je knez odmah zatim umiri — udari u smijeh. Nekako ga je iznenadilo duboko sažaljenje te djevojke; dohvati joj ruku i poljubi je. Vera se sva zažari.

— Ah, šta vam je, šta to radite! — uzvikne prestrašeno pošto je brzo istrgnula ruku.

Ubrzo ode nekako čudno smućena. Ipak mu je stigla ispričati kako joj je otac jutros, u osvit dana, odjurio do »pokojnika«, kao što je nazivao generala, da vidi nije li umro preko noći, jer su govorili da će zacijelo uskoro umrijeti. Nešto pred podne vrati se i sam Lebedev kući i knezu, ali zapravo »samo načas, da se raspita za cijenjeno zdravlje« i tako dalje, a uz put da zaviri u »ormarić«. Samo je uzdisao i othukivao, pa ga knez brzo otpravi, ali se Lebedev prije toga još pokušao raspitati za sinoćnji napad, iako je bilo očito da već zna sve do u tančine. Za njim je dojurio Kolja, također samo načas; on se zaista žurio i bio strašno mračan i nemiran. Ponajprije otvoreno i odlučno zatraži od kneza da mu kaže što to taje od njega, te dometne da je već jučer gotovo sve doznao. Bio je snažno i duboko potresen.

Sa svim mogućim suosjećanjem za koje je bio sposoban, knez mu ispripovjedi sve što se dogodilo, potpuno točno iznese sve činjence i upravo zgromi sirotog dječaka. Kolja ne mogaše ni riječi izustiti i samo šutke udari u plač. Knez osjeti da će to dječaku biti jedan od onih dojmova koji će mu ostati dovijeka i koji će biti prijelomni u njegovu životu. Pohita da mu kaže što misli o tome, te nadoveže da će, po njegovu mišljenju, starac možda i umrijeti ponajviše zbog užasa koji mu je ostao u srcu nakon prekršaja koji je počinio, iako se nipošto ne bi svak tako ponio. Kad sasluša kneza, Kolja sijevne očima.

— Svi su oni gadovi, i Ganjka, i Varja, i Pticin! Neću se svađati s njima, ali od ovog časa naši se putovi razilaze! Ah, kneže, od jučer sam mnogo toga novog doživio; to mi je bila lekcija! Odsad smatram da je i majka na mojoj brizi; premda je zbrinuta kod Varje, nije to ipak ono pravo...

Sjetivši se da ga čekaju, skoči na noge i raspita se na brzinu za kneževo zdravlje, a kad sasluša odgovor, nadoveže naglo:

— Da nema možda još šta? Čuo sam da je jučer... (doduše, to se mene ne tiče). Ali, ako vam kadgod zatreba za bilo što vjeran sluga, evo ga pred vama. Čini mi se da ni vi ni ja nismo baš sretni, je li? Ali... ništa vas ne pitam, ništa vas ne pitam...

Kad on ode, knez se još više zamisli: svi mu proriču nesreću, svi su već izveli zaključke, svi gledaju kao da nešto znaju, nešto što on ne zna; Lebedev ga ispituje, Kolja otvoreno natuca, a Vera plače. Napokon zlovoljno odmahne rukom: »Ta moja prokleta bolesna sumnjičavost« — pomisli. Lice mu se razvedri kad negdje poslije jedan sat ugleda Jepančinove kako mu dolaze u posjet, »samo načas«. Zaista su došli samo načas. Ustavši od doručka, Lizaveta Prokofjevna je kazala da će odmah poći u šetnju, svi zajedno. Ta je obavijest izrečena u obliku naloga, otržito, hladno, bez ikakva objašnjenja. Svi pođoše, to jest mamica, gospođice i knez Š. Lizaveta Prokofjevna udari odmah na suprotnu stranu od one na koju su odlazili svaki dan. Svi pojmiše što je posrijedi, i svi ušutješe bojeći se da ne rasrde mamicu, a ona baš kao da se klonila prijekora i prigovora, stupala je na čelu i nije se obazirala. Napokon Adelaida napomene kako na šetnji nema smisla tako juriti i kako mamu nitko živ ne bi stigao.

— Znate šta — okrene se iznenada Lizaveta Prokofjevna — sad ćemo baš proći pored njegove kuće. Što god mislila Aglaja, i što god se poslije dogodilo, on nam ipak nije kao svaki drugi, a. sad ga je još nesreća snašla i bolestan je; ja ću ga bar obići, a vi kako znate. Tko hoće sa mnom, neka pođe, a tko neće, nek ide dalje, širok mu put!

Svi, naravno, uđoše. Knez pohita, kako se i pristoji, da još jednom zamoli za oproštenje zbog razbijene vaze i... skandala.

— Ama, nije to ništa — odgovori Lizaveta Prokofjevna — nije meni vaze žao, nego tebe. Sad uviđaš i sam da je izbio skandal: eto ti što znači ono »a tek sutradan...« Ali nije ni to ništa jer sad svatko vidi da se od tebe nema šta očekivati. E pa, ipak, do viđenja; prošetaj se malo, ako možeš, pa opet u krevet, to ti ja savjetujem. A kad god zaželiš, dođi nam, kao i dosad; budi uvjeren, jednom zauvijek, što god se dogodilo, kako se god okrenulo, da ćeš ipak ostati naš prijatelj, ili bar moj. Za sebe bar mogu jamčiti...

Svi se pridružiše tom pozivu i potkrijepiše njezine osjećaje. Odoše, ali u toj naivnoj žurbi da reknu štogod ljubazno i da ga ohrabre krilo se mnogo okrutnosti, što Lizaveta Prokofjevna nije ni zapazila. A u pozivu neka im dolazi »kao i dosad«, i u riječima »ili bar moj« — opet je zazvučalo nešto kao upozorenje. Knez se prisjeti Aglaje; divno mu se, doduše, nasmiješila kad je ušla i kad je odlazila, ali nije rekla ni riječi, čak ni onda kad su ga svi uvjeravali u svoje prijateljstvo, iako ga je dva-tri puta pozorno pogledala. U licu je bila bljeđa nego obično, baš kao da je loše spavala. Knez naumi da još iste večeri ode svakako do njih, »kao i dosad«, i grozničavo zirne na sat. Točno tri minute nakon odlaska Jepančinovih dođe Vera.

— Lave Nikolajeviču, Aglaja mi je ovaj čas krišom dala poruku za vas.

Knez sav uzdrhta.

— Pismenu?

— Nije, nego usmenu, pa i to na jedvite jade. Moli vas da danas ne odlazite ni načas od kuće, sve do sedam sati navečer, ili čak do devet, to nisam sasvim dobro čula.

— Ali... zašto? Što joj to znači?

— Nemam pojma; samo je rekla nek vam to zasigurno javim.

— Baš je tako rekla: »zasigurno«?

— Ma nije, nije rekla otvoreno, jedva se stigla malko okrenuti i dobaciti mi, još je sreća što sam priskočila do nje.

Ali sam joj po licu vidjela, kako mi je naložila, je li mislila zasigurno ili nije. Tako me pogledala da sam sva protrnula...

Još dva-tri pitanja i knez, doduše, ništa više ne dozna, ali se zato još više uznemiri. Ostavši sam, legne na divan i opet se zamisli. »Možda će biti kod njih netko do devet sati, pa se opet boji za mene, da ne napravim kakvu glupost« pomisli napokon i ponovo poče nestrpljivo čekati večer i gledati na sat. Međutim, mnogo prije večeri eto odgonetke, također u obliku jednog posjeta, odgonetke u obliku nove, mučne zagonetke; točno pola sata nakon odlaska Jepančinovih dođe I polit, toliko iznemogao i iscrpljen da ne reče ni riječi kad uđe, nego se, kao obeznanjen, doslovce skljoka u naslonjač, a istog časa ga spopade nepodnosiv kašalj. Kašljao je dok ne poče bacati krv. Oči su mu sijevale, a na obrazima mu izbiše crvene mrlje. Knez nešto promrmlja, ali mu Ipolit još dugo ne odgovori, samo odmahivaše rukom neka ga još ostavi na miru. Napokon se pribra.

— Odoh! — jedva nekako izgovori promuklim glasom.

— Hoćete li da vas otpratim? — ponudi se knez i pripodigne, ali se ukoči kad se sjeti zabrane da ne smije napustiti kuću.

Ipolit se nasmije.

— Ne idem još od vas — produži neprestano predišući i kašljucajući. — Naprotiv, smatrao sam za potrebno da dođem do vas, i to poslom... inače vas ne bih ni uznemirivao. Nego, odlazim onako, i to ovaj put, čini mi se, ozbiljno. Kaputt! Ne tražim od vas da me žalite, vjerujte mi... bio sam danas, oko deset sati, već legao da više ne ustanem sve do onog časa, ali sam se, eto, predomislio i ustao još jednom da dođem do vas... potreba me, dakle, natjerala.

— Žao mi vas je gledati takvog; bilo bi bolje da ste me zovnuli, nego što ste se sami potrudili.

— Ama, ostavimo sad to! Požalili ste me, dakle, i time ste udovoljili uljudnosti otmjenog svijeta... Da, zaboravio sam vas pitati: a kako vaše zdravlje?

— Zdrav sam. Jučer... baš nisam bio...

— Čuo sam, čuo. Nastradala je kineska vaza, žao mi je što to nisam vidio! Došao sam vam po poslu. Prvo, jutros sam imao čast

da zateknem Gavrilu Ardalionoviča i Aglaju Ivanovnu kod zelene klupe. Začudio sam se malo koliko u čovjeka može biti glupo lice. Rekao sam to i samoj Aglaji Ivanovnoj nakon odlaska Gavrile Ardalionoviča... Ali čini jni se, kneže, da se vi ničemu ne čudite — nadoveže gledajući nepovjerljivo kneževo mirno lice. — Ne čuditi se ničemu kažu da je znak velike pameti, ali, po mom mišljenju, može isto tako biti i znak velike gluposti... Nisam, uostalom, mislio na vas, oprostite... Danas se nekako nesretno izražavam.

— Još sam jučer znao da će se Gavrila Ardalionovič... — zape knez i očito se zbuni, iako se Ipolit ljutio što se ničemu ne čudi.

— Znali ste! E, to je nešto novo! Uostalom, nemojte mi, molim vas, ništa kazivati... A niste li bili isto tako svjedok jutrošnjem sastanku?

— Mogli ste vidjeti da me nema ako ste bili tamo.

— E pa, mogli ste čučati negdje za grmom. Uostalom, svakako se radujem, radi vas, naravno, jer sam već pomislio da Gavrila Ardalionovič ima prednost!

— Ne govorite, molim vas, o tome sa mnom, Ipolite, pogotovo nemojte na takav način!

— Pogotovo kad već sve znate.

— Varate se. Gotovo ništa ne znam, a Aglaja Ivanovna dobro zna da ništa ne znam. Ni o tom njihovom sastanku nisam ama baš ništa znao... Kažete da su se sastali? Pa, dobro, ostavimo sad to...

— Ama, kako vi to, čas ste znali, čas niste znali? Kažete: »Dobro, ostavimo sad to«? Ama, ne, nemojte biti tako puni povjerenja! Pogotovo ako ništa ne znate. Zato i imate povjerenja što ništa ne znate. A znate li što snuju njih dvoje, bratac i sestrica? Možda ipak naslućujete?... Dobro, dobro, neću više... — nadoda kad primijeti kneževu nestrpljivu gestu. — Nego, došao sam po svom poslu i o tome bih htio... porazgovarati s vama. Do vraga, nikako čovjek ne može umrijeti bez nekih objašnjenja, strahota jedna koliko se sve nešto objašnjavam s ljudima. Hoćete li me saslušati?

— Govorite, slušam vas.

— Ali, eto, opet ću drugačije početi, ipak ću početi od Ganečke. Zamislite, i meni je bio urečen jutros sastanak na zelenoj klupi. Uostalom, neću da lažem: sam sam tražio sastanak, nametnuo sam se, obećao sam da ću odati neku tajnu. Ne znam jesam li došao

prerano (čini mi se da sam zaista rano došao), ali tek što sam sjeo do Aglaje Ivanovne, kad vidim gdje idu Gavrila Ardalionovič i Varvara Ardalionovna, drže se lijepo ispod ruke, baš kao da su u šetnji. Čini mi se da su se oboje grdno iznenadili kad su mene ugledalinisu se tome nadali, čak su se i zbunili. A Aglaja Ivanovna je pocrvenjela i, vjerovali ili ne vjerovali, čak se malko i smela, bilo zato što sam ja tu bio, bilo naprosto zato što je ugledala Gavrilu Ardalionoviča, koji je zbilja lijep kao slika, uglavnom, sva je pocrvenjela i otpravila ih u tren oka, vrlo smiješno: ustala je, odzdravila Gavrili Ardalionoviču na njegov naklon i Varvari Ardalionovnoj na njen dodvorljivi smiješak, pa lijepo odrezala kao na panju: »Htjela sam vam samo izraziti svoje osobno zadovoljstvo zbog vaših iskrenih i prijateljskih osjećaja, i ako mi bude zatrebala vaša pomoć, vjerujte...« I tu vam se lijepo nakloni, a oni odoše — namagarčeni ili sretni, ne znam; Ganečka je, dakako, namagarčen; ništa nije shvatio i pocrvenio je kao rak (ponekad ima upravo nevjerojatan izraz na licu!), ali Varvara Ardalionovna kao da je shvatila da treba što prije podbrusiti pete i da je već i to sasvim dovoljno od Aglaje Ivanovne, pa je odvukla brata za sobom. Pametnija je od njega i vjerujem da sad likuje. A ja sam došao na razgovor s Aglajom Ivanovnom da se dogovorim s njom o sastanku s Nastasjom Filipovnom.

— S Nastasjom Filipovnom! — uzvikne knez.

— Oho! Kao da guoite hladnokrvnost pa se počinjete pomalo i čuditi? Baš mi je drago što se ipak želite vladati kao čovjek. Zato ću vam sad ispričati nešto zanimljivo. Eto što čovjek doživi kad želi činiti usluge mladim frajlama uzvišene duše: dobio sam jutros od nje pljusku!

— Mo-moralnu? — priupita knez nekako i protiv svoje volje.

— Jest, ne valjda fizičku. Nitko, mislim, ne bi mogao dići ruku na čovjeka kao što sam ja, čak me ni žensko ne bi sad udarilo; čak me ni Ganečka ne bi udario! Doduše, jučer sam ozbiljno pomislio da će nasrnuti na mene... Kladio bih se da znam što sad mislite. »Dobro, ne treba ga tući, ali bi ga zato čovjek mogao zagušiti jastukom ili mokrom krpom dok spava, čak bi ga i trebalo zagušiti...« Na licu vam piše da to mislite, baš u ovom času.

— Nikad to nisam pomislio! — gadljivo će knez.

— Ne znam, noćas sam sanjao kako me je zagušio mokrom krpom... jedan čovjek... ma, reći ću vam i tko: zamislite... Rogožin! Što mislite može li se čovjek zagušiti mokrom krpom?

— Ne znam.

— Čuo sam da se može. Dobro, ostavimo sad to. Nego, zar sam ja zbilja neki brbljavac? Zašto me je ona jutros nazvala brbljavcem? I to, pazite, tek pošto me je saslušala do posljednje riječi, čak me i ispitivala... Ali, takve su vam žene! Radi nje sam stupio u vezu s Rogožinom, tim vrlo zanimljivim čovjekom; u njenu sam interesu upriličio taj sastanak s Nastasjom Filipovnom. Da nije zato što sam dirnuo u njeno samoljublje kad sam joj natuknuo da se pomamila za »ogriscima« Nastasje Filipovne? A to sam joj baš u njenu interesu neprestano tumačio, ne poričem, dva pisma sam joj o tome napisao, i eto, danas sam joj po treći put to isto rekao... Jutros sam joj najprije kazao da se tako samo ponizuje... A, osim toga, ni ta riječ »ogrisci« nije zapravo moja nego tuđa; tako su bar kod Ganečke svi govorili; pa i sama mi je to potvrdila. E pa, otkud sam ja onda brbljavac? Vidim, vidim da vam je dozlaboga smiješno dok me sad tako gledate, i kladio bih se da mislite kako bi se na mene mogli dobro primijeniti oni stihovi:

I možda će pri mom zalasku tužnom

Zasjati ljubav oproštajnim smiješkom.[151]

Ha-ha-ha! — naduši se odjednom histerično smijati i zakašlje se. — Pazite samo — prohripa kroz kašalj — kakav je Ganečka: priča o »ogriscima«, a vidite što sad želi iskoristiti!

Knez je dugo šutio; bio je prestravljen.

— Rekli ste nešto o sastanku s Nastasjom Filipovnom? — procijedi napokon.

— Pa zar zbilja ne znate da će se danas Aglaja Ivanovna sastati s Nastasjom Filipovnom, i da je upravo zato Nastasja Filipovna pozvana iz Petrograda, da ju je, uz moju pomoć, Aglaja Ivanovna po Rogožinu pozvala ovamo i da je sad ovdje, s Rogožinom, tu nedaleko od vas, u onoj istoj kući, kod one gospođe, Darje Aleksejevne... vrlo sumnjive gospođe, svoje druge, i da će danas

tamo, u tu sumnjivu kuću, otići Aglaja Ivanovna na prijateljski razgovor s Nastasjom Filipovnom, da pročiste kojekakve račune. Floće da se malo aritmetikom pozabave. Niste znali? Poštenja vam?

— Pa to je nevjerojatno!

— Dobro kad je nevjerojatno; uostalom, otkud biste vi to znali? Doduše, ovdje se odmah sazna i kad muha proleti... takvo vam je ovo mjestance! Ipak, upozorio sam vas i možete mi biti zahvalni. E pa, do viđenja — vjerojatno na onom svijetu. E, još nešto da vam kažem: prema vama, doduše, nisam bio sasvim pošten jer... zašto bih radio protiv svojih interesa, recite, molim vas lijepo, i sami? Da radim u vašu korist? Pa ja sam njoj posvetio svoju »Ispovijed« (zar niste to znali?). I još kako je primila moju posvetu! He-he! Ali prema njoj sam bio pošten, njoj nisam ništa skrivio, a ona me je osramotila i navela na tanak led... Uostalom, nisam ni vama ništa skrivio; ako sam joj i spominjao one »ogriske« i sve nešto u tom smislu, zato sam vam sad, zauzvrat, javio i dan, i sat, i mjesto sastanka, i otkrio vam svu tu igru... iz kivnosti, naravno, a ne iz velikodušnosti. Zbogom, blebećem kao kakav mucavac ili sušičavac; pazite, dakle, poduzmite neke korake, i to što prije, ako ste uopće zavrijedili da vas zovu čovjekom. Sastanak je večeras, to je sigurno.

Ipolit pođe prema vratima, ali ga knez zovne pa Ipolit zastane na pragu.

— Aglaja Ivanovna će, dakle, po vašem pričanju, doći danas sama do Nastasje Filipovne? — upita ga knez. Na obrazima i čelu izbile mu crvene mrlje.

— Ne znam sasvim točno, ali bit će da je tako — odgovori Ipolit i napola se okrene. — Pa drukčije i ne može biti. Neće valjda Nastasja Filipovna k njoj? A ne mogu se ni kod Ganečke sastati jer mu u kući, tako reći, leži mrtvac. Što velite za generala?

— Pa već zato ne može od svega toga ništa biti! — prihvati knez. — Kako bi ona uopće otišla od kuće, sve kad bi i htjela? Vi znate... kakav je red u toj kući: ona nikako ne bi mogla otići sama do Nastasje Filipovne; to je besmislica!

— Ama, čujte, kneže, nitko ne skače kroz prozor, ali kad izbije požar, onda će, bome, i najveći džentlmen i najveća dama skočiti kroz prozor. Kad pritisne nužda, nema se kud, onda će i naša

gospodična otići lijepo do Nastasje Filipovne. A zar njih, te vaše gospodične, baš nikud ne puštaju?

— Ne, nisam to mislio...

— A ako niste to mislili, onda treba samo da iziđe iz kuće i pođe ravno preda se, pa makar se više i ne vratila kući. Ima prilika i kad se lađe spaljuju, pa se čovjek i kući ne vraća: život se ne sastoji samo od doručaka, ručkova i kneza Š. Meni se čini da vi Aglaju Ivanovnu smatrate za šiparicu ili učenicu iz internata; već sam joj i to rekao; i mislim da se slaže sa mnom. Čekajte je oko sedam ili osam sati... Da sam na vašem mjestu, poslao bih nekoga onamo da stražari i uvreba baš onaj trenutak kad bude izišla iz kuće. Pa eto, pošaljite bar Kolju, on će drage volje vrebati, vjerujte mi, naime, radi vas... jer, sve je to relativno... Ha-ha!

Ipolit ode. Knez nije imao razloga da ikog zamoli da vreba Aglaju, sve da je i htio pristati na tako što. Sad mu je bilo gotovo jasno zašto mu je Aglaja naložila da se ne miče od kuće: možda je htjela svratiti po njega. Uostalom, možda, opet nije htjela da se on ondje pojavi, pa mu je zato naložila da se ne miče od kuće... I to je bilo moguće. U glavi mu se vrtjelo; cijela se soba okretala oko njega. Legne na divan i sklopi oči.

Bilo kako mu drago, mora se napokon odlučiti, jednom zasvagda. Ne, knez nije držao Aglaju za šiparicu ni za učenicu iz internata; osjećao je da je već odavno strepio upravo od takvog nečeg; ali zašto ona želi da se sastane s njom? Podiđoše ga žmarci po cijelom tijelu; opet bijaše u vrućici.

Ne, ne drži on nju za dijete! Užasavao se od nekih njenih nazora u posljednje vrijeme, od nekih njenih riječi. Gdjekad mu se činilo da se ona nekako isuviše svladava, isuviše obuzdava, i prisjećao se kako ga je to plašilo. Sve je te dane nastojao, doduše, da ne misli o tome, tjerao je od sebe crne misli, ali što se krilo u onoj njenoj duši? To ga je pitanje odavno mučilo, iako je vjerovao u tu dušu. I eto, sve to mora još danas izbiti na vidjelo i razriješiti se. Grozna pomisao! I opet — »ona žena«! Zašto mu se oduvijek činilo da će ona žena pojaviti upravo u posljednji čas i iskidati mu cijelu sudbinu kao trulu nit? Da mu se oduvijek tako činilo, u to je sad bio spreman da se zakune, iako je bio, tako reći, u bunilu. A što je u posljednje vrijeme nastojao nju zaboraviti, to je bilo samo zato što se nje i bojao. I što

sad: voli li on tu ženu ili je mrzi? To pitanje nije danas još nijednom zadao sam sebi; što se toga tiče, srce mu je čisto: zna koga voli... Nije se toliko bojao njihova sastanka, ni neobičnosti ni razloga tom sastanku, razloga koji nije poznavao, ni posljedica, kakve god one bile — koliko se bojao same Nastasje Filipovne. Tek se poslije, nakon nekoliko dana, sjetio kako su mu se u tim grozničavim satima gotovo neprestance priviđale njene oči, njen pogled, kako mu se pričinjalo da čuje njene riječi — čudne neke riječi, iako mu je malo šta ostalo u sjećanju od tih grozničavih i žalostivih sati. Jedva da je upamtio, primjerice, kako mu je Vera donijela ručak i kako je ručao, nije se mogao sjetiti je li spavao poslije ručka ili nije. Samo je znao da je posve jasno počeo razabirati sve oko sebe te večeri istom onog trenutka kad je Aglaja iznenada stupila na verandu, a on skočio s divana i došao do sredine prostorije idući joj u susret: bilo je sedam i četvrt. Aglaja je bila sama samcata, odjevena jednostavno i nekako na brzu ruku, zaogrnuta laganom pelerinom. U licu je bila blijeda kao i prošli put, a oči joj se caklile jarkim i suhim sjajem; takva izraza u njenim očima nije nikad prije vidio. Pomno ga je promotrila.

— Vidim da ste potpuno spremni — napomene tiho i nekako smireno. — Obučeni ste i šešir vam je u rukama; netko vas je, dakle, obavijestio, a znam i tko: Ipolit?

— Jest, rekao mi je... — promrsi knez, više mrtav nego živ.

— Pa, hajdemo onda: znate da me morate svakako pratiti. Valjda ste se oporavili toliko da možete izići?

— Mogu, ali... je li to u redu?

Učas umukne i ništa više ne mogaše izustiti. To je bio njegov jedini pokušaj da zadrži tu ludu djevojku, a zatim pođe za njom kao kakav rob. Koliko su mu god misli bile mutne, ipak je bio načistu s tim da bi ona i bez njega otišla onamo, pa da, prema tome, svakako mora poći za njom. Slutio je koliko je snažna njena odlučnost; nije bilo u njegovoj moći da obuzda tu divlju težnju. Išli su šutke, cijelim putem nisu progovorili gotovo ni riječi. Samo je zapazio da ona dobro poznaje put, a kad on htjede da pođu jednom okolnom uličicom koja je bila pusta, pa joj to i predloži, ona ga sasluša kao da napreže pažnju i otržito odgovori: »Svejedno!« Kad su već bili nadomak kući Darje Aleksejevne (velikoj i staroj drvenoj kući), iz nje iziđu jedna nagizdana dama i jedna mlada gospođica; obje sjedoše u

divnu kočiju što ih je čekala pred kućom, smijući se na sav glas i razgovarajući, a da se nisu ni obazrele na dolaznike, kao da ih uopće ne primjećuju. Tek što kočija ode, otvoriše se vrata po drugi put, i Rogožin, koji ih je čekao, pusti kneza i Aglaju unutra pa zatvori za njima vrata.

— U cijeloj kući nema nikog osim nas četvoro — pripomene glasno, pa čudno pogleda kneza.

Već u prvoj sobi čekala ih je Nastasja Filipovna, također sasvim jednostavno odjevena, sva u crnini; ustane da ih dočeka, ali se ne osmjehne i uopće ne pruži knezu ruku.

Svojim upornim i nemirnim pogledom nestrpljivo se zapilji u Aglaju. Sjedoše podalje jedna od druge, Aglaja na divan u kutu, a Nastasja Filipovna do prozora. Knez i Rogozin ne sjedoše, a niti im ponudiše da sjednu. Knez u nedoumici i gotovo bolno pogleda opet Rogožina, ali se Rogozin svejednako smješkale, kao i uvijek. Šutnja potraje još Časak-dva.

Napokon nekakav zlokoban izraz preleti licem Nastasje Filipovne; pogled joj bivaše tvrdokoran, odlučan i gotovo kivan i ni načas se ne odvajaše od gošće. Aglaja je, očito, bila zbunjena, ali ne i uplašena. Kad je ušla, jedva da je pogledala svoju suparnicu i zasad je još neprekidno sjedila oborenih očiju, kao da o nečem razmišlja. Dva-tri puta bacila je, kao slučajno, pogled po sobi: na licu joj se jasno ocrta izraz gađenja, baš kao da se boji da se ne uprlja. Mehanički je popravljala na sebi odjeću i jednom se čak uznemireno pomakla prema kraju divana. Teško da je i sama znala što čini, ali je ta nesvjesnost bila još uvredljivija. Napokon odlučno i otvoreno pogleda u oci Nastasji Filipovnoj i odmah jasno pročita sve što sijevaše u ozlojeđenim očima njene suparnice. Žena je razumjela ženu; Aglaja zadrhta.

— Vi, naravno, znate zašto sam vas pozvala — izusti napokon, ali vrlo tiho, pa čak i zastane dva-tri puta u toj kratkoj rečenici.

— Ne znam, nemam pojma — odgovori Nastasja Filipovna hladno i otržito.

Aglaja pocrveni. Možda joj se odjednom učinilo strahovito čudnim i nevjerojatnim da sad sjedi tu s tom ženom, u kući »te žene«, i da traži od nje odgovor. Kad ču glas Nastasje Filipovne, kao da je svu prođe drhtavica. Sve je to, naravno, »ta žena« zapazila.

— Sve vi i te kako dobro razumijete... samo se pravite da ne razumijete — gotovo prošapta Aglaja gledajući mrko u pod.

— Zašto bih se pravila? — ovlaš se osmjehne Nastasja Filipovna.

— Želite iskoristiti moj položaj... što sam u vašoj kući — nastavi Aglaja smiješno i nespretno.

— Za taj ste položaj krivi vi, a ne ja! — plane najednom Nastasja Filipovna. — Nisam ja vas pozvala, nego vi mene, ali još ne znam zašto.

Aglaja uznosito digne glavu.

— Pripazite malo na svoj jezik; nisam došla da se borim s vama tim vašim oružjem...

— A! Ipak ste, dakle, došli da se »borite«? A ja sam, vidite, mislila da ste ipak malo — produhovljeniji...

Gledale su se sad ne prikrivajući više mržnje. Jedna je od tih žena bila ona ista koja je, koliko jučer, pisala drugoj onakva pisma. Ali, eto, sad se sve rasulo u prah, pri prvom sastanku i nakon prvih riječi. Kako je to bilo moguće? Pa ipak, kao da nitko od njih četvoro koji su bili u toj sobi nije držao da je to čudno. Knez koji još jučer ne bi bio nipošto povjerovao da bi tako što mogao čak i sanjati, stajao je sad, gledao i slušao kao da je sve to već odavno naslućivao. Najfantastičniji san prevratio se najednom u javu što se posve jasno ocrtavala. Jedna je od tih žena već toliko prezirala u tom času onu drugu i toliko joj je to željela pokazati (možda je samo radi toga i došla, kako sutradan reče Rogožin) da nikakva unaprijed prihvaćena zamisao, koliko god ona druga žena bila hirovita, poremećena uma i bolesne duše, ne bi zacijelo mogla odoljeti tom pakosnom, posve ženskom preziru svoje suparnice. Knez bijaše uvjeren da Nastasja Filipovna neće sama spomenuti svoja pisma; po njenim užagrenim očima dosjetio se koliko je sad stoje ta pisma, a dao bi i sam pola života da ih ni Aglaja ne spomene.

Međutim, Aglaja kao da se odjednom pribra i zagospodari samom sobom.

— Niste me dobro shvatili — reče — nisam došla da se s vama... svađam, iako vas ne volim. Ja sam... ja sam došla do vas... da porazgovaramo kao ljudi. Kad sam vas zvala, bila sam već odlučila o čemu ću govoriti s vama, i neću odustati od svoje nakane, pa makar

me uopće ne razumjeli. To će biti gore po vas, a ne po mene. FItjela sam vam odgovoriti na ono što ste mi pisali, i to odgovoriti ovako osobno jer mi se tako činilo zgodnijim. A sad čujte moj odgovor na sva ona vaša pisma: meni se knez Lav Nikolajevič smilio prvi put onog dana kad sam se upoznala s njim i kad sam poslije doznala što je sve doživio kod vas one iste večeri.

Smilio mi se zato što je tako prostodušan čovjek i što je u svojoj bezazlenosti povjerovao da bi mogao biti sretan... sa ženom.. kao što ste vi. Dogodilo se ono čega sam se i bojala: vi ga niste mogli zavoljeti, samo ste ga izmučili i ostavili. Niste ga mogli zavoljeti zato što ste odveć oholi... ne, niste oholi, nisam dobro rekla, nego zato što ste tašti... ma, niste čak ni to, nego ste samoživi toliko... da to graniči s ludilom, o čemu svjedoče i vaša pisma što ste ih uputili meni. Vi njega, tako priprostog, niste mogli zavoljeti, i možda ste ga čak u sebi prezirali i rugali mu se. Mogli ste zavoljeti jedino svoju sramotu i neprestanu misao o tome kako ste osramoćeni i kako su vam učinili nažao. A da ste bili manje osramoćeni, bili biste još nesretniji. (Aglaja je uživala izgovarajući ove riječi koje su joj čak malo prebrzo navirale, a koje je već odavno bila smislila i pripremila, još onda kad nije ni sanjala o današnjem sastanku; pakosnim je pogledom pratila učinak tih riječi na licu Nastasje Filipovne, licu iskrivljenom od uzbuđenja.) Sjećate se — nastavi — kako mi je tada napisao ono pismo; rekao mi je da vi znate za to pismo i da ste ga čak i pročitali? Iz tog sam pisma sve shvatila, i to dobro shvatila; nedavno mi je i sam to potvrdio, to jest sve ovo što vam sad govorim, štoviše, od riječi do riječi. Nakon tog pisma sam čekala. Pogodila sam da ćete vi opet doći ovamo jer ne možete bez Petrograda: još ste premladi i prelijepi za provinciju... Uostalom, ni ove riječi nisu moje — nadoda i strašno porumeni, i od tog časa rumeninilo joj nije više silazilo s lica, sve dok nije ušutjela. — Kad sam opet ugledala kneza, osjetila sam zbog njega bol i uvredu. Nemojte se smijati; ako se budete smijali, niste vrijedni da to shvatite...

— Pa, vidite valjda da se ne smijem — izusti Nastasja Filipovna turobno i ozbiljno.

— Uostalom, svejedno mi je, smijte se koliko god hoćete. Kad sam ga počela sama ispitivati, rekao mi je da vas već odavno ne

voli, da mu je čak i svaki spomen na vas mučan, ali da vas žali i, kad god vas se sjeti, osjeti kako mu je srce »zauvijek probodeno«. Moram vam još reći da nisam u životu srela čovjeka koji bi mu bio ravan po plemenitoj prostodušnosti i beskrajnom povjerenju u ljude. Uvidjela sam poslije njegovih riječi da ga može prevariti tko god hoće, i da će on oprostiti svakome tko ga prevari, i eto, baš sam ga zato i zavoljela...

Aglaja ušuti načas, kao da je iznenađena, kao da samoj sebi ne vjeruje da je mogla izustiti takvu riječ, ali u isti mah bljesne joj u oku gotovo neizmjerna oholost, kao da joj je sad već potpuno svejedno, pa makar se »ta žena« sad odmah podsmjehivala tom njenom priznanju što joj se otelo.

— Sad sam vam sve rekla, pa ste valjda napokon shvatili što želim od vas?

— Možda sam i shvatila, ali recite mi sami — tiho joj odgovori Nastasja Filipovna.

Aglaji se lice zažari od gnjeva.

— Željela sam doznati od vas — izusti odrješito i odmjereno — kojim se pravom miješate u njegove osjećaje prema meni? Kako ste se usudili da mi pišete pisma? Kojim pravom izjavljujete svaki čas, i njemu i meni, da ga volite, kad ste ga sami ostavili i pobjegli od njega onako uvredljivo i... sramotno?

— Nisam ja izjavljivala ni njemu ni vama da ga volim — jedva nekako protisne Nastasja Filipovna. — Ali... dobro ste rekli da sam pobjegla od njega... — doda jedva čujno.

— Kako niste izjavljivali »ni njemu ni meni«? — uzvikne Aglaja. — A vaša pisma? Tko vas ie molio da nas združujete i da mene nagovarate da se udam za njega? Zar to nije ljubavna izjava? Zašto nam se sad namećete? Isprva sam mislila da svojim uplitanjem, naprotiv, želite izazvati u meni odbojnost prema njemu, zato da ga ostavim, ali sam se tek poslije dosjetila jadu: naprosto ste uobrazili sebi da tim svojim izmotavanjem činite nekakav velik pothvat... A, eto, kako ste ga mogli voljeti kad toliko volite svoju taštinu? Zašto niste jednostavno otišli odavde, mjesto što ste mi pisali ona smiješna pisma? Zašto se sad ne udate za čestita čovjeka koji vas toliko voli i koji vam je učinio čast time što vas je zaprosio? Potpuno je jasno zašto: ako se udate za Rogožina, kakva će vam onda uvreda ostati?

Dapače, bit ćete isuviše počašćeni! Jevgenij Pavlič je rekao o vama da ste pročitali previše pjesama i da ste »suviše načitani za svoj… položaj«; da ste knjiški moljac i besposličarka; dodajte tome još svoju taštinu, i eto vam svih vaših pobuda...

— A vi niste besposličarka?

Suviše naglo, suviše naprasito dospio je razgovor do ove nenadane točke, nenadane zato što je Nastasja Filipovna, kad je odlazila u Pavlovsk, još o nečem sanjarila, premda je, naravno, više slutila zlo nego dobro; Aglaju je pak u jednom trenutku ponijela njena težnja, pa kao da se sunovratila s visine, nije mogla odoljeti užasnoj nasladi da se sveti. Nastasja Filipovna se čak iznenadila kad je vidjela takvu Aglaju; gledala ju je i kao da nije vjerovala sama sebi; u prvi mah nikako se nije mogla snaći. Pa bila to žena koja je pročitala previše pjesama, kao što je zaključio Jevgenij Pavlovič, ili koja je naprosto šenula pameću, kao što je mislio knez, bilo ovako ili onako, ta je žena — gdjekad vrlo cinična i drzovita — uistinu bila kudikamo stidljivija, nježnija i lakovjernija nego što bi čovjek mislio. Bilo je, doduše, u nje mnogo knjiškog, sanjarskog, povučenog i mušičavog, ali isto tako snažnog i dubokog... Knezu je to bilo jasno, na njegovu se licu ogledaše patnja. Aglaja to opazi i uzdrhta od mržnje.

— Kako se usuđujete tako razgovarati sa mnom? — reče neopisivo uznosito, odgovarajući na riječi Nastasje Filipovne.

— Vjerojatno me niste dobro čuli — začudi se Nastasja Filipovna. — Što sam vam to rekla?

— Ako ste htjeli biti poštena žena, zašto onda niste ostavili svoga zavodnika, Tockoga, jednostavno... bez teatarskih predstava? — reče Aglaja, iz neba pa u rebra.

— Što vi znate o mojim prilikama da biste me smjeli osuđivati? — uzdrhta Nastasja Filipovna i strašno problijedi.

— Znam to da se niste zaposlili, nego da ste otišli s bogatašem Rogožinom kako biste izigravali palog anđela. Ne čudim se što se Točki htio ubiti zbog palog anđela!

— Ostavite vi to! — reče Nastasja Filipovna gadljivo i nekako bolno. — Vidim da ste me shvatili onako kao što bi me shvatila sobarica Darje Aleksejevne, koja se nedavno parničila pred mirovnim sucem sa svojim zaručnikom. Pa i ona bi me shvatila bolje od vas...

— Vjerojatno je poštena djevojka i živi od svog rada. Zašto tako prezirno govorite o toj sobarici?

— Ne govorim prezirno o radu, nego o vama kad vi govorite o radu.

— Da ste htjeli biti pošteni, mogli ste otići u pralje!

Obadvije ustadoše i, blijede, gledahu jedna drugu.

— Prestanite, Aglaja! To ipak nije pravo — uzvikne knez nekako očajnički. Rogožin se nije više smješkao, nego ih je slušao stisnutih usana i prekriženih ruku.

— Eto, pogledajte je — reče Nastasja Filipovna dršćući od gnjeva — pogledajte tu gospojicu! A ja mislila da je anđeo! Jeste li vi to bez guvernante izvoljeli doći do mene Aglaja Ivanovna?... A hoćete li... hoćete li da vam sad kažem otvoreno, bez uljepšavanja, zašto ste izvoljeli doći do mene? Prepali ste se, eto zašto ste došli.

— Vas se prepala? — priupita je Aglaja izbezumljena od naivna i drska čuđenja što se ta žena usuđuje tako govoriti s njom.

— Mene, jasno! Bojite me se kad ste odlučili da dođete do mene. A koga se bojiš, toga ne prezireš. Kad se samo sjetim koliko sam držala do vas, sve do ovog časa! Znate li zašto me se bojite i što vam je sad glavni cilj? Htjeli ste se osobno osvjedočiti: voli li on više mene mene nego vas, jer ste dozlaboga ljubomorni...

— On je već meni rekao da vas mrzi... — jedva promuca Aglaja.

— Možda; možda ga ja i nisam vrijedna, samo... samo mislim da ste sad slagali! Ne može on mene mrziti i nije vam to mogao reći! Uostalom, spremna sam da vam oprostim... s obzirom na vaš položaj... samo, ipak sam imala bolje mišljenje o vama; mislila sam da ste i pametniji, pa i da ste ljepši, bogami!... A sad, uzmite si to svoje blago... eto varti ga, gleda vas i nikako ne može da dođe k sebi, uzmite si ga, ali pod jednim uvjetom: gubite se odmah odavde! Ovog časa!...

Pa se svali u naslonjač i brižne u plač. Ali odjednom joj nešto novo bljesne u očima, te pozorno i netremice pogleda Aglaju i ustane iz naslonjača.

— A hoćeš li da sad... za-po-vjedim, čuješ li, da samo njemu za-po-vjedim, pa da te on ovog časa ostavi i ostane zauvijek uza me, i da me uzme za ženu, a ti da otperjas sama kući? Hoćeš li, hoćeš li?

— vikne kao mahnita, gotovo ni sama ne vjerujući, možda, da je mogla izgovoriti takve riječi.

Aglaja uplašeno jurne prema vratima, ali zastane pred njima kao ukopana, slušajući dalje.

— Hoćeš li da otjeram Rogožina? Mislila si da sam se vec i vjenčala s Rogožinom samo da tebi ugodim? Evo, sad tu pred tobom mogu viknuti: »Odlazi, Rogožine!« a knezu teci »Sjećaš li se što si mi obećao?« Bože moj! Zašto sam se ovoliko ponizila pred njima? Pa zar me nisi ti sam, kneže, uvjeravao kako ćeš poći za mnom, što god mi se dogodilo, i kako me nikad nećeš ostaviti; kako me voliš, i kako mi sve opraštaš, i kako me po — poš — Jest, i to si rekao! A ja sam, samo da te oslobodim obaveze, pobjegla od tebe, ali sad neću! Zašto se ona prema meni vlada kao prema razvratnici? Pitaj Rogožina jesam li razvratnica, on će ti najbolje reći! I sad, pošto me je osramotila, i to još tu, na tvoje oči, zar ćeš mi i ti okrenuti leđa i otići lijepo s njom ispod ruke? Ma prok-let bio poslije toga jer sam jedino u tebe vjerovala. Odlazi, Rogožine, ne trebam te! — vikala je gotovo izbezumljeno, jedva istiskujući riječi iz sebe, izobličena lica i osušenih usana, ne vjerujući, očito, ni sama tom svom razmetanju, ali u isto vrijeme želeći da bar još koju sekundu produži ovaj trenutak i zavara samu sebe. Ta je provala bila toliko snažna da je ona mogla i umrijeti, ili se bar tako učinilo knezu. — Evo ga, gledaj! — dovikne napokon Aglaji upirući prstom u kneza. — Ako mi sad ne priđe, ne prihvati me, a tebe ne ostavi, onda ga uzmi sebi, prepuštam ti ga, ne trebam ga…

I ona i Aglaja zastadoše, kao da nešto čekaju, i obje se kao lude upiljiše u kneza. Ali on možda i nije pojmio koliko je taj izazov snažan, čak bi se moglo pouzdano reći da nije pojmio. Samo je vidio pred sobom očajničko, bezumno lice koje mu je, kako se jednom izlanuo pred Aglajom, »jednom zasvagda probolo srce«. Nije mogao odoljeti da se ne obrati Aglaji umolno i prijekorno, pokazujući na Nastasju Filipovnu:

— Ma kako možete! Pa, ona je... tako nesretna!

Ali je samo toliko mogao izgovoriti jer je zanijemio pred Aglajinim groznim pogledom. U tom pogledu bijaše toliko patnje, a u isti mah beskrajno mnogo mržnje, da knez samo pljesne rukama, vrisne i pohrli prema njoj, ali je već bilo kasno! Ona nije mogla podnijeti čak

nijednog časka njegova krzmanja: pokrila je lice rukama, uzviknula: »Oh, bože moj!« i pojurila iz sobe, a za njom Rogožin da joj otkračuna vrata.

Potrči i knez, ali ga na pragu obujmiše nečije ruke. Onako utučena, iskrivljena lica, Nastasja Filipovna gledaše ga netremice i micaše pomodrelim usnama pitajući ga:

— Ideš za njom? Za njom?...

I klone mu obeznanjena na ruke. On je pridigne, unese u sobu, položi u naslonjač i stane pred njom u nekom tupom iščekivanju. Na stoliću stajaše čaša s vodom; Rogožin se vrati, uze čašu i poprska joj lice vodom; ona otvori oči i časak ništa ne poimaše: ali se odjednom obazre, uzdrhta cikne i pohrli u naručje knezu.

— Moj si! Moj si! — usklikne. — Ode ona ohola gospojica? Ha-ha-ha! — smijaše se histerično. — Ha-ha-ha! I toj sam ga gospojici htjela dati? A zašto? Radi čega? Baš sam bila luda! Luda... Gubi se, Rogožine, ha-ha-ha!

Rogožin ih netremice pogleda, ne reče ni riječi, uze šešir i iziđe. Nakon deset minuta knez je sjedio uz Nastasju Filipovnu, nije odvajao očiju od nje i milovao joj objema rukama glavu i lice, kao nejaku djetetu. Smijao se čim bi se ona nasmijala, i bio spreman zaplakati čim bi ona zaplakala. Ništa nije govorio, samo je pozorno slušao njeno isprekidano, zaneseno i nesuvislo tepanje, jedva da je što razumio, ali se mirno smiješio; čim bi mu se učinilo da joj je opet teško ili da plače, da nešto prigovara ili jadikuje, odmah bi joj opet počeo milovati glavu i nježno gledati obraze, tješeći je i smirujući kao dijete.

IX

Prošle su dvije sedmice od događaja ispričanog u prošlom poglavlju, a položaj osoba iz naše pripovijesti toliko se izmijenio da nam je neobično teško nastaviti pripovijedanje bez posebnih objašnjenja. Pa ipak, nekako slutimo da se moramo ograničiti na jednostavno izlaganje činjenica, po mogućnosti bez posebnih objašnjenja, i to iz posve jednostavna razloga: zato što smo zbog mnogo čega i sami na muci kako da protumačimo ono što se zbilo. Takvo upozorenje zacijelo će se čitatelju učiniti neobično čudnim i

nejasnim: kako se može pripovijedati nešto o čemu čovjek nema prečišćenih pojmova pa ni svoga mišljenja? Da ne bismo zapali u još nezgodniji položaj, najbolje će biti da pokušamo objasniti na primjeru što mislimo, pa će možda dobrostivi čitatelj shvatiti zbog čega smo zapravo na muci, pogotovo što taj primjer neće biti nikakvo zastranjenje, nego, naprotiv, izravan i neposredan nastavak naše pripovijesti.

Nakon dvije sedmice, to jest već negdje na početku srpnja, pa i u toku tih dviju sedmica, život se našeg junaka, a navlastito posljednji događaj u njegovu životu, pretvorio u čudnu, vrlo zabavnu i gotovo nevjerojatnu, a u isti mah posve zbiljsku aferu, koja se malo-pomalo prepričavala po svim ulicama u blizini ljetnikovaca Lebedeva, Pticina, Darje Aleksejevne i Jepančinovih, ukratko, gotovo po cijelom gradiću, pa i po okolici. Gotovo cijelo društvo — domaći ljudi, ljetni gosti, oni koji su dolazili slušati glazbu — svi su pričali o jednom te istom događaju, u tisuću različitih varijanata, kako je jedan knez izazvao skandal u poštenoj i uglednoj kući i ostavio djevojku iz te kuće, djevojku s kojom je već bio zaručen, jer se zanio poznatom djevojčurom, pa je razvrgnuo sva svoja prijašnja poznanstva i, bez obzira na sve, bez obzira na prijetnje, bez obzira na ogorčenje javnosti, namjerava da se za koji dan vjenča s obeščašćenom ženom, ovdje, u samom Pavlovsku, otvoreno, javno, visoko uzdignuta čela, gledajući svima ravno u oči. Ta je afera bila toliko začinjena skandalima, toliko je u nju bilo upleteno poznatih i uglednih osoba, toliko su je iskitili kojekakvim fantastičnim i zagonetnim primjesama, a, u drugu ruku, u njoj su bile izložene takve neoborive i opipljive činjenice da se zaista nije moglo ništa zamjeriti općoj radoznalosti i ogovaranju. Najvjestije, najdomišljatije a ujedno i najvjerodostojnije tumačenje poteklo je od nekolicine ozbiljnih lajavaca, iz onog sloja razboritih ljudi koji svagda, u svakom društvu, hitaju da ponajprije drugima razjasne neki događaj, što smatraju za svoj životni poziv, a počesto i za utjehu. Prema njihovu tumačenju, taj mladić iz dobre obitelji, knez, moglo bi se reći bogat, luckast, ali demokrat i zadojen modernim nihilizmom (što ga je iznio na vidjelo gospodin Turgenjev[152]), mladić koji jedva da zna govoriti ruski, zaljubio se u kćerku generala Jepančina i uspio izboriti da ga primaju

u kući kao zaručnika. Međutim, knez se ponio otprilike isto onako licemjerno kao i onaj bezbožnik, francuski sjemeništarac, o kojem su nedavno pisale novine, koji se navlaš zaredio za svećenika, navlaš molio da ga zarede, obavio sve potrebne obrede, klanjao se na sve strane, cjelivao, prisezao i tako dalje, a sutradan javno izvijestio svoga biskupa pismom da ne vjeruje u Boga, i drži da je nepošteno varati narod i živjeti na njegovoj grbači, pa se odriče svog jučerašnjeg zaređenja i pismo objavljuje u liberalnim novinama. Pričalo se kako je knez navlas čekao svečano primanje za uzvanike kod roditelja svoje zaručnice, gdje su ga predstavili mnogim uglednicima, da bi tu na sav glas, pred svima, iznio svoje nazore, ispsovao velikodostojnike, javno se i uvredljivo odrekao svoje zaručnice i, opirući se slugama što su ga izvodile, razbio divnu kinesku vazu. Tome su još dodavali, kao karakteristiku suvremenog morala, kako je taj smušeni mladić zaista volio tu svoju zaručnicu, generalsku kćerku, ali se odrekao nje iz pukog nihilizma i radi skandala, kako ne bi uskratio sebi zadovoljstvo da se pred cijelim otmjenim svijetom oženi propalom ženom i time dokaže kako, po njegovu uvjerenju, nema ni propalih ni kreposnih žena, nego da postoji samo slobodna žena; kako ne vjeruje u staru društvenu podjelu, nego samo u »žensko pitanje«. Kako, najposlije, propala žena u njegovim očima vrijedi još više od one koja nije propala. Ovo se tumačenje činilo vrlo vjerojatnim, pa ga je većina ljudi na ladanju prihvatila, pogotovo što su ga potkrepljivale svakidašnje činjenice. Mnogo je toga, doduše, ostalo nerazjašnjeno; pričalo se da je ta sirota djevojka toliko voljela svoga zaručnika, ili, kako neki rekoše, »zavodnika«, da je dojutrila za njim već sutradan pošto ju je bio ostavio, u času dok je bio kod svoje ljubavnice; drum su, naprotiv, tvrdili da ju je navlaš odmamio do svoje ljubavnice, iz pukog nihilizma, to jest da je osramoti i uvrijedi. Bilo kako mu drago, zanimanje za taj događaj raslo je iz dana u dan, pogotovo što nije više bilo nikakve sumnje da će do te sablažnjive svadbe zaista doći.

I, eto, kad bi tko zatražio od nas objašnjenje — ne o nihilističkim primjesama tog događaja, nego naprosto samo o tome u kojoj mjeri ta namjeravana svadba odgovara kneževim zbiljskim željama, kakve su zapravo u tom ternutku bile njegove želje, kako bi se zapravo moglo opisati raspoloženje našeg junaka u tom trenutku, i tako dalje,

i tako dalje, sve ti tom smislu, moramo priznati da bismo bili na velikoj muci kako da odgovorimo. Znamo samo jedno, da je svadba bila zaista uglavljena i da je sam knez ovlastio Lebedeva, Kelera i još nekog Lebedevljeva znanca, kojeg je Lebedev u tu svrhu predložio knezu, da preuzmu svu brigu o tim poslovima, u crkvi i kod kuće; da im je kazao neka ne žale novaca, da je Nastasja Filipovna sama navaljivala da se svadba što prije obavi, da će knezu kumovati Keler, na njegovu osobnu žarku molbu, a Nastasji Filipovnoj Burdovski, koji je objeručke prihvatio tu ponudu, i da je utanačeno da će se svadba održati na početku srpnja. Ali, pored tih, posve točnih pojedinosti, znamo za još neke činjenice koje nas i te kako zbunjuju upravo zato što proturječe onim prethodnima. Imamo ozbiljnih razloga da mislimo, primjerice, da knez, poštoje ovlastio Lebedeva i ostale da se za sve pobrinu, umalo što nije još istog dana zaboravio da ima i ceremonijara, i kumove, i svadbu, pa i da je sve to pospješio i ostavio drugima neka vode brigu, jedino zato da ne mora sam misliti o tome i čak, možda, da sve to što prije zaboravi. A o čemu je onda sam mislio, čega se želio prisjetiti i za čim je težio? Isto tako nema sumnje da ga nitko ni na šta nije prisilio (recimo, Nastasja Filipovna), da je Nastasja Filipovna zaista, pošto-poto htjela da se svadba obavi što prije, i da je svadba bila njena zamisao, a ne kneževa; ali je knez slobodno dao svoj pristanak, čak nekako rastreseno i kao da su ga zamolili za nešto sasvim obično. Takvih neobičnih činjenica mogli bismo vrlo mnogo navesti, ali one ne samo što ne razjašnjavaju nego, pa našem mišljenju, još i otežavaju tumačenje toga događaja, koliko ih god navodili; pa ipak, navest ćemo još jedan primjer.

Tako, recimo, pouzdano znamo da je u toku tih dviju sedmica knez cijele dane i večeri provodio s Nastasjom Filipovnom, da ga je ona vodila sa sobom u šetnju, na promenadne koncerte; da se svaki dan vozikao s njom u kočiji, da bi se zabrinuo čim je ne bi vidio sat vremena (prema tome, po svim tim znacima sudeći, iskreno ju je volio), da ju je slušao sate i sate smiješeći se mirno i krotko o čemu god ona govorila, a da sam nije ništa govorio. Ali isto tako znamo da je u te iste dane više puta, pa i mnogo puta, odlazio nenadano do Jepančinovih, ne krijući to od Nastasje Filipovne, zbog čega ona samo što nije zapadala u očaj. Znamo da ga Jepančinovi, dok su

god bili u Pavlovsku, nisu primali i da mu nikako nisu dopuštali da se sastane s Aglajom Ivanovnom; da je odlazio od njih bez rijeci, ali bi sutradan opet došao, kao da je posve smetnuo s uma da ga jučer nisu htjeli primiti, pa su, naravno, ponovo odbili da ga prime. Isto mko znamo da je oko sat vremena pošto je Aglaja Ivanovna izjurila iz kuće Nastasje Filipovne, a možda i nakon nepuna sata, knez bio već kod Jepančinovih, uvjeren, dakako, da će

Aglaju naći kod kuće, i da je njegov dolazak izazvao neobičnu pometnju i prepast u kući, jer se Aglaja još nije bila vratila, pa su Jepančinovi tek od njega prvi put čuli da je ona otišla bila s njim do Nastasje Filipovne. Pričalo se da su se Lizaveta Prokofjevna, njene kćeri, pa i knez Š. ponijeli tada prema knezu neobično grubo i neprijateljski, i da su već tada žestokim riječima, razvrgnuli poznanstvo i prijateljstvo s njim, pogotovo kad je Varvara Ardalionovna banula Lizaveti Prokofjevnoj i kazala joj da je Aglaja Ivanovna već oko sat vremena kod nje u kući, u strašnu stanju, i nikako neće da se vrati kući. Ovaj je posljednji glas prenerazio Lizavetu Prokofjevu više od svega, ali je bio posve točan: kad je otišla od Nastasje Filipovne, Aglaja bi bila radije umrla nego što bi izišla na oči svojima, pa je stoga pohrlila do Nine Aleksandrovne. Varvara Ardalionovna, pak, smatrala je za potrebno da o svemu tome obavijesti, ne časeći ni časa, Lizavetu Prokofjevnu. I majka i kćeri, sve odmah pohrliše do Nine Aleksandrovne, a za njima i sam otac obitelji, Ivan Fjodorovič, koji se bio netom vratio kući; za njima se otklatio i knez Lav Nikolajevič, usprkos izgonu i osornim riječima; ali po nalogu Varvare Ardalionovne, nisu ga ni ondje pustili do Aglaje. Sve se, inače, završilo tako da je Aglaja, kad je ugledala majku i sestre kako plaču zbog nje i nipošto je ne karaju, pohrlila njima u zagrljaj i ubrzo se vratila s njima kući. Pričalo se, iako ti glasovi nisu bili posve točni, da je Gavrila Ardalionovič i opet bio zle sreće; da je iskoristio priliku, kad je Varvara Ardalionovna trknula bila do Lizavete Prokofjevne pa je ostao nasamu s Aglajom, da zapodjene s njom razgovor o svojoj ljubavi; da je Aglaja slušajući ga, unatoč svem svom jadu i suzama, iznenada udarila u smijeh i zadala mu čudnovato pitanje; bi li on sad odmah, da joj dokaže svoju ljubav, spalio sebi prst na plamenu svijeće? Kažu da je Gavrila Ardalionovič bio zapanjen tim zahtjevom, da se toliko smeo i da mu se na licu

odrazila takva strahovita nedoumica da mu se Aglaja nasmijala u brk, kao da ju je spopala histerija, te je pobjegla od njega gore, do Nine Aleksandrovne, gdje su je roditelji i zatekli. Za taj je događaj knez doznao sutradan od Ipolita. Ipolit nije više ustajao iz postelje i poslao je bio po kneza samo zato da mu to ispriča. Ne znamo kako je taj glas dopro do Ipolita, ali, kad je knez čuo za svijeću i za prst, tako se nasmijao da se čak i Ipolit iznenadio; a onda je knez odjednom uzdrhtao i briznuo u plač... Općenito je tih dana bio vrlo nemiran i neobično smeten, nekako neodređeno i tjeskobno. Ipolit je otvoreno ustvrdio kako misli da knez nije pri zdravoj pameti; ali to se još nikako nije moglo pouzdano kazati.

Iznoseći sve te činjenice koje ne kanimo dalje objašnjavati, nipošto ne želimo opravdati našeg junaka pred čitateljima. Štoviše, potpuno smo spremni pridružiti se i ogorčenju što ga je izazvao prema sebi čak i među svojim prijateljima. Čak je i Vera Lebedeva bila neko vrijeme ogorčena na njega; pa i Kolja je bio ogorčen; bio je ogorčen i Keler, sve dok ga ne izabraše za kuma, a da i ne govorimo o Lebedevu koji je počeo čak i spletkariti protiv kneza, također iz ogorčenja, i to posve iskrena ogorčenja. Ali o tom potom. Općenito se potpuno i svesrdno slažemo s nekim, vrlo uvjerljivim i, štoviše, psihološki dubokim riječima Jevgenija Pavloviča, što ih je on otvoreno i bez okolišanja kazao knezu u prijateljskom razgovoru, šest ili sedam dana nakon onog događaja kod Nastasje Filipovne. Spomenut ćemo uzgred da nisu samo Jepančinovi, nego i svi koji su bili izravno ili neizravno vezani uz obitelj Jepančinovih smatrali za potrebno da potpuno raskrste s knezom. Knez Š. je, na primjer, čak okrenuo glavu na drugu stranu kad je sreo kneza, nije mu ni odzdravio. Međutim, Jevgenij Pavlovič nije se bojao da će se kompromitirati ako posjeti kneza, premda je opet počeo dolaziti svaki dan Jepančinovima, koji su ga, očito, primali još ljepše nego prije. Došao je knezu upravo sutradan nakon odlaska svih Jepančinovih iz Pavlovska. Prije nego što je došao, znao je za sve glasine što se pronose u javnosti, a možda im je donekle i sam kumovao. Knez mu se od srca obradovao i odmah poveo s njim razgovor o Jepančinovima; takav prostodušan i iskren doček potpuno razveže jezik i Jevgeniju Pavloviču, pa on odmah, bez uvijanja, prijeđe na ono glavno.

Knez nije još ni znao da su Jepančinovi otputovali; iznenadi se, problijedi; ali začas zavrti glavom, smeteno i zamišljeno, i prizna da »drukčije nije ni moglo biti«; zatim ga naglo zapita: »A kamo su otputovali?«

Dotle ga je Jevgenij Pavlovič pozorno motrio, i sve ga je to, to jest ta nagla pitanja, njihova prostodušnost i u isto vrijeme nekakva čudnovata otvorenost, uznemirenost i uzbuđenost — sve ga je to nemalo iznenadilo. Inače je ljubazno i potanko o svemu obavijestio kneza, koji mnogo toga još nije znao jer mu je to bio prvi vjesnik iz kuće Jepančinovih.

Potvrdio mu je da se Aglaja zaista bila razboljela i da gotovo tri noći za redom nije ni oka sklopila, da je bila u vrućici da joj je sad bolje i da je izvan svake opasnosti, ali je nervozna, histerična... »Sva je sreća što je u kući potpun mir! Izbjegavaju razgovore o minulim događajima, čak i među sobom, a kamoli pred Aglajom. Roditelji su se već dogovorili o putovanju u inozemstvo, na jesen, odmah nakon Adelaidine svadbe; Aglaja je šutke primila prve nagovještaje o tome.« A možda će i on, Jevgenij Pavlovič, u inozemstvo. Pa i knez Š. otputovat će možda na dva-tri mjeseca, s Adelaidom, ako bude mogao od poslova. Ostat će samo general. Sad su svi oni otišli na svoj posjed u Kolmino, na dvadesetak kilometara od Petrograda, gdje imaju veliku vlasteosku kuću. Belokonska nije još otputovala u Moskvu, i čini se da je navlaš odgodila odlazak. Lizaveta Prokofjevna neprestano je tvrdila da nikako ne mogu ostati u Pavlovsku, nakon svega onoga što se zbilo; on, Jevgenij Pavlovič, obavještavao ju je svaki dan o onome što se priča po gradu. Nikako im nije bilo zgodno ni da se nastane u ljetnikovcu na Jelaginu.

— Pa i zbilja — dometne Jevgenij Pavlovič — recite i sami kako bi mogli sve to podnijeti... pogotovo kad se zna sve što se kod vas svakog trenutka zbiva, u vašoj kući, kneže, i nakon vaših svakodnevnih odlazaka do njih, iako vas nisu htjeli primiti.

— Jest, jest, jest, imate pravo, htio sam samo vidjeti Aglaju Ivanovnu... — zaklima opet knez glavom.

— O, dragi moj kneže — usklikne najednom Jevgenij Pavlovič ganutljivo i turobno — kako ste onda mogli dopustiti... da se sve ono dogodi? Naravno, naravno, sve je to i vas neobično iznenadilo... Jasno mi je da ste se morali zbuniti i... da niste nikako mogli zadržati

ludu djevojku, da to nije bilo u vašoj moći! Ali, morali ste ipak znati koliko se ozbiljno i živo ta djevojka... zanima za vas. Nije vas htjela dijeliti s drugom, a vi... a vi... kako ste mogli ostaviti i upropastiti takvo blago!

— Jest, jest, imate pravo; jest, kriv sam — progovori opet knez neobično tužno. — A znate li da je samo ona, da je samo Aglaja imala takvo mišljenje o Nastasji Filipovnoj... Nitko drugi nije o njoj tako mislio.

— Pa upravo je to ono najgore što u svemu tome nije bilo ničeg ozbiljnog! — uzvikne Jevgenij Pavlovič, koji se bio posve zanio. — Oprostite mi, kneže, ali... ja... ja sam razmišljao o tome, kneže; mnogo sam razmišljao; znam sve što se prije dogodilo, znam sve što je bilo prije pola godine, sve, ali... ništa od svega toga nije bilo ozbiljno! Sve je to bio duševni zanos, tlapnja, fantazija, dim, i zaista su samo strah i ljubomora potpuno neiskusne djevojke mogle to uzeti za nešto ozbiljno.

Tu Jevgenij Pavlovič, sad već bez ikakva ustručavanja, dade maha svom ogorčenju. Razborito, jasno i, ponavljamo, čak psihološki istančano, razvi pred knezom sliku svih njegovih nekadašnjih osobnih odnosa s Nastasjom Filipovnom. Jevgenij Pavlovič je i inače imao izvanredan dar govora, a sad je postao čak i rječit.

— Od samog početka — kazao je — bila je među vama laž; a što se lazju započelo, moralo se lažju i završiti; takav je prirodni zakon. Ne slažem se i čak se ljutim kad vas netko, ama, šta ja znam tko, smatra za idiota; vi ste isuviše pametni da biste bili idiot; ali ste i toliko čudni da niste kao ostali ljudi, priznajte i sami. Došao sam do zaključka da je u osnovi svega što se dogodilo bila, ponajprije, vaša, da tako kažem, prirođena neiskusnost (upamtite, kneže, tu riječ: »prirođena«), a zatim vaša neobična prostodušnost; nadalje, fenomenalno pomanjkanje osjećaja mjere (što ste u više navrata i sami priznali) i, naposljetku, golema naplavina apstraktnih uvjerenja koja vi, u svojoj izvanrednoj čestitosti, jednako držite za prava, prirodna i neposredna uvjerenja! Priznajte i sami, kneže, da se u vaše odnose s Nastasjom Filipovnom od samog početka uvuklo nešto konvencionalno demokratsko (ovako se izražavam da budem kraći), mogli bismo reći općinjenost »ženskim pitanjem« (da budem

još kraći). Jer, poznajem do u tančine cijelu onu čudnovatu i skandaloznu scenu koja se odigrala kod Nastasje Filipovne, kad joj je Rogožin donio one svoje novce. Ako želite, mogu vam analizirati vas osobno, pokazati vas vama samom kao u ogledalu, toliko točno znam što je bilo posrijedi i zašto se sve onako zbilo! Vi ste se, kao mladić, zaželjeli u Švicarskoj domovine, čeznuli ste za Rusijom kao za kakvom nepoznatom, ali obećanom zemljom; pročitali ste mnogo knjiga o Rusiji, knjiga koje su možda izvrsne, ali su vam naškodile; došli ste ovamo puni žara i željni djelatnosti, bacili ste se, da tako kažem, na rad! I eto, već vam prvog dana pričaju tužnu i dirljivu priču o jednoj upropaštenoj ženi, pričaju vama, to jest vitezu, djevcu — pa još o ženi! Tog istog dana vidite tu ženu; opčinjeni ste njezinom ljepotom, fantastičnom, demonskom ljepotom (priznajem da je ljepotica). Dodajte tome svoje živce, dodajte tome svoju padavicu, dodajte tome onu vašu pretrogradsku jugovinu koja uzdrmava živce; dodajte tome cijeli onai dan u vama nepoznatom i, tako reći, fantastičnom gradu, dan kojekakvih susreta i scena, dan neočekivanih poznanstava, dan potpuno neočekivane stvarnosti, dan triju ljepotica Jepančinki i među njima Aglaje; dodajte tome svoj umor, vrtoglavicu; dodajte tome salon Nastasje Filipovne i atmosferu u tom salonu, i... što ste drugo mogli očekivati od sama sebe u tom trenutku, što mislite?

— Jest, jest, jest, jest — klimaše knez glavom, pomalo crveneći. — Jest, moglo bi se reći da je tako; i znate li da zbilja nisam gotovo ni oka sklopio cijele one noći uoči tog dana, u vlaku, pa i prethodne noći, i bio sam vrlo smušen...

— Pa da, naravno, što sam drugo i htio reći? — produži Jevgenij Pavlovič žesteći se. — Jasno je da ste vi, tako reći opijeni zanosom, jedva dočekali priliku da javno iznesete velikodušnu misao kako vi, knez koljenović i neporočan čovjek, ne smatrate nepoštenom ženu koja je osramoćena bez svoje krivnje, krivnjom odvratnog razvratnika iz visokog društva. O, bože, pa to je bar razumljivo! Ali, nije to važno, dragi moj kneže, nego je li tu bilo istine, jesu li vaši osjećaji bili pravi, jesu li bili prirodni, ili je to bio tek puki duševni zanos? Što mislite? Krist je u hramu oprostio ženi, isto takvoj ženi, ali joj nije valjda rekao da dobro čini, da je dostojna svake časti i poštovanja? Pa zar vam nije zdrav razum nakon tri mjeseca rekao što je tu posrijedi? Pa

makar ona sad bila nedužna — neću ništa tvrditi, ne želim ništa tvrditi — ali zar svi oni njeni doživljaji mogu opravdati onakvu njenu nesnosnu, đavolsku oholost, onakav njen bezobrazni, onako žučljivi egoizam? Oprostite, kneže, malo sam se zanio, ali...

— Jest, sve je to moguće; možda imate i pravo... — promrmlja opet knez. — Ona je zaista vrlo ozlojeđena, i imate pravo, naravno, ali...

— Mislite da je vrijedna sažaljenja, to ste htjeli reći, dobri moj kneže? Ali, kako ste mogli iz sažaljenja i radi njena zadovoljstva osramotiti drugu, plemenitu i čednu djevojku, poniziti je pred onim oholim, pred onim kivnim očima? Pa dokle onda sve može ići sažaljenje? Jer, to je ipak bilo nevjerojatno pretjerivanje! Pa kako ste mogli, kad ste voljeli tu djevojku, da je onako ponizite pred njenom suparnicom, da je ostavite radi one druge, na oči toj drugoj, posto ste je već sami bili pošteno zaprosili... pa ipak ste je zaprosili, izjavili joj ljubav pred njenim roditeljima i sestrama! Jeste li vi nakon svega toga još pošten čovjek, dopustite da vas upitam, kneže? I... i zar niste obmanuli tu božanstvenu djevojku kad ste je uvjerili da je volite?

— Jest, jest, imate pravo, ah, osjećam da sam kriv! — reče knez neizrecivo žalosno.

— Ali zar je to dovoljno? — usklikne Jevgenij Pavlovič ogorčeno. — Mislite da je dovoljno samo uskliknuti: »Ah, kriv sam!« Krivi ste, a i dalje tjerate svoje! I gdje vam je onda bilo srce, to vaše »kršćansko« srce? Ipak ste joj vidjeli lice u onom trenutku: pa zar je možda ona manje patila od one, od one vase druge, od one što je izazvala razdor među vama? Kako ste mogli to gledati i dopustiti? Kako?

— Pa... nisam ja ništa dopustio... — promrmlja nesretni knez.

— Kako niste dopustili?

— Pa, bogami, nisam ništa dopustio. Još mi ni sad nije jasno kako se sve to zbilo... ja... ja sam potrčao tada za Aglajom Ivanovnom, ali je Nastasja Filipovna pala u nesvijest; a odonda me nikako ne puštaju do Aglaje Ivanovne.

— Ma svejedno! Morali ste trčati i dalje za Aglajom, premda je ona druga ležala u nesvijesti!

— Jest... jest, morao sam... ali, ona bi umrla! Ubila bi se, ne znate vi nju a... svakako sam mogao poslije sve ispričati Aglaji Ivanovnoj i... Znate, Jevgenije Pavloviču, ipak vidim da ne znate sve. Recite mi zašto me ne puštaju do Aglaje Ivanovne? Ja bih joj sve objasnio. Znate, ni jedna ni druga nisu onda govorile o onom pravom, uopće nisu govorile o onom pravom, zato se to i dogodilo... Nikako vam to ne bih mogao objasniti, ali Aglaji bih možda mogao... Ah, bože moj, bože moj! Spomenuli ste njeno lice u onom času kad je istrčala... O, bože moj, kako se ne bih sjećao! Hajdemo, hajdemo! — potegne najednom Jevgenija Pavloviča za rukav i užurbano skoči na noge.

— Kamo?

— Hajdemo do Aglaje Ivanovne, hajdemo odmah!...

— Ali ona nije u Pavlovsku, rekao sam vam, i zašto bismo išli?

— Ona će shvatiti, ona će sve shvatiti! — mrmljao je knez sklapajući ruke, kao da se moli. — Shvatit će da sve to nije ono pravo, nego nešto potpuno, potpuno drugo!

— Kako potpuno drugo? Pa vi se ipak ženite? Prema tome, tjerate i dalje svoje... Ženite se ili ne ženite?

— Ma da... ženim se; da, ženim se.

— Pa kako onda nije ono pravo?

— Ma nije, nije ono pravo! To, to uopće nije važno što se ja ženim, ništa za to!

— Kako nije važno i ništa za to? Pa nisu valjda i to trice? Ženite se voljenom ženom da je usrećite, a Aglaja Ivanovna to vidi i zna, pa kako onda nije važno?

— Da je usrećim? Ma kakvi! Samo se onako ženim, jer ona to želi, pa i šta onda što se ženim, ja... Ama, svejedno je! Samo ona bi svakako inače umrla. Sad vidim da bi taj njen brak s Rogožinom bio prava ludost! Sad sam sve shvatio što mi prije nije bilo jasno i, znate, kad su onda njih dvije stajale jedna nasuprot drugoj, nisam mogao gledati lice Nastasje Filipovne... Vi ne znate, Jevgenije Pavloviču (tu tajanstveno snizi glas), to nisam još nikom rekao, nikad, čak ni Aglaji, ali nekako ne mogu gledati lice Nastasje Filipovne... Dobro ste maloprije rekli ono o onoj večeri kod Nastasje Filipovne; ali je tu bilo još nešto što niste spomenuli zato što ne znate, a to je da sam joj gledao lice! Već prije podne, na onoj fotografiji, nisam ga mogao

gledati... Eto, na primjer, Vera Lebedeva ima sasvim drugačije oči; ja... ja se bojim lica Nastasje Filipovne! — dometne neobično ustrašeno.

— Bojite se?

— Bojim; ona je luda! — prošapta i problijedi.

— Jeste li sigurni u to? — upita ga Jevgenij Pavlovič neobično radoznalo.

— Jesam, siguran sam; sad sam već siguran; sad sam se, ovih dana, u to dokraja uvjerio!

— Pa što onda radite od sebe? — prestrašeno uzvikne Jevgenij Pavlovič. — Ženite se, dakle, iz nekog straha? Pa tko bi se tu snašao... Možda je i ne volite?

— Kako je ne bih volio, volim je od sveg srca! Pa, ona vam je... dijete; sad je zbilja dijete, pravo dijete! Ama, šta vi znate!

— Au isto ste vrijeme uvjeravali Aglaju Ivanovnu da nju volite?

— Ma jesam, jesam!

— Pa kako to? Valjda biste najradije obadvije voljeli?

— Pa bih, bih.

— Zaboga, kneže, šta to govorite, saberite se!

— Ja bez Aglaje... svakako moram vidjeti Aglaju! Ja ću... uskoro umrijeti dok budem spavao; mislio sam da ću noćas umrijeti u snu. O, kad bi Aglaja znala, kad bi bar sve znala... ali bezuvjetno sve! Jer, tu treba sve znati, to je ono glavno! Zašto ne možemo nikad sve doznati o nekom drugom kad je to potrebno, kad je taj drugi nešto skrivio?... Uostalom, ne znam više što govorim, zapleo sam se; strašno ste me iznenadili... Pa nije valjda i sad u nje onakvo lice kao što je bilo onda kad je izjurila van? Jesam, kriv sam! Najvjerojatnije je da sam svemu ja kriv! Ne znam još pravo što sam skrivio, ali sam kriv... Ima tu nešto što vam ne mogu objasniti, Jevgenije Pavloviču, niti imam riječi, ali... Aglaja Ivanovna će me shvatiti! Oh, oduvijek sam vjerovao da će me ona shvatiti.

— Neće, kneže, neće shvatiti! Aglaja Ivanovna vas je voljela kao žena, kao ljudsko biće, a ne kao... apstraktan duh. Znate šta, jadni moj kneže, najprije će biti da niste nikad voljeli ni jednu ni drugu!

— Ne znam... možda, možda; u mnogo čemu imate pravo, Jevgenije Pavloviču. Neobično ste pametni, Jevgenije Pavloviču; ah, opet me počinje boljeti glava, hajdemo do nje! Kao boga vas molim!

— Ama, kad vam kažem, nije u Pavlovsku, nego u Kolminu.

— Hajdemo onda u Kolmino, hajdemo odmah!

— To je ne-mo-gu-će! — otegne Jevgenij Pavlovič ustajući.

— Čujte, napisat ću joj pismo, a vi joj ga odnesite!

— Nemojte, kneže, nemojte! Oslobodite me takvih molbi, ne mogu!

Rastadoše se. Jevgenij Pavlovič ponese sa sobom čudne dojmove: i po njegovu mišljenju, knez nije bio baš pri zdravoj pameti. I što mu znači ono lice kojeg se boji, a koje toliko voli? A u isto vrijeme možda će i zaista umrijeti bez Aglaje, i Aglaja možda nikad neće ni doznati koliko je voli! Ha-ha! I kako ih to samo obadvije voli? Valjda nekakvim različitim ljubavima? Zanimljivo... Jadni idiot! I što li će sad biti od njega?

X

Knez ipak nije umro prije svadbe, ni na javi ni »u snu«, kao što je nagovijestio Jevgeniju Pavloviču. Možda je zaista spavao loše i sanjao ružne snove, ali po danu, među ljudima, bio je naoko zdrav, i štoviše, zadovoljan, samo što je pokatkad bio vrlo zamišljen, ali i opet samo dok je bio sam. Sa svadbom su žurili; trebalo je da bude oko sedmicu dana nakon posjeta Jevgenija Pavloviča. Uz takvu hitnju, i najbolji kneževi prijatelji, sve da je i imao takvih prijatelja, morali bi dići ruke od pokušaja da »spase« nesretnog luđaka. Govorkalo se da su posjetu Jevgenija Pavloviča donekle kumovali general Ivan Fjodorovič i njegova supruga Lizaveta Prokofjevna. Ali, sve da su njih dvoje, u neizmjernoj dobroti svoga srca, i poželjeli da spase jadnog bezumnika od propasti, morali su se, naravno, ograničiti samo na taj slabašni pokušaj, jer njihov položaj, pa možda čak i njihovi osjećaji prema njemu (što je bilo prirodno), nisu mogli pogodovati nekakvim ozbiljnijim pokušajima. Spomenuli smo da se čak i kneževa najbliža okolina donekle pobunila protiv njega. Vera Lebedeva je, doduše, samo kriomice plakala, a uz to se više zadržavala kod kuće i rjeđe svraćala do kneza nego prije. Kolja je dotle bio zaokupljen očevim pogrebom; starac je umro od druge kapi, oko osam dana nakon prve. Knez je svim srcem sudjelovao u njihovoj žalosti i prvih je dana po nekoliko sati provodio kod Nine

Aleksandrovne; bio je na pogrebu i u crkvi. Mnogi su zapazili kako su ljudi u crkvi i nehotice šapatom dočekivali i ispraćali kneza, to se isto događalo i na ulicama i u parku; kud god bi prolazio ili se vozio u kočiji, razlegao bi se žamor, izgovaralo se njegovo ime, pokazivali su na njega i spominjali Nastasju Filipovnu. Nju su tražili pogledima i na pogrebu, ali je nije bilo. A nije bilo ni kapetanice koju je Lebedev ipak uspio na vrijeme zadržati i obuzdati. Opijelo se snažno i bolno dojmilo kneza; još je u crkvi šapnuo Lebedevu, odgovarajući mu na njegovo pitanje, da je prvi put na pravoslavnom opijelu i da se sjeća samo još jednog opijela iz djetinjstva, u nekoj seoskoj crkvi.

— Jest, molim lijepo, baš kao da tu u lijesu i ne leži onaj isti čovjek koga smo još nedavno izabrali sta stoloravnatelja, sjećate li se, molim lijepo? — šapne Lebedev knezu. — A koga tražite, molim lijepo?

— Nikoga, onako, pričinilo mi se nešto...

— Da ne tražite možda Rogožina?

— Pa zar je tu?

— U crkvi je, molim lijepo.

— A, zato kao da sam primijetio negdje njegove oči — promrmlja knez zbunjeno. — Ali kako... što će on tu? Jesu li ga pozvali?

— Nije im bilo ni nakraj pameti, molim lijepo. Pa oni ga uopće i ne poznaju. Ali ovdje ima svakakvih ljudi, publike. I što se tome toliko čudite? Ja ga sad često viđam; već sam ga valjda četiri puta sreo ovdje u Pavlovsku.

— Ja ga nisam još nijednom vidio... odonda — promrmlja knez.

Budući da mu ni Nastasja Filipovna nije još nijednom rekla da je »odonda« srela Rogožina, knez zaključi da im Rogožin navlas, tko zna zašto, ne izlazi na oči. Cijelog je tog dana bio neobično zamišljen. Međutim, Nastasja Filipovna je bila izvanredno raspoložena cijelog tog dana i cijele večeri.

Kolja se bio pomirio s knezom još prije očeve smrti, pa mu je upravo on predložio da uzme za kumove (kako je svadba bila hitna i neodgodiva) Kelera i Burdovskog. Jamčio je za Kelera da će se pristojno vladati, a možda će im i »dobro doći«, a o Burdovskom nije trebalo ništa ni govoriti jer je bio miran i skroman čovjek. Nina Aleksandrovna i Lebedev napominjali su knezu, kad je već odlučio da se oženi, da svadba ipak ne bi morala biti baš u Pavlovsku, i to

još u jeku sezone, usred ljeta. Čemu tako javno? Zar ne bi bilo bolje u Petrogradu, štoviše, u vlastitu domu? Knezu je bilo posve jasno otkud sve te bojazni; ali im je odgovorio kratko i jednostavno da je takva neopoziva želja Nastasje Filipovne.

Sutradan je došao knezu i Keler, koga su obavijestili da će biti kum. Prije nego što će ući, zastane na vratima, a čim ugleda kneza, podigne uvis desnu ruku s ispruženim kažiprstom i dovikne mu kao da prisiže:

— Više ne pijem!

Zatim priđe knezu, čvrsto mu stisne i prodrma obje ruke i reče da je u prvi mah, naravno, kad je doznao, bio protivan svemu tome, da je to i izjavio za bilijarom, i to ni zbog čega drugog nego zato što se nadao i želio knezu, svaki dan, nestrpljivo, kao pravi prijatelj, da mu žena ne bude ništa manje nego princeza de Rohan, ili barem de Chabot, ali sad i sam uviđa da je knez u najmanju ruku dvanaest puta plemenitiji od svih njih zajedno! Jer, knezu nije do sjaja ni do bogatstva, pa čak ni do počasti, nego samo do — istine! Dobro su poznate sklonosti uglednih osoba, a knez je isuviše naobražen da ne bi mogao i sam biti ugledna osoba, općenito govoreći! »Ali fukara i kojekakav ološ misle drugojačije; u gradu, po kućama, na primanjima, po ljetnikovcima, na promenadnom koncertu, u pivnicama, za bilijarom, ljudi ni o čemu drugom ne pričaju i ne galame nego o tom skorom događaju. Čuo sam da se čak spremaju da vam pod prozorima prirede mačju deračinu, i to, tako da kažemo, prve bračne noći! Ako vam, kneže, zatreba pištolj poštena čovjeka, spreman sam da časno izmijenim s njima jedno pola tuceta kugli prije nego što sutradan ujutro ustanete sa svog bračnog loga.« Još mu je savjetovao, za obranu od velike navale radoznalaca, kad se vrate iz crkve, da u dvorištu pripreme vatrogasno crijevo, ali se Lebedev tome usprotivio. »Raznijeli bi nam kuću na komade kad bi vidjeli vatrogasno crijevo.«

— I taj Lebedev rovari protiv vas, kneže, bogami! Htjeli bi vas strpati pod skrbništvo, možete li to sebi zamisliti, pored svega što imate, pored slobodne volje i para, to jest dviju stvari po kojima se svaki od nas razlikuje od četvoronošca! Čuo sam to na svoje uši, kad vam kažem. To je živa istina!

Knez se prisjeti da je i on nešto slično čuo, ali se, dakako, nije obazirao na to. Pa i sad se samo nasmijao i odmah opet zaboravio. A Lebedev je zaista neko vrijeme nešto radio oko toga; u tog su se čovjeka planovi uvijek rađali kao u nekom nadahnuću, pa se od pretjeranog žara zapletali, granali i udaljavali od prvobitne točke na sve strane; upravo mu je zato malo šta u životu polazilo za rukom. Kad je poslije došao knezu, gotovo već na sam dan vjenčanja, da se pokaje (u njega se uvriježila bila navika da se svagda obraća pokajnički ljudima protiv kojih je rovario, pogotovo kad mu naum ne bi pošao za rukom), kazao mu je da je on rođeni Talleyrand[153] i da mu nije jasno kako je ostao samo Lebedev. Zatim je odao cijelu svoju spletku, koja je neobično zanimala kneza. Prema njegovim riječima, započeo je tako što je najprije potražio ugledne zaštitnike na koje bi se, ako ustreba, mogao osloniti, pa je otišao do generala Ivana Fjodoroviča. General Ivan Fjodorovič bio je u nedoumici, od srca je želio dobro »mladiću«, ali je kazao da njemu, »ni uz najbolju volju da ga spasi, ne bi priličilo da se u to miješa«. Lizaveta Prokofjevna nije htjela ni da ga vidi ni da ga čuje; Jevgenij Pavlovič i knez Š. samo su odmahnuli rukama. Ali on, Lebedev, nije klonuo duhom, nego se posavjetovao s jednim vještim pravnikom, uglednim starkeljom, svojim velikim prijateljem i, tako reći, dobrotvorom, koji je držao da bi se to moglo lako urediti, samo kad bi bilo mjerodavnih svjedoka o kneževoj umnoj poremećenosti i posvemašnjoj neuračunljivosti, a uz to, što je najvažnije, okrilje uglednika. Lebedev nije još bio izgubio nadu, pa je jednom doveo knezu čak i liječnika, također čestita srca, s ordenom svete Ane o vratu, samo zato da, tako reći, ispita teren, da se upozna s knezom pa da najprije neslužbeno, tako reći prijateljski, iznese o njemu svoje mišljenje. Knez se sjećao tog liječnikova posjeta; sjećao se da ga je Lebedev još dan prije toga uvjeravao kako je on, knez, bolestan, a kad je knez odlučno odbio liječničku pomoć, iznenada se Lebedev pojavio s liječnikom, pod izgovorom da upravo dolaze od gospodina Terentjeva, kome je vrlo loše, pa da liječnik ima koješta da kaže knezu o bolesniku. Knez pohvali Lebedeva i neobično prijazno primi liječnika. Odmah povedoše razgovor o bolesnom Ipolitu; liječnik zamoli kneza da mu potanje ispriča kako se Ipolit pokušao ubiti, i

knez ga upravo oduševi svojim pripovijedanjem i tumačenjem tog događaja. Popričaše o petrogradskom podneblju, o bolesti samog kneza, o Švicarskoj, o Schneidern. Razlaganjem Schneiderova načina liječenja i svojim pripovijedanjem, knez je toliko zainteresirao liječnika da je ovaj prosjedio kod njega dva sata; uz to je pušio kneževe izvrsne cigare, a Lebedev ga je ponudio vrlo ukusnim domaćim likerom koji je donijela Vera. Premda je bio oženjen čovjek i otac obitelji, liječnik je obasuo Veru takvim komplimentima da je izazvao njeno duboko ogorčenje. Rastadoše se prijateljski. Kad odoše od kneza, liječnik reče Lebedevu ovako: kad bi još takvima trebali skrbnici, tko bi onda ostao za ulogu skrbnika? A na Lebedevljevo tragično izlaganje o skorašnjem događaju, liječnik lukavo i prijetvorno zavrti glavom i napokon pripomene: da i ne govorimo o tome »kime se sve ljudi ne žene«, »ona zamamna osoba, bar koliko je on Čuo ima, pored neizrecive ljepote, što može već samo po sebi zanijeti imućna čovjeka, još i kapital koji je dobila od Tockoga i Rogožina, bisera i briljanata, šalova i pokućstva, pa taj izbor našeg dragog kneza ne samo što ne odaje nikakvu veliku glupost koja udara u oči, nego čak svjedoči o previjanosti profinjena, otmjena uma i promišljenosti, pa ide, prema tome, u prilog suprotnom zaključku, koji je za kneza i te kako povoljan...« Ova je misao prenerazila Lebedeva, pa je na tome i ostalo, a sad je još dodao knezu: »Ubuduće nećete više od mene ništa drugo dočekati doli odanosti i spremnosti da prolijem i svoju krv; zato sam i došao«.

Tih je posljednjih dana knez bio zabavljen i Ipolitom, koji je vrlo često slao po njega. Stanovao je u blizini, u jednoj kućici; mala djeca, Ipolitov brat i sestra, uživali su u ladanju u najmanju ruku zato što su mogli pobjeći od bolesnika u perivoj; ali sirota kapetanica bila mu je prepuštena na milost i nemilost; knez ih je morao svaki dan rastavljati i miriti, pa ga je bolesnik i dalje nazivao svojom »dadiljom«, a u isto vrijeme kao da nije mogao da ga i ne prezire zbog njegove posredničke uloge. Strašno je zamjerao Kolji što ga uopće ne obilazi, jer se Kolja isprva zadržavao uz oca na samrti, a poslije uz obudovjelu majku. Naposljetku je Ipolit uzeo za metu svojih zabadanja kneževo skorašnji brak s Nastasjom Filipovnom i na kraju ga uvrijedio i upravo izbezumio, pa mu je knez prestao dolaziti. Nakon dva dana osvanula je izjutra kod kneza kapetanica i, sva

uplakana, zamolila kneza neka dođe do njih jer će je onaj živu izjesti. Nadodala je da mu Ipolit želi odati neku veliku tajnu. Knez ode do njih. Ipolit se želio pomiriti s njim, proplakao je, pa se još više rasrdio, ali nije htio pokazati svoju srdžbu. Bilo mu je vrlo loše i po svemu se vidjelo da će uskoro umrijeti. Tajne nije bilo nikakve, osim usrdnih molbi izgovorenih glasom koji se, tako reći, gušio od uzbuđenja (možda i hinjenog), neka se »čuva Rogožina«. »To vam je čovjek koji ne da svoje; nije vam on kao mi, kneže: taj ako šta hoće, ne preza ni od čega...« i tako dalje, i tako dalje. Knez ga poče potanje ispitivati ne bi li doznao kakve činjenice, ali činjenica nije bilo nikakvih osim Ipolitovih osobnih slutnji i dojmova. Ipolit je, na svoje veliko zadovoljstvo, ipak na kraju uspio zaplašiti kneza. Isprva knez nije htio odgovarati na neka njegova izričita pitanja i samo se smješkao na njegove savjete: »Bježite makar i u inozemstvo; ruskih popova ima posvuda, možete se i vani vjenčati«. Međutim, na kraju, Ipolit završi ovom mišlju: »Ama, ja se bojim samo za Aglaju Ivanovnu: Rogožin zna koliko je volite, pa ljubav za ljubav; vi ste njemu preoteli Nastasju Filipovnu, pa bi on mogao ubiti Aglaju Ivanovnu; premda ona nije sad više vaša, ipak bi vam bilo teško, nije li tako?« Postigao je cilj; knez ode od njega posve izbezumljen.

Ta upozorenja na Rogožina bijahu izrečena tek uoči svadbe. Te večeri se knez vidio i s Nastasjom Filipovnom posljednji put prije vjenčanja; ali ga Nastasja Filipovna nije mogla umiriti, nego je, naprotiv, u posljednje vrijeme samo sve više unosila u njega nemir. Prije, to jest još pred nekoliko dana, trudila se svim silama, kad bi bila s njim, da ga raspoloži, strašno se bojala njegova tužna držanja, pokušavala mu čak i pjevati, a ponajčešće mu je pričala sve smiješno što je popamtila. Knez se gotovo svagda tobože srdačno smijao, a gdjekad se i iskreno smijao sjajnom umu i vedrini što su koji put izbijali iz njena pričanja, kad bi se zanijela, a zanosila se često. Čim bi ona vidjela kako se knez smije, čim bi vidjela kakav je učinak proizvela na njega, obuzimaa ju je zanos, pa i ponos. Međutim, sad su njena tuga i zamišljenost rasli gotovo iz sata u sat. Da nije imao ustaljenog; mišljenja o Nastasji Filipovnoj, sve bi mu se sad kod nje činilo zagonetnim i nedokučivim. Ali je iskreno vjerovao da; se ona može još preporoditi. Potpuno je točno kazao Jevgeniju Pavloviču da je voli iskreno i beskrajno, a u njegovoj ljubavi prema

njoj bilo je kao neko nagnuće prema jadnu i bolesnu djetetu koje je teško, pa i nemoguće, ostaviti samom sebi. Nikom nije objašnjavao svoje osjećaje prema njoj, pa i nerado je govorio o njima, kad već nije mogao izbjeći razgovoru; a sa samom Nastasjom Filipovnom nije nikad;, dok bi sjedio s njom, razgovarao o »osjećajima«, baš kao da su se zarekli da neće o tome govoriti. U njihovu običnu, veselu i živahnu razgovoru mogao je svak sudjelovati. Darja: Aleksejevna je poslije pričala kako je cijelo to vrijeme uživala i radovala se gledajući njih dvoje.

Takvo njegovo poimanje duševnog i umnog stanja Nastasje Filipovne oslobađalo ga je donekle i mnogih drugih sumnji. Sad je to bila posve drugačija žena od one koju je poznavao prije tri-četiri mjeseca. Sad ga, na primjer, nisu mučile misli o tome zašto je onda pobjegla od vjenčanja s njim, sva uplakana, sipajući prokletstva i prijekore, a sad najednom sama navaljuje da se što prije vjenčaju. »Valjda se više ne boji da će me upropastiti ako pođe za mene« — mislio je knez. Samopouzdanje, koje se u nje bilo tako naglo rodilo, nije po njegovu mišljenju, moglo biti prirodno. A ni iz puste mržnje prema Aglaji nije se moglo razviti: osjećaji Nastasje Filipovne bili su ipak malo dublji. Pa nije valjda poteklo iz straha da podijeli sudbinu s Rogožinom? Ukratko, svi su ti uzroci, uz neke ostale, mogli imati udjela u tome, ali mu je bilo posve jasno da je zapravo posrijedi ono što je već odavno naslućivao, da njena jadna, bolesna duša nije podnijela kušnje. Sve ga je to, doduše, oslobađalo na neki način sumnji, ali mu nije moglo dati mira i odmora za sve to vrijeme. Gdjekad kao da se trudio da ni o čemu ne razmišlja; reklo bi se da sklapanje braka zaista smatra za nekakvu nevažnu formalnost, jer premalo drži do svoje osobne sudbine. Što se pak tiče prigovora i razgovora kao što je bio onaj razgovor s Jevgenijem Pavlovičem, tu ama baš ništa ne bi znao odgovoriti i osjećao je da upoće nije mjerodavan, pa je stoga i zazirao od takvih razgovora.

Primijetio je, uostalom, da Nastasja Filipovna i te kako dobro zna i shvaća što njemu znači Aglaja. Samo što nije ništa govorila, ali joj je vidio »lice« u časovima kad se, još u početku, spremao otići do Jepančinovih. Kad su Jepančinovi otputovali, baš kao da ju je sunce obasjalo. Koliko je god slabo zapažao i teško se dosjećao što se zbiva oko njega, počela ga je uznemirivati bojazan da Nastasja

Filipovna ne počini kakav skandal da otjera Aglaju iz Pavlovska. Dakako da je Nastasja Filipovna donekle i sama pripomogla da se digne vika i halabuka oko njihove svadbe kako bi napakostila suparnici. Budući da je bilo teško susresti Jepančinove u Pavlovsku, Nastasja Filipovna je jednom sjela s knezom ti kočiju i naložila kočijašu da ih proveze ispod samih prozora njihova ljetnikovca. To je bilo za kneza strašno iznenađenje; kao i obično, dosjetio se jadu kad se više ništa nije moglo popraviti, kad je već kočija prolazila ispod samih prozora. Nije ništa rekao, ali je nakon toga dva dana odbolovao; Nastasja Filipovna nije više ponovila taj pokus. Posljednjih dana prije svadbe često bi utonula u misli. Međutim, na kraju bi svagda nadvladala sjetu i ponovo se raspoložila, ali je bila nekako tiša, nije bila onako bučna, nije bila onako sretna i vesela kao prije, sve donedavno. Knez je udvostručio svoju pažnju. Bilo mu je čudno što nikad nije zapodjela s njim razgovara o Rogožinu. Samo jedanput, pet-šest dana prije svadbe, poručila mu je iznenada Darja Aleksejevna neka odmah dođe jer je Nastasji Filipovnoj naglo pozlilo. Zatekao ju je u stanju što bijaše posve nalik na ludilo: cičala je, drhtala, vikala kako je Rogožin sakriven u vrtu, pokraj njihove kuće, kako ga je maloprije vidjela, kako će je noćas ubiti... zaklati! Cijelog se dana nikako nije mogla umiriti. A te iste večeri, kad je knez načas svratio do Ipolita, kapetanica, koja se bila netom vratila iz grada, kamo je bila otišla po nekim svojim poslovima, ispriča kako joj je tog dana došao bio u Petrogradu Rogožin i ispitivao je o Paviovsku. Na kneževo pitanje kad je točno Rogožin bio kod nje, kapetanica navede gotovo onaj isti sat kad ga je tobože vidjela tog istog dana Nastasja Filipovna u svom vrtu. Pokazalo se, dakle, da je posrijedi obično priviđenje; Nastasja Filipovna je sama otišla do kapetanice da se pobliže raspita, te se zatim potpuno umirila.

Uoči svadbe ostavio je knez Nastasju Filipovnu neobično ushićenu: iz Petrograda je bila stigla od modistice oprema za sutrašnji dan, vjenčana haljina, vijenac s koprenom i sve ostalo. Knez se nije ni nadao da će se ona toliko obradovati toj opremi; on je sve hvalio, a ona je zbog tih njegovih pohvala bila još sretnija. Ali se izbrbljala: vec je bila čula kako su ljudi u gradu ogorčeni i kako se neki mangupi zaista spremaju da im priređe mačju deračinu, praćenu glazbom, a možda i stihovima sročenim u tu svrhu, i kako

ostali mještani sve to, tako reći, odobravaju. I sad je, eto, ona baš htjela da još više digne pred njima glavu, da ih sve zasjeni svojom ukusnom i bogatom opremom: »Nek se samo deru, nek fućkaju, ako se usude!« Pri samoj pomisli sijevala je očima. Imala je još jednu skrovitu želju, koju ipak nije iskazala: priželjkivala je da Aglaja, ili bar tkogod koga ona bude poslala, bude također među svjetinom, inkognito, u crkvi, da je gleda i vidi, pa se za to potajno i spremala. Rastala se s knezom zaokupljena tim mislima, u jedanaest sati navečer; ali nije još bila minula ni ponoć kad dotrči knezu netko od Darje Aleksejevne i javi mu neka »dođe što prije jer joj je zlo«. Knez je zatekao svoju zaručnicu zaključanu u spavaonici, uplakanu, očajnu, histeričnu; zadugo nije ništa čula što su joj govorili kroz zaključana vrata; napokon ih je otključala, pustila samo kneza unutra, zaključala opet za njim vrata

I pala pred njim na koljena. (Tako je bar poslije pričala Darja Aleksejevna koja je ipak uspjela nešto od svega toga vidjeti.)

— Što ja ovo radim? Što ja ovo radim? Što ja ovo od tebe radim? — uzvikivala je grleči mu grčevito noge.

Knez je cio sat ostao kod nje; ne znamo o čemu su razgovarali. Darja Aleksejevna je kazivala da su se rastali nakon sat vremena smireni i sretni. Knez je još jednom slao te noći da čuje kako joj je, ali je Nastasja Filipovna već bila zaspala. Ujutro, još prije nego što se probudila, dolazila su Darji Aleksejevnoj od kneza još dvojica, a po trećem mu je poručila da je »sad oko Nastasje Filipovne cijelo jato modistica i frizera iz Petrograda, da od onog sinoćnjeg nema ni traga, da je iposve zauzeta, kao što samo može biti zauzeta takva ljepotica svojim dotjerivanjem pred vjenčanje, i da se sad, upravo u ovom trenutku, uvelike raspravlja o tome što treba od nakita staviti na sebe i kako?« Knez se potpuno umiri.

Sve što se nakon toga dogodilo oko te svadbe opisivali su ovako dobro obaviješteni ljudi, koji su, po svemu sudeći, govorili istinu.

Vjenčanje je trebalo da bude u osam sati navečer; Nastasja Pilipovna bila je spremna već u sedam. Oko šest sati počele su se bile malo-pomalo okupljati skupinice dokonjaka oko Lebedevljeva ljetnikovca, a još više oko kuće Darje Aleksejevme; oko sedam počela se pomalo puniti i crkva. Vera Lebedeva i Kolja strašno su se bojali za kneza; doduše, imali su pune ruke posla kod kuće: brinuli

su se za doček i posluživanje gostiju u kneževu stanu, iako nisu očekivali gotovo nikakvo društvo poslije vjenčanja; pored osoba koje će biti nužne pri sklapanju braka, Lebedev je još pozvao Pticinove, Ganju, liječnika s ordenom svete Ane o vratu, i Darju Aleksejevnu. Kad je knez zapitao Lebedeva kako mu je palo na um da pozove liječnika, »koga gotovo nitko ne poznaje«, Lebedev je, zadovoljan sam sobom, odgovorio: »Orden oko vrata, ugledan čovjek, molim lijepo, ima se šta pokazati« — i svojim odgovorom nasmijao kneza. Keler i Burdovski, u frakovima i rukavicama, doimali su se vrlo pristojno; samo je Keler još pomalo zabrinjavao kneza, i one koji su mu iskazali povjerenje, svojim otvorenim ratobornim sklonostima, jer je vrlo neprijateljski gledao dokonjake što su se okupili bili oko kuće. Napokon, u sedam i pol, knez se zaputi kočijom u crkvu. Uzgred ćemo napomenuti da knez navlaš nije htio propustiti nijedan uvriježeni običaj; sve se obavljalo javno, otvoreno i »kako je red«. Pošto se u crkvi jedva nekako probio kroz svjetinu, praćen neprekidnim šapatom i uzvicima publike, pod zaštitom Kelera koji je sve oko sebe lijevo i desno šibao prijetećim pogledima, knez se skloni privremeno za oltar, a Keler ode po mladu. Pred kućom Darje Aleksejevne zatekao je svjetinu koja ne samo što nije bila dvaput, ili čak triput, brojnija od one kod kneza, nego možda i triput slobodnija. Dok se penjao uz ulazne stepenice, čuo je takve povike da se nije mogao svladati pa se već okrenuo publici u namjeri da joj održi prigodan govor, ali ga, srećom, zadržaše Burdovski i sama Dar ja Aleksejevna koja istrči iz kuće; oni ga poduhvatiše i silom uvukoše u kuću. Keler se razljuti i užurba. Nastasja Filipovna ustane, pogleda se još jednom u zrcalu, nasmiješi se »kiselo«, kako poslije reče Keler, i pripomene da je »blijeda kao smrt«, pa se pobožno pokloni pred ikonom i iziđe iz kuće. Njenu pojavu dočeka žamor. U prvi mah se, doduše, razlegoše smijeh i pljesak, pa i pokoji zvižduk; ali začas dopriješe i drugačiji glasovi:

— Koje li ljepotice! — dovikivahu iz svjetine.

— Nije ni prva ni posljednja!

— Vjenčanje će sve pokriti, budale!

— De, pokažite mi još jednu ovakvu krasoticu, živjela! — dovikivahu najbliži.

— Prava kneginja! Za takvu bih kneginju i dušu prodao! — podvikne neki pisarčić. — »I život dajem za jednu noć!«[154]

Nastasja Filipovna zaista je izišla blijeda kao krpa, ali su joj krupne crne oči sijevale na sve strane kao žeravice; tog pogleda rulja nije mogla podnijeti; ogorčenje se prometnulo u oduševljeno klicanje. Već se otvoriše vratašca na kočiji, već Keler pruži mladoj ruku, kadli ona iznenada cikne i pojuri sa stepenica pravo među svjetinu. Svi oni koji su je pratili skameniše se od zaprepaštenja, rulja se razmakne pred njom, a na pet-šest koraka od ulaznih stepenica ukaza se odjednom Rogožin. Njegov je pogled Nastasja Filipovna bila ulovila u svjetini. Dojuri do njega kao sumanuta i uhvati ga za obje ruke.

— Spasi me! Odvedi me! Kamo god hoćeš, odmah!

Rogožin samo što je ne podigne u naručaj i ne donese do kočije. Zatim, u hipu, izvadi iz lisnice stotinjarku i pruži je kočijašu.

— Na kolodvor, a ako uhvatiš vlak, dobit ćeš još jednu!

Pa uskoči u kočiju za Nastasjom Filipovnom i zatvori vratašca. Kočijaš se nije ni časka dvoumio nego je ošinuo konje. Keler se poslije branio da se sve zbilo suviše nenadano: »Samo još jednu sekundu pa bih se snašao i ne bih to dopustio!« — objašnjavao je pripovijedajući poslije o tom događaju. Sjeo je već s Burdovskim u drugu kočiju koja se tu bila zatekla, pa se dao u potjeru, ali se već putem predomislio jer — »ionako je kasno! Ne možeš je silom vratiti!«

— Pa i knez bi bio protiv toga! — zaključi potreseni Burdovski.

A Rogožin i Nastasja Filipovna dojuriše do kolodvora na vrijeme. Kad je izišao iz kočije i već, tako reći, ulazio u vlak, Rogožin još stigne da zaustavi jednu djevojku koja je prolazila, u starom, ali još pristojnom tamnom ogrtaču, sa svilenim rupcem prebačenim preko glave.

— Je li vam dosta pedeset rubalja za taj vaš ogrtač? — pruži iznenada djevojci novce. Dok se ona još čudila, dok je tek pokušavala shvatiti što se zbiva, on joj je već tutnuo u ruku novčanicu od pedeset rubalja, svukao s nje ogrtač i rubbac pa ih prebacio preko ramena i glave Nastasji Filipovnoj. Njena isuviše raskošna oprema udarala je u oči, pa bi bila jamačno privukla

pozornost u vlaku. Tek je poslije djevojka shvatila zašto su joj tako skupo platili stare prnje koje gotovo ništa nisu vrijedile.

Glas o tom događaju stigao je u crkvu neobično brzo. Dok se Keler probijao kroz crkvu idući prema knezu, mnogi su ga ljudi, koje uopće nije poznavao, salijetali pitanjima. Govorili su na sav glas, klimali glavama, pa i smijali se; nitko nije izlazio iz crkve, svi su željeli vidjeti kako će se mladoženje dojmiti taj glas. A on je problijedio, ali je primio vijest mirno i jedva čujno izustio: »Bojao sam se toga, ali svejedno nisam mislio da će biti ovako...« — a nakon kraće šutnje nadodao: »Uostalom... u njenu sadašnjem stanju... to je posve razumljivo«. Te je kneževe riječi poslije i sam Keler nazvao »filozofijom bez premca«. Knez iziđe iz crkve naoko miran i čio; tako su bar mnogi zapazili i poslije pričali. Činilo se da jedva čeka da se dočepa kuće i što prije ostane sam; ali mu nisu dali. Odmah za njim uđoše u sobu neki uzvanici, među njima Pticin, Gavrila Ardalionovič, pa i liječnik, koji još nikako nije namjeravao otići. Osim toga, cijela je kuća bila naprosto opsjednuta dokonom publikom. Čak je s verande knez čuo kako su se Keler i Lebedev upustili u žestoku prepirku s nekim, potpuno nepoznatim ljudima, koji su inače bili nalik na činovnike i koji su se pošto-poto htjeli popeti na verandu. Knez priđe onima što su se prepirali, priupita ih o čemu je riječ, pa uljudno odstrani Lebedeva i Kelera, lijepo se obrati jednom, već sijedom i pokrupnom gospodinu što je stajao na ulaznim stepenicama na čelu nekolicine drugih radoznalaca, te ga zamoli da ga počasti svojim posjetom. Gospodin se snebi, ali svejedno pođe, a za njim drugi, pa i treći. Od cijele svjetine našlo se sedam-osam ljudi koji uđoše u kuću što su mogli slobodnije; ali nitko više nije htio ući, pa domalo počeše u samoj svjetini osuđivati nametljivce. Pridošlice posjedoše, povede se razgovor i poslužiše ih čajem — sve to izvanredno pristojno i skromno, čemu se došljaci pomalo začudiše. Bijaše, naravno, nekoliko pokušaja da razgovor malo živne i skrene na onu »pravu« temu; padoše poneka nezgodna pitanja i nekoliko »slobodnijih« napomena. Ali knez je svima odgovarao toliko jednostavno i prijazno, a u isto vrijeme toliko dostojanstveno, toliko uvjereno u pristojnost svojih gostiju, da nezgodna pitanja otpadoše sama od sebe. Malo-pomalo razgovor postajaše gotovo posve ozbiljan. Nadovezavši se na nečije riječi, jedan gospodin se iznenada zakune,

neobično ogorčeno, da neće prodati svoje imanje, pa dogodilo se što mu drago; da će, naprotiv, čekati i dočekati priliku, i da su »poduzeća bolja nego novci«; »eto, molim lijepo, milostvi gospodine, u tome se sastoji moj ekonomski sistem, toliko da znate, molim lijepo.« Kako se obraćao knezu, knez ga svejedno pohvali, iako mu je Lebedev šaptao na uho da taj gospodin nema ni kuće ni kućišta, i da nikad nije imao nikakva imanja. Tako prođe gotovo sat vremena, popiše čaj, a gostima se napokon, poslije čaja, učini zazornim da još ostanu. Liječnik i sijedi gospodin srdačno se oprostiše s knezom; pa i svi se oprostiše nekako srdačno i bučno. Izricahu se želje i mišljenja kao što su, na priliku, da »ne vrijedi tugovati i da je, možda, ovako još i bolje«, i tako dalje. Neki su, doduše, pokušali zatražiti šampanjac, ali stariji gosti spriječiše u tome mlađe. Kad se svi razidoše, Keler se nagne prema Lebedevu i reče mu: »Ja i ti bismo digli viku, potukli se, osramotili i privukli policiju, a on, vidiš, stekao nove prijatelje, i to još kakve; poznajem ih ja!« Lebedev, koji bijaše već dobrano »nakićen«, uzdahne i izusti: »Ono što je zatajio od premudrih i pametnih, otkrio je djeci, i prije sam o njemu to isto govorio, a sad dodajem da je i samo dijete Bog oćuvao, spasio ga od propasti, On i svi njegovi sveci!«

Napokon, oko deset i pol, ostaviše kneza na miru. Boljela ga je glava. Posljednji je otišao Kolja koji mu je pomogao da svuče vjenčano odijelo i obuče svakidašnje. Rastadoše se srdačno. Kolja nije mnogo govorio o onome što se zbilo, ali je obećao da će sutra doći malo ranije. Poslije je posvjedočio da ga knez pri tom posljednjem rastanku nije ni o čemu obavijestio. I od njega je, dakle, skrivao svoje namjere. Uskoro u cijeloj kući nije ostao gotovo nitko: Burdovski je otišao do Ipolita, Keler i Lebedev se također nekamo izgubiše. Još je samo Vera Lebedeva ostala neko vrijeme kod kneza, na brzu ruku pospremila sobe i vratila im svakidašnji izgled. Prije odlaska je zavirila još u sobu u kojoj je bio knez. Sjedio je za stolom podnimljen na oba lakta i pokrio lice rukama. Tiho mu je prišla i dodirnula mu rukom rame; knez je pogleda u nedoumici i gotovo cijelu minutu kao da se pribiraše; ali, kad se snađe i porazmisli, iznenada se neobično uzruja. Sve se ipak završi time što usrdno i žarko zamoli Veru neka mu sutra ujutro, u sedam sati, pokuca na vrata kako bi stigao na prvi vlak. Vera mu to obeća; knez je gorljivo

zamoli da to nikom ne kaže; ona mu i to obeća i napokon, kad je već otvorila vrata da iziđe, knez je zadrži po treći put, uhvati je za ruke, poljubi ih, pa je poljubi i u ćelo i reče joj, držeći se nekako »neobično«: »Do viđenja sutra!« Tako je bar poslije pričala Vera. Otišla je strahujući za njega. Ujutro se malo ohrabrila kad mu je, negdje poslije sedam sati, po dogovoru, pokucala na vrata i kazala da petrogradski vlak kreće za četvrt sata; učinilo joj se da je otvorio vrata posve čio, čak je bio i nasmiješen. Obnoć se nije gotovo ni svlačio, ali je ipak malo spavao. Reče joj da će se možda još istog dana vratiti. Sudeći po tome, držao je da samo njoj u tom trenutku može i treba kazati da odlazi u grad.

XI

Nakon sat vremena bio je već u Petrogradu, a negdje poslije devet pozvonio je na vratima Rogožinova stana. Ušao je na glavni ulaz i dugo mu nitko nije otvarao. Napokon se otvoriše vrata od stana stare Rogožinke, a na njima se pojavi postarija, dostojanstvena služavka.

— Parfjon Semjonovič nisu kod kuće — izvijesti ga s vrata. — Koga tražite?

— Parfjona Semjonoviča.

— Nisu kod kuće, molit ću lijepo.

Služavka je promatrala kneza neobično radoznalo.

— Kažite mi bar je li noćas spavao kod kuće. I... i je li se sinoć vratio kući?

Služavka ga i dalje gledaše, ali mu ništa ne odgovori.

— Nije li sinoć bila ovdje s njim... noćas... Nastasja Filipovna?

— A mogu li vas upitati tko ste vi, molim lijepo?

— Knez Lav Nikolajevič Miškin, ja se vrlo dobro poznajem s njim.

— Nisu kod kuće, molit ću lijepo.

Služavka obori oči.

— A Nastasja Filipovna?

— Ništa vam ja od toga ne znam, molit ću lijepo.

— Čekajte, čekajte! A kad će se vratiti?

— Ni to ne znamo, molit ću lijepo.

I vrata se zatvoriše.

Knez odluči da ponovo dođe za sat vremena. Zavirivši u dvorište, spazi pazikuću.

— Je li Parfjon Semjonovič kod kuće?

— Jest, molit ću lijepo.

— Pa kako su mi onda maloprije rekli da nije?

— Kod njeg su vam rekli?

— Ne, nego služavka njegove majke, a kod Parfjona Semjoniča sam zvonio, ali mi nitko nije otvorio.

— Možda je i izašo — zaključi pazikuća — nikad se nikom ne javlja. A koji put i ključ odnese sa sobom, pa je stan po tri dana zaključan.

— A siguran si da je jučer bio kod kuće?

— Bio je. Koji put uđe na glavni ulaz pa ga ne vidim.

— A je li bila s njim jučer Nastasja Filipovna?

— To ne znamo, molit ću lijepo. Malokad ona amo dolazi: valjda bih znao da je dolazila.

Knez iziđe na ulicu i neko vrijeme hodaše zamišljen pločnikom. Prozori soba u kojima je Rogožin stanovao bijahu svi zatvoreni, a prozori druge polovice, u kojoj mu je stanovala majka, bijahu gotovo svi otvoreni; dan bijaše vedar, vruć; knez prijeđe na drugu starnu ulice i zastane na pločniku da još jedanput pogleda u prozore; ne samo što su bili zatvoreni nego su gotovo na svima bili spušteni bijeli zastori.

Stajao je tako otprilike jednu minutu kad mu se, začudo, odjednom učini da se odigao kraj jednog zastora i načas se ukazalo Rogožinovo lice, ukazalo i iščezlo u jedan mah. Još malo pričeka i već naumi da još jedanput pozvoni, ali se predomisli i odgodi za sat vremena: »A tko zna, možda mi se samo pričinilo...«

Uglavnom, sad je hitao u Izmajlovsku pukovniju, u donedavni stan Nastasje Filipovne. Znao je da se ona, kad se prije tri sedmice, na njegovu zamolbu, preselila bila iz Pavlovska u Petrograd, nastanila u Izmajlovskoj pukovniji, kod jedne svoje davnašnje dobre znanice, udovice jednog učitelja, čestite dame s obitelji, koja je iznajmljivala lijep namješten stan i tako se zapravo prehranjivala. Sva je prilika da je Nastasja Filipovna, kad se opet vratila u Pavlovsk, zadržala bila taj stan za sebe; u najmanju ruku, bilo je vrlo vjerojatno da je prenoćila u tom stanu u koji ju je, jamačno, doveo

bio sinoć Rogožin. Knez sjede u fijaker. Uz put pomisli kako je odatle i trebalo početi, jer nije vjerojatno da je po noći otišla ravno do Rogožina. Prisjeti se i pazikućinih riječi da je Nastasja Filipovna malokad dolazila Rogožinu. A ako je malokad dolazila, zašto bi baš sad odsjela kod njega? Hrabreći sam sebe tim utješnim mislima, knez se doveze napokon u Izmajlovsku pukovniju — ni živ ni mrtav.

Na njegovo zaprepaštenje, kod udovice ne samo što nisu ni jučer ni danas ništa čuli o Nastasji Filipovnoj, nego su se i svi sjatili i zagledali u njega kao u kakvo čudo. Cijela udovičina velika obitelj — sve same djevojčice, jedna drugoj do uha, od petnaeste do sedme godine — povrvješe za majkom, opkoliše ga i blenuše u njega. Za njima iziđe njihova suhonjava, žuta tetka, s crnim rupcem na glavi, a na kraju se pomoli i bakica, starica s naočalima na nosu. Udovica ga usrdno zamoli neka uđe i sjedne, pa knez tako i učini. Odmah se dosjeti da oni dobro znaju tko je on, i da isto tako dobro znaju da je jučer imala biti svadba, te da ginu od želje da ga pitaju i za svadbu i za ovo čudo što se, eto, on raspituje kod njih za onu koja bi sad morala biti upravo s njim, u Pavlovsku, ali se sustežu. U kratkim crtama udovolji njihovoj radoznalosti što se tiče svadbe. Uslijediše čuđenje, uzdasi i usklici pa morade ispripovjediti i gotovo sve ostalo, dakako samo u glavnim crtama. Napokon vijeće premudrih i uzrujanih dama zaključi da je nadasve potrebno pošto-poto doći nekako do Rogožina i doznati od njega samog što je posrijedi. Ako ga nema kod kuće (što treba izvesti načistac), ili ako ne bude htio reći što zna, treba otići u Semjonovsku pukovniju, do jedne dame, Njemice, znanice Nastasje Filipovne, koja živi ondje s majkom; možda je Nastasja Filipovna, onako uzrujana i u želji da zamete trag, prenoćila kod njih. Knez ustane potpuno skršen; poslije su pričale da je »strahovito problijedio«; i zaista su mu klecale noge. Naposljetku, usred strahovite graje, razabra da se dogovaraju kako će zajednički djelovati i da ga pitaju za njegovu adresu u Petrogradu. Reče im da tu nema nikakve adrese, pa mu posavjetovaše neka odsjedne u kojem hotelu. Knez porazmisli i dade im adresu svog nekadašnjeg hotela, onog istog u kojem ga je prije pet-šest sedmica spopala bila padavica. Zatim ponovo ode do Rogožina. Ovaj put ne samo što mu nitko ne otvori kod Rogozina, nego se ne otvoriše ni vrata staričina stana. Knez siđe u dvorište i jedva jedvice nađe pazikuću, koji je bio

nečim zabavljen i jedva da mu je odgovarao. Nije ga pravo ni pogledao, ali je svejedno odlučno ustvrdio da je Parfjon Semjonovič »otišo nekud još rano ujutro, otputovao u Pavlovsk i neće se danas više ni vraćati«.

— Pričekat ću ga; možda će se vratiti dovečer?

— A možda ga neće biti ni cijele sedmice dana, tko bi ga znao.

— Ali noćas je ipak ovdje spavao?

— Spavo je, spavo...

Sve je to bilo sumnjivo i nepouzdano. Vrlo je vjerojatno da je pazikuća u međuvremenu dobio nove upute, jer je jutros bio čak i brbljav, a sad samo što mu nije okrenuo leđa. Ali knez odluči da još jednom navrati za dva sata pa da, štoviše, pripazi i pred kućom, ako treba. Sad se još uzdao u onu Njemicu, pa pohita u Semjonovsku pukovniju.

Ali kod Njemice nisu ga čak ni razumjeli. Po nekim riječima koje su im se omakle, dosjeti se, štoviše, da se ljepotica

Njemica prije otprilike dvije sedmice zavadila bila s Nastasjom Filipovnom, te sve te dane nije ništa čula o njoj, a i sad se uporno trudila da pokaže kako je i ne zanima da bilo što čuje, »pa makar se udala za sve knezove ovoga svijeta«. Knez brže-bolje ode. Pomisli, između ostalog, da je Nastasja Filipovna možda, kao i onda, otputovala u Moskvu, a Rogožin, naravno, za njom, pa možda i s njom. »Kad bih bar naišao na kakav-takav trag!« Sjeti se, ipak, da mora uzeti sobu u hotelu, pa pohita u Litejnu; tu mu odmah dadoše sobu. Sobar ga priupita ne bi li što prezalogajio; odgovori mu, onako rastresen, da bi, a kad se pribra, strašno se naljuti na sebe što će ga jelo zadržati još oko pola sata, a tek se poslije dosjeti da mu nitko nije branio da ostavi doneseno jelo i da ne jede. U onom mračnom i zagušljivom hodniku obuze ga nekakav čudan osjećaj, osjećaj što je mučno težio da se uobliči u kakvu misao, ali nikako se nije mogao domisliti u čemu je ta nova misao što ga opsjeda. Napokon iziđe iz svratišta posve izbezumljen; vrtjelo mu se u glavi — pa ipak, kamo da pođe? Pohita do Rogožina.

Rogožin se nije bio vratio; na zvonjenje mu ne otvoriše, pa pozvoni i staroj Rogožinki; otvoriše mu i također rekoše da Parfjona Semjonovica nema i da ga možda neće biti tri-četiri dana. Kneza uznemiri to što ga tu i opet onako neobično radoznalo promatraju.

Pazikucu ovaj put nije uopće našao. Ode opet na drugu stranu ulice, pa gledaše u prozore i hodaše po užasnoj žegi oko pola sata, a možda i dulje; ovaj put se nigdje ništa ne pomakne; prozori se ne otvoriše, bijeli zastori ostadoše nepomični. Napokon povjerova da mu se i ono jutros samo pričinilo, da su i prozori, po svemu sudeći, toliko mutni i toliko dugo neoprani da bi se teško moglo razabrati kad bi zaista tkogod i pogledao kroz okna. Obradovavši se toj pomisli, opet se vrati u Izmajlovsku pukovniju, do one udovice.

Tu su ga već čekali. Udovica je već bila obišla tri-četiri mjesta, pa je svratila čak i do Rogožina, ali nigdje ni traga ni glasa. Knez je šutke sasluša, uđe u sobu, sjede na divan i poče ih sve redom gledati kao da ne razumije što mu govore. Začudo je čas sve oko sebe vrlo dobro zapažao, a čas opet bio rastresen preko svake mjere. Cijela je obitelj poslije govorila da je »čudo jedno« kako je to bio čudan čovjek toga dana, pa da se »možda već i tada moglo sve naslutiti«. Napokon je ustao i zamolio ih neka mu pokažu sobe Nastasje Filipovne. Bijahu to dvije velike, svijetle, visoke sobe, vrlo pristojno namještene i poprilično skupe. Sve su te dame poslije pričale kako je knez razgledao svaku stvar u tim sobama, kako je opazio na stoliću otvorenu knjigu iz posudbene knjižnice, francuski roman Madame Bovary, kako je savio stranicu na kojoj je knjiga bila otvorena, zamolio ih za dopuštenje da je ponese sa sobom i odmah je, ne obazirući se na prigovore da je knjiga posuđena iz knjižnice, turio u džep. Sjeo je do otvorenog prozora i, spazivši kartaški stol išaran kredom, upitao ih tko se tu kartao. Rekoše mu da se Nastasja Filipovna kartala svake večeri s Rogožinom duraka, preferansa, mlinova, vista, šustera — svakojakih igara. Počeli su se kartati tek u posljednje vrijeme, nakon povratka iz Pavlovska, jer se Nastasja Filipovna neprestano tužila kako joj je dosadno i kako Rogožin po cijele večeri samo sjedi, šuti i ni o čemu ne umije govoriti, pa je često i plakala. I odjednom sutradan navečer Rogožin izvadi iz džepa karte, a Nastasja Filipovna se nasmije, pa se počeše kartati. Knez zapita gdje su karte kojima su se kartali. Ali karata nije bilo; karte je svagda donosio Rogožin sa sobom u džepu, svaki dan nov svežanj, pa ih poslije opet odnosio sa sobom.

Dame mu posavjetovaše neka ode još jedanput do Rogozina pa neka još jače zalupa na vrata, ali ne sad odmah, nego tek navečer:

»Možda ćete ga ipak naći kod kuće«. A sama se udovica ponudi da dotle, za dana, ode u Pavlovsk do Darje Aleksejevne; možda ondje nešto znaju? Kneza zamoliše neka svakako dođe oko deset sati navečer da se dogovore što će sutra. Koliko su ga god tješile i hrabrile, kneza obuze posvemašnji očaj. Neizrecivo ojađen, dođe pješice do svoga hotela. Ljetni, prašni, zagušljivi Petrograd tištao ga je kao u tijesku; gurao se kroz grubu ili pijanu svjetinu, zagledao se tupo u lica prolaznika i možda je propješačio i mnogo više nego što je trebalo. Kad je ušao u svoju sobu, bio je već malne pao mrak. Nakani otpočinuti, pa onda opet otići do Rogožina, kako su mu savjetovali. Sjede na divan, nalakti se objema rukama na stol i zamisli se.

Bogzna koliko i bogzna o čemu je sve razmišljao. Mnogo se čega bojao, bolno je i mučno osjećao da se strašno boji. Sjeti se Vere Lebedeve; zatim pomisli da Lebedev možda i zna štogod o ovome, a ako ne zna, da bi mogao doznati i brže i lakše od njega. Zatim se sjeti Ipolita, i kako je Rogozin odlazio do Ipolita. Zatim se sjeti i samog Rogožina: nedavno na opijelu, pa u parku, pa... najednom ovdje, u hodniku, kad se sakrio u onaj kut i čekao ga s nožem u ruci. Sjeti se njegovih očiju, očiju što su ga tada motrile iz mraka. Lecne se: ona maloprijašnja misao što mu nije davala mira iznenada mu dođe na um.

Sastojala se ta misao donekle u ovom: ako je Rogožin u Petrogradu, ipak će, makar se i skrivao neko vrijeme, na kraju doći do njega, kneza, u dobroj ili zloj namjeri, svejedno, kao i onda. Bilo kako mu drago, kad bi Rogožin morao iz bilo kojih razloga doći do njega, ne bi imao kamo nego ovamo, opet u ovaj isti hodnik. Adrese mu ne zna; mogao bi, dakle, lako pomisliti da je odsjeo u istom hotelu; bar bi ga mogao pokušati ovdje potražiti... ako mu baš zatreba. A tko zna, možda će mu i zatrebati?

Tako je mislio, a ta mu se misao, tko zna zašto, činila posve vjerojatnom. Da se malo zadubio u tu misao, nikako ne bi znao protumačiti sam sebi: »zašto bi on, na primjer, ovako iznenada zatrebao Rogožinu, i zašto se ne bi moglo dogoditi da se uopće više ne vide?« Ali mu je bila tegobna ta pomisao: »Ako mu je dobro, neće doći — mislio je dalje — prije će doći ako mu nije dobro; ali sigurno mu nije dobro...«

Ako je bio u to uvjeren, trebalo je, dakako, da pričeka Rogožina ovdje, u hotelskoj sobi, ali kao da nije mogao podnijeti tu novu misao, skoči na noge, zgrabi Šešir i istrči. U hodniku je bilo već gotovo posve mračno: »A što ako sad najednom bane iz onog kuta i zadrži me na stepenicama?« — sijevne mu u glavi dok je prilazio onom poznatom mjestu. Ali nitko ne bane. Siđe u vežu, iziđe na pločnik, začudi se mnoštvu svijeta što je izmilio na ulicu u smiraj dana (kao i svagda u Petrogradu u ljetno doba) i pođe prema Gorohovoj ulici. Na pedesetak koraka od hotela, na prvom raspuću, iznenada ga netko u svjetini darne u lakat i potiho mu reče na samo uho:

— Lave Nikolajeviču, hodi, brate, za mnom, trebam te.

Bijaše to Rogožin.

Knez mu, začudo, poče onako, od radosti, pričati, zamuckujući i gotovo ne izgovarajući riječi do kraja, kako ga je maloprije očekivao u hodniku, u hotelu.

— Pa bio sam ja tamo — neočekivano mu odgovori Rogozin — hajdemo!

Knez se začudi tom odgovoru, ali se začudi tek poslije najmanje dvije minute, kad se snašao. Shvativši taj odgovor, prepade se i poče zagledati u Rogožina. Ovaj je išao već gotovo pola koraka ispred njega i gledao ravno preda se, ne osvrćući se ni na koga od prolaznika i sklanjajući im se s puta mehanički oprezno.

— A zašto me nisi potražio u sobi... kad si već bio u hotelu? — upita ga najednom knez.

Rogožin zastane, pogleda ga, porazmisli i reče mu, kao da nije pravo shvatio njegovo pitanje:

— Znaš šta, Lave Nikolajevicu, ti sad idi ovuda pravo sve do kuće, razumiješ? A ja ću onom drugom stranom. Ali gledaj da stignemo zajedno...

Rekavši to, prijeđe na drugu stranu ulice, pogleda ide li knez, a kad ga vidje kako stoji i gleda razrogačenim očima za njim, mahne mu rukom prema Gorohovoj ulici i pođe, ali se neprestance osvrtaše za knezom i pozivaše ga za sobom. Očito se ohrabrio kad je vidio da ga je knez shvatio i da ne prelazi na njegovu stranu. Knez pomisli da Rogožin valjda pazi da mu putem netko ne promakne i da je zato prešao na drugu stranu. »Ali zašto mi onda nije rekao na koga treba

paziti?« Tako prođoše oko pet stotina koraka, a kneza odjednom, tko zna zašto, obuze drhtavica; Rogožin se i dalje osvrtao na njega, ali nešto rjeđe; knez ne odoli da ga ne pozove rukom. Rogožin odmah prijeđe ulicu i dođe do njega.

— Je li Nastasja Filipovna kod tebe?

— Jest.

— A jesi li me ti ono jutros gledao iza zavjese?

— Jesam...

— Pa kako to...

Ali knez nije znao što bi ga dalje pitao i kako bi dovršio to pitanje; osim toga, srce mu je toliko snažno lupalo da je jedva govorio. Rogožin je također šutio i gledao ga jednako kao i prije, to jest nekako zamišljeno.

— E pa, idem ja — reče iznenada spremajući se da opet prijeđe na drugu stranu ulice — a ti produži dalje! Bolje da ne idemo zajedno... zgodnije je tako... svaki svojom stranom... vidjet ćeš.

Kad napokon skrenuše, jedan s jednog, a drugi s drugog pločnika, u Gorohovu ulicu i počeše se primicati Rogožinovoj kući, knezu opet zaklecaše noge, pa već jedva i hodaše. Bijaše već oko deset sati navečer. Prozori na staričinoj polovici bijahu, kao i prije, otvoreni, a kod Rogožina zatvoreni, a u sumraku kao da su na njima još više udarali u oči bijeli zastori. Knez pođe prema kući sa suprotnog pločnika; Rogožin pak zakorači sa svog pločnika na ulazne stepenice i mahne mu rukom. Knez mu se pridruži na stepenicama.

— Ni pazikuća ne zna da sam se vratio kući. Maloprije sam mu reko da idem u Pavlovsk, a tako sam reko i kod majke — prošapta smješkajući se lukavo i gotovo zadovoljno. — Ući ćemo a da nas nitko neće čuti.

U rukama mu već bijaše ključ. Uspinjući se uza stube, okrene se i opomene kneza neka tiše hoda, pa tiho otključa vrata svoga stana, pusti kneza unutra, oprezno uđe za njim, zaključa vrata za sobom i strpa ključ u džep.

— Idemo — progovori šapatom.

Još na pločniku u Litejnoj počeo je bio šaptati. Uza svu svoju vanjsku mirnoću, bijaše nekako duboko uznemiren. Kad uđoše u

veliku sobu, pred samim kabinetom, priđe prozoru i tajanstveno mahne knezu neka mu priđe:

— Evo vidiš, kad si ono jutros pozvonio, odmah sam se dosjetio da si to baš ti; priđem ti ja na prstima do vrata i čujem kako razgovaraš s Pafnutjevom, a ja sam njoj još u ranu zoru bio zapovjedio: ako dođeš ti, ili tkogod od tebe, ii' bilo tko počne lupati na moja vrata, nek ni za boga ne kaže da sam ja tu; a pogotovu ako me ti sam budeš tražio, pa i tvoje sam joj ime kazo. A poslije, kad si otišo, palo mi na pamet: a šta ako on sad tu stoji i vreba, ii' stražari na ulici? I priđem ti ja ovom prozoru, odmaknem malko zavjesu, i gle, uprav ti tamo stojiš i gledaš pravo u mene... Eto, tako ti je to bilo.

— A gdje je... Nastasja Filipovna? — izusti knez zadihano.

— Ona je... tu — polako će Rogožin, kao da se časak skanjivaše da mu odgovori.

— Ma gdje?

Rogožin digne pogled na kneza i pomno ga promotri.

— Idemo...

Neprestano je govorio šapatom i bez žurbe, polagano, i isto onako neobično zamišljeno kao i prije. Čak i kad je o zastoru pričao, kao da je svojim pričanjem htio kazati nešto drugo, ma koliko da je strastveno govorio.

Uđoše u kabinet. Otkako je knez bio u toj sobi, nastala je bila tu neka promjena: preko cijele sobe protezao se zelen zastor od svilena brokata, s ulazom na oba kraja. Taj je zastor dijelio kabinet od alkovena u kojem je bila Rogožinova postelja. Teški zastor bijaše sad navučen i ulazi zatvoreni. Međutim, u sobi je bilo vrlo mračno; ljetne, »bijele« petrogradske noći bijahu na izmaku, pa da nije bilo mjesečine, bilo bi teško išta razaznati u Rogožinovim mračnim sobama, sa spuštenim zastorima. Mogla su se još, doduše, raspoznati lica, ali na jedvite jade. Rogožinu je lice, kao i obično, bilo blijedo; njegove neobično užagrene oči bijahu uprte u kneza, ali nekako ukočeno.

— Što ne upališ svijeću? — reče mu knez.

— Ne, ne treba — odgovori Rogožin, pa uhvati kneza za ruku i posjede ga na stolac. On sjede sučelice njemu i primakne stolac bliže, te se malne dodirivahu koljenima. Između njih, malo postrance, stajao je okrugao stolić. — Sjedi, da posjedimo časkom! — reče mu,

baš kao da ga nagovara da malo posjede. Pošutješe minutu-dvije. — Odmah sam znao da ćeš odsjest u onom istom hotelu — poče Rogožin onako kao što ljudi ponekad, pristupajući glavnom razgovoru, počinju od nevažnih pojedinosti koje nemaju izravne veze s glavnim predmetom. — Čim sam ušo u onaj hodnik, pomislim: a možda i on sad tu sjedi, čeka mene ko što i ja njega, u ovaj isti čas? A jesi bio kod udovice?

— Jesam — jedva nekako protisne knez od strahovita lupanja srca.

— To sam i mislio. Još će se rasprest razgovor, mislim... a onda opet pomislim: dovest ću ga amo pa nek ovdje prenoći, da budemo noćas zajedno...

— Rogožine! Gdje je Nastasja Filipovna? — prošapta iznenada knez i ustane tresući se kao prut na vodi. Ustane i Rogožin.

— Eno je — šapne mu i mahne glavom prema zastoru.

— Spava? — šapne knez.

I opet ga Rogožin netremice pogleda, kao ono maloprije.

— Pa dobro, ajdemo!... Samo pazi... ma, dobro, idemo!

Podigne zastor, zastane i okrene se opet knezu.

— Ulazi! — mahne mu glavom iza zastora pozivajući ga neka prođe pored njega. Knez prođe.

— Tu je mrak — reče knez.

— Ma vidi se! — procijedi Rogožin.

— Jedva da vidim... krevet.

— Priđi bliže — tiho mu reče Rogožin.

Knez priđe još bliže, jedan korak, pa drugi, i zastane. Stajao je i zurio minutu-dvije; ni jedan ni drugi ne rekoše za sve to vrijeme pred posteljom ni riječi; knezu lupaše srce tako te mu se činilo, u onoj grobnoj tišini, da odzvanja u cijeloj sobi. Ali mu se oči već navikoše na mrak pa je mogao razaznati cijelu postelju; na njoj je netko spavao pravim mrtvačkim snom; nije čuo ni najmanji šum, ni najslabašniji dah. Spavač bijaše pokriven preko glave bijelom ponjavom, ali mu se udovi nekako nejasno ocrtavahu; samo po potklobučenoj ponjavi moglo se naslutiti da tu leži ispružen čovjek. Uokolo je, u neredu, po postelji, pri njenu dnu, po naslonjačima pokraj same postelje, čak i na podu, bila razbacana poskidana odjeća, raskošna bijela svilena haljina, cvijeće, vrpce. Na stoliću, do

uzglavlja, blistali su poskidani i razasuti briljanti. Pri dnu postelje bijahu sklupčane nekakve čipke, a na tim čipkama što su se bjelasale ocrtavaše se, vireći ispod ponjave, krajičak gole noge, užasno nepomičan, kao da je isklesan od mramora. Knez je gledao i osjećao da je u sobi, što dulje gleda oko sebe, sve grobnija tišina. Odjednom zazuji probuđena muha, preleti preko postelje i smiri se kod uzglavlja. Knez se strese.

— Ajdemo odavde — dirne mu Rogožin ruku.

Iziđoše pa opet sjedoše na one iste stolce, opet sučelice jedan drugome. Knez se tresao sve više i više, ne skidajući svoga upitnog pogleda s Rogožinova lica.

— Vidim, Lave Nikolajeviču, da996ćeš — prozbori najposlije Rogožin — skoro isto onako ko kad te hvata ona tvoja boljetica, sjećaš se, ko onda u Moskvi? Ili baš ko što ti je bilo prije napada. Nisam dosta pametan što ću s tobom...

Knez je pozorno slušao i upinjao se ne bi li ga shvatio, ispitujući ga svejednako pogledom.

— Ti si je? — izusti napokon i mahne glavom prema zastoru.

— Jesam... ja... — prošapta Rogožin i obori glavu.

Pošutješe opet pet-šest minuta.

— Jer — najednom nastavi Rogožin, kao da i nije ušutio — jer, ako te sad spopadne ta tvoja boleština, pa se nadreš derat, mogo bi te tkogod čut s ulice ii iz dvorišta, pa se domislit da u stanu ima nekog, počet će lupat i doći vamo... jerbo svi misle da ja nisam tu. Zato nisam ni svijeće zapalio da se s ulice ii oni iz dvorišta ne dosjete. Jer, kad nisam kod kuće, ja ponesem i ključeve, i nitko, kad mene nema, po tri-četiri dana ne dolazi vamo ni pospremati, takav sam red uveo. I zato, vidiš, da ne saznaju da ćemo tu prenoćit...

— Čekaj malo — reče knez. — Jutros sam i pazikuću i onu staru pitao je li tu prenoćila Nastasja Filipovna. Oni, dakle, već znaju za ovo.

— Znam da si pito. Pafnutjevnoj sam reko da je sinoć svraćala amo Nastasja Filipovna, ali da je odmah otputovala u Pavlovsk, da je kod mene bila samo desetak minuta. Nitko od njih nema pojma da je ona tu prenoćila. I sinoć smo isto tako ušli, kriomice, ko sad ja i ti. Još sam putem mislio da sigurno neće htjet kriomice ulazit — ali kakvi! Sve šapće, na prstima hoda, opravu skupila oko sebe da ne

šušti, rukama je drži, i još mi na stubištu prijeti prstom — sve se nešto tebe plašila. U vlaku je bila baš ko luda, sve od pukog straha, i sama je htjela da tu kod mene prenoći; isprva sam je mislio odvest u stan kod one učiteljice — ali kakvi! »Tamo bi me,« veli, »odmah ujutro našo, a ti ćeš me lijepo sakrit, pa ćemo sutra rano u Moskvu,« pa je htjela nekud u Orel. I kad je legla, neprestano je govorila kako ćemo u Orel...

— Čekaj, a što ćeš ti sad, Parfjone, što namjeravaš?

— Ma, eto, bojim se za tebe kad se neprestano tako treseš. Ovu ćemo noć ovdje prenoćit, skupa. Kreveta drugog, osim onog, nema, ali sam naumio da s oba divana skinem jastuke, pa da eto tu, kod zavjese, prostrem i tebi i sebi, pa da budemo skupa. Jer, ako dođu vamo, počet će sve razgledat ii pretraživat, pa će odmah nju nać i iznijet. Počet će mene ispitivat, i ja ću im reć da sam je ja, pa će me odmah odvest. Nek sad još leži malo tu do nas, do mene i do tebe...

— Dobro, dobro! — gorljivo potvrdi knez.

— Dakle, da im ne priznamo i da ne damo da je nose odavde?

— N-nipošto! — priklopi knez. — Ni govora!

— Tako sam i ja naumio, pobro, da je nipošto i nikom ne dam! Ovu ćemo noć prenoćit na miru. Danas sam samo na jedan sat izašo, jutros, inače sam stalno bio uz nju. I sad, večeras, kad sam otišo po tebe. Nego, bojim se i ove sparine, da ne počne zaudarat. Osjećaš li ti zadah ii ne osjećaš?

— Možda i osjećam, ne znam. Ujutro će se sigurno osjetiti.

— Pokrio sam je voštanim platnom, dobrim, američkim voštanim platnom, a preko njega još i ponjavom, i ostavio sam četiri staklenke Ždanovljeve tekućine otčepljene, eno ih i sad tamo.

— Kao oni ondje... u Moskvi?

— Pa zato, pobro, da ne zaudara. A da znaš kako leži... Vidjet ćeš je ujutro, kad se razdani. Šta, ne možeš ni ustat?

— priupita ga Rogožin uplašeno i začuđeno, kad vidje da se knez toliko trese da ne može ni ustati.

— Nogama ne mogu maknuti — promrmlja knez — to mi je od straha, znam... Kad me prođe strah, ustat ću...

— Čekaj malo, dok nam prostrem ležaj, pa ćeš lijepo leć... i ja ću s tobom... pa ćemo slušat... ja ti još, pobro, ne znam... još ti sad, pobro, ne znam sve, pa ti sad odmah i velim, da odmah sve znaš...

Mrmljajući te nejasne riječi, Rogožin uze prostirati ležajeve. Reklo bi se da je još jutros smislio kako će prostrijeti te ležajeve. Prethodne je noći spavao sam na divanu. Ali na divanu ne bi mogla obojica leći jedan uz drugoga, a on je pošto-poto htio da sad leže jedan uz drugoga, pa je zato jedva nekako i dovukao preko cijele sobe, do samog ulaza u ložnicu, jastuke različite veličine s oba divana. I nekako namjesti postelju, pa priđe knezu, uhvati ga nježno i zanosno za ruku, pripodigne ga i povede do ležaja, ali je knez mogao već i sam hodati; »prolazio ga je strah«, dakle, premda je svejednako drhtao.

— Jer, znaš, pobro — poče najednom Rogožin pošto je polegao kneza na lijevi, bolji jastuk i ispružio se desno od njega, onako obučen, i zabacio obje ruke pod glavu — danas ti je vrućina, pa će zadah, zna se... Bojim se otvorit prozore; a kod matere mi ima lonaca sa cvijećem, puno cvijeća, i miriše da je divota, pa sam mislio da ga odnesem, ali bi se Pafnutjevna dosjetila jadu jer je znatiželjna.

— Jest, znatiželjna je — potvrdi knez.

— A da možda nakupujemo buketa pa da je svu zaspemo cvijećem? Ali mislim, pobro, da bi tužno bilo kad bi bila sva u cvijeću!

— Čuj... — reče knez kao da se ne može srediti, kao da se prisjeća što bi zapravo trebalo da pita, pa odmah zaboravi.

— Čuj, reci mi: a čime si je? Jesi li je nožem? Baš onim?

— Baš onim!

— Stani malo! Htio bih te, Parfjone, još nešto priupitati... mnogo ću te još toga pitati, o svemu... ali mi radije najprije reci, prije svega, da znam: jesi li je htio ubiti prije same svadbe; pred vjenčanje, na ulazu u crkvu, nožem? Jesi li ili nisi?

— Ne znam jesam li htio ii nisam... — hladno odgovori Rogožin, kao da se pomalo i čudi tom pitanju i kao da ga pravo ne shvaća.

— Nisi nikad nosio sa sobom nož u Pavlovsk?

— Nisam ga nikad nosio. O tom nožu mogu ti samo ovo reći, Lave Nikolajeviču — nadoda nakon kraće šutnje. — Izvadio sam ga jutros iz zaključane ladice jer se sve to zbilo jutros, oko četiri sata. Inače mi je neprestano bio u knjizi... I... i znaš čemu se još ne mogu načudit: nož joj se, reko bih, zario jedno sedam centimetara... pa možda cak i deset... pod samu lijevu sisu... a krvi joj je na košulju isteklo svega za pol žlice, nije više...

— Znam, znam — pridigne se najednom knez strašno uzbuđen. — Znam, znam, čitao sam o tome... to se zove unutrašnje krvarenje... Dogodi se pa ne bude ni kapi. Kad se pogodi ravno u srce...

— Stani, čuješ li? — naglo ga presiječe Rogožin u riječi i uplašeno se uspravi na ležaju. — Čuješ li?

— Ne čujem! — izusti knez isto tako naglo i uplašeno, gledajući Rogožina.

— Ide netko! Čuješ li? U velikoj sobi...

Obojica počeše osluškivati.

— Čujem — odlučno prošapta knez.

— Ide li?

— Ide.

— Da zatvorimo vrata ili da ne zatvorimo?

— Zatvori.

Zatvoriše vrata pa obojica opet legoše. Dugo su šutjeli.

— Ah, da! — opet će knez istim onakvim uzbuđenim i užurbanim šapatom, kao da je ponovo uhvatio nit pa se strašno boji da je ne izgubi; čak i poskoči na ležaju. — Da... htio sam te pitati... za one karte! Karte... Čuo sam da si se s njom kartao?

— Jesam — reče Rogožin nakon podulje šutnje.

— A gdje su sad... te karte?

— Evo ih... — odgovori Rogožin nakon još dulje šutnje. — Evo ih...

I izvadi iz džepa snop starih karata umotanih u papir i pruži ih knezu. Knez ih uze, ali nekako u nedoumici. Srce mu stegao nekakav nov, tužan i tjeskoban osjećaj; odjednom pojmi da u ovom času, pa i poodavno, nikako ne govori ono što bi trebalo da govori, i da nikako ne radi ono što bi trebalo da radi, i da mu sad ove karte koje drži u ruci i kojima se toliko obradovao ne mogu više ništa, ama baš ništa pomoći. Ustane i pljesne rukama. Rogožin je nepomično ležao i kao da nije ni čuo ni vidio njegovu kretnju, ali su mu se oči i te kako krijesile u tami i bile širom otvorene i ukočene. Knez sjede na stolac i zagleda se prestrašeno u njega. Prođe tako oko pola sata; najednom Rogožin glasno i isprekidano poviče i nasmije se, kao da je zaboravio da treba šaptati:

— A sjećaš li se onog oficira, onog oficira... kako je onog oficira, na onom koncertu u parku, ošinula, sjećaš li se, ha-ha-ha! Pa mu još kadet... kadet... priskočio u pomoć...

Knez skoči sa stolca, iznova prestravljen. Kad je Rogožin umuknuo (a umuknuo je iznenada), knez se polagano nagne nada nj, sjede uz njega i poče ga promatrati. Predisao je, a srce mu je snažno lupalo. Rogožin nije okretao glave prema njemu, kao da je čak i zaboravio na njega. Knez ga je gledao i čekao; vrijeme je prolazilo, počelo je svitati. Rogožin bi na mahove iznenada počeo nešto mrmljati, glasno, oštro i nesuvislo; uzvikivao je i udarao u smijeh; tada bi knez pružio prema njemu svoju drhtavu ruku i lagano mu dotaknuo glavu, kosu, milovao mu kosu i obraze... ništa više od toga nije mogao učiniti! Pa bi i sam opet uzdrhtao, i opet kao da mu se oduzeše noge. Nekakav posve nepoznat osjećaj morio mu je srce beskrajnim bolom. Međutim se bilo posve razdanilo; napokon legne na jastuk, nekako već potpuno iznemogao i obuzet očajem, te se privi licem uz Rogožinovo blijedo i nepomično lice; suze su mu ćurkom curile na Rogožinove obraze, ali možda više nije ni osjećao svojih suza, i više nije ni znao da plače...

Bilo kako bilo, kad se nakon više sati otvoriše vrata i uđoše ljudi, zatekoše ubojicu u dubokoj nesvjestici i vrućici. Knez je nepomično sjedio pokraj njega na ležaju i polagano, kad god bi bolesnik uzviknuo nešto ili počeo buncati, hitao da mu prođe drhtavom rukom po kosi i obrazima, kao da ga miluje i smiruje. Ali ništa više nije shvaćao što su ga pitali, i nije prepoznavao ljude koji su ušli i okružiu ga. Pa da je i sam Schneider došao iz Švicarske da pogleda svog bivšeg učenika i pacijenta, i on bi zacijelo, kad bi se sjetio u kakvu je stanju ponekad bio knez za prve godine liječenja u Švicarskoj, odmahnu samo rukom i rekao, kao i onda: »Idiot!«

XII

ZAVRŠETAK

Čim je dojurila u Pavlovsk, udovica je otišla do Darje Aleksejevne koja je još od prethodnog dana bila zgranuta, pa joj je ispričala sve što je znala i dokraja je isprepadala. Obje dame odmah odlučiše da

se obrate Lebedevu, koji je također bio vrlo uzrujan, kao prijatelj svoga stanara i kao stanodavac. Vera Lebedeva kaza im sve što je znala. Na Lebedevljev savjet, naumiše da sve troje odu u Petrograd ne bi li što prije osujetili ono »što se vrlo lako moglo dogoditi«. Tako se slučilo da več sutradan oko jedanaest sati silom otvoriše Rogožinov stan, u nazočnosti policije, Lebedeva, dama i Rogožinova brata, Semjona Scmjonoviča Rogožina, koji je stanovao u dvorišnoj zgradi. Toj odluci najviše je pripomogao pazikuča koji je izjavio da je sinoć vidio Parfjona Semjonoviča kako s jednim gostom ulazi na glavni ulaz, i to nekako krađom. Nakon tog iskaza nisu se više skanjivali da provale vrata koja se na zvonjenje nisu otvarala.

Rogožin je odležao dva mjeseca zbog upale mozga, a kad je ozdravio — provedena je istraga i suđenje. O svemu je davao otvorene, točne i posve valjane iskaze, pa je knez na samu početku bio oslobođen svake krivnje. U toku procesa Rogozin je bio šutljiv. Nije protuslovio svom vještom i rječitom branitelju, koii je jasno i logično dokazivao kako je počinjeni zločin posljedica upale mozga koja je nastupila još znatno prije zločina, zbog duševnih patnji okrivljenoga. Ali Rogožin nije ništa ni dodao u prilog tom mišljenju, nego je, kao i prije, jasno i točno sve potvrdio i prisjetio se svih, pa i najsitnijih pojedinosti onoga što se zbilo. S obzirom na olakotne okolnosti, osudiše ga na petnaest godina robije u Šibiru. Osudu je saslušao ozbiljno, nijemo i »zamišljeno«. Cijeli njegov golemi imutak, osim onog, razmjerno vrlo malog dijela što ga je bio prorajtao u onim prvotnim pijankama, dopao je njegovu bratu, Semjonu Semjonoviču, na veliko zadovoljstvo ovog potonjeg. Stara Rogožinka još je u životu i kao da se ponekad sjeća svog ljubimca sina Parfjona, ali nejasno: Bog joj je očuvao um i srce od spoznaje strahote koja je snašla njen tužni dom.

Lebedev, Keler, Ganja, Pticin i mnoge druge osobe naše pripovijesti žive kao i prije, nisu se mnogo promijenili i gotovo da nemamo o njima što kazati. Ipolit je izdahnuo strahovito potresen, nešto ranije nego što se bio nadao, oko dvije sedmice nakon smrti Nastasje Filipovne. Kolja je bio duboko ganut onim što se dogodilo; posve se zbližio s majkom. Nina Aleksandrovna se boji da je suviše ozbiljan za svoje godine; od njega će možda postati dobar čovjek. Zahvaljujući donekle i njegovim nastojanjima, odlučeno je o kneževoj

daljnjoj sudbini. Kolja je već odavno, od svih osoba što ih je upoznao u posljednje vrijeme, posebno bio izdvojio Jevgenija Pavloviča Radomskog; prvi je otišao do njega i ispripovjedio mu sve potankosti onoga što se zbilo, onoliko koliko je sam znao, i u kakvu se položaju knez nalazi. Nije se prevario: Jevgenij Pavlovič se od srca zauzeo za nesretnog »idiota« i, zahvaljujući njegovim nastojanjima i skrbi, knez se opet našao u inozemstvu, u Schneiderovu sanatoriju u Švicarskoj. I sam Jevgenij Pavlovič, koji je također otputovao u inozemstvo i namjerava još dugo boraviti u Evropi, a sam sebe otvoreno naziva »potpuno suvišnim čovjekom u Rusiji« — prilično često, bar jedanput u nekoliko mjeseci, obilazi svoga bolesnog prijatelja kod Schneidera, ali Schneider se svaki put sve više mršti i vrti glavom, dajući mu na znanje da je knežev um ozbiljno poremećen. Ne tvrdi još pouzdano da je bolest neizlječiva, ali nabacuje najcrnje pretpostavke. Jevgenij Pavlovič to ozbiljno uzima k srcu, a da ima srca, dokazao je već time što prima pisma od Kolje, pa katkad i odgovara na njih. Međutim, još je jedna neobična crta njegova karaktera izbila na vidjelo, a kako je i to lijepa crta, hitamo da i nju iznesemo: nakon svakog posjeta Schneiderovu sanatoriju, Jevgenij Pavlovič ne piše samo Kolji, nego još jednoj osobi u Petrogradu, a u tim pismima neobično potanko i suosjećajno opisuje kneževu bolest u tom određenom trenutku. Pored najsmjernijih izraza odanosti, u tim se pismima gdjekad javljaju (i to sve češće i češće) neka otvorena izlaganja nazora, shvaćanja i osjećaja — jednom riječju, počinje izbijati nešto nalik na prijateljske i prisne osjećaje. Ta osoba, koja se dopisuje (premda tek ovda-onda) s Jevgenijem Pavlovičem i koja je toliko zadobila njegovu pažnju i poštovanje, nije nitko drugi nego Vera Lebedeva. Nikako nismo mogli točno doznati kako su nastali takvi odnosi među njima; nastali su, dakako, u vezi s onim što se dogodilo knezu, kad je Vera Lebedeva bila toliko ojađena da se čak i razboljela, ali kako su se njih dvoje upoznali i sprijateljili, to ne znamo. Spomenuli smo ta pisma ponajvećma zato što je u nekima od njih bilo vijesti o obitelji Jepančin i, što je najvažnije, o Aglaji Ivanovnoj Jepančinoj. O njoj je Jevgenij Pavlovič javio u jednom prilično zbrkanom pismu iz Pariza da se, nakon kratkog i neobičnog poznanstva s jednim emigrantom, poljskim grofom, iznenada udala za nj, protiv želje svojih roditelja, koji su na kraju dali, doduše, svoju privolu, ali samo zato što su se

bojali nekakva neobična skandala. Zatim, nakon gotovo polugodišnje šutnje, Jevgenij Pavlovič je obavijestio Veru Lebedevu, opet jednim dugačkim i opširnim pismom, da se za svog posljednjeg posjeta profesoru Schneideru, u Švicarskoj, sreo kod njega sa svim Jepančinovima (osim, razumije se, Ivana Fjodoroviča, koji je zbog poslova ostao u Petrogradu) i knezom Š. Bio je to čudan susret; svi su dočekali Jevgenija Pavloviča nekako oduševljeno; Adelaida i Aleksandra držale su, štoviše, da mu moraju biti zahvalne na njegovoj »anđeoskoj skrbi za nesretnog kneza«. Lizaveta Prokofjevna proplakala je kao ljuta godina kad je ugledala kneza onako bolesna i jadna. Očito mu je već bila sve oprostila. Knez Š. izrekao je uzgred nekoliko zgodnih i dubokoumnih istina. Jevgeniju Pavloviču se nekako učinilo da se on i Adelaida nisu još posve složili među sobom, ali se čini neminovnim da će se u budućnosti plahovita Adelaida drage volje i od srca pokoriti pameti i iskustvu kneza Š. Osim toga, sve ono što je obitelj pretrpjela u posljednje vrijeme strašno je djelovalo na nju, a pogotovo ono što je Aglaja doživjela s grofom emigrantom. Sve ono od čega je cijela obitelj strahovala kad je tom grofu prepustila Aglaju, već se za pola godine obistinilo, uz dodatak iznenađenja koja im nisu bila ni nakraj pameti. Pokazalo se da taj grof nije čak ni grof, a ako i jest emigrant, da je opterećen mračnom i sumnjivom prošlošću. Očarao je bio Aglaju neobičnom plemenitošću svoje duše napaćene jadovanjem zbog svoje domovine, i to ju je toliko očarao da je ona, još prije nego što se udala, postala član nekog emigrantskog odbora za obnovu Poljske. Povrh toga je još dospjela u katoličku ispovjedaonicu nekog glasovitog patera koji joj je toliko zavrtio glavom da je zapala u ekstazu. Pokazalo se da grof ovo golemo bogatstvo, o kojem je Lizaveti Prokofjevnoj i knezu Š. predočio gotovo nepobitne podatke, uopće ne postoji. Štoviše, za otprilike pola godine nakon vjenčanja, grof i njegov prijatelj, onaj glasoviti ispovjednik, uspjeli su potpuno zavaditi Aglaju s njenom obitelji tako da je nisu vec nekoliko mjeseci vidjeli... Ukratko, još se mnogo šta moglo ispričati, ali su Lizaveta Prokofjevna i njene kćeri, pa i knez Š., bili već toliko utučeni tim »terorom« da su čak zazirali i spomenuti ponešto u razgovoru s Jevgenijem Pavlovičem, premda su znali da on i bez njih dobro zna historijat posljednjih mušica Aglaje Ivanovne. Sirota Lizaveta

Prokofjevna žudjela je za Rusijom i, prema kazivanju Jevgenija Pavloviča, zučljivo je i netrpeljivo kritizirala pred njim sve što je tuđe: »Nitko ti tu ne zna ni kruh pošteno ispeći, a zimi se smrzavaju u podrumu kao miševi — govorila mu je. — Barem sam se, evo ovdje, uz ovog jadnika, onako ruski isplakala« — nadovezala je pokazujući uzbuđeno na kneza koji je uopće nije prepoznao. »Dosta je bilo zanosa, valja već jednom doći pameti. I sve to, i cijela ta tuđina, i cijela ta vaša Evropa, sve je to puka tlapnja, i svi smo mi, ovdje u tuđini, puka tlapnja... upamtite što vam kažem, vidjet ćete i sami!« — završila je gotovo gnjevno, rastajući se s Jevgenijem Pavlovičem.

NAPOMENA

IDIOT

Pošto su mu 1864. umrli prva žena Marja Dimitrijevna i voljeni brat Mihail, Dostojevski se našao u teškom materijalnom, duhovnom i zdravstvenom položaju. Neko mu je vrijeme ozbiljno prijetila opasnost od dužničkih uza, uglavnom zbog dugova pokojnog brata koji je izdavao časopis »Epoha«. Gotovo je sav honorar od romana Zločin i kazna, koji je napisao u tim teškim prilikama, otišao vjerovnicima tako da nije od njega imao nikakve neposredne koristi. Za kraćeg boravka u inozemstvu zapao je u nove dugove, jer se nije mogao odrvati napasti od kocke. Zaprosio je Anu Vasiljevnu Korvin-Krukovsku, ali ga je ona odbila. U nekoliko je navrata prosio Apolinariju Prokofjevnu Suslovu, lijepu i naobraženu djevojku s kojom je provodio mnogo vremena, ali je svaki put doživio neuspjeh. Sve ga je češće spopadala padavica zbog čega je morao prekidati rad. Prihvatio je bio ponudu nakladnika Stelovskoga da mu proda autorska prava na sva svoja do onda objavljena djela, te da napiše u određenom roku još jedan roman. To ga je natjeralo da kazuje Kockara u pero stenografkinji Ani Grigorjevnoj Snitkinoj kojom se, nakon poznanstva od nekoliko mjeseci, oženio u veljači 1867.

Pisac je i tada još bio u vrlo teškom položaju, zadužen i bolestan, ali se napokon smirio i živio sretno u braku. Ponajviše zbog zdravstvenih razloga odlučio je otputovati sa ženom na neko vrijeme u inozemstvo. Taj se boravak, međutim, oduljio na pune četiri godine. Proljeće i ljeto 1867. proveli su, uglavnom, u Njemačkoj, u Dresdenu i Baden-Badenu. Od vremena do vremena pisac nije mogao odoljeti kartaškoj strasti, pa je izgubio prilično novaca, zbog čega je bračni par gotovo neprestano kuburio. Žena je morala, između ostaloga, prodati i svoj nakit i krzneni kaput. U kolovozu iste godine pisac je sa ženom otputovao u Genevu. Na proputovanju kroz Basel posjetili su umjetničku galeriju, u kojoj se Dostojevskoga neobično snažno dojmio Holbeinova slika »Mrtvi Krist«. Tom prilikom rekao je supruzi: »Zbog ovakve slike čovjek može izgubiti vjeru«. Uskoro je o toj slici progovorio u svom novom romanu.

U Genevi je, u rujnu 1867, Dostojevski počeo pisati Idiota. Na dan 14. rujna pisao je prijatelju Majkovu: »Stigao sam u Genevu pun ideja.

Zamislio sam jedan roman i, ako mi bog bude na pomoći, izleći će se značajno djelo koje možda neće biti lose. Beskrajno ga volim i pisat ću ga s užitkom i s mukom.«

O prvobitnoj piščevoj zamisli, koja je kasnije pretrpjela velike izmjene, možemo suditi na temelju planova i bilježaka iz njegovih radnih bilježnica koje su ostale sačuvane. U njima je riječ o dvjema petrogradskim obiteljima koje su pripadale tipu »slučajne obitelji«, kako je Dostojevski nazivao one obitelji za koje je držao da su karakteristične za njegovo doba, a koje su se naglo raspadale, moralno i materijalno. Jedna je obitelj bila »propala vlasteoska obitelj«, a njeni su članovi bili: general koji je proćerdao imutak u inozemstvu i vratio se kući da ondje proživi svoje posljednje dane, majka koja je »osoba dostojna poštovanja i plemenita, ali hirovita«, ljubimac obitelji — stariji sin, »ljepotan«, »posve buržujska narav, ali bi htio da bude originalan«, mlađi sin koga nitko ne voli — »idiot« i posvojče — odbačena i zapuštena Minjona. Druga obitelj nije bila tako jasno određena, a trebalo je da se sastoji od oca, »pokvarenjaka« koji »prijateljuje s onim prvim starcem, svojim školskim drugom«, majke koja »prijateljuje s majkom prve obitelji... jedna je tip vlastelinke, a druga tip petrogradske činovničke žene« i njihove kćeri — »junakinje«, zaručnice »ljepotanove«, »uznosite« i »neobično lijepe« djevojke.

Važnu ulogu u stvaranju romana odigrao je događaj o kojemu je pisac čitao u ruskim novinama u rujnu 1867. U jednom provincijskom gradu vodio se proces protiv nekih Umeckih »zbog zloupotrebe roditeljske vlasti« i protiv njihove petnaestogodišnje kćeri koja je četiri puta pokušala iz osvete zapaliti roditeljsku kuću. Olga Umecka stopila se u piščevoj mašti s likom Minjone, a tek će kasnije, uz pomoć još nekih prototipova, odatle izrasti lik Nastasje Filipovne. Dostojevski u isto vrijeme pažljivo prati u novinama rad prvih porota koje su se tada uvodile po sudovima u Rusiji.

Lik »idiota« iz te prvobitne zamisli veoma se razlikovao od kneza Miškina iz konačne verzije romana. Taj je prvi »idiot« trebalo da bude uvrijeđen, nadmen i osvetoljubiv mladić koji je neumjeren i u dobru i

u zlu. O njemu je pisac zapisao u svojim bilježnicama ovo: »Vrhunac očitovanja uznositosti i sebičnosti«, »bezgranična uznositost i bezgranična mržnja« i »u uznositosti traži izlaz i spas«. A evo što je zapisao o glavnoj misli romana: »Toliko snage, toliko strasti u mladom naraštaju, a ni u što ne vjeruju. Bezgraničan idealizam, izmiješan s bezgraničnim senzualizmom«.

Rad je sporo napredovao. Dostojevski nije volio Švicarsku, a ni klima u Genevi nije mu baš prijala. Ponovo se počeo kockati i, naravno, gubiti. Slijedili su novi napadaji padavice. Opet mu je ponestalo novca. Ali je pisac nastavio rad, jer je trebalo da roman izlazi u mjesečnim nastavcima od Nove godine 1868. u časopisu »Ruski vjesnik«. U to je vrijeme opet pisao Majkovu: »Probijam se nekako kroz svoj roman, za divno čudo! Ulažem u njega sav svoj duh, igram na jednu jedinu kartu, pa kud puklo da puklo!«

U studenom je opet izgubio stanovitu svotu novaca na kocki, a u novinama je pročitao kako je neki seljak u Rusiji zaklao radi jednog sata neloga građanina govoreći: »Oprosti, Bože, tako ti Isukrsta!« Taj je događaj kasnije spomenuo u romanu, a zanimljivo je da se to dogodilo u kotaru koji se zvao Miškin!

Na dan 22. studenoga uništio je sve što je do tada bio napisao, a zatim je petnaest dana smišljao nov roman u kojemu je glavni junak bio novi lik »idiota« — knez Miškin. U te je dane, po vlastitu priznanju, mijanjao prosječno po šest planova na dan. Napokon je 6. prosinca počeo pisati drugu, konačnu verziju romana. Evo kako je u jednom pismu izložio glavnu promjenu u svojoj zamisli: »Odavno me već muči jedni, misao, ali sam se bojao da od nje napravim roman, jer je ta misao odviše teška i nisam spreman za nju, premda je neobično primamljiva i premda je volim. Ta je ideja — prikazati apsolutno divna čovjeka. Ništ. ne može biti teže od toga, po mom mišljenju, osobito u ovo naše doba... Ta se ideja i prije javljala u stanovitom umjetničkom obliku, ali amo stanovitom, a potreban je apsolutni oblik. Samo me moj očajni položaj nagnao da posegnem za tom nedozrelom mišlju. Riskirao sam, kao na ruleti: ‚možda će pod perom sazrijeti!’«

U pismu koje je napisao sutradan svojoj nećakinji Sofiji Aleksandrovnoj Ivanovoj, kojoj je poslije posvetio Idiota u časopisu »Ruski vjesnik«, progovorio je još opširnije o toj misli: »Glavna je

misao romana prikazati apsolutno divna čovjeka. Nema ništa teže od toga na svijetu, a pogotovo sada. Svi pisci, ne samo naši, nego čak i svi evropski, koji se god prihvatio da prikaže apsolutnu divotu — svi su zatajili dojednoga. Taj je zadatak, naime, neizmjerno težak. Divota je ideal, a ideal — ni naš, ni ideal civilizirane Evrope nije još ni približno ostvaren. Samo je jedno biće na svijetu apsolutno divno, a to je Krist, pa je pojava toga neizmjerno, beskrajno divnog bića svakako neizmjerno čudo (cijelo Evanđelje po Ivanu upućuje na to: njemu je čudo u samu utjelovljenju, u samoj pojavi divote). Ali, kud sam ja zabrazdio! Reći ću samo to da je od svih divnih likova u kršćanskoj književnosti najzaokruženiji Don Quijote, ali je on divan samo zato što je u isti mah i smiješan. Dickensov Pickwick (beskrajno slabija zamisao od Don Quijota, ali svejedno snažna) također je smiješan i samo time osvaja čitaoca. Budi se sućut prema divoti što je ismijana i ne zna ni sama koliko vrijedi — i prema tome se javlja simpatija u čitaoca. U tom se buđenju sućuti i krije tajna humora. Jean Valjean[155] je također snažan pokušaj, ali on izaziva simpatiju zbog svoje užasne nesreće i nepravednosti društva prema njemu. Kod mene nema ničega nalik na to, ama baš ničega, pa se strašno bojim da ću doživjeti apsolutni neuspjeh.«

Ovo pismo prilično jasno pokazuje koji su uzori poslužili piscu u stvaranju lika kneza Miškina, ali isto tako i koliko je bio težak njegov zadatak da oživi i učini uvjerljivim takav lik. Nema sumnje da je Dostojevski potpuno uspio u tome — knez Miškin je živa i draga lično it, baš onakva, čini se, kakvu je autor želio stvoriti. Ona budi u čitao :u duboko sažaljenje i simpatiju.

Pa kako je pisac uspio izvesti tu čaroliju — prikazati moralno divno biće koje ipak nije puko oličenje dobrote, nego čovjek od krvi i mesa? Čini se da odgovor na to pitanje treba potražiti ponajprije u kneževoj bolesti koja je bila i piščeva bolest — padavici, a zatim u nizu autobiografskih crta koje su postale sastavni dio umjetničkog lika. Miškinbvo raspoloženje prije napadaja padavice jednako je raspoloženju koj« je obuzimalo Dostojevskoga u takvim trenucima. I jedan i drugi su proreli po nekoliko godina u mladosti odijeljeni od svijeta, pisac na robiji ul Sibiru, knez na liječenja u Švicarskoj, i jedan i drugi su voljeli decu. Opis smaknuća u romanu očito je sasvim

autentičan — autor je stlivio junaku u usta ono što je sam vidio svojim očima. Obojica su uživala u vještini krasopisa, obojica su bili darežljivi. Onako kako se Miškin ponio kad je iznenada dobio nasljedstvo i kad su ga sa svih strana salijetali gotovo nepoznati ljudi, ponio se otprilike i sam pisac kad su ga salijetali vjerovnici pokojnog brata. Ono što je knez proživljavao s Nastasjom Filipovnom, proživljavao je otprilike i Dostojevski s Apolinarijom Suslovom. Neka Miškinova sjećanja na doživljaje u Švicarskoj odnose se na autorove vlastite dojmove iz inozemstva, a zgodu o podnapitu vojniku, s kojim je knez razmijenio križiće, doživio je pisac u Petrogradu dok je pisao Zločin i kaznu.

Ali nije samo u književnosti i u sebi Dostojevski tražio značajke idealne ličnosti, utjelovljenja dobrote i moralne ljepote, nego i u svojoj bližoj i daljoj okolini. Tako ga je, primjerice, veoma privlačila ličnost Vladimira Sergejeviča Solovjova, filozofa-mistika, njegova prijatelja, čija ga je glava čak podsjećala na Krista s neke slike koju je vidio. Zanimao ga je i suvremenik Fjodorov, bibliotekar, koji je živio kao najveći siromah, i doktor Gaas, Danac, koji je živio u Moskvi i obilazio zatvore čineći dobra djela zatvorenicima i kojeg izrijekom spominje u Idiotu, i »starac« Amvrosije u manastiru Optini koji će mu kasnije poslužiti kao jedan od prototipova za starca Zosimu u Braći Karamazovima. Zanimljivo je uopće pratiti razvoj toga tipa u piščevim potonjim djelima: u liku Makara Dolgorukog u Zutokljuncu (ili Mladiću, kako je dosad kod nas bio poznat taj roman), i napose u liku Aljoše Karamazova.

Usprkos velikim razlikama između prve i druge verzije romana, pisac je zadržao u drugoj verziji poneke likove i zgode iz prve verzije. Tako je »ljepotanova« obitelj bila zametak obitelji Ivolgin: generala, Ganje i Varje i njena zaručnika, lihvara Pticina. Lik ljepotanove zaručnice u mnogo čemu je nagovijestio lik uznosite Aglaje Jepančine. Najzamršeniju preobrazbu doživio je lik Nastasje Filipovne koja je na kraju naslijedila značajke četiriju prvobitno zamišljenih ženskih osoba.

Od četiri glavne osobe u romanu, kneza Miškina, Nastasje Filipovne, Aglaje i Rogožina, jedino o ovom posljednjem nije bilo ni spomena u prvoj verziji. Po nekim se znacima ipak može zaključiti da je Rogožin baštinio stanovite crte prvobitnog »idiota«, onog

uznositog mladića, neumjerena i u dobru i u zlu, koji je čak trebalo da bude i ubojica. Reklo bi se da se prvotni »idiot« rastavio na dvije pole: dobru i zlu, i da su tako nastali likovi kneza Miškina i Rogožina. Međutim, na stvaranje Rogožinova lika nesumnjivo je utjecao još jedan istiniti slučaj ubojstva o kojemu je pisac čitao u to vrijeme u novinama. U ožujku te godine moskovski je trgovac Mazurin ubio draguljara Kalmikova, ali je tek u studenom bilo suđenje o kojemu su opširno izvješćivale tadašnje novine. Mazurin je nakon očeve smrti naslijedio imutak u vrijednosti od oko dva milijuna rubalja, ali je za razmjerno kratko vrijeme protratio cijelo to bogatstvo. Tada je pozvao k sebi Kalmikova, napao ga s leđa i zaklao britvom. Draguljarevo je mrtvo tijelo zatim pokrio voštanim platnom i stavio oko njega četiri plitice s nekim dezinfekcionim sredstvom. Mrtvo tijelo ležalo je nekoliko mjeseci u zatvorenoj trgovini, u kući u kojoj je ubojica stanovao s majkom. Policija je, pored britve, našla u kući i kuhinjski nož s tragovima krvi. Mazurin je izjavio da je taj nož kupio u kućanske svrhe mnogo prije ubojstva. Iz ovoga se jasno vidi koliko se pisac poslužio pojedinostima ovoga zločina pišući svoj roman.

Pod sam kraj godine, 30. prosinca 1867, Dostojevski je poslao prvih sedam poglavlja novoga romana uredniku »Ruskoga vjesnika«. Pismo Majkovu, koje je napisano tih dana, zanimljivo je po tome što pokazuje kako je nastao početak Idiota i kakvo je bilo piščevo mišljenje o njemu: »Stvorio sam plan u glavnim crtama. Javljaju se još neke pojedinosti koje me veoma mame i potiču žar u meni. Ali cjelina? Ali junak? Cjelina, naime, ispada kod mene u obliku junaka. Tako se dogodilo. Moram stvoriti lik. Hoće li mi sazrijeti pod perom? A zamislite kakve su strahote iznikle same od sebe: pokazalo se da pored junaka imam i junakinju pa, prema tome, dvoje junaka!! A pored tih junaka još su dvije osobe neobično važne, to jest gotovo junaci. (Sporednih osoba na koje me sili radnja — ima bezbroj, a i roman će imati osam dijelova). Od četvero junaka, dvoje mi se jasno ocrtavaju u dusi, jedan se još ne ocrtava pravo, a četvrti, to jest glavni junak, neobično je slab. Možda mi u srcu i ne leži slabo, ali je užasno težak. U svakom slučaju, trebalo bi mi dvostruko više vremena (minimum) da napišem sve kako treba... Prvi je dio, po mom mišljenju, slab. Ali mi se čini da ima još jedan spas: to što još ništa nije kompromitirano, pa se može razviti u idućim dijelovima

kako treba (o, kad bar bi!). Prvi je dio u suštini uvod, i ništa više. Treba samo da probudi bar neku radoznalost za ono što slijedi... U drugom dijelu mora sve biti konačno određeno (ali još ni približno neće biti razjašnjeno)... Drugi će dio odlučiti o svemu: on je najteži.«

Prvih sedam poglavlja bilo je objavljeno u siječanjskom broju »Ruskoga vjesnika« 1868, a do kraja veljače Dostojevski je napisao još devet poglavlja koja su izišla u veljačkom broju. Pošto je tako završio prvi dio romana, pisac ga je prestao pisati neko vrijeme, jer su se razboljeli i on i žena, a ni pisanje mu nije baš išlo od ruke. Na dan 24. veljače pisao je iz Geneve svojoj nećakinji Sofiji: »Ovaj me roman strašno muci, kao ni jedan do sada: na njega sam usredotočio odviše svojih nada.« Sedmicu dana kasnije pisao je opet Majkovu: »Nisam još počeo pisati drugi dio, iako sam dao časnu riječ da ću ga poslati do 1. travnja, omoć sam... iz temelja izmijenio cijeli plan (već po treći put); to mi je uzdrmalo živce, pa su napadaji učestan i pojačan se...«

Prvi dio romana postigao je velik uspjeh kod čitalaca. Evo što je o tome pisao autoru doktor Janovski 12. travnja iste godine: »... Masa je sva, ama baš sva, ushićena! U klubu, po malim salonima, u vlaku... posvuda i od svih se čuje samo jedno te isto: jeste ii čitali najnoviji roman Dostojevskoga? Pa to je divota, naprosto se ne možeš otrgnuti dok ne pročitaš i posljednju stranicu«.

U mjesecu svibnju pisca je snašao težak udarac. Umrla mu je kćerkica Sonja koja se bila rodila u veljači iste godine. Ta ga je smrt duboko potresla. U to je vrijeme napisao: »Usprkos svoj svojoj žalosti, radio sam cijeli ovaj mjesec dan i noć oko romana (kako sam prokleo svoj rad, kako mi je bilo teško i mrsko pisati!), a jedva da sam uznapredovao...«

Potkraj mjeseca svibnja obitelj Dostojevskih preselila se iz Geneve u švicarski gradić Vevey. Tu je pisac nastavio raditi, ali prilično bezvoljno i sporo. Doznao je da ga nadzire tajna policija i da mu vlasti u Rusiji otvaraju pisma. U kolovozu je pisao Majkovu: »Toliko sam nezadovoljan svojim romanom da mi se gadi. Nametnuo sam sam sebi strahovitu napetost da bih mogao raditi, ali bez uspjeha: duša mi je bolesna. Sad ću još uložiti posljednji napor, za treći dio. Osovim li svoj roman na noge, oporavit ću se i ja, a ne osovim li ga, propao sam.«

U rujnu se bračni par Dostojevski preselio u Milano gdje je pisac nastavio rad. U listopadu je opet pisao Majkovu: »Ideja Idiota umalo da mi nije izmakla... Sad kad je vidim sasvim jasno, gorko sam uvjeren da nikad još u svojoj književnoj karijeri nisam imao ljepše ni bogatije poetske ideje od ove koja je sad iskrsnula iz detaljnog plana četvrtoga dijela.« Nekako je u isto vrijeme pisao nećakinji Sofiji: »Od četiri dijela romana koji pišem, samo sam tri dovršio, a četvrti, najvažniji, nisam još ni počeo pisati... Taj četvrti dio i njegov završetak ključna su točka moga djela: moglo bi se reći da sam cijeli roman zamislio i napisao zbog njegova raspleta.«

U studenom je Dostojevski sa ženom stigao u Firencu gdje su proveli cijelu zimu i gdje je pisac dovršio Idiota. Na dan 25. siječnja 1869. pisao je Ivanovoj: »Napokon sam dovršio Idiota! Pisao sam posljednja poglavlja dan i noć, obuzet tjeskobom, obuzet najstrašnijom zabrinutošću... Nezadovoljan sam romanom; on ne izražava ni deseti dio onoga što sam htio izraziti; ipak ga se ne odričem i svejednako volim svoju izjalovljenu misao.«

Osam godina kasnije, 14. veljače 1877, Dostojevski je napisao u pismu A.G. Kovneru: »Drago mi je što od svih mojih romana izdvajate Idiota kao najbolji. Zamislite da sam to čuo već od pedesetak ljudi, ako ne i više. Ta se knjiga svaku godinu dobro prodaje, štoviše, svaku godinu sve bolje. Ja vam to o Idiotu sad kažem zato što svi oni koji su mi govorili o njemu kao o mom najboljem djelu, imaju nešto posebno u svom mentalitetu što me je oduvijek zapanjivalo i sviđalo mi se.«

A godinu dana prije toga, nezadovoljan držanjem kritike prema Idiotu, zapisao je u svojoj bilježnici: »Mene nije nikad poticala kritika, nego publika. Tko od kritičara poznaje svršetak Idiota — prizor takve snage kakve nema u književnosti. E, a publika ga poznaje...«

Ondašnja kritika zaista nije pokazala mnogo razumijevanja za Idiota. Doduše, na prvi dio romana, koji je bio objelodanjen u »Ruskom vjesniku« na početku 1868, pohvalno se osvrnulo nekoliko novinskih recenzenata, ali su njihove recenzije bile šture i plitke. Još je neobičnije što nakon objavljivanja cijeloga romana nije bilo nikakva odaziva u štampi, pa čak ni kad je roman, pet godina kasnije, izišao u zasebnoj knjizi. Ta se šutnja kritike može objasniti jedino time što su u romanu, u jednu ruku, bile raskrinkane mnoge

nepravde i opačine tadašnjega društva, što je zbunjivalo konzervativne i nazadne kritičare, i što je u njemu, u drugu ruku, bilo mnogo izravnih napada na omladinu i odjeka polemike s revolucionarnim demokratima, zbog čega neki napredni kritičari nisu bili kadri ocijeniti umjetnički značaj i domet cijeloga djela.

Zacijelo je prvi autoritativno i ozbiljno javno progovorio o Idiotu satiričar Saltikov-Ščedrin, i to posredno, u anonimnoj recenziji knjige jednoga drugog autora, godine 1871. On je tu napomenuo da je Idiot »pokušaj da se prikaže tip čovjeka koji je postigao potpunu moralnu i duhovnu ravnotežu«, pa je nastavio: »To je, tako reći, konačni cilj prema kojemu se čak i najradikalnija rješenja svih ostalih pitanja koja zanimaju društvo čine samo privremenim etapama... Ali što? Usprkos sjaju takva zadatka koji obuhvaća sve prelazne oblike napretka, g. Dostojevski nimalo ne zazire od toga da sam u isto vrijeme potkopava svoj naum prikazujući u sramnom obliku ljude kojih su napori usmjereni na onu stranu kojoj, po svemu sudeći, teži i autorova najskrovitija misao. Jeftino izrugivanje takozvanom nihilizmu i prezir prema pobuni kojoj uzroci ostaju uvijek nerazjašnjeni — sve to baca na djela g. Dostojevskoga mrlje koje mu nikako ne dolikuju, a uz slike koje svjedoče o velikoj umjetničkoj pronicavosti, stvara prizore koji pokazuju nekakvo odviše neposredno i površno shvaćanje života i njihovih pojava.«

Neki su kritičari zamjerili Dostojevskomu »fantastičan« značaj njegova romana. Na takve je zamjerke autor odgovorio u jednom pismu 26. veljače 1869. ovako: »Pa zar nije moj fantastični Idiot stvarnost, i to, štoviše, najsvakodnevnija! Ta upravo sad i mora biti takvih karaktera u našim društvenim slojevima, otrgnutim od zemlje — slojevima koji u stvarnosti postaju fantastični. Ali što vrijedi govoriti! U romanu je štošta napisano na brzu ruku, štošta je razvučeno i nije uspjelo, ali je ponešto i uspjelo. Ja ne branim roman, nego svoju ideju.«

Lav Tolstoj je neobično cijenio Idiota. Jednom je u razgovoru rekao: »Miškin je briljant koji za onoga tko voli briljante vrijedi cijele tisuće.«

Z. C.

NAKLADNI ZAVOD ZNANJE, ZAGREB
ZA IZDAVAČA: ING. BRUNO PEKOTA
KOREKTOR: STEFICA KONJEVOD
TEHNIČKI UREDNIK: SREĆKO JOLIĆ
TISAK: GRAFIČKI ZAVOD HRVATSKE
ZAGREB, 1975

---

[1] Željeznička postaja na ondašnjoj prusko-ruskoj granici.

[2] Vrsta meke prozirne svilene tkanine.

[3] Miškinovi se zaista spominju u »Povijesti ruske države« N. M. Karamzina.

[4] Armija je s gardom sačinjavala kopnenu vojsku u carskoj Rusiji.

[5] Oko sredine XIX stoljeća većina trgovaca u Rusiji bili su seljaci koji su se obogatili trgovinom. Vlasti su radi njih osnovale posebne društvene kategorije, tzv. »doživotne građane« i »nasljedne počasne građane«.

[6] »Mjesečna štiva«, zbirke stare ruske crkvene književnosti u kojima su, uz pojedine mjesece i dane u godini, bili životi svetaca, vjerske pouke i sl.

[7] Luđaci od rođenja kojima se nekoć pripisivala proročanska moć.

[8] Juha od kisela kupusa ili od zelenja.

[9] Aluzija na geslo u grbu A. A. Arakčejeva (1769 — 1834), moćna tiranina za vladavine cara Pavla i Aleksandra I.

[10] Ardalionič je skraćeni oblik imena po ocu (puni je oblik Ardalionovič), kao što je Fjodorič od Fjodorovič itd., a to skraćivanje uvijek označuje izvjesnu familijarnost.

[11] Godine 1864. provedena je u Rusiji sudska reforma kojom su ukinuti staleški sudovi i uvedeni sudovi za sve staleže. Na novim su sudovima vrata bila svima otvorena i u svakoj su parnici sudjelovali porotnici i pravozastupnici. Izvještaji o suđenjima objavljivani su u štampi.

[12] Smrtna je kazna u Rusiji bila formalno ukinuta 1753, ali je uskoro bila ponovo uvedena.

[13] U Francuskoj se sve do kraja XIX stoljeća smrtna kazna izvršavala javno.

[14] Pisac ovdje cilja na sama sebe i druge »petraševce« (urotnike koje je predvodio pobornik utopističkog socijalizma Petraševski) koji su bili osuđeni na smrt, a zatim im je odluka o pomilovanju pročitana na samom stratištu.

[15] Misli se na bradu tadašnjeg francuskog cara Napoleona III.

[16] Osmvač manastira Verhnaje na rijeci Vigi.

[17] Riječ je o zbirci povjesničara M. P. Pogodina »Uzorci slavensko-ruske drevne pismenosti« (1840 — 1841).

[18] Ovo ime znači na ruskom radosno, ugodno, utješno i sl.

[19] Moje dame.

[20] Zlatna horda — mongolska država, zapravo savez nomadskih plemena (od XIII do XV stoljeća), koji je držao Rusiju u ropstvu.

[21] Ponešto netočan citat iz Ljermontovljeve pjesme »Novinar, čitatelj i pisac«.

[22] Dostojevskom je 1849, kad je bio osuđen na smrt i pomilovan, bilo gotovo isto toliko godina — dvadeset osam.

[23] Dostojevski je bio u Baselu u kolovozu 1867. Ovdje zacijelo misli na sliku Hansa de Vriesa (1450 — 1520) »Odsijecanje glave Ivanu Krstitelju«.

[24] Volim vas, Marie.

[25] Dobar dan, dobra naša Marie!

[26] Volimo te, Marie.

[27] Lav odlazi, Lav odlazi zauvijek!

[28] Kopiju slike Hansa Holbeina mlađega (1497 — 1543) »Madona s obitelji gradonačelnika Jackoba Meyera« vidio je Dostojevski godine 1867. u dresdenskoj galeriji. Sve do sedamdesetih godina XIX stoljeća vjerovalo se da je ta kopija originalno djelo, ali se tada utvrdilo da je original u muzeju u Darmstadtu.

[29] Hotel bez restorana.

[30] Draga Babette (francusko ime odmila za Barbaru, tj. Varvaru).

[31] Upozorenje čitaocu.

[32] U carskoj Rusiji visoka titula — dvorski komornik.

[33] Naziv je ove pukovnije Dostojevski preuzeo iz Gribojedovljeve komedije »Teško pametnome«.

[34] Moj muž se vara.

[35] Vara se.

[36] Da su se prevarili.

[37] Ako nije istina... (Nastavak te izreke glasi:... è ben trovato, što znači: dobro je smišljeno.)

[38] Imena triju junaka romana A. Dumasa-oca Tri mušketira.

[39] Novine Independence Belge (Belgijska nezavisnost) izlazile su od 1830. do 1937, a Dostojevski ih je redovito čitao.

[40] To je nešto novo.

[41] Ganja cilja na natpis iznad glave raspetoga Krista (INRI), ali naslovu »kralj judejski« pridaje drugačiji smisao: kralj burze, Rothschild.

[42] Najslađe se smije tko se posljednji smije.

[43] Ruski kirurg Nikolaj Ivanovič Pirogov (1810 — 1881) upravljao je sanitetom u obrani Sevastopolja godine 1854. i 1855, a napustio je to mjesto zbog neslaganja s vrhovnim zapovjedništvom.

[44] Auguste Nélaton (1807 — 1873), francuski kirurg, član Medicinske akademije u Parizu.

[45] Da vam prođe vrijeme.

[46] Ovi početni stihovi spomenute basne nisu posve točno navedeni.

[47] Društvena, salonska igra.

[48] Neprilika zbog obilja.

[49] Vrsta francuskog crnog vina.

[50] Dama s kamelijama.

[51] Karakteristika čovjeka koji nije bio u državnoj službi u staroj Rusiji.

[52] Pravog kova, korjenika.

[53] Marlinski je bio pseudonim osrednjeg pisca, Puškinova suvremenika, A. A. Bestuževa (1797 — 1837).

[54] Gospodin s kamelijama.

[55] Trgovci su u carskoj Rusiji bili podijeljeni na tri gilde, s obzirom na bogatstvo i visinu poreza.

[56] Jekaterinhof je bilo mjesto nedaleko od Petrograda gdje se uvelike bančilo i zabavljalo po cijelu noć.

[57] Jarkih, živih boja, šaren; lokalno obojen; u prenesenom smislu: originalan, svojevrstan.

[58] Hvala.

[59] Ime jedne četvrti u nekadašnjem Petrogradu.

[60] U toj je zgradi bio dužnički zatvor.

[61] Riječ je o opsadi turske tvrđave Kars u krimskom ratu, od lipnja do studenog 1855.

[62] Dostojevski je neobično cijenio Cervantesov roman i napisao je o njernu ovo: »Na cijelom svijetu nema ničeg dubljeg ni snažnijeg od tog djela. To je zasad posljednja i najveća riječ ljudske misli, to je najgorča ironija koju je čovjek uopće mogao izraziti...«

[63] Comtesse du Barry (zapravo Jeanne Bécu, 1741 — 1793), ljubavnica Louisa XV, smaknuta za revolucije; ove pojedinosti preuzete su iz njenih Memoara.

[64] Kuzino moja, sestrično moja.

[65] Lever du Roi — ustajanje kralja, tj. obred jutarnjeg oblačenja, kad je kralj i primao.

[66] Poissarde — trgovkinja, piljarica.

[67] Bourreau — krvnik.

[68] Misère — bijeda, nevolja.

[69] Apokalipsa (ili Otkrivanje apostola Ivana) posljednja je knjiga Novog zavjeta u kojoj se proriče propast svijeta. Dostojevski se u svojim djelima često služio izrazima i likovima iz Apokalipse.

[70] Uškopljenik, pripadnik starovjerske sekte скопцы čiji su se članovi škopili i često se bavili mjenjačkim poslovima.

[71] Povijest Rusije S. M. Solovjova počela je izlaziti 1851, a do 1879. izišlo je 27 svezaka. Dostojevski je neobično cijenio to djelo

[72] Kao starovjerci.

[73] Aršin je stara mjera za dužinu, 71 cm.

[74] Riječ je o slici Hansa Holbeina mlađega koju je Dostojevski vidio godine 1867. u Baselu.

[75] Zacijelo je Dostojevski, nazivajući Rogožinova sugovornika S... m, imao na umu svoga dobrog prijatelja iz mladih dana, »petraševca« N. A. Spešneva (1821 — 1882), koji je zastupao izrazito materijalističke i ateističke nazore.

[76] Ovo su također riječi iz Apokalipse.

[77] Muhamed Abudul ibn Abdalah (571 — 623), osnivač islama, bio je po predaji padavičar.

[78] Godine 1862.

[79] Skraćeno od Ave, Mater Dei, tj. Zdravo, Majko Božja!

[80] Svjetlo nebesko, sveta Ružo!

[81] Prvo izdanje Puškinovih djela u 7 svezaka uredio je kritičar P. V. Anenkov, na temelju proučavanja izvornih rukopisa.

[82] Iz dubina — početak katoličke posmrtne molitve.

[83] Misli se, dakako, na poznatu uzrečicu: »Budale imaju sreću«.

[84] Riječi glavnog junaka iz Gribojedovljeve komedije Teško pametnome.

[85] U Rusiju.

[86] Švicarski profesor.

[87] Aluzija na prizor rastanka Vere Pavlovne s majkom u romanu Černiševskoga Što da se radi.

[88] Sergej Petrovič Botkin (1832 — 1889), glasoviti ruski liječnik terapeut.

[89] Dragi kneže.

[90] Pierre Joseph Proudhon (1809 — 1865), francuski ekonomist i sociolog, jedan od osnivača anarhizma.

[91] Aluzija na riječi iz monologa jedne osobe u Gribojedovljevoj komediji Teško pametnome: »Ah, bože moj, a što će reći kneginja Marja Aleksejevna?«

[92] Tako se u Apokalipsi naziva zvijezda koja će, tobože, uoči propasti svijeta pasti na Zemlju i trećinu vode pretvoriti u pelin, zbog čega će pomrijeti mnogo ljudi.

[93] Louis Bourdaloue (1632 — 1704), francuski isusovac, teolog i propovjednik, koji, međutim, nikad nije bio nadbiskup.

[94] Pisac tu parodira naziv jednog francuskog jela što se pripravlja od plemenitih trava »zaljevenih suzama«.

[95] Očita piščeva omaška jer je Burdovski dobio od Miškina dvjesta pedeset rubalja, a vratio mu je stotinu.

[96] Negdašnja državna ustanova koja je služila i kao zalagaonica i kao banka.

[97] Otok na Nevi blizu Petrograda gdje su također ljetovali mnogi imućniji Petrograđani.

[98] Seminaristima su se u XIX stoljeću nazivali u Rusiji sinovi svećenika, činovnika, liječnika itd., tj. takozvani »raznočinci«.

[99] Famusov je oličenje birokracije i natražnjaštva u Gribojedovljevoj komediji Teško pametnome.

[100] Dostojevski je u »Piščevu dnevniku« polemizirao s liberalnim odvjetnicima šezdesetih i sedamdesetih godina prošlog stoljeća, a poslije je tu polemiku umjetnički uobličio u »Braći Karamazovima«, u liku Fetjukoviča, branitelja Dmitrija Karamazova. '

[101] Nasamu, udvoje.

[102] Sretno!

[103] Thomas Robert Malthus (1766 — 1834), engleski ekonomist, osnivač maltuzijanizma, prema kojemu se ljudi brže množe nego što rastu sredstva za egzistenciju, pa stoga preporučuje radnicima da se suzdržavaju od rađanja djece.

[104] Poslije mene potop.

[105] Ovo prezime ima ironičan smisao — »kislorod« na ruskom znači kisik.

[106] Nakon poraza kod Waterlooa Napoleon je htio pobjeći u Ameriku, ali su engleski brodovi blokirali luku Rockefort, pa su ga Englezi uhitili i otpremili na otok Svetu Helenu.

[107] Pisac ima na umu doktora Gaaza (1780 — 1853), liječnika moskovskih zatvorskih bolnica, koji je besplatno liječio i pomagao bolesnike.

[108] Suprotnosti se dodiruju.

[109] Djevojko, ustani!

[110] Ovu kiticu nije napisao Millevoye, nego Laurent Gilbert (1751 — 1780), francuski pjesnik koji je mlad umro.

O, bar da vide vašu svetu ljepotu
Toliki prijatelji koji se oglušise na moje zbogom!
Neka umru od starosti, neka budu oplakani,
I neka im prijateljska ruka sklopi oči!

[111] Francuski zločinac s početka XIX stoljeća.

[112] Paul de Kock (1794 — 1871), francuski minorni književnik koji je napisao oko 50 romana iz pariškog života.

[113] Frak činovničke odore u carskoj Rusiji.

[114] Dezinfekciono sredstvo profesora N. I. Ždanova protiv kolere i tifusa.

[115] U Gogoljevoj komediji Ženidba mladoženja koji pobjegne u času kad treba poći na vjenčanje.

[116] Krilatica koja je potekla iz Molièreove komedije George Dandin (1668), a znači otprilike: »Dobio si ono što si tražio« ili »Pravo ti budi«. Kod Molièrea je zapravo: »Vous l'avez voulu, George Dandin«.

[117] Glavni junak Gogoljeve pripovijetke Nevski prospekt.

[118] Komičan lik iz Gogoljevih Mrtvih duša.

[119] Vaganjkovo je bilo predgrađe Moskve.

[120] Lovac (vrsta vojnika u pješadiji).

[121] Vrsta starinskog topa.

[122] Černosvitov je u ono vrijeme bio glasovit ruski ortoped.

[123] Dostojevski ovdje cilja na Hercena.

[124] Kako je ovo neki okretan dečko! Tko ti je otac?

[125] Sin jednog bojara, i to hrabra bojara. Ja volim bojare. Voliš li ti mene, mali?

[126] Barun Jean-Baptiste Bazancourt (1767 — 1830), francuski general koji je sudjelovao u Napoleonovim pohodima.

[127] Jean-Baptiste-Adolphe Charras (1810 — 1865), francuski liberalni političar i ratni povjesničar. Njegovu antibonapartističku knjigu o Waterloou pročitao je Dostojevski 1867. u Baden Badenu.

[128] Louis Davout (1770 — 1823), maršal i vojni ministar Napoleona I.

[129] Osobni čuvar i ljubimac Napoleona I.

[130] Lavovski savjet.

[131] Pih! Postaje praznovjeran.

[132] Rimski kralj — titula koju je Napoleon dodijelio svom zakonitom sinu koji se rodio 1811. godine.

[133] Aluzija na jedan Ljermontovljev stih iz pjesme o prenošenju Napoleonovin kostiju.

[134] Djevojčica, dakle.

[135] Nemojte nikad lagati! Vaš iskreni prijatelj Napoleon.

[136] Orden svete Ane u carskoj Rusiji.

[137] Parafraza stiha iz Puškinova Jevgenija Onjegina.

[138] Štićenica.

[139] Friedrich Schlosser (1776 — 1861), njemački povjesničar, napisao je Opću povijest svijeta.

[140] Počasna niža titula koja se obično dodjeljivala mlađim ljudima u carskoj Rusiji; dvorski komornik.

[141] Stepan Bogdanovič Glebov bio je ljubavnik prve žene Petra Velikog, Jevdokije Lopuhine. Nakon zvjerskog mučenja nabili su ga na kolac na Crvenom trgu 15. ožujka 1718.

[142] Grof Andrej Ivanovič Osterman (1868 — 1747), prepreden političar i državnik, suradnik Petra Velikog. Carica Jelisaveta prognala ga je u Sibir.

[143] Thomas Moore (1478—1535), engleski humanist koga je Henrik VIII dao smaknuti. Navodno je Moore prije smaknuća zamolio krvnika da mu poštedi bradu koja »nije ni najmanje kriva za veleizdaju«.

[144] Moj grijeh, moj grijeh, tj. kriv sam.

[145] »Ne možemo!« — odgovor koji su navodno dali apostoli Petar i Ivan kad su im htjeli zabraniti da drže propovijedi. Te su riječi postale tradicionalna formula u papinskim poslanicama.

[146] Bratstvo ili smrt!

[147] Mistična kršćanska sekta čiji su se pripadnici u toku obreda šibali.

[148] To je vrlo čudno i vrlo ozbiljno.

[149] Pustite ga da govori.

[150] Zbilja?

[151] Iz Puškinove pjesme »Elegija« (1830).

[152] Aluzija na Turgenjevljev roman Očevi i djeca.

[153] Charles Maurice de Talleyrand (1754 — 1838), lukav diplomat koji je vodio francusku politiku na Bečkom kongresu (1815).

[154] Stih koji se odnosi na Kleopatru u Puškinovoj poemi iz »Egipatskih noći«.

[155] Glavni junak Hugoovih Jadnika.